

Шоҳир Малик

ЎСМОНЛИКНИНГ АҚИДАСИ

УМИДЛАР ДАШТИ

321.52.133-3

17-22 | 2016/157

10656

110.000

110.000

- 1300

108700

17.1219

14.0124

2016 | 157
10656

Шайтанатнинг турфа олами

Шохир Малик

ТАНЛАНГАН АСАРЛАР

Үч учинчи жилд

УМИДЛАР
ДАШТИ

Роман

«SHARQ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ – 2016

УЎК: 821.512.133-3

КБК: 84(5У)

М-22

Ўзбек ар т.

Раббимиз Аллоҳнинг пок номини юракка жо қилган ҳолда азиз ёшларимизни зулмат фалокатидан авайлаш мақсадини кўзлаб иш бошляпмиз, Бандаларни офатту балолардан асрагувчи Тангрим, Ўзинг хайрли оқибат бергайсан. Омин!

Тақризчилар:

Ш.Ёкубов, ҳуқуқшунослик фанлари номзоди.

М. Хайитов, ҳуқуқшунос.

М – 21 **Малик, Тохир.**

Танланган асарлар: Ўн учинчи жилд. “Умидлар дашти”, роман; биринчи ва иккинчи китоб – Т.: “Sharq”, 2016. – 768 б.

Гиёҳвандликни вабога ухшатишади. Аслида барча хасталиклардан ҳам баттарроқ бўлган бу офат дунёни ларзага солиб турибди. Афюнфурушларга қарши олиб борилаётган кураш ҳамма мамлакатларнинг диққат марказида. Ёш жонларга таҳдид солаётган бу жиноятчилар кимлар, улар қайдан пайдо булади – “Умидлар дашти” асарида шу каби саволларга жавоб топишга ҳаракат қилинган.

ISBN 978-9943-26-450-2

УЎК: 821.512.133

КБК: 84(5У)

ISBN 978-9943-26-450-2

Uzbeiston

© Т. Малик, 2016.

© «Sharq» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти, 2014, 2016.

Alisher Navoiy

nomzodi:

O'zbekiston MK

2016/11/14

10656

10 44355

3113

Биринчи китоб

САМУМ

Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм.

“...Улар дузаҳда тинимсиз эсиб турадиган, баданларни илма-тешик қилиб юборувчи гоят иссиқ, захарли шамолларда ва ута қайноқ сувда азоб чекадилар. Одамга ёқимсиз, на салқин, на фойдали бўлган қора тутун ичида азоб тортадилар. Чунки улар ҳаёти дунёда хирсу ҳавасга муккадан кетган, нозу неъматларга буркалиб, доим катта гуноҳлар қилишда давом этган эдилар... Улар заққум дарахтининг мевасини егувчилар. Шу дарахтнинг мевасидан қоринларини туйгазадилар. Сунгра чанқаганларида мастчанқоқ туянинг ютоқиб ичганига ухшаб қайноқ сувдан ичадилар. Уларнинг Қиёмат кунидаги зиёфатлари ана шундан иборат”.

(Воқеа сурасидаги оятлар маъносининг таржимаси).

* * *

Адабиётимизнинг муҳтарам мухлислари билан янги асар баҳонасида учраштираётган раббимиз Аллоҳ таолога ҳамду санолар айтиш билан суз бошляяпман.

Ассалому алайкум, азизлар, садоқатли китоб муҳиблари. Сизни янги асар дастурхонига таклиф қилишдан аввал мухтасар тарзда бўлса-да, изоҳ беришни лозим топдим. Турли учрашувларда: “Нима учун жиноят олами ҳақида ёздингиз?” – деб сўрайдилар. Каминанинг мақсади: китобхонни жиноятчилар оламининг турли зулмлари билан таништиришигина эмас. Биласиз, “Қозонга яқин юрсанг, қораси юқади”, деган мақол бор. Афсусли ери шундаки, ёшларимиз, азиз фарзандларимиз ҳаёт тажрибасига эга эмасликлари оқибатида атрофларидаги зулм қозонини дарров кўра олмайдилар. “Нодонликлари туфайли”, – дея олмайман, айнан тажрибасизликлари туфайли, яхшини ёмондан ажрата олмасликлари оқибатида бу машғум қораликни юқтириб оладилар-у, сўнг умрлари азоб ва уқубатда ўтади.

Шайтонлар етовидаги жиноятчилар, аниқроқ айтилса – “шайтанат” деб номлаганимиз жиноятчилар олами ёшларни ўзига мафтун этишига уринади. Угри фақат ўғирлик билан шугулланмайди, ёнига норасидаларни тортишига интилади, гиёҳванд фақат томирига дори юбориб ҳузурланмайди, балки бу балога усмирларни, ҳатто энг яқин қариндошларини ҳам тортишига ҳаракат қилади. “Наркомафия” деб аталувчи офат фақат бало кукулларини сотмайди, балки харидорларини кўпайтириши йўлида ҳеч нарсадан тап тортмайди. Сиз билан бизнинг вазифамиз ардоқли фарзандларимизни бу балолардан асраш. Ҳа, барчаларимиз ҳамиша дуолар қиламиз. Бу яхши. Аммо дуонинг ўзи кифоя эмас, ҳар биримиздан ҳаракат, аниқроғи – тарбия талаб қилинади.

Қабристонларда бўлганимда тошлардаги ёзувларга кўз ташлайман: ёшларнинг қабрларини кўрганимда

юрагим эзилади. Агар мзористонда унта ёшнинг қабри бўлса, демак, ташқарида унлаб оилалар жигаргушалари ҳажрида эзилаётган эканлар. Бу ёшларнинг айримлари автоҳалокатда жон бергандирлар, айримлари қайсидир бошқа сабаблар билан – бизга номаълум. Лекин биламизки, хасталик ёки автоҳалокатда жон берганлардан кўра, гиёҳвандлик балосидан улим топганлар кўпроқ. Автоҳалокат бир нафаслик эҳтиётсизлик оқибатида юз беради. Четда кузатаётганлар бу фалокатни бартараф этишга ожизлар. Гиёҳвандлик-чи? Халқ тилида “наркоман” деб аталаётган гиёҳванд ўз улимига ойлар, ҳатто йиллар давомида боради. Унинг улим сари бораётганини кўп одам кўради, бири ачиниб, бири эса эътиборсиз, лоқайд кузатади. Ёш жон қорадори туфайли улим топса, биров ачинади, биров эса... Ҳатто айрим ота-оналарнинг: “Ўлгани яхши бўлди, ўзи ҳам қутулди бу балодан, биз ҳам...” деганларини эшитганмиз.

Бир одамнинг ўлигини ёқиб, қўлларини иситиб оладиганларни нима деб атаймиз? Ёшларга “наркота” деб номланган балони етказиб берувчи, бунинг эвазига бойиб юрувчиларни “Одам” дея оламизми? Улар керилиб яшаётган сароймонанд уйларнинг пойдеворида қорадоридан ўлганларнинг руҳи чирқираб ётмаётганмикин? Уларнинг маишатини гуллатаётган, жигилдонларига хуш ёқаётган маймикин, ё улик жонларнинг қонларимикин? Умр баҳорида уйнаб-қулиши, нуфузли ўқув юртларида билим олиши, чиройли чимилдиқларда утириши керак бўлган жонларнинг мзористондаги совуқ тошлар остида, қоронғу лаҳадда ётишларига кимлар айбдор? Бу офатнинг йўлини тўсиш мумкинми?

Кўп саволларга биргаликда жавоб топишга уриниб кўрайлик.

Барчаларингизнинг хонадонларингизни бу бало-офатлардан Аллоҳнинг Ўзи асрасин.

Сиз, азизларга хайрли дуолар ва қалб эҳтиромини йўлловчи:

Муаллиф.

Муқаддима ўрнида

1985 йил, Кемерово.

Эгри косов тегиши билан гулхандан сачраган учкунлар шодаси қоронғиликни поралаб ташлашга қасд қилгандай сапчиди-ю, сўнг чорасизликдан куйиб, зулмат бағрига коришиб кетди. Бўрон чуғ остидаги картошкани косов билан тортиб олиб, кулини қокди. Бу камок лагерига келган кунийёк овлоқдаги суҳбатга чорланганидан ажабланган йигит эса унинг бамайлихотир ҳаракатини жимгина кузатди. Қамокқа биринчи марта тушганига карамай, бунақа одамларнинг феъли унга маълум. Бундайларнинг кўкрагига қанақа офат аждаҳоси жойлашганини билмайди холос. Чуғ остида картошка пишириш қанчалик осон ва марокли бўлса, одамни тириклигича куйдириб ташлаш буларга чўт эмас. Бу ердагилар тилида “зона” деб аталувчи камок лагерига хос ёзилмаган қонунни билмайдиган кимса овлоққа чорланса, улим билан юзма-юз келгандай тиззалари қалтирай бошлайди. Йигитда бу хавотир йўқ. Чунки у биринчи чорлов улим ҳукми эмас, огоҳлантириш эканидан хабардор. Огоҳлантиришни менсимаган одамга озгина фурсат берилади, улимнинг совук лабидан ўпич олғунига қадар азоб жомини сипқориб, ҳаётдан туйишига имкон яратилади.

Бўрон йигитга тикилиб қараб, унинг кўзларида саросима учкунини кўрмади. “Ўзи шунақа безми ё мен билмаган суянган тоғлари борми?” деб ўйлаб, ғаши келди. Косовни яна чуғ орасига тикиб кавлаштирди, аммо қорайган картошкани тортиб олмади, баттар куйишини кузатиб ўтираверди.

– Кўрқяпсанми? – деди сачраётган учкунлардан куз узмай.

– Йук, – деди йигит хотиржам равишда.

– Шунака зурмисан? – деди Бурон унга ғазабли нигоҳини уқдай кадаб.

– Йук, зур эмасман, – деди йигит тобелик билан. – Курқадиган иш қилмадим.

– Сени бу ерга жойлаб қуйганлар гурга ҳам тикишлари мумкинлигини уйламадингми?

– Гурга тикқилари келса, бу оромижон “курорт”га юбориб, овора бўлиб утиришмасди.

– Шунака аклимисан? Қаллангни нимага олдинроқ ишлатмадинг? Уғриларнинг одатларини билиб туриб, уларнинг оиласига бурнингни тикдингми?

– Мен шуртумшукларни ҳамиша ютиб келганман, уша куни ютишлари мумкин эмасди.

– Ютишни билган одам ютқизишга ҳам чидаши керак.

– Ҳалол ютишса чидардим.

– “Ҳалол ютишса” дейсанми? Қиморда ҳалол ютиш мумкин эканми? Ҳаёт билан қиморда ҳалоллик бўлмайди. Ҳалол яшайман деган одам ғирром улим топади. Шунга ақлинг етмасмиди? Ҳалоллик фақат уғриларнинг оиласида бўлади.

– Мен ҳам шундайдир деб уйлаб, улардан ёрдам суровдим.

– Уғриларнинг ҳалоллигига ишонмайсанми ҳали?

– Бу ерга тикиб қуйишмаганида ишонардим.

– Бу ғирром уйинни узинг танладинг. Иккита қайикка икки оёғини қуйиб жон сақламокчи бўлган пайтавафаҳминг аҳволи нима бўлади? Чатаноғи йирилиб улади, а? Сен Кобрага арз қилдингми, бўлди, Бугайга нимага ялтоқланасан, аҳмоқ! Бу ерга келиб қолганингдан қувонишинг керак. Чатаноғингни йириб ташлаши керак бўлган одамлар менга тегишли йигитлар эди. Менга ҳамюрт эканлигингни билишиб, маслаҳат сўрашди. Қимлигингни билмайман, қанақа аблаҳлигингни ҳам билмайман. Битта жойдан бўлганинг учун улигинг хор бўлмасин деб, жонингни сотиб олдим.

– Улгунимча кимдан миннатдор булар эканман, деб бошим котиб турувди. Сизга қул ковуштириб турарканман-да?

Бу илмоқли гапдан кейин Бурон ғазабини жиловлай олмади: гулханни худди килич каби чопиб ташламоқчи бўлгандай, косов билан қарсиллатиб урди. Титроқ учқунлар мушак шодаси каби атрофга сачради.

– Миннатдорчилигингни пишириб е! Сен ула-улгунингча менинг қулим бўласан! Жонимга теккан кунинг уласан. Унгача яшайвер.

– Қиморда мени лақиллатганларни улдиришлари керак эди, ваъдаларини бажаришмади. Уларни ким...

– Овозингни учир! Кимни улдириб, кимни қолдиришни узлари билишади.

– Билишса билиша қолишсин. Қамоқдан чиққанимдан кейин менам нима килишни узим биламан.

Бу сафар гулханни саваламай, косовни йигитга қараб отди. Йигит бу ҳаракатни кутганмиди, сергаклик килиб, узини четга олди. Косов икки кадам наридаги қулмакка тушиб, жизиллади. Бурон бундан қаноатланмай, йигитга яқинлашди-да, ёқасидан буғиб олди

– Билмайсан! – деди ғазаб билан. – Икки қулоғинг билан эшитиб ол: билмайсан! Одамларнинг тақдирини ҳал килишга уғридан бошқа ҳеч кимнинг ҳаққи йук! Сен мана шуни билсанг етарли. Уғриларнинг бу қонунини ҳеч ким буза олмайди! Бундан буён қўлингда карта кўрмай. Биз қиморбозлардан нафратланамиз. Сен ғирромлигинг туфайли бизга рўпара бўлдингми, бундан буён лақабинг “Ғирром” бўлади. Ғурингга шу лақаб билан кирасан.

1989 йил, Тошкент

Полковник Равшанов хонага кириб келганда бошлиқ телевизорда берилаётган хабарни диққат билан тинглаётган эди. Экранда аввал темир эритувчи печ оғзидан уфураётган аланга тили, кейин сал нарига тартиб билан териб қўйилган бир неча коп кўринди. Сунг қоплардаги гиёҳвандлик моддалар печ оғзига ағдарилгач, мухбирнинг ҳаяжонли овози янгради:

– Катта миқдордаги наркотик моддаларни республикамиз ҳудудидан олиб ўтишга уриниш шу тарзда ўз якуини топди. Жиноятчилар гуруҳини фош этишда республикамиз ички ишлар идоралари ходимларининг фидокорона хизматларини алоҳида таъкидлашни истар эдик. Милиция ходимларининг тинимсиз изланишлари натижасида гиёҳванд моддаларни олиб ўтишга уриниш, ҳукуқшунослар тили билан айтилганда, наркотрафикка бутунлай барҳам берилди.

Бошлиқ бу гапни эшитиб, бошини чайқаганича истехзо билан кулимсираб, Равшановга қаради:

– Ана, дунёни титратиб турган наркотрофикни мухбир укамиз бир оғиз суз билан яксон қилиб қўя қолди. Биз бечораларга иш қолдирмади. Унинг гапига ишонсак, Ер юзини ўргумчак туридай чирмаб ётган “наркомафия” деган балойи офат ҳам қолмабди.

– Оғиз билан иш битирадиганларни тезкор гуруҳга қўшиб қўйсак, уч-тўрт кунда наркотрофик нималигини билиб оларди, – деди Равшанов бошлиғининг фикрини давом эттириб.

– Қўйинг, билмай тургани ҳам маъқул. Оёғингиз тагида ўралашиб халақит беради, – бошлиқ шундай деб тугмани босиб, телевизорни ўчирди. – Бу ишмизни мухбир тугул идора ходимлари ҳам билмаслиги керак. Тезкор қидирувга доир таклифларингиз билан танишиб чиқдим. Асосан маъқуллайман. Лекин қўтилмаган тасодифлар эҳтимоли назарга олинмаган, –

у ўрнидан туриб, харитага яқинлашди-да, кандайдир нуктани кидиргандай, тикилганича бир зум жим қолди. Кейин гапини ўйчан тарзда давом эттирди. – Поездда ёки автобусларда ўтишга уринувчи майда наркокуръерларга чалғимаслигингиз тўғри. Бунақалар билан бошқа тезкор гуруҳ шуғулланаверади. Наркокуръерлар тоғлар орасидан янги йул топадилар, деганингиз ҳам тўғри, – у курсаткич бармоғини харита буйлаб юрғизди. – Юсуфқора, Ҳукизбурун, Қилкуприк орқали юриш ҳам қийин, ҳам хатарли. “Бу йўналишда милиция бўлмайди”, деб ўйлашлари табиий. Лекин эски йўлдан ҳам воз кечмасликлари мумкин. Буни инкор этмаслик керак.

Бошлиқ ўгирилиб, “гапим маъкулми?” деган маънода Равшановга қаради.

– Яқин орада эски йўлдан юрмасликлари аниқ, – деди Равшанов режасидаги фикрини ҳимоя қилиб.

– Нимага ишониб айтяпсиз, буни? “Илон изидан қайтмайди”, демокчимасмисиз?

– Афғондаги ўзгаришлардан кейин улар бу йўлдан уч марта ўтишга уриниб, учинчисида тузоққа тушдилар. Олиб ўтишга мўлжалланган қорадорининг ярмидан кўпи изсиз йўқолди. Гумондаги шахс сирли равишда ўлди.

– Ёки сирли равишда изсиз йўқолди, тўғрими? – деди бошлиқ унинг гапини бўлиб. – Ахир унинг ўлигини ҳеч ким кўрмаган-ку? Сибирдаги “зона”ларда оғзини очиб ўтирган ҳамкасбларимизнинг лаллайиши туфайли изсиз йўқолганларнинг уч-тўрттаси бурнингиз тагида пайдо бўлиб қолишса, довираб юрманг, тагин.

– Буни ҳисобга олганмиз. Лекин аниғи: қорадори Ясситепа атрофида қолгани аниқ. Демак, янгисини олиб ўтишдан олдин яширилганини топишга уринишади.

– Ҳар иккисини бир вақтда амалга оширишга ҳаракат қилишса-чи?

– Буни ҳисобга олганмиз.

– Мен бир масаланинг тугунини ечолмай гарангман. Билишимча, “Бурон” лакабли ўғри камоқдан чиқиб келиб, ўша томондан макон топибди. Рецидивистнинг тинч ўтиришига сиз ишонасизми?

– “Ўғрининг жойи камоқда!” деган ақидасидан воз кечган бўлса, ишониш мумкинми?

– Шунақами? Менинг эса ишонгим йук. Бошига тож кийдирилган ўғри ўзининг севган дунёсидан осонгина чиқиб кетмаса керак? Мени яна бир бошка нарса сергаклантирди: Бурон ўғри, Улат наркомафиянинг одами, Фирром дегани қиморбоз. Уччови бир “зона”да ўтирган. Бу тасодиф эмасдир дейман? Қутулиб чиққач, иккитаси бир жойда топишишди, биттасининг тақдири бизга номаълум. “Қочишга уринганда ўлдирилди” деган маълумотлардан кейин қанчадан-қанча жинойтчилар яна тирилиб қолганини унутмаслигимиз керак.

– Гумонингизда жон бор. Бунақа катта ишда таваккал қилинмайди. Тасодиф соясида пухта ишланган режа ётади.

– Бир ёрдамчи етарли, дейишингиз менга ёқмай турибди. Яна уч-турт ходимни сафарбар қилганимиз маъқулмикин?

– Одам кўпайса, хавотирлари ошади. Қобикларини баттар калинлаштириб олишади. Мен ёрдамчимга ишонаман. Зарурат туғилган вақтда қанча керак бўлса, шунчасини сафарбар қилаверасиз.

– Ҳайъат мажлиси тафсилотини эшитгандирсиз? – Бошлиқ шундай деб жилмайди-да, Равшановнинг елкасига кўл ташлади. – Мансабдан, унвондан пасайтирилишингиздан қувонганлар ҳам етарли экан. Ҳамма бошига кулфат тушишдан кўрқади-ю, лекин дўст-душманни ажратиб олиш учун ёлғон кулфатга дуч келишнинг ҳам фойдаси булар экан. Хуллас... сизга муносиб кўрилган “жазо” маъқулланди.

– Эшитдим. “Равшанов муносиб жазоланиши керак”, деб анча жон куйдирибсиз. “Дустингдан топ”, деб бежиз айтишмаган экан, – деди Равшанов қулиб.

– Ҳа, бу сизга ҳозир кулгили туюляпти, мени эса оқибат ташвишга соляпти.

– Қанақа оқибат?

– Режа амалга ошиб, жиноятчилар қўлга олингач, сизни мукофотга тавсия қиламанми? Шунда одамларнинг кўзларига мунофик бўлиб кўринмайманми?

– Шундай бўлиши аниқ, – деди Равшанов, кейин муғамбирлик билан кўшиб кўйди: – Мунофик бўлиб кўринмасликнинг биттагина йули бор: мукофотга тавсия этмаслик керак.

– Яхши таклиф, – бошлиқ жойига бориб утиргач, жиддийлашди, – очигини айтсам, мен... “мунофик” дейишларига ҳам розиман.

БУРУНДУК

1989 йил, Одесса

Ўғрилар “Она Одесса” деб ардокловчи бу шаҳар денгиз томондан эсаётган хузурбахш шабада бағрида ором олаётган дамда “Жаннат дарвозаси” аталмиш ресторанда зиёфат қизий бошлаган эди. Мазкур маишатхонадаги ишларга қараганда, “Дузах дарвозаси” деб номлаш мантиққа мос бўлса-да, бу ҳақда негадир на меҳмонлар, на мезбонлар уйлаб кўришади. Уч йил мобайнида икки марта ўт тушиб, ҳар бирида ўнлаб жонлар нобуд бўлгани бежиз эмасдир, ҳарҳолда дузахнинг нафаси келиб туриши ростга ўхшайди. Яна неча марта ёнғин юз бериб, яна қанча жонлар куйиб кўмирга айланишини Худо биледи, ожиз бандаларга эса номаълум.

Соҳилдан икки терак бўйи баландликда жойлашган бу ресторан айвончасидан денгиз кафтдек кўриниб тургани учун, кўпчилик бир финжон қаҳва ичиш баҳонасида кириб, атрофни томоша қилиб ўтирарди. Бундай арзон-гаров мижозлар ғашларини келтирса ҳам, хизмат аҳли чидарди, совуқ қараш билан чек-

ланарди. Қайси ресторан беш-ун қаҳвахурга хизмат килиб барака топибдики, буларнинг иши юришсин? Ҳафтада икки-уч марта ёзилажак шоҳона дастурхонга караган кунлари уларнинг кўзлари ҳам, чўнтаклари ҳам тўяди. Ўзлари чарчаб, тиззалари қалтираб қолсада, нафслари ором олади. Не бахтки, энг очофат меҳмонлар ҳам дастурхонни қуритиб кетолмайди. Хизматчиларнинг бир-икки кунлик рўзғорига етарли егулик қолади. Шунинг учун ҳам чаккон хизматчилар “бугун катта зиёфат” эмас, “бугун катта байрам”, десалар ажабланмаслик керак. Бугун ана шундай байрам хабари билан иш бошлаган хизматчилар эрталабданок томошаталаблар ва қаҳвахурлар йўлини тўсиб, ресторанда “Озодалик куни” эълон қилдилар. “Озодалик куни” деганлари ёлғон эмас, чиндан ҳам ресторан ёғ тушса ялагудек килиб тозаланади. Буларнинг ишлари шунақа – ардоқли меҳмонлар уч-тўрт соат давомида ҳаммаёқнинг искиртини чиқариб ташлашлари учун кун бўйи елиб-югуриб, тозалаб қўйишади.

Бугунги “Озодалик куни” белорусиялик “Тиртик” лақабли ўғрининг таваллуд тўйига аталганини хўжайинга яқин хизматчилар билади, бошқалари эса хабарсиз. Беларусияликнинг нима учун ўз юртида эмас, Одессада зиёфат бериши сабабини билиш шарт ҳам эмас. Билишга қизиққан одам ажал фариштасига рўпара қилинмаган тақдирда ҳам, тўғилганига минг пушаймон ейиши аниқ. Айни шу куни “Тиртик”нинг эмас, гуржистонлик Датонинг таваллуд айёми бўлганида, барча шарафлар унга аталган буларди. Советлар Иттифоқи аталмиш мамлакатда илдиз отган тождор ўғриларнинг тўплантиси учун энг содда баҳона шу эди. Милициянинг каттасими ё кичикроғими қизиқиб қолса, эҳтимол, бу баҳонага қўниб ҳам қолар. Аслида, улар томондан жиддий хавф йўқ. Мамлакат катталари “қайта қуриш” билан овора бўлиб турганларида милициянинг ўғрилар оламига тазйик қилишдан қўра, улар билан мурсада, тўкин дастурхондан баҳраманд ҳолда

тирикчилик утказишлари афзалроқ булиб қолган эди. Шаҳар милициясининг бундай туплантидан розилиги ҳам бор: уғрилар тупланиб, йиғинларини утказиб, таркагунларига қадар уларга биров “уйимни шипшийдан қилишди” ёки “машинамни уғирлаб кетишди”, деб шикоят қилмасди. Оқибатда, “Милициянинг фаолилик билан олиб борган профилактика ишлари туфайли кейинги ҳафтада жиноятчилик кескин камайди”, деб шодлик ҳисоботини беришарди. Уғрилар хатардан холи эканларини билсалар-да, “иштони йукнинг ҳадиги чўпдан”, деганларидай, эски одатларига хилоф қилмай, эҳтиёт чорасини куриб қуйган эдилар.

Одессага биринчи марта келган Ғирром учун чорлов сабаби аҳамиятсиз. Аслида бу туплантига у эмас, Бурон чорланган эди. Уғрилар орасида бошланган китмирликлардан ғаши келган Бурон чорловни дарров рад этишга журъат этмай, касаллигини баҳона қилиб, “ишончли шогирди”ни юборган эди. Буроннинг қароридан икки киши қувонди: бири – Ғирром, иккинчиси – Капрал. “Инсон яхшилик таратиш учун туғилади”, деган ҳақиқатдан анча нарида юрувчи икки одамнинг тил топишиши осон бўлади. Украина уғрилари орасида уз кунглидаги мартабага етишолмагач, афюн оламига ҳукмрон булиш истагида юрган Капралга Ғирромнинг ёрдами керак эди. Аслида у ёрдамни Бурондан кутган эди. Лекин тождор уғри майда киссавурга хизмат қилишни ўзига ор деб билди.

Зиёфат аввалида кун тартибидаги биринчи арзимас масала – “Тиртик”ни табриклаш маросими ниҳоясига етгач, ярим кечада бошланиши мўлжалланган, ўзларининг тилида “сход” деб аталмиш тупланти ишидан олдин таниш-билишларга ўзаро фикр алмашиб олиш имкони берилди. Бундан фойдаланган Капрал Ғирромни алоҳида хонага бошлади. Саккиз кишига мўлжалланган стол устида емак оз, ичимлик эса бисёр эди. Капрал гап бошлашдан олдин ниманидир уйлагандай, шишалар ва қадахларни ғалати тартибда терди. Тепадан қаралганда харита чизмаси куринди.

- Мен у жойларни билмайман. Билишни ҳам истамайман. Буларнинг орасидан молни қандай олиб ўтишни ўйлаб, – Капрал гапини узиб, шиша ва қадаҳлар орасидан бармоғини юргизиб, Ғирромга маънодор қарагач, яна давом этди, – сенинг бошинг оғрисин. Ўлат фойдаланган сўқмоқлар энди сенга ярамайди. Миллион пистирма қўйиб ташлангандир. Сен жуда қисқа муддат ичида янги йўл топишинг шарт. Бўронга кўпам ишонмагин-у, лекин унинг соясига айланиб, ҳар қадамини кузат. Молнинг қаердалигини Ўлат унга айтган бўлиши керак. У молга менинг пулим қўйган, Бўроннинг ҳаққи йўқ. Сен биринчи галда, – “гапимни яхши англаяпсанми?” деган маънода унинг кўзларига тикилди, – Ўлатнинг ё ўлигини ё тиригини топишинг керак.

Кутилмаган бу топшириқ Ғирромни таажжубга солди:

– Ўлат? Тирик деб ўйлайсизми?

– Машина ичида ёниб кетганига ментлар ишонишгандир, лекин мен ишонмайман, чунки ўликни кўрганим йўқ, – Капрал шундай деб битта шишани ётқизиб қўйди-да, яна давом этди: – Ўлат ўладиган ландовур эмас, ўлдирадиган одам эди. Ментлар қўйиб кўмирга айланган ўликни кўришган. Агар Ўлат қочиб қолган бўлса, менга унинг тириги керак эмас, – Капрал ҳамсухбатига синовчан қараганича давом этди: – Бу ердан чиққач, сенга бир нарса совға қиламан, ёдимга сол. Ўлатни тирик кўрсанг ишга соларсан. Тўшундинг, а? Ўлатнинг тириги керак эмас! Бизнинг ишимизда хиёнат қилган одам ўша дақиқадаёқ ўлган бўлади. Сен менга Ўлат яшириб кетган молни топиб берасан.

– Мол... кўпмиди?

– Ҳарҳолда бутун Украинани бўлмаса ҳам, ярмини бирон йил гуллашиб туришга етарди. Топсанг, фойдасига шерик бўласан.

– Тенг шерикми?

Уғрилар оламига бегона одамнинг тенг шерик-ликдан суз очиши нодонлик эди. Агар Ғирром шу атрофдаги уғриваччалардан булса, бу даъвоси учун ҳеч булмаса бир-икки тепки билан сийланарди. Капрал Буроннинг вакилини ҳақорат қила олмаслигини билади. Энг муҳими, агар Ғирромни қўлдан чиқарса, у томонлардан яна бирон-бир ишончли одамни яқин орада топа олмаслигини ҳам билади. Одамни қидириб топгунича Улат беркитиб кетган корадорини кимдир топиб, уни доғда қолдириши ҳеч гап эмас. Мана шуларни билгани учун ҳам тепиб юборишдан ўзини тутди. Ғазаби қузиган булса-да, сурбет меҳмонига қараб, истехзо билан кулимсиради:

– Сен ҳали тенг шерик бўлиш даражасига етмадинг. Лекин қўлингга тегадигани ёмон бўлмайди...

Капрал шундай дегач, хуштак чалганича олти-та кадахни катор териб, бошига битта шиша қўйди. Ғирром бир миллион рақами ҳосил бўлганини қўриб, худди бу пулни ҳозир оладигандай ҳаяжонланди. Чунтагига беихтиёр қўл солиб, икки картани чиқарди-да, бармоқлари орасида усталик билан айлантира бошлади. Унинг чўнтакда ҳамиша икки “Туз” олиб юришини билмаган Капрал ҳаракатидан ажабланди. Ғирром эса пул санашга ҳозирлангандай, “Нақдми?” деб суради.

Капрал яна бир тепки билан сийланишга арзийдиган бу саволга жавоб бермади. “Аҳмоқрокмисан?” деган маънода беписанд қараб олди. Ғирром эса бу қарашнинг маъносини тушуниб, изоҳ бера бошлади:

– Бу иш осонмас. Олдиндан анча харажат қилиш керак. Балки унча-бунча одамларни сотиб олишга ҳам тўғри келар...

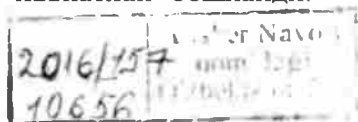
– Аванс сурамоқчимисан? Авансни бошқачарок тарзда бераман. Сен битта самолётни қира қилиб, сотиб олишинг керак бўлган икки юзтами, уч юзтами одамнингни Одессага олиб келасан. Қира ҳақи ҳам, теплоход ҳам мендан. Бир ҳафта Қора денгизда маишат

киласанлар. Иложини қилиб, Буронни ҳам олиб кел. Унинг Улат билан муносабати яхши эди. Юрагини ғижимлаб булса ҳам, сирини билиб олишинг шарт.

Тупланти баҳонасида гаплашиб оладиган гаплари шулардан иборат эди. Соат ун иккига занг урганида катта даврага чорландилар. Икки доира шаклида куйилган столлар атрофидан тупланганларнинг ҳар бирлари ўз мартабаларига қараб, жой олдилар. Кичик доирани тождор ўғрилар эгаллашди. Бурон учун шу даврадан жой ажратилган эди. Унинг ўрнига келган Фирром бу даврага яқинлаштирилмади, Буроннинг ўрни буш қолдирилиб, унга пойгакдан жой тегди.

Бир туякаш улар олдидан яқинлари билан розиризолик тилагач, кўп йиллик ҳамроҳи бўлган туядан ҳам розилик тилабди. “Баъзан сени ноҳақ калтаклагандирман ёки вақтида таомингни беролмагандирман, жонивор ҳам Қиёматда ҳақини айтар экан, сен мени айблама, кечир”, деганда туя тилга кириб дебдики: “Эй хожам, ҳақми ё ноҳақми урган булсанг ургандирсан, ранжимайман, очликка чидамли қилиб яратилганман, бу борада сендан гинам йўқ. Аммо... бир камчилигингни ҳечам кечира олмайман”. “Нима экан, айт”, деб ялинибди туякаш. “Сен менинг бурнимни тешиб, бурундук солдинг, азобига чидадим. Бурундукка аркон солдинг, бунга ҳақкинг бор эди. Аммо... арконнинг бир учини олдинда бораётган эшакнинг туқимига боғлаб қуйдинг. Шаҳарга мени ўша яғир эшак бошлаб кирарди, мен бу иснодга чидолмай, ёниб кетай дердим. Эшакка тобе қилиб қуйганингни ҳеч кечиролмайман”, деб хожасини аросат утига ташлаган экан.

Бу ҳикматни Фирром эшитмаган, билмайди. Эшитганда ҳам идрок қилиши кийинрок. Туя-ку, ночор эди. Бурни тешилиб, бурундук солинишига қаршилиқ қила олмайди. Лекин одамзод кўп ҳолларда ўз бурнини ўзи тешиб, кўринмас ип ўтказиб, бир учини кимгадир тутқизиб қўяди. Ишонгани уни етаклаб юриб, оқибат жарга кулатганида тақдирини лаънатлай бошлайди.

Одессага катта умидлар билан келган Фирром шундай нодон кимса тупуриб ташлаган тупукни ялаб олди. Бурнига ўзи бурундук солиб, ипнинг учини Капралга туткизди. Вактики келиб, боши тошга тегиб ёрилганда у тақдирини эмас, “Капралга мени сен рупара қилгансан”, деб Буронни лаънатлайди.

Бурон эса... унинг бу ҳолатини куради-ю, “баттар бул!” деб ҳузурланади.

Бу лаззатли дамларга қадар ҳали анча вақт бор. Ҳозир янги ишбирлиги ясаган Капрал билан Фирром Одессанинг ҳузурли кечасида маишат қиляпти. Бундан мингларча чақирим узоқликдаги тоғлик қишлоқдаги пасткам уйда эса ночор киши либосидаги Бурон режаларини амалга оширишни уйлаб, юлдузли осмонга тикилиб ётибди. Капралнинг бу томонларда илдиз отмоқчи экани унга маълум. Улат айтмаган тақдирда ҳам, унинг кимлигини Бурон билади: майда уғрилигича қолиб кетган, гарчи камалмаган, тож кийишга арзирли бирон-бир ишни қойиллатиб қуймаган бўлса-да, уч-тўрт юртдошларини қўлга олиб, уғрилар оламининг шарафли мартабалари насиб этилганди. Бундай номардлик олдин ҳам учраб турган бўлса-да, уғрилар оламининг қонунига ўзгартиш киритишга қарши бўлган Бурон Капралнинг тож кийишини қабул қилмаган эди. Шу боис ҳам унинг бу томонларда илдиз отиши у ёқда турсин, кадам босишига йўл қўймаслик чораларини кураётганди. Бир пайтлар Улат унинг қармоғига илиниб адашган. Лекин, лақиллатиш чорасини қилишга улгурган. Бироқ, Капрал ҳам анойи эмас, молнинг йўқолганига ўлақолса ишонмайди. Жонини гаровга қўйиб бўлса ҳам, топишга уринади. Уринса урина қолсин. Унга Фирром ёрдам беради. Бурон эса четдан кузатиб, пайт пойлади. Иккита аҳмоқ бирлашса, бирон ахлатхонадан тешиб чиқар...

Покиза осмон чиройига кўз тикиб ётган Бурон шуларни уйлайди. У само гузаллигини хис қила олмайди. Шоирларга ўхшаб “юлдузлар ховучимга тукила

қолсайди”, деб орзу ҳам қилмайди. Агар юлдузлар тилла тангаларга айланиб устига ёғилса, эҳтимол, кўнгли тулар. Эҳтимол... бунча кам, деб ўксинар...

Теварак қора, осмон ҳам қора, фақат унинг қоронғи тубида қозон тагидаги майда учқунларга ўхшаган бири ёруғ, бири хира юлдузлар милтиллайди. Бу осмонга тикилиб ётган одамнинг қора кўнглида ҳам шу юлдузлар мисоли милтиллаётган ният учқунлари бор. Қай бири қимгадир, ожизроқ бўлса-да, яхшилик нури сочади, қай бири қимгадир зулм алангасини уфуреди... Буниси Худобагина маълум.

КУЯКАПАЛАК

1989 йил, Яссимена

Осмонупар тоғ чўккилари кўриниб турган бу жойларни яқин-яқингача “Будённийобод” деб юри тишарди. “Қайта қуриш”нинг “ошқоралик” шабада си тоғлар билан ўралган бу ерларга ҳам етиб келгач, асосан муаллимлардан иборат зиёли аҳли аввалига кўркиб-кўркиб, кейин дадилроқ равишда номни ўзгартириш зарурлигини гапира бошладилар. Кейин катта-кичик манзилларга карата мактублар қарвони жўнатилаверилди. Совет маршалининг бу жойни қанақасига обод қилганини ёшлар билишмайди, бу ҳақда ўйлаб ҳам кўришмайди. Кексалар эса шопмўйлов суворийнинг қилич ўйнатиб қилганини, салла ўраган киши борки, “босмачи” гумон қилиниб чопилганини унутмаганлар. Номни ўзгартириш ташаббусини бошлаган тарих муаллими дастлабки мактубига шуларни ёзган эди, лекин кўпчилик мулоҳаза қилиб, “аждаҳо кучдан кетаётган бўлса ҳам, ҳали тирик, оғзидан ўт пурқаб қуйдиришга қурби етади, қуйиб қул бўлмайлик”, деган хавотирда фикрларини силликлашди. Қўшни районда Будённий номида илғор қолхоз борлигини, қичкина қишлоқ бу улуғ одам но-

мига нолойиқ эканини дастак қила қолишди. Қайсидир идорада бу фикр маъқул келиб, жойнинг эски номи “Ясситепа” тиклаб берилди. Орадан куп утмай, раисликка сайлов бошланганида, колхоз аҳли икки номзоддан бирини танлай олмади-ю, хужаликни иккига бўлиб, бирига бошка бир маршал “Ворошилов” номини бера қолишди. Ясситепаликлар бундан кулишди-ю, “вактида ҳаракатимизни қилиб олган эканмиз”, деб узларининг ишларидан мамнун ҳам бўлишди.

Бу ерликлар “шаҳар” деб ардокловчи район маркази ҳам узгаришлар баҳонасида “Кутиркучқор кишлоғи” деган нохуш номдан кугулиб, “Ясситепа” атала бошланди. Аслида Ясситепа кишлоғи бу марказдан йигирма чақирим нарида. Бу жой Советнинг давлат чегарасида жойлашган бўлмаса ҳам, яқинлиги бор. Бир томонга юрилса, Боботоғ орқали чегарага етилади. Яна бир томони Ҳисор... Шунинг учун ҳам “чегарага жойлашмаган”, дейиш унча туғри эмас. Афғонда уруш бошланганидан кейин, айникса у томондан афюн олиб утиш бошлангач, Ясситепа агрофлари эътиборли идораларнинг назарига тушган. Бу ерга куп миқдорда чегарачи аскарлар ёки милиция ходимлари ташланмагани билан, мартабали одамларнинг келиб-кетишлари фаоллашганини аҳоли сезиб туради.

Қамокдаги “яхши хулки” учун муддатидан илгари озод этилган Бурон бу сафар Россия томонларда санқиб юрмай, туғри Ясситепага келди. Район милициясига кириб, руйхатдан утаётганида “Узим Магаданда туғилганман, аммо отам ясситепалик, умрининг қолганини шу қишлоқда утказаман, хотиржам бўлинглар, эски хунаримни Сибирга ташлаб келдим”, деб оғзаки изоҳ берди. Хужжатларда маълумот бўлмаса-да, ходимнинг бу изоҳга осонгина ишона қолгани сабаби бандага маълум эмас. Аслида, Бурон “Отам ясситепалик”, деб алдамаган эди. Миллионларча одамлар ёзган таржимаи ҳолларида “зиёли оиласида туғилдим” ёки “хизматчи оиласида” ёинки “ишчи

оиласида” деб ёзади. Бурун туғилганда унинг отаси ҳам, онаси ҳам тилла қонида ишларди. Лекин улар “қончи” ёки “ишчи” деб аталмасди. Уларнинг мартабаси “халқ душмани, жиноятчи, маҳкум” эди. Бурун таржимаи ҳолида “халқ душмани оиласида туғилдим”, деб ёза олмасди. Туғилганлик ҳақидаги гувоҳномасида отасининг исми кўрсатилиши керак бўлган сатр бўш эди. Насаби ҳам она томонники эди. Отаси “бўйнимга қўйилган тўхмат айблари оғир, кейинчалик ўғлим мен учун жабр чекиб юрмасин”, деган хавотирда унинг ҳужжатини шундай расмийлаштирган эди.

Район милициясига тақдим этган ҳужжатлари унинг гапларини тасдиқламаса-да, чўнтагидан таралган кўнгилни китикловчи сас туфайли унга монелик бўлмади. Аслида, “совет граждани” бўлгани сабабли истаган жойидан қуноқ топишга ҳақли эди. Бу болада милициянинг у-бу деб ғашлик қилишига ўрин йўқлигига қарамай, эҳтиёт чорасини қуриб қўя қолди. Бу чўнтак деганлари ўз сеҳри билан кимларнинг нафсини қондирмаган, кичик лейтенантнинг кўнглини хушлаш қийин эканми? Бурун асли кимлигини бу ерда овоза қилмади. Қишлоқ четида бир уй сотиладиган экан, дарров харидор бўлди. Шу уйга отасининг қиндик қони туқилганини билганда ҳам сир бой бермади. Уйга нисбатан оғилхонани эслатувчи бу жойни макон тутиб, худди зоҳид сингари қун қўра бошлади. У бундан баттар уйда туғилиб ўсгани учун шароитга осонгина қўника қолди. Нозик идораларнинг қўзига “текинхўр” бўлиб қўринмаслик мақсадида молхонани қенгайтириб, кичик ферма ташкил қилди. Молбоқарларни, соғувчиларни ишга ёллади. Ун беш йил аввалги қўчқидан кейин ташландик бўлиб қолган ялангликни боғ қилиш тараддудига тушди. Молбоқарларини ишга солиб, тепаликдаги булоқ қўзини очдириб, сувни шу томон бурди. Баргрезонда қамокдан чиққан Ғирромни ҳам шу томон қорлади. Тўғри, Ғирром буюкка дарров келмади, аввалига шаҳарда қо-

оператив ташкил қилиб, ишни юритгач, Ясситепада шарбат цехи очди. Бурон мақсадини очик айтмагани билан Гирром бу томонларда катта ишлар борлигини сезгани учун, унинг айтганини икки қилмади.

Бир ҳафта илгари у Одессага кетган эди бугун қайтди. Ясситепага шом коронғусида кириб келиб, тўғри Буронникига йўл олди.

Коронғи кеча ҳукмидаги ялангликни олов учкунлари ёритиб турибди. Лекин бу учкунлар гулхан пойидан эмас, битта чойнак қўйишга мулжалланган икки ғиштдан иборат омонат учоқдан сачраяпти. Қорайиб кетган кумғондаги сув қайнаб жумракдан тошди. Тунка устида утирган Бурон бир кути чойни очиб, кумғонга ҳаммасини ташлади. Сунг эски сочикни қулига ўраб, кумғонни олди-да, берирокка қўйиб, сувнинг қайноғи улишини кутди. Кейин қорайиб кетган чойни алюмин кружкага қуйди. Чой лаб куйдирмайдиган даражада совугач, бир-икки хўплам хўриллатиб ичиб, нафсини ором олдирганидан кейингина Гирромга қаради. Иккита картани бармоқлари орасида чаққон уйнатаётганини куриб, қошларини чимирди:

– Менинг олдимда картангни уйнама, деб минг марта айтаман-а! – деб тўнғиллади.

– Бу менинг асабимни мустаҳкамлайди. Уйлайдиган уйларимни пиштади. Ғашингиз келавермасин. Ундан кўра “зиёфатга қандай бориб келдинг?” деб суранг.

– Сўрамасам ҳам айтарсан?

– Албатта. Қайсарлик қилмай, ўзингиз боришингиз керак эди. Сизни сўровчилар кўп бўлди. Оғайниларингиз сизни қўмсашяпти. Мен ўрнингизни боса олмас эканман. Лекин совғангизга ҳамма беш кетди. Ҳадеб суриштираверишгандан кейин “бир кампингнинг этагига уралашиб қолганлар, чиколмаяптилар”, дедим.

Илм одамлари нур тезлигини биринчи ўринга, товушниқини эса ундан кейинрокка қўйишади. Олимлар

уғрилар оламидаги хабарнинг эгасига етиб бориш тезлигини билмаганлари, ҳатто тасаввур ҳам этолмаганлари учун шундай уйлашса керак. Билишса, нур тезлигини эҳтимол иккинчи уринга қуйган бўлишармиди...

Бу тезликни Фирром ҳам билмас эди. Капрал билан булган учрашуви бу овлоққа узидан аввал етиб келиши мумкинлигини уйлаб ҳам кўрмаганди. Яхшики, учрашувда булиб утган гаплар ипидан игнасигача етказилмаган. Булмаса, Бўрон уни ковок уюб қаршилаш билан чекланмас эди. Бўроннинг чефир чойини дамлаб ичишдан мақсади ғазабини бир оз тизгинлаш эканини Фирром сезмади. “Картангни уйнама!” деб тўнғиллаш ғазабнинг битта чўгини отиш учун бахона эди. Фирромнинг кейинги гапидан кейин ғазаб оти тизгинга буйсунмай қолди. Бўрон кружкадаги чойни унга сепиб юборди. Фирром ўзини четга олишга улгурмади.

– Пахан, ҳазиллашдим, – деди у ўзини оқлашга шошилиб.

– Мен билан ҳазиллашишга ёшлик қиласан, бола. Яна қанақа гаплар топиб келдинг?

– Одессалик Капрал эсингиздами? Менга зўр совға берди, – шундай деб пиджагининг ич чўнтагидан оқ туппонча чиқариб, Бўронга узатди. Бўрон бир туппончага, бир Фирромга каради-ю, қўл узатмади.

– Капрал сенга ажал совға қилибди. Ит искаб тополмайдиган жойга беркитиб ташла. Бутунлай йукотсанг яна яхши.

– Пахан, куёнжорак булиб қоляпсиз, десам, чойнинг қолганини сепиб юбормайсизми?

– Гап кўркишда эмас. Атрофингга кўзларингни очиб, яхшилаб қара. Туппончани қўлга олишга улгурмай гўрга кириб кетишинг мумкин. Сен аҳмоқсан. Капрал билан ош-катиқ булма.

– Тож кийган уғрилар орасида Капралдан бошқа обрўлилари қолмабди.

Бу гап гўё захарли уққа айланиб, Бўроннинг ғашланиб турган юрагига санчилди. Урнидан сакраб ту-

риб, Ғирромни бўғиб олди. Бўроннинг Капралга муносабатини билмагани учун Ғирром унинг бу ҳаракатига тушунмай, довдираб колди.

– Ким тож кийибди? – деди Бўрон уни силтаб – Капрал қачон тождор ўғри бўлибди! Унга ҳеч ким бу мартабани бермаган. У ҳеч қачон тождор ўғри бўла олмайди! Ўғрилар битта канжикнинг ифлос бошига тож кийдирадиган аҳмоқлар эмас! “Капрал” нима дегани, биласанми ўзинг? Ҳарбийдаги энг паст даража, ҳа! Қўлингдан келса, камида генерали билан теппа-тенг гаплаш, пасткашга қайишдингми, ўзинг ҳам оёк остида хорланиб қолаверасан.

Бўрон уни кўйиб юбориб, хумордан чиккунча бўралаб сўкди-да, жойига бориб утирди. Ғирром унинг совушини кутиб, бир оз индамай турди. Кейин ўзининг ҳақлигини исботлаш мақсадида гап бошлади:

– Сиз отам давридан колган эски пахталарни тит-япсиз. Дунё ўзгариб кетган. Ўғриларнинг худоси ҳам энди бошқача эмиш.

Бўрон алюмин кружкага яна чой кўйиб, совушини кутмай, уч-тўрт хўплади. Кейин Ғирромга қарамай, қўлига косов олиб, икки ғишт орасидаги чўғни титди. Бу сафар учқунлар шодаси шиддат билан отилиб чикмади. Бўрон ишидан завқ ололмай бир оз жим ўтиргач, энди пастроқ овозда деди:

– Ҳей, келиб-келиб сен аҳмоқдан ақл ўрганаманми? Дунё ўзгарди, деяпсанми? Худоси ҳам ўзгариб-димми? Булса бордир. Лекин худоси ўзгарса ҳам, ўғриларнинг конунини ҳеч ким, ҳеч қачон ўзгартирмайди. Бир марта канжиклик қилган ула-ўлғунича канжиклигича қолаверади. Сен неча йилдан бери атрофимда уралашиб юрган бўлсанг ҳам кимлигимни ҳалигача билганинг йуқ. Сен Капралга маҳлиё бўлиб қолдингми? У қўлингга тўппонча бериб, гурингни каздириб кўйибди. Унинг мақсадини сен билмасанг, мен биламан. Сен аҳмоқ, илоннинг пўстидан кўзларинг қамашиб, тилига лаб чўзиб келдингми?

Буроннинг шашти пасайгани кунглига хотиржамлик бериб, Фирром унга яқинлашди-да, рупарасидаги буш тункага омонат утирди.

– Ҳозир энг зур тижорат “наркота”ники экани бутун дунёга маълум, – деди у билағонлик билан. – Битта цехга тўймай қолдим. Мен катта завод қуришим керак. Германиядан асбоб-ускуна олиб келишим керак. Қул билан берганга қуш тўймайди.

– Сен қорадори билан тўйиб, баланд ўчмоқчимисан? – деди Бурон киноя оҳангида.

– Албатта. Эркинлик ўша ўчишга боғлиқ бўлиб қолди. Битта ашула бор-ку: “Осмондаги тузоқ нима, билмагай”.

– Тўғри, осмонда тузоқ йўқ, лекин осмондагини бира тўла сочма ўқ билан уриб туширишади. Битта патинг ҳам омон қолмайди. Сен ўчолмайсан. Бир амаллаб ўчиб чиқсанг ҳам кейин қўна олмайсан. Ўчишни орзулаган қурбаканинг аҳволи нима бўлганини эшитмаганмисан? – Бурон шундай деб истехзо билан қулимсиради.

– Ваҳима қилманг. Менинг ҳозирги вазифам ўнчалик қийин эмас, – деди Фирром ишонч билан.

– Сезиб турибман. Молни бу чегарада олиб, нариги чегарага етказиб берасан. У ёғи уларнинг иши. Шунақами?

– Ҳа.

– Мен сени “барон”лик тахтини эгаллаб бўлибсан, деб ўйлабман. Бор-йўғи пачоқ қурьер экансан-ку? Сендан олдин бу ишни қилган дастёрнинг ўпка-жигарини мазор қуртлари еб адо қилиб бўлгандир.

– Ўлатни айтяпсизми?

– У бостириб қирган жойда чумоли ҳам омон қолмас эди. Шунинг учун унга “Ўлат” деб ном беришганди. Ўлатнинг олдида сен чивинсан.

– Пахан, битта гап билан бировни осмонга ҳоким қилиб қўясиз, бошқанинг пачағини чиқариб, ерга қирғизворасиз-а. Майли, мен чивин бўла қолай. Уй-

нашимнинг катта дадаси улиши олдидан “бургут кила олмаган ишни чивин эплайди”, деган экан. Битта капалак ухлаб ётган арслоннинг бурнига қуниб уйғотиб юборибди. Арслон наъра тортиб, капалакни суккан экан, у жинқарча буш келмай, “катта кетаверма, истасам пустагингни кокиб оламан”, дебди. Арслон уни жиннига чиқариб, ҳайдаган бўлибди— ю, яна уйқуни ураверибди. Бир маҳал уйғониб қараса, кип-яланғочмиш, устида бир тола ҳам жун қолмабди. Унга дуқ илган жинқарча қуякапалак экан...

Гирром узининг гапидан ҳузурланиб, кулди. Ҳикматнинг маъноси маъқул келган бўлса-да, айтилиш оҳанги Буронга ёқмай, ғудираганича сукиниб қуйғач:

– Буни ҳам уйнашингнинг катта дадасидан эшитганмисан? – деди истехзо билан.

– Ҳа-да, улишидан олдин гапдон бўлиб кетган экан, бир-иккитасини аввал ҳам айтувдим-ку?

– Тилингдан илиниб қолмагин тагин? Уликни эс-лайверсанг, чакириб олар эмиш.

– Энди, пахан...

Гирром масхара оҳангини давом эттирмоқчи эди, Буроннинг қаҳрли овози унани ўчириб қуя қолди.

“У бостириб кирган жойда чумоли ҳам омон қолмас эди”, деган гапни Бурон узи тукумаган эди. Буни камок лагерида эканида Улат узини-узи мақтай туриб айтганди. Шунда Буроннинг ғаши келиб, “юриш-туришингга қараб, чумолини қийратишингга ишондим”, деб пичинг қилганида Улат узининг зурлигига уни ишонтириш учун “уч марта Афғонга ўтиб, мол олиб келганман, советнинг аскарлари оғзини очиб қолаверган”, деган эди. Бурон эса буни ҳам масхара илгагига илиб, “чегарадан ҳар куни юзта эшак утаркан, сениям ўшалардан бири деб индашмагандир”, деганди. “Сен зур эмас, овсарсан, зур бўлганингда бу ерларда итпашшаларга таланиб юрмасдинг”, деган маломатни эшитгач, Улат кизишиб, сирининг бир қисмини очиб қуйган эди. Молнинг катта қисмини яши-

риб, озгинаси билан атай кулга тушганини айтгач, Бурон уни уз паноҳига олди. Ҳозир уша учрашувни эслаб, Ғирромга синовчан қаради:

– Шундай одам эплай олмаган ишни котириб ташлайман, деб уйлаяпсанми? Сен куякапалакка ем бўлмайсан, кафанга ҳам етишолмай қолишинг мумкин.

– Менинг гурга тушишим сизни купам ташвишга солмаса керак, деб юрардим. Ҳаддан ташқари куюнишингизга ҳайронман?

– Битта узинг тушсанг майли эди...

Бурон шундай деб жимиб қолди. У Ғирромнинг Капрал билан алоҳида хонада гаплашгани ҳақидаги хабарни эшитиб, уларнинг мақсадини англаган эди. Ғирромнинг Капрал билан аввалдан танишлигини ҳисобга олмаган экан. Уларни Самарқандда ўзи таништирган эди. “Танишган-у, бир-бирини унутган”, деб адашди. Капрал таклифига Бурондан рад жавобини олгач, Ғирромга қармок ташлаган эди. Бурон лақма балик – Ғирромдан эмас, балки ўзининг эътиборсизлигидан ғазабланди.

Уша хабар таъсиридами, ҳарҳолда ғалати туш кўрди. Тушни “ғалати” демаса ҳам бўлади, чунки қарцерда учратган одамни, унинг гапларини унутмаган, дамодам эслаб туради.

Охирги қамокдан чиқиш арафасида “зона”даги сибирликлар билан европаликлар мартаба талаша бошлашди. Бурон уларни мурасага келтиришга уринса-да, орада уруш чиқиши аниққа ўхшаб қолди. Урушни у боши бузуклар бошлаб, ғалвага ўзи қолиши мумкинлигини уйлаб, бошлик билан келишгач, ўзини четга олди. Лагерда барчага сўзи ўтадиган тождор ўғрининг кутилмаганда қарцерга тушиши урушга тайёр турганларни гангитиб, тинчланишни маъкул кўришди.

Маҳкумлар “беш юлдузли люкс меҳмонхона” деб номлаган икки кишилик зах ва совуқ хонада бир ўзи уч кун ўтирди. Тўртинчи кун оғир темир эшик очилиб, оёқда аранг турган маҳкум кўринди. Ўзи остона

хатлай олмагач, сокчи уни итариб юборди. У гандирак-лаганича икки қадам босиб, кейин юзтубан йикилди. Бундай манзара янгилик булмагани учун ҳам, темир каравотида утирган Бурон ҳаракатсиз танага эътиборсиз қараб қўйди. Тана кимирайвермагач, урнидан турди-да, тирик ё улик эканини билиш учун унга яқинлашиб, энгашди. Мижжаларини қайириб қаради, бўйин томирига кафтини қўйди. Сунг эҳтиётлаб қутариб, каравотга ётқизди. Унга ёрдам беришни истаган тақдирда ҳам ҳозир қулидан ҳеч нарса келмасди. Шу боис, юзига сув сепиш билан чекланди. Маҳкумнинг киприклари кимиради-ю, аммо қўзлари очилмади. Инграб, кейин яна жимиб қолди. Икки соатдан кейин чалажонда ҳаёт нишонлари кўринди. Қўзларини очиб, ҳаракат қилишга урингач, Бурон уни темир каравотга суяб утқазиб қўйди. Кечки овқат киритилганда, гўштсиз шўрванинг сувидан бир-икки қошиқ ичирди. Маҳкум кечаси билан инграб, Буронга уйқу бермади. Қалтак зарбидан мўматалоқ булган лаблари оғриб, нонушта ҳам қила олмади. Бурон идишларни туйнукдан қайтариб бергач, маҳкум унга тикилиб қараб, заиф овозда сўради:

– Сиз... кимсиз?

– Ким булардим, ўзингга ўхшаган бир одамман, – деди Бурон совук оҳангда.

– Менга ўхшаган? Йў-ўқ, менга ўхшаган бўлишингиз мумкинмас, – деди маҳкум.

– Нега энди?

– Мен – касоскорман. Мени Саратовнинг каттаю кичиги химоя қилди. Лекин барибир қамашди. Ўғлим Афғондан тирик қайтган эди. Лекин шаҳардаги наркоманларга араллашиб қолибди. Афғонда ўқ олмаган боламини қорадори олиб кетди. Мен қорадори сотувчиларнинг изига тушдим. Каттасини пойлаб туриб, машинада утирганида бошини болта билан чошиб ташладим. Бир томчи ҳам қон чиқмади. Қўрқиб кетиб, чопавердим... чопавердим... Унинг ўзи ҳам гиёҳванд

экан. Купрок олиб, машинасида улиб колганини мен каёкдан билай? Экспертиза қорадоридан улганини ёзиб берса ҳам, котилликни буйнимга қуйишди. Мен улган одамнинг қотилиман. Шунақасини эшитганмисиз? Қизиқ, а? Бу ердан тирик чиксам, колганларини ҳам топиб, битта-битта киймалаб ташлайман. Мол уғрисини камашади, жон уғрисини-чи? Ахир бор-ку, жон уғрилари? Жон уғриларини чошиб ташлаш керакми ё йукми?

– Сен бу ердан эсон-омон чикиб кетишни уйла. Ёмон гирдобга тушибсан. Жон уғриларининг қули бу ерга ҳам етиб келади.

– Хуп, мен бу ерда улсам уларман. Лекин яна битта, йук, унта, ун мингта қасоскор чикмайдимми?

– Билмайман.

– Бошқаларни билмасангиз узингиз-чи? Болаларингизнинг улаётганига индамай қараб тураверасизми?

– Менинг оилам ҳам, улигига қуядиган болам ҳам йук.

Маҳкум Буроннинг бармоғидаги узук тасвири туширилган татуировкага қузи тушди-ю, унинг кимлигини англаб, енгил титради. Лекин сир бой бермай, бир оз хавотирли оҳангда гапини давом эттирди:

– Оилангиз йуклиги, болангиз йуклиги тушунарли. Виждонингиз ҳам йукми?

Улай деб ётган бу одамнинг гапи Буронни титратиб юборди. Одатда ноҳақ гапни эшитган одам ғазабланади. Лекин ҳақ гап ҳам кишининг баданини илма-тешик килиб ташлайди. Буронга виждон эслатилганда у узини тута олмай, бакириб берди:

– Ҳали сен бу ерга виждон излаб келдингми? Менга кара, виждонли одам, уликнинг калласини чошиб ташлашни сен хали виждон деб юрибсанми?

Маҳкум айтиб қуйган ҳақ гапидан уялгандай аста қузларини юмди. Бурон яна бакириб, хумордан чиқиши учун ундан гап кутди. Лекин унинг лаблари кимирламади. Қузлари ҳам очилмади. Қорадори

сотувчиларни бир-бир топиб, чопиб ташлашни ният килган жабрдийда ота ўзи танимайдиган ўғрига виждон ҳақида гапира туриб жон берган эди.

Бўроннинг кўз олдида кўп одам ўлган, лекин буни-си хотирасига михланиб қолган. Баъзан кундузи ҳам бирдан эсига тушиб қолади, тунлари тушида кўради. Нимага бундай бўлаётганини билолмайди.

Бугун ҳам эслади...

Ҳозир катта кетаётган Ғирромга ўша одамнинг қисматини айтмоқчи бўлди-ю, “барибир фаросати етмайди”, деган қарорда тилини тийди. Бир оз жим ўтиргач, яна гапира бошлади:

– Бир одам менга: “фарзандлари қорадоридан нобуд бўлган ота-оналар кўлларига болта олмасалар ҳам қарғайдилар. Милисадан қочиб қутилишинг мумкин, қарғишдан қутула олмайсан”, деган эди. Ақлли гап-а? Қарғишдан қутулиш мумкин бўлса, Ўлат қутуларди.

– Ўлат қутулиб кетган бўлса-чи?

– Довдирама, у куйиб кетган.

Ғирром “шундаймикин?” деган маънода истехзоли жилмайди, аммо эътироз билдирмади.

– Ўлат ким билан ишлашни билмагани учун куйди. Ўлатга кун бермаганлар энди менга ёрдам беради. Бу ёғини пишиқлаб келдим, – деди ишонч билан.

Бўрон унинг кибр отида дадил ўтиришидан ғашланди, “сен аҳмоқни яратганига Худонинг ўзи ҳам хайрондир”, дегиси келса-да, тили бошқа гап айтди:

– Омадингни берсин, укам...

– Берса-бермаса, омад дегани аканг қарағайники! – Ғирром Бўроннинг тилаги оҳангидаги истехзони сезмагандай шундай деди-да, кетишга изн сўради.

Бўрон ундаги кибрнинг тутай бошлаганидан безиб, афтини буриштирди. Ғирром ўгирилиб, икки қадам куйгач, уни тўхтатди.

– Рупарангда нима гаплар, янгиликлар борми?

Ғирромнинг район марказида очган цехи айнан милиция идораси рупарасидаги эски иморатга жой-

лашган, ҳозир Бурон “рупарангда” деганда шу идорани назарда тутган эди. Фирром савол оқимининг бу томонга бурилишидан ажабланди.

– Бирон янгилик эшитишга улгурмадим. Назаримда гуллаб-яшнашяпти шекилли?

– Шунақами? Улгурмадингми? Яхши... Бурнингнинг тагида нима бўлаётганини эртага уларнинг сасиқ маймунхонасида гуллаб-яшнаш бошлаганинда билиб коларсан.

– Пахан, совук нафас қилманг, нима бўпти узи?

– Каттаси кетади, деб юрувдингми? Уринбосарини узгартиришибди. Тошкентда амалдан тушириб, юлдюзини камайтириб, шу ёққа жунатишибди.

– Ишқаллардан, денг? Орқасида тоғи булса, камоқдан асраб, бу ёққа гум қилгандир-да.

– Энди каллангни ишлатгин-да, тоғи кимлигини бил. Қанака ишқалга аралашганини аниқла.

– Сал ваҳмарок бўлиб қолмаяпсизми?

– Сен уларнинг совунига кир ювмагансан. Одам бўламан, десанг, уша идоранинг дарахтига қунган чумчукни ҳам назарингдан қочирма.

Бурон “булди, жуна”, дегандай қул силтаб қуйди. Фирромнинг қораси учғунича изидан қараб турди-да, “бу икки дунёда ҳам одам бўлмайди”, деб тунғиллаб қуйди. Фирромнинг хурмача қиликлари инкор этиб бўлмас даражада қуп эканлигини Бурон билар эди. Била туриб, уни қаноти остига олишининг сабаби фақат ўзигагина маълум. У пиштаётган режа доирасида Фирромнинг алоҳида ўрни бор. Фирром йўқолса, режа занжиридаги муҳим халқа узилиб, панд ейиши мумкин. Фирромдан фойдаланишни камоқ лагериди Улат билан сирлашаётган дамларидаёқ ўзига бузилмас аҳд қилиб олган эди.

Фирром “зона”да Бурон билан биринчи марта учрашганида тирик қолишига амин эди. Лекин уша қоронғи кечада ўлими сари қадам қўйганини хаёлига ҳам келтирмасди.

БАХТ ҚУШИ

Севги оташида куйиб яшаши керак бўлган, лекин йигирма бешдан ошганига қарамай, бирон гузалнинг ҳажрида куймай юрган йигит кучада бир паривашни кўриши билан “оҳ!” деб юборса-ю, “бошимга бахт куши кунди”, деб ишониб, кўнгил аҳволини сирдошларига баён қилса, улар нодонликда айблаб, кулмай-диларми? Туғри, унлаб, балки ундан-да кўпроқ чиройли қизларга хуштор бўлган, аммо юраги “жиз” этмаган эди. Темир йўл бекатида учраган бу кизни кўриши билан юраги ғалати бўлиб кетди. Овозини эшитмай, мулойим жилмайишига сазовор бўлмай туриб узини йукотди. Журъат топиб қизга яқинлашса-ю, саломлашиб, танишса, қиз ҳам нозланмай, исмини айтиб, қўлини узатса, момик кафтидан таралган иссиқлик юрагини куйдирса, кулгичи бор юзидан таралган жилмайиш нури бағрини илма-тешик қилиб юборса-чи... “Киприги – ханжар, карашма – гиғ, куз ташлаш – яшин, гар шаҳид булмоқчи эрсанг, Карбало бу ердир”, деган ҳикматли байтдан хабардор одам бу йигитнинг ҳозирги аҳволини ҳис қила олар. Киприклар ҳимоясида уйнаб турган оҳу кузларнинг биргина нигоҳи билан йигит қалбида жароҳат очиб, занжирбанд этган бўлса не ажаб?!

Ўсмирлик оламининг тотли булутларида сузиб юрган кезлари, кўкраклари бўғирсоқдай бўлиб қолган чарос кузли қизларнинг чинни овози каби жарангловчи покиза кулгиларини эшитиб, юраклари потирлаб кетадиган дамларда ёшлар орасида бир ашула расм бўлиб, ундаги “тонгда эсанг шаббода юзларидан упганда, ғашим келур, кизганиб, менга ҳам бўлса дейман”, сатрлари хотирасига муҳрланган эди. Бу сатр дам-бадам уйғониб, баъзан хаёлан, баъзан эса овоз чиқариб хиргойи қилиб кўярди. Ҳатто Афғонда эканида, кимсасиз дарага эгалик қилаётган бурон оғушида қолганида бу ашула эсига тушиб, узи ҳам ажабланган эди. Бу

ҳолатини кейин кўп эслади, “тонгда эсан шаббода кайда-ю, улимдан дарак берувчи совуқ бурон кайда”, деб ажабланди.

Темир йўл бекатидаги кизни кўрганда яна уша хиргойи уйғонди.

Вақт тонг бўлмаса-да, майин шабада эсиб турган эди.

Шубҳасизки, майин шабада бу камон кошларни, ханжар киприкларни, сутга чайилган ёнокларни упаётган эди.

Шубҳасизки, йигит шабадага рашк қилаётган эди.

Шубҳасизки, рашкини баён қилишга журъати йўқ эди...

Шундай бўлгач, йигитнинг бечора холига ким ачинсин?

Шубҳасизки... кизнинг сергак нигоҳи бу йигитга тушди. Юраги “жиз” этмаса ҳам, унга яна бир қараб олишга даъват этди. Жилмайиш ҳадя этмаса-да, сўнг яна бир қаради.

Ҳарҳолда бу йигит эр-йигитларга ҳусн улашилганда навбатнинг охирида қолиб кетмаган эди. Нотаниш кизнинг уч эмас, янада кўпроқ ўғринча қараб қўйишига арзирди.

Бу учрашув бахти чумчукнинг кўниб-учиб кетиши каби омонатмиди ё умрининг охирига қадар порлаб турувчи саодат куёши эдими, билмаса-да, тақдир ёзугининг муҳаббат саҳифаси очилганига ишонди. Қизнинг бир поезддагина эмас, бир вагонда кетиши бу ишончга қувват берди. Агар киз ёнма-ён эмас, бир купеда бўлганида ўзини дунёдаги энг бахтиёр йигитлар қаторига қўшиб кўярди.

Сафар йўлдошлари билан салом-алик қилгач, юкоридаги ўринга чўзилди. Уни қиздан юпқагина девор ажратиб турарди. Бир мушт уриб ҳеч бўлмаса дарча очиб олгиси келди. Мўралаш учун туйнукча бўлса ҳам майли эди...

Кўнгли ишқ чўғида қуя бошлаган йигит шифтга қараб, тебраниб ёта оларканми, кўзларини юмгани

билан ухлай олар эканми? Вагон ғилдиракларининг “така-тук”и унга “була қол, чика қол”, дегандай эшитилаверди. Назарида қиз ташқарига чикқандай туюлиб, туриб кетганини ўзи ҳам сезмай қолди. Қўшни купе эшиги тула ёпилмаган, бир қарич очик эди. Лекин қиз эшикка яқин ўтиргани учун юзи қўринмасди. Оппок, момик билагининг қўриниб туришиёқ йигит вужудини ўртаб юборишга кифоя қилди.

Тунни деярли шу аҳволда ўтказди. Қиз ҳеч бўлмаса бир марта чикар, деб илҳак кутди. Худо унга бу кеч кутиш азобини берган экан, шунга ҳам шукр қилди. У манзилига эрталаб етиб борди. Қиз охири бекатга қадар кетармикин, деган хавотирда турганда купе эшиги очилди-ю, қора тун ғашлиги билан бўғилиб турган юрагига бирданига қуёш муралаб, кўнглини чароғон қилиб юборди. У вагондан юриб эмас, бахт фариштасининг қанотларида учиб тушди гўё.

Уни дўсти кутиб олиши керак эди. “Ишкилиб чикмаган бўлсин”, деб умид қилди. Умиди ушалди. Қиз ҳам шундай умид қилган эканми, уни ҳам ҳеч ким кутиб олмади. Атрофига аланглаб, умидли нигоҳи билан кимнидир излагандай бўлди. Бирпас турди ҳам. Танишиб олиш учун қулай фурсат туғилган бўлса-да, йигит бу имкониятдан фойдаланишга журъат этмади. Ўғринча қараб тураверди. Елкасига сариқ гитарасини осиб олган бу хушсурат йигитнинг нигоҳи таъқибига қиз узоқ тоқат қила олмас эди. Атрофга яна умидвор аланглаб олгач, ноқулай аҳволдан қутилиш учун тез-тез юриб кетди.

Қизни фақат гитарали йигитнинг эмас, бекат биниси яқинида сигарет тутатиб турган икки йигитнинг қарашлари ҳам таъқиб қилаётган эди. Қизнинг ўз оёғи билан юриб яқинлашаётганидан мамнун бўлган йигитлар шилкимларга хос тиржайиш билан унга пешвоз чиқишди. Қиз бундан хавотирланиб қадамини секинлатди-ю, лекин тўхтамади.

– Оппок қиз, қийналмай етиб келдингизми? – деди йигитларнинг бири, унга сукланиб қараб.

– Тошкентда куёш чараклаб турибдими? – деди иккинчиси.

– Қор ёғпти, – киз жаҳл билан шундай деб четланиб утиб кетмоқчи эди, йулини тусишди. Қизнинг изидан қараб турган йигит буни кўрди-ю, уйлаб ҳам утирмай, шу томон шошилди. Атай аралашаётганини билдириб қўймаслик учун тез юратуриб йигитлардан бирини гуё беҳос туртиб юборди. Айб ўзида бўлса ҳам, “йўлда уралашиб турмасанг-чи”, деб тунғиллади.

– Сал ўпкангни босиб юр, – деди туртилган йигит.

– Тошингни тер, – деди у тухтаб.

Қиз вазиятдан фойдаланиб, тезлик билан утиб кетмоқчи эди, йўлтўсарларнинг бири биллагидан ушлади:

– Шошилманг яхши киз, Тошкентда кизил қор ёғптимми ё қора қорми, айтиб бермадингиз-ку?

– Шилқимлик қилмаларинг!

Йигит шундай деб елкасидаги гитарани олиб, бино пойдеворига суяб қўйди. Бу томонларда ҳеч бир йигит гитара олиб юрмас эди. Шунинг ўзиёқ келгинди эканини англагани учун йигитларда унинг тумшугини ерга ишкаб қўйиш хоҳиши туғилди.

“Хохласаларинг ташлашамиз” деган ишорада гитаранинг четга олиб қўйилишидан баттар аччиқланган йигитлар бир-бирларига маънодор қараб олдиларда, муштарини тугиб, хужумга шайландилар. Қиз шилқимлардан қутилганига қувониб қочиб қолиш ўрнига икки қадам босгач, “нимага кодирсиз?” дегандай ҳимоячисига қаради.

– Сен бизга дўк уряпсанми? – деди туртилганидан ғазабланган йигит.

– Эрталаб афтингни кўзгуга солганмидинг, ҳозир маймунбашарага айланиб қолсанг, бизардан ўпкалаб юрмайсанми? – деди иккинчиси.

Йигит жавоб қайтармади, уларни масхаралагандай кулиб қараб тураверди. Бу жимлик узоқ давом этмади. Маймунбашарага айлантиришга аҳд қилган йигит биринчи бўлиб ташланди. Ташланди-ю, мушти мўлжалга етмади, йигит чакқонлик билан чап бериш баробарида

унинг ёноғига кафти билан зарб берди. Бир нафаснинг узида иккинчи йигит ҳам шундай зарб билан сийланиб, гангиб қолди. Мусофир йигит уларнинг аҳволига кулиб қараб тураверди. Улар сал ўзларига келиб олишгач, гўё шер наъраси билан ўкириб, ташла-нишди. Йигит уларни дуппослаб ташлашни истамай, майна қилиб ураверди. Бу томоша узок давом этмади. Югуриб етиб келган милиционер хуштагини чалиб, уларни тўхтатди.

Милиционернинг шилқим йигитлар билан ошқатиклиги бормиди, ҳарҳолда, уларга унча эътибор бермай, дўқ-пўписа хазинасини тулалигича меҳмонга атади. Қизнинг “ғалвани мана булар бошлашди”, дега-нига ҳам парво қилмай:

– Кулингни орқага қил! – деб буюрди.

Бунақа пайтда айбдор саросимага тушади, яли-нишни бошлайди, қочиб қолиш пайида бўлади. Йигит эса хотиржам, ҳатто кулимсираганича қараб тургани учун милиционернинг ғазаби қузиди. Тарсаки тортиб юбормоқчи эди, қули мулжалга етмади, йигит четла-нишга улгурди.

– Командир, ўпкангни босгин-у, идорангга бошлаб бор, – деди йигит унга буйруқ оҳангида.

Йигитнинг ҳам ишонч, ҳам бир оз тўнг буйруқ оҳангида гапириши, милиционернинг жаҳлини қўзғат-са-да, айтилган маслаҳатга амал қилиб, “ўпкасини босди”. “Олдимга туш”, деб буюрмаса ҳам, қўлларини орқасига қилиб олган йигит мутелик билан юра кет-ди. Юқларига қараб ҳам қўймади. Бундан ажабланган қиз гитарани олиб, унга эргашди. Милиционер “юр-ларинг”, деб имо қилгач, шилқимлар ишончсизлик билан юра бошлашди. Бекат биносининг бурчагида-ги қизил рангга бўялган охирги эшик милиция хона-синики эди. Милиционер навбатчи офицерга ҳисоб бериб, “қандайдир шахси номаълум шахс безорилик қилгани”ни баён қилгач, ҳам гувоҳлар, ҳам жабрла-нувчилар сифатида икки шилқимни қўрсатди.

– Мен-чи? Мен ҳам гувоҳман, – деди киз унинг гапларидан норози эканини яширмай.

– Сен кимсан? – деб сўради навбатчи гузал кизга хуштор нигоҳини қадаб.

– Булар менга шилқимлик қилишди, – деди киз йигитларга бармоғини бигиз қилиб.

– Сен кимсан, бу ерда нима қилиб уралашиб юрибсан? – деди навбатчи ундан куз узмай.

– Уралашиб юрганим йўқ, Тошкентдан келдим. Ўзим Ясситепаликман...

Ясситепаликман?!

Бу янгиликдан йигитнинг юраги шодликдан ўйнаб кетди. Бу не бахтки, бир вагонда келса, энди у яшайдиган жойда ишласа! Уни ҳар куни куриб туриш имконига эга бўлса! Худо берадиган муҳаббат неъматини шунинг ўзи эмасмикин?

Йигитга беҳос қараб, унинг кўзлари ёнганини навбатчи сезиб, ғижинди. Гарчи қиз бегона, унга бирон ваъдаси бўлмаса-да, рашки кўзгади. Лекин сир бой бермасликка уринган офицер қўлига қалам олиб яна кизга қаради:

– Отинг нима?

Бу савол сўроқ оҳангида эмас, балки юмшоқроқ тарзда, ҳатто танишиш илинжидаги бечора йигитнинг ўтинчи қаби янгради.

– Моҳидил Тўйчибоева, – қиз шундай деб, “сиз ҳам сўрамоқчимидингиз, билиб олиб, энди кўнглингиз жойига тушдимиз?” дегандай йигитга ўғринча қараб олди.

Моҳидил...

Дилга суюнч оқимини йўлловчи ширин овозда айтилган исми навбатчи қоғозга қаламда ёзди, йигит эса юрагига муҳрлади.

– Бўпти, сен боравер, – деди навбатчи бу сафар сал совуқроқ оҳангда.

– Гувоҳлигимни ёзиб олмайсизми? – деди қиз у жарлик билан.

– Ёзиб олдим, ҳисоб. Керак бўлсанг, чакиртирамиз, – навбатчи қизнинг чиқиб кетишини кутмай, энди йигитга қаради: – сен кимсан?

– Менми? Мен одамман, – деди йигит қувлик билан.

– Одамга ўхшамай турибсан, – деди навбатчи қовок уйиб. – Одамлигингни исбот қиладиган ҳужжатинг борми?

Йигит кулимсираб қўйиб, чўнтагидан ҳужжатини олиб, узатди.

Навбатчи ҳужжатни очиб қараб, энди унга ажабланиб қаради:

– Ғайрат Жалилов... Хизматни зўр бошлабсиз-ку, журажон? Энди нима қиламиз? Ҳужжатларингизга битта баённомани қўшиб, келган жойингизга жўнатаймизми? Овора бўлиб Ясситепага бориб юрасизми, шу ернинг ўзидаёқ кавушингизни туғрилаб қўйсам-чи?

“Ясситепага бориб юрасизми?” деган гапни эшитган Моҳидил эшик остонасига етганда тўхтаб, ўгирилди-да, Ғайратга хайрат билан қараб қолди. Ғайратга бу қараш ҳам ёқди. “Шунақа, азизам, Худо мени сизга, сизни менга атаган экан, тақдирдан қочиб бўлмайди”, дегандай кулимсираб қўйиб, яна навбатчига тикилди:

– Фойдаси булармикин? Физикада “марказдан қочувчи куч”, деган қонун бор, биласизми? Мен шу қонунга биноан бу ерга келиб қолдим, энди ортга йўл йўқ. Мендан зўрға қутилишган, энди сизнинг азиз меҳмонингизман, – деди Ғайрат киноя билан. Кейин шилким йигитларга ишора қилди. – Буни, ана, журажонлар тасдиқлаши мумкин. Улар мени катта қувонч билан қутиб олишди. Ҳузурингизга шу хурсандчиликни изҳор этиш учун кирдик. Қувончли учрашув насиб этмаганида битта-яримта эски аравага осилиб бўлса ҳам, Ясситепага етиб олардим.

Навбатчи жавоб беришга улгурмай, эшик очилиб, катта лейтенант либосидаги Шўҳрат кириб келди-да, Ғайратга қучоқ очиб яқинлашди.

– Узр ошна, машина бузилиб қолди, вақтида етиб келолмадим.

– Вақтида келмаганинг ҳам яхши бўлди. Баҳонада урток лейтенант билан танишиб олдим. Янги жойда журажонларнинг куп бўлгани яхши-да.

Бу киноянинг замирида бир гап борлигини сезган Шухрат навбатчига савол назари билан қаради.

– Журажонингиз қаҳрамонлик қилиб, бир қизни кутқарибдилар. Шунга раҳмат айтятувдим, – навбатчи шундай деб, афтини сиқиб ташланган қозон ювғичга ўхшаш буриштирди. Кейин очилган эшик панасида турган Моҳидилга қаради: – Синглим, ўтиринг, кўрганларингизнинг тафсилотини ёзиб беринг.

Бу гапдан кейин Шухрат ўгирилиб, Моҳидилни кўрди-ю, ҳайратланди:

– Ие, Моҳидил, сизга нима бўлди?

– Ҳеч нима, – деди Моҳидил навбатчининг столига яқинлашиб.

Моҳидилнинг совуқ оҳангда гапиришидан унинг Шухратга унча ҳуши йўқлигини сезган Ғайратнинг кўнгли янада равшанлашди.

– Ўзингиз ёзасизми ё айтиб турасизми? – деди навбатчи, қиз томон бир варақ қоғозни суриб.

– Ўзим ёзаман, мактабда ўттиз иккита ҳарфни ўргатишган – деди Моҳидил кескин оҳангда.

– Моҳидил...

Ғайрат ўзи учун суюмли бу исмни илк бор тилга олди-ю, киши ҳушини олувчи қалтироқ ҳалим бу оҳангдан ўзи ҳам ғалати бўлиб кетди. Қиз унга савол назари билан қарагач, ҳатто довдиради.

– Ёзмай кўя қолинг, журажонларни бир марта кечиринг...

– Кечирайми? – Қиз бу таклифдан аччиқланиб, қоғозни суриб қўйди: – Шунака олижанобмисиз? Яхши, мен кечираверай, булар бечора қизларга шилқимлик қилаверишсин. Сизга ўхшаган ботирларнинг кучини кўрсатишига яхши баҳона топилади, а?

Моҳидил шундай деди-да, шарт ўгирилиб, тез-тез юриб чиқиб кетди.

“Пичоксиз сўйилдим!” – деб ўйлаган Ғайратнинг юрагидан бир томир узилгандай бўлди. Йўқ, томир узилмади, юрагида кечадан бери потирлаётган қувонч қушининг бир қаноти синди. Айрилиқ ташвиши энди бу бечора юракни ўткир тирноқлари билан тирнаб, азоб бера бошлади. Қизга эргашишга дармони ҳам қолмагандай бўлди.

– Ота кизи-да! – деди Шўҳрат.

– Отаси ким, танийсанми?

– Танитайман-у, эшитганман. “Ўлат” деган рецидивист экан. “Зона”да ўлиб кетганмиш.

Бу янгилик пичоксиз сўйилишнинг давоми бўлди.

АКАСИ ТАНИМАЙДИГАН УКА

Буроннинг ишларини кўрган киши “бу одам ҳеч қачон ўғирлик қилмаган, кишлоқдаги оғир меҳнат юкидан эзилиб, умри ўтиб боряпти”, деб ўйлаши мумкин эди. Ҳарҳолда, унинг хатти-ҳаракатинигина эмас, хатто ҳар бир қадамини кузатиши лозим бўлган участка нозирида шундай фикр уйғонган эди. Тепадаги булоқнинг кўзини очиб, қаровсиз ерда боғ қилаётган, йигирмата сигирга мўлжалланган молхона курдириб, шу кишлоқдаги соғувчилар-у, молбоқарларни ишлатаётган одамнинг қайси ҳаракатидан гумонсираш мумкин? Қайси қадамдан жиноят изларини қидириши керак? Бурон ўз атрофида шундай муҳит пайдо бўлишини истаган эди – муддаосига етди. Умрида кетмон дастасини ушламаган одамнинг чўнтаги пулга тўла бўлса, белини оғритиб, тупроқ ялаб ишлаши шарт эмас. Боғдорчилиги ҳам, чорвачилиги ҳам орқага кетиб, аъзоларининг меҳнат ҳақини тўлай олмаётган хўжаликда арзонгаров хизматчилар етиб-ортгандан кейин эгилиб ишлашга ҳожат ҳам йўқ эди. Гердаийб юриши ҳам тўғри эмас, шу боис кажавали мотоцикл сотиб олиб, ҳар тонг соғилган сутларни марказга ўзи

етказадиган бўлди. Бундан максоди – атрофдагилар куз унгида кўриниб туриш эди. Қилаётган ишлари ўзига ҳам эриш туюлаётган, ҳатто ёкмаётган бўлса-да, режасини амалга оширмоқ учун сабр қилишга мажбур эди. Кўзи қўлга киражак олтин тоғдан таралаётган нурдан камашаётган дамда озгина сабр қилиш нима экан? Устози “мушукка ўхшаб пайт пойлашга тоқати етмайдиган ўғри ўғри эмас, осон олинган мол осон кетади”, деб таъкидлашни ёқтирарди. Устози қанчалик пишиқ режа тузмасин, қанчалик пайт пойламасин, уч марта қўлга тушиб, қамалишини ўзининг ношудлигидан деб билиб, шогирдларини пишитиш пайида буларди. Бўрон болалигидагисини кўшиб ҳисоблаганда, уч марта қамалиб чиқди. Қамок азобини тотмаган, хорланмаган бўлса-да, яна ўтиришга тоби-тоқати йўқ. Бу ёғи энди таваккал – ё олтин тоғни қўлга киритиб қолган умрини маишатда ўтказди, ё яна қамалади-ю, устозига ўхшаб қамокхонанинг номсиз мозорида ўлиги чириydi. Бошқа йўл йўқ!

Кунларнинг бир хилда ўтишига кўникиши оғир бўлди: сут қабул қилиб олувчи йигит бидонларни бўшатиб бергач, чойхонага ўтади. Бу ернинг чойини ичишга тоқати бўлмаса ҳам, сўридан жой олади. Чойхўрлар билан гурунг қилган бўлади. Ўтмишидан сўз очмайди. Гурунг аҳли унинг ким бўлганини билса-да, бу ҳақда сўрашга тортинади. Тўғрироғи, ҳайикади. Бўрон уларнинг куз қарашларидан яширин ҳадикларини сезиб туради-ю, аммо, сир бой бермайди. Дастёр бола келтирган чой-нон, майиз-новотни ўртага қўйиб, суҳбатдошларини сийлайди. Қўйилган чойдан бир-икки хўплагина ичиб, қаноат ҳосил қилмаганини биров сезади, бошқалар аҳамият беришмайди. Бўрон эса “мен бунақа суюқ чой ичолмайман, чефирга ўрганганман”, дея олмайди. Деганда ҳам булар “чефир” нима эканини биладими ё йўқми? “Чефир ичгим бор”, деб қўйиб, кейин “чойнакка чимдим эмас, бир кути чой солиб дамлашим керак”, деб эзмала-

ниб тушунтириши керакми? Кейин унинг қиликлари қишлоқда тилдан-тилга ўтиб, муҳокама қилинадими?

Бу куннинг бошланиши ҳам аввалгиларидан фарқ қилмади: тонг бузармай, молбоқар келди, қуёш кўринмай туриб, соғувчилар ишларини яқунлашди. Бўрон бидонларни қажавага ортиб боғлагач, мотоциклни ўт олдирмоққа шайланганида соғувчилардан бири унга ийманибгина яқинлашди. Яқинлашди-ю, гапини айтишга истиҳола қилиб, ерга қаради.

– Ҳа, Тозагул, яна нима бўлди? – деди Бўрон, ажабланиб.

– Билсангиз...

– Мужмаллик қилма, нимани биламан?

– Хўжайиннинг тоғалари тўй қиятувди. Шунга камхаржроқ эканмиз...

– Уч кун бўлди-ку, маош берганимга?

Бўрон бу ердаги хўжалиқдан фарқли ўлароқ, хизматчиларининг ҳақини ҳар якшанба эрталаб бекамукўст қилиб берарди. Сигирларнинг сут бериши яхшиланса, мукофотни ҳам қанда қилмасди. Уч кун илгари ҳам маош, ҳам мукофот пулини бера туриб, шу ийманиб турган Тозагулга “болаларингнинг кийимига ҳам қараб қўйларинг, жулдур-жулдур юриши уят-ку!” деб танбех берган эди. Бугун яна пул талаб қилиб туриши...

– Кейинги ҳафтанинг ҳисобидан... қарзга... – деб изоҳ берди аёл.

– Қарзга дегин? Кечаги пулдан болаларингга кийим-бош олдингми?

– Олармиз... тўй ўтиб олсин. Арзийдиган тўёна бермасак, эл-юрт гап-сўз қилади. Қишлоқда бош кўтаролмай қоламиз.

– Шунақа уятчанмисанлар? – деди Бўрон жаҳл билан. – Болларингнинг ранги-рўйидан уялмайсанлар, а? Тўёнани камроқ берсаларинг иснодга қоласанларми? Қанақа аҳмоқсанлар ўзларинг?! Ўша тоғанг сен берадиган тўёнага зорми? Ўша тўёнаси тўйи ўтмаса қучанмай қўя қолсин!

Аёл бечора нима деб гап қайтарсин? Мана шунақа одатларнинг бемаъни эканига унинг ақли етмас эканми? Етади! Фақат тили калта – бировга бир нима дея олмайди. Айниқса эрига. Охирги маошининг ярмини ичиб совурган бўлса ҳам, унга тик карашга юраги бетламайди. Кўнглини эзадиган гапларни айтиб, юрагини бушатгиси келади-ю, ҳамдард топа олмайди. Киприкларини пирпиратиб, кўз ёши окизишдан ўзга чораси йўқ. Ҳозир ҳам шундай бўлди.

Ўзга юртларда, ўзга шарт-шароит, ўзга урф бағрида ўсиб улғайган Бўрон бу ерга келганидан бери айрим одатларга тушуна олмайди. Қийнала-қийнала топган пулларини битта тўй ёки катта зиёфат билан созуриб юборишларига ҳайрону лол. Аслида пул созуриш масаласида унга етадиган одам топилмаса керак. Лекин унинг сочиши бошқа, буларники бошқа. У бугун сочса, чўнтагини эртага тўлдириб олишига ишонади. Булар эса... Чўнтаги тўлмаслиги аниқ, қозони гушт кўрмаслиги ҳам аниқ... Энг муҳими – Бўрон ўзи учун сочади. Булар-чи? Кимдан, қандай манфаат бор буларга? Мақсад эл-юрт олдида иснод бўлиб қолишдан қутулишми? “Фалончи тоғасига тузукрок тўёна қилмабди” деган гап шунақанги оғир иснодми? Бутун қишлоқ бош кутариб лаънатлайдимиз?! Гўргача кутариб юрадиган уятми? Бу қадар иснод эмаслигини ҳамма билади. Гапирса, тилига кучи етмаган бир-икки нодон висирлаб қўяди, васалом! “Иснодга қоламиз” дейиш – ўзини ўзи алдашдан бошқа нарса эмас.

Бўрон бу одатларга нисбатан норозилигини кимга айтсин? Минг бир юрак азобида пул сўраётган шу муштипаргами? У атрофидаги барча нарсаларга ўғрининг кўзи билан қарарди, ўғрининг дунёқараши ва ақли билан фикрларди. Агар бу улқада туғилиб, дин илми билан улғайганида унинг дунёқараши ҳам, хулосаси ҳам, шунга яраша хатти-ҳаракати ҳам ўзгача бўларди. Ҳозир эса... пичирлаб, одатини қанда қилмай, русчалаб сўкиниб қўйди-да, чўнтагидан пул чиқариб,

санаб берди. Тилини русча сўкишларга ўргатганига шу кишлоққа келиб қувонди. Ҳар қанча болохонадор килиб сўкмасин, кўпчилик тушунмайди, тушунмагач, ранжмайди. Алҳол, Тозагул унинг сўкинишига мутлақо аҳамият бермади, аксинча суюниб, дуо кила-кила ортига чекинди. Сўкишнинг маъносини тушунганда ҳам дили оғримаган буларди, чунки эрининг кундалик сўкинишлари ҳозиргидан кам эмасди.

Сутни қабул килиб олувчи йигит дафтарчасига белги қўйгач, Бўронга ҳадиксираб қаради.

– Ака, хафа бўлмайсиз-у, икки-уч литр камроқ ёздим, – деди-да, Бўроннинг қирғийқарашидан чўчиб, дарров узини оқлашга киришди: – Нарёғда озгина чиқим бор экан, мен нима дейишса шуни бажарадиган одамман.

– Нарёғда дегин... – Бўрон шундай деб унинг елкасига қулини қўйиб, бармоқлари билан омбур каби сикди, кейин юзига енгил шапалоқ урди. Қаттиқрок калтакни кутган йигитнинг ранги оқариб, лаблари титраб кетди. – Қўрқма, сенинг айбинг йўқ. Уша нарёғдаги наҳанг балиқнинг кимлигини менга айтсанг бўлди.

Йигит “айтаман”, деган маънода бош ирғади. Кейин кузлари бежо бўлиб, атрофга аланглади.

– Айтсам... мени тинч қўйишмайди.

– Сенинг битта туқингни тўккан одамнинг кекирдагини суғуриб оламан, – деди Бўрон дағал оҳангда.

Икки ўт орасида қовжирай бошлаган йигит, юқорироқдаги амал курсисида ўтирган бир одамнинг номини айтгач, Бўроннинг бушаган бидонларини чайқаб, кажавага боғлаб қўйишга уринди. Титрок бармоқлари узига бўйсунмагач, Бўрон “бунча қўрққсан, ўғил бола!” деб уни нари сурди-да, арконни таранг тортиб, боғлади. Кейин мотоциклни четга олиб, чойхона томон юрди.

Энг четдаги сўрида кишлоқ аҳли “домлажон” деб эъзозловчи Норйигит Бўрон унча танимайдиган

икки киши билан гурунглашиб утирган эди. Бурон жой танламай, уша томон юрди. Бурон ҳозир яшаб турган уйини шу Норйигитдан сотиб олган. Норйигит кишлоқ аҳли учун “домлажон” булса, Бурон учун угай ака, лекин буни унинг ўзи билмайди. Унинг билгани – туғилганида отаси урушда бўлган. Урушдан қайтган отасининг ёкимли чеҳраси болалик хотирасидан учмаган, “Нурбек ўғли” эканини ҳам унутмаган, лекин кишлоқда “Шумкадам” деб номланган угай отаси ҳузурида бу номни тилга олиш мутлақо мумкин эмасди. Норйигит отасининг узоқ Сибир ўлкаларига сургун қилинганини ҳам билади, унинг кейинги тақдирдан эса беҳабар.

Нурбекнинг ҳаёти гуё қок иккига бўлингандай: биринчи бўлагини катта ўғли Норйигит сал-пал билади, иккинчисидан кенжаси Бурон хабардор. Туғрироғи, Буронга кўпроқ нарса маълум. Бурон Магаданда улғаяётгандаёқ Ясситепа деган кишлоқда угай онаси ва угай акаси борлигини биларди. Бунинг акси улароқ, Норйигит эса отасининг совуқ ўлкада уйланиб, ўғил кўриши мумкинлигини ҳатто тасаввур ҳам этмаган эди. Бурон сотиладиган уй эгаси хақида сўраб-суриштириб, акаси билан кўришмаёқ, уни сиртдан таниган эди.

Норйигитга маълум бўлгани – ҳаёт йўлида бир-икки қоқилиб йиқилган, адашган кимса энди қаддини тиклаб, одамдай яшамоқчи. Отасидан қолган уйни бу “келгинди”га сотишини ҳам, сотмаслигини билмай, иккиланган онлари ҳам бўлди. Лекин “йиқилган одамни тепкилайвермаслик керак”, деган одобга риоя қилиб, харидори раъйини қайтармади. “Қишлоққа битта ўғри етишмай турувди”, деб пичинг қилганларга, “ҳар бир кишлоқнинг ўз ўғриси бўлиши керак, шунда бегона ўғрилар ораламайди, бу одам сизларни балолардан асрайди”, деган ҳазил билан жавоб қайтарди. Бурон мақсадини айтганида у ишонишни ҳам, ишонмасликни ҳам билмай, анчагача уни кузатиб юрди.

Астойдил ҳаракатини кўргач, унинг маслаҳатчисига айланди. Тўғрироғи, доно маслаҳатчига эҳтиёж сезган Бурон унга яқинлашди. Худо бу ака-укани шундай ҳолатда бир-бирига яқин қилиб қўйди.

Норйигит ҳар куни бўлмаса-да, ҳафтада уч-тўрт марта тонг чоғи шу чойхонада нонушта қилади. Кун ёйилгунча гурунглашиб, сўнг мактабига жунаёди. Норйигит пойтахтдаги қандайдир йиғинга кетгани учун ун кундан бери кўринмаётган, Бурон эса уни соғина бошлаган эди. Кеча чойхўрлардан “Домлажондан дарақ борми?” деб сўраганда “яна бирон ой юрса керак”, деган жавоб эшитиб, кўнгли сал хижил бўлганди. Бу тонг уни сўрида кўриб, чеҳраси ёришди.

Бурон бу ердагилар каби ҳол-аҳвол сўрашни билмасди, салом бериш билан чекланарди. Унинг бу тўмтоқлигига кўникиб қолган Норйигитнинг ўзи ҳол-аҳвол сўради:

– Ферма қалай, гуллаб-яшнаётими?

Буроннинг “Нимаси гуллайди, ҳаммаёқни таппи босиб кетди”, деган гапини эшитиб, унинг тўпорилигидан қулишди.

– Россиянинг зўр сигирларидан олиб келмоқчи эдингиз, нима бўлди? – деди Норйигит қулгидан тўхтаб.

– Оғайнилар бошқача маслаҳат беришяпти, Голландиядамикин ё бошқа жойдамикин, “Санта гертруд” деган зотли сигирлар бор экан. Бузоғининг ўзи бир тонна чиқаркан. Сути ҳам шунга яраша бўлса керак. Ҳозир оғайнилар шунинг ҳаракатига тушишган. Эплашолса, сизга ҳам иккитасини атаб қўйганман.

– Бузоғининг бир тонна бўлгани яхши-я, лекин нархи ҳам бир тонна пулдир? – деди Норйигит қулимсираб. – Чўнтак кўтарадими?

Ўғрининг ниятига нисбатан билдирилган ишончсизлик ҳақорат саналади. Ҳозир Бурон ўзини ҳақоратланган ҳис қилиб, қошини чимирди. “Сен мени ким деб уйлаяпсан! Керак бўлса, дунёдаги барча сигирларни сотиб олиб, шу гузаринга териб қўяман”, дегиси

келди-ю, катта кетишдан ўзини тия қолди. Норйигит эса гапи ёкинқирамаганини сезиб, мавзуни бурди:

– Бизда “ош пишгунча атала”, деган гап бор, у ёқда иш пишгунча, ўзимиздаги зотли сигирларни сотиб олаверинг.

– Шунақа қилганлари маъқул, – деди сўридагиларнинг бири, уни маъқуллаб. – У ёқлардан келадиган мол бизнинг шароитга ярайдими ё йўқми, Худо биледи. Совуққа ўрганган мол бу ернинг иссиғига чидолмай ҳаром ўлиб қолиши мумкин.

Бу фикр тоза кўнгил билан айтилган бўлса-да, Бўронга гап тагида гап бордай туюлиб яна ғашланди. Бу одам совуққа ўрганган молни тилга олиб, худди уни назарда тутгандай бўлди. “Ҳей! Ўзинг молсан! Совуқ ерлардан келган бўлсам ҳам, қарғиш теккан бу овлоғингда ўлгунча қолиш ниятим йўқ, ишим битгач, елкамнинг чуқури кўрсин, жойингни ҳам молингни ҳам пишириб е!” Афсуски, бунақа дағдагани кўтарадиган даврада эмас. Бўлмаса, сўкина-сўкина тил роҳатлангач, кетидан тепки ҳам ишга тушиб кетиши аниқ эди.

Муйлаби сабза урган йигитча патнисда қанд-курс, чойнакда чой олиб келиб қўйди. Норйигит чойнакни ўзи томон суриб, қайтарди-да, бир пиёлага қуйиб Бўронга узатди.

– Ола сигирдан кўнглингиз тўлдими?

Бунақа савол сигирнинг яхши ё ёмонлигини ажрата оладиган одамга берилса, тайинли жавоб олиш мумкин. Камроқ мўраб, кўпроқ еб, кўпроқ сут берадиган мол яхши – Бўроннинг билгани шу. Норйигит тилга олган сигирга молбоқар “зўр экан”, деб баҳо берган эди, Бўрон шуни айтди.

Норйигит пойтахтдаги йиғинга кетишдан олдин худди шу чойхонада ўтирганида, қўшни қишлоқдаги узокроқ қариндошида серсут сигир борлигини айтиб, сотиб олишни таклиф қилган эди. Бўрон молбоқарини юборди, ортиқча савдолашмай сотиб олди.

“Сигирга гап йук, лекин ўзи жужабирдай жон, ун иккита болани сутга тўйдириб келаётган сигирни сотишига тушунмадим”.

Молбоқарнинг шу гапини эслаган Бурон:

– Одамлар кисир сигирни ё бир ойдан кейин уладиган молини алдаб сотишга уринади. Қариндошингиз шундай бойлигини сотибди, энди афсусланмаяптимикин? Болалари куп экан-а? Алам қилаётган бўлса, қайтариб беришим ҳам мумкин, – деди.

– Афсусланишга афсусланади-ю, лекин қайтиб олмайди, – деди Норйигит бош чайқаб. – Бошқа иложи йук у бечоранинг.

– Кимни айтяпсиз, домлажон? – деб суради суҳбатдошлардан бири.

– Тепакантлик Марозиқнинг молини сотиб олувдилар.

– Нега сотибди? Камхаржлиги бор эканми? Ё тўй килмоқчими?

– Тўйдан ҳам каттароқ ташвишни бошига ўзи юклаб олган, – деди Норйигит афсус оҳангида. – Каттаси мактабни битиряпти, шуни Тошкентга олиб бориб ўқишга жойлаб келмоқчи.

– Битта молнинг пулини атаган бўлса, ўқиши каттароқми, дейман?

– У осилаётган катта дорга битта молнинг пули юк ҳам бўлмайдиган.

– Оббо! Кўрпасига қараб оёк узатавермайдими, у нодон. Қанақа ўқиш экан? – деб гапга аралашди иккинчи суҳбатдош.

– “Юрфак”ка кирармиш, – деди Норйигит яна ўша афсус оҳангида.

– Ўқиб, битирса ким бўлади? – деб ажабланди иккинчи суҳбатдош. Унинг соддалигидан шериги аччиқланди:

– Шунга ақлинг етмайдими? – деди у қулидаги бўшаган пиёлани дастурхон устига тўнкариб қўйиб. – Ё суднинг каттаси ё прокурор бўлади-да. Марозиқ нодон эмас, бугун сигирини сотса, ўгли суднинг

каттаси бўлгач, юзта қорамолни эшигининг тагига қаторлаштириб қўяди.

– Ҳа... оғзингнинг бир чеккасидан чиқиб кетаверади-а бунақа гаплар. Уғли беш йил у ёқда ўқигунча. Марозик бу ерда ун иккита боласи билан нақ онасини кўриб ётар? Боласи ўқишини битириб келса, ким унга судни икки қўллаб топшириб қўяркан, шуни уйлайсанми?

– Братан... – Бўрон шундай деб гапга аралашди-ю, тўхтаб, томоқ кириб қўйди. Ҳамиша “брат” ёки “братва”, эркалагиси келганда эса “братан” деб урганиб қолган одамнинг бу ер таомилига қўра, тилини “ақо”га ургатиши осон бўлмаган эди. “Братан”ни унутгиси келса-да, беихтиёр айтиб юбориб, суҳбатдошларининг норози ёки ажабланган қарашлари билан “сийланарди”, ҳозир ҳам шундай бўлди. “Братан” деб юборди-ю, лекин, давра аҳлининг норози қарашига фурсат бермай, сўзини тузатиб олди: – Ақо тўғри айтяптилар, Марозик деганларингиз мингта молини сотиб харжласа ҳам, боласини пултопар ишга яқинлаштиришмайди, бунақа жойларнинг ўз хўжайинлари бўлади. Шуни ҳам билмайсизларми? Сиз билишингиз керак-ку? – Бўрон энди норози киёфада Норйигитга қаради. – Тушунтирсангиз бўлмайдимми? Ҳали ўғли ўқишга қирадимми ё йўқми?

– Уқам тўғри айтяптилар, домлажон, тушунтиришингиз керак эди. Ҳали ҳам кеч эмас, пулга қўйиб қолмасин, боласи қанотига кириб, ота-бобосининг қасбини қилаверсин.

– Мен бунақа соҳани сал-пал биламан, – деди Бўрон уни қувватлаб. – Ҳали имтиҳонлар бошланмай туриб, кимнинг болалари ўқиши олдиндан аниқ бўлади. Битта сизнинг пулига ўғлимни ўқишга қиритаман, деб борганлар аҳмоқ бўлиб қолаверишади.

– Бу уқамизнинг гапига қиринг, Марозикни йўлдан қайтаринг. Бўронбой валлакатлик қилаяптилар, молини қайтариб олсин-у, болаларининг ризқини қиймасин.

– Мен кўп гапирдим, – деди Норйигит, – ўша ўжарни қайтариш қўлингиздан келса, боринг, инсофга киритолсангиз, савобга қоласиз.

– Сизлар у-бу дейсизлар-у, лекин Марозик яхшиликни ният қилмапти, – деди пиёлани тўнтариб қўйган суҳбатдош.

– Ўғлини ўқитиш ёмон ниятга кирадими? – деди буниси унинг гапини қайриб.

– Сен ҳамиша калта ўйлайсан. Ўқиши яхши, лекин оқибат максоди-чи? Суднинг каттаси бўлишми? Суд бўлиб, харажатларини чиқариб оладими? Қандай чиқаришини биларсан? Бировларни чиркиратиб топган пуллари билан бахтли бўлмоқчимми? Бешқўрғонда шунақа бахтга эришганини боғамдан эшитувдим. Худди Марозикка ўхшаган нодон одам боласини ўқитиб, ниятига етибди. Боласи судда ишлайдиган бўлиб, қўлига ҳаром пул тушибди-ю, отасига берибди. Ота бошига бахт қуши ўтирганидан кувониб, шу пулга иккита зотли сигир сотиб олибди. Уч-тўрт кун керилиб юрибди. Бешинчи куни молхонага кириб қарасаки, ҳаром пулга келган иккита сигирга қўшилиб, ўзининг тўрт ғунажини ҳам ҳаром улиб ётганмиш. Бунга нима дейсан?

– Нима дердим, бир фалокат-да, бу.

– Фалокат ўзидан-ўзи келмайди.

– Бу фалокат деганингиз бир ривоятни тасдиқлабди, – деди Норйигит ҳамсуҳбатлари бошлаётган баҳсни босиш максодида.

– Айтинг ўша ривоятни, бу эшитсин.

– Ҳа, айтинг, бу ҳам калласини ишлатсин.

Норйигит уларни тинчитиш учун кулимсираганича гап бошлади:

– Бир чўпоннинг хўжайини ўтакетган бахил ва ҳаромхўр экан. Чўпон сурувни ўтлатиб келиб, соғиб бергач, сутга сув қўшаркан. Чўпон “хўжайин бу ишни қилманг, Худонинг қаҳри келади”, деб зорланса ҳам, ҳаромдан қайтмас экан. Бир куни окшомда чўпоннинг

бир ўзи кириб келаётганмиш. “Ҳой, сурув қани?” дебди хужайин. “Сел олиб кетди”, дебди чўпон. “Қанака сел?” деб бақирибди хужайин. “Сиз сутга қушган сувлар қушилиб селга айланди-ю, қуйларингизни дарёга оқизиб кетди”, деган экан чўпон.

– Зур гап бўлди! Марозикқа шуни бориб айтинг.

– Марозикни тинч қуй, унинг ўз калласи бор. Сени калланг билан яшамайди!

Бу ерликларнинг арзимаган нарсага баҳслашиб кетиши Бўронга ёкмайди. Ҳар бир масалани кескин ҳал қилишга қуниққан ўзга дунё одамига ҳозирги гаплар ҳам саёз туюлиб, тўхтатишни истади.

– Аколлар, чойдан ичинг, – деб “қуйиб берсангизчи”, деган маънода Норйигитга қаради.

– Чойдан ичавериб, ичимиз шилкилиб кетди. Домлажон, шахардаги гаплардан айтинг, – деди бахсни бошлаган киши.

– Бормисиз ако, – деди Бўрон жилмайиб. – Домлажондан гап олиб, фойдаланиб қолиш керак.

– Ҳа-ҳа, шунақа бўлсин, домлажон, шахар калай, жойидами?

– Жойидамас, – деди Норйигит муғамбирлик билан кулимсираб. – Уч қулоч нарига силжибди.

Савол берган одам бу ҳазилнинг тагига етгунча, иккинчиси кулиб, уни масхаралади.

– Мажлисга бордингизми? – деб сўради Бўрон, уларга эътибор бермай.

– Мажлис эмас, малака ошириш ўқишига бордим. Икки ойга деб чакиртиришувди, ун кунда жавоб бериб юборишди, шунисига қувониб қайтавердим. Икки ой ўқийдиган гап йўқ у ерда.

Бўрон бу соҳага тушунмаса ҳам, беихтиёр равишда “Нега?” деб сўради. Норйигит бу саволни астойдил кизиқиш натижаси деб билиб, тушунтира кетди:

– Ҳозир тарих илмини ҳар ким ўзи истаган йўлга соладиган бўлиб қолди. Аниқ бир маслак йўқ. Битта олим тарихдаги бу воқеа ёмон фожиа, деса, иккинчиси

“Йуқ, ижобий ҳодиса”, деб узиникини маъқуллайди. Олимлар келишолмай турганда, бизга ухшаган ўқитувчилар нима қилишсин?

– Ўқитувчиларнинг ўз гапи йўқми?

– Гапи бор, етарли билими ҳам бор. Лекин юқорида тасдиқланган дарс режаси ҳам бор. Бу қолипдан чиқиш мумкин эмас.

– Қолипдан чиққан бош шарт кесилладими? – деб кесатди Бурон.

– Кесилмаса ҳам шурига шурва тукилиши аниқ. Яна бир йил чидасам, пенсияга чиқиб кетаман.

– Ие, домлажон, бултур Исоқ домла пенсага чиқувдилар, энди сиз ҳам кетаман, деб турсангиз, болларнинг аҳволи нима бўлади?

Норйигит бу эътирозга жавоб бергиси келмай, Буронга каради:

– Малака ошириш институтида устозимни учратиб колдим. У кишининг кайфияти меникидан ҳам баттар. “Сенга яхши, ишдан кетсанг боғинг бор, молинг бор, қора қозонинг қайнаб туради. Мен кетсам, ойлик маошга урганган тирикчилигим нима бўлади?” дейди.

– Унда ишлайверсин, – деди Бурон лоқайд оҳангда.

– Ишляпти... Лекин... Шогирдларидан уялар экан.

– Нега?

– Ҳатто мendan ҳам уялар экан. Қизик-а? Менам ажабландим. Сабабини кейин айтди. Институтда ўқиб юрганимизда шу киши партия тарихидан дарс берарди, деярли ҳар дарсда партия программасини гапиравериб, саксонинчи йилда коммунизм ғалаба қозонишига бизни ишонтирган эди. Унинг ақидасига кўра, ҳозир бизлар коммунизмда яшашимиз керак эди. Саксонинчи йиллар ўтиб боряпти, қани ўша коммунизм?

– Билмайсизми, қаердалигини? Сизни-ку, институтда ишонтиришган экан. Болалар қамокхонасида утирганимизда бизда ҳам шу гап эди. Бир куни тарбиячимиз “Коммунизм, ана, уфқда кўриниб турибди”,

деди. Мен тентаклик қилиб, “уфкда куришиб турган бўлса, етиб бўлмас йўқ нарса экан-да”, дебман. “Аҳмакона гапингни тушунтириб бер”, деди. “Уфкка етиб бўлмайди-ку, сиз уфк сари бораверасиз, у эса сиздан узоқлашаверади”, дедим, ақлимни киритиш учун ун кун қарцерга ўтқазиб қўйишди. “Қарцер” дегани қамокнинг ичидаги лаънат теккан бир қамокхона. Тарашадек тиришиб ётаверасан, итмисан, одаммисан, биров қарамайди. Кунда бир кружка совук сув, бир бурда қора нон ташлаб қўйишади.

– Қамокдаги дузах денг?

– Дузах бўлса қанийди, исиниб олардик. Хуллас, қарцердан чиққанимда “энди коммунизм қанақалигини билдингми?” деб яна сўрашди. Бошимга бало соладиган тилим бор-да, индамасам, қутулардим, лекин “билдим, қарцернинг ўзи экан”, дедим, яна йигирма кун “коммунизм”да яшадим.

Бўрон қамокни тилга олишдан ўзини тийишга уринса-да, баъзан беихтиёр айтиб юборарди. Аслида, ўтмишини яширишга уриниши бемаънилик эди. Тили айтмаса ҳам, икки бармоғидаги, билагидаги татуировкаси унинг кимлигини сўзлаб турарди. Тагин ҳам яланғоч юрмайди, юргандами, кўкрагидаги, курагидаги суратлар бу ердагиларнинг эсини тесқари қилиб юборармиди... Ўғрилар оламини оз-моз билган одам унинг билагидаги ханжарга ўралиб турган, бошига тож қўндирилган илон суратини кўргандаёқ, ўғрилар оламининг қиролларидан бирига рўпара келганини билиб, тиззасида қалтирок туриши аниқ эди. Курагига чизилган яланғоч хотинга ўралиб турган илон шафқатсизлик рамзи эканини билса-чи? Шунга қарамай, қандай даврада бўлмасин, Бўрон қамокдаги ҳаётдан гап очса, суҳбатдошлари бир-бирларига маънодор қараб қўйишарди. Бу қарашда озми-кўпми хавотир, ҳатто кўркув зоҳир бўларди. Ҳозир ҳазил аралаш гапиргани учун бундай ҳол юз бермади. Унинг ҳазил оҳангини суҳбатдошлари давом эттиришди:

– Ҳа-а... Нақ Солимурад бованинг гапини қилган экансиз. Домлажон, эсингиздами, худди шу ерда райком бова мажлис қилиб коммунизмни мактаганида Солимурад бова туриб, “Коммунизм деганларинг хозирги туриш-турмушимизми ё бунданам баттар бўлами?” деганди. Райком бова яна обдан тушунтиргандан кейин “ҳа-а... Худога шукр, биз-ку курмас эканмиз, набиралар кўрармикин, деб кўркаман-да”, деган эди, а?

Бу гапни эслаб кулдилар. Бўрон эса бошқа нарсани ўйлади: қирқ йил муқаддам унинг отаси ҳам мактабда тарихдан дарс берган, эхтимол мактабда болаларга, балки шу чойхонада катталарга социализм-у коммунизм ҳақида кўпиртириб гапиргандир. Нурли жамият ҳақидаги гапларнинг ёлғонлигини ўйлаб кўрмагандир, ўзи ҳам кўп катори астойдил ишонгандир. Шу ишончи уруш йиллар жангга киргандир. Кейин... Магаданга сургун қилинганда шу ишончи қолганмиди? Ўзи мактаган жаннатни ўша совуқ ўлкада топдимиди? Юкоридаги сурида утирган қариялар урушдан кейин бола ёшида бўлганлар. Улар Нурбек деган муаллимларини эсласалар керак. Унинг ҳавойи ҳикоялари ҳам ёдларидамикин? Муаллим ўшанда уларни порлок келажакка ишонтира олганмикин? Энди ўша болалик чоғларини эслашганда муаллимлари ҳақида нима дейишаркин? “Жуда-а нодон экан-да”, дейишмайдими? Муаллимни нодонликка нима ундаганини, мажбурлаганини улар ўйлаб ҳам қўйишмайди. Маъносиз гап кимнинг тилидан учса, нодонлик жандасига ўшанинг ўзи уралади, гап ўргатган четда томошабин бўлиб қолаверади. Демак... унинг отасини нодон сифатида эслашадими? Бу ўгай акаси-чи? Отасини таниганлар унга нима дейишар экан?

Бўрон қариялар билан суҳбатлашиб, отаси ҳақида сурашни истарди, лекин сирни фош қилиш мавриди келмагани учун ўзини тиярди. Бу маврид қачон келишини ўзи ҳам аниқ билмас эди. Балки бу маврид бу-

тунлай келмас, мулжалидаги ишини бажаргач, бирдан ғойиб булар, угай акаси бу дунёда укаси борлигини билмай ҳам қолар...

Шу онда гузарда оқсоқланган қария кўриниб, жавобга шайланган Норйигитнинг гапи оғзида қолди. Бисотидаги биттагина медалини ёзда юпқа кўйлагига, қишда тўнига тақиб юривчи бу оқсоқ чол қишлоқ эмас, район аҳлига беш қўлдай маълум. Одамларнинг гапига қараганда, урушдаги иштирокини тасдиқ этувчи бу медалини кечаси ичкўйлагига тақиб ётаркан. Оғзига кучи етмаганларнинг айтишича, “улсам, медалимни кафанимга тақиб кўйинглар”, деб васият қилиб кўйганмиш... Бу гап қанчалик тўғри, яна Худо билади... Бировлар ишонади, бошқалар йўқ. Бўрон ҳам эшитган-у, ишонган. Унинг Ясситепага келишдан мақсадларидан бири шу одамни топиш, ўлик бўлса, гўрини текислаб ташлаш, тирик бўлса, азоблаб ўлдириш эди. Гарчи, у тобе оламда “сен ҳаёт бермагансан, уни тортиб олишга ҳам ҳақкинг йўқ”, деган қонун билан одам ўлдиришга ижозат берилмаса-да, бу қонунни бузишга аҳди бор эди. Магаданда кичкина, кучсиз қўлларига белкурак олиб, музлаган ерни кавлаб, отасини кўмганда унда шундай аҳд уйғонган, йиллар давомида фурсат пойлаб яшаган эди. Отасини кўмганда қасос уйғонгани билан бу одам ҳақида ҳали ҳеч нима билмасди. Учқудуқ камоқ лагерида утирганида онаси видолашгани келиб, ҳақиқатни аён қилиб кетгач, қасос олови баттар аланга олган эди. Ясситепадаги асосий ишини ўринлатгач, қишлоқни тарк этишдан олдин бунисини ҳам амалга оширишга тайёр эди. Бу оқсоқни ҳар кўрганда қалбидаги аҳд титилган чўғ каби юрагини куйдира бошларди.

– Домлажон, отангизнинг шашти пастроқми? Она-нгизнинг мазалари яхшими, ишкилиб?

– Худодан умидимиз бор.

Норйигит шундай деб гапни қиска қилди-да, ўзича фотиҳа ўқиб, ўрнидан турди. Чойхона томон келаёт-

ган отаси билан йул-йулакай куруккина саломлашиб, ўтиб кетди.

– Домлажон, аклли одам-у, шу одати яхши эмас-да, – деди суҳбатдошлардан бири унинг бу килиғидан ранжиб.

– Нимаси яхшимас, тўғри килади, – деди иккинчиси.

– Ўгай бўлса ҳам отаси. Боқиб катта қилган, ўқитган.

– Бунақа отанинг гурда чиригани яхши. Тағин ҳам домлажон жангари эмас, отасининг хунини олишга ҳам ҳақли эди.

– Билмаган гапингни гапирма. Отасини бу қаматмаган.

– Сенам билмаган гапингни гапирма. Шу шумқадам қаматган. Домлажон буни аниқ билади. Билмаганида туз ҳақини бажарарди.

– Бу кишини купчилик “шумқадам” деркан, нима ёмонлиги бор? – деб сўради Бурон ҳеч нарсани билмайдиган одамдай.

– Бу шумқадам кирган хонадондан файзу-барака қочади, – деди асабийлашаётган суҳбатдош.

– Билмаган гапингни гапирма, бу одамнинг асли исми Ғиёс, урушдан яраланиб қайтганидан кейин почтачилик қилган. Почтачи бўлганидан кейин қорахатларни шу олиб келади-да. Шумхабар келтиргани учун одамлар “шумқадам” деб ўрганиб қолишган. Аслида бировга ёмонлиги йўқ. Бу акангизга ўхшаганлар гапираверишади.

Бурон шунчаки сўраган, буларнинг баҳс бошлашини кутмагани, шу сабабли гузарнинг нариги бетига жойлашган милиция идораси эшиги оғзида пайдо бўлган одамга кўзи тушиши билан суҳбат мавзуини буриб юборди:

– Милисанинг каттасига янги ўринбосар келибдими? – деди ўша томон ишора қилиб.

– Энди билдингизми? Бир ойдан ошди шекилли? Ҳар куни эрталаб ўша ерда туриб, чойхона томонга тикилиб олади. Шу томонда гумони бор шекилли?

– Чойхонада гумон нима килади? У тутиб қамай-
диган одам чойхонада чой шопириб утирарканми?

– Эрталаб ҳаммадан олдин келади.

– Балки шу идорада ётиб қолса керак?

– Булиши мумкин. Тошкентда катта ишда ишлаган экан, бировнинг шурини қуриб қўйгани учун погонини юлиб олай дейишибди-ю, кейин аяб, бу ёкка сургун қилворишибди. Келгани бу ернинг катгасига ёкмаганмиш.

– Нега? – Бурон фавкулотда янгилик эшитиб ажабланган одам қиёфасида суҳбатдошига тикилди.

– Бирон йил ўтиб, гуноҳи эскиса, шу ернинг катгаси бўлиб қолиши ҳам ҳеч гапмас-да. Оғзидаги ошни олдириб қўйиш кимга ҳам ёқарди...

Шумқадам улар утирган сўри ёнидан ўтиб, юкоридаги қариялар томон юрди. Суҳбатдошлардан бири ўрнидан қўзғолиб, салом берди. Иккинчиси индамади. Бурон ҳам уни жим қўзатди.

Қуёш нури билан ўйнашаётган оқ булут парчаларини енгил шабада суриб кетиб, кунботар томондан қора булутлар бостириб кела бошлади. Ҳузурбахш шабада қайдандир куч олиб, теракларни астойдил эга кетди. Дарахтлар мастона чайқалиб, момақалдирик овози эшитилди.

– Кеча юкорини сел олган экан, бугун Ясситепанинг гали шекилли, – деди суҳбатдошлардан бири осмонга қараб.

– Сел келмайди, шамол кучайяпти, суриб кетади. Юқорининг чаласи бордир, яна ўша ёкни сел олади.

Бурон “ёмғир ташламасидан уйимга етиб олай”, деган бахонада ўрнидан турди. Мотоциклга ўтираётган милиция идораси томон ўғринча қаради. Бошлиқнинг янги уринбосари хануз эшик оғзида турарди. Энди чойхона томонни эмас, мотоциклига ўтираётган Буронни қўзатарди.

“Қўп тикилаверма, фараон, яна қўзларинг тешилиб кетмасин. Менга тишинг ўтмайди, урилиб кел-

ганмишсан, деб эшитдим. Гердайиб туришинга қараганда, урилганга ўхшамайсан. Дардинг Ўлатнинг ё ўзини ё молини топишдир, а? Майли, уриниб кўр... мен қилиқларингни би-ир томоша қилай. Сенларнинг мингта найрангларинг менинг чўнтагимдан тушиб қолганини билмайсан-а...”

Бўрон шуларни хаёлидан ўтказиб, истехзо билан кулиб қўйгач, мотоциклини юрғазди. Айланма йўлдан ўтаётиб, рақибига яна ўғринча назар ташлаб қўйди.

Уйга етай деганда ёмғир қуйиб берди. Мотоциклидан тушиб, эшигига етгунча шалоббо бўлди. Кийимини алмаштириб, электр чойнакни қўйди-да, ўзига қулбола аччиқ чой дамлаб, яна бир қайнатиб олди. Қайнок аччиқ чой вужудига қувват бергандай бўлиб, роҳатланиб керишди. Ухлаш нияти йук, “чефир” аталмиш аччиқ чой ҳар қандай уйқуни қочириб юборади. Шундай бўлса-да, отасидан қолган симкаравотга чўзилиб, қўлини болиш қилганича тўсинлари қорайиб кетган шифтга тикилиб ётди.

Бу уйда қачонлардир бахт қуёши чарақлаган... Қуёш осмонга михлаб қўйилмаган, ўз вақтида ботади... Бу уйда бахт қуёши ҳам ботган. Ботган-у... қайта бош кўтармаган. Шодон кулгилар сингган девор сувоқлари энди нурай бошлаган. Қачондир шу уйга чимилдиқ тутилган... Ўғай акасининг киндик қони шу уйга тўкилган. У ҳам шу уйда туғилиши мумкин эди... Бу уйда туғилганида исмини “Қувонч” деб қўйишарди. Отасига шу исм ёқар экан. Лекин онаси “Сарсон-саргардонликда қувонч нима қилсин, бўрон пайтида туғилди, оти “Бўрон” бўлаверсин”, деган экан. Шундан бери Бўрон... Билганлар исми дейди, билмаганлар қамокда орттирган лақаби, деб ўйлайди. Ҳарҳолда, русчасига “Буран” дейилиши исмга нисбатан лақабга яқин эди.

Ташқаридаги шамол кучдан кетиб, ёмғирнинг шашти пасайгани билан тинмади, эзиб ёғаверди. Бўрон тирсагига ёнбошлаб, дераза оша ташқарига бирпас

тикилиб ётгач, қаддини кутарди. Токчага қўл узатиб, қават-қават газетага ураб қўйилган дафтарларни олди. Бу ерга кичик жомадон билан келган, икки-уч сидра кийим-бош у учун аҳамиятсиз бир матоҳ эди. Жомадондаги энг қимматбаҳо нарса – шу дафтарлар-у, энгига ямоқ солинган қўйлак. Дафтарларни эҳтиёт қилиш учун ҳам жомадонни кўтариб юради. Отасидан совук ўлканинг хотираси-ю, шу дафтарлар ва қўйлак мерос қолган. Қўйлак доим ёстиғи остида бўлади. Дафтарлар токчада... Вақти-вақти билан дафтарларни варақлайди. Қайта-қайта ўқийверганидан кўп сатрлар ёд бўлиб кетган. Рангги ўча бошлаган ҳарфларга тикилганида отасини кўргандек бўлади. Ҳозир ҳам отаси билан ғойибона кўришди гўё... Дераза токчасига омонат утириб, биринчи дафтарни очиб, ўқий бошлади:

“1947 йил, февраль, Сеймчан... Юрагимни суғуриб олишганига бир йилдан ошди. Ҳа, ҳозир мен тирик одам эмасман. Отамнинг уйида қўлимга кишан уриб, судраб чиқишгандаёқ жоним узилган. Юрагим ота уйида қолиб, қурук жисмимни бу ўлкага олиб келиб ташлашган. Жисм билан юрак яна топишадими, йўқми, Худо билади!

Одам зоти тиллани яхши кўради. Тилла учун жон бериб, жон олади. Тилланинг таркибини геологлар нима дейишади, билмайман. Авваллари бу ҳақда ўйлаб ҳам кўрмаган эдим. Энди аниқ биламан: тилла одам қонидан таркиб топган! Шу тиллани кавлаб оламан деб бу ерда мингларча одам қирилиб кетяпти. Мен ўша ўлиб кетганларга ҳавас қиламан, ҳарҳолда ўлим улар учун ҳалоскор бўлди – ит азобларидан қутқарди.

Бугун қўлимга чўкич бериб, мени шахтага ҳайдашди. Бу ўзига яраша жазо. Хўжайинларга яхши кўринсам, замбилғалтакни белимга боғлаб олиб, шахтадан тупроғу тошларни ташиб чиқардим. Дарё бўйида сувга беланиб тош-у тупроқ ювиш ёз кезлари яхши, лекин бу ернинг ёзи бир нафасда ўтиб ке-

тади. Тош-у тупрок ювучиларнинг қўллари сувда совук олиб, акашак бўлиб қолади... “Отиб ташлашга арзийдиган жиноят қилсак бўларкан”, деб афсусланамиз. Шу ахволда ҳам баъзан тирик қолишга умид уйғонади. Тушларимда ота уйига бораман... Кўп бораман... Шундан чўчийман. Қайтишим туш билан чекланишидан кўрқаман. Уйимга қайтиб бориб, бир соатгина бўлса ҳам яшашни истайман. Уғлимнинг ширин кулгичли юзидан бир мартагина ўпсам ҳам майли... Умид қилавериш керак. Урушда юрганымда ҳам шунақа умид қилардим.

Бугун шахтанинг оғир қисмига етдим. Тупрок тугаб, муз бошланди. Тиззалаб олиб, чўкич урганымда муз парчалари сачраб юзларимни тилиб ташлади. Бошим айланиб, силлам қуриди. Тутай бошлаган машъала ёруғида бир одамнинг чакчайган кўзлари кўринди. Кўрқиб кетдим. Қарасам, рўё эмас, чиндан ҳам муз орасида кўзлари чакчайган бир одам ётибди. Худди тирикдай... Менга ўхшаб қазийётганида шахта ё ўпирилган ё сув босиб кейин музлаган... Пахталигига тикилган рақамлар аниқ кўриниб турибди...”

“НОЗИК” ТОҒАНИНГ ЖИЯНИ

Ясситепанинг маркази худди кўшкка ўхшайди. Қандайдир афсонавий баҳодир афсонавий баҳайбат кетмонида тоғ бағрини кертиб-кертиб, гуё айлана кўшк ясаб қўйган эди. Оқсоқолларнинг ривоятига кўра, бу жойда илгари кул бўлган. Зилзила тоғларни қаттиқ силкиб олганда, кўлнинг кунчиқар томони ўпирилиб, сув қуригану кўркам кўшк ҳосил бўлган. Советларнинг ҳукми ўрнатилгунига қадар гир айлана қурилган уйлар қишлоқнинг асосини ташкил этарди. “Кўшк” ўртаси – яланглик пода қайтганда молларнинг “нафас ростлайдиган” майдони эди. Бухоро амири қочиб, бекларининг ҳам изи қуригач, “кўшк”нинг

кўрки бўлиб турган Садркулбойнинг уйини болшевиклар тортиб олишиб, “Қизил чойхона” деб ном беришди. Бунга қадар ҳар бир одам нонуштасини ҳам, пешинлик, кечки таомини ҳам уйида, оиласи даврасида тановул қиларди. Ҳар турли тадбирларни уйлаб топган қизиллар эрларни оила дастурхонидан юлкиб олиб, чойхонага ургатишди. Мажлислар ҳам шу ерда ўтказиларди, колхоз куриш ҳақидаги аҳдларини шунда эълон қилиб, карсақлар чалишган, битта эчкиси бор ҳамкишлоқларини “муштумзўр”, “текинхўр”, деган тавқи лаънат билан “кулок” қилиш ҳақидаги қарорлар ҳам шу қизил чойхонада овозга қўйилган.

Йиллар шу зайлда ўтаверди, кушкнинг олд қаторидаги уйлар турли сабаблар билан бушайверди. Бушаган уйларнинг бирини колхоз идораси, яна бирини милисахона эгаллади. Бу идора халқ тилида ҳозир “милисахона” деб аталади. Урушдан олдинги ва кейинги йилларда “НКВД” деб юритиларди. Гарчи “Ички ишлар халқ комиссарлиги” деб аталса-да, номининг ўзиёқ халқни кўрқувга солиб турарди.

У даврлар ўтиб кетди. Бу идоранинг номи ҳам ўзгарди, биноси ҳам қайтадан қурилди. Туғри яшаётган одамлар энди бу идорадан қўрқмайди. Аксинча, чойхонада бемалол ўтириб олиниб, кичик милиционердан тортиб, каттасигача, бемалол муҳокама қилинаверилади. Яқинда хизматини бошлаган Равшанов бундай муҳокамалардан қуруқ қолмаган. Туғри, идорада ётиб қолиб, туни билан мижжа қокмай ишлайдиган ҳолатлар ҳам бўлади. Лекин чойхонадаги гапда айтилгандай, доим ётиб қолмайди идорада. Барвақт туриб, хизматга барчадан олдин келиш одатини бу ерда ҳам қанда қилмаган.

Бугун чойхона томон қарагани ҳам туғри, лекин ҳамшиша тикилиб туради, дейишлари асоссиз. Сичқондан фил яшаш қўлларидан келмаганидан кейин шунақа лоф билан гапиришса, айб эмасдир. Равшанов мотоциклига ўтираётган Бўронни диққат билан кузат-

мади, шунчаки назар ташлаб қўйди. Ҳамиша таъкиб остида яшаб келаётган одам учун тажрибали милиция офицерининг шу назари ҳам кифоя эди.

Бурон мотоциклини патиллатиб узоқлашгач, Равшанов ичкари кириб, навбатчининг ахборотини тинглади-да, хонасига ўтди. Терговчи сигир ўғриси устидан кўзғатилган жиноий ишни кеча оқшом яқунлаб, ҳужжатларни судга оширишга тайёрлаган эди. Ашаддий жиноят сифатида талкин этилган “Иш” Равшановга ажабланарли туюлди. “Ўғри” деб айбланаётган одам куппа-кундузи молхонага кирган, сигирни бемалол етаклаб чиқаётганини қўшнилари кўрган, бир қишлоқдан иккинчисига олиб бориб, дарахтга боғлаб қўйган. Сигир ўғирланган молхона собиқ қайнонасиники, сигир боғланган дарахт онасиники... Равшанов айбланувчининг тушунтириш хатини яна бир карра ўқиди. Бу хатни ёзган одам мактабда неча йил ўқиганини аниқлаш мушкул, лекин унинг ўзбек тилида нечта ҳарф борлигини билмаслиги ойдин эди. Равшанов биринчи марта ўқиганида ҳеч нарса тушунмади. Кейингисида ҳарфни-ҳарфга уриштириб ўқиб, сатрлардан бир маъно чиқариб, англагандай бўлди. Айбланувчининг ёзишича, у Ясситепага ичкуёв бўлган. Онаси марҳамат қилиб унга бир сигир берган. Куёв бўлмишнинг айтишича қайнонасининг айби билан сигир бўкиб ўлган. Орадан куп ўтмай, Ясситепанинг ичкуёви хотини билан феъли келишмай, талок қўйган-да, қишлоғига қайтган. Онаси “мен сени сигир билан юборган эдим, қуруқ қайтаверасанми”, деб маломат қилавергач, изига қайтган-у, қайнонасининг сигирини етаклаб келаверган.

Бу ҳолат жиноий ишга нисбатан афандининг кулгили қилиғига ўхшарди. Айбланувчи тўғриси эзиб берган. Собиқ қайнонаси эса уни жиноятда айблаган. Терговчи шу даъво бўйича хулоса ясаган. Равшанов ишнинг бу тарзда юритилиб, мантиқсиз яқунланганидан аччиқланиб, терговчини чақиртирди. Тергов-

чи ёш бўлганида қаттиқ-қаттиқ гаплар билан танбех берарди. Семизлиги туфайли тинмай хансирайдиган терговчини биринчи кўрганидаёқ “бу аҳволда қандай ишлайди” деб ажабланган эди. Ярим йилдан сўнг истеъфога чиқишини билгач, индамаганди. Ҳозир ҳам қаттиқ гапиришдан узини тийди.

– Уғри йигит зиндонингизда неча кундан бери утирибди? – деб сўради у терговчига қарамасликка тиришиб.

– Бир ой бўлиб қолди, ўртоқ бошлик, – деди терговчи пишиллаб, кейин бошлиғига хавотир билан тикилиб, изоҳ бермоққа журъат этди: – Лекин... зиндон эмас, вақтинча қамоқхона...

– Шунақами? Масковдаги ошналарингиз бунақа жойни “маймунхона” дейишади, қайси бири тўғри?

Терговчи бу сафар жавоб бермасликни маъқул кўриб, елкасини қисиб кўйди-да, маҳмадоналиги учун узини ичида яниб кўйди. Равшанов “маймунхона” масаласини аниқлаштириш учун сўрамаган, шунчаки тилига келиб қолгани учун айтгани сабабли терговчидан изоҳ кутмай, муддаога кўчди:

– Белгилаган хулосангизга қараганда, суд уни қамаида уч йилга қамаши мумкин, шундайми?

– Худди шундай, ўртоқ бошлик.

– Ўзимизда бир ой утиргани кифоя қилмайдими?

– Билмадим, ўртоқ бошлик, сиз нима десангиз шу. Лекин қайнонаси жуда шаллақи хотин. Қўйиб юборсак, юқорига арз қилади.

– Чакиринг уғри болангизни, – деб гапни кесди Равшанов.

Бошлиғининг мақсадини аниқ билолмаган терговчи шошилиб қолди. Ташқарига чиқиб, бир неча дақиқадан сўнг айбланувчини олдига солиб олиб кирди. Узун бўйли озғин йигит Равшановга қўрқув билан қаради. Чап ёноғининг кўкарганини кўрган Равшанов “бақалоқнинг узи урганмикин ё бировга урдирганмикин?” деб ўйлади.

– Сигир уғирлаганингни тан оласанми? – деди Равшанов унга очик чехра билан қараб.

Бу караш йигитга далда бериб, бош чайқади.

– Уғирламадим, узимнинг сигиримни олдим.

– Сенинг сигиринг ҳаром улган экан-ку?

– Фарқи йук: уринга урин-да.

– Шунақами? – Равшанов истехзо билан кулимсиради: – Худо курсатмасин-у, хотининг улиб колганида урнига кимни олиб қайтардинг уйингга?

– Хотин бошқа, қорамол бошқа, – деди йигит соддалик билан. Кейин ҳақини талаб қилгандай қушиб қўйди: – Сигиримни ўлдириб қўйгани учун қайнонамни қамамадингиз-ку?

– Ариза берганингда, қамамасак ҳам балки чора кўрардик...

– Аризани мен бераманми? Қайнонаси дан арз қиладиган ҳажикиз бўлиб юраманми кейин?

– Хотининг билан ярашсанг қайнонанг даъвосидан кечаркан.

Равшанов бу гапни таваккалига айтиб юборган эди. Йигит ишониб, унга тикилганича жимиб қолди. “Ярашишга умиди бор экан бечоранинг”, деб ўйлаган Равшанов уни жавоб беришга шоширмади.

– Ярашолмайман... уч талоқ қўйганман, – деди йигит афсус билан.

– Тилдаги талоғинг ўтмайди, никоҳдан ўчмабсан-ку? Бизнинг жамиятда қоғоздаги никоҳ ҳақиқий ҳисобланади.

– Масжиддаги домла кунмаслиги мумкин.

– Биз айтсак, қунади. Бўлдими, иш битдими?

– Йук, битмади. Онам энди сигирни бермайди. Қайнонам сигирсиз мени уйига қўймайди.

– Бу билан ишинг бўлмасин. Мана, капитан амакинг, бу ёғини қойиллатиб беради. Капитан, укангизни кузатиб, хотини билан яраштириб қўйинг, қайнонаси аризасини қайтариб олсин. Сигир масаласини ҳам ҳал қилинг. Менга пешинда ҳисобот берасиз.

Шундай деб судга оширишга тайёрлаб қўйилган ҳужжатлар тахламини терговчига узатди. Бундай топшириқни кутмаган терговчининг нафаси чикмай қолди. Кузлари чакчайиб, эътироз билдирмоқчи бўлди-ю, Равшановнинг ўқдек қадалиб турган назарига дош беролмай, пуфакдай бушашди-қолди. Аслида, сигир масаласини тўрт кун аввал деярли ҳал қилиб қўйган эди. Айбланувчининг онаси сигирни сотиб, пулини унга берса бас, ўғли озод қилинарди. Хужайиннинг янги уринбосари бунақа деб тургандан кейин у бечора додини кимга айтсин? Хужайинигами? Катта жойда ишлаб, урилиб келган одам устидан шикоят қилиб буларқанми? Ундан хужайиннинг ўзи ҳам кўриқиб турганга ўхшайди...

Терговчи айбдорни олдига солиб, чиқиб кетгач, Равшановни бошлиқ йўқлади. Равшановнинг нима мақсадда келганини бу ерда фақат бошлиққина билди. Равшановга тегишли маълумотлар мутлақо махфий бўлгани учун айрим нарсалар ҳатто унга ҳам номаълум эди. Чойхонадагиларнинг бу борадаги гапида озгина жон бор: Равшановнинг ташрифидан норозилигини ичига ютишга мажбур. Лекин марказдан келган бу мартабали одамдан мансаб курсиси масаласида хавотири йўқ. Уринбосари ишини канчалик тез уринлатса, бу ердан шунчалик тез кетади. Бошлиқ учун аҳамиятлиси мана шу! Равшановга нисбатан атрофдагиларда шубҳа уйғонмаслиги учун бошлиқ унинг мартабали зобит эканини унутиши, омади юришмай бу ёққа келиб қолган вақтинчалик уринбосар эканини, ҳадемай шу ердан истеъфога чиқиб, турва-халтасини кутариб жунаб кетишини тез-тез писанда қилиб туриши керак эди. Купчиликнинг ичида беҳурмат қилаверишни Равшановнинг ўзи ҳам биринчи учрашувда илтимос қилганди. Ёлғиз қолишганда эса меҳрибон ҳамкасб, ҳатто ҳаммаслак кўринишида муомала қилишарди.

Равшанов подполковник Нарзиев билан кўришаётиб стол устидаги ҳужжатга кўз қирини ташлаб, аҳа-

мият берди. Унинг сезгирлигига тан берган бошлик хужжатни олди-да, унга узатди.

– Бу болани эплаб бўлмайди. Иссиғида жунатиб юбориш керак.

– Лейтенантнинг нимаси ёқмади, бекатда муштлашганими? Бир қизни ҳимоя қилибди, бу яхши фазилат-ку? – деди Равшанов хужжатни яна стол устига қўйиб.

– Муштлашгани алоҳида масала, – деди бошлик ужарлик билан. – Нозир бўлиш ёқмабди. Безрайиб туриб “Мен терговчиликка ўқиганман, терговчиликни берасиз. Шундан шунга участкавой бўламан, деб келдимми” дейди. Яна елкасига гитара осиб олганига нима дейсиз? Хизматга келганми ё ашула айтишгами?

– Чидашдан бошқа иложингиз йўқ, – деди Равшанов уни овутмоқчи бўлиб. – Бу ёғини суриштирсангиз, Тошкентда оддий нозирликни ҳам қойиллатмаган. Сезгир бўлиб, ўзингиз кузатиб турмасангиз бирон ишнинг чатоғини чиқариши ҳам мумкин.

– Сиз уни олдин ҳам билармидингиз? – деб ажабланди бошлик.

– Олий милиция мактабида ярим йил ўқитганман. Имтиҳонда икки қўйиб бошимга бало орттириб олай деганман. Кейин билсам, унга паст баҳо қўйиш мумкин эмас экан.

– Нега, шохи бор эканми?

– Шох-ку йўқ, лекин нозиктаъб тоғаси ранжиб қолиши мумкин экан.

– Милиция мактаби ҳам отбозор бўлиб кетибди-да. Тоғасининг қўли узун экан, бошқа ўқишга тикиб қўя қолмасмиди?

– Гуруч курмаксиз бўлмайди, яна биттасини мактадингиз-ку? Иккови бирга ўқишган-да.

– Шухрат Комиловми? Бу бошқача бола. “Опер” бўлиб туғилган. Бўлимни бериб қўйсам ҳам эплаб кетадиган уқувли бола.

– Шунақа ёшларга суяниб ишлайверинг. Жалилов ҳам ёмон бола эмас, озгина эркатойлиги бор, ле-

кин бокса, одам бўлади, – деди Равшанов гапни хазил оҳангига буриб.

Нарзиевга бу гап ёкмади, урнидан туриб деразага яқинлашди. Равшановни чақиртиришдан олдин қаҳвахонада утирган Ғайратга кўзи тушиб ғзаби бир тошган эди. Ҳозир каради-ю, Ғайратнинг ҳануз утирганини кўргач, баттар бўғилиб Равшановга ўгирилди:

– Қаранг, бу думбулбойваччани шу кафедра боқиб одам қиламанми?

Равшанов унга яқинлашиб, меҳрибон акадай елкасига қўл ташлади.

– Хулоса чиқаришга шошилманг. Тоғасига ўчакишманг...

Нарзиев ичида “ҳе ўша тоғасини” деб суқинди-ю, ғзабини сиртига чиқармади. Равшанов унинг жаҳл отидан тушмаганини сезмагандай, хотиржам оҳангда сўради:

– “Бўрон” деган рецидивист шу ердан макон топганмиши?

– Ҳа. Бир эски уйни сотиб олган. Боғ қиляпти. Фермаси бор. Ҳужжатларида чалкашлик йўқ. Шундай бўлса ҳам диққатимизда турибди. Ҳар қадами назоратда.

– Ўзингиз гаплашиб кўрмадингизми?

– Йўқ, сиздан олдинги муовиним бир-икки чақиртирган. Тайинли гап ололмаганини айтган эди. Нега сўраяпсиз? Олдириб келайми? Гаплашасизми?

– Шарт эмас. Гиёҳвандликка аралашмаган бўлса юраверсин. Бизнинг ишимиз бошқа.

Равшанов “Бўрон, Ўлат, Ғирромнинг бир жойда утирганини билмайдими?” деб ўйлаб, Нарзиевдан шу мавзуда гап кутди. Кейин “билмайди, булар ҳужжатларни жиддий кавлаштириб текширишга тоқат қилишолмайди. Ўринбосари чақиртириб гаплашган бўлса, Бўроннинг чунтагини қоқиб олиб, кейин буш қўйган. Бир жиҳатдан шундай бўлгани ҳам дуруст. Қандай мақсадда келган бўлса ҳам, Бўрон ҳозирча бемалол юраверсин”, деб қўйди.

Ясситепада аввал қаҳвахона йўқ эди. Ёшу қарининг ҳордик чиқаришига шу чойхона асқотиб турганди. “Ким қандай хоҳласа шундай яшасин, орқа-олдига қарамай, қўлидан келганича пул топаверсин”, деган янгича эркинлик Москвада туғилиб, Уралнинг пастак тоғларидан осонгина ўтиб, бу чекка жойларга ҳам етиб келгач, бойишни хоҳлаганлардан бири чойхонанинг бир канотини ажратиб олиб, “кафе”га айлантирди. “Оқ иштонга жун жияк”, деганларидай бу қаҳвахона чойхонага ямок бўлиб тушди. Пиво олиб келинганда майхўрлар билан гавжум бўлиб, бошқа вақт ҳувиллаб тураверди. Киш ойлари ит ҳам ора-ламай қўйди. Қаҳвахонанинг номи баландпарвоз, чўнтаги эса саёз эди. Қаҳвахонага тикилиб турганларнинг кўзларини бу саёз чўнтак тўйдиролмасди. Қаҳвахонада савдо бўляптими ё йўқми, бу кўзларга фарқсиз, ҳар ойда тўланадиган чўтал тўланиши керак. Оқибат шу бўлдики, бойиш истагида қаҳвахона очган одам зарар келтирган харажатларига ҳам рози бўлиб, этагини йиғиштира қолди. Ясситепада аввал Бўрон, кейин Ғирром пайдо бўлгунига қадар яримхароба қаҳвахонани сотиб олиб, юритишга ишқибоз топилмади. Бу жойни куз остига олиб қўйганига қарамай, Бўрон марказдан четроқда яшашни маъқул топгани учун, қаҳвахонани сотиб олишга уринмади. Ғирромни чакиртириб, аввал шарбат цехи очтирди. Иш юришгач, қаҳвахонани сотиб олиш лозимлигини билдирганда “Бу овлоқда кафега бало борми? Милисахонанинг рўпарасида ким маишат қила олади. Панароқда бўлганида ҳам киморбозларга шароит қилиб берардим”, деб Ғирром кўнмади. Бўронга шарбат цехидан ҳам, бу қаҳвахонадан ҳам тушадиган фойданинг кераги йўқ эди. Унинг мақсадини Ғирром кейинроқ англаб, қаҳвахонани сотиб олди-ю, таъмирлаб, қўғирчоқдай қилиб қўйди. Ойнисани авраб-авраб, қизини хизматга олди. Шундан бери Моҳидил қаҳвахонанинг гўё гу-

лига айланган. Йигитлар бу чиройли қизга бир қараш ё гап отиш мақсадида кириб ўтадиган бўлишди. Бундан Ойнисанинг кўнгли ғаш, кўзга яқин қизининг тақдиридан хавотирда эди. Лекин, камок лагерида дом-дараксиз кетган, айрим хабарларга қараганда қочишга урингани учун отиб ташланган эридан мактуб келтирган одамнинг раъйига қарши боролмади. Фирромдан аввалроқ келиб, ҳолидан хабар олган Бўрон унга яқинроқ бўлиб қолган эди. Эридан салом келтирган бу икки одамнинг бир-бирига қай даражада яқинлигидан беҳабар хотин Бўрондан маслаҳат сураб, “қизинг беҳавотир ишлайверсин, агар кипригига ёш кўнса, мен жавобгарман”, деган гапни эшитгач, ноилож кўнган эди.

Ясситепа милициясида иш бошлаган Ғайрат қаҳвахонада Моҳидилни кўриб, кўзларига ишонмади. Шундай гўзалнинг қандайдир маст-аласт, шилқим йигитларга хизмат қилишидан ғашланди. Унга севги фариштаси қиёфасида кўриниб, қалбини биттагина назари билан ишғол этган бу қизни шу шилқимлардан бири илиб кетадигандай туюлиб, кўз олди қоронғулашди. Қиз олдида мағлۇб бўлишига чиройнинг ўзи кифоя қилган, Ғайрат ҳали Моҳидилнинг феъл-атворидан беҳабар эди. Бу қизнинг отаси жиноятчи эканини билганда кўнгли сал хира бўлганди. Моҳидилни қаҳвахонада кўргач, ғашлик ортди. Тошкентда поездга ўтираётиб кўрганида ҳам, бекатда шилқим йигитлар хиралик килаётганида ҳам бу гўзални ёрдамга муҳтож нозик киз деб ўйлаган эди. Ҳатто, муштлашув бошланганида унинг қочиб кетмай, гувоҳ сифатида изма-из келганида ҳам, кейин жаҳл билан чиқиб кетганида ҳам унинг ўзини ўзи химоя қила оладиган жасур ва ўжар қиз эканини фаҳмлай олмаган эди.

Ғайрат қаҳвахонага кўтарилди-да, пештахта ортида турган Моҳидилга яқинлашиб салом берди. Қиз алик олмади, “сизга нима керак?” деган савол билан

караб тураверди. Ғайрат буни бекатдаги ранжишнинг давоми деб билиб, узини окламоқчи ҳам бўлди. Лекин “эсингиздами, мен сизни химоя қилувдим”, деган писанда маъноси чиқиб қолишдан чўчиб, қиз билан учрашувдан мамнун эканини билдириш мақсадида жилмайди.

– Қаранг, деярли бир жойда ишларканмиз. Мени марказга участкавой қилиб тайинлашди. Энди шу атрофни мен химоя қиламан.

– Шунақами? Кимдан?

Қизнинг бу кескин ва қупол оҳанги унинг хуснига мос эмасди. Бундан Ғайратнинг кўнгли оғриди, лекин сир бой бермади. Жилмайган тусини узгартирмай, пештахтага қўниб турган пашшаларни хайдади:

– Масалан, хира пашшалардан.

– Ҳа, буни эплейсиз. Кеча санэпидстанция хира пашшаларинг купайиб кетибди, деятувди. Бугун яна биттага купайдимикин, деб уйлаятувдим, – деб кесатди қиз. – Қани, бошлайверинг хизматингизни.

– Пашшаларни хайдашдан олдин битта қаҳва ичиб олсам яхши буларди.

– Бизда қаҳва булмайди.

– Ие, нега? Номи “кафе”-ку? Унда чой беринг.

– Чой ана, чойхонада.

– Унда нима бор?

– Қуриб турганингиз...

Қиз шундай деб қатор териб қўйилган лимонад шишаларига ишора қилиб қуйгач, Ғайрат тисланди-да, пештахтага яқин қўйилган стулга утириб, унга тикилди. Моҳидил аввалига эътибор қилмасликка тиришди, сўнг бу хушрўй йигитнинг қарашига дош бера олмади. Тўғри, бекатда ундан ранжиган эди. Лекин қорақош йигитнинг мастона нигоҳи хотирасига муҳрланиб қолганди. У милиция идораси эшигидан чиқиб келганда юраги бир ҳаприқди. Зинада туриб, бу томон тикилганда “тикилавермай, кела қолса-чи” деган илинж пайдо бўлиши билан қизлик ғурури бу истакни бўға

бошлади. Йигит қаҳвахона томон кутарилаётганда бу ғурур ғолиб келиб, уни ҳиссиз жонга айлантириш қасдига тушди ва бунга қисман эришди ҳам. Йигитнинг бу қўполликдан кўнгли оғриб, кетиб қолишидан чўчиди. Лекин унинг тикилиб туриши ҳам ёқди, ҳам ноқулай аҳволга солди. Аввалги шаштидан тушмаган ҳолда чимирилди-да:

– Ҳа, жинни-пинни бўлиб қолганмисиз, бунча тикиласиз? – деди жеркиб.

Гарчи, овозида жеркиш оҳанги бўлса-да, олдинги қўполлик даражасининг анча тушганини ўзи ҳам, йигит ҳам сезди. Ғайрат ширин қилиғининг қизга таъсир этганидан қувониб:

– Қаҳва йўқ экан, чойдан ҳам бенасибмиз... бор нарсага қарашдан бошқа иложим йўқ, – деди.

– Ҳали мен сизга “наrsa” бўлиб қолдимми?

Моҳидил шундай деб жаҳл билан бурилди-да, ичкарига кириб кетди. Унинг гапида ҳам, ҳаракатида ҳам ғазабга нисбатан ноз-қарашма борлигини сезган Ғайрат тушқунликка тушмади. Окшом чоғи яна келди. Бу сафар пештахтага яқинлашмади. Четроқдан жой олиб, шу томон қараб утираверди. Моҳидил эса уни кўрмагандай ишини қилаверди. Бу “араз”га учинчи ташрифдан кейин барҳам берилиб, ошиқ-маъшуқ каби бўлмаса-да, бир-бирига меҳр ипи билан боғланган ҳолда муомала қила бошлашди. Моҳидил орадаги масофанинг қисқаришини истамагандай, баъзан пичинг, баъзан жаҳл билан гап қайтариб турди. Айниқса, жаҳл камонини қўлига олганида йигит қалбига ўқнинг беҳос тегиб, жароҳатлашидан қўрқди.

Мушук-сичқон ўйинини эслатувчи бу муносабат бир неча кун давом этди. Бугун хизмат йиғилишида олган топшириғини бажариш учун қишлоққа йўл олиш ўрнига қаҳвахонага бориб утирган Ғайрат бошлиғининг назарига тушиб, балога учрай деб қолганидан хабарсиз эди. Моҳидилнинг пахта гулли пиёлада тўлдириб қора қаҳва келтириб қўйиши унга байрам

қувончини бахш этиб, шу хурсандчилик булутида самодда суза бошлаганди. Агар ҳозир биров “бошлиғинг думингни тугмоқчи”, деб огоҳлантирганида ҳам парвойига келтирмаган бўларди.

Табиат баҳори ҳар йили бир келади, дарахтлар ҳам йилда бир гуллайди. Баъзан киши зехни илғамайдиган ўзгаришлар билан, баъзан эса қуёшнинг бемаврид иссиқ нурларига алданган гул мавсумини совуқ нафаси билан ямлаб юбуровчи аямажузлари билан келади. Баҳорнинг чақирилмаган меҳмони – совуқ шамол ҳайдаб келган булутлар қорларини элаб-элаб кетаверадилар. Табиату одамлар бир неча кун дилдирай– дилдирай яна қуёш нурига етишгач, бу қалтис ташрифни унута бошлайдилар.

Табиат баҳори шундай. Кўнгил баҳори, муҳаббат боғининг гуллаши эса ўзгача. У ҳаёгда бир марта келади. Бу баҳорнинг кадрига етиб, ҳузурланган ҳузурланди, йўкса, умри армонда утаверади. Табиат баҳорида аямажуз ҳар йили келавермайди. Муҳаббат баҳорида эса ошиқнинг аямажузга учрашиш ёзуғи бор. Табиат баҳоридаги аямажуздан қутилишда деҳқону боғбонларнинг тадбири лозим бўлади. Муҳаббат баҳоридаги совуқ нафасли ялмоғизни севишган икки қалбнинг сабру вафоси енгади.

Моҳидилнинг қўлидан пахта гулли пиёлани олган Ғайрат муҳаббат баҳорининг ёкимли нафасидан маст эди. У олдинда аямажуз синовлари борлигини билиш у ёқда турсин, тасаввур ҳам қила олмайди. Қаҳва келтириб берилиши унга қиз қалбида ҳам муҳаббат баҳорини уйғотувчи меҳр қуёшининг нурлари порлай бошлаганидан дарак бергандай бўлди. Шундай экан, майдоннинг нариги бетидаги идора деразасидан боқиб турган бошлиғининг ғазаби уни заррача ҳам ташвишга солмас эди.

Қаҳвани хўплаб ўтирганида қаҳвахонада Ғирром пайдо бўлди. Аввалги куни унинг пештахтага суяниб, Моҳидилни гапга солаётганини узоқдан куриб, Ғайратнинг кайфияти бузилган эди. Бир гузал қаҳва-

хонада ишлаганидан кейин унга суқланиб карайди-ганлар, ёқимли гаплари билан ўзига ром қилишга ури-надиганлар куп бўлишини Ғайрат биледи. Лекин ёши Моҳидилдан анча катта бу ғаркўзнинг уралашиши малол келди. Кейин унинг қахвахона хўжайини эканини эшитди, сўнг бу ерга қандай келиб қолганини билди-ю, ғашлиги баттар ортди. Севги куртаги энди-энди очила бошлаганида рашк ўгининг алангаси баланд бўлади. Ғайрат ўзи томон яқинлашаётган Ғирромни кўрди-ю, бу ўт оташи яна забтига олди.

Ғирром шошилмай, икки бармоғида икки карта-ни уйнаганича, бамайлихотир равишда яқинлашди. Яқинлашгунига қадар кўзлари Ғайратда эди. Йигит утирган столдан бир қадам бериди тўхтагач, Моҳидилга қаради-да:

– Моҳий, ҳалоскоринг шу йигитми? – деб сўради. Кейин қиздан жавоб ҳам кутмай, ҳеч бир мулозимат-сиз, ҳатто ҳурматсизлигини яширмаган ҳолда буш стулга ўтирди.

– Эшитдим, йигитнинг гули, бошлабсиз! – у қувлик билан жилмайиб, кўришмоқ учун қўл узатди. Унинг бу ҳолда саломлашиши Ғайрат учун кутилмаган эди, шу боис бир оз довдираган равишда сўрашди. Ғирром эса яна ўша қувликда давом этди: – Моҳийни ўзим ку-тиб олишим керак эди, чалғиб қолибман. Қаерликсиз, командир?

Бу соҳага яқинлар милиция ходимини иззат қилиш мақсадида “командир” деб мурожаат этарди. Ғирром тоифасидагиларнинг ҳақоратли атамалари Ғайратга яхши маълум. Бу тоифа ҳақорат тошларини орқадан отишга одатланган. Рўпара келганда тилёғламалик қилади. Ҳозир Ғирромнинг “командир” дейишида ҳеч қандай ҳурмат йўқ, балки киноя зоҳир эди. Ғайрат буни сезмагандай, ғашланганини ошкор қилмади. Жавобга ҳам шошилмади, қахвадан бир хўплагач, унга кўзини лўқ қилиб, алоҳида фахр билан “Тошкентлик-ман”, деди.

– Тошкентда милисага иш қолмабдими, бу овлоққа ташлашибди? – деди Ғирром, энди очик истехзо билан.

– Пешонага ёзилгани шунақа экан-да, акахон, – деди Ғайрат афсус оҳангида.

– Тошкент анча катта шаҳар, қаеридансиз? – Бу сафар истехзо оҳангини астойдил қизиқиш эгаллади.

– Себзорданман. Анча катта шаҳарда шунақа маҳалла бор, эшитганмисиз? – Истехзо оҳанги энди Ғайратга қучди.

– Қойилман, йигитнинг гули, маҳалладош эканмизку! Бу ёғи Себзор, у ёғи Эскижувани вақтида тоз-за гуллатганман. Мен билган Себзор бузилиб кетган, – Ғирром енгил хўрсиниб қўйиб, қўлидаги карталарни стол устига ташлади. Ғайрат ҳар иккала картанинг бир хил эканига аҳамият берди. Бирок, бунинг сабабини аниқлаштиришни уйламади, бунга фурсати ҳам йўқ эди. Ғирром эса унда қизиқиш уйғонганини сезгандай деди:

– Нега иккита “туз қарға”ни кўтариб юрганимга хайронмисиз? Иримим шунақа, “қарға” зотига ишким бор. Менга омад “қарға”дан келади.

Ғирром шундай деб пештахта томон ўгирилиб, овозини баландлатди:

– Моҳий, командир билан ҳамшаҳар чиқиб қолдик, йигитнинг гули ичадиганидан олиб кел.

Ғайрат бу таклифга эътибор бермай, суҳбатни давом эттирди:

– Иримингиз ажойиб экан. Одамлар қарғани хушлашмайди. Кузда учиб келса қувонишмайди, баҳорда учиб кетса соғинишмайди.

– Лекин қарғани биров овламайди, бу бир, қарға узоқ яшайди, бу икки. Одамлар ҳаётнинг мағзига тушунишмайди, бу уч. Сиз ҳам шуларнинг бирисиз-да. Карта ўйинига сал-пал қизиққанмисиз?

– Ҳа, сал-палгина...

– “Туз қарға”ни ёқтирмасангиз... “қирол”га ишонасизми? Ё “дама”га ишқибозлигингиз борми? Тури-

шингизга қараганда, сизга энг маъкули – “валет”. “Валет” – картанинг лейтенанти-да, тўғрими?

– “Валет” ҳам ёмон эмас, вақти келганда “туз қарға”ни пачоқлаши мумкин.

– Ҳа, мумкин... – Фирром йигитга “мақсадингни очавер-чи”, дегандай синовчан тикилди. – Лекин бунинг учун “валет” “қузир” чиқиши керак. Ҳар қўлда бунақа булавермайди.

– “Туз” ҳам ҳар қўлда чиқавермайди. Куни “олти”ликка қолганининг шури қурирган.

Фирромга бу гап ёқмаган бўлса-да, жавоб қайтармади, “қани валдирайвергин-чи”, деган маънода тикилиб утираверди. Ғайрат эса бирдан мавзуни ўзгартирди:

– Эскижувани нега гуллатмай қўйдингиз?

– Пешонага ёзилгани шундай экан, – деди Фирром аламли жилмайиш билан. – Ризқимни шу ердан териб юрибман. Вақти келса, фақат Эскижувани эмас, бутун Тошкентни гуллатаман.

– Шу иккита “қарға” биланми?

Фирром унга айёрлик билан бокди. Кузларини узмаган ҳолда, қулини шимининг чўнтагига юборди-да, ғоят чاقқонлик билан яна иккита “туз қарға”ни чиқариб, стол устига ташлади.

– Иккитаси етмаса, тўрттаси етиб қолар? Ҳа, ёмонми? Гулдай ҳунар билан ҳеч ким ҳеч қачон хор бўлмайди. Омад келса, Эскижува нима экан, дунё ўзимники-да! Юрагимда зур бир орзуим бор, айтайми?

– Нотаниш одамга сир айтаверадиган одатингиз борми?

– Мен сизга “сир айтаман”, демадим, орзуимни билдирмоқчиман. Орзу учун жинойт кодексида жазо йўқ шекилли?

– Шунақадир, мен кодексни яхши билмайман.

– Ие, қизик-ку, погон берадиган жойда ўқитишмаганми?

– Ўқитишган. Эси пастлар ёдлаб ҳам олган. Менинг эсим жойида, кодекси билан ишим йўқ. Биров

ўғирлик қилса, қўлига кишан солиб, олиб бориб бераман, нима қилса қилаверсин.

– Бу йўлингиз ҳам тўғри.

– Менинг йўлимни ўзимга қўяверинг. Орзуингизни айтмоқчи эдингиз? – деди Ғайрат кўрслик билан.

Ғирром бу кўрсликни эътиборсиз қолдирмади, “ҳа, энди милисага ўхшадинг”, деган уйда орзуини баён қилди:

– Яқин орада руҳсат тегиб қолади, деган яхши гаплар бор: менинг орзуим – зўр бир казино қуриш.

– Казино? – Ғайрат ажабланиб, яна сўради: – Казино нималигини биласизми ўзи?

Қимор оламида бўйни эгилгани билан бели синмаган одамга бу саволни бериш билан иззат-нафсига тегиши мумкинлигини Ғайрат билмади. Ғирром эса камситгани учун бу лейтенантнинг жиғини эзиб қўйиши мумкинлигини писанда қилмади. Аксинча, ўзини овсарликка олиб жавоб қайтарди:

– Биламан, киноларда кўрганман, ошналардан эшитганман.

– Шу қишлоқда казинони гуллатадиган нечта ҳариф бор экан? – деди Ғайрат билағонлик отидан тушмай.

– Сиз тумшуғингизнинг тагига қараманг, узоқроққа бокаверинг. Бу ёғи қўшнилари, у ёғи чегара... Казино қурилса, одам оқиб келаверади.

– Аравани қуруқ олиб қочишга уста экансиз. “Ун икки стул” деган кино бор, кўрганмисиз? Василки деган қишлоқ одамларини Остап Бендер “шу қишлоқ дунё шахмат маркази бўлади”, деб лақиллатган эди. Сизнинг орзуйингиз шунинг нақ ўзи.

– Шунақами? – Ғирромнинг кўзида ўт чакнади, лекин ғазаб ўқларини сочишдан ўзини тийди. Ким билан қачон ва қай ҳолда мураса қилиш, кимга қачон ва қандай усулда нафрат тошларини отиш машқини олгани учун бу сафар истехзо билан қўлимсираб қўя қолди.

– Сиз менинг аравамга ҳали чиқиб кўрмагансиз. Ҳаёт кўрган одамнинг араваси шалдирок ҳам

булмайдн, буш ҳам юрмайдн. Мени чалғитмай, даво-
мини эшитинг-у, күз олдингизга келтиринг: хуллас,
шу урам казинога тегишли булади. Сиз утирган жой-
да ресторан... хафа булманг-у, милисахонангиз урнига
беш юлдузли меҳмонхона тушади. Сойнинг оркасидан
сизларга зур иморат куриб бераман.

– Нега хафа буларканман? Менга нима, казинонгиз
битгунича, милисада ишларканманми?

– Унда янаям яхши. Сизни ўзим ишга ола қоламан.

– Қоровулбоши буларканманда?

– Қоровул эмас, “куриқчи” дейилади.

– Куриқчи? Яна ҳам зур-ку! Куриқчи казинода
эмас, полизда булади, билмайсизми? Иккита калтакка
титилиб кетган чопон кийгизиб, бош урнига тешик че-
лак кундириб куйишади.

– Оширвордингиз, командир. Бу бир гап-да!

– Ха... гап... гап...

Ғайрат шундай деб иккита картани кулига олди.

– Буни ўтмиш дедингиз-а... Ўтмиш эса хамиша
тотли, деган экан бир одам. Бунинг гулдай хунарлиги
ҳам тўғри... Гулдай хунар хор булмаслиги керак.

Ғайрат шундай деб икки картани бармоқлари ора-
сида уйната бошлади. Буни куриб Ғирром анграйиб
қолди. Кичик патнисда икки кичик кадаҳни арокка,
катталарини шарбатга тўлдириб олиб келган Моҳидил
ҳам йигитга хайратланиб қаради. Нимадир дегиси
келди, лекин мавриди эмаслигини билиб, индамай-
гина изига қайтди. Пештахта ортига ўтгандан кейин
Ғайратга норози қиёфада қаради.

– Тузуксиз-ку, командир? – деди Ғирром хайратни
ошкор этмай.

– Бу ҳам бир ўтмиш, – деди Ғайрат синик оҳангда. –
Мен Себзорни гулллатишга улгурмаганман. Қиморбоз
булиб кетишимдан кўриб, отам шу ўқишга тикиб
куйган. Ота-онамни хафа қилмаслик учун чидаб юриб-
ман. Аслида... кунгил буни унутгани йук.

– Очиғини айтайми? – Ғирромнинг чехраси очи-
либ, кулига кичик кадаҳни олди: – Елкангизга гитара

осиб келганингизни кўриб, “бу бола бошқача мент” деган эдим. Мен фақат картани эмас, одамни ҳам ажрата оламан. Маҳалладошимни кўрганимдан астойдил хурсандман. Буни кўконманзират деманг, қани, олдик! Вақти келса, икковимиз утмишни эслаб, икки-уч қўл ташлашармиз.

Ғирром бир кўтаришда кичик қадахни бушатди-да, кетидан каттасидаги шарбатдан ичгач, лабини билаги билан артди. Кейин ўрнидан туриб, пештахта томон карамай, буюрди:

– Моҳий, қариндошимни яхшилаб меҳмон қил. Бундан буёғи унинг ҳаражати менинг бўйнимда, – у карталарнинг иккитасини олиб, чўнтагига солди. Ғайрат узатган карталарни эса олмади: – Бармоқларни роҳатлантириб турунг, бу ҳам бир эрмак-да!

Шундай деб Ғайратнинг елкасига уриб қўйди-да, зарур иши ёдига тушиб қолгандай, шошилганича изига қайтди. Ғайрат қадахларга тегмай, совиб қолган қаҳвасининг сўнгги ҳўпламини ичди. Ғирром кўздан йўқолмагунча ўрнидан жилмади. Бармоқлари билан карталарни ўйнаганича, дам-бадам қизга ўғринча қараб ўтираверди. Моҳидил унинг қилиғидан ранжиганини яширмай, юзини буриб олди.

Ниҳоят, Ғайрат ўрнидан туриб, пештахтага яқинлашди-да, пул узатди.

– Нима бу? – қиз норозилигини яширмай чимирилди.

Ғайратга унинг бу қилиғи ёқди. “Демак, менга бепарво эмас”, деб қувониб, ҳазил оҳангида жавоб берди:

– Чўнтагимда ётганида пулга ўхшаган эди...

– Эгасидан фарқи йўқ экан-да?

– Эгасига нима бўлибди?

– Эгасигами? Олдин бир қараганимда туппа-тузук одамга ўхшаган эди.

– Кейин-чи?

– Кейин... билмадим... Пулингизни чўзманг, бу ерда бойваччалик қилмай қўя қолинг. Ароққа ҳам, шарбатга ҳам текканингиз йўқ.

– Қаҳва ичдим-ку?

– Ичган бўлсангиз, харажатингизни кариндошингиз кутарди, бемалол кетаверинг.

Қизнинг эндиги жаҳл аралаш қараши, овозидаги қаҳр Ғайратни сергаклантирди, бироқ, унинг олдида паст кетишни истамади.

– Мен бировга боқиманда бўладиган одам эмасман, – у сал кескинроқ оҳангда шундай деб қулидаги пулни пештахта устига ташлади.

Моҳидил янада ўжарлик билан пулни бармоғининг учида нари сурди. Ғайрат эса унинг ҳаракатига парво қилмай, яна карталарни айлантира кетди.

– Уста экансиз? – деди киз пичинг билан. Гап оҳангида “бундан бошқа ҳунарингиз ҳам борми ё турган-битганингиз шуми?” деган зарда ҳам бор эди.

– Ҳа, буми? – Ғайрат шундай деб карталарни пештахта устига ташлади. – Уйимизда цирк артисти ижарада турганда ургатган эди.

– Ҳали артистлик ҳам қилиб турасизми?

– Шуниси қулимдан келмайди. Истеъдодим йўқ экан, ўша артист “сен ғирт тунқасан” девди.

Ғайрат “қалай, бунақа гап сизга ёкса керак?” дегандай муғамбирлик билан тикилди. Моҳидил бу қарашга лабини буриш билан жавоб қилди:

– Билиб айтибди...

Энди зарда ҳам, пичинг оҳанги ҳам йўқ, балки эркатой қизнинг нози бор эди. Бундан мамнун бўлган йигит пештахтага бамайлихотир суяниб олди-да гап маромини буриб юборди:

– Ғалати эртак эшитдим: Паридара деган жойларинг бор экан, а? Чиройли-чиройли қирқта пари душмандан қочиб, дарага яширинганда бир ялмоғиз сеҳргар уларни қўл атрофидаги тошларга айлантириб қўйган экан, шунақами?

– Шунақа. Сиз ишонмадингизми?

– Мен ўз қўзим билан қўрмагунимча ишонмайман.

– Унда бориб қуринг. Ана, ҳув тоғнинг ортида. Пи-

ёда юрсангиз икки соатли йўл. Эшакка минолсангиз, ярим соатда етасиз. Милисахонангизда эшак борми? Йук бўлса, ана, чойхонада утирганларникини миниб кетаверинг, сизга индашолмайди.

– Адашиб қолармикинман? Аям тоғда ёлғиз юрмагин, девдилар. Вақтингиз бўлса... бирга боролмайсизми?

– Аянгиз яна нима девдилар? Қизларга шилқимлик қилаверма, демаганмилар?

– Демаганлар. Чунки бу ерда яхши қизни учратиб қолишимни билмаганлар. Паридарани кўрсатасизми?

– Ёлғиз боришга қўрқасизми?

– Топдингиз. Ёвуз сеҳргар ошиқ йигитларни тошга айлантириб қўяр эмиш.

– Қўрқманг, сиз тошга айланмайсиз, бунга ҳали вақт бор.

Моҳидил аниқ ваъда бермаса ҳам, ширин кинояли гаплари билан йигит кўнглида умид чироғини ёқиб қўйди.

БИЛИБ БОСДИ ТИКАННИ

Киши ҳаётида дийдор ҳам, айрилик ҳам кўп. Зийракроқ разм солинса, ҳаёт учрашув ва ўлимдан иборатга ўхшаб кўринади.

Қай бири кўпроқ?

Учрашган, танишган, кўнгил қўйганларни ўлим аёвсиз равишда бир-бирларидан юлиб олаверади. Бирида қайғурадилар, иккинчисида... Одам одамлар билан учраша-учраша оқибат ўлим билан ҳам учрашади. Унинг бу сўнгги учрашуви кимнидир қайғуга солар, кимнидир эса...

Ҳар қандай дийдорнинг оқибати – айриликдир. Одамлар охир-оқибат айрилик майини ичмоқ учун бир-бирлари билан учрашадилар. Бу дунёда ҳар бир нарса омонат бўлгани каби дийдор ҳам қил учуда турган омонатдир. Бокий дийдор фақат жаннатдир.

Энг бахтли дийдор ҳам айни уша маконда. Узил-кесил айрилмоқлик ҳам Қиёматда содир бўлади. Унга қадар ота-она ва бошқа яқинлар билан жаннатда юз кўришмоқлик умиди мавжуд.

Умид ушалмаса-чи?

Бу дунёдаги айрилик фожиа эмас, ўткинчи қайғу холос. Энг даҳшатли фожиа – Қиёматдаги айриликдир. Бу фожиага учраш ёки учрамаслик масаласини ҳар бир инсон тириклик чоғида ҳал қилиб олмоғи зарур.

Аммо...

Аммо буни биров тушунади, биров эса тушунмай утади.

Ҳаёти йўлидаги айриликлар Бурон учун фожиа эмас. Қиёматдаги жудоликни эса у ҳис қила олмайди.

Ойниса эса...

Эридан айрилганини аниқ билганида, унинг ўлигини ўз кўзи билан кўрганида, аза очганида, эҳтимол, жудолик балосини бир неча кун ёки ҳафтада енгиб ута олар эди. Эрининг ўлими ҳақида хабар олгач, аза очди. Бироқ, ота-онаси, яқин қариндошлари келишмади бу азага. Ўгай акаси бир кўриниш берди, холос. Балки айримларга ўликсиз азага келиш ғалати туюлгандир, бошқалари эса Ўлатнинг кимлигини билгани учун ҳам келмаган. Эҳтимол улар “ўша томонларда ўлиб кетгани яхши бўлибди”, деб қувонишгандир. Бу кишлоқдагилар Норбута исмли одамнинг лақаби “Ўлат” эканини қамалганидан кейин билишди. Ўлат ҳамкишлоқларига қорадори сотмаган эди, шу боис унинг ҳунарини ҳам қўлига кишан урилгач билишди. Бу ердагилар Ўлатнинг хизматига муҳтож эмас, кўкнорини ўзлари экиб олишарди. Авваллари ҳукумат одамлари индашмас эди. Кейинги йилларда “шамоллашга дори бўлар”, деб шапалоқдек ерга экишса ҳам жазолайдиган бўлиб қолишган. “Кўкнорини эзиб ичса қайфи йўқ, қариларнинг ичини қизитиб, қувват беради”, деган баҳоналар ҳам ўтмай қолган. Уч тоғ наридаги ёнбағирга ўтган йили яширинча экканларни

милиция аниклаб, камаб куйгандан кейин кукнорига ишкибозлар колмади.

Улатнинг ҳам Ойнисанинг ҳам бунақа экиш ё сотишга алоқаси йук. Туғри, Улатнинг асосий вазифаси чегарадан олиб утилган молни маълум ерга етказиб бериш бўлса-да, кузи очлик килибми, хужайинларининг амрига итоат этмай, ишонган мижозларига пуллаб турган. Қишлоқда “афюнфуруш” деган айбни оғир олишди. Эрининг кетидан Ойниса ҳам бир неча ой камоқда утириб келгач, “бекорга камашмагандир” деган гумон ғолиб келиши баробарида бу гумонга яна катор миш-мишлар қушилгач, унга бўлган муносабат ёмон томонга ўзгарди. Эри беркитиб қуйган маблағни тежаб-тергаб ишлатиб, кун кўрди. Тирикчилик иплари узилай-узилай деб турганида Бўрон келди. Шумхабарни етказиб, кўнглига озор берди, сўнг “эринг укамдек эди, сен билан ҳам ака-сингилдек бўламиз”, деб, рўзғорига қарашиб турди. Кейин эса, ҳеч қутилмаганда “эрингни акам деганман, синглим йук эди, Худо сени етказди”, деб Ғирром пайдо бўлди. Уни Бўрон бошлаб келмаганида Ойниса бунақа саёқ акани яқинига йўлатмаган бўларди. Пичан ғарамидаги бевошлиги учун қизлик номига доғ туширган аёлнинг атрофида камалиб чикқан икки одамнинг ивирсиб юришига қишлоқ аҳли безътибор қараб қўя қолар эканми? Улар пайдо бўлгунига қадар “ёлғизман” деб кўнгли чуқиб юрган бева энди “тутинган икки ака” эмас, “икки ўйнаши бор бузук” деган шармандали номга чидаб яшашга мажбур эди.

У аввалига Бўроннинг меҳрибончилигини бошқача тушунди. “Сингилжон, сингилжоним, деб менга эга чиқиб олмасайди”, деб чўчиди. Бўроннинг қайси оламга тобе эканини, бу оламда уйланиш ман этилганини билмагани учун кўрқди. Кейин унинг холислигига ишониб, айрим сирларини айтди, баъзи ишларда маслаҳат сўради. Ғирром қаҳвахона очиб, Моҳидилни ишга таклиф этганида биринчи галда Бўроннинг

қарорига кулоқ тутди. “Эринг бу итваччани ўша ёқда каттага тушириб, қарз қилиб қўйган. Очган цехи ҳам, кафеси ҳам ўша қарзнинг ҳисобига. Иш юришиб кетганидан кейин она-бола икковингга қолдириб кетади. Шарт шунақа бўлган. Бу бадбахтнинг аҳмоқ қилиғи куп, нима деса ўзингни овсарликка солиб, “хуп” деявергину, аммо зийрак тур”, дегач, муъжиза гул каби очилаётган гузал қизининг пештахта ортида туриб савдо қилишига кунган эди.

Бурон Ойниса билан бўлган дастлабки учрашувда қисман ёлғон гапирган эди. Улат ҳали қочиш режасини тузмай, бошига не кунлар тушишини тасаввур ҳам этмай туриб Буронга “агар мендан олдин чиқиб борсангиз, оиламдан хабар олиб қўйинг”, дегани рост. Одатда ҳарбийданми ё қамокданми ё узок саёҳатданми қайтаётган кишига яқин, ҳатто узоқроқ танишлар шундай илтимос қилишади. Улатнинг “шу одам албатта уйимга бориб, оиламдан хабар олади”, деган ишончи йўқ эди. Шунчаки гап орасида айтган эди. Буроннинг бу илтимосни бажармаганидан Улат хабар топган тақдирда ҳам ундан ранжимаган бўларди. Улат Буронга “акамсиз” демаган. Илгари танимаган, шу қамокда ош-қатиқ бўлган одамни дарров ака тутадиган калтабинлардан эмасди у. Аслида улар тобе бўлган оламда “ака-ука тутиниш” деган тушунча йўқ. Катта ўлжа илинжида шериклик қилиш бор. Бир-бирларини “дўст” ҳам дейишади. Лекин шерикчилик ҳам, дўстлик ҳам вақтинчалик, одамларга хос меҳроқибат деган туйғу билан боғланмайди. Иш юришмай қолса, шерик шерикнинг, дўст дўстнинг пўстини шилиб олади ёинки бошини янчиб утиб кетаверади. Улатнинг қаердан экани, хотини кимнинг қизи эканини билгандан кейин Бурон уни ўзига яқин олиб, бир куни гап орасида “сендай укам бўлишини орзу қилардим”, дегани ҳам рост, бироқ, ака-укалик, кейин ака-сингиллик ҳақидаги гап қамокдан чиқиб, Ясситепага келганида туғилган ёлғон эди. Бурон билан Улат

уртасида ака-укалик эмас, шерикчилик аҳди мавжуд-лигини ҳеч ким билмайди. Улатнинг қамок лагеридан кочиш пайтидаги ўлими, Буроннинг Ясситепага келиб қолиши ўша аҳд режаси асосида бўлаётгани ҳам шу икки қасамхўрнинг ўзигагина маълум. Ясситепага Буронни яна бир мақсад бошлагани эса ҳатто Улатга ҳам номаълум эди.

Аслида Ойнисани “синглим” дейишида ёлғон йўқлиги тўғрироқ. Бурон билан бу аёлни “ўгай аканинг ўгай синглиси” деган қариндошлик риштаси боғлаб турарди. Буни фақат Бурон билади, бошқаларнинг етти ухлаб, бир тушига кирмаган.

Ўзгага ўлим тиловчи нодон муддаосига етгач, бахт саройига етишгандек қувонади. Бировнинг ўлиmidан бахт топиш нақадар калтабинлик экани хаёлига келмайди. Агар ҳар ўлим бир одамга бахт бераверса, бу дунё бахтли кимсаларга тўлиб-тошиб кетарди. Улатнинг ўлими ҳақидаги хабар Ясситепада Ойнисанинг отасини ғоят қувонтирди. Орадан йиллар ўтган бўлса-да, “Шумқадам” деган лақабидан қутилмаган бу одам Худони камдан-кам ҳолларда эсларди. Эслганда ҳам ўзига умр тилаш ўрнига кимнингдир бошига бало ёғдиришни, куёвини эса хорлаб ўлдиришни сўрарди. Куёвининг ўлими унга шунчаки бахт инъом этмасди, балки узок умр кўриш имконини берарди. Улат тирик экан, у ҳар қуни куёви қўлидан ўлим топиш ҳадигида яшарди. Тўғри, Улат бу одамни бўғиб ўлдиришни жуда-жуда хоҳлаган, айникса, ўша биринчи камалганида бу истак вужудини олов каби ёндирган эди. Кейинроқ жиноят оламидаги ўз йўлини топиб олгач, бу чулокни ўлдириб, ўз тақдирини ҳалокат ёқасига келтириб қўйиш фикридан воз кечди. Улат Худони деярли эсламасди, демак, қайнотасига ўлим ҳам тиламасди. Қайнота-куёв шу нуктада бир-бирларидан фарқ қилар эдилар.

Шахснинг фожиаси нимада? Амалдан ёки бойликдан ажралганидами? Ҳар кимнинг фожиаси ҳар

хил. Барча учун бир ҳисобланган, фожиа ҳам бор: бу кунгилнинг ақлга буйсунмаслиги. Афсуски, бу фожианинг даражасини барча бир хилда англамайди. Баъзи одамларни “худбин” ёки “ужар” деб айблашди. Аслида кунгил худбин, кунгил ужар. Агар кунгил хатосига иқрор бўлмаса, бу кунгил эгасидан нима кутиш мумкин? Кунгил ҳаёт ҳақиқатларини инкор этса, бу кунгил эгаси қандай яшасин? Шайтоннинг ёлғон ваъдаларига, соддароқ айтилса, сохта нарсаларга умид боғлаган кунгил эгасини оқибатда нима кутади? Хорлик эмасми?..

Улатга бу ҳақиқат бегона бўлгач, эрининг топаётгани ҳалолми ё ҳаромми, фарқламайдиган Ойнисанинг дунё ҳақидаги тушунчаси униқидан ортиб, қайга борарди? Ҳа, ҳалол-ҳаромни фарқламасди. Отанасидан бу хусусда тарбия олмаган эди. Шумқадам “одам боласи дунёда ҳалол яшаши керак”, деган тушунчадан узоқ эди. “Одам ҳаёт неъматларига чанг солиб, бошқалардан кўпроқ нарсани юлиб олиб яшаши керак”, деган ақидадан бошқа ҳақиқатни тан олмайдиган ота қизига иймон тарбиясини бера олармиди? Куёвини ғирт жинойтчи деб билувчи Шумқадам ундан нафратланарди. Бироқ, ўзининг қилиқлари қорадори сотишдан ҳам баттарроқ эканини сира-сира ўйлаб кўрмасди. У чангалига нима илинса, ҳалол деб ҳисоблайди. Чангал ураётганида кимнидир туртибми ё юлибми ё чалибми, озор берганини гуноҳ деб билмайди: бунга озор еганининг ўзи айбдор, у ўлжага чангал ураётганида оёқ остида нега ўралашади?

Томирларида шундай отанинг қони оқаётган аёл эри топиб келганда қувонарди, лекин оқибатни ўйлағудай бўлса, юрагида кўрқув ўйғонарди. Эрининг қўлга тушиб қолишидан кўрқарди-ю, уни кулфатдан асраш чорасини кўрмасди. Бошга ёғиладиган кулфат тошлари айни ҳаром луқманинг оқибати эканини эса ўйлаб кўрмасди.

Бошига ёғилажак бало дўлларини ўйламаслик Ойниса учун янгилик эмас. Мактабни битирадиган

йили пичанга чиқишган эди. Кўз уриштириб юргани Норбута билан ғарам орасига яширинганида ёшлик шўхлигининг оқибати тақдирини ўзгартириб юборишини уйламаган эди. Ғарам орасида чегарадан чиқишмаган эди. Лекин кечаси билан бирга бўлишлари мактаб ўқитувчиларининг ваҳима ноғораларини, ивирсиқ оғизларнинг эса миш-миш карнайларини чала бошлашлари учун етарли эди. Эл орасида шармандалик юкини кўтара олмай, боши эгилган отанинг милицияга арз қилиши учун эса бундан ортик туртки шарт эмасди. Бокиранинг номусига тегишда айбланиб, қўлига кишан урилган йигитча гуноҳи исбот этилмаса-да, жабрланувчи ота ҳаракати туфайли “зўрлашга урингани” учун барибир камалди. Норбута камокхонада афюнфурушлик илмидан баҳраманд бўлиб, ҳаёт йўлини ўша ерда узил-кесил белгилади. Озодликка чиққач, “энди нима қилсам экан?” деб бош котирмади. Турмуш қуриш масаласи ҳам осонлик билан ҳал бўлди.

Ойниса унинг қутилиб келишини кутди. Астойдил севгани учун кутди. Лекин... қутишдан ўзга чораси йўқ, ўзи бокира бўлса-да, номига гард юққан кизни бу атрофда ҳатто иккинчи хотин қилиб оладиган мард ҳам йўқ эди. Шу боис, Норбута совчи юборганида қаршилик билдирилмади. Лекин ота-она тўйдан кейин бирон марта ҳам кизини йўқламади. Бир қишлоқда яшагандан кейин турли тую маъракаларда учрашиб турилади, улар шу билан кифояланишди. Ота-онаси билан бутунлай узилиб кетиш хавфи Ойнисани у қадар ташвишга солмасди. Бир марта “одамларга ўхшаб борди-келди қилсак осмон узилиб, ерга тушармиди” деб нолиганида эри “яқинда бошингга бахт куши қўнади, шаҳарга кўчиб подшоҳлардай яшай бошлаганимизда уларнинг ўзи остонамизга шилликқуртдай ўрмалаб келишади”, деб овутган эди. Бироқ, бошига бахт эмас, қузғун балоси қўниб, ширин орзулар булутидан қулаб, балчиққа беланди.

Ойнисани камаб куйишганда “эринг корадорини каёкка яширган?” деб куп кийин-қистовга олишди. Улат билан юзма-юз учраштиришганда кийимларини пора-пора қилиб, шармандали холга ҳам туширишди. Эри “ҳеч қанақа молни яширмаганман, қулимда бори шу ярим кило эди”, деб туравергач, Ойниса унинг муддаосини тушунди. У чиндан ҳам яширилган афюн ҳақида ҳеч нима билмасди. Билганида ҳам, ҳар қанча қийнашса-да, айтмаган буларди. У мол ортида шафқатсиз одамлар турганини, вақти келганда уларга ҳисоб беришга мажбур эканини биларди. Омадлари юришиб, бу мол ўзларига насиб этса, эри айтган бахт қуши бошларига қунажагига ишончи ҳали ўлмаган эди. Эри билан учраштиришганда, кўз-кўзга тушган онда нигоҳига яширинган маънони укди, катта миқдордаги қорадори яшириб қўйилганини фаҳмлади. Қаерга яширган бўлишини камокда ётганида ҳам, кейин ҳам куп ўйлади. Мол изидан одамлар искаб келишини хавотир билан кутиб юрганида Бурон пайдо бўлди. Уни мол илинжида келган деб, гумон қилиб юрди-ю, бироқ, қорадори ҳақида суз ҳам айтмай, бу нарсага ишора ҳам қилмагач, фикри ўзгарди.

Одамлар ер юзининг барча нуқталарида ҳаёт кечирадилар. Қуёш баъзи-баъзида юз кўрсатадиган совуқ улкаларда ҳам, гоҳи-гоҳида ёмғир бир томчилайдиган саҳрода ҳам турмуш лаззатини топадилар. Ҳар бирлари ўз маконларини мактайдилар, буни неъмат деб билиб, Яратгандан рози бўладилар. Аслида гап табиатнинг неъматиди эмас. Жаннат каби тукин жойда туғилиб яшаётган одам бошига тарикдай ташвиш тоши тушса, ўзини фароғат боғида эмас, фалокат саҳросида яшаш учун туғилгандай ҳис этади. “Дунё ҳаёти ерда фақат изо-ихонат тупроғидан, осмонда эса бало-офат дулини ёғдирувчи булутларидан иборат”, деб вовайло қилаверади. Воқеан шундай: дунё бир денгиз дея фараз қилинса, унинг кулфат суви ила тулиб-тошгани афсона эмас. Кимлардир унда чў-

милаверади, чумилаверади... Дунё осмони абри бало ила копланганини ҳам ҳеч ким рад этмаган.

Бирок...

Ранги қандай бўлмасин, юки қандай бўлмасин, осмонни ҳамиша булут коплаб турмайди. Ҳаёт шамоллари уларни суриб кетади-ю, умид куёши йилт этиб кўринади.

Кулфат денгизи ёнида эса фароғат уммони мавжуд. Ҳамма гап кимнинг қандай сувда чўмилиш истагида эканида.

Эҳтимол, кимдир умид ва бахт куёши йилт этади-ю, сунг бутунлай сўнади, деб уйлар. Шундай уйласа, демак, унга шу насиб этар экан.

Балки, кимдир дўнглик ортида фароғат уммони чайқалиб турганига ишонмас. Ишонмаса, у томон интилмаса, кулфат денгизида умрининг охирига қадар қолиб кетаверади.

Ойниса эрининг улими ҳақидаги шумхабарни эшитгач, узини кулфат денгизида кўрди. Осмонини қоп-қора бало булути коплаб, атрофи зулмат турига ўралди. Таъзияга келган угай акасига ҳасрат дастурхонини очганида у жимгина тинглади. Синглисининг дардли ва аламли гапларини узиб, “сен янглишяпсан”, демади. Аксинча, ҳасратини айта-айта енгиллашиб олишини сабр билан кутди. Умри муаллимлик билан ўтаётган одам бунақа аҳволда нима дерди, насихат қилади-да. Ойниса “нима қилай энди, айтинг ака, бу дунёда адолат борми ўзи?” деган маънода ёшли кўзларини унга қадаганида ҳам дарров гап бошламади. Ниманидир эсламокчи бўлгандай ўйланди:

– Гапларинг тўғри, – деди ҳамдардлик оҳангида. – Одам боласи қайғу, ҳасрат кўрмай умр кечириши мумкин эмас. Бир донишманд одамнинг ёзганларини ўқиган эдим: турмуш ва ҳаёт тиканли чангалзор устидан юришдан, бешафқат денгизнинг машаққат тўлқинлари билан курашиб сузишдан иборат экан. Ақлли киши бу заҳматлардан қурқмаслиги, келажакдаги роҳатларга умид боғлаб, ушбу машаққатларга ен-

гилмаслиги, кунглини чуқтирмаслиги зарур экан. Хар оғирлик ортидан бир енгиллик келишини Худонинг узи ваъда қилганини имом домладан эшитган эдим. Ақлли одам Худонинг шу ваъдасини доимо эсида тутиб, узига тасалли берса, кунгли хотиржам бўлади. “Бошқа кишилар роҳатда юрадилар, қайғулари йўқ, ғам-аламга кумилган биргина менман” деб гумон қилиш янглиш кучаларга бошлаб, зарарли жарга кулатади. Сен билан мен “бу одам роҳатда маза қилиб яшаяпти” деган кишининг аҳволи текшириб қаралса, мусибати сеникидан баттарроқ экани маълум бўлиб қолади. Дунёни бекорга “чархи фалак” демаганлар. Тун кунга алмашади, бало ўрнини фароғатга бўшатиб беради. Сен билан мандан талаб қилинадигани – сабр. Балоларга сабр қилиш ва қазоларга бўйсунуш бало бўлмайдиган ва қазолар қурилмайдиган жойга борадиган бирдан-бир йўл экан.

Ойниса акасидан бунақа ақлли гапларни кўп эшитган, баъзисини эшитгану унутган, баъзисига амал қилишни ўйлаган-у, ўй-ўйлигича қолаверган, амалга ошмаган. Ушанда ҳам биргина акаси ёнини олган, “гумонни ноғора қилиб чалавермаларинг, поклигига ишонмасаларинг дўхтирга кўрсатларинг”, деб қаттиқ туриб олган. Акасига меҳри ошиб, “энди чизган чизикларидан чиқмайман”, деб аҳд қилган-у, “отангинг дағдағасидан қўрқма, шаҳарга бориб ўқи”, деган насиҳатини амалга оширишга журъати етмаган. Тўғрироғи, журъати-ку етарди-я, аммо, “бузуқлиги учун иснодга чидолмай шаҳарга жунаб қолди”, деган фисқу-фасоднинг қудратидан қўрққан эди.

Аканинг маънили гапларини маъқулласа-да, кўрсатилган йўлга бурилмай, эри хоҳлаган йўлни афзал билиб, ўзи билганича яшаган сингилнинг сабрга доир ҳикмат ёнғоғини чақиши амри маҳол эди. Хўш, Ойниса акасининг гапини қулоққа олиб, сабр қилганида нимага эришарди? Сабри учун мукофот насиб этиб, эри қайтиб келганида нима бўларди? Уша-уша – эски

ҳаммом, эски тосми? Бировни кутиш сабр эмас, Яратганнинг розилигига етмоқ учун машаққат тиконзорларидан ўтиб бормоқ сабр эканини ака сингилга тушунтириб бера олмади.

Ҳикмат кучасидан узоқлашиб, фароғат уммонига етиб борган кимсани ҳали ҳеч ким кўрмаган. Ойниса ҳасрат ёшларини тукиб адо қилгандай бўлди-ю, ўзи кулфат денгизида қолаверди. Бу ҳам етмагандай, кизи атрофида милиса йигитнинг шилқимлик қилаётганини билиб, ҳам ғазабланди, ҳам хавотир тури билан уралди. “Келгиндини яқинингга йўлатма”, деб юмшоқроқ гапирган эди, кизи кулимсираб қўя қолди. Бу кулимсирашнинг маъносини тушунган Ойнисанинг юраги портлаб кетай деди. Назарида бу шилқим йигит бу кеч ё эртага кизини шаҳарга ўғирлаб қочадигандай эди. Лекин “балки мен янглишаётгандирман”, деб ўзини босди.

Эрталаб соғилган сутни топшириш учун гузарга бориб, Бўронни кутди. Бўрон одатига хилоф қилмай, кеч келди. Қабул қилувчи йигит унинг идишларини бушатиб, ювиб бергунича Ойниса тутинган акасига дардини баён қилди. Бўронга бу ҳолат маълум бўлгани сабабли эътиборсиз тинглади. Худди милиса йигитни топиб, ҳозирнинг ўзида адабини бермокчи бўлгандай қахвахона томонга тикилиб турди. Милиса йигитнинг ўралашиши унга ҳам ёкмаган, лекин “балки вақти келса фойдаси тегиб қолар”, деган фикрда индамаётган эди. Ойниса гапини тугатгач, унга қараб жилмайди:

– Ваҳима қилаверма. Моҳидил ақлли қиз, милисанинг қармоғига илинмайди. Уч-тўрт кундан кейин Тошкентга бориб-келадиган ишим бор. Ўқишини тўғрилаб берадиган одам топаман. Ҳозирча, арқонни узун ташлайверсин. Бу тавия шилқимлик қилса қилаверсин. Милисанинг иши ўзи шунақа.

– Ғирромингиз-чи? – Ойниса зарда билан шундай деб унинг гапини узди.

– Унинг шилқимлигига ҳам парво қилмаларинг,

деганман-ку? Гунгпашшага ухшаб атрофларингда гунгиллаб учиб юраверсин.

– Кеча окшом келиб, пул ташлаб кетди. Моҳидилнинг кийимлари ёкмаётган эмиш. Қишлоқча кийими мижозларни хуркитиб юбораётганмиш. Шахарча замонавий кийим кийсин эмиш. Мен қизимга кукраги киндигигача очиқ куйлак кийгизиб қуймайман. Айтинг, унингизга. Кафесини ҳам, мижозларини ҳам пишириб есин!

– Сенга нима деяпман: гапларига ҳам, шилқимлигига ҳам парво қилма. Пул бердим, яхши, қизинг билан шахар бозорига тушгин-у, ўзига ёкқан кийимларни олавер. Кийса бугун кийсин, киймаса, сандиққа ташла, баҳонада сепи кўпаяди.

– Шунақа дейсиз-у, унингиз минғирлайвериб, жонимга тегиб кетди.

– Бўпти, “уним”ни бураб қўяман, минғирламайди.

– Моҳийга суқланиб тикилганида кўзларини ўйиб олгим келяпти.

– Қизингга битта у суқланиб карамайди-ку, ўйиб ташлайверсанг, Ясситепада кўз қоладими? Моҳий Тошкентда ўқиса, у ёқда ҳам суқланиб қарайдиганлар кўп бўлади. Қизингни маҳкам қилавергин-у, суқланадиган кўзларни менга қўйиб бер. Моҳийни авайлашга ваъдам бор. Биз ваъдани унутмаймиз.

Кейинги гапнинг қатъий оҳангда айтилиши Ойнисага далда бўлиб, изига қайтди. Қизини уйғотди-да, шахарга отлана бошлади.

* * *

Бурон билан Ойнисанинг суҳбати тез яқунланган бўлса-да, Ғайратнинг назарига илинди. Ғайрат бу онда бошлиқ хонасида, дераза яқинида утирган эди. Бошлиқ кечаси содир этилган қотиллик сабабларини ўзича таҳлил қилиб, қарийб бир соатдан бери гапирарди. Эзмаланиб, йиғилганларнинг тоқатини тоқ қилгач, хулоса ясади:

– Демак, қотилларни тез қўлга олганимиз билан жиноятнинг келиб чиқиш сабабларини аниқ далиллаб беришимиз керак. Хўш, ҳарбийдан қайтган йигит уртокларини яхши кўнгилда уйига таклиф қилибди. Болаликдан бирга катта бўлган жўралар оз-оздан ичишибди. Сўнг, биттасининг гапи иккинчисига ёкмай, муштлашув бошланибди. Уша ёкмайдиган гап нима эди?

– Оз-оздан ичиш билан кифояланишганмикин ё бошқа нарса ҳам бўлганмикин? – деб гапга аралашди Равшанов. Бу аралашув бошлиққа ёкмади, кошларини сал чимириб унга каради. Равшанов эса гапига аниқлик киритди: – Масалан, наша чекишгандир ё кўкнори эзиб ичишгандир, балки билак томиридан ҳам олишар? Тергов жараёни буларни четлаб ўтмасин. Участка инспектори одамлар билан гаплашиб, қармоқ ташлаб кўрсин.

Равшанов шундай деб Ғайратга маънодор қараб қўйди. Қотилларни ушлашда Ғайрат ҳам иштирок этган, аммо унинг вазифаси чекланган, фақат кузатувдан иборат бўлган эди. Тезкор гуруҳга ўзи раҳбарлик қилган бошлиқ уни чакиртирган бўлса-да, ишларга аралаштирмаганди. Бундан кейин ҳам аралаштириш нияти йўқ эди. Шу сабабли Равшановнинг таклифини дарров рад этди:

– Бу участка инспектори эплайдиган иш эмас. Жиноят кидирув бўлимининг тажрибали мутахассислари ўз ишларини билиб қилишади. Буни капитан Акмалов зиммасига юклайман. Комилов унга ёрдам беради.

Бошлиқ йиғинни кескин оҳангда яқунлагач, бошқаларга жавоб бериб, Ғайратни олиб қолди.

– Кўчага тикилиб қолдингиз, яхши томоша бор эканми? – деди захарли оҳангда.

Ғайрат ғазаб ўкига дучор бўлганини фаҳмласа-да, ҳеч нима билмагандай хотиржам жавоб берди:

– Томоша йўқ. Одатдагидай эрталабки иш, соғилган сутларни топширишди.

– Шунинг ўзими? Мен шубҳали нарсани сезибсизми, деб ўйлабман.

– Шубҳали нарса ҳам бўлди. Сутларни асосан аёллар топширишди. Қабул қилувчи йигит битонларни бўшатиб бераверди. Охирида бир одам мотоциклда келди. Унинг идишларини бўшатиб, ювиб ҳам берди.

– Ҳуш, нима бўпти, нимаси шубҳали?

– Мотоциклда келган одам ё йигитнинг қариндоши ё ундан кўркади.

– Нимасидан кўркади?

– Уша одам қамокдан чиқиб келган ўғри эмиш, деб эшитдим.

– Ҳўп, унинг бугунги қотиликка нима алоқаси бор? Уша ўғри қотилларни сут ичириб маст қилган эканми?

– Мен бунақа деганим йўқ. Сиз сўрадингиз, мен кўрганларимни айтдим. Сўрамасангиз индамас эдим.

– Мажлисдаги гапларга тушундингизми?

– Ҳа. Қотиллар қорадоридан олганми ё йўқми, аниқлашим керак экан. Лекин буни боплаб ташлайдиган мутахассислар участкавойсиз ҳам эплашаркан. Тушунганим шу.

Бошлиқ ижирғаниб сўкингиси келди-ю, “нозик тоға” хусусидаги огоҳлантиришни эслаб, ўзини босди. Лекин сенсирашга ўтишдан тилини тия олмади.

– Дуланақишлоққа борасан. Уша ердаги магазинчи қаёқдандир ароқ олиб келиб сотаётганмиш. Шуни аниқла.

– Ҳўп бўлади. Ушлаб, ўтказиб қўйганимдан кейин ОБХССдагилар мендан ранжишмайдими?

– Сенга ушлаб, ўтказиб қўй, дейилмади. “Аниқла” дейилди. Икковининг фарқи борми?

– Бор, ўрток подполковник, бугуннинг ўзида аниқлаб келаман.

Бошлиқ “жуна, туркингни кўрмай”, деган маънода қўлини силтагач, Ғайрат интизомли ходим кўринишида хонадан чиқди. Даҳлизда Шухратга рўпара келиб, тўхтади.

– Хўжайин сенга алоҳида ҳурмат кўрсатиб олиб колди, тинчликми? – деб сўради Шухрат кулимсираб.

– Алоҳида ҳурматга эга одамга алоҳида ҳурмат кўрсатилади-да, – деди Ғайрат.

– Балки алоҳида ҳурматга эга бўлган одамга алоҳида топширик берилгандир? – деди Шухрат ҳазил оҳангини давом эттириб. – Давлат сири бўлса айтмай кўя кол. Топширикни бажариб, орден олганигда била колармиз.

– Алоҳида давлат сирини алоҳида дўстларга айтиш мумкин. Дуланақишлоқдаги магазинда бегона ароқлар пайдо бўлганмиш. Бу ароқларни фош қилиб, курулсизлантиришим керак.

– Шунинг ўзими? – деди Шухрат айёрлик билан кулимсираб. – Унда хомтама бўлма, сенга орден на-сиб этмас экан, ошнам.

– Нега, ишни эпложмайдиган шунчалик овсарманми?

– Шу туришингда овсарсан, чунки топшириқдан мақсадни билмайсан, мен айтмасам, икки дунёда ҳам билолмайсан. Дуланақишлоққа овсар бўлиб бориб, аҳмоқ бўлиб қайтасан. Иккита арман коньягига эрисанг, сени балолардан асраб қоламан.

– Менинг жоним иккита коньякка арзимайди, маошим ҳам етмайди. Иккита коньяк иккаламизга кўплик ҳам қилади. Демак, биттага келишдик.

– Яхши, биттани кўясан-у, ўзинг тумшуғингни тикиб шерик бўлмайсан. Энди билиб ол: Дуланақишлоқда биттагина дўкон бор. Унда ароқ тугул лимонад ҳам сотилмайди. У жойни кўпчилик “Сўфиқишлоқ” деб атайти. Одамлари ичмайди, тўй-зиёфатларида шиша зотини дастурхонга кўймайти. Агар сен бугун у ерга пиво ичиб борсанг-у, хиди бурксираб турса, погонингга караб утиришмайди, кишлоқдан чиқариб юборишади.

– Нима, ҳаммаси сўфими? – деб ажабланди Ғайрат.

– Сўфимас-ку, лекин кишлоғимизга Худонинг назари тушган, ҳаром нарса кирмасин, деб каттик тури-

шади. Уларга хатто райкомнинг ҳам тиши утмайди. Сен бориб кургин, ростданам Худонинг назари тушганга ухшайди. Бунака жаннатдай жой бошқа ерда топилмаса керак. Бир отахон “бу кишлокка жаннатнинг акси тушиб туради”, девди.

– Битта коньякка арзийдиган янгилигинг шуми? Бориб узим ҳам билардим, – деди Ғайрат энди норози оҳангда.

– Йу-ук, ошнажон, ҳали ҳеч нарсани билмайсан. “Ароқ сотилмайдиган жойга хўжайин нега бунака топширик билан юборяпти?” деб сурамайсанми?

– Сурамайман, узимнинг ақлим етиб турибди. Хўжайининг мени аҳмоқ қилмоқчи.

– Хўжайин битта меники эмас, иккаламизники, буни унутма. Аҳмоқ қилмоқчилиги эса рост. Юқори орқали келадиган ходимни бир – бир шунақа аҳмоқ қиладиган одати бор. Лекин ҳозир бу муҳим гап эмас. Муҳими – ароқ сотишда гумон қилинаётган дўкондор хўжайинимизнинг жияни бўлади. Топширикдаги асп юришни энди тушундингми? Сен дағдаға қилиб борасан-у, кулгуга қоласан. Идорага қайтгунингча майна бўлганинг бутун Ясситепага ёйилади. Бу маълумот битта коньяк учун. Иккинчисига эрисанг, нима қилишинг кераклигини ургатаман.

– Сен канасан.

– Сен эса бахилсан. Кулгига қолишдан қурқмасанг, пулинг чўнтагингда.

– Айт...

– Сен у ерга бошликнинг топширигини бажариш учун бормайсан. Дуланакишлокнинг доврўгини эшитиб, томоша қилгани борасан. Дўконнинг ёнида чойхона бор. Чойдан ичиб, кишлокнинг мақтовини келтирасан, гапни олиб қочишга суягинг йук, буёғини қотирасан. Қайтганингдан кейин хўжайинга рўпара бўлма. Билдирги ёзгин-да, идорада йуклигини пойлаб туриб, қабулхонасига ташлаб қўй. Қисқа ёз: “Топширигингиз бўйича текширув ўтказдим, идорага маълум қилинган далиллар ёлғонлиги тасдиқланди.

Район ички ишлар булими бошлиғининг жияни қонунга хилоф иш қилиши ҳечам мумкинмас”, десанг етарли. Жиян ҳақидаги сирни купчилик билмайди. Буни мен сенга айтганим йуқ, умуман, мен сени бугун курмадим.

Шухрат шундай деб муғамбирлик билан кўз қисиб кўйди-да, йўлида давом этди.

Ғайрат жойида бирпас қотиб турди. Бошликка ёкмаганини биларди, шундай булишини бу ишга отланганидаёқ тахмин қилган эди. Лекин бунақа масхарабозликни кутмаганди. Агар бошлиқ тенгдошларидан бўлса, боплаб жавобини берарди. Ғайратга ҳазил қилган ошналаридан ҳеч бири барака топмаган. Бошликни майна тўрига ураб кўядиган чорани ўйлаб топиш унинг учун кийин эмас, бироқ, “ўйнашмагин арбоб билан...” деган ўғитни ҳам билади.

Йўловчи машинага утириб Дуланақишлокка борди. Шухрат мактовни ошириб юбормаган эди. “Худо тоғу тошларни, дов-дарахтларни, шарқираган сойларни яратганида энг сараларини шу қишлокка илинган бўлса керак”, деб ўйлади. Хаёлига келган гапини чойхонада утирган чолларга айтган эди, уларга бу мактов камдай туюлиб, ўзлари тўлдирдилар:

– Қайсидир йили арабданми ё туркданми меҳмонлар келишиб эди, – деди улардан бири. – Қишлокни айланишди-ю, кетишга шошиб қолишди. “Ҳа, нима бўлди?” деб хавотирлансак, “Аллоҳ жаннатнинг энг яхши булагини шу қишлоқдан чиқариб кўйибди, бу жаннат неъматларидан ҳузурлансак, у дунёдаги жаннат роҳатидан бенасиб қолармикинмиз, деб кўрқаяпмиз, шунинг учун кетмоқчимиз”, дейишди.

Ғайрат қишлоқда кечга қадар қолишни хоҳлади, бироқ, кўнгли Моҳидил томон чорлади. Унинг учун жаннат акси бу боғларда эмас, қизнинг чеҳрасида эди.

Идорага кириб, бошлиқ йўқлигини билгач, дўсти маслаҳатига амал қилиб, қискагина билдирги ёзиб қолдирди-ю, қаҳвахонага шошилди. Юқорига чиқиб,

Моҳидил йуқлигини билгач, тарвузи қултиғидан тушди. Шошилиб қайтганига афсусланди.

Пештахта ортида турган киз унинг бушашиб яқинлашаётганидан аҳволини сезиб, “ажаб бўлибди!” дегандай айёрона жилмайиш билан қарши олди. Ғайрат Назира исмли бу кизнинг Моҳидил билан яқин дугона эканини билади. Икки марта шу ерда кўришиб саломлашгану, аммо, гаплашмаган эди. Сўзга чечан йигит пештахтага яқинлашгани ҳамон “Моҳидил қани?” деб сўрашга истиҳола қилди. Тилида сўрамаса ҳам кўзларида бу савол зоҳир эди. Айёр киз буни сезсада, ўзини билмаганга солди. “Мард йигит бўлсангиз гап бошланг-чи”, дегандай муғамбирлик билан қараб тураверди. Ғайрат бунақа нигоҳдан оёғи қалтираб қолувчи шалвираган йигитлардан эмасди. Қизларнинг юрагини қитиклай оладиган хумор қараш билан бу шаддоднинг адабини бериб қўйиши мумкин эди. Лекин оғайниси Шуҳратнинг бу қизга кўнгли борлигини билгани сабабли гапни айлантормади.

– Ўртоғингизга қарашгани келибсиз-да, хақиқий дугона шунақа бўлиши керак, – деди саломлашгач.

– Қарашгани келмадим, бугун Моҳийнинг урнига ишлайман, – деди қиз муғамбирлик либосига янада уралиб.

– Нега?

Овозида хавотир ошқор бўлганидан Ғайратнинг ўзи ҳам унғайсизланди.

– Вой, ҳали эшитмадингизми? – деди қиз шаддодлик билан. – Шунга ҳам билмасангиз қанақа милисасиз ўзи?!

– Мен... бир иш билан кетувдим... – деди Ғайрат ўзини оклагандай бўлиб.

Унинг саросимага тушишини истаган киз муддаосига етгач, қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборди:

– Сиз бир иш билан овора бўлганингизда Моҳий онаси билан шаҳарга кетди.

– Шаҳарга? Тинчликми?

– Билмасам, бозорлик ишлари бор экан, балки туғилган кунига ул-бул олар. Менинг дугонам ёлғиз киз, эрка киз, тантик киз, молпараст қиз... онасини бир нимага эритгандир-да...

Назира “ёлғиз, эрка, тантик...” деб дугонасига сифат берганда шошилмасдан, дона-дона килиб гапириб, “ошиқ йигитга бу қандай таъсир этаётибди экан?” дегандай синовчан тикилиб турди. Ғайрат унинг тилидан учган кинояли сифатларга бутунлай аҳамият бермади. Уни бошқа янгилик сергаклантирди:

– Туғилган куни дедингизми? Қачон экан?

– Вой... билмасмидингиз? Қанақа милисасиз ўзи? – Қиз шундай деб аразлагандай лабини бурди. – Қизик...

– Моҳидил туғилганларида мен Ясситепада эмасдим, шунинг учун билолмай, ғафлатда қолганман, – деди Ғайрат муғамбирлик билан жилмайиб. – Бу айбим учун мени лаънатлаб-лаънатлаб, муборак куннинг қачон бўлишини айта қолинг.

– Нега мен лаънатлар эканман...

Ҳар қандай яқин дугонанинг ҳам юрагида озми-кўпми ҳасад яширинган бўлади. Узидан гўзалроқ дугонасига хуштор йигитлар ошиқлиги бу ҳасадни дамодам таталаб туради. Ҳозир шундай бўлди. Назиранинг ичини нимадир тимдалаб утгандай бўлди. Унинг қалбини бошқа йигит ром этганига карамай, ҳозирги гаплар рашкини уйғотди. Нигоҳини Ғайратдан узиб, юзини бурди-да, паст овозда:

– Эртадан кейин, – деди. Сўнг ҳолатини ошқор қилишдан чўчиб, ҳазил оҳангини йукотмаслик мақсадида қўшиб қўйди: – Ясситепага келмасингиздан олдин туғилган...

– Бу янгилигингиз учун сизга суюнчи беришим керак. Тиланг-тилагингизни! Осмондаги қайси юлдузни узиб берай?

– Юлдузни... – энди киз астойдил чимирилди, – Моҳийга узиб берарсиз. Унга маҳлиё бўладиган йигитларнинг ҳар бири биттадан юлдуз узиб беради. Осмонда юлдуз ҳам қолмагандир?

Ғайрат бу кесатикка ҳам парво қилмай, пештахтага тирсагини тираб, ўжарлик билан деди:

– Мен барибир сизга суюнчи беришим керак.

– Ашулани боплар экансиз, битта айтиб бера қолинг.

– Ашулани боплашимни кимдан эшитдингиз? Гитарани шаҳарда олифтагарчиликка кутариб юриб ўрганиб қолганман. Қаерда ашула бошласам, атрофимдагилар кулоқларини беркитиб, қочиб қолишади. Чидайсизми, айтаверайми?

– Ўзингиз биласиз... Ҳозир гитарангиз йўқ-ку?

– Гитара шарт эмас, мен сизга муҳаббат ҳақида яп-янги ашулани айтиб бераман. Муҳаббат ҳақида кўшиқ куйлаганда соз шарт эмас, юракнинг дуқури жўр бўлаверади. Ашуладан олдин яна битта илтимосим бор, савоб қилсангиз жуфт қилинг-да. Менга Моҳидилнинг битта сирини очасиз?

Бу қутилмаган гапдан қиз сесканиб олди:

– Вой, қанақа сир? Қайси йигит билан юради, демокчимисиз? Хушторлари кўп-у, лекин биттаси билан ҳам юрмайди.

– Йўқ, менга буниси керак эмас. Уша тантиқ, эрка қиз нимани яхши кўради? Нимага етишгиси келади-ю, етишолмайди?

– Вой, шуми?.. Қизлар нимага етишгиси келарди? Тилла тақинчоқларга-да. Бир марта шаҳардаги тилла дўконига томошага кирганимизда билагузукка ўхшатиб ишланган олтин соатга ишки тушиб қолган эди. Шунакаям чиройли-ки, лекин нархи осмонда. Қўл узатиб етиб бўлмайди.

– Унда келишдик, эртага ҳеч кимга билдирмай, мен билан шаҳарга тушиб чиқасиз.

– Нима деяпсиз? Қанақасига келишарканмиз? Мен рози бўлганим йўқ.

– Ашулани айтиб бўлгунимча ўйласангиз, рози бўласиз. Мендан ашула айтишни сўраган қиз илтимосимни ерда қолдирмаслиги керак. Йигитнинг илти-

моси ерда қолгандан кура, буйни сингани яхшироқ.
Буйним синса, уволимга коласиз-а!

Ғайрат шундай дегач, кизнинг навбатдаги эътирозига ўрин қолдирмай, пештахта устидаги бўш ликопчани олди-да, хофизлар сингари чертиб, аста хиргойи бошлади:

*Севги десам, фақат сен десам,
Сенинг билан яшаса қалбим.
Сен десаму бутун дунёнинг
Шуришига қулоқ солсам жим...*

Бу қушиқ Ғайрат айтгандай, чиндан ҳам “яп-янги” эди. Ясситепага келиб, ижара хонасига жойлашгач, дим хавода бўғилиб кетди. Уй эгаларининг ижозати билан боғдаги супага бир қават кўрпача ёзиб ётди. Осмондаги юлдузлар чаманини кўрди-ю, афсонавий дунёга тушиб қолгандай бўлди. Тун осмонининг бу қадар тоза, бу қадар чиройли бўлишини шаҳарда ҳатто тасаввур ҳам этмаган эди. “Қизларининг юзига шу юлдузларнинг тоза нури кучар экан-да”, деган фикр туғилиб қалбида бир қушиқ уйғона бошлади. Осмон чаманидаги юлдузлар бирлашиб, Моҳидилнинг гузал чехраси кўринди. Ҳозир шу қушиқни бошлаши билан кўз олдидаги ҳамма нарса, ҳатто “ашула айтиб беринг” деган қиз ҳам кўринмай қолди. Буларнинг ўрнига Моҳидил пайдо бўлди-ю, жон олғувчи жилмайиши билан йигит кўнглини китиклай бошлади.

*Кечир мени нозли малагим,
Сени мақтай олмасим тайин.
Сенга шунча чирой берган ким –
Айтиб бергин, уни мақтайин...*

Хаёлига эга чиккан малак дилрозини ўқий бошлаган Мажнунига ишқ тўла, майл тўла нигоҳи билан чарақлаб қаради. Бу қарашга дош беролмаган йигит кўзларини юмиб олди. Гарчи кўзлари юмилган бўлса-да, рўпарасидаги гузали йўқолмади. Янада ишва билан тикилди. Бундан жушган йигитнинг қушиғи авж палласига чикди.

*Қуёш каби айланар бошим,
Қарайману қузим тинади.
Ва жилмайган қунгил қузгуси
Парча-парча бўлиб синади.
Кечир мени нозли малагим...*

Қалби шу даражада жушиб, ўзи айтаётган қушиққа шу даражада берилди-ки, гузарда автобус тўхтаганини, ундан Моҳидил билан онаси тушганларини сўнг қахвахона томон юрганларини ҳам сезмади. Назиранинг “Вой, Моҳий” дейиши уни хаёлнинг момик булутидан суриб туширди. Қузларини очди-ю, таҳайюр турига чирмашишига бир баҳя қолди: жиндек унғайсизланишни ҳисобга олмаганда ўзини дарров унглаб, кулимсираганича саломлашди. Ойниса истамайгина алик олди. Моҳидил эса дугонасига норози қараш билан чекланди.

– Яхши бориб келдингларми? – деди Ғайрат.

– Ҳа, бориб келдик, – деди Моҳидил. Кейин пичинг билан қушиб қуйди: – Назийни зериктирмай утирибсизми?

– Мен... сизни кутиб утирибман.

– Мени? Қизик... – Моҳидил чимирилганича юзини угирди. – Менда гапингиз бормиди?

Ғайрат нима деб жавоб беришни билмай унғайсизланганида Ойниса гапга аралашиб, унинг мушқулини осон қилди:

– Моҳий, юр, Назийнинг ўзи беркитиб боради. Савдонинг ҳам тайини бўлмаганга ўхшайди.

– Хуп, кетдик, – деди Моҳидил лабини буриб. Онасига эргашиб кета туриб дугонасига пичинг тошини отишга ҳам улгурди: – Назий, ашулага туйиб олганингдан кейин, бизникига боргин...

– Моҳий, бу нима деганинг? Гапингни кара...

“Балога қолдим, бунга сиз айбдорсиз” дегандай Ғайратга норози нигоҳини қадади. Ғайрат икки дугона орасига нифок солиб қўйганини фаҳмлади. Назирадан узр сўрамокчи ҳам бўлди. Лекин олдин Моҳидилга ту-

шунтириш керак, деган хаёлда уларга эргашди. Йигит унғайсизланиши баробарида Моҳидилнинг астойдил ранжиганидан кувонди. “Демак, менда кунгли бор экан!” деган фикр унга канот берди. Канот берди-ю, лекин уча олмади. Зинадан чикиб келаётган Ғирромни кўриб, жойида тўхтади.

– Шаҳардаги ҳамма дуконларни шип-шийдам қилиб келдиларингми? Она-бола одамни хавотир олдиришни яхши кўрасанлар-а? Юкларингни машинага ташлаб кетаверларинг, сал туриб ўзим олиб бориб бераман.

Ғирромнинг бу гаплари Ойнисага қаратилган бўлса-да, кўзлари Моҳидилда эди. Қизнинг бундан энсаси котиб, гапини шарт узди:

– Юкимиз енгил, уйимизга бориб овора бўлмай кўя қолинг.

Ғирром бу шарттакиликдан жаҳли чикқанини сездирмай, бош чайқаб, рўпарасида турган Ғайратга қаради. Ғайратга қизнинг бу қилиғи ҳам ёқди, ҳозир изидан юриб узр сурашга хожат йуклигини англаб, орқасига қайтди-да, одатланиб қолган столига бориб ўтирди. Чунтагидан Ғирром ҳадя этган икки картани чиқариб, бармоқлари орасида ўйната бошлади. Ғирром Назира томон юрмай, Ғайратнинг рўпарасидаги буш стулга ўтирди.

– Бу киз эмас, бир олов бўлди. Яқинлашай десанг, куйдиради, – деб лабига сигарет қистирди.

– Узоклашиб ҳам бўлмайди, узоклашса, юракни куйдиради, – деди Ғайрат маънодор оҳангда.

– Йигитнинг гули, сизга бир акалик маслаҳатим – юрак куйса ҳам узокрок юраверинг, – Ғирром шундай деб сигаретини ўт олдирди-да, сўнг гапини шошилмай давом эттирди: – Куйиб ўлгандан кўра, инфаркт бўлиб ўлган яхшироқ.

Ғайрат кинояли жилмайиши билан унинг фикрини тасдиқлагандай бўлди. Ғирром эса унинг қарашидаги

“кайси биримиз олдинроқ инфаркт буларканмиз, аммо менинг юрагим бақувват”, деган маънони англамагандай суради:

– Қалай, ишларга киришиб кетдингизми, хамшархар? Жуда-а пастга урворишибди-ку? Тошкентдан келган милисанинг участкавой булишини энди кўришим. Маоши курт шимишга етадими, ишкилиб?

Ғирром бунақа гапни олдин ҳам айтган эди. Ҳозир тасодифан такрорладими ё атай масхара қилмоқчи бўлдими, Ғайрат фаҳмлай олмади. Арконни узун ташлаб, буни энди эшитаётгандай бамайлихотир, кўзларини лўқ қилганича жавоб кайтарди:

– Етади, етмаса... сиз борсиз-ку? Керак бўлганда қарз бериб тура оласизми?

Бу гапни эшитиб, Ғирром кулиб юборди:

– Кийимингиз текин, емишингиз текин, бу ерда маишат қиладиган ресторанлар йўқ, сиз пулни нима қиласиз?

– Чўнтагида хемири йўқ йигит йигит эканми? Ҳазиллашаётганим йўқ. Пул зарур бўлиб қолди. Бир ойда кайтариш шарти билан қарз бериб тура олмайсизми?

Ғирром “рост айтяпсанми ё мени лақиллатмоқчимисан, сен сурбет?” дегандай унга пича тикилиб турди-да суради:

– Қанча?

– Анча...

– Нима учун бир ой. Маош олгунингизчами? “Анча” деганингизга маош етадими?

– Бир ойдан кейин уйга бориб келаман. Уч-тўрт одамдан ундирадиган ишларим бор.

– Себзорлик йигитнинг қарз сураши уят эмасми? Балки бир қўл ташлармиз? – Ғирром шундай деб чўнтагидан карта тахламини олиб, стол устига ташлади-да, Ғайратга синовчан тикилди: – Битта тикамиз. Ё остидан, ё остидан.

– Тикишга пул етмайди, – деди Ғайрат афсусли оҳангда.

– Мен сизга иккита фора бераман. Биринчиси – пул тикдингиз деб ҳисоблаймиз. Иккинчиси – картани сиз суза қолинг. Нима уйнаймиз? Покерми, проферансми ё узимизнинг жайдари уйинларданми?

– Бу кул карта ушламаганига анча бўлди. Жайдари уйинимиз дуруст.

Ғайрат чаккон ҳаракат қилиб, карталарни таркатди. Ғирром кўзини ундан узмаганича учта картани бир-бир очиб қўйиб, кулди:

– Учта “дама”. Хотинларни яхши кўришимни каердан билдингиз? Хотинжонларим ҳеч қачон менга панд бермайди. Қани, дадил бўлинг, очаверинг.

Ғайрат ҳам карталарга эмас, унинг кўзларига тикилганича очди. Ғирром учта “кирол”га қараб, айёрона кулди.

– Подшоҳларга гап йўқ. Ҳозир цехга кириб ўтамиз. Қанча пул керак бўлса, оласиз. Аммо мен мазза қилдим. Ютқазининг ҳам роҳати бор-да! Хўп, сизнинг бу масалангизни ҳал қилдик. Худо деган йигит экансиз, орада қарз йўқ. Шошилмаётган бўлсангиз, кўнгилочдига яна бир-икки кул ташлайлик. Юрак бир ором олсин.

Ғайрат “ҳоҳишингиз” дегандай елка қисиб қўйди, бироқ, нигоҳидаги сергакликни йўқотмади. Энди карталарни Ғирром олиб, чийлаган бўлди. Сўнг чакконлик билан таркатди. Бу сафар олдингисининг акси бўлди. Ғирром ёш боладай қувнаб кулди-да, ишини давом эттирди. “Бир-икки кул” дегани уланиб кетди. Ҳар сафар Ғирром ютаверди. Ўз хунаридан ғурурланиб, кулаверди. Ғайратнинг сергаклиги иш бермади – Ғирромнинг кай йўсинда ғирромлик қилаётганини аниқлай олмади. Ютқазикдан эмас, мана шундан асабийлаша бошлади. Унинг ҳолатини сезган Ғирром, карталарни тахлаб, четга суриб қўйди:

– Бу ёғи қандоқ бўлди, йигитнинг гули, катта тушиб қолдингиз-ку?

– Уйин ҳазилакам бўлса ҳам, ютқазининг гашти

бор-да, – Ғайрат шундай деб сир бой бермаслик учун кулимсиради.

– Ҳазилакам дедингизми? – Ғирромнинг қувнок чехраси жиддийлашди. – Себзорлик эркаклар қачондан бери ҳезалакам уйнайдган бўлиб қолишган?

Ғирромнинг бу сўз уйини Ғайратга малол келиб, қошларини чимирди.

– Себзордан шу пайтгача ҳезалак чикмаган, чикмайди ҳам. Уйин мардларча бўлди. Сиз мардлик қилиб фора бердингиз. Ютқазганим бўйнимда қарз. Бир ойда қайтариб бераман.

– Бир ой кутишга ҳожат борми? Уйингизга эртамииндин бориб кела қолинг-да. Бир баҳона топинг-у, хужайинни кундиринг. Баҳонага кунмаса, менинг ҳисобимдан чўнтагини мойлаб қўйинг.

– Уйинни бошлашда қарзни қайтариш муддатини келишмаган эдик. Шошилтирманг мени, бир ойдан бир кун ҳам ўтмайди.

– Мен бир йил ҳам кутишим мумкин. Тантилигим тутса, кечиб ҳам юборавераман. Шу ҳам пулми, қўлнинг кири-ку! Себзорнинг эркаклари шу овлоқда пул талашиб ўтирса уятмасми? Мен бу ерда сиқилиб қолгандирсиз, шаҳардаги хурилиқоларни соғингандирсиз, бир баҳонада уйга бориб, чанкокларни бостириб келинг, демокчиман. Агар кунсангиз, менинг ҳам хизматим бор. Балки шу баҳонада ҳисоб-китобни туғрилаб қўярмиз.

– Қанақа хизмат?

– Бир мошина молни Тошкентгача кузатиб борасиз.

– Қанақа мол?

– Хотиржам бўлинг, ўғирлик мол эмас. Мана шу ичаётган шарбатингизни Тошкентда ҳам соттирмакчиман. Йўлда миллион текширувчи бор. Сиз бирга борсангиз, чиқим камаяди. Камайган чиқим эвазига қарзингиздан қутуласиз.

– Мен уйлаб кўраман.

– Нимани уйлайсиз? Мен ҳамшаҳримга ёмонликни

раво кураманми? Хужайиндан рухсат олинг-у, йулга тушаверинг. Кувониб қайтмасангиз, башарамга тупиринг. Шу баҳонада кейин ҳақиқий ака-ука бўлиб кетамиз.

– Уйлаб кўрсам-кўрмасам, уч кундан кейин йулга чиқишим мумкин. Индинга Ясситепада бўлишим шарт.

– Бўлмасангиз тириклайин терингизни шилиб олишадими?

– Теримни шилиб олишса чидайман-у... лекин узимни бир умр кечирмай утаман.

Ғирром “қандай зарур ишинг бор? Кузларингга қараб билиб оламан”, дегандай унга тикилди. Ғайрат “Менинг кузларимга яширинган сирни икки дунёда ҳам била олмайсан”, дегандай сурбетларча нигоҳини олиб қочмади.

“Милисанинг канақа зарур иши буларди, бирон-тасининг шурини қуритмоқчидир-да. Бу боланинг кузлари ёмон, бир йил ичида Ясситепанинг ярмини шилиб кетишдан тоймайди. Лекин вақтида туқим уриб олсам, менбоп эшак бўлади...” – Ғирром шу тўхтама келиб, “келишдик”, дегандай қўл узатди. “Зарур иш” Моҳидилнинг туғилган куни экани эса ҳаёлига ҳам келмади. Эртадан кейин Моҳидилнинг билагида тилла тақинчокни кўради-ю, лакка тушганини англаб, бир гижиниб қўяди.

Ғайрат эса ўз ишидан маст, эртани уйламайди.

“Билмайин босдим тиканни, тортадурман жабрини. Билсам эрдим, босмас эрдим, тортмас эрдим ул тиканнинг жабрини” деб бекорга айтмаганлар. Ғайрат тиканни кура туриб, била туриб босди. Энди унинг жабри не булар экан?

Туяқушнинг ғалати одати бор: бирон хавфни сезса, бошини кумга тикиб тураверади. Баъзи одамларда ҳам шундай одат мавжуд: ҳақиқатдан кўрқиб, бошларини гўё кум орасига тикиб яшайдилар. Атрофга қарамайдилар. Келажакни тасаввур қила олмайдилар. Энг ёмони – яқинлашаётган хатарни сезмайдилар.

Гирром узини мард ҳисобласа-да, туякушдан фарк-ланмас эди. “Эшакка туқим урдим”, деб кувонгани нодонлик эканини тушуниб етишига ҳали анча вақт бор...

ТОРМОЗСИЗ МАШИНА

Бурон сутни топшириб келгач, узибоп аччиқ чой дамлаб ичди. Томирларидаги кон жушиб, ичи кизиди. Ҳовлида молбоқарлар иш бошлашган эди. Уларни кузатмоқчи бўлиб ташқарига чиқди. Лекин фикридан қайтиб, яна ичкарига кирди. Уй ичига назар ташлаб, ивирсиқлардан кунгли ғашланди. Узининг муқим уйи булмаганига карамай, у тартибни ёқтирарди. Уйнашими ё шеригими уйига бир пайтда таклиф этса, батартибникига борарди. У туғилиб усган ёғоч уй совуқ улканинг аёзли нафасига мослаб қурилган: ярми ертула, ярми ер устида эди. Қор ёққанда деразалар ҳам кўмилиб, ташқари кўринмай қоларди. Қишин-ёзин зах ҳиди анқиб турадиган уй жиҳозлари қуп эмасди. Шунинг учунми, ҳар бир нарса ўз жойида тартиб билан турарди. Тартибни қупроқ отаси яхши қуарди. Батартиблик Буронга отасидан ўтган. Улғайиб, катта шаҳарларни, шоҳона меҳмонхоналарни қурган Бурон Ясситепага келиб бунақа яримхароба уйни бошпана қилишдан кунгли хира бўлди. Лекин чорасизлик занжирига бандилик уни маҳкам тортиб тургани учун чидади. Келганидан бери енгил-елпи тозалаб турган эди. Бугун, аёллар тили билан айтганда, “уй кўтариш”ни мақсад қилди. Ишни тоқчалардан бошлади. Уй эгаси кўчаётганида майда-чуйда идиш-товоқ билан бирга икки тоқча китобу эски газета таҳламларини қолдириб кетган эди. Ишни газеталарни чиқариб ташлашдан бошламоқчи бўлди. Тепадагисини олиб “нима экан”, деган қизиқиш билан кўз ташлади. Дикқатини қизил қалам билан белгиланган мақола тортди. Гарчи, газета

ёки китоб ўқишга тоқати бўлмаса-да, белгиланган сатрларга беихтиёр назар ташлади:

“Кўз олдинга келтир: сурнинг дахшатли кичкиригидан кўркув ичра оёққа калққан халойиқ гангиб, ўзини йўқотган. Лекин устларига ёпирилган шунча хорлик ва синиқликка қарамасдан битта туйғу уларда ҳали ўлмаган, – кутиш туйғуси! Улар ҳукми кутиш-япти: саодатми ё шақоват?”

Тасаввур эт, сен ҳам шулар орасидасан. Сен улардек хор-ночор, хайроналик ичра қотиб қолгансан. Бу дунёда тўкин-сочин, турли-туман ноз-неъматларга бурканган ҳолда яшадинг, бой эдинг. У КУНда ер юзининг подшоҳлари гадо, балки улардан паст, қадамлар топтаб ўтадиган энг ҳақир зарра каби бўладилар. У КУНда ваҳший ҳайвонлар бошлари эгик ҳолда саҳролардан, тоғлардан тушиб келади. Одамлардан хуркиш ўрнига, халойиққа қўшилиб, беозор ва беғуноҳ ҳолда Ҳашр сари юрадилар...”

Сатрларга яширинган маънони дарров англамагани учун яна бир қайта ўқиди. Кейин давомига кўз югуртирди:

“Ҳазрат Ғаззолийнинг бу гаплари бизни сергаклантирмайдими? Ҳар биримиз ўлим ҳақида кўп эшитамиз. Дузах ва жаннат туғрисида ҳам болалиқдан тинглаганмиз. Энг билимсиз одам ҳам дузахнинг азоб маскани, жаннатнинг эса роҳат макони эканини билади. Лекин ажабланарли томони шундаки, одамларнинг бу масалага ёндошуви бир хил эмас.

Хўш, ўлимга тайёрланиш нима? Жаноза харажатларини қопловчи “ўлимлик пули” йиғиб, кафанликни тайёрлаб қўйишми? Бу моддий тайёргарлик ва бунинг ҳам ўз ўрни бор. Аммо бу тайёргарлик кўрилмаса гуноҳ эмас. Ўлимга тайёргарлик – ҳаётининг ҳар дақиқасини ғанимат билиб, яхши ишлар қилишга, савобни кўпайтиришга интилиш. Яхши амалларни кўпайтиришга интилмаган одам, демак, ёмонлик билан ошно экан, демак, гуноҳлар ботқоғига ботаётган экан. Демак, у ўлим ҳақида ўйламаётган экан...”

“Улим – кутилмаган меҳмон”, дейдилар. Бу фикр-га қўшилмоқ мумкин эмас. Улим – кутилган меҳмон. Жоҳиллигимиз туфайли уни кутишга, қаршилашга тадорик қўриш лозимлигини унутиб яшаймиз. Биз унинг ташрифи муқаррарлигини унутмасак, қадамларига пояндоз солиб кутсак – азиз меҳмон каби иззат қилган бўламиз ва ажр ҳам шунга яраша берилажак. Биз солғувчи пояндоз – яхши ишларимиз. Тасаввур қилинганки, меҳмонга борганимизда пояндоз солиб, очик чеҳра билан кутиб олишди. Сахийлик билан дастурхон тузашди. Бениҳоя лутф қўрғашиди. Сиз бу марҳаматлардан эриб, мезбонга жонингизни ҳам бермоққа рози бўлиб кетасиз. Аксинча, уйқули қўзларини очишга эриниб, эснаб, энсаси қотиб қаршиласа, ивирсиқ дастурхон атрофидан жой қўрсатса, худди европаликларга ўхшаб, «биз бугун меҳмон кутмаётган эдик», демаса-да, ҳаракатлари орқали шу маънони англатиб турса, қай аҳволга тушасиз? Пояндозни эмас, чақиртиканакларни ялангоёк босиб ўтгандай бўлмайсизми? Ана энди «иймон» деб аталмиш тушунчанинг асосини ташкил этувчи яхши ишлар қайда-ю, савоб-ҳаромнинг фарқига бормай юрган ҳолда ўлимни қаршилаш қайда – фарқини ўзингиз фикр қилиб олаверинг.

Кутилмаган меҳмон – ўлимнинг фазилатларидан бири – у шоҳу гадога бир хилда муносабатда бўлади. Унда, бу борада айирмачилик илллати йўқ. Жон бергувчи банда меҳмонини қаршилагач, унинг учун энди фоний дунёда фожиа йўқдир. Фожиа ортда қолган тириклар учундир. Айни шу фожиада айирмачилик мавжуддир. Туриш-турмуши оддийроқ бўлган хонадон учун фожиа шамнинг ёнгани қабидир. Улар яқинларидан жисман жудо бўлганлари учун қуйинадилар. Қалбни тирнаган жудолик азоби узок давом этмайди.

Бадавлат одам жон бераётганида тўплаган бойлигидан ажраётгани учун қайғурадими ё йўқми –

билмаймиз. «Улар жондан эмас дунёларидан жудо бўлаётганлари учун аламдалар», дея олмаймиз. Бундай демоқ учун бой кавмида бир ўлиб кўрмоқ керакмикин... Аммо... бойнинг ортда қолмиш зурриёди, яқинлари учун улуғ бир ташвишлар, азоблар мавжудлиги аниқдир. Тириклар учун меросдан улуш олиш ташвиши – вақти-соати етган банданинг жон таслим қилиши азобидан улуғроқдир.

Мансабдорнинг тақдири ҳам шунга ўхшаш. Бу ҳолда ҳам ўлаётган мансабдор «оғзим энди ошга етганида, бошим тошга етди-я!» – деб нола чекади, деган фикрдан йироқмиз. Аммо ортда қолаётганларнинг шундай демоклари эҳтимоли бор. Чунки мансабдорнинг улимидан сўнг кўп нарсалар чаппасига айланиб кетиши мумкин. Шу мансаб туфайли илиниб турган қудачиликнинг заиф иплари узилар балки. Шу мансаб туфайли обрў шохсупасидаги ака ёки укалар, фарзандлар ёки жиянларнинг керилиб юришлари барҳам топар. Шу мансаб туфайли бу оилага ўзини дўст тутганлар қабр совумай туриб, мағлуб аскарлар сингари тумтарақай буларлар...

Улим тўшагида ётган банданинг атрофида ташвиш билан куз ёши тукаётганлар шундай фожиаларнинг сояларида зир титрайдилар. Яқинлари ҳали ўлмай туриб, бу ташвишли дунёда жон сақлаб юришнинг осон йўлларини излайдилар. Афсус... ўлаётган банданинг тақдири уларга ибрат эмас...”

Бурон сатрлардан кузни узиб, дераза оша ташқарига қаради. Молбоқарлар ҳали ҳам ғимирлаб юришибди. Бири жодида хашак чопган, бири гўнг ташиган...

“Булар ҳам ўлим ҳақида ўйлаши керакми? Нима учун? Булар ўлса нимасини йўқотади? Шу искирт ишиними? Мен-чи? Ортимда ким қолади? Жон бераётганимда “бечорагина кетяпти-я” деб ким ташвишланади?”

Бурон ҳаёлини ёритган бу саволга жавоб топишга уринмади. У биринчи марта қамалганидан бери

улим билан кувлашмачоқ уйнаб юрганини унутмай-ди. Шерикларидан бири “биз умр буйи милиса билан беркинмачоқ уйнаймиз”, деганида у “йук, биз доимо улим билан кувлашмачоқ уйнаймиз. Биз қочамиз, у кувлайди. Қанчалик тез югурмайлик, қачондир етиб олади. Қачон ва қай ахволимизда этагимиздан тутадиди – масала ана шунда!” деган эди. Бурон улимнинг азобидан кўркмайди, ўзига ёққан ҳаётни ташлаб кетиш унга алам қилади. Кўркиш билан алам қилиш – бошқа-бошқа нарса.

Унга улим жуда узоқдай кўринади. Ҳолбуки, ҳаёт билан улимни биргина нафас ажратиб туради. Улимдан кўркишни Бурон нодонлик деб билади. Охирги қамоқда утирганида бир татар йигит “киши кўркса-кўркмаса барибир вақти-соати етса улади. Кўркса-кўркмаса жасади лаҳад кўртларига ем бўлади. Киши жони чиқишидан эмас, бу дунёдан иймонсиз равишда кетиб қолишидан кўркиши керак. Елкасига бир дунё гуноҳни ортмоқлаб Яратган ҳузурига боришдан уялмоғи керак”, деб унга ақл ургатмоқчи бўлганида “Худодан уяладиган ишим йук, мени шунақа яратиб қўйгани учун Худойинг мендан уялсин”, деб ёнидаги шериклари билан уни кулги қилган эди. Ҳозир ўша даврани беихтиёр эслади. Ушанда маҳкумлардан бири “Э, мендан кейин дунёни сув босмайдими!” деб қўл силтаган, иккинчиси “Ўлганимдан кейин менга барибир, жаноза ўқишадими ё кафанлаб кўмишадими ё хожатхонага ташлаб юборишадими... Мен ҳозир яшайман, мен учун муҳими – шу!” деган эди. Ҳозир улар йук. Шахта портлаб, иккови ниятини топган. Унлаб каллалар, қўллару оёқлар аралаш– куралаш қилиб кўмилган...

Бурон ҳозир ўша ҳолатни кўз олдига келтириб, эти сесканди. Газетани беихтиёр ғижимлади. Кейин сал ўзини босиб олгач, стол устига ёйиб текислагач, кизил қалам билан белгиланган сатрларни ўқишда давом этди:

“Қиёмат... Сурнинг чалиниши... Мурдаларнинг тирилиши... Маҳшаргоҳ... Ҳисоб-китоб...”

Барчамизни кутаётган манзара бу. Ҳеч биримиз бу ҳолатдан қочиб қутулолмаймиз. Биламизки, сурнинг чалиниши билан қиёмат бошланади.

Азиз биродар, бир кунда ҳеч бўлмаса бир неча дақиқа бу дунё ташвишларингизни: бозордаги нарх-навони, қўшнингизнинг ғийбатини, тўй ҳавасларини... ҳамма-ҳаммасини унутинг, “қурқув ичра оёққа қалққан халойиқ орасида” ўзингизни кўринг. Бир неча дақиқа бўлса-да, тасаввур қилинг. Идорангиз бошлиғи сизга бир юмуш топшириб сафарга кетган, сиз бу вазифани бажаролмай хижолатдасиз. Бошлиғингизни шу хижолат билан қаршилайсиз. Бизларни азиз ва мукаррам қилиб яратган Аллоҳ бизга қанча вазифа берган эди? Қанчасини бажардик, қанчасидан бўйин товладик? Қиёматдаги хижолатимиздан фойда бўлармикин?

Одамзод учун Қиёматнинг бошланиши сур чалиниши, уликларнинг тирилиши билан чекланмайди. Ҳисоб чоғи Аллоҳ десаки: “Эй бандам, мен сенга ақл-заковат бериб эдим, саломатлик бериб эдим, ризқ бериб эдим сен у дунёни соғуриб келиб, менга рўпара бўлишдан уялмадингми?” Кимса учун қиёмат ана шундан бошланади. Одам учун дузах азобидан кўра яратган Роббим ҳузурида уятли ҳолда туриш дахшатлироқ. Кимса Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг шафоатларидан умидвор ва қачондир дузах азобидан қутилажак. Аммо уят азобидан қутила олармикин?

Шуларни тасаввур этайлик ва кундалик ҳаёгимизда уятли ҳолга тушиб қолмаслик чораларини кўришга интилайлик. Шу интилиш – улимга тайёргарлик қурмоқликдир...”

Охиригача ўқишга Бўроннинг тоқати етмай, аввал кўзини узди, кейин газетани яна ғижимлади.

“Мен нимадан уялишим керак? Менга нима берди? Ота-онамга нима берди. Қуллик билан хорликни-

ми? Онам “бизнинг қиёматимиз ҳам, дузахимиз ҳам шу ер” деган эди. Бу акллилар дунёда нималарни куришибди, нималарни валдираб ёзишади?!”

Шу хаёл вужудини титратиб, газетани парча-парча қилиб йиртди-да, нари отди.

Ғазаб оташидан энгил титрок уйғониб, куз олдида онаси гавдаланди. Ҳали элликка кирмаган булсада, букчайиб, сочлари оппок оқариб, қари кампир қуринишини олган онаси бу дунёни ташлаб кетиш арафасида қурган-кечирган ҳаётини дузах деб атаган эди...

* * *

Кунойнинг буйи етиб, совчилар назарига туша бошлаган пайтларда қутли хонадонлари кунгли қораларнинг тухматига учраб, барчалари Украинага қувғин бўдилар. Қариндошлари бир амаллаб уни олиб қолишмоқчи эди, лекин уз юртида узоқ яшай олмаслигига кузи етиб, “қулоқнинг қизи” деган тамға остида эзилиб яшагандан қура, ота-онаси билан бирга қувғин азобини тортишни маъқул қурди. Онаси Украинага етиб борди-ю, безгак азобидан уч-тўрт кун иситмалаб, алаҳсирай-алаҳсирай омонатини топширди. Куной уч ёшли укасига она бўлиб қолди. Отаси ўрмондаги ботқоққа ботиб ўлгач, укасига ҳам ота, ҳам она бўлди. Опа-ука урушни етим аҳволида ўтказдилар. Куной бир бурда нон топса ҳам, укасига илинди. Немислар қишлоқни элакдан ўтказишганда бу бечораларнинг болшевик зулмидан азоб чекканларини билиб, тегишмади. Германияга ҳайдаб ҳам кетишмади. Улар бошпана топган хонадоннинг икки ўғлони партизанликда эди. Бунинг учун немислар қол-кампирини дорга осмоқлари мумкин эди. Лекин болшевиклар қаҳрига учраган мазлумларни бағрига олганлари учун немислар уларни кечиришди.

Онадан қолган тилла тақинчоқлар опа-уканинг тирикчилигига аскотди. Қол-кампирига бериб, улар-

нинг ош-овқатига шерик бўлишди. Чол-кампир тилла тақинчоқларни олиб севинишганда Куной ажабланди. Тақинчоқларни партизанларга бериб юборишганини кейинрок билди. Немис чекиниб, қишлоқда яна болшевиклар ҳокимияти қарор топгач, улар ҳам эла-элани бошлаб юборишди. Немис бостириб келганда қочмагани учун кўп оилалар “халқ душмани” деб топилиб, турли жазоларга тортилдилар. Жазо Кунойни ҳам четлаб ўтмади. Уни совуқ ўлкага сургун қилдилар. Чол-кампир “партизанларга берилган тилла тақинчоқлар шу кизники эди, душман эмас”, деб ҳар қанча ялинишмасин, гаплари ўтмади. Кампир тақинчоқлар орасидаги битта узукни олиб қолган экан, “турмушга чиқсанг, узингга керак булар, деб эдим, энди укангни олиб қолиш учун ишлатаман”, деб розилик сўради. Битта тилла узук эвазига укаси украин оиласининг фарзанди сифатида қолди.

Бўрон улғайиб, бу воқеаларни эшитгач, онасининг истаги билан тоғасини излаб топди. Киевда яшаётганини, таниқли олимлардан эканини аниқлаб келганида онаси “индамай кўя қол, яна бизнинг касримизга учрамасин”, деди. “Сиёсий маҳкум”лар “оқланиб”, “халқ душмани”нинг қариндошларига тазйиқ ўтказиш замони ўтгани билан Куной укасининг тақдирига таъсир ўтказишдан кўрқди. Бўрон эса онасининг тақдирига қизиқмагани, излаб топишга ҳаракат қилмагани учун тоғасидан нафратланиш билан чекланди. Онасининг вафотидан кейин ҳам ўғрилар оламининг тўплантиси бахонасида Киев томонларга бир неча марта борганида тоғасининг ёқасидан олмокни хаёл қилди. “Қандай ноинсоф одамсан?! Опанг билан ажрашган пайтингда эс-хуши жойида бола эдинг. Унутадиган ёшда эмасдинг! Опангнинг азобларини қургансан. Ўша азобларни унутган виждонсиз калбингни суғуриб олиб итларга ташлайми?! Жонингни асраб қолиш учун ҳужжатингни узгартириб, “Ғаниев” ўрнига “Гнатюк”, “ўзбек” ўрнига “украин” деб ёздиритган экан. Бу

ёзувлар қоғоздан юрагингга кўчдими? Қалбаки хужжатдаги битта ёзув туфайли одамнинг миллати чинакамига ўзгариши мумкин эканми? Шу ёзув туфайли уруғинг қуриётганига ақлинг етмайдими?!” дегиси келди. Эҳтимол, онасининг юрагини ҳам шу каби хитоблар куйдиргандир. Укасининг бемехрлигидан эзилгандир...

Куной жон беришда талвасага тушмади. Иситмада алаҳсирамади. Бу шўрбахтнинг маънос кузларида ҳатто ўлим булутининг сояси сезилмаганди. Фақат... бир неча кун гапирмади. Лабини қимтиб ётаверди. Кейин... эрта саҳарда сув сўради. Бир қултум ичди. Сўнг эшикка термилиб, аввал онасини, кейин отасини чақирди. Худди эшик очилиб, улар кириб келгандай ширин кулимсиради. Сўнг муддаосига етган бахтиёр одам каби хотиржам равишда кузларини юмди...

Онаси жон таслим қилганида Бўрон маҳкумлиқда, Учқудукда эди. Унинг улими тафсилотини қўшни кампирдан эшитганди. “Тобутга қўни-қўшнилари пул тўплаган эдик...” Бўрон кампирнинг мақсадини англаб, пул бериб, уларни рози қилган эди. Улар-ку марҳумани дафн этганлари учун арзимас пулга рози бўлишди... Онаси рози бўлиб кетдимикин? Учқудукка келганида хайрлашиш олдидан “розиман”, деб эди. Юракдан айтганмиди ё тил учидамиди бу розилик? Уғирликни касб қилган фарзанддан она чинакамига рози бўлиши мумкинмикин? Бўрон бу ҳақда қўп уйлайди. Дилини “йўқ!” деган хайкирикли жавоб ўртайди...

Мусофирликда, азоб турлари остида танишиб турмуш қурган Нурбек билан Куной юртга қайтишга ижозат берилганда ҳам шу совуқ ўлкада қолишди. Нима сабабдан шундай қилишганини Бўрон сўрамаган, улар эса айтишмаган. Уларга тўхмат қилганлар ҳали ҳам ўз қишлоқларида яшашарди. Ота-онаси юртга қайтиб, улар билан бир ҳавода нафас олишни исташмагандир? Бўрон Ясситепага келиб, Шумкадамни қурганида шу фикрга келган эди.

Бу жойнинг хавоси курук бўлса-да, ҳозир Буроннинг димоғига ярим ертўла уйининг зах хиди урилгандай, боши енгил айланди. Куз олдида гавдаланган онаси зорли хўрсингандай бўлди. Отасининг жони узилганда онаси шундай хўрсинган эди. Орадан кўп йиллар ўтган бўлса-да, бу хўрсиниш дамо-дам кулоғи остида янграб, хотиранинг ўткир тирноқлари қалбини таталай бошлар эди. Ҳозирги хўрсинишдан кейин отасининг инграши эшитилди. Ўшанда аксинча бўлган, онасидан олдин отаси инграган эди. Бир неча кундан бери тан азобидан кийналаётган отанинг бу сўнгги инграши қалб азобининг нидоси эканини Бурон ҳам, онаси ҳам англамади. Шу сўнгги сўзсиз нидо билан юрак тўхтади. Онаси сўз айтмади... фақат хўрсинди...

Йўқ... биргина сўз айтди:

“кутулди...”

Нимага шундай деди, отаси нимадан кутулди, азобли касалликнинг хуружлариданми ё тан азоблариданми, Бурон билмайди.

Эҳтимол, кўпчиликка жаннатдай туюладиган, уларга эса аксинча бўлган дунё дўзахи укубатларидан кутулгандир? Балки адолатсиз дунёнинг шўру ғавғоларидан кутулгандир?..

Отасининг жони инграш билан чиққан эди. Агар рухларнинг кучиб юриши рост бўлса, отасининг арвоҳи бу уйга келиб, қайсидир бурчакдан жой олиб, йиллар бўйи тинмай инграётгандир? Ҳозирги овоз ғойибдан келмай, балки арвоҳнинг инграши кулоғига киргандир?

Шуни ўйлаб, энди Буроннинг ўзи инграб юборди. Худди отаси каби ингради. Бундан ўзи ҳам чўчиб кетди. Кейин бирдан жазаваси тутиб, нима қилаётганини ўзи ҳам билмай, бир қули билан тоқчадаги газет тахламларини, иккинчиси билан китобларни чангаллаб дуч келган томонга улоқтирди. Қайсидир китоб вараклари орасидан отилиб чиққан бир сурат хавода

худди энгил капалакдай сузиб унинг оёғи остига кунди. Сарғая бошлаган сурат Буроннинг диккагини тортди, жазавасини босди-да, эгилиб, уни кулга олди.

Погонсиз ҳарбий кийимдаги бир йигит билан кизнинг сурати. Кукракда ҳарбий нишонлар... Кузларида бахтиёрлик нурлари бор. Қадимда одат бўлган ҳолатда: бир-бирларининг пинжига кириб кетадигандай, бошларини бошларига текизиб утиришибди...

Отасини таниди...

Фақат...

Ботирлиги учун тақдирланган нишонларини кўрмаган, аммо онасидан эшитганди. Эллигинчи йилларнинг ўрталарида “оқланиб”, нишонларини қайтариб олиши мумкин бўлганида ўзи истамаган, “Менга бу орденларни урушдаги хизматим учун беришган эди, энди ялиниб қайтариб олайми?” деб ўжарлик қилган экан.

Бурон суратга тикилиб қараб, ёнидагиси биринчи хотини бўлса керак, деб гумон қилди. Онаси Буронга “адангнинг ёшлигига жуда-жуда ўхшайсан”, деган эди. Ҳозир сарғайган суратга қараб уз аксини хира кузгуда кўргандай бўлди. Қиррабурун... жушқинлик барк уриб турган нигоҳ...

“Мени кўрганда акам наҳотки отамга ўхшатмади? Унга бир қарашимдаёқ мен отамни кўргандай бўлдим-ку? – деб ўйлади Бурон. – Мен акам борлигини билардим, шу сабабли танишим ишончли бўлди. Акам укаси борлигини билмаган. Отамга ўхшатгани билан бир ўғри укаси бўлиши мумкинлигини тасаввур ҳам этмаган. Ҳозир сирни ошкор қилсам ҳам дарров ишона қолмас... Яна ким билади... Юраги кенг одамга ўхшайди. Ёмон бўлса ҳам укаси борлигидан қувонар. Ахир синглиси бадном бўлганида ундан кечиб юбормабди-ку?”

Шу хаёлда турганида эшик оғзида шарпа сезилиб, уша томон ўгирилиб қаради. Бунақа пайтда кўпчилик “Ҳизрни йўқласам булар экан, ҳозиргина сизни ўйлаб

турувдим-а, ният холис-да”, деб меҳмонга пешвоз чиқади. Баъзан саломлашишни ҳам унутиб қўядиган Бўрон эса бунақа лутфни билмайди. Агар Норйигит салом бериб остона ҳатламаганида ажабланиб қараб тураверарди. Норйигит ичкаридаги аҳволни кўриб ажабланса-да, Бўронга савол назари билан карамади, уйдаги ивирсиқни, отиб ташланган китоб, газетларни кўрмагандай сурашди:

– Сутни топшириб, чойхонага ўтармикинсиз, дедим, иш зарурга ухшаб қолди шекилли?

– Зарур иш нима буларди, шу молбоқарлик-да, – деди Бўрон, кейин ҳол-аҳвол суради: – Онангиз тузалиб қолдиларми?

– Худодан умидимиз бор...

– Худодан умид қилсангиз тузалиб кетарканларми?

Кесатик оҳангидаги бу гап Норйигитга малол келиб, бош чайқади-да, танбеҳ беришни лозим топди:

– Худодан гап очилса, салгина қуполлигингиз бор экан, гапимдан ранжиманг-у, бу одатингизни тузатинг. Шаҳарликлар эътибор бермас, лекин бизларда оғир олишади.

– Ёмон гапирмадим-ку, – деди Бўрон ажабланиб. Кейин узича тушунтирмакчи бўлди: – Сиз ҳам ранжиманг-у, лекин мен туғилиб усган жойларда Худо йук эди.

– Ундай деманг, Худо ҳамма жойда бор.

– Сиз ҳамма жойни билмайсиз. Шу кишлоғингиз атрофидаги бир-икки шаҳарга бориб-келиб, дунёни кўрдим, деб уйлайсиз. Худо яратишга яратиб қўйиб, кейин унутворган жойларни мана мен кўрганман. Минг-минглаб одамлар “Эй Худо яратишга яратиб қўйиб, нега унутвординг, бизга аталган бир томчи ҳам бахт йукми?” деб нола қилиб ётганини тасаввур ҳам қилолмасангиз керак. Мен эсам, шунақа одамларни кўрганман.

Бўрон суратга “бу одам шунақалардан бири эди”,

деган маънода караб, ўгай акасининг диққатини торгди.

– Ие, мен буни йукотиб қуйиб, гаранг бўлиб юрувдим. Қаердан топдингиз? – Норйигит шундай деб суратга қўл узатди.

– Юзлари сизга ўхшаркан, отангиз эмасмилар? – деди Бурон унга синовчан тикилиб.

– Ҳа, отам, – Норйигитнинг овозида ҳам фахр, ҳам армон уйғун эди. – Урушдан келганларидаги суратлари... Китобларнинг орасида эканми?

– Ҳа... мана бунинг орасидан тушди, – Бурон шундай деб муковаси титилган китобни қўлига олди. Аслида сочилиб кетган тўрт-беш китобнинг қай бири орасидан сурат чикқанини аниқ билмасди. Жазавада қилган ишининг ошкор бўлишини истамай, ўгай акасини ишонтириш учун оёғига яқин ётган китобни қўлга олган эди. – Токчанинг чангини артиб, тартибга солиб қўяй деб иш бошловдим... – деб изоҳ берди.

Норйигит келишидан сал олдин бу уйда нимадир бўлганини сезган эди, токчани артиб, китобларга тартиб бериш учун сочиб юборилмаслигини ҳам биларди. Шунга қарамасдан, изоҳга ишонгандай кўриниб, китобни қўлга олди.

– “Сўна”... отам севган китоб... – деди армонли оҳангда. – Қайта-қайта ўқийверарканлар. Ҳатто... – энди аламли жилмайди, – чимилдиқда ҳам ўқиган эканлар. Урушдан қайтгунларича бобом отам тишлаб кетган патир нон билан бирга шу китобни ҳам асраган эканлар.

– Сиз шундай авайланган китобни ташлаб кетавердингизми?

Буроннинг бу танбеҳи Норйигитнинг юрагига ўқдек санчилиб, ранги ўзгарди.

– Ташлаб кетмадим... Сизнинг тушунишингиз қийин... Уйни сотишга мажбур бўлдим. Отамнинг тирик ёки ўлик эканликларига тегишли биронта расмий ҳужжатимиз йук. Баъзи бировлар “отанг тирик”

дейишади. Мен ҳам бунга ишонаман. Качондир келишларига умид қиламан. Келсалар, ўзлари кадрлаган китобларни ўз ўрнида кўрсинлар, деб шу тоқчада қолдирган эдим.

– Отангиз денгизга ташланган игна эмас-ку, қидирсангиз топиларди?

– Эй... ярамни янгиладингиз-да... Отамни олиб кетишгандан кейин биронта хат-хабар бўлмаган. Фақат... уч-тўрт оғиз сўз ёзилган битта хат келган экан. Онамни талоқ қилиб, “мени кутма ва умрингни хазон этма”, деган эканлар. Мен бу хатни кўрмаганман. Отамни излаш ниятимни айтганимда мазмунини онамдан эшитганман. Онам йўғлаб-сиқтаб “қидирма”, деб туриб олганлар. Уларнинг орасида нима гап бўлганини мен билмайман. Эҳтимол, бошқа турмуш қурганлари учун онам ўзларини лаънатлагандирлар? Отам топилиб, қайтиб келгудай бўлса, кўзларига қандай қарар эдилар?

Бу гапни эшитган Бўрон отасининг юртга қайтишни истамаганлиги сабабини англагандай бўлди.

Хотиралар тўрига ўралиб, армонлар ўкига нишон бўлган Норйигит эса қўлидаги китобни варақлади:

– Қаранг, отамнинг дастхатлари: “1941 йил, 25 май. Самарқанд. Артур исмли матонатли йигит билан танишган бахтли куним.”

– Артур? Ким экан? – деб ажабланди Бўрон.

– Бу китобни ўқимаганмисиз?

Бўрон “мен умуман китоб ўқимаганман”, демоқчи эди, Норйигит берган саволига жавоб кутмай, гапини давом эттирди:

– Артур – шу китобнинг бош қаҳрамони, ниҳоятда мард, сабр-тоқатли, ҳам уjar, ҳам маслагига садоқатли одам. Мен биринчи марта ун бир ёшимда ўқиб, унча тушунмаган эдим. Институтда ўқиётганимда “жаҳон адабиёти” фанидан имтиҳон топшириш учун яна бир ўқиб, ҳаёт ҳақидаги тасаввурларим ўзгариб кетган. Ҳаётда тасодифлар кўп. Бу китобни севиб ўқиган отам

бошига ҳам, асарни таржима қилган ёзувчи бошига ҳам оғир синовлар тушган, икковлари ҳам Артурнинг азобларини тотиб кўришган. Урушда, кейин сургун камокларида отамнинг қандай азобларга гирифтор қилинганликларини билмасам ҳам, зулм олдида тиз чўкмаганларига аниқ ишонаман. Артурни ўзига дўст деб билган одам қора кучлар олдида паст кетмайди. Китобни таржима қилган одам ҳам шундай бўлган. Мирзакалон Исмоилий деган ёзувчини эшитгандирсиз?

Бўрондан “Украинада нечта тождор ўғри бор? Молдавияда-чи?” деб сўралса, ҳаммасининг лақаби-ю, қилган ишларигача адашмай айтиб бериши мумкин. Урушдан олдин бу китобни таржима қилган ёзувчини у қайдан ҳам билсин? Усмир чоғи камок мактабида рус ёзувчиларининг номларини эшитган, бироқ, ўзбек адибларининг номи тилга олинмаган эди. Норйигит “ие, шуни ҳам билмайсизми?” деб маломат қилар бўлса, бахона тайёр, лекин баҳонани айтишга ҳожат сезилмади. Бўроннинг оламида “фалончини танийсанми?” ёки “фалончини эшитганмисан?” деган мужмал савол берилмайди. Кўпроқ “фалончини биласанми?” деб сўралади. Сўралганда ҳам савол шунчаки берилмайди. Саволга бериладиган жавобга қараб, ўша фалончининг тақдири ҳал этилади: ё яшаб қолади ё ўлиги қуртларга ем бўлади. Ҳозир Норйигит кимнингдир тақдирини ҳал этиш мақсадида сурамади. Бўроннинг ёзувчини билишига ишончи бўлмагани сабабли ундан жавоб кутмади.

– Шу одамни бир кўрсам, деб умид қилиб юрардим. Кечагинда малака ошириш ўқишига борганимда Худо етказди. Учрашувга таклиф этишган экан, келиб чиройли суҳбат қилиб берди.

– Қамокдаги ҳаётданми?

– Афсуски... қамокдаги ҳаётдан сўз очмади. Одамийликдан гапирди.

– Нега “афсуски” деяпсиз?

– Мен Сталин лагерларининг мудҳиш тасвирини шундай одам тилидан эшитмоқчи эдим. Бироқ, кутганим бўлмади. “Фарғона тонг отгунча” деган романи камок лагериди ёзилганини эшитган эдим. Гапни шу томонга буриб савол бердим.

– Кейин айтдимми?

– Афсуски... барибир айтмади.

– Балки ҳали ҳам қўрқар.

– Йўқ, қўрқмайди. Лекин нимадандир истиҳола қилади шекилли?

– Нимадан?

– Унга тухмат қилганларнинг барчаси тирик. Балки шуларнинг тақдирини ўйлар?

– Агар ўшаларни аяса, яхши одам эмас экан.

– Ундай деманг, бу одамнинг юраги кенг, кечиримли...

– Бунақа ишда кечиримли бўлиш аҳмоқлик! Мана, адангизни кимдир камалишига сабабчи бўлган. У ҳозир ҳам шу ерда яшаса керак. Ўша аблахни кечирасизми? Отангиз қайтиб келса, кечирармиди?

Бўрон “кимдир”, “ҳозир ҳам шу ерда яшаса керак”, деган сўзларга алоҳида урғу бериб, гапининг қандай таъсир қилганини билиш учун ўгай акасининг маъюлашган кўзларига тикилди.

– Отам... отам балки кечирардилар... – деди Норйигит енгил хўрсиниб.

– Ўзингиз-чи? Сиз ўғилсиз-ку?

– Менми?.. Билмадим... Уларни Худо уриб қўйган-ку? Тухматларининг фош бўлиши улар учун азобли жазо эмасми?

– Йўқ! – Бўрон овозини баландлатиб кескин оҳангда яна таъкид этди: – Йўқ! Сиз яшаётган олам билан мен яшаган оламнинг фарқи шунда! Сиз кечираверасиз. Мен яшаган оламда кечириниш деган нарсаси йўқ. Сотқинларни, тухматчиларни бизда “канжик” деб аташади. Шу ном берилдими, тамом, у улдирилади. Бошқача йўл йўқ. Шунинг учун мен яшаган оламда

хиёнат кам. Сиз яшаётган оламда ҳар кадамда бир хиёнатчи. Сталин билан бирга хиёнатлар ҳам улиб, ерга кумилган, деб уйлайсизми?

Йук, Норйигит бундай деб уйламайди. Диёнатдан кура хиёнатни афзал билувчилар атрофида купрок эканини ҳар бир акл эгаси билади. Бу икки тушунчани биттагина ҳарф ажратиб турса-да, дунёнинг чиройини белгилашда асосий омил ҳисобланиши Норйигитга ҳам маълум. Бу ҳақда куп уйлаган. Отаси билан учрашган тақдирида бу мавзуда куп-куп суҳбат куришни орзу қилган. Уйкусиз кечаларда хаёлан баҳслашган вақтлари ҳам бўлган.

Ёзувчи билан учрашганида алоҳида суҳбатлашишни истади. Илтимос қилиб, “отам Сталин даврида ном-нишонсиз кетганлар” деб изоҳ бергач, ёзувчи уни уйига таклиф этди. У номдор ёзувчининг сароймонанд кошонада эмас, тўққиз каватли иморатнинг уч хонали уйида яшашини тасаввур ҳам қилмаган эди. Ҳам ижодхона, ҳам кутубхона, ҳам ётоқхона вазифасини бажарувчи чоғрок хонада, эскирок термосдаги кайноғи ўлган кўкчойдан ичиб, суҳбат курган эдилар. Ёзувчи Норйигитнинг кишлоғи, оиласи, хонадонни ҳақида у-бу нарсаларни сўраган бўлди. Норйигит саволлар меҳмонни унғайсизликдан кутқариш учун, булажак суҳбатнинг самимий тарзда утишига замин тайёрлаш учун берилаётганини фаҳмлаб, қиска-қиска жавоб берди. Кейин мезбоннинг қарашида “сўрайдиганингизни сўранг”, деган маънони уқиб, кечаги учрашувдаги саволини такрорлади. Адиб “шуни сўрашингизни кутган эдим”, деган маънода жилмайиб кўйди-да, бир варақ коғоз узатди:

– Романнинг ёзилиш тарихини сўраётган бир сиз эмассиз. Йиллар бўйи шу саволни беришади. Бир куни радио муҳбири ҳам сўраяпти. Нима дейишим керак? “Китобни камоқда утириб ёзганман”, деб жар солайми? Балки кимгадир бу қахрамонлик бўлиб туюлиши мумкин. Асло ундай эмас! Мен ёзувчилик вазифамни

базардим. Уз вазифасини базарган одам қаҳрамон саналмайди. Ҳар бир одам, каерда, қандай ҳолатда яшамасин, виждон кули, ирода беги булиши шарт. Мен шу акидамга риоя қилдим холос. Сазангиз улмасин, шу хатни ўқий қолинг, балки кизиқишингизни қондирарсиз. Қукондаги бир мухлис ҳам шу саволни сураган экан. Келмасингиздан бурун жавоб ёзиб эдим. Юқоридаги гаплар у киши учун хоссатан ёзилди, сиз охириги бандни ўқинг.

Адиб шундай деб қалам учи билан қайси сатрдан ўқиш мумкинлигини кўрсатди. Майда, аммо дона-дона қилиб ёзилган сўзларга кўз ташлаши билан Норйигитни ғалати ҳис чулғаб олди. У отасининг даст-хатини фақат битта китоб муқовасида қурган, урушдан юборилган хатларни онаси йўқотганми ё яшириб ташлаганми, ҳарҳолда қурмаган бўлса-да, у ота мактубини ўқиётгандай ҳаяжонланди. Ҳатто мактуб тутган бармоқларида титроқ турди. Сатрларни қайта-қайта ўқиди, адиб шоширмади, синовчан нигоҳини қадаб, кулимсираганича утираверди.

“О, Носиржон ака-я, китобнинг ёзилиш тарихини сурабсиз! Буни мендан эмас, китобдаги кўзёшларидан суранг эди! Сиз “Китобни ўқиб туриб хўнграб йиғлаб юбордим”, дейсиз. Нежаб, ерга қандай уруғ ташла-сангиз, ҳосили шундай бўлади. Носиржон ака, мен бу китобни ёза туриб қанчалар йиғлаганман, қанчалар қон ютганман!.. Билсангиз, пешанамда темир панжара, тепамда ўлимтик чироғнинг ўлиб бўлган қора нури, остимда зах, совук бетон, эшигида отнинг қалласидек қулф!.. Қўйинг, бошқа тафсилларнинг қораси ўчсин! Бу шунчаки бир китоб эмас, йўқ, шахсга сажда даврининг қора кунларида минг азоб, минг тўлғоқ билан туғилган бир ғариб хилқат. Ҳа, хилқат!.. Бу менинг йиғлай-йиғлай топган болам!”

Сўнги сатр Норйигитнинг юрагини оғир юк каби эзди.

“...йиғлай-йиғлай топган болам...”

Айтишга осон. Темир панжара ортидаги йиғи азобини озодликдаги одам хис эта олмайди. Отаси ҳам йиғлагандир, эхтимол соғинган кўзларидан қон ёшлари оккандир. Буни ким билади? Ёзувчи қиска сатрда баён этибди. Лекин бу ҳарфлар ортида йиллар зардоб би бор. Буларни ёзувчининг ўзи ҳам баён этиб бера олмас балки. Энг гузал тасвирларни қоғозга туширган калам адолатсизлик меваларини баён этишда ожиз қолармикин? Бу Норйигитга қоронғи.

Қамоқхонанинг совуқ нафаси Норйигитнинг баданини музлатиб утгандай бўлди. Мактубни ёзувчига узатди-ю, кўзларига қарай олмади.

– Аҳволингизга тушуниб турибман, – деб мезбон уни мушкул рухий ҳолатдан қутқарди. – Ҳозир адангизни эслагандирсиз? Муйлов даврида қўп ярамасликлар бўлган, қўп одамнинг ёстиғи қуриган. Қўп қалблар яраланган. Қалбларнинг яраси ҳали-бери тузалмайди.

Норйигит отасининг қамоқдаги ҳаёти ҳақида ҳеч нарса билмаслигини айтгач, ёзувчи бошини эгиб, уйланиб қолди.

– Бунақа тақдирлар ҳам қўп эди. Баъзилар азобли ҳаётига оиласининг шерик бўлишини истамасди. Шунинг учун хат ёзишмас эди. Баъзилар ёзарди-ю, лекин қандайдир сабаб билан хатлари уйларига етиб бормасди. Жавоб кутиб, умидвор кўзлари мултиллай-мултиллай кетганларни ҳам кўрдик.

– Қўп ёзувчиларнинг бошига қора қўн тушган-қу? Шулар ҳақида нега ёзмайсизлар?

Бу савол ҳам қўп берилгани учун адиб ажабланмади, паст овозда:

– Ҳар бир ишнинг вақт-соати бўлади, – деб қўйди.

– Унгача сизларга тўхмат қилган хоинлар яшаб юраверадими?

Бу саволни эшитиб, адиб синик жилмайди:

– Уларнинг жазосини биз бермаймиз, “ал қасосу минал Ҳақ”, деган ҳикматни эшитганмисиз?

Норйигит Буроннинг танбеҳидан кейин шу суҳбатни эслаб, қасоснинг фақат Аллоҳ томонидан бўлиши муқаррарлигини айтмоқчи эди, лекин “мен туғилиб ўсган жойларда Худо йўқ эди”, деб турувчи жохил одам буни тушунармикин, деган мулоҳазада айтмади. Бу мавзудаги гапни давом эттиришни истамай, келиши сабабини маълум қилди:

– Чойхонага ўтмаганингиздан кейин изингиздан келавердим.

Бурон унинг суҳбатдан буйин товлаётганини сезди. Айтишга тайёрлаб қўйган бир-икки аччиқ гапини кейинги фурсатга қолдириб, у ҳам мавзудан четланди:

– Тинчликми?

– Тинчлик, тинчлик, – деди Норйигит кулимсираб. – Сиз яхшилик қилишдан чарчамайдиган одам экансиз, яна савоб таклифи билан келдим. Бир йигитни канотингизга олсангиз, демокчиман...

“Бир йигитни канотига олиш” Буроннинг оламида бошқача маънони англатади. Бурон бу таклифни дастлаб айнан шу маънода тушунди. Кейин ичида ўзидан ўзи кулди: шу одам бир йигитни ўғрилиққа тавсия этиши мумкинми?

– Молбоқарликками? – деди у ҳам кулимсираб.

– Агар... ҳисоб-китоб ишлари булса яхшироқ эди. Бу йигитни ўзим ўқитганман. Ичида кири йўқ, тўғри бола. Шу қишлоққа ичкуёв булган эди, қайнонаси сал қолди қаматворишига. Ёнингизга келса, ёрдами тегади.

– Сиз айтсангиз, келаверсин. Шунақа ёрдамчи керак. Эрта-индин шаҳарга бориб-келмоқчиман, очиги бу ерда роса зерикдим, шаҳар хавосида етмиш икки томиримдаги қонларни жуштириб келай. Тўрт-беш кун булмасам, кимдир қараб туриши керак. Молбоқар йигитлар анча лалайган экан, ҳисоб-китобни эплашолмайди. Сут қабул қиладиган бола уларни ўрта бармоғида ўйнатиб ташлайди.

– Бу йигитдан қўнглингиз тўқ булсин. Бир томчи сўтга ҳам хиёнат қилмайди.

– Тугри бола булса, нега камамоқчи булишибди?

Норйигит сигир вокеасини айтиб бергач, Бурон бу йигитнинг соддалигидан котиб-котиб кулди-да, танбех оҳангида хулоса чиқарди:

– Яна ранжиманг-у, шу йигитингизни ҳам Худо унутиб куйган. Яратгандан кейин озгина-озгина булса ҳам шумликдан бериши керакмасми? Бунақада умри азобда ўтади-ку?

– Келинг, бу ҳақда гаплашмайлик. Йигитнинг исми Нишонбой, ишга қачон келсин?

– Ҳозир юборинг, ҳисоб-китоб қилиб кўрсин-чи? Ҳа, айтмоқчи, сигирини сотган қариндошингизни фикридан қайтара олдингизми?

– Қайси фикридан?

– Ўғлини юрфакка киритмоқчи булганини айг-япман.

– У жуда қайсар одам. Ушлаган еридан кесади. Айтувдим-ку, керак булса, уйини ҳам сотади.

– Сиз унга одамгарчиликдан гапиргансиз, бунақаларнинг кўзларини олифта гап билан очиб булмайди. Унга бошқачароқ қилиб тушунтиринг. Мана, эшитинг: ўқишга киритиш учун беш-ун минг сарфлайдими? Беш йил ўқиш давомида яна ҳаражатлар буладими? Битириб, ишга боргандан кейин ҳаражатларни чиқариб олиши керакми? Ҳаражатларини маоши билан ёпа олмайди, буни ҳар қандай овсар ҳам билади. Порага шунғийдими? Бир марта сувдан курук чиқар, икки, боринг ун марта эпласин. Ҳар курук чиққанида нафси баттар ҳакалак отаверади. Охири эса маълум. Мен камоқда утирганимда шайтонга дарс бера оладиган порахўрларни ҳам учратганман. Ўз ажали билан ўладиган порахўр кам, бу дунёда. Қариндошингизнинг боласига ҳам шунақа улим тайёрлаб қуйилганини айтинг-чи, фикридан қайтмасмикин? Савдо йуриғида пора билан утирса, камоқда пул билан эплаб яшаб, тирик қолади. Лекин бу йўлда юриб камалса, биздақаларнинг қулига тушади. Милисадами ё суддами ишлаб камалганларнинг оҳу-додини эшитадиган мард йўқ у томонларда. Гапларим маъқулми?

Норйигит унинг гапларини диққат билан эшитган бўлди-да, жавоб қайтармай, қулидаги китобни узатди.
– Хоҳласангиз ўқинг, руҳингиз хузурланади.

Угай акасининг бу қилиғини Бўрон менсимасликка йўйди. “Буларга тўғри маслаҳат берсанг ҳам ёкмайсан, оғзимни чарчатган ўзим аҳмоқман, майли, билганларини қилишсин, аммо ўн йилнинг нари-берисида шу боланинг ўлиғини камокхонадан олиб чиқиб, кўмишаётганида гапимни эслаб қолар”, деб оғринди-да, узатилган китобга қўл узатиб, совуқ оҳангда “Яхши, поездда ўқиб кетарман”, деди.

Бўроннинг ўқишга хоҳиши йўқ эди. Лекин отасининг нафаси урилган, бармоқлари теккан китобни қайтаришни истамади. Нишонбой келгач, бир ойлик ҳисоб-китобни қилдириб, унинг ишидан қониқди. Сафарни кечиктирмай, эртасигаёқ Тошкентга жунади. Айтганига кўра, китобни олволди. Поездда ўқий бошлади. Дастлаб узини зўрлаб ўқиди. “Отамга нимаси ёкқан экан?” деган саволга жавоб топиш мақсадида ўқиди. Бутунлай бошқа оламнинг одами бўлган Бўроннинг бу саволга тўғри жавоб топа олиши маҳол эди. Унга фақат китобнинг охири, Артурнинг руҳоний ота билан баҳси ва оқибатда Худодан юз ўгиргани баён этилган саҳифалар ёкди. Онаси “даданг Худо бор бўлганида биз бегуноҳларни бу қарғиш теккан жойларга иткитмас эди”, деб никоҳ ўқитишга унамаганди”, деганди. Отасининг бу гапига шу китобни ўқигач тушунди.

* * *

У Тошкентга “етмиш икки томиридаги қонларни жуштириш” учун келмади. Бу ерда узил-кесил ҳал қилиб оладиган зарур ишлари бор эди.

Одамлар камокҳона жиноятчиларни тарбиялаб чиқаради, деб ўйлашади. Тарбиялаши тўғри, лекин қандай қолипга солиб тарбиялайди, масала шунда! Бўрон ҳар камалганида ўғрилар оламининг юқори мартабаларига

арзийдиган тарзда тарбия кўрди. Улат афюнфурушлик йуналишида тарбия топди. Ҳар иккиси Сибирдаги “зона”да учрашгач, тарбиянинг янги услубини бир лули йигитдан олишди.

Қамоқ лагеридаги тождор уғриларнинг мартабасига ҳеч кимса шак келтиролмайди. Ўзининг ҳаёт йулини уғрилар олаmidан топган, бу оламнинг барча конунларига сўзсиз итоат этадиган, бу оламда учрайдиган барча азоб-уқубатларга чидаб, енгиб ўтган, “уғри” деган номни иснод эмас, балки шараф ҳисоблаган одам бошига тож кийгизилар экан, у узини шу олам подшоҳларидан бири деб ҳисобламасинми?! Қиморбозми ё қорадорифурушми ё ёлланган котилми, ўз оламини ётқизиб-турғизадиган зуравон ўнинчи марта қамалиши бўлса ҳам, бу мартабага даъво қилолмайди. Қамоқ лагерларининг шунақа ёзилмаган конунлари бор. Ўриснинг мақолига биноан, бировнинг чанасига бошқаси утиролмайди. Бўрон Улат билан ош-катиқ бўла бошлаган кезларда қамоқ лагерида бир лули пайдо бўлди. Оғзи тула тилла тиш, бақувват бу йигит салқин ҳавода ҳам кўйлаксиз юриши билан диққатини тортди. Мақсади совуққа чидамлилигини кўрсатиш эмас, балки, яланғоч икки елкасидаги подшоҳ генералларининг поғони тасвири туширилган татуировкани куз-куз қилиш эканини англаб, гаши келди. Яланғоч кўкрагини эгаллаган учкур от тасвири, лулилар қавmidан эканини билдирувчи белгининг фаҳри, қупни қурган уғри учун эса арзимас бир чизикча қаби эди. Бўрон уни шу аҳволда қургандаёқ ким эканини англади. Агар бу олифта лули ўз оламининг ҳукмдори бўлганда ҳам Бўрон учун сарик чақалик аҳамияти йўқ эди. Сурбетларча юриши ёкмай, бурнини ерга ишқаб қўймоқчи бўлганида Улат уртага тушди. “Красноярдаги нарқобароннинг ўғли бу, ҳали бизга ёрдами тегиб қолади”, деб уни шаштидан қайтарди. Бўрон иссиқ қор қилмаган илондай қарахт ўтирган дамда Улат Лулини бошлаб келди. “Сизда

зарур гапи бор”, деб таништиришга улгурмай, Лули эски кадрдонини куриб қувонган бахтиёр одам сингари тилла тишларини ялтиллашиб тиржайди-да:

– Буран, кизилпатларингга тайинлаб қуй, мени шахтага туширишмоқчи? – деди.

Унинг бу муомаласи Буроннинг ғашини келтириб, Улатга ковоғини солиб қараб олгач, Лулига тикилди.

– Дидингга ёқмадим шекилли, а? – деди Лули тусини узгартирмай.

– Ҳа, ёқмадинг, – деди Бурон совуқ оҳангда.

– Мен купчиликка ёқмайман. Лекин ҳаммага ёрдимим тегади. Очигини айтсам, сенам менга ёқмадинг. Ачомлашиб қуришадиган туркинг йук. Лекин икки турки совуқ одамнинг тил топишиб кетиши осонроқ бўлади. Шунинг учун биринчи галда мени шахта балосидан қутқар.

– Нега қутқаришим керак? Шахтага тушиб ишлайвер, ўлмайсан, – деди Бурон ундан қўз узмай.

– Лули ўлишдан қўрқмайди, хорланишдан эса ҳазар қилади. Мен озод одамман, ернинг тагида эмас, устида – осмонда эркин учиб юришим керак, – шундай деб қўкрагидаги от тасвирига имлаб қўйди.

Унинг бу гапи Буронга ғалати туюлиб, захарханда килди:

– Озод одаммисан? Унда нима учун бу ерларда ахлат титиб юрибсан?

– Қўзинг яхши қўрадим, Буран, мен ахлат эмас, тилла титиб юрибман. Адолатсизликни кара-я, биз ер тимдалаб тилла топамиз, роҳатини эса бошқалар қуришади.

– Сен ҳали тилла топганингча йук. Бир йил шахтани ялагин, кейин тилла топганингга ишонаман. Ун-гача менга фалсафа сўкмагин-да, мақсадингни айт, – деди Бурон.

Лули Улатга бир қараб олгач, оҳангни узгартирмаган ҳолда гапини давом эттирди:

– Мен сенга Бочадан салом олиб келдим. Ҳарҳолда унинг ҳурмати бордир?

Уралнинг шарк томонида оз-моз хурмати бор, ammo ғарбидаги уғрилар оламига ёкинкирамайдиган Бочани Бурон биларди. Гарчи узи ҳам шарк томон оламига мансуб бўлса-да, Боча масаласида ғарбликлар билан ҳамфикр эди. Ғарбликлар Буронни узларига яқин олганликлари сабабли Боча унга руйхуш бермасди. Шу боис улар бир-бирларига ҳеч қачон яқинлашмаганлар, ёвлашиш учун ҳам асосли баҳона бўлмаган. Лули орқали салом айтиб юбориши бежиз эмаслигини Бурон сезиб, сергакланди. Кейинги йилларда уғрилар оламига хос айрим конунларга буйсунмаслик ҳоллари учрай бошлаган эди. Ёшлар орасида яширинча уйланиб олганлар, тижорат аҳли билан ҳамкорлик қилганлар қаторини афюнфурушларга қушилганлар тулдирди. Боча шуларнинг бири эди. Адлердаги туплантида ёши катта уғрилар бу ҳолга энди чидаш мумкин эмаслигини билдириб, Бочани охириги марта огоҳлантиришган эди. Икки чўнтакни пулга тулдириб, “мен уғриман!” деб керилиб юрган яхшими ё қоп-қоп пулларини хизматкорларига кутартириб, гердайиб юрган афзалми? Бу оддий масалани Боча еча олмас эканми? Бурон Лули келтирган салом ортидаги мақсадни тушунса ҳам, ичидагини ташига чиқармади:

– Уни қаердан танийсан?

– Боча бизнинг шеригимиз. Энг ишончли шеригимиз.

– Ҳа... – деди Бурон уйчан тарзда. – Қилигини ташламабди-да... Олдин ментларнинг тагига ётувди, энди сенларга малайлик қияптими?

– Буран, сен бунақа инсофсизлик қилма. Боча сен ҳақингда жуда чиройли гапларни айтган эди. Сен эса уни ҳақоратлаяпсан. Боча эшитмаса ҳам, мен ранжишим мумкин. Боча малай эмас, шеригимиз. Лули шеригини хорлатиб қўймайди.

– Мени қуркитмоқчимисан? Кимсан ўзинг? – деб бакирди Бурон.

Лули эса уша-уша тиржайганича жавоб берди:

– Ким булардим, узингга ухшаган БОГман.

Хотиржам айтилган бу гап Буроннинг ичига жойлашиб олиб, тинчлик бермаётган ари уясини яна бир кавлаб олди. Агар бу лули куча-куйда шундай деса, уни телбага чиқаришади. “Мен Худоман” деган одам телбалик тамғаси билан кутулса омади бор экан, тарихда бунақалар утда куйдирилган. Лекин камок лагеридида “Худоман” деган тил киркилмайди, тил эгаси улдирилмайди, хагто “телба” деб ҳам аталмайди. “Бог”нинг бу ердаги маъноси бутунлай булакча. Чунки Худони тан олмайдиган одамнинг узини Худо деб аташи кулгили бир ҳол. “Бог” русчадаги “Был Осуждён Государством” (давлат томонидан ҳукм қилинган) сўзларининг бош ҳарфлари эканини ташқаридагилар билмайди. Лули бу онда шу маънода айтдими ё узини лулилар худоси сифатида тақдим этмоқчи булдими, Бурон ажрата олмади. Айни нафасда бу сўзнинг яна бир бошқа маъноси – “Будь Осторожень, Грабитель” (эҳтиёт бул, талончи) янграгандир балки? Бу сурбет лули “Ҳой талончи, эҳтиёт бул, бизлар билан уйнаша курма”, демокчи эмасми?

Шу тўхтамага келган Буроннинг ичида иблис уйғонди. Узини сассик бир нарсани билмай босиб олгандай ҳис қилиб, афтини буриштирди. Кейин ён томонига чирт этиб тупурди-да, менсимаган оҳангда:

– Онанг сени эллик марта қайта тукқанда ҳам мендай була олмайсан, – деди.

– Боча туғри айтибди, сен хаётга очик куз билан эмас, орқанг билан қарар экансан, – деди Лули унинг қилиғини малол олмай. – Энг учқур от ҳам вақти келганда улади, энг зўр айғир ҳам кучдан кетиб, битта тойчоқнинг зарбига дош беролмай қолади. Сен чиранаверма, ишонган оламинг ушанақа айғирга ухшаб қолган. Вужуд бор-у, қувват йўқ. Қувват бизларга утган. Эсинг борида Бочага ухшасанг ухшадинг, булмаса, узингдан кур.

– Мени қўрқитяпсанми? Уша сен айтган айғир

улими олдидан беш-ун тойнинг жағини ёриб юбора олмасмикин, буни уйлаб кўрмадингми?

– Буран, мен сенинг оламингни биламан. Сен меникини билмайсан. Шунинг учун гап талашма.

– Шунчалик зўр бўлсанг, шахтадан кутулиб кўр-чи?

– Кутулиш қийин эмас. Ишонмасанг, эртага ўзинг кўрасан. Фирром деган ҳамшаҳринг боради шахтага. “Кеч саккиздан то эрталаб саккизгача кимор уйнаб ютаман, эрталаб саккиздан бошлаб киморни уйлайман”, деб мақтанувди, онасиникига кирғизвордим. Нима дейсан, шахтага бораверсинми? Мен шахтага жунатаман, сен эса кутқариб чиқасан, келишдикми? Бунақа ҳодаютган озгина эмакляб, тош яласа, одамбашара бўлиб қолади.

– Яхши, уришиб кўр. Яна нима дейсан?

– Отамнинг ўн икки ўғли бор. Бештаси камокда. Мен бешинчисиман. Яна икки синглим ҳам камокда. Биз ўқиш-ёзишни билмаймиз. Ҳаётни биламиз, пул санашни биламиз. Одам учун энг муҳими шу, тўғрими?

– Таржимаи ҳолингни менга нима кераги бор?

– Кимга ошна бўлаётганингни билганинг яхши эмасми?

– Ошначилик ҳақида гапириш ҳали эрта.

– Бошқа йўлинг йўқ. Битта банкни уришга қанча тайёргарлик кўрасан, қанча таваккал қиласан, окибат нима? Ана, утирибсан. Биз-чи?

Бу таънадан сўнг Бўроннинг юзида жаҳл илони тулғонди. Аммо, арконни узун ташлаш максасида узини босиб тўнғиллади:

– Сенам утирибсан.

– Менинг йуригим бошқа. Мен акамнинг урнига утирдим. Акамнинг упкаси чаток, камокқа тушса улади. Отамнинг ёнида озгина яшасин. Хуллас, гап бундай Буран, Улат Европа билан иш бошлаган экан, энди бизга хизмат қилади. Биз Урал билан Владивосток оралиғини ўргимчак тури бўлиб ўраймиз. У ёғи Япон-у Корея бу ёғи Хитой ҳам бизга қарам бўлади.

Лули режасини ишонч билан айтаётган булса-да, боғча болани алдаётган нодон отага ўхшаб кетди. Бурон аламини ичига ютиб юрган кишиникига ўхшатиб заҳарханда қилди:

– Кулочни катта отиб юбормадингми? Хитой советга ўхшаб уч-тўрт йилга камаб утирмайди, шартга отади-қўяди.

– Хотиржам бул, отиладиган бошкалар. Сен билан мен уртадаги одаммиз. Қозикнинг уртаси ҳамиша омон қолади.

Лули сурбетларча оҳангда гапириб Буронни ғазаблантирган булса-да, таклифлари уйлантириб қўйди. Кейинги кунлари бу мавзуда Ўлат билан кўп гаплашди, баҳслашди. Охири бир тўхтамага келишди. Булар билан ҳамкорлик қилиш баҳонасида Ўлат беркитган қорадорини ҳам олиб чиқишни режалаштиришди. Бу режа фақат иккисига маълум, ҳатто Лули ҳам бундан беҳабар эди.

Бурон камокдан чиққанидан кейин Лулининг одамлари билан икки марта учрашди, уларнинг таклифларини, кейин эса талабларини эшитди. Энди учинчи учрашувда амалий ишларнинг бошланишини келишиб олишлари керак эди. Бир неча миллион долларлик бойлик оқимига эга бўлиши Буроннинг ақлу хушини эгаллаган, лекин аввалги дунёсидан воз кечган Бочанинг йулидан юриш нияти йўқ эди. У тождор ўғрининг лўлилар югурдагига айланишини ўзига ор деб билди. Мақсади – Ўлат яширган молни топиш, лўлиларга аталган молни умариб, кўздан ғойиб бўлиш. У Лули таклиф этган дунёга дастёр бўлиб эмас, ўғри деган номи билан кириб, араваси лойдан ўтгач, яна шу фахри билан ўз оламига қайтишни уйлаётганди. Лули айтган ўргимчак тўрига унча аҳамият бермади. Темир сандикларни тешиб, муддаога етиб юрган одам аллақандай ўргимчак тўрини назарга илармиди?

Бурон ҳамиша таваккал қиларди. Бу сафар ҳам ўзини тақдир фариштаси қўлига топширгандай тавак-

кал килди. Бирок ўзини тақдир аждаҳосига топшираётганини фаҳм этмади. Фаҳм этганида ҳам, бу аждаҳо ортида катта бойлик турганини билгани сабабли, йулидан асти тоймаган бўларди.

Камок лагеридаги сўнгги ҳафталар, озодликдаги ойлар тайёргарлик билан ўтди. Лулилар ҳам аҳмок эмас, ўғрини ишга ёллашар экан, тап-тайёр ошни қўлига топшириб қўйишармиди? Гап миллионлар ҳақида борганда ишонч ҳақида сўз ҳам бўлиши мумкин эмас. Бурон буни билади. Билгани учун ҳам тайёргарлик ишларининг чўзилишдан сиқилмади, аксинча, арконни узун ташлаб, кутди. Тошкентга келиши тайёргарлик занжирининг зарур ҳалқаларидан бири эди.

“Томирларида конни жуштириш” мақсадида шаҳарга келган Бурон поезддан тушди-ю, туғри Марказий телеграф сари йул олди.

ПАРИДАРА

Паридарага бориш таклифининг қабул бўлишига Ғайратнинг ишончи йўқ эди. Айниқса, Назира учун қўшиқ айтаётганда “қўлга тушиб” қолгач, қизнинг муҳаббатига бўлган умид куши қўлидан учиб, оддий кўз қарашидан ҳам маҳрум этилгандай рад этилган ишқ талвасасига тушди. Муҳаббат инсон ҳисларининг энг гўзали, энг ширини эканини татиётган йигит тотли туйғуларидан маҳрум этилса, қадим ишқ аҳли каби мажнунга айланиб, тоғу тошларга бош олиб чиқиб кетсинми? “Отмагай тонг боғ аро азминг хиромон бўлмаса, булбули шайдолари гул узра нолон бўлмаса”, деганларидек, у муҳаббат билан нафратнинг яқин қариндош эканини, ишқ тарозисининг бир палласида униси, иккинчисида буниси утирганини билади. Салгина қалтис ҳаракат билан нафрат утирган палла тош босиши мумкинлигини англамаган йигит севги кўчасига адашиб кирмаса ҳам бўлаверади.

Нафрат палласи оға бошлаган дамда усталик билан тухтатишни эплолмаган йигит эса оғзидаги лукмани олдириб қўйган ношуд каби севги даштида сарсон кезиб қолаверади. Не бахтки, Ғайрат ундайлардан эмас. Севгани унинг вужудида, жонида яшай бошлаган экан, жон эгаси ўзи эмас, ўша киз экан, лаллайиб тураверсинми?

Уни куткара олувчи нажот кемаси бор эди – Моҳидилнинг туғилган кунида айби кечирилишига умид қилиб, шаҳарга тушиб, Ғирром қарзга берган пулга соат шаклидаги тилла билагузукни сотиб олди. Қизни қўришни қанчалик истамасин, ўша куни ўзини тийди. Сувдан тоймаган ялангоёқ сингари таваккал қилди. Таваккалчининг ишини Худо унглайди, деганларидай, бир кунлик ҳижрон азоби эртасига висол роҳатини бахш этди.

Аразчи қиз Моҳидил эса...

Юракка ўғри кирса, нима бўлади – тинчини ўғирлайди-да!

Моҳидил йигитга киноя тошларини отгани билан ундан кўнглини узмаган эди. Дугонасининг юраги ким билан боғланганини аниқ билгани сабабли рашк ўтида қаттиқ қуймади. Шамнинг ўтли тилчаси каби бир буралиб олган рашк юрагини салгина қуйдирди-ю, сўна қолди. Гитара осиб олган бу олифта йигитни биринчи марта кўрганидаёқ юраги сал ғалатирок бўлган эди. Эндиги рашк уни севги турига чинакамига ўрала бошлаганидан огоҳ қилди. Эртаси куни ишга чиққанида милиция идораси томон қўп қаради. Қўли ишда бўлса-да, кўзлари йўл пойлади. Йигитнинг бугун узр сўраб келишига ишонган эди.

Келмади...

Унда... ашула айтиб ўтириши бежиз эмас экан-да...

“Сурбет... Ҳа, ҳақиқий сурбет у!” – кечки пайт уйига қайтаётган Моҳидилнинг ҳукми шу эди...

Йигитнинг сукланиб қараши ҳисобга олинмаганда у ҳали севгиси хусусида ишора ҳам қилмаган. Йигит-

ларнинг бундай карашларига ишониб булмаслигини Моҳидил билади.

Келмади-я!!!

“Бети курсин! Иккинчи яқинлаштирмайман!”

Шу аҳд билан уйига қайтди. Тун азобини қандай энгганини севги утида ёнган қизлар яхши билишади. Моҳидилни бу кеч чулғаб ташлаган уйлари шу даражада кўп эди-ки, бирлари олмани кемираётган курт каби миясига оғрик берарди, бирлари қўйнига кириб олган қора илонга айланиб, меҳр ипларига заҳар соларди, яна бирлари бўйнига осилган сиртмоқ каби нафасини бугарди. Ичида кунгилни йиғлатадиган бир нарса ғивирлайверди. Қалбини туни билан ёндириб адо қилган ўт эса лабини қуриштирган эди.

Ариқ бўйида чўнқайиб утирганича хаёлга чўмган, сувга қўл узатишга ҳам хоҳиши булмаётган қизининг бу аҳволини қуриб, Ойниса қўрқиб кетди. Қизидаги бу ўзгариш кечаги араздан экани хаёлига ҳам келмади. Эри ҳукм қилиниб, ўзи бир неча ҳафталик камоқдан қайтган кунлари қизини шундай афтодаҳол ўтиришини қўрган эди. Агар ҳозир бирон билағон келиб, “қизинг милиса йигитнинг кеча ашула айтиб ўтиргани учун ухламай, азобланиб чиқди”, деса сира-сира ишонмас эди. Чўнки Моҳидилнинг кечаги шарттакилиги, киноялари унга ёкқан, “боплади, энди суйкалмайди”, деб қувонган эди. На қилсинки, сув бўйида ўтирган қиз кечаги Моҳидил эмасди...

Ойниса унга яқинлашиб, елкасидан кучгиси, эркалаб, ҳол-аҳвол сурагиси келди. Уйчан ўтирган қиз бирдан ўзини унглаб, юзини ювди-да, ўрнидан турди.

Ушлаб қўл сезмаган, қуриб қўз танимаган нарсани кунгил билади, деганлари бежиз эмас.

Бу йигитни қандай жазолашни уйлаб ўтирганида...
Вожаб!..

Жилмайибгина кириб келди...

Эшикни тақиллатмади ҳам, худди уй хожасидай бемалол кириб келди-я!

Айвон зинасида ажабланиб турган қизга яқин келиб, саломлашди-да, “туғилган кунингиз муборак бўлсин”, деб чиройли қутичани узатди.

Милиция кийимидаги йигитнинг индамай бостириб киришини кўрган Ойниса хавотирланиб, қизига яқинлашди. Моҳидил тилдан қолган эди, қутичани очиб кўриш ҳам хаёлига келмаётганди. Ойниса қутичани унинг қўлидан олиб, очди. Она-бола тилла биллагузукни кўришди-ю, лол қолишди. Уларнинг ажабланишлари фақат қимматбаҳо буюмдан таралаётган нур аксида эмас, балки бир неча кун аввал қизга ёқиб қолган, лекин олишга қурби етмаган тақинчокнинг бугун ҳадя этилишида эди.

Ким бу йигит? Сехргарми? Қизнинг кўнгил сирини қандай билди?

– Мунча чиройли! – деди Моҳидил қувончини яширолмай. Лекин унинг қувонч утини онаси совук сув сепиб ўчира қолди:

– Биз бунақа қимматбаҳо нарсани ололмаймиз, – деди Ойниса қутичани эгасига узатиб. – Уйдан тилла чиқса, эртага милиса мени яна ўтказиб қўяди.

– Ахир бу совға-ку? – Ғайрат узатилган қутичани олмаслик учун тисланди-да гапни ҳазилга бурмоқчи бўлди. – Ойим “яхши қизнинг туғилган кунига совға қиларсан”, деб бериб юборган эдилар.

– Ёлғон гапирманг. Моҳийнинг туғилган кунини қаердан била қолдингиз?

Ғайрат сирни ошқор қилишни истамади. Тайинли жавоб ҳам тополмай, чайналди.

– Ахир... Мен участкавойман-ку...

– Яна ёлғон гапиряпсиз. Милициянгизнинг рўҳатида мен тураман, Моҳий эмас.

– Хола, Моҳидилни туғилган кунлари билан табриклагани келувдим, сиз сўроқни бошлаб юбордингиз. Индамай қайтаверайинми?

– Хола? Қанақасига мен сизга хола бўламан?

– Тошкентда шунақа дейишади-да...

– Бу ер Тошкент эмас...

Куча эшиги оғзида пайдо булган Назирага кузи тушган Моҳидилнинг чехраси очилиб:

– Вой, ана Назий келди! – деб хитоб қилди.

Назиранинг келишидан Ғайрат ҳам кувониб, булажак қайнонасининг терговидан қутилганига шукр қилди. Назира тез-тез юриб келиб, Ғайрат билан бош ирғаб саломлашди-да, дугонасини кучоқлаганича, ёноғидан чулп-чулп ўпиб туғилган куни билан қутлади. Кейин Ойнисанинг қулидаги қутичага қараб “Вой, мунча чиройли!” деб қўйди.

Тилла билагузукка шунчаки қараб қўйишининг узи сирини фош қилди. Ойниса “ҳаммаси равшан”, дегандай енгил уф тортиб, совғани кизига узатди. Назира чакконлик қилиб уни олди-да, дугонасининг билагига тақа бошлади.

Ғайрат Моҳидилга қаради – нигоҳлар тукнашди. Қизнинг юрагида шу он ёқимли алланарса уйғонган, мулойим қараши эса уни ошкор қилаётган эди. Тунда азоб берган рашкнинг ожизгина оловли тили туфайли туман пардасида буркалган дудмал хис энди дил куёшининг чароғон нурларида равшан шакл олиб, тинчига ўзгача тарзда қасд қила бошлаган эди.

Ойнисанинг захарли сузларидан сўнг йигит юзидаги куёшни булут босиши керак эди. Лекин киз кўзларидаги миннатдорлик учкунни бунга йўл қўймади.

– Дастурхонга қараларинг, ана яна битта меҳмон келди, – деди Ойниса совуқ оҳангда. Уччовлари куча эшиги томон қарашди-ю, Ғирромни қуриб, кайфиятлари тушди.

Ғирром яқин келиб, Моҳидилнинг билагидаги соат шаклида ишланган тилла безакни кўрди-ю, Ғайратга қарз берганидан афсусланди. Назарида милиса йигит шу тилла билагузук эвазига қизни сотиб олгандай туюлди.

Ойниса ошхона томон юрди, қизлар айвондаги хонтахта атрофига кўрпачалар солиб, жой ҳозирлай

бошлашди. Икки мухолиф кемадан айри-айри жой олган икки йигит эса худди тилдан қолган соков каби бир-бирларига қараб тураверишди. Уларнинг ҳар бири ўзи тушган кеманинг мустаҳкамлигига ишонарди. Қизнинг кўнгли учун рақобат уруши бошланган тақдирда мутлақ ғолиб келажагига ишонч ҳар бирининг нигоҳида зоҳир эди.

Биринчи кема елканларини ёшлик шижоати, ёшликнинг покиза нафаси бошқарарди.

Иккинчисининг елкани пишиқ матодан эмас, пулдан эди. Салгина шамолда пулнинг тўзиб кетишига бу кема эгаси ишонмас эди. Елкан нима экан, кема темир эмас, пул михларидан маҳкамланган бўлса, ожиз тўлқинга дуч келган дамда аҳволи не кечар экан? Пул ва зўрликка ишонган одам бу саволга жавоб топишга уринмайди ҳам.

Илоннинг пусти ниҳоятда чиройли бўлгани билан ҳеч бир кимса уни ҳавас билан қўлга олмайди, силамайди. Ғирромни Худо ҳусндан қисмаган, ўз оламининг гўзалларини ром этиши қийин эмасди. Улатнинг кизига ишқи тушганда бу гўзалга эга бўлиши ҳам ўшандай осон кечишига ишонган эди. Лекин Моҳидилнинг олами, кўнгли ўзгача эканини ҳисобга олмаганди. Ҳа, Ғирром хушсурат эди, келишган йигитлар қуриги ўтказилса-ю, у катнашар бўлса, ҳатто шу ёшида ҳам ғолибликка даъво қилиши мумкин эди. Лекин ҳакамлар ҳайъати унинг нурсиз юзига, совуқ қарашига эътибор қилса, биринчи босқичдаёқ рўйхатдан учиб кетиши ҳам аниқ эди. Ана шундай талабчан ҳакам тоифасидан бўлмиш Моҳидил бу одамни биринчи қуришидаёқ рад этган эди. Шундай экан, Ғирром қуриқда катнашишни эмас, рўйхатга илинишни ҳам орзу қилмаса буларди. Лекин ақлини хиралаштириб ташлаган кўнгил кибри ҳақиқатни тан олишига йўл қўймасди.

Моҳидилнинг атрофида ўралашиб юривчи йигитлар Ғирромнинг ғашини келтирарди, Буроннинг “жия-

нимга суйкала кўрма”, деб огоҳлантириши ғазабини кўзитарди-ю, кизга эга чика олишига бўлган катъий ишончи уни бу йўлдан тойдирмай турган эди. Йўлида Ғайратнинг пайдо бўлиши уни сергаклантирди. Ғайратнинг кишлок йигитлари сингари бушашган хушторларидан эмаслигини била туриб унга қарз бериши узининг нодонлигидан эди. Қўлида бакувват карта бўлгани билан қиморни бой берган кимсани нима деб аташ керак? Ғирром ушанинг ҳолига тушай деб колганини англаб, энди узидан ғазабланди.

Ғирром бугун шаҳарга тушиб чиқишни режалаштириб, барвақт турган эди. Цехдаги идорасига кириб, зарур қоғозларини олаётганда милицияхонадан чикиб, Моҳидилнинг кучасига қараб йўл олган Ғайратни кўргач, уйлаб ҳам утирмай, унинг изидан тушди. Бурилишда Назирани кўрганда бир оз тўхтади. Қайтгиси келди-ю, бироқ, орқасига бурилмади, бу уйда бир гап бўлаётганини кунгли сизди. Кунгли алдамаган экан...

Индамай туравериш жонига тегиб, Ғирром киноя оҳангида гап бошлади:

– Онангизни соғинган эдингиз, мен Тошкентга жунаворгансиз, деб уйлабман.

– Ойимни тушимда кўриб, соғинчим сал босилди. Эрталаб хужайин иш буюрувди, участковойлигимни килиб юрибман, – деди Ғайрат кинояга қувлик билан жавоб кайтариб.

– Участковойнинг иши текширишми? Текшириб бўлдингизми? Эчки-бузоклари-ю, бурга-битлари жой-жойида эканми? – деди Ғирром ғашлигини ошқор қилиб. – Милисанинг иши бошидан ошиб ётганини биламиз, бора қолинг.

– Милисанинг иши кўп-у, лекин бу ерликлар жуда меҳмондўст экан, бир пиёла чойсиз уйдан чикаргиси келмайди. Қўтлуғ уйдан курук кетманг, дейишяпти, – Ғайрат шундай деб, кизларга қаради, – Назира, акам туриб қолдилар, тўрга чикаверсинларми?

Моҳидил бир чимирилди-ю, индамади. Назира эса

меҳмонларни айвонга таклиф килди. Туғилган кунни нишонлашга аталган тукин дастурхон бир пасда тузалди: икки пиёлада каймоқ, иккитасида мураббо, бир ликопчада қант, нон... Анқонинг уруғигача топиб келтирилиб тузаладиган шоҳона дастурхон шаҳарда булади. Туғилган кундаги ёлғон мадхиялар ҳам ўша ерда. Бу ерда айрим хонадонда эрнинг туғилган куни нишонланади, қариндош-уруғ, куни-кушни, ёр-биродар учун букиб ичишга баҳона топилади. Учинчи-туртинчи пиёладаги ароқ охиригача олингач, меҳмонлар нима сабабдан келганларини унутиб, “учиб” колгунларига қадар олаверадилар. Шаҳардаги зиёфатда қайфи ошганларни яқинлари машиналарда олиб кетишади. Бу ердагилар йиқилган ерида тонг оттирадилар, эрта-лаб муздек қатик ичиб, уйқули кузларини аранг очгач, деворларни пайпаслаб бўлса ҳам ўзлари бир амаллаб уйларига етиб оладилар. “Фалончининг туғилган куни”га кетган эрни хотин бечора тунда сарсон бўлиб кидириб келмайди, елкасига ортмоқлаб олиб кетмайди. Бу ернинг таомили шунақа. Баъзилар шаҳардаги маишат дастурхонларини куришса ёки эшитишса, “шунақа бемаънилик биз томонларга келмасин-да”, деб қуйишади. Нега шунақа дейишларини ўзлари билишади, бегоналарга изох бериб утиришмайди.

Бу қишлоқнинг шаҳардан яна бир фарқи – аёлларнинг туғилган кунлари мутлақо нишонланмайди, хотинининг туғилган кунини билувчи эрлар ҳам санокли. Ана шу санокли эрлар инсоф қилишса, шу куни ўзлари ош дамлаб, эҳтиромларини намойиш этадилар. Шаҳарлик эр хотинини туғилган куни билан табрикламаса, балога қолмаса-да, завжасининг тунд чехраси билан тақдирланади. Қишлоқда ундай эмас. Бу ердагиларга шуниси яхши...

Моҳидилнинг туғилган кунини нишонлаш, қимматбаҳо совға эътиборга олинмаса, маҳаллий одатлар чегарасида бўлди. Икки ошиқ узаро қаймоқхурлик бахсини бошлаб, пиёлалар ялаб қуйилгач, зиёфат яку-

нига етганини англаб, баравар туришди. Ғайрат айвондан тушаётиб, суз айтмади, аммо куз қараши билан қизни яна бир табриклади. Моҳидил ёник қараши билан табрикни қабул этди. Ғирром эса, рашкчи ошиқ эмас, балки хўжайин овозида буюрди:

– Моҳий, ишга тезроқ бор, бугун пиво келади. Кеннайи, сиз ҳам чиқиб, қараб турунг, шишаларни гум қилиб кетишмасин, – бир икки қадам босгач, тўхтаб, буйруғига илова қилди: – озодаликка ҳам қараб қўйинг, итпашшалар яқинлашмасин, духгирлардан балога қоламиз.

Ойнисага берилган буйруқ замирида йуқоладиган шишалар қайғуси эмас, балки кўлдан учиб кетаётган бахтидан ташвишланиш бор эди. Шу боис кейинги изохни Ғайратга қараб туриб айтди. Йигитлик ҳамияти бир хуруж қилса-да, Ғайрат бу тағдор гапни тушунмагандай жилмайиб қўя қолди. У гузарга қадар бирга кетишни истамай, хизматини баҳона қилиб ён кучага бурилди. Ғирром эса идорасига қайтди-ю, шаҳарга оёғи тортмади. Лекин боришга мажбур эди, юмуш узига таалукли эмас, нозик одамлар билан учрашиб, бўлажак ишларини пишитиб олиши зарур эди. Шу боис ноилож йўлга чиқди. У ўзини қўлидаги ютуқли карталарини рақибига бериб қўйган лакмадай ҳис қилиб ғашланди.

Ғайрат унинг шаҳарга тушиб кетганини билмас эди. “Пиво келган бўлса утиргандир Моҳидилга тикилиб”, деган ўйда юраги сиқилиб, пешинга қадар худди вазифасини бажараётгандай кучада юрди. Кун оға бошлаганда “пивоси тугагандир”, деган мўлжалда гузарга қайтди. Қаҳвахона сийраклашиб қолган эди. Ғайрат утирадиган стол ҳам бўш эди. Бундан мамнун бўлган Ғайратга жон кириб, туғри пештахта томон юрди. “Чарчамадингизми?” деб ҳол сўрагач, у ёқ-бу ёқдан гапирган бўлиб, Паридарани яна эслатди. Қиздан “эшакка минсангиз тезроқ етиб оласиз”, деган маслаҳатни кутиб, юраги увишаётганда, ундан “бўпти,

эртага борамиз”, деган ризолик аҳдини эшитди-ю, кулоқларига ишонмади.

Келишувга биноан, субҳ чоғи гузарда учрашдилар. Моҳидил кукрагига атиргул тасвири туширилган пушти рангли кўйлак кийиб олган эди. Атиргул тасвири қанчалик чиройли бўлмасин, қизнинг гузал узори остида рангини йукотгандай маъюс қуринди Ғайратнинг кузларига. Тонг шарқ осмонининг тепасида энди тиф ура бошлаган пайтда қишлоқ кўчалари ортда қолиб, тоғ сўкмоқлари бошланди. Сурурли қалблар тоғдаги тонг сурури билан мос келса, юракнинг уриши ҳам бошқача бўлади. Ёлғизоёк йўлга чиқишганда Моҳидил олдинга ўтди. Бу учрашувни юрак-юракдан кутган йигит ўзи ҳам кутмаган ҳолда, қизга айтиладиган гапларини унутди. Индамай кетиши ҳам мумкин эмасди. Қўшиқ айтишни истамади. Узига ёккан шеър сатрлари тилига куча қолди:

*Қачонгача армонлар кулбасига қўноқман,
Мен дунёнинг ортидан чопайётган чўлоқман.
Йиллар аро сўзларим манзилига етмайди.
Юрагимни тилимга кучиргани нуноқман,
...энди кўнглимга қара.*

Моҳидил бирдан тўхтаб, орқасига ўгирилди. У йигитнинг нималардир деб гап бошлашини истаётган, аммо бунақа шеър айтишини кутмаганди. Қиз ўзини тезда қўлига олиб, ажабланганини яшириш учун ширин жилмайди:

– Бирданига шеър тукиб юбордингизми? Сизни ашулачи деб ўйловдим, шоирмисиз?

– Ҳа, – деди Ғайрат қулиб, – баъзан шунақа “тутиб” туради. Бу шеърни газетада ўкиб, куйга солмоқчи эдим, туғриси... туғилган кунингизга совға қилмоқчи эдим, эпполмадим, нуноқлик қилдим шекилли.

– Туғилган кунимни кимдан эшитган эдингиз? – деди Моҳидил айёрона чимирилиб.

– Мен милисаман, соткин эмасман, – деди йигит муғамбирлик билан қулимсираб.

– Ҳозир нуноклигингизни тан олиб, туғри қилдингиз. Сиз айёрсиз, битта ашула эвазига купгина сирларни билиб олувчи, маккорсиз. Гапимга қаршилиқ қилманг, агар шеърнинг давоми булса, укиб беринг, яхшига ўхшайди.

– Мен ёмон шеърларни ёдламайман, – Ғайрат шундай деб, қизнинг чиройли кўзларига боққанича яна укий бошлади:

*– Севиб қолсам, жонимни қайси ўтларга тутай,
Нурларингнинг бағрида кирларимни йўқотай.
Бушаб қолган кўзларим, узим бедор булмасам,
Кўксимдаги қушчани қандай қилиб уйготай?!
...энди ҳолимни сура...*

Моҳидил йигитнинг ўтли нигоҳига дош беролмай, бурилиб, юриб кетди. Ғайрат унга эргашиб, худди ундан жавоб кутгандай охириг сатрни такрорлади:

– “...энди ҳолимни сура...”

Йигитнинг ўртаниши қайси қизга ёқмайди? Моҳидил бу онда ниҳоятда яйраб кетди. Шу ёшга етгунига қадар кўрган укубатларини, атрофида кунда курувчи маст-аласт башараларни... ҳамма-ҳаммасини унутди. Бугун кўёш фақат у учун кутарилиб, оламни фақат у учун чароғон қилаётган эди. Бу йигитни Худо у учун яратганига ишончи орта борар, “Эй Кўёш, сен фақат ва фақат муҳаббат кучасини ёритгин!” деб ҳайкиргиси келарди. Агар бу саёҳат бир йил давом этган танишув ва синовлардан кейин юз бергандайди, йигитнинг севгиси чин эканига ишончи тула булгандайди... ўртаниш билан айтилган бунақа шеър ва ўтинч мукофоти эвазига эҳтимол... ёноғидан упиб куйган булармиди...

Ҳозир эса... Ҳали ундай ишонч йук, хаё бор, синовлар эса олдинда. Битта шеър қиз томонидан бериладиган мукофот учун етарли эмас, бундай мукофотга етишмоқ учун кўп ўртанмоқ керак, кўп тунларни уйкусиз ўтказмоқ лозим...

Яна бир оз кутарилишгач, Моҳидил чарчаб, тош устига утирди. Ғайрат унинг яқинидаги тошдан жой олди. Моҳидилга бу ёқинкирамай, йигитга хуркак қуш ҳадиги билан қараб олди-ю, сал наридаги тошга утиб утирди. Ғайрат бу ишончсизликдан унғайсизланса-да, “нега бундай қилдингиз, менинг қора ниятим йўк”, деб изоҳ беришни лозим топмади, “менга ишонмаганингизни ҳақорат урнида қабул қилдим” деган маънодаги аламли жилмайиш билан чекланди.

– Шаҳарда “дискотека” деган жой бор экан-а?

Қизнинг бу саволи йигитни ажаблантирди, савол беришдан мақсадини англамай, қувлик билан қуз қисиб, ҳазил оҳангида жавоб берди:

– Ҳа, бор... – Қизнинг бу қисқа жавобдан қаноатланмаганини сезиб, қўшимча қилди: – Зур жой.

Бу мақтов Моҳидилга ёкмай, афтини бужмайтирди.

– Нимаси “зур”? Бир бало-ку?

– Нимаси бало? Ёшлар дам оладиган жой.

– Ўша ерда дам олишадими?

– Дам олиш ҳар ерда ҳар хил бўлади-да, мана бу кишлокда тўйиб пиво ичиб, қурт шимиб, бурнини кизартириб утириш ҳам дам олиш ҳисобланади, туғрими?

– Қишлоқиларимизни масҳара қиялпсизми? Бизникилар эрта-ю кеч ишлашади. Сизникилар-чи? Дам олади, дейсиз-а? Ўша ёшларингиз нима ишни қотириб қўйишибди-ки, дам олишса? Ҳаммалари бекорчи, гака-салтанглар-ку? Пиво ичишни айтасиз, уларингиз-чи?

– Уларимми?.. Уларим бренди ичишади, виски ичишади. Гиёҳвандлари ҳам бор...

Ғайрат ҳазил оҳангида гапираётган бўлса-да, “гиёҳвандлари бор”, деган луқмани атай қўшиб, қиздаги ўзгаришни кўрди. Моҳидил қаерда, кимнинг оғзидан “гиёҳванд” деган сўзни эшитса, отасига ишора қилинаётгандай туюлиб, ғашланарди, ҳозир ҳам шундай бўлди. Лекин сир бой бермаслик мақсадида баҳсини давом эттирди:

– Шахарлик йигитлар-ку, майли, бир балогинанинг узгинаси ҳаммаси. Лекин кизлари-чи? Уялишмай-дими?

Мохидил “ҳамманинг куз олдида кучоклашиб туришга уялишмайдими?” демокчи эди-ю, тили бормади, истиҳола килди. Ғайрат унинг нимани назарда тутаётганини англаб, гапни майдаламай:

– Ҳар одамнинг уяти ўзи билан-да, – деб қўя қўйди.

– Сиз ҳам бориб турасизми? – Моҳидилнинг овози-да энди зарда оҳанги сезилди.

– Ҳеч бормаганман... – Гапи ишонарли чиқиш учун Ғайрат кизнинг қарашидан нигоҳини олиб қочмади.

– Унда “зўр”лигини қаердан биласиз?

– Киноларда курганман. Сиз олдин курмаганми-дингиз? Четдагиларнинг тунги клублари ҳам бор.

– Кино бошқа... у ер...

Моҳидил шундай деб афсуслангансимон бир хўрсиниб қўйди-да урнидан турди.

– Шу тоғни ошиб ўтсак, манзилга етамиз, – деб йўлга тушди.

Ғайрат бир оз индамай юргач, ўртага тушган совукчиликни кўтариш максатида гап бошлади:

– Мен кеча бир айб иш қилганман, сиз сезмадингиз, – деди узрли оҳангда.

– Сизнинг айбингиз кўп, ҳаммасини сезишга улгуролмаяпман.

Қизнинг мулойим оҳангга қучиши йигитга далда бериб, давом этди:

– Аниқроғини айтсам... ўғирлик қилганман.

– Ўғриларни ушлашга кучингиз етмай, ўзингиз киришдингизми бу ишга, – Моҳидил шундай деб ўгирилиб, айёрона жилмайиш билан қараб қўйди.

– Менинг ўғирлигимни жазолаш мумкин эмас. Кодексда бунақа модда йўқ.

– Жазолаш мумкин бўлмаса, мукофотлаш керакми?

- Мукофотини кеча олганман.
- Қанақасига?
- Қанақа ўғирлик қилганимни сўрамадингиз-ку?
- Гап бошлаганингиздан кейин ўзингиз айтинг.
- Сиз ариқ бўйида ўтирганингизда мен ўгринча караб турган эдим.
- Бу оддий ўғирлик эмас, уятсизлик. Яна уялмай юзимга гапирасиз-а!
- Уятсизлик эмас, мен сизга караб Кумушни эсладим.
- Қайси Кумушни?
- “Ўтган кунлар”ни ўқиганмисиз?
- Киносини кўрганман.
- Кўрган бўлсангиз, эсингиздадир: Отабек ариқда ювинаётганда Кумушни куриб ошиқ бўлиб қоладиган жойи бор.
- Сиз ўзингизни Отабекка ухшатдингизми? Унда Зайнабингиз ким? Зайнабга атаб ашула туқиганингиз йўқми?
- Пичинг қилмай туринг, гапимни охиригача эшитинг. Кинода курсатилмаган бир манзара бор. Кумуш худди сизга ўхшаб ариқ лабида ўтиради. Кейин юзини ювади. Ушанда... бу ёғини ёдлаб олганман, эшитинг-а: Кумушнинг “кўзлари мулойимгина сув устига оғдилар. Ариқнинг мусаффо тиник суви ёвошгина оқиб келар, Кумушбибининг қаршисига етиб келганда гўёки, унинг таъзими учун секингина бир чарх уриб қўяр, ўз устида ўлтурган сохиранинг сихрига таслим бўлган каби тағи бир каттарок доирада айлангач, оҳистагина кўприк остига оқиб кетар эди. Ариқ сувининг ниҳоятсиз бу харакатини узок кўздан кечириб ўлтурғач, қўл узатиб сувдан олди ва юзини ювди. Унинг юзини ўпиб тушкан сув томчилари билан ариқ харакатга келиб чайкалди, гўёки сув ичида бир фитна юз берган эди... Иккинчи, учинчи қайталаб юз ювишда бу фитна тағи ҳам кучайди...” Зўр тасвир-а?
- Асли артист бўлишингиз керак экан.

– Арик лабида утирган сеҳрчи кизга караб утириб, сувга айлангим келди.

Моҳидил гап тагида гап борлигини фаҳмлаб, тухтади-да, энди чимирилиб қаради:

– Булди, суюлманг.

– Мен ёзувчининг маҳоратини айтмоқчи эдим.

– Ёзувчи ўз йулига. Мабодо сувга айланиб қолсангиз ҳам ҳовлимизга киролмайсиз, Назираникига оқиб борувчи ариққа буриб юбораман.

– У ариқнинг ўз эгаси бор...

– Шуни ҳам биласизми? Буюм милисанинг ишига кирадимми?

– Бу икки дўстнинг сирдошлигига киради.

– Йигит деган бунақа майда гапларни сирлашмаслиги керак.

– Адашяпсиз, муҳаббатга доир майда гаплар булмайди. Ҳаммаси муҳим...

Моҳидил қадамини тезлатди. Тоғ тепасига худди қалпоқ каби қундириб қўйилган катта харсангтошни айланиб утиб кафтдек ялангликка чиқди-да, чуқур-чуқур нафас олиб:

– Ана, каранг, парилар шу ерга яширинишган, – деди.

Пастда мовий қўл жилваланади. Арчазорлар қўлни асровчи сокчилардек тизилишган. Ғайрат Суфикишлоқнинг манзарасига маҳлиё бўлиб, у ер жаннатнинг бир бўлаги эканига ишонган эди. Энди бу гузалликка караб туриб ўзича “жаннатнинг асосий қисми бу ёқда экан-ку!” деб қўйди. Суфикишлоқда одамлар яшашади. Бу ер тикроқ бўлгани учун кимсасиз. “Бу ҳам табиатнинг бахти”, деб ўйлади Ғайрат.

– Парилар шу ерга яширинишган бўлса, демак... уларнинг ҳусну малоҳати табиатга кўчган бўлса керак.

– Балки шунақадир, – деди Моҳидил қўлдан кўз узмай. – Лекин... табиат одамлардан кўра гузалроқ. Нимағалигини биласизми?

– Очиги... бу ҳақда ўйлаб курмаганман.

– Мен кўп уйлайман... Табиатда хусумат йўк, адолат бор.

– Адолат? – Моҳидилнинг гапи ғалати туюлиб, Ғайрат ажабланганини яширмай, эътироз билдирди: – Охуннинг бўрига ем бўлиши адолатданми?

– Бу табиат қонуни, – деди Моҳидил хотиржам равишда. – Бури қорнини тўйғазиш ғамида ташланади. Одамлар-чи? Бир-бирларига нега ташланадилар? Нега ўлдирдилар? Ўлдирган одамларининг гуштларини емайдилар-ку?

– Аслида шундай. Лекин ўша зулмнинг асосида барибир қорин ғами, тўғрироғи, нафс васвасаси ётади. Ўша одам кимнидир ўлдирдиш натижасида нимагадир эришади.

– Нимагадир эришади? – Моҳидилнинг юзига маъюслик булути соя ташлади. Бир оз жим қолди. Кейин худди ўзига ўзи гапиргандай паст овозда сўзлади: – Отамни ўлдирганлар нимага эришган бўлишлари мумкин?

– Мен буни билмаган эдим, узр, ярангизни янгилаб кўйдим, – деди Ғайрат. – Отангиз... ким эдилар?

– Отамми?.. – Моҳидил “билмасмидингиз?” деган маънода бир қараб олиб, синик овозда жавоб қайтарди: – Отамни қамокда ўлдирдишганмиш. Ким, нима учун ўлдирган билмайман...

– Жасур ака ростданам амакингизмилар?

– Бўлмаган гап! Валдирайверади. Отам билан қамокда ака-ука тутинишганмиш. Оиламизга қараб туришни ўша ерда зиммасига олганмиш. Яна битта катта амаким ҳам бор, отамнинг ўлганини ўша айтибди онамга. Онамнинг яраларини янгиламай деб, бу ҳақда қўпам гаплашмайман. Онам мумкин бўлган гапларни айтадилар, мумкин бўлмаса, гап олиш қийин. Қамокдан оғизларини маҳкамлаб чиққанлар. Агар ранжимасангиз, бир нарсани сўрайман. Ажабланманг, тоғ қизлари шунақа дангалчи бўлишади.

– Суранг.

– Тасаввур қилинг, сиз бир кизни... яхши куриб қолдингиз...

– Тасаввур қилмайман, аслида шундай бўлса-чи?

– Гап қўшмай туринг. Уша қизнинг отаси камокда, онаси милисанинг доимий кузатувида бўлса ҳам... уйланаверасизми?

– Ахир мен унинг отасига уйланмайман-ку? Агар “отам камокдан чиқишини кутинг”, деса, биргалашиб кутаман.

– Гап кутишда эмас... – Қиз шундай деб хўрсинди. У сувга тикилиб гапираётгани сабабли йигит унинг кузларидаги мунгни кура олмаётган эди. – Агар уша қизга уйлансангиз ишдан ҳайдаласиз, тўғрими?

– Ким айтди буни сизга?

– Жавобдан буйин товламанг. Бизнинг милиса халқи билан нохушгина салом-алигимиз бор, сирларини озгина бўлса ҳам биламиз.

– Агар билсангиз... ишдан ҳайдашса жон-жон дейман, ўзи жонимга тегиб юрибди. Балки шу Паридарани севишганлар оромгоҳига айлантирарман. Балки Жасур ака билан шерикчиликка шарбат заводи курармиз.

– Шерикликка одамнинг зурини танлабсиз.

Моҳидил бу сафар очик зарда килди-да, пастга қараб туша бошлади. У худди ғаззола мисоли енгил ҳаракат қилиб, тошдан-тошга сакрарди. Ғайрат уйлаб ҳам утирмай, унга эргашди. Агар бу онда унинг ўрнида Ғирром бўлганида ялангликда шумшайиб қолаверарди. Бармоқлари карта чийлашга чаккон бўлгани билан оёқларида бу чакконлик йўқ, тошдан-тошга сакрашга дадиллик ҳам йўқ эди.

Ғайратнинг назарида Моҳидил тошдан-тошга сакрамасди, йўқ, йўқ, худди фаришта мисоли учарди. Уча-уча кўл соҳилига кўнди. Ғайратни унутгандай орқасига карамади ҳам. Чўнкайганича юзларини тип-тиник сувда ювди. “Паридарадаги кўл сувида юзини ювган кизнинг бетларидан Ой нури таралади-

ган бўлади”, деган гапни эшитган кўп кизлар катори Моҳидил бу ерга бир неча марта келган. Афсонадаги гап ҳақиқатдир, бетлари тоза нурни шу ердан олгандир. Моҳидил йигитга бу сирни айтмади. Ғайрат икки қадам нарида чўнқайганича қўлларини ювди. Қўллари сувда-ю, кўзлари эса қалби ҳукмдори гўзалда.

“...Ул париким, сув яқосинда ўлтурур, Ғояти нафислигини сув ила ютса бўлур...”

Хаёлига шу байт келиб, юраги бир уртанса-да, кизга малол келишидан чўчиб, тилга кўчирмади.

Моҳидил кўлга хаёлчан равишда тикилиб қолгани учун уни сирли сурур оламидан тортиб олгиси келмади – гапирмай жим ўтирди. Кейин аста хиргойи бошлади:

Оқиб кетма, қалқиб кетма, кўм-кўк денгиз ичра Ой,

Оқиб кетма қоғоз кема оққан каби ариқдан.

Сени кўрсам тирилади, болалик очар чирой.

Сени кўрсам “Болам!” деган сас келади борлиқдан.

Сув сеҳрига банди бўлган кизнинг назарида кўшиқ парилар яширинган қоялар орасидан сизиб чиққандай туюлди. Кўл юзасини силаб келган шабада унинг юзларини ҳам силаб роҳат бахш этди. Ғайрат томон қарамади. Сув сеҳрига кўшиқ сеҳри кўшилди. Ғайрат кўшиқ айта бошлаганда кизнинг жилмаймаса ҳам майли, бир қараб кўйишини умид қилган эди. Қиздаги эътиборсизлик унинг руҳини эзди, энди овозида хасталик сезилди:

Фарзанд бўлмоқ – улчовли бахт, капалак умрича вақт,

Ёниб– ўчган чاقмоқ каби утар завқли ва тез.

Шу дамлардан қуриб берсанг онаизорга олтин тахт.

Пойларига қўйсанг бошни, термулсанг тўйиб шу кез...

Моҳидил сув сеҳридан узилиб, йигитга қаради. Кўзлари ёшланди. Юрагида бир андух уйғониб, ўкраб-ўкраб йиғлагиси келди. Ғайрат киздаги ўзгаришни сезди. Ёшланган кўзлардан нигоҳини олиб, сувга тикилди. Бир оз жим қолди. Бу онда Моҳидилнинг на-

зарида дунё жони узилгандай, ҳаммаёқда ҳаёт нафаси сўнгандай туюлди. Узининг ҳам нафаси қайтиб, уртанди. Ҳайрият, дунё тирик экан... Ғайрат яна уша хаста овозда хиргойи қила бошлади:

*Оқиб кетма, қалқиб кетма, кум-қўқ денгиз ичра Ой,
Оқиб кетма қогоз кема оққан каби ариқдан...*

Қушиқ охирига етди... Паридаранинг қайғуси уларга кучгандай бўлди. Бу бежиз эмас. Зулмдан қочиб беркинган мазлумалар ҳузурида бахтиёрлик қаҳқаҳаси янграйдими ҳеч замонда? Ғайрат қизнинг кўнглини кўтарадиган бир гап айтишга оғиз жуфтлаган эди, Моҳидил гапиртирмади. Урнидан туриб, изига қайтишга чоғланди:

– Кетақолайлик, – деди ялингансимон.

Ғайрат “хўп” дегани билан жойидан қўзғолмади. Ҳовучлаб сув ича бошлади. Туйиб-туйиб ичди. Кейин юзини ювгач, енгил тортиб, урнидан турди.

– Кетишдан олдин бир нарса айтиб берайми? – деди кизга маънодор тикилиб.

– Латифами? Керакмас, – деди Моҳидил бош чайкаб.

– Йўқ, буниси ҳикмат, эшитинг-а: бир замонларда туйғулар макон тутган орол бор эди. Унда кўпгина туйғулар қаторида Бахт, Қайғу, Билим ва Севги ҳам яшарди. Бир пайт орол сувга чуқа бошлади. Ҳамма қочиш пайига тушди, қайиқларини ҳозирлади. Факатгина Севги шошилмади, гўзал оролини ташлаб кетгиси келмади, ёлғизликда бўлса ҳам шунда яшаб қолишни истади. Аммо фарқ бўлишини билгач, ёрдам сўрашга мажбур бўлди. Унинг ёнидан Бойлик хашаматли кемасида сузиб ўтаётганида “Мени ёнингга ола қол”, деб илтимос қилди.

– Йўқ, ололмайман, – деди Бойлик. – Кемам олтинкумушлар билан тўлган, сенга жой йўқ.

Севги гўзал елканли кемада сузаётган Кибрдан ёрдам сўради.

– Сенга ёрдам бера олмайман, чунки жикка хўлсан, елканимни расво киласан.

Шундай деди-ю, керилганича ўтиб кетди. Севги энди Қайғу қайиғидан умид қилди, ундан кўмак сўради. Бирок, Қайғу: “Уф-ф, мен жуда хафаман, ёлғиз қолишни истайман”, деб қайиғидан жой бермай сузиб кетаверди. Унинг изидан Бахт ҳам кемачасида сузиб ўтди. У шунақанги хурсанд эди-ки, Севгининг нолишини ҳатто эшитмади ҳам. Севги тушкунликка тушиб ўтирганида ёкимли бир овозни эшитди:

– Кел, Севги! Сени ёнимга оламан!

Севги ўзини шу қадар омадли ва бахтли хис этди-ки, ҳатто ёнига ким чорлаётганини билолмай ҳам қолди. Курукликка етиб борганларида Севгига ёрдам кўрсатган халоскор ўз йўлида давом этаверди. Унинг олдида нақадар қарздор эканини билган Севги Билимдан “Менга ким нажот берди?” деб сўради.

– У Вақт эди, – деб жавоб берди Билим.

– Вақтми? У нега менга ёрдам берди?

Билим бу саволдан қулимсираб, шундай деган экан:

– Чунки Вақт Севгининг нақадар буюк туйғу эканини тушуна олади!

Ғайрат “бор гап шу, сиз нима дейсиз?” дегандай жимгина қараб қолди. Қиз нима дерди, йигитнинг мақсадини тушунди. Тушунса-да, ҳикматдаги маъно ёнғоғини чақиб бергиси келмади. У ҳам йигитга бир оз тикилиб тургач, кескин бурилди-ю, яна ғаззола мисоли чаккон ҳаракатлар билан тепага қутарила бошлади.

Қишлоққа боргунларига қадар кўп гаплашмадилар. Гапларида эрталабки ҳазил, киноя, гина оҳанглари йўқ эди. Сухбатлари мухтасар саволларга қисқа жавоблар тарзида бўлди. Сўқмоқ тугагач, Моҳидил тўхтади:

– Сиз чарчадингиз, шу ерда бир оз дам олинг, кейинроқ борарсиз.

Ғайрат қизнинг муддаосини тушунди. Гарчи даядил, чўрткесар қиз бўлса-да, одамларнинг гап-сўзидан

кўркиши унга ғалати туюлмади. Моҳидилнинг амрига итоат этиб, тизза бўйи келадиган харсангга омонат ўтирди. Қиз бурилиб кетишдан олдин бир савол суради:

– Паридарага нима учун чикканимни айтайми?

Қизнинг бу саволи йигитни гангитиб қўйди. Моҳидил ундан жавоб кутмай, изоҳ берди:

– Тилла соат учун чикди, десангиз адашасиз. Мен совғага учадиган киз эмасман. Туғри, дуконда кўрганимда ҳавасим келган. Назиранинг ҳам кўзлари ёниб кетган эди, ушанда. Бунақа тақинчокни кўрган хар канака кизнинг ҳаваси келади, туғрими? Мен шу тақинчоксиз ҳам яшашим мумкин. Билагимга тақиб, кўз-кўз қилиб мактанганим билан мен бошқа Моҳидил бўлиб қолмайман. Билагузукни онам қариндошимизникига яшириб қўйдилар. Милисанинг яна тинтув қилгиси келиб қолса, шурумизга шурва тукилади. Сизнинг гувоҳлигингиз ҳам ўтмайди. Вақт ўтиб, қилган ишингиздан афсуслансангиз, тортинмай айтаверинг, совғангизни ўша нафасда қайтарамиз.

– Моҳидил, сиз мени шунақа пасткаш деб уйлапсизми?

– Пасткашлигингизни билмайман-у... лекин... кеча онам туғри айтдилар, сиз кўп ёлғон гапирасиз.

– Исбот қилинг.

– Исбот қилмайман. Сиз нуқул гапни ҳазилга бурасиз, бу бекорга эмасдир?

– Одатим шунақа, ишда ҳам шунақаман...

– Одатингиз шунақадир... лекин кўзларингиз бир нарсани яшираётганингизни айтиб турибди. Онам жуда кам куладилар. Яқинларимиз “Ҳадеб тумсайиб юрмай, кула-кула юрагингиздаги ғуборларни чиқариб ташласангиз-чи!” дейишади. Қўшнимиз Саримсоқ ота эса “Ойниса, худа-беҳуда ҳазил қилаверган, кўп кулган одамнинг қалби хиралашди. Сенинг дилинг тоза”, деб мактайдилар. Булди, хайрлашамиз... бу гапларни шунчаки айтдим-қўйдим... – Моҳидил шундай деб

жилмайди. Ғайрат бу жилмайишда энди ҳаёт қувончи учкунларини кўрмади. Қизнинг юзига тушунарси андух булути соя ташлаган эди. Моҳидил икки қадам ташлаб, яна уғирилди:

– Эртага буш вақт топсангиз утинг, Жасур акангизнинг ҳисобидан аччиқ қаҳва қилиб бераман. Қаҳва қизларга ашула айтиб, кўнглини оладиган йигитларнинг овозини очиб, булбулигўё қилиб юборармиш!

Шуҳ истехзо оҳангига кўчиб, ўзини ҳам кўнгил хиралигидан қутқармоқчи эди. Лекин ҳазили ўзига ҳам ёқмай, юзини тезгина буриб, йигитдан узоклашди. Ғайрат унга жавоб қайтаришга ҳам улгурмади.

Моҳидил кутилмаган гаплари билан йигитни аламли гулханга иткитди-ю, хотиржам кетди-қолди.

Ҳа, кизнинг кўриниши хотиржам эди, ичида эса олов ёнарди...

Эшик очиб ҳовлисига қадам қўйганда ҳам бу олов тафти босилмаган эди. Онаси айвонда кўшни хотин билан гаплашиб утирган эди, салом берди-ю, уйига кириб кетди. Кийимини ечмай, каравотига чўзилди. Ичинини куйдираётган олов авжига олди. Қул ёқасида Ғайрат паст, синиқ овозда хиргойи қилган эди. Бу дамда унинг ширали овози баралла янгради:

*Оқиб кетма, қалқиб кетма, кўм-қук денгиз ичра Ой,
Оқиб кетма қогоз кема оққан каби ариқдан...*

Қул бўйида Моҳидилнинг йиғлагиси келиб, киприклари кўз ёшлари йулини тўса олган эди. Бу онда йиғига ҳеч нима тўсик бўла олмади.

ПИСТИРМА

Бўроннинг Тошкентга кетганидан хабар топган полковник Равшанов ҳам шошқич равишда пойтахтга йўл олди. Вилоят марказида зарур иши борлигини баҳона қилиб эргашган Нарзиев уни самолётгача кузатгач, шаҳарда ўз юмушлари билан овора бўлди.

Шом коронғусида изига кайтишни истамай, узига-узи “дам олиш кечаси” эълон қилди. Эртасига ишга кайтгач, тунги маишатида минг пушаймон бўлиб, Равшановга рупара булганда айтадиган баҳонани топишни ўйлай бошлади.

Нарзиев шаҳарда “дам олаётганда” милициянинг жиноятга доир кидирув бўлимига муҳим бир хабар келиб тушди. Бошлиқнинг меҳрига сазовор булган, Равшановга мақталган капитан Акмалов шаҳардан “урилиб келган собик” полковникка ўзининг ким эканлигини намойиш этиш фурсати келганидан қувониб, тезкор режа ишлаб чиқди. Музаффарлик шохсупасига ёлғиз ўзи чиқиш истаги қолиб келиб, қоидага ҳилоф булса-да, бошлиқини маълумотдан огоҳ қилмай, “сизни кидириб, топгунимча жиноятчилар жуфтакни ростлаб қолишарди”, деган баҳонани пишитиб қўйди. Катта лейтенант Шухрат Комилов билан бирга яна тўрт ходимни ёнига олиб, Тепатом қишлоғи чекасидаги ташландик бостирмага пистирма қўйди.

Район марказидан утгиз чақирим юқорида жойлашган Тепатом ҳозир кимсасиз эди. Етти йил аввал қишлоқнинг кунботар томонини кўчки олиб кетгач, омон қолган қисми сойнинг нариги бетидаги ялангликка кўчирилган. Аҳоли уйларини бузиб, қурилишга ярайдиган нарсаларини ташиб кетган, гуваладан тикланган бир канча бостирмалар шундайлигича қолаверган, яқиндагина ҳаёт чечаклари унган қишлоқ энди худди урушда бомбаланган харобага айланиб қолган эди. Милицияга тушган хабарга қўра, афюнфурушлар бу кеч худди шу харобалардан бирида учрашиб, олди-берди қилишлари керак эди. Акмалов ходимларни атрофга қўйиб, ўзи Шухрат билан бостирмадан жой олди.

– Қиморбознинг йўлимизда пайдо бўлиб қолганига эътибор қилдингми? – деб пичирлаб сўради.

“Қиморбоз” деб у Ғирромни назарда тутди. Қамок лагерида Бурон берган лақабдан беҳабар булганлари

учун, Ғирром гумон остига олинганидаёк, узлари унга “Қиморбоз” деган шартли лақабни беришган эди. Машинага чиқишаётганида Ғирром қаёқдандир пайдо бўлиб, капитанга ялтоқланганида Шухрат ниманидир сезгандай бўлиб эди. Ҳозир бу ҳақда гапирмай, бепарволик билан жавоб берди:

– Ҳа, сизга чех пивоси олиб қуйибди. Ишни бопласак, сизнинг баҳонангизда биз ҳам чанковбосди қилармиз.

– Сен тирранчалар томоқ дарди билан яшайсанлар. У бизнинг қаёққа кетаётганимиз билан кизиқди. “Пивони совутиб тур, ярим соатда қайтамиз”, деганимга энди тушундингми?

Акмалов узининг доно ва зийраклигидан узи мамнун бўлиб, кўкрак кериб қуйди. Афсуски, қоронғида унинг мамнун чехрасини Шухрат кўрмади. Кўрмасада, уни мактаб қуйиш жоиз эканини фаҳмлади:

– Сиздек булғунимизча ақлимиз кириб қолар. Узи мен омадли боламан. Нуқул яхши устозларга йуликаман. Этагингизни ушлаб юрсам, менам бир нарсанга бўларман?

– Сен бокса, одам бўласан-у, ошнанг бало ҳам бўлмайди. Эси борида бушаб кетгани маъқул. Сен ундан узоқроқ юравер, хўжайин ёқтирмаган одамини тинч қўймайди. Унга қўшиб сенинг ҳам думингни тугиб юбормасин.

– Сиз борсиз-ку, у бир танишим, сиз устозимсиз.

Кейинги гап капитанга мойдек ёқди. Ташқарида нимадир шитирлаб, иккови жимиб қолди. Яримта ой лахтак булутлар орасидан чиқиб, зимистон чекинди. Атроф ғира-шира ёришди. Худди шу пайт тупрок йулда икки одам қораси кўришиб, капитан “жим” дегандай кўрсаткич бармоғини лабига босди. Улар яқинлашгач, бири ёши кагтарок, иккинчиси ёшроқ аёл эканини кўриб, капитан ажабланди:

– Булари ким бўлди экан? – деди пичирлаб.

– Балки йуловчилардир?

– Ташландик кучада кечаси йуловчи нима килади, калланг борми?

Аёллар бостирмага якинлашиб тухтадилар-да, атрофга алангладилар.

– Вроде шу ер, – деди каттарок аёл.

– Можеть быть ваабше килмас, – деди иккинчиси. – Яна зря пойлайбиз. Уже третий раз йуук.

– Молчи! Раз бизга приказ иттилар, значить сто раз килабиз.

Шу пайт ховлидаги қари тут шохида утирган укки безовталаниб канот қоқди. Аёллар чучиб тушишди. Ичкаридагилар сапчиб чиқишга шайланишди. Лекин уккининг хунук овози эшитилгач, иккала томон ҳам тинчиди.

– Лучше китабиз. Здесь что-то не так, – деди ёшрок аёл.

– Яна часик подождем, и хватить с нас. Китабира-миз.

Шу чоқ шохлар шитирлаб, улар яна сергакланишди. Бу гал қуркув устун келиб, шошганларича изларига қайта бошладилар. Капитан туппончасини гилофдан чиқариб, ташқарига отилди-да:

– Тухта, қимирласанг уласан! – деб бақирди.

Аёллар такка тухтаб, атрофга нажот излаб аланглашди.

– Сизга нима кирак? – деди уларнинг бири титрок овозда.

– Танимаяпсанми? Бизни кутаётган эдинг-ку? – деди капитан уларга якинлашиб.

– Ҳич кимни кутмадик, просто вечерняя прогулка, – деди аёл бу сафар осойиштарок овозда.

Капитан қулчиروقни ёқиб унинг юзига тутди-да, захарханда қилди:

– Ия, эски кадрдонимиз-ку! Фаина, вечерний прогулками бу ё мижоз овлашга чикдингми?

– И так, и так, – деди аёл энди дадил оҳангда.

– Фаина, олдинлари “фоҳишаликка статья йук”,

деб кутилиб кетардинг. Энди анча узо-оқ утирадиган булиб келибсан бу ерга.

– Прогоулкага статья борми? – деди аёл “мени кўркитиб бупсан”, деган оҳангда.

– Прогоулканинг бунақасига статьянинг зури бор. Қиморбоз сени кутиб утирибди. Бирга-бирга ачомлашиб кетасанлар. Қиморбоз олдин товламачилик билан утирган эди, энди битга статья билан ётасанлар.

– Какой киморбоз?

– “Какой”лигини ўзинг яхши биласан. Агар бошимизни айлантирмай, бизга хизмат қилсанг, қамокнинг ярмини кестириб бераман. Энди уйлаб кўр-чи: мен бу ерда нима қилиб утирибман? Менинг “просто вечерняя прогулка”га чиқадиган одатим йўқ. Ташландик қишлоқда “просто прогулка”га чиқадиган хотинларнинг гапига лаққа тушадиган аҳмоқ ҳам йўқ.

– Капитан, миленький мой, сладенький мой, мин проституткаман, и все. Син мини наркотага путать итма. Наркота минга и даром киракмас. Но вот, этот скотина дочурка наркоманка булиб колгон. Хатада богатенький, молоденький клиент утира. А бу скотинада ломка начинается. Биз закун билабиз. По этому хатада лишний наркота не держим. Биз ишитганбиз, что бунда наркота реализовать этийла. Вот и пришли.

– Шу ерда кокоин сотилар эканми?

– Кокоин или урнига заменяющий.

– Ким сотади?

– Какой-то Балтакул, что ли?

– Шу ерда яшарканми?

– Что вы, капитан, перестрелкадан кийин бунда никто не живет.

Аёлнинг гапини эшитиб, “ҳа, энағар, тилингдан илиндинг-ку!” деб кувониб, уни баттар сикувга ола бошлади:

– “Перестрелка” дейсанми? Бу ерда отишма бўлганини сен каердан биласан?

– Ну, скажешь капитан, – деди аёл хотиржам равишда. Оҳангига қараганда, гапидан илинган лакма-

га ухшамасди. – Ҳамма била-ку? Мин асмондан свалитъся итмаган-ку? Почему я не должна знать?

– Болтакулдан корадорини тез-тез олиб турармидинг?

– Бугун первый раз. Ишитдик, что продает и пришли.

– Биринчи марта, дегин... Олдин каердан олардиларинг. Наркоманка қизингнинг ломкаси бошланса қаёққа югурардинг? Ломка бир ҳафтада бир бўлмайди-ку, а?

– Бозордан олардим.

– Кимдан?

– Мин уларни ваабше не знаю и знать не хочу.

– Яхши, ишонтирдинг, уларни танайман. Болтакулни ҳам танайманми? Агар уйини билмайман, десанг, аҳмоқ қилганинг учун шу ернинг узиди отиб ташлайман.

– Не пугай, капитан, син отолмайсан, каждый пуля учун отчет беришинг кирак.

– Укнинг ҳисобини бериш қийин эмас, халтаси кокоинга тула хотин қочаётганда отиб улдирилса, ҳамма раҳмат дейди. Бу ёғидан кунглинг тук бўлсин, туртта ук сенга, турттаси қизингга аталган.

– Ну капитан, хватить инди пугать итгали, уйин точно билмийм. Но речканинг нариги берегида, лишь один раз борганман.

– Ҳозир бошлаб борасан.

– Прямо ҳазирми?

– Гапни купайтирма, юр.

Панада турган машинага чиқиб, изларига қайта бошлаганларида кишлок харобалари орасидаги йўлда икки кишининг қораси кўринди. Акмалов “Тухтат машинани!” деб бақирди. Машина тухтаб, улар тушгунларича икки одам ўзини қоронғи дарахтзор орасига уриб, ғойиб бўлди. Атрофни кидирганлари самара бермади. Капитан сукина-сукина машинага қайтди. Шухрат икки аёлнинг қочишга ҳам уринмай машинада ўтирганларини кўриб, ажабланди.

Район марказидан утаётганларида капитан қаҳвахонадаги чирокни қуриб, машинани тухтатди.

– Бунақа пайтда ишламас эди-ку? – деди ажабланиб. Шухрат билмадим, дегандай елка қисиб қўя қолди. Акмалов машинадан чакқон тушиб, тез-тез юрганича юқорига кўтарилди. Қаҳвахона саҳнида уни Фирром очик чеҳра билан кутиб олди.

– Албатта келишингизни билардим, – деди саломлашгани қўл узатиб.

– Ярим соатда келаман, девдим, шунча кутдингизми? – деб сўради капитан унга тикилиб.

– Қиморбозлар соатга қарамайдилар, биласизку? Утирасизми ё ураб берайми?

– Биттасини очиб, учтасини уранг.

– Сизга унтасини атаб қўювдим.

– Атаган бўлсангиз, ўрамайсизми?

– Булди, ҳаммаси тап-тайёр.

Акмалов бир шиша пивони кўтариб ичиб адо қилгунича тўққиз шиша қоғоз халтага жойланди. Фирром тўққасини қўлтиклаб олиб, азиз меҳмонини машинага қадар кузатиб қўйди. Машина жойидан жилгач, унинг изидан истехзо билан кулиб қараб турди-да кейин тупурди. “Шаҳардан қилган бир кўнғироғим-у, фоҳишанинг битта найранги ҳамма ишни пишитиб берди, – деб ўйлади у. – Қармоқдаги хўрак ўрнига Фаинани ташлаганим яхши бўлди, бу лакма осонгина илина қолди. Энди Болтаевникига етиб боргунича, одамларимиз янги йўлдан бехатар ўтиб олишади. Тоғ йўлларидадан ўтиб олишса бўлгани, у ёғида пистирма хавфи йўқ. Нарёқдагилар ортиқча ваҳима қилаверишади. Бу овсарларнинг бурни остидан тонналаб молни индамай олиб ўтса бўлади. Улат беркитган молни топсам, бу ёғига ошиғим олчи. Ака-хоним бошқача ўйин қилмоқчимиз, майли, кимнинг қўлида “қўзир” бўлса, ўша ютади”.

Бир кўтаришда шисани бушатиб, ховурини босгандай бўлган капитан Болтакулнинг уйида ўзини

нима кутаётганини билмасди. Болтакулнинг уйи нима экан, эртасига бошлиғига, кейин полковник Равшановга рупара булганида бошига қандай дўллар ёғила- жагидан беҳабар эди.

* * *

Бу йигитнинг елкасига гитара осиб юриши кишлоқ аҳли учун ажабтовур туюлиб, унга “гитарчи милиса” деган лақаб қуйилган эди. Лекин унинг ҳар тонг югуриб юришидан кўпам ажабланишмади. Ижара уй эгаларидан фақат кампирга ғалати туюлди. “Саҳармардонда итга ўхшаб сакиллаши шарт эканми?” деганида чоли “Бу бола шаҳарда ўсан, қиладиган иши йўқ. Ейди, ичади, утиради, ётади. Ўгилиб ишламайди. Шунақа югуриб турмаса, томирларидаги қони тўгнайди. Суяклари ҳам лаккашиқилдок бўлиб қолади”, деб тушунтиргач, кампир унинг бу қилиғига ҳам кўниккан эди.

Паридара сафаридан кейинги таассуротлар ис- канжасида яхши ухлолмаган булса-да, Ғайрат одати бўйича барвақт туриб, кишлоқ кўчаларидан ўтгач, юқори сари югура кетди. Ялангликка етай деганда чинор дарахти панасида беркиниб турган кимдир уни беҳос чалиб юборди. Ғайрат мувозанатини сақлай олмасдан йиқилди-ю, лекин чаққонлик билан қаддини ростлаб олди. Бирок, ўгирилишга улгурмади, гарданига тўппонча тиралиб, орқадан “Қимирласанг уласан”, деган овоз келди. Ғайрат итоаткорлик билан иккала қўлини кўтарди-да, кутилмаганда чап бериб, орқадаги одамни бир зарб билан йиқитди. Зарби кучли эмасди, бу ҳаракатни кутган орқадаги одам тиззалаб қолди.

– Сен аллақачон битта ўқ билан сийланиб бўлган эдинг, чиранишинг ортиқча, – деди Шўҳрат тўппонча ўрнида тираган чўпни нари отиб.

– Беркиниб турганингни кўрган эдим, отишга улгурмадинг, – Ғайрат шундай деб унга қўл узатди-да, туришига ёрдам берди.

– Исбот кил, – деди Шухрат ужарлик билан.

– Биринчи исботи – шунча кенглик бўла туриб, дарахт томон югурганим, иккинчиси – дарахтга жуда яқинлашганим. Учинчиси – чалганингда оёгинг оёғимга тегмади-ку? Тан оласанми?

– Тан оламан.

– Суфи бетини ювмай нима қилиб юрибсан буёкларда?

– Тошкентга кетяпман, хайрлашгани келдим. Гапинг булса, айт, керакли одамга етказиб қуяман ё уйингга кириб чиқайми?

– Уйимга албатта кирасан, аямнинг қулларидан ош емасанг ҳисобмас. Тошкентда нима қиласан?

– Малака ошириб келарканман, уқишга юбориш-япти.

– Ие, Акмалов бориши керак эди-ку?

– Бир кечада алғов-далғов бўлиб кетди. Нарзиев келиб, ҳаммани ин-инига кирғизворди. Равшанов кайтгунича чора қурган бўлиб, мени сургунга ёзиб қўйди.

– Нима бўлди?

– Қиморбозни кузатаётганимиз яхши натижа бергандай туюлган эди. Курьерларнинг қуниб-утадиған ерини аниқлаб ҳам қўйгандик.

– Хўш, қаердан ўтишаркан?

Ғайрат шундай деб муғамбирлик билан куз қисди. Бир куни Шухрат гаплашиб ўтириб, ўзининг таҳминларини айтганида Ғайрат рад этганди. Ҳозир шу баҳсинг ечимини ўз фойдасига ҳал бўлишига ишониб, кулимсиради.

– Қувонмай тур, гаров ўйнасам бўлар экан. Баҳсда мен ютдим. Сен “Ўлатнинг курьерлари эски йўлдан юрмайди”, деб бошимни котирувдинг. Биз уларни отишма бўлган жойда қўлга олай дедик.

– Келишдимми? – деб жиддийлашди Ғайрат, сўнг бош чайқади, – бўлиши мумкин эмас. Мантиска туғри келмайди.

– Улар сенинг мантиғинг билан ҳисоблашарканми? Сенга ўхшаб мантикка суяниб иш кўришимизни яхши билишади. Биз нима қиламиз? Бир жойни пойлаймиз-пойлаймиз-да, иш битгач, кайрилиб ҳам қарамаймиз. Чунки “мантик” деган илмни ўқиганмиз. Улар эса Улат йўқ қилинган, эски сўкмоқларга қара-маслигимизни ҳисобга олишган. Биз сен айтган мантикка риоя қилмай, уларнинг мантиғига қараб, ўша эски йўлни пойладик.

– Хўп, пойлабсанлар, топибсанлар, нега ушламадиларинг?

– Очиги... биласан-ку, Акмаловнинг турган битгани ўпка. Яна шошма-шошарлик қилди. Бизни хўжайиндан бемаслаҳат, берухсат пистирмага олиб чиқди. Ишни ёлғиз ўзи қойиллатиб, раҳмат эшитаман, деганми, Худо билади. Раҳмат ўрнига бошига бало орттирди. Унга қўшилиб менам емаган сомсамга пул туладим.

– Ҳайдалдимми ўша ўпканг?

– Айбни менга оширворди. Маълумотни мен топганмишман, мен шоширганмишман, тезкор гуруҳни мен олиб кетганмишман. У безовталаниб, изимдан борганмиш. Бетимга безрайиб қараб туриб шунақа дейди.

– У безрайиб гапирди, сен безрайиб туравердинг, шунақами?

– Нарзиевнинг олдида уни енгиб буларканми? Унга танбеҳ берди, менинг ёшлигимни ҳисобга олиб, кечирди, тажрибам камлигидан афсусланиб, малака оширишга юборяпти.

– Осон қутулибсан, оғайни.

– Мен буйрукни бажарадиган кичкина одамман. Орқамда суянадиган тоғим йўқ.

– Бизнинг фожиамиз ҳам ана шу “буйрукни бажарадиган кичкина одам” эканимизда. Хўп, энди қолганини айтиб бер: пойлабсанлар, тутай дебсанлар, кейин нима бўлди?

– Ярим кечада иккита хотин пайдо булди. Каттароғи фоҳиша экан, Акмалов таниркан. Қорадори-га алоқадорлиги маълум булди-ю, леки у қари ғар ҳаммамизни лақиллатиб кетди. “Қорадори сотадиган Болтакулникига олиб бораман”, деса ишонибмиз. “Болтакул” эмас, “Болтаев” экан.

– Уч кун олдин улган гиёхвандми?

– Ҳа, уша. Кучасига бурилганимизда билдик.

– Унгача ҳеч нима булмадимми?

– Хотинларни уша жойда қўлга олиб йўлга чикканимизда икки одам кўринди. Кўринди-ю, ғойиб булишди. Изларини ҳам тополмадик. Тахминимча, улар ғархотин билан учрашувга келаётган бўлишган-у, хотин бизни чалғитиб, белгиланган жойдан олиб чиқиб кетган.

– Ҳайрият, шунга ақлинг етибди. Уша икки одам машина йўлида кўриндимми?

– Ҳа.

– Машина чироқлари ёқикмиди?

– Ярим кечада чироқсиз юриб буладими уша овлоқда?

– Хўп, энди уйла: агар уша икки одам курьер бўлса, милиция машинасининг рўпарасидан чиқиб, кейин ғойиб буладими? Шунақа аҳмоқми улар?

– Менам шуни уйладим. Балки кимдир бизни лақиллатмоқчи бўлгандир?

– “Бўлгандир” эмас, бошлаб лақиллатган! Маълумотни кимдан олгансанлар?

– Шаҳардан кимдир Акмаловга кўнғирок қилибди. Лекин... мен бир нарсадан сал гумонсирадим. Машинага чиқаётганимизда идора олдида Киморбоз пайдо булди. Акмаловга чех пивоси олиб қўйган экан. Капитан “ярим соатда келамиз”, деб кетди. Ярим кечада қайтаётсак, қаҳвахона очик, кутиб утирган экан. Бир халта пиво билан кузатиб қўйди, қизиқ-а?

– Ҳа, қизиқ... Кейин-чи?

– Болтаевнинг ўлигини текширган экспертиза хулосаси келди. Унинг қорадоридан улгани рост. Лекин

билагидан олмаган. Ошқозонидан унбешта елим халтача чикқан, иккитаси ёрилган экан. Шунинг учун ҳам гужанак булиб қотиб қолган.

– Уйлаб кўрдиларингми: Болтаев халтачаларни ютганидан кейин керакли жойга олиб бормай, нега қишлоғига қайтиб келибди?

– Балки очкузлик қилгандир. Қорадоридан ўзи фойдаланмоқчи бўлгандир?

– Балки лақиллатиш занжирининг битта ҳалқаси шу Болтаевдир?

– Ҳа, гапир, гапиравер. Битта сен ақллисан. Бошқа ҳамма аҳмоқ! – Шуҳрат аччиқланганини яширмай афтини бужмайтирди.

– Оббо, ҳазиллашдим, – деди Ғайрат узр оҳангида. – Сен сурадинг мен мантик тарозисига қўйиб таҳлил қилиб бердим. Хоҳласанг, эътибор қил, хоҳласанг фикрларимни ахлатга ташла. Юр, бирга чой ичамиз.

– Чойхўрликка вақтим йўқ. Сенинг мантиқий хулосаларингни эшитай деб келмадим, ошначилигимиз ҳурмати яна бир марта огоҳлантириб кетай. Хужайиннинг ёқтирмаслигини ўзинг ҳам биласан. Сал ўзингни тутиб юр. Қаҳвахонада куп уралашма. Сир бўлса ҳам айтиб қўяй: Қиморбоз бизнинг кузатувимизда. Сенам бир-икки қоғозга тушдинг. Гитарангни ҳам савлат қилиб кўтариб юрма.

– Милисага ярашмайдими?

– Гап ярашишда эмас, одамлар бунақа олифтагарчиликни ҳазм қила олишмайди.

– Бу олифтагарчилик эмас, санъат.

– Бу ернинг санъати бошқача, ўзинг кўрмаяпсанми?

– Кўрмаяпман... қизик... нега кўрмаяпман? Кўзларим очик... қизик...

– Масхарабозлик қилма. Ўқиб юрганимизда сен бошқача эдинг. Бу ерга келганингдан бери сени танимайроқ турибман. Биз “ичимиздан чиқадиган генерал” деб сен билан фахрланардик.

Ғайрат дүстидан күзларини олиб кочди. “Нима буляпти узи? – деб уйлади. – Кеча Моҳидил күзларингизда бир сир бор деган эди. Бугун ошнам танимай турибди. Нахот фош буляпман?”. Ғайрат бир оз сукут сақлагач хурсинди:

– Мен бошқача эмасман, ошна, ҳаёт бошқача бўлиб кетяпти. Қарасам, ҳаётнинг икки йўли бор экан: биттаси тиканли, биттаси шоҳи пояндозли. Олдин тиканли йўлда бахтимни топаман, деб юрган эканман. Уйлаб курсам, Худо менга шоҳи пояндозни яратиб қуйибди. Сен хужайиннинг ғазаби билан мени кўрkitма. Тўрт йил ўқиб, иссиқ уйимни ташлаб келиб бу ерда участкавой бўлиб юриш мен учун амалми? Генераллигинг ҳам керакмас. Олса олсин шу амалини. Қишлоғингга милиса бўлиб келиб, уйимга наркобарон бўлиб кайтсам-чи?

Шухрат “эсинг жойидами, нималарни валдираяпсан?” дегандай унга тикилиб қолди. Кейин насихат охангида деди:

– Тентак... бунақа гапни ҳазиллашиб ҳам гапирма.

– Ҳазилмас, – деди Ғайрат кулиб. – Калламга зўр фикр келган. Сенам уйла: икковимиз уйимизга иккита оқ “Мерс”да кириб борсак ёмонми?

– “Мерс”?! Қаерда бор экан, уша “Мерс”? Ҳали йиқилганингда бошинг лат еганга ўхшайди, духтирга курсатиб тур, кайтганимдан кейин гаплашамиз қолганини.

Шухрат шундай деб жаҳл билан ўгирилди-да, изига қайта бошлади. Ғайрат уни кузатмади, жойидан жилмади. Кейин икки муштини ерга тираб бадантарбия қила бошлади. Билаклари, бўғинларида оғрик турса ҳам, чарчагани сезилса ҳам тўхтамади. Вужудига ҳукм ўтказайтган иложсизлик туғдирган ғазабни шу тарзда енгмоқчи бўлди.

БАЛАНД МАРТАБАЛИ ДАСТЁР

Поезддан тушган Бурон шаҳар уйғонган, кўчалар гавжумлаша бошлаган дамда Марказий телеграфга етиб келди. У боғланмоқчи бўлган шаҳар ҳали ноз уйкуда эди. Айниқса, тунда бировларнинг шўрини қуришти ё маишат билан банд бўлганлар хордик чиқариш илинжида эндигина тушакка кирган пайт эканини Бурон яхши билади. Айни шундай дамда улардан бирини безовта қилиши ҳам бежиз эмас. Одесса йўналиши банд бўлмагани учун телефончи қиз Капралнинг уйини дарров улаб берди. Капрал уйқусираган овозда “алло, ким бу” дейиши билан Бурон овозини дуриллатиб, гап бошлади:

– Она Одессада нима учун кечаси ҳам қуёш чараклаб туради, биласанми?

Бу парольни Улат Буронга қамоқдалигида айтган эди. Жуда кам одамга маълум бўлган шартли маҳфий сўзларни эшитиши билан Капралнинг уйкули кўзлари мошдек очилганини ҳис этган Бурон гапини дадил давом эттирди:

– Салом Скоробогатов, омонмисан, ҳали генерал бўлганинг йўқми?

– Ким бу? – Капралнинг овози ўзгарди. Уни камдан-кам одам насабини айтиб мурожаат қиларди. Шу сабабли ҳам овозида сергак тортгани, хатто ҳадиксирагани сезилди. Бурон эса унинг саволини эшитмагандай гапини давом эттирди:

– Бир пайт одессалик ўғрилар “Капрал, сендан генерал чикмайди”, дейишган экан. Эшитишимча, генераллик камлик қилиб, энди маршалликни даъво қилаётган эмишсан, а?

– Ким бу деяпман? – Энди Капралнинг овозида ғазаб оҳанги сезилди.

– Танимадингми? – Бурон бир оз сукут сақладида, кейин худди биров эшитиб қолишидан эҳтиёт бўлгандай, пичирлади. Унинг пичирлаши Капралга

илоннинг вишиллаши каби эшитилди: – Бу пароль билан яна ким гаплашарди? Мен – Улатман!

– Улат? Бошимни айлантирма, Улат улган, гурда чириб ётибди. Кимсан, айт!

– Агар улган бўлсам, демак, гурдан кунғирок қилаётган эканман. Агар ғирром уйин қилаверсанг, ғирбонингдан оламан-у, гурга тортиб кетаман. Мен ётган гур икки кишилиқ экан.

– Нима деяпсан, қанақа уйин?

– Сен туплантида ким билан келишдинг? Бир пачок билан шерик бўлдингми? Молнинг қолганини сенга уша аҳмоқ топиб берарканми? Мен гурдаманми? Демак, мол ҳам гурда. Лекин қайси гурда? Буни билиш учун куп-куп гурларга тушиб чиқиш керак. Сен уғрисан, қонунинг бошқа. Бизнинг қонунимиз шундайки, гурга тушган одам қайтиб чиқмайди!

– Улат, ростдан узингмисан? Улганингга мени ишонтиришган эди...

– Ишонганинг яхши. Шундай қилиниши шарт эди. Лекин сен думингни ликиллантишга шошилибсан.

– Мен шошилганим йук. Шериклар шоширишяпти. Чегарада мол йиғилиб қолган. Олиб ўтишимиз керак.

– Ғирром олиб ўтиб бера оларканми? Шу сўтакка ишондингми?

– Нима деяпсан? Эсим жойида. Ғирром менга никоб учун керак. Чегаранинг исковичлари Ғирром билан овора бўлиб туришганда мен ишимни битириб оламан.

– Ўйлаб иш қил. Сен бу томонларни яхши билмайсан. Чегарадан ўтиш Одессада тухум босиб ўтиришдан анча фарқ қилади. Мендан анча қарзинг бор-а?

– Эсимда. Сен йуқолган молни етказишинг билан ҳисоб-китоб қиламан.

– Ўйлаб гапир. Мол йуқолгани йук. Улат тирик экан, мол йуқолмайди, қарз ҳам кечилмайди.

Бўрон кескин оҳангда шундай дегач, у томоннинг жавобини эшитишни хоҳламай гушакни жойига илиб

қуйди. Ташкарига чикиб, туриб колди. Кўнгли аччиқ чой истади. Қишлоқда тонг-сахар чойхоналарда самовар кайнаб туради. Мудрок шаҳарда бунақа чойхона булармиди?

Бу ерга келишидан мақсади фақат телефон килиш эмас, чой кидириш ҳам эмас. Бурон соатига қараб олгач, белгиланган вақт етганини билиб, атрофга зийраклик билан разм солди. Кучани супуриб юрган кишига диққат билан қараб, унинг ҳаракатларини кўзатди. Кейин худди кимнидир кидириб юрган гаранг одам сингари унга яқинлашиб саломлашди. Супурувчи саломга алик олиб, унга бир қараб олди-ю, “сизни танимайман, гап сотишга вақтим йўқ”, дегандай ишини давом эттирди. Бурон эса унга халал бермай нари кетиш ўрнига жойидан жилмади.

– Шаҳарга келиш яхши-ю, эрталаб бир пиёла чойга зор бўлиш ёмон-да, – деб эснаб қўйди.

– Эрталаб тўйиб ухлаш керак, чойга бало борми? – деди супурувчи тўнғиллаб.

– Чойга-ку бало йўқ, лекин биқсиб ётавермай, сизга ухшаб вақтли турилса, кун баракали бўлади.

– Афандига ухшаб-а? – супурувчи шундай деб ишдан тўхтаб, Буронга қаради.

– Қайси афанди? – деб ажабланди Бурон.

– Афанди уйқучи экан, хотини дашном бераверибди, “эрта туриб, вақтли кўчага чиқсангиз, уйимизга барака киради”, деяверибди. Афанди бир куни хотинини айтганини килиб сахармардонда кўчага чикиб, иккита ўғрига дуч келибди. Шу кеч омадлари юришмагани учун ўғрилар ғашланиб туришган экан, Афандини шарт ечинтиришибди. Қип-яланғоч уйга кириб келаётган эрини кўрган хотин кўркиб кетса, Афанди “Хотин, мендан олдин уйғониб, кўчага насиба излаб чиққанлар ҳам бор экан-да”, деган экан.

Латифа Буронга ёкиб, мириқиб кулди. Бу онда супурувчи унинг бармоқларига туширилган узук тасвирига эътибор қилди. Бурон буни сезиб, у ҳам су-

пурувчининг билагига караб олди: ханжарга илон уралган, дастанинг тепа кисмида одам калласининг суяги. Билмаган кишига бу кукимтир сурат кандайдир вахшийлик белгиси булиб туюлиши табиий. Буронга эса маъноси аниқ – ўғирлик ва талончиликдан иборат ҳаётнинг бошланганлигини англатувчи бу татуировка ёшлар учун дастлабки йиллари фахр ҳисобланади. Бурон билакдаги суратни курмагандай, кула туриб деди:

– Тошкентликлар латифа тукишга уста булишадую, лекин латифа чой урнини босолмайди-да... Эрталаб аччиқ чой ичадиган одамни латифа билан туйдириш мумкинми?

– Чой топилар-у, чефир топилмас, – деди супурувчи унга тикилиб, кейин сенсирашга ўтди: – Қаерларда утиргансан, ошна?

– Советнинг мен утирмаган “зона”си қолмаган. Охирида Уржумда утирганман.

– Уржум? Бунақа жойни эшитмаганман.

– Ғарбий Украинада шунақа дузах бор. Ўзинг қаерда утиргансан?

– Мен Учкудукнинг буриси эдим.

– Лақабинг нима?

– “Червонец”.

Одамлар ун сумлик кизил пулни “червонец” деб урганиб қолишган. Буроннинг оламида бу сўз қамок лагерида ун йил утириб чикқан маҳкумни билдиради. Ҳамонки, бу супурувчининг буйнига ун йил илинган экан, демак, у майдалардан эмас, демак, муомалада катта кетмаслик керак.

– Шу атрофда кулбачанг йукми, чефирхўрлик қилмаймизми? – деди Бурон мулоийм оҳангда.

– Мен ишдаги одамман, чефирхўрликка вақтим йук. Ҳозир анави ерга ўтсанг, саккизинчи трамвай келади. Охиригача борсанг, “Кукча катик бозори”га етасан. Лекин у ерда сен айтган чой булмайди. Бир-икки соат чидасанг, “жар ресторан”да нафсингни кондириб оласан.

– Қанақа ресторан? – деб ажабланди Бўрон.

– Жар буйидаги хонадонларда кабобхоналар очишган, шуни “жар ресторан” дейишади. Шу йўл бўйлаб юрсанг, ана, баланд меҳмонхона турибди. Номи “Москва”. Орқа томонига ўтсанг, эски кўчалар бошланади. Кўча бошида ит-мушук духтирхонаси бор. Чап томондан саккизта эшик санаб, тўққизинчисига кирасан. “Раджи золотойнинг кабобхонаси” деб ёзиб қўйилган. Соат тўққизда ўша ерга етиб борсанг, чефирни мириқиб ичасан. Чефир усталари ўша ерда. Унгача санқиб юрмай десанг, Кўкчага боравер.

Супурувчи “гап тамом” дегандай, ишини давом эттирди. Бўронга бошқа гап керак ҳам эмасди. Тошкентга йўл олганда ким билан, қачон учрашишни билмасди. Унга маълуми – Марказий телеграф олдида бир супурувчи чефир қаерда яхши тайёрланишини айтиб бериши керак. У айтди, Бўрон тушунди. Бегоналар англамайдиган маҳфий-шартли тилда гаплашиб, бир-бирларини яхши тушундилар. Бўрон Уржумда ўтирмаган, у ерда камок лагери борми ё йўқми билмайди, супурувчи Учқудукка яқин ҳам бормаган. Учрашувни ташкил этувчилар хатардан холи бўлиш мақсадида шу ёлғонни тўқиб беришган.

Маслаҳатга амал қилиб, Бўрон Кўкча даҳасидаги бозорчага борди. “Қатик бозор” деган номни эшитгандаёқ у ерга боргиси келмаган эди. Супурувчининг гапи шунчаки тавсия эмас, бажарилиши лозим бўлган вазифа бўлгани учун борди-ю, турли-туман таомларни куриб, кўнгли кутарилди. Кабоб буюргач, семиз хотин катта термосдан чойнакка чой қуймоқчи бўлган эди, уни тўхтатиб, аввал уч-тўрт дамлам қуруқ чой солдирди. Аёл бундан ажабланди-ю, лекин буйруқни сўзсиз бажарди, бармоқдаги узук тасвири нимани англатишини билмаса-да, ғалати хўрандага ҳадик билан қараб олди. Бўрон шошилмай нонушта қилгач, трамвайга ўтириб Чорсуга қайтди. Белгиланган жойга бориш фурсати ҳали етмаган эди. Шу сабабли бозор

томон ўтди. Бир маҳал гушт кўтарганча югуриб келаётган аёлларга дуч келиб, узини четга олди. “Нимага қочишяпти, гушт ўғирлашганми?” деган уйда, атрофга аланглади. Булар гушт ўғрилари бўлишса, одамлар эътиборсиз қарамасди. Кимдир қувларди, “ушла, хов, ушла” деган хайкириқлар буларди. Бир одамнинг қочаётган хотинларга қараб, бош чайқаганича кулиши Бўронга ғалати туюлиб, унга яқинлашди-да:

– Булар нега қочишяпти? – деб суради.

– Милиса қувлаётганмиш, – деди у киши афсусли оҳангда.

– Милиса кўринмаяпти-ку? – деб ажабланди Бўрон.

– Мусофирмисиз, дейман? Бу бозорнинг шунақа қилиқлари бор. Қассобларга эркинлик йўқ, ҳали у кучада, ҳали бу кучада савдо қилишади. Милиса қувлаши бир баҳона. Булардан кундалик ҳақини олиб турган милиса шу иссиқда югуриб эсини ебдими? Бир кучада савдо қилиб туриб, тўсатдан қочиб қолишларидан мақсадлари ё гуштнинг нархини оширишади ё сифатсиз гуштарини пуллаб олишади. Бунақа қоч-қочда харидор гуштга қараб утирармиди. нима ўраб берса олаверади-да. Бир-икки кундан бери буларнинг бозори касод. “Қассоблар семиз хотинларни ўғирлаб сўйиб, қўй гуштига қўшиб сотишаётганмиш”, деган миш-миш тарқалиб қолган.

– Шу гапга ишонишадими?

– Ишонадиганлар бор шекилли-да? Балки буни ҳам ўзлари тўқиб чиқаришгандир. Бозор шайтоннинг масжиди бўлганидан кейин ҳар балони кутиш мумкин-да. Меҳмон, томошага келганга ўхшайсиз, чўнтакка эҳтиёт бўлинг. Агар биронта бола чўнтагингизни қоқиб олса, орқасидан қувламанг. Бир овлоқда катталари кутиб туради. Ҳам пулдан айриласиз, ҳам...

У киши “бу ёғини ўзингиз тушуниб оларсиз” дегандай маъноли қараб қўйгач, йўлида давом этди. Ёш боланинг чўнтакка тушиши ё кесиб қочиши, овлоқда катталарнинг кутиб туриши Бўрон учун янгилик эмас.

Вақтида у вазифани ҳам, бунисини ҳам қойиллатиб бажарган. Бола ёшида нечта анковнинг чўнтагини кесган, йигит ёшида уғри болани қувиб келган нечта дов-юракнинг бурнини конатган.

Бозорни ҳар ким ўз қўзи билан томоша қилади, ўз дунёкараши қўламига қараб хулоса чиқаради. Сайёҳлар тотли меваларнинг тури қўплигидан хайратланишади, нархи арзонлигидан ажабланишади. Рўзғор ташвишида келган харидор эса нархнинг тобора ортиб боришидан нолийти. Сифатсиз бўлса ҳам, арзонроғини олади.

– Қанчадан?

– Қирқ тийиндан.

– Икки кун олдин ўттиз тийиндан олувдим, арзонроқ қилинг. Мановларингизга қурғ тушган, уринган, йигирма тийиндан берсангиз ҳам бўлади.

– Текини керакмасми опагон? Ахлатхонага боринг, ириган-чириганлари орасида яхшилари ҳам бор.

– Вой турқинг қургур, сен нега мени ҳақорат қил-япсан? Ҳозир ахлатхонангга ўзингни олиб бориб таш-латайми? Сенга ўхшаганларнинг беш-ўнтаси ётибди бижиб, эрта-индин онанг келиб танлаб, саралаб олиб кетар?

Чўнтаги бақувватлар нархни сураб ҳам утириш-майди.

– Беш кило торт.

– Хўп, акагон.

– Қанча бўлди? Ма, ўзинг керагини санаб ол.

Шундай деб бир даста пул узатилади...

Бўронни бу манзаралар қизиқтирмайди. “Ёшлигим қайтиб келса бунақа бозорлардан ўнтасини бир кунда гуллатиб чиқардим-а” – унинг бозордан олган армонли таассуроти шунинг ўзи. Шотут сотаётган аёл уни тўхтатиб, бу меванинг фазилатларини айтиб мақтайвергач, бир истакон шарбат ичиб, рохатланди. Мақтовларнинг зўридан эмас, таъми ёқиб қолгани учун яна бир истакон бушатгач, бозордан чиқиб,

учрашув жойига қараб кетди. Айтилган кучага бориб, хайвонлар духтирхонасидан ўтгач, кийшиқ-кинғир девордаги ёзувга кўзи тушиб, кулиб юборай деди. Ҳали супурувчи бу ёзувни белги сифатида айтганида чиройли килиб ёзилган лавҳа деб уйлаганди. Ола-була тарзда оқлаб қўйилган пахса деворга кўмир билан “Раджи золотойнинг кабобхонаси” деб ёзиб қўйилиши ҳар турли ҳашаматли ресторанларда маишат қилган одам учун ажабтовур туюлди.

Барвақт бўлгани учун ичкарида кабобхўрлар кўринмади. Кўрага уйиб қўйилган кўмир энди-энди олов олаётгани сабабли ҳовли исга тўлган эди. Бундан Бўроннинг кўнгли беҳузур бўлиб, томоғи қичишди. Бир-икки йўталган эди, кабобни сихлаётган йигит у томон қараб:

– Келинг акахон, бир пас ўтириб турасиз, – деб лутф қилди.

– Чойнинг борми? – Бўрон шундай деб тутун урмаётган томондан жой олди. Ичкари уйдан бир жувон чиқиб, чақалокнинг дорга осилган чойшабларини тез-тез йиғиштириб олди-ю, дарровгина изига қайтиб, йигитнинг норози назаридан осонгина кутула қолди. Йигит “ресторан”и ҳовлисига чойшаблар илинганидан ҳижолат бўлдими ё аёлининг бегона эр ҳузурига чиққанидан аччиқландими, Бўрон фаркламади. Йигит бунақа ҳижолатликдан нари экани, аёлини кизғанмаслигини уйлаб кўрмади ҳам. Уйлаб ни-ма қилади, уй эгасининг фаросатини билиш учун ҳовлига бир назар ташланса кифоя. Аёлини бегонадан кизғанадиган эр уйида кабобхона очмайди.

Йигит бир оз ўз иши билан банд бўлгач, меҳмонга қараб олди:

– Ҳозир қайнайди, акахон... Иссиқ нонни ҳали олиб келишмабди. Азгина сабр қиласиз.

Шу пайт катта бризент халтани базўр кўтарган бир ўсмир кириб келди. Айвон томон ўтиб оғир юкни ерга ташлаб, “уф” тортди. Йигит қўлидаги сихни қўйди-да,

халта оғзини очиб, ичидагиларни катта тоғорага ола бошлади.

– Лампичкадан кўпроқ олмабсан-ку? – деб ўсмирга хумрайиб қараб олди.

– Борини беришди, – деди ўсмир айбини буйнига олган бечора одамнинг оҳангида.

– Барсга учрагин демаганмидим? Бир вагон бўлса ҳам топиб бераман, деган.

– “Барс” деган одамингиз бугун ишга чикмабди.

– Нега чикмайди?

– Кеча оғайнилари билан гапда экан. Букиб қолганмиш. Роса кўп отаркан-ку?

– Отишга отади-ку, лекин бўкмайди ҳам, кайф ҳам бўлмайди. Мен билан роса отишган. Икки шишадан кейин ҳам килт этмай утирган. Ишга келмаган, деб сени алдашган. Уни кўролмайдиган ичкоралар кўп. Эртага борганигда буш келма, “халадийна цехида ишлайдиган Барс акамни чакириб беринглар”, дейсан. Халадийнада ишлагани учун ёзда ҳам палто кийиб юради. Палтосининг ичига битта молнинг гушти кетади. Лампичкалардан бир вагони сиғади. Қоровул-поровулига қарамайди. Тушундингми, галварс? Гушткомбинатда ундан зўри йўқ. Лампичкани етказиб бермасак, ашулачи акаларинг келмай қўйишади. Кабобхонадан файз кетса, сенларни битимга боқаманми!

Бўрон йигитнинг гапларини диққат билан тинглаган бўлса-да, кўп нарсани тушунмади. Галварсликда айбланган ўсмир эса, дарров англаб, бошка гап қайтармади.

“Қайта қуриш” деган давру-даврон келиб, ҳар турли кооперативларга ижозат берилгач, шаҳарда бунақа “қўлбола кабобхона-ю, ресторанлар” қўпайиб қолган эди. Одамлар ҳар куни эрталаб бир-икки қўй сўядиган таомхоналарни “ҳалол лукма” деб афзал қўришади. Хурандаларнинг бундай нозик таъбларини яхши билган ошпазу кабобпазлар қўшхонадан сотиб олинган бир-икки қўйнинг қалласи билан терисини

кузга кўринарли жойга ташлаб кўйиб, Австралияданми ё бошқа жойданми келтирилган музлаган гушти кайноқ сувга пишгач, сонга урилган мухрни учириб, эндигинада сўйилган кўй гуштига айлантирадилар-у, “эргалаб буғизланган кўй гушти”дан таом тайёрлаб, мижозлари кўнглини хушнуд қилаверадилар. Бундай ишбилармонликни тез-тез келиб турадиган мижозлар ҳам сезмаганда Бурон бир қарашда фаҳмлармиди?

Бурон айвондаги девор соатига қаради, роппароса тўққизда “ҳов ўғил бола, бу ёққа кел”, деб йигитни чақирди-да:

– Раджи золотой сенмисан? – деб беписандлик билан сўради.

– Менман.

– Ишингга қараганда золотойга ухшамайсан. Кабобхонанг чақа тангага ҳам арзимас экан. Чойни офтобда қайнатасанми? – Бурон асабийлашган каби стол устини чертиб кўйди. Йигит кутилаётган меҳмоннинг бармоқларига қаради-ю, нимадандир ҳадиксираб, атрофга аланглаб олди.

– Шогирд касал бўлиб қолибди, шунинг учун вақтида кўйилмабди, – деди узрли оҳангда.

– Қўшниларингникида қайнагандир, қурук чойинг қанақа? Грузинчадир?

– Ҳа, энди эл қатори...

– Мен эл қатори эмасман. Фил суратли ҳинд чойидан икки қути топ. Сен қайнаган сув олиб келавер, чойни ўзим дамлайман.

Бир неча дақиқада буйруқ бажарилди. Йигит меҳмоннинг ҳар бир ҳаракатини кузатиб турди. Шотут шарбатидан кейин Буроннинг чой ичгиси йўқ эди. Лекин учрашув шартида белгиланганидан четга чиқишга ҳақи бўлмагани сабабли ўзи дамлаган бир пиёла чифирни хуриллатиб ичди. Йигит эса кўча эшигини ёпгач, жойига қайтиб, кабоб сихлашни давом эттирди. Қўли ишда-ю, кўзлари Бурондан узилмади. Девор соати тўққиздан ўн беш дақиқани кўрсатганда Бурон уни яна чақирди:

– Уржум деган жойни эшитганмисан? – деди маънодор оҳангда.

– Хитойдаги шахарми? Биламан, қариндошлар бор у ерда.

– Лағмонни ҳам яхши чузишади-а?

– Билар экансиз.

– Лекин сен Уржумни билмас экансан. Лағмон чузадиганлар Урумчида яшашади. Мен Уржумдан келганман. Кабобхонангнинг доврўғи уша ёққача борган. Мен атай келсам-у, сен мени бир бурчакка тикиб қуйганингни кара, сутак! Меҳмондустликни қайси хукиздан ургангансан?

Бурон кейинги гапларни зарда билан айтди. Йигитга бу зарда таъсир қилгандай, эгилиб таъзим қилди:

– Сизга ўхшаган азиз меҳмонларга аталган жойимиз бор, танимаганни сийламас, дейишаркан.

– Дейишса дейишаверишсин, ачиган чойингнинг пулини олганингдан кейин одамни одамга ўхшаб кутишни ўрган.

Айтиладиган шартли гаплар айтилиб булингач, Бурон ўрнидан туриб йигитга эргашди. Йигит айвонда ивирсиётган шогирдига қараб буюрди:

– Қосим акангникидан бир хокандоз чуғ олиб чиқиб, тўртта лампичкани сихлаб қуй дарров.

Халтадан олиниб, тоғорага уйиб қуйилган кўчкор безларига кўзи тушган Бурон “лампичка” дейилганда нима назарда тутилганини англади.

Кўмир тутаётган қура жар ёқасига қуйилган эди. Қорайиб кетган буз тўсиқ ортидаги энсиз зинадан олдинма-кейин пастга тушдилар. Тепасига чий ташланган, атрофи тозарок буз билан ўралган омонат шийпонда ўтирган одамни кўрди-ю, Бурон лол қолди. Бу ерда лўлиларнинг баронини бўлмаса ҳам, ўшалардан бирини учратарман, деган уйда эди. Ўғрилар оламининг нафратига учраган Бочани кўришни эса сира-сира кутмаганди. Боча одатига қура ясаниб олган: энги калта оқ қуйлак, буйнида кулранг гал-

стук, яхшилаб дазмол урилган шимининг кирраси жодининг тиғидан нусха олганга ухшайди. Оёғида эса қимматбаҳо оқ туфли. Шу туришида уғри эмас, дорулфунун алломасига ухшаб кетарди. Боча унинг хайратланганини сезиб, кулимсираганича урнидан турди-да, куришмоқ мақсадида пешвоз чикди. “Салом, оғажон!” деб кучокламок учун кулочини ёзди. Лулиларга кушилган Бочани уғрилар олами лаънатлаган, лекин махв этишга доир ҳукм чиқармагани сабабли у эски мавкеини йукотмаганди. Шундай булгач, Бурон уғри биродарлигига ҳос яқинлик билан куришмоққа мажбур эди.

– Мени бу ерда куриш хаёлингга ҳам келмаган, билиб турибман, – деди Боча уни тукин дастурхон атрофига бошлаб.

– Сен билан авваллари бунака сирли равишда учрашмас эдик. Кучайиб кетганингни менга билдириб куйгинг келдими? Сал лакмалигим бор-да, хузурингга эмаклаб келиб, оёғингни ўпишим керак эди, а? – деди Бурон норозилигини яширмай.

– Кучайганим йук, олифтагарчилик ҳам қилмадим. Ишимиз шунака булиб қолган. Масковдаги банкни уришни мулжаллаганимда бунака қилиқ қилиб утирмасдим. “Соат тукқизда Рублевкага кел”, деб ё кўнғирок қилардим ё бирон дастёримни югуртирардим. Олдинги ишларимиз осонроқ эди. Икки-уч киши билан бориб, ярим соатда миллионер булиб қолардик.

– Олдинги ишинг нега ёкмай қолди?

– Мен миллиардер булмокчиман, – Боча шундай деб истехзо билан кулиб, изоҳ берди: – совет рублида эмас, долларда! Кейин... Сибирда яшайвериш ҳам жонга тегди. Қизлари гузал булгани билан бадани совук, эхтироси мени қониктирмайди. Менга ё Мексика ё Аргентина гузаллари керак. “Жоним!” деб кучоклаганида буйним узилиб кетай, десин.

– Унгача буйнингни бошка биров узиб олса-чи? – деб пичинг қилди Бурон.

– Хотиринг жам булсин, бу буйинга унча-бунча одамнинг кули етмайди.

– Буладиган гапни гапир?

– Буладиган гапга утишдан олдин битта саволимга жавоб бер: узинг нега қушилмоқчисан бизга?

– Қушилиб булганман. Негалигини узинг айтдинг, фақат менга япон кизлари купрок ёқади. Океаннинг уртасидаги битта оролга кушк қилиб, киркта япон гўзали билан шоҳона айш қилмоқчиман.

Боча кузларини қисиб, истехзо билан караб турди-да, кейин кулиб юборди.

Икки уғрининг орзуси узига яраша булади. Ҳозир тилларига чиққан орзуларининг ушалишига ўзлари ҳам ишонишмайди. Лекин дунёни маишат маскани деб билганлари учун бориға қаноат қилиш фазиладан маҳрумлар. Юнонларнинг жаҳонгири улар олдида “дунёнинг ярмини эгалладим, энди ер остига жунаётганимда тобутдан қулимни чиқариб қўйинглар, дунёдан ҳеч нарса олиб кетмаётганимни халойик кўрсин”, деб васият қилган экан. Ривоят минг йиллардан бери яшайди, юзлаб донишмандларнинг китобларида зикр этилган-у, бани одам қалбидан жой ололмаган, бу хикматга амал килувчилар оз учрайди. Боча билан Бурон бу гапни эшитишмаган, эшитганларида нима буларди? Ҳеч нима! Мусулмон улганида кафанланади, камбағалнинг ҳам бойнинг ҳам кафани бир хил – чунтак булмайди. Насронийлар кийимда кўмишади, баъзилари чунтакни тикиб кўяркан. Тикишни унутганлар майитнинг чунтагига жавҳар солиб қўймайди. Бутпарастлар эса ўликни ёқиб юборишади. Ҳамма буни билади, лекин кафаннинг чунтаги бордай, ёғоч тобути ичи тўплаган хазинаси билан тўлдириладигандай, тиллалари ўлик танасини аланга тилидан ҳимоя қилиб қоладигандай тиришаверади. Бир танга учун бир-бирини ўлдиришдан ҳам тоймайди, ер юзида олиша-олиша ер остига куп-қурук кетади. Минг-минг йиллардан бери шундай булиб келаёт-

ган экан, омонат шийпонда утирган икки уғридан яна нима кутиш мумкин?

– Буран, хомхаёллар уз йулига-ю, лекин иккаламиз ҳам дайдиликни йиғиштириб, уйланишимиз керак. “Уйланиш мумкинмас”, деган конун эскириб колди. Инглизларнинг акидасига караганда, оиласиз, боласиз утган одам дузахда бегоналарнинг фарзандини уйнатиб юрар эмиш.

– Шундан кўрқяпсанми? Бегоналарники бўлса ҳам бор экан-ку, дузахда зерикмас экансан, битта-биттадан эрмак қилаверасан. Менинг болаларим куп, ҳар катта шаҳарда уч-тўрттадан уғлим бор.

– Бунақалари менда ҳам сероб. Лекин менинг битта уғлим бўлиши шарт.

– Лулиларга югурдак бўладиганми?

– Иу-ук... мен уни бошқача тарбиялайман, чет элда укитаман. Улғайганида Горбачнинг урнини оладиган бўлади.

– Олсин... олсин... – деди Бўрон энсаси котиб.

– Уттиз йилдан кейин кимдир Кремлда утириши керак-ку? Менинг уғлим Кремлнинг хужайини бўлса нима кипти? Фамилиямиз ҳам ухшаш: Горбачёв – Бочарёв.

– Яхши нарсани уйлабсан. Уйланавер. Уттиз йилдан кейин уғлинг тахтга утирганида сени гўрдан кавлаб олиб, мавзолейга қўяди. Сени танимаган гул қўяди, билгани башарангга тупириб ўтаверади.

– Бўлди, ғашинг келавермасин, куй бу гапларни, – деди Боча қўл силтаб. Кейин жиддий оҳангга кўчди. – Буран, ишонсанг-ишонмасанг, уғрилар орасида сени алоҳида ҳурмат қилардим. Сен ҳеч қачон битта йўлдан икки марта юрмагансан. Янгиликни ҳаммадан олдин тушунадиган одамсан. Шунинг учун сен билан учрашувга ўзим келдим. Бу ердаги ҳамма иш мен орқали бўлади.

– Тушундим... – Бўрон шундай деб аянчли жилмайди. Столни бармоқлари билан чертиб, асабийла-

шаётганини ошкор қилди. – Демак, мен сенинг дастёрингман, шундайми?

Боча унинг ғазабланаётганини фаҳмламаётгандай кулимсираб, ҳазил оҳангига кучмоқчи бўлди:

– Бу ишда ҳамма ўзича дастёр. Лекин сен баланд мартабали дастёрсан. Мен бу ишларга аралашганим билан ўғрилигимни унутмаганман.

Боча шундай деб чап кўкрагига курсатгич бармоғини нуқиб қўйди. Кўп ўғрилар кўкракларига қанотларини ёйиб турган бургут тасвирини туширтириб, қанотлар тепасига “Не забуду мать родную”, деб ёздириб қўядилар. Гарчи туққан она номи ёзилган бўлса-да, бу ёзув ўғрилар оиласини унутмаслик ҳақидаги қасам эканини фақат шу оламнинг одамларигина билишади. Боча ҳозир шу ақидасига ишора қилди, Бурон эса унинг бу ҳаракатига эътиборсиз қаради. Боча пиёладаги пиводан икки хўплаб олиб, тепа лабини тили билан ялаб қўйгач, гапини давом эттирди:

– Мени тож кийишга лойиқ кўришмаганда ёнимни олганингни ҳам эсимдан чиқармайман. Лекин ошначилик ўз йўлига, иш ўз йўлига. Иккаламиз энди бошқа оламдамиз. Бу ернинг ҳам ўз қонунлари бор, биласан. Бир хил қонунлари бизникидан ҳам аёвсизроқ. Булар ҳам ўлимга ҳукм қилишади. Ўлатнинг ўлими тасодиф бўлмаса керак, деб уйлайман.

Бочанинг кейинги гаплари Буроннинг иззат-нафсига тегди. Тугмаларини бир-бир ечиб, қўйлагининг унги елкасини туширди. Дўмбоққина, кип-яланғоч ўғил боланинг суратига қараб олгач, Боча бир неча нафас сукут сақлади. Бурон курагидаги татиуровкани кўрса тиш билан “мен қамоқхонада туғилганман, келиб-келиб мени ўлим билан кўрқитмоқчи бўляпсанми?!” демоқчи эди, Боча айнан тушунди.

– Буран, сенинг кимлигингни бошқалар билмаса ҳам мен биламан. Битта ўқ қайси бирингининг юрагингга санчилсин, дейилса, мен олдинга чиқмасам, ба-

шарамга тупур. Сен-у мен қамоқданам, улимдан ҳам қурқмаймиз, шунинг учун нарқобарон бизга ишкибоз. Биз бундан фойдаланиб қолишимиз керак. Уларнинг кимлигини биласан, мен эсам сендан яхшироқ биламан: ниҳоятда пасткаш, ҳам қурқок одамлар. Бир-бирини бир чеким қорадорига сотиб юборишдан қайтмайди. Бизнинг “уғри ҳамма нарсани уғирлаши мумкин, фақат одам ҳаётини уғирлаши мумкин эмас, одамга ҳаётни сен бермагансан, тортиб олишга ҳам ҳақнинг йўқ”, деган қонунимиз бор. Бу қонунга сенам, менам содиқмиз. Бир-биримиз учун жонимизни беришимиз мумкин. Лекин улар-чи?! Қани, энди айтчи: дунёни ана шу пасткашлар бошқариши керакми? Ҳалол уғрилар четда чапак чалиб тураверадими? “Уғридан бошқа ҳеч ким инсон тақдирини ҳал қилиш ҳуқуқига эга эмас”, деган қонунимиз нима бўлади?

– Лулилар сени файласуф қилиб қўйишибди-ку? Уғридан файласуф чиқишини энди кўришим. Сафсатаангни қўйсанг-чи? Мени нега чақиртирддинг, дардингни айт.

– Менинг дардим йўқ, ошна. Менга юкланган топшириқ бор. Сенинг елкангда ҳам вазифалар бор эди. Шундан бошла.

Хужайини қаршисида ночор туриб ҳисоб бераётган ожиз одам ҳолига тушаётган Бурон узидан ўзи нафратланиб, совуқ оҳангда гап бошлади. Ўзининг кишлокка яхши ўрнашганини, Ғирром билан Капралнинг яқин муносабатидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ эканини айтгач, молни чегарадан то белгиланган жойга қадар беҳатар олиб ўтиш режасини баён қилди. Боча унинг гапини бўлмай, диққат билан эшитди. Кейин бир оз ўйланган бўлиб, буйруқ оҳангида сўз бошлади:

- Ғирром билан Капрални ўртага қўшма.
- Улар фараонларни чалғитади.
- Барибир қўшма. Капрални йўқотиш керак.
- Капралнинг нимаси сенга ёқмай қолди?

– Узинг билмайсанми? У фармазон, фармазоннинг эса каторимизда яшашга ҳақки йўқ.

Бурон бу ҳукми эшитиб, “узинг-чи?” деган савол назари билан тикилди. Уларнинг оламида ўғри бўлмай туриб, узини ўғри сифатида курсатишга уринувчи киши шу ном ва шу ҳукм билан тақдирланади. Бурон “шу туришимизда сенам менам фармазонга айланиб қолганмиз. Ўғримиз, деймиз-у, ўғриларга хос иш қилмаяпмиз”, дейишга чоғланди-ю, тилини тия қолди, бошқа гапни айтди:

– Фармазон бўлгани билан орқасида катта тоғлар бор.

– Шунинг учун ҳам у йўқолиши керак. Унинг тоғларини бугун бўлмаса эртага янчиб ташлаймиз. Владивостокдан то Брестга қадар бизники бўлади.

– Ўргимчак тури билан урайсанми?

Афюнфурушлик билан камалганлар тур ташлаётган ўргимчак тасвирини билагигами ё кўкрагигами туширишни одат қилишган. Шу боис ҳамма ёкни ўргимчак тури билан ураб олиш ҳақидаги гапда пичинг ҳам, беписандлик ҳам йўқдай эди. Шунга қарамай, Боча истехзо оҳангини илғагандай бўлиб, кулимсираб қўйди.

– Урайдиганларнинг қули ҳамма ёққа етади.

– Битта ўргимчак кулфнинг тиркишидан кириб, уша жойга маҳлиё бўлибди. “Шу жой энди меники, тирқишга тур ташлайман-у пашшаларни тутиб еявераман. Ўлгунимча маишатда яшайман”, деб ишга киришганда, уйнинг эгаси келиб, кулфга калит тикибди...

Бурон “кейин нима бўлганига аклинг етаётгандир?” деган маънода қараб қўйди. Боча айтилган ҳикматга ҳам, маънодор қарашга ҳам парво қилмай, сўради:

– Сен Ўлат беркитган молнинг қаердалигини биласанми?

– Буни беркитган одам билади.

– Унда беркитган одам билан бирга ер тагида қола-

версин. Унга чалғима: билсанг ҳам тегма. Билмасанг, кидирма. Сен йулниңг хавфсизлигини таъминласанг етарли. Балки бу йул узаяр, эхтимол Самарқандга қадар етказишинг керак булар. Буни ҳам ҳисобга олиб куйгин-у, лекин “аввалги шартимиз бошка эди”, деб ғавғо қилма. Мен бу ерга келиб нимани фахмладим, айтайми? Атроф овсарларга тулиб-тошибди. Бу жойлардан машинада эмас, эшелон-эшелон қилиб “гера” таҳисанг ҳам билмай утираверишади. Кеча мен меҳмонхонага жойлашдим. Хужжатларини тўлдираётиб “Бу шаҳарга келишдан мақсад”, деган савол қаршисига “водород бомба портлатиш”, деб ёзиб бердим. “Бочарёв” урнига “Бочкарёв” деб имзо чексам ҳам индамай расмийлаштиришди.

– Улар овсар эмас, водород бомба портлатиш ниятида келганингни билиб, сени аҳмоқ ёки телба деб уйлашган. Қоғоз титиб утирган хотинларга сен Бочарёвмисан, Бочкарёвмисан ё бошка бир баломисан, фарқи йук, уларга сенинг пулинг керак. Ғаламислигининг иси чиқиб қолса, керакли идораси отангдан булганмисан ё онангнинг бир юз саккизинчи уйнашиданми, бир пасда аниқлаб беради, бу ёғидан ташвишланма. Сен буладиган гапдан чалғима: агар шарт узгариб, йул узайса, хизмат ҳақи ҳам шунга яраша буладими ё қулоқ қоқиб утиравераманми?

– Сен оладиганингни оласан. Фақат... танлаган қурьерларингга ҳозирча индама. Сенга ўзимиз одам юборамиз.

– Тушунарли... демак, баланд мартабали дастёрга ишонч йук эканда?

– Дарров бунақа бемаъни хулосага келма. Катта ишда шунақа узгаришлар булиб туради. Агар Лондондаги банкни урадиган булсанг, Скотланд-Ярд таклиф этган шериклар билан иш бошлармидинг ё ўзингнинг одамларингга ишонармидинг?

Уларнинг оламида милиция билан ҳамкорлик қилган ўғри энг пасткаш инсон ҳисобланиб, қаттиқ жазога

хукм этилади. Ҳозир Боча чиройли ўхшатиш қиламан, деб Буронни ана шундай пасткашлар қаторига қушиб қўйган эди. Агар Бурон уч бошли аждаҳо зотидан бўлганида эди, алхол учала оғзидан олов пуркаб бу маразни куйдириб юбора коларди. У одам зотидан бўлгани билан аждаҳонинг ғзаби бор эди. Унинг учун ҳозир афсусли жиҳати шунда эдики, ғзаб олови вужудини куйдирарди-ку, бироқ ғанимга сочилиб куйдириб ташлай олмасди.

– Бу гапинг учун кекирдагингни узиб олишим керак эди!

Ҳозир ғзаб утини шу сўзлар билан сочишдан ўзга чораси йўқ эди.

– Мени кечир, ошна, гапим қўпол чиқди. Жанни Моранди консертини эслагин. Москвада минг-минг машина ўғрилари бор эди. Уларнинг кўпини танир эдинг. Лекин Магадандан Сашка – калитни атай олиб бориб туғри қилдинг. “Бурон – чистодел”нинг ўша иши ҳаммамизни қойил колдирган эди.

Боча кейинги гапни алоҳида фахр оҳангида айтиб, айникса, барча ишни олий маҳорат мақомида тоза бажарувчи сифати билан шарафлаб, Бурондаги ғзаб оловини пича учирди. Боча сал олдинроқ “Сен ҳеч қачон битта йўлдан икки марта юрмагансан”, деганда ҳам, ҳозир ҳам тилёғламалик қилмай, юракдан гапирган эди. Консертга доир ишни кўпчилик мактовини келтирган, Буроннинг ўзи ҳам мароқ билан эслайди. Ушанда тарихий ватанига кетишга тайёрланиб юрган бир бадавлат одамнинг изига тушган эди. Уйга бостириб киришдан ўзини тийиб, ажойиб усул ўйлаб топди. Магаданда машина ўғирлаш бўйича ном таратган таниш йигитни Москвага олиб келди, бадавлат одамнинг сотишга ҳозирлаб қўйган машинасини ўғирлашди. Икки кундан кейин каердан ўғирлашган бўлишса, ўша жойга элтиб қўйишди-да, эгасига қўнғироқ қилиб, узр сўрашди. Бадавлат одам “машинам ўғирланди”, деб милицияга ҳам, бошқаларга ҳам шикоят қилмай,

уз ёғига ўзи қоврилиб утирган эди. Бундай инъомдан ҳам ҳайратланиб, ҳам бир ишониб, бир ишонмай қарасаки, машинаси жойида турибди. Эшикни очиб, чиройли дасталанган атиргулларга ва бир хатжилдга кўзи тушди. Олиб ўкиди: “Ҳурматли азиз урток, машинангиздан озгина фойдаландик, узримизни қабул қилинг. Туғриси айтсак, машинага муҳтожлик еримиз йўғ-у, бир гаров туфайли сизни озгина ташвишга солдик. Баҳонада машинангизни уста кўриб қўйди: энди кийикдай учадиган бўлди. Янги карбюратор қўйдик, мотордаги титрашлар барҳам топди. Ишонмасангиз текшириб кўринг. Сизни маънавий жиҳатдан кийнаганимиздан ҳижолатдамиз. Маънавий зарарни қоплаш учун сизни оила аъзоларингиз билан бирга буюк кўшикчи Жанни Моранди концертига таклиф этамиз. Концерт чоғидаги сарф-ҳаражатлар учун озгина пул ҳам қўйдик, ранжимайсиз, деган умиддамиз. Албатта, кимлигимизни билишга қизиқсангиз керак. Концертдан кейин машинангиз олдига ўзимиз келамиз ва Пекин ресторанида биргаликда овқатланамиз. Ун иккинчи столга саккиз кишилик дастурхон буюриб қўйганмиз. Ўша кеч бу қупол ҳазилимизни унутиб, биз билан яқин дўст бўлиб қоласиз, деган умиддамиз”. У одам хатга бир ишониб, бир ишонмади. Концерт чипталарини қайта-қайта текширтириб, Пекин ресторанига ҳам ўзи бориб суриштиргач, оиласи билан биргаликда томошага отланди. У кўшикларга маст бўлиб ҳузурланиб ўтирганида, машинасини Сашка – калит Воронеж томон ҳайдаб борарди. Концертнинг иккинчи бўлими бошланганида уйини Бурон шипшийдам қилиб, диван устига “ёшинг нечада, аҳмоқ? Қачонгача эртақларга ишонасан?” деган хатча ташлаб чиққан эди.

Боча ҳозир ўша воқеани эслатиб, Буронни ғазаб отидан туширгач, қилинадиган ишларга аниқлик киритди. Бу орада йигит икки ликопчада қабоб келтирдида, “олинглар, совумасин, иссиғида мазаси бошқача

булади”, деб лутф қилди. Бурон турли жойларда гурли таомлар еявериб, овқат танламайдиган булиб кетган. Ҳатто ҳидланган чучка гушти еганда ҳам бурнини жийирмаган. Лекин бу кабобга иштаҳаси бўлмади. Қулига олиб оғзига яқинлаштирганда димоғига шиптир ҳиди урилиб, жойига қўйди. Боча эса иштаҳа билан ея бошлади. Иккинчи сикга навбат етганда “емайсанми?” деб қўйди.

Сув, Олов ва Ахлоқ дуст тутиниб сайрга чиқишибди-да, “адашиб колсак, бир-биримизни кандай топамиз?” деб хавотирланишибди.

– Агар бир-биримизни йукотиб қўйсак, – дебди Сув, – каердан шариллаш овози келса, мен уша ерда бўламан.

– Қаерда тутун курсангиз, мен уша ердман, – дебди Олов.

Навбат Ахлоққа келганда у шундай деган экан:

– Мени йукотсангиз, излаб юрманг. Ҳеч каердан топа олмайсиз...

Боча ахлоқни болалик кезлариёқ йукотган эди. Шу ёшга киргунича излаб топишга ҳаракат ҳам қилмаган. Аникроғи, излаб топишга ҳожат сезмаган. Қаерда зулм бўлса – уни топиш мумкин, каерда бузуклик мавжуд – унинг изига дуч келинарди, энди каерда хиёнат бор экан – уни учратиш аник бўлиб қолди. Бурон кўпрок ана шундан ғашланаётган эди. У ғашлик утини сиртга чиқармаслик учун бу ердан тезроқ кетишни маъқул кўрди.

– Еявер бу сенга фойда, сен уйланишинг керак, уғил кўришинг керак, уғлинг Кремлда утириши керак ҳали... Ҳаммаси шу кабобдан бошланади – деди Бурон. Кабобнинг нимадан қилинганини билмаган Боча пичингнинг маъносини тушунмади. Оғзидагини чайнайтуриб деди:

– Шу жой сенга ёқдими? Мен шу ерга аж-жойиб ресторан қурмоқчиман, нима дейсан?

– Бу ерга фақат сенинг ресторанинг етишмай ту-

рибди, – деб пичинг оҳангини давом эттирди Бурон. – Ҳашаматли қилиб қурдир, деворларини ола-пес қилиб оққа бўятиб, кўмир билан “Боча ресторан” деб ёздириб ҳам қўй. Агар бошқа гапинг бўлмаса, сен кабобингни еявер, мен кетай.

Боча оғзини тулатиб кавшанганича тиржайиб, бош ирғаб рухсат ишорасини қилди. Бундан Буроннинг гаши келиб, бир шумлиги тутди: Бочанинг галстугини тортиб, бир учига терлаган афти-башарасини артиб қўйгиси келди. Агар Боча билан бир мақсад занжири халқалари ила боғланмаганида ҳозир шу ишни қилишдан тоймаган буларди. Хаёлига “Майли, тиржайганингча тиржаявер-чи, кавшанаётган шу искирт тумшуғингни ҳожатхона остонасига ишқайдиган пайтим ҳам келади”, – деган ўй келди-ю, лекин тили бошқа гапни айтди:

– Боча, зўр ишни бошляяпсан, лекин эшик қулфини очиб қўйишни унутма.

Бу гапдан кейин Бочанинг юзидаги тиржайиш йўқолиб, жиддийлашди, жавоб қайтариш урнига бош ирғаб қўя қолди.

Бурон нозик жойдан олган эди. Қамоқ лагерида Бочага юқори мартабали уғри тожини кийдириш масаласи қурилганда айримлар уни укувсиз, деб билиб, иккинчи қамалишига сабаб бўлган бир воқеани даъволарига асос қилишганда Бурон “у бир тасодиф, ёшликнинг тажрибасизлиги, бундан буён эшик занжирини тушириб юради”, деган ярим ҳазил, ярим чин билан ёқлаб юборган эди.

Биринчи қамалишида Боча уч йилни усмирлар колониясида, ун саккиз ёшга тулгач эса қолган икки йилини катталарникида утказган, уғриларнинг маҳорат мактабини етарли узлаштирмаган эди. Туғри, устозларига яхши дастёрлик қилди: уғриларнинг умумғазнасига атаб маҳкумлардан пул тўплади, номусга тегишда айбланиб, қамалган йигитларнинг думбоқларини эътиборли уғриларга рупара қилиб,

қўшмачиликни ҳам койиллатди-ю, улардан етарли дарс олишга улгурмади. Озодликка чиқиши билан ҳарбий хизматга олиб кетишди. Номи ҳарбий хизмат, аслида қўлига қурол эмас, белқурак тутқазишди. Лекин у қурилиш ишларида тер тўкишга мажбур бўлмади. Қамокхона шурваларини ичавериб қутурган йигит, хизматда ҳарбий интизомнинг йўқлигидан фойдаланиб, ўзидан ёшроқ бўлган аскарларнинг зўрига айланиб олди. Оғайнисига ёзган хатда “беш йиллик камок жазоси учун ҳукумат мени икки йиллик курорт бахти билан сийлади”, деб мақтаниши бежиз эмасди. Байрам куни рота командирининг хонасини “ижарага олиб”, ўзига ўхшаган беш-ун зўрлар билан маишат уюштирди. Маишат кизиганда ароқ тугади, чўнтақлар қавланса-ки, пул ҳам тугаган. Шунда ўғрилик маҳоратини қўз-қўз қилгиси келди. Ёнига икки шерикни олиб, кўчага чиқди-да, машина тўхтагиб, ўттиз чақирим наридаги ҳарбий қисм омборхонасига борди. Девордан ошиб тушиб қараса-ки, қоровулхонада аскарлар ҳам, офицерлар ҳам байрам маишати билан бандлар. Қоровулхона эшигини ташқаридан қулфлаб, омбордан оладиганини олди-ю, тўғри аэропортга олиб бориб, сувтекин пуллади. Ярим кечада бу аскар йигит нима учун қимматбаҳо нарсаларни сотиб юрибди, деб ўйловчи топилмади. Аскар қопчиғини ароққа тўлдириб қайтди. Боча кайфнинг таъсираданми ё шошилганиданми, қоровулхона эшигини очиб қўйишни унутган эди. Агар эшикни очиб кетганида ҳарбий қоровуллар омборга ўғри тушганини сезишмаган бўлишарди...

Жанни Моранди концерти пайтида ўғрилик маҳоратининг юксак намунасини кўрсатган Бўрон қоровулхонани қулфлаб кетган ношуд ўғрига бу тарихни бекор эслатмади. Бу гапга “қимлигингни, қим билан гаплашаётганингни унутма”, деган тағдор маъно яширинган эди.

Зинадан тепага кутарилган Бўрон радиодан таралаётган шўх бир ашулага диққат қилиб тўхтади:

“Афандининг гапи туғри, бу дунёда ҳамма уғри”... Меҳмоннинг тухтаб колганидан хавотирланган кабобпаз йигит енгил таъзим қилиб, ундан бирон буйрук кутди. Ашуладаги афандининг гапи бир неча марта такрорлангач, Бурон унга караб деди:

– Афандининг гапи хато, чунки уғриларнинг ҳаммаси ҳам ҳалол эмас.

Бу билан меҳмон нимани назарда тутганини англамаган йигит ҳар эҳтимолга қарши хиринглаб кулиб кўйиб, уни кузатди.

Бу ердан чиққан Бурон энди Моҳидилнинг ўқиши ташвиши билан бир-икки жойга учрашди. Чунтаги пулга тула одамнинг бу борадаги ташвиш йўли унча узун бўлмайти.

У Раджи золотойнинг кабобхонасидан “баланд мартабали дастёр” бўлиб чиққани билан, ўз тахтидан тушишни хаёл ҳам қилмаётган эди. Боча унга йўл-йўриқ курсатди. Демак, аравани у тортади, камчи эса Бочанинг қўлида. Қайси олий мартабали уғри бу ҳақоратга чидайти? Бурон ўз режасини амалга ошириш учун чидайти. Изидан одам қўйилганини сезгани сабабли олдин Моҳидилнинг ўқиши билан шуғулланди. Кейин бу катта шаҳарда дам олиш, маишат қилиш мақсади борлигини ҳам ошкор қилди. Шаҳар мавжуд экан, уғри зоти ҳам бўлади. Уғри бор жойда Буронга ухшаганлар ғариб мусофир ҳолига тушмайди. Бурон ҳеч қаерда ўзини ҳақир мусофир нима экан, ҳатто меҳмон ҳам ҳисобламаган. Бу сафар ҳам шундай бўлди. Уғри зоти бор жойда “флет-хата” аталмиш бошпана-уй мавжуд экан, Бурон сарсонликда кезармиди? Маишатини қилиб, шунинг орасида Улат тавсия этган ишончли одамлар билан учрашгач, ўз режасини пишиқлаганидан кўнгли тулди.

Қадим Хитой ҳукмдорининг фарзанди йўқ эди. Қариллик булутти боши узра соя ташлагач, валиаҳд ташвишига тушди. Бўлажак ҳукмдорни ўз халқи орасидан танламоқ истагида энг довюрак, ғайратли, ин-

софли, ақлли ёшлар уртасида узига хос кўрик утказди. Хукмдор бўлиш истагидаги ёшлар орасидан юзтасини танлаб олиб, ҳар бирининг қулига биттадан гул уруғи берди-да, “йил давомида ундириб, устириб, гуллантиб олиб келасиз, энг гузал гул соҳибига тахтни топшираман”, деди. Булар орасида Чжо деган йигит ҳам бор эди. Уйига келиб, хукмдорнинг шартини онасига айтди. Онаси гултувак берди. Сара тупрокка уруғни экиб, гултувакни куёш нури тушадиган дераза тоқчасига қўйишди. Худди шу ишни бошқалар ҳам қилишди. Орадан кунлар, ҳафталар ўтди. Бошқаларнинг уруғи униб чиқди, бўй тортди. Чжонинг тувагидаги тупроқ остида эса ҳаракат сезилмади. Бошқаларники гунчалади. Чжонинг уруғида жонланиш бўлмади. У хукмдорлик тахтидан умидини узди. Кўнгли чўкди. Белгиланган кун етди. Тўксон тўққиз даъвогар гултувақларини кўтариб саройга шошилдилар. Чжони эса қайғу босди, онаси қистайвергач, қуруқ гултувакни кўтариб борди. Уни кўриб масҳара қилдилар. Хукмдор келиб, гулларни бир бошдан томоша қилди, йигитларга тасаннолар айтди. Кейин Чжонинг рўпарасига келиб тўхтаб қолди. Унга маънодор савол назари билан тикилди. Чжо “ношудлигим учун энди мени ўлимга хукм қилади”, деб тақдирга тан бериб, ерга қаради. Хукмдор мулојимлик билан унинг исмини сўраб билди-да, баланд овозда хукмини эълон қилди:

– Янги хукмдорингиз Чжога таъзим қилинглар!

“Гул ўстиролмаган йигит қанақасига хукмдор ишончини қозонди?” деб, барча хайратга тушди. Шунда хукмдор деди:

– Сизларга берилган уруғларнинг барчаси қайноқ сувда ўлдирилган эди. Сиз уруғларингизни экиб, кўтдингиз. Уруғ униб чиқавермагач, бошқа уруғларни экдингиз. Бу йигит эса бундай товламачилиқдан ўзини тутди. Сабр қилди ва ҳақиқатдан чекинмади.

Боча Хитой хукмдорининг тадбиридан беҳабар бўлса-да, Бўронга пуч уруғ берган эди. Бўрон буни

аник билмаса-да, тахмин қиларди. У Чжо каби сабрли ва туғри эмас эди, шу боис уз уругини экишни маъкул кўрди. Улат билан танлаган бу уруғи униб чиқадими ё йўқми ҳали аниқ эмас.

Шундай бўлса-да, Ясситепага яхши кайфият билан қайтди. Куёш тоғ ортига ўтган, бироқ, ҳали қош қораймаган эди. Бўрон гузарда автобусдан тушиб, бейхотиёр қаҳвахона томон қаради. Кейин Моҳидилни қувонтириш мақсадида юқорига кутарилди. Қаҳвахонадан пиво ва яна алланарсаларнинг ачимсик хиди уфуриб турганидан билдики, бугун пивохўрлар бўкиб ичишган. Эҳтимол алжий-алжий эндигина тарқалишгандир. Нафсини тўйдиролмаган беш йигит эса панжара томонидаги стол устига иккита арокни қўйиб олиб, майдалаб ўтирган эди.

Давру даврон хўп ўзгарувчан бўлади-да! Ўтган йили арокни ё чойнакка қўйиб беркитиб ичишарди ё шишани қўлтиқ остига яширишарди. Арокхўр зоти худди ўғри мушукка ўхшаб кийналиб қолган эди. Тўй килувчиларнинг аҳволига маймунлар йиғламаса ҳам куларди: иккита катта самоварнинг бирида сув қайнарди, иккинчисига арок тўлдириб қўйиларди. Сув қайнаётган самоварга кам одам яқинлашарди. Совуқ самовар атрофи ширага ёпирилган пашша каби гавжум буларди. Майхўрликка қарши курашаётган партиянинг фаол аъзолари ҳам бу “пашшалар” орасида фаолликни қўлдан беришмасди. Тўйда ича-ича, эртасига оғриган бошларини укалай-укалай юқори ташкилотларга “ичкиликбозликка қарши ашаддий кураш олиб бориш натижалари” хусусида маълумотнома ёзардилар. Фалак чархи бир айланишга улгурмай, бу машмашалар тарихга айланиб қолди. Кимдир биров “майхўрларнинг афғонини Худо эшитиб, раҳм қилди”, деди кимдир, биров “Горбачёвнинг ўзи ҳам ичишни бошлабди”, деди, бошқа биров бошқа мишмишни тарқатди. Қайси гап туғри, қайсиниси уйдирма эканини таҳлил қиладиган ақл эгаси топилмади,

чунки бу таҳлил ва хулосага эҳтиёж одамнинг узи йўқ эди. Арок билан намозга бир пайтда ҳужум бошланган эди, биринчи ҳужум барбод булди-ю, иккинчиси давом этди. Намозини беркитикча ўқиётганлар бундан ажабланишди-ю, кейин “бу ҳам Раббимнинг синови”, деган фикрда сабр қилишди. Аммо “майхўрларнинг афғонини Худо эшитиб, раҳм қилди”, деган гапга эътироз билдиришга журъатлари етди.

Бурон улфатларга қараб буларни уйламади. Ҳукумат арокқа қарши курашадими ё бошқагами, унга фарқи йўқ. Уни кўпроқ жиноят кодексидаги ўзгаришлар кизиқтиради, милиция тадбирларини зийраклик билан кузатади. Қаерда қайси бир ошнаси қўлга тушиб қолган бўлса, унинг йўл қўйган хатосини ўрганади. Самоварни арокқа тулдириб қўядиганлар билан унинг иши йўқ. Қаҳвахонадаги кичик улфат ҳам уни кизиқтирмайди.

Битта шишани бўшатган ширакайф улфатларни ҳам ким келгани кизиқтирмади. Буронга бир қараб қўйишди-ю, “сенинг ўз оламингда юқори шарафга эгаллигинг бизга бир пул”, дегандай маишатларини давом эттиришди. Бу беписандликдан Бурон ранжимеди. Агар бу “шоқол”лар Бурон оламига тобе бўлганларида ҳозирги қилиқлари учун бир-икки тепки емасалар ҳам, эшитадиганларини эшитардилар. Утирганларнинг бири чўпондир, бири боғбондир, яна бири эгилиб ишлашга тоби-тоқати йўқ такасалтангдир, ҳар ҳолда жиноят оламида “шоқол” деб номланувчи сурбет тоифадан эмас. Шундай экан, Бурон улардан нега ранжисин? Қайтага ҳозирча менсимаганлари ҳам, ҳатто одам қаторига қўшмаганлари ҳам маъқул...

Бурон пештахта ортида уйқусираб утирган Моҳидилга яқинлашди. Қиз ўрнидан турмай, енгил эснаб олиб, салом берди. Йигитлардан ранжимаган Буронга бу одобсизлик малол келса ҳам сездирмади. Аксинча:

– Пиванг тугабди, ёпиб, кетавермайсанми? – деди меҳрибон ота овозида.

– Укангиз “утира тур, мол келади”, деганлар.

Моҳидилнинг Ғирромни назарда тутувчи “укангиз” деган сўзни киноя билан айтиши ҳам Буронга ёқмади. Қошларини сал чимирди-ю, муддаога утди.

– Мол келса ўзи тушириб олади. Сен уйингга бориб, йулга тайёрлан.

– Қанақа йулга? – Моҳидил ажабланиб, ўрнидан турди.

– Уқишингни гаплашиб келдим. Бир эмас, иккита жой тайёр: хоҳласанг дўхтирликка ўқи, истасанг молияга. Иккаласи ҳам ишончли.

Бурон шундай деб Моҳидилнинг қувонишини, миннатдорлик сўзларини айтишини кутди. Лекин хурсанд бўлиш ўрнига аччиқланганини кизнинг чимирилган қошлари ошкор қилди.

– Булари ёқмаса, бошқалари бор... – деб изоҳ берди Бурон.

– Мен сизга ўқишга кираман, ёрдам беринг, деганмидим? – деди Моҳидил терслик билан. – Ё онам илтимос қилдиларми?

– Сенлар айтмадиларинг, – деди Бурон ғашланиб. – Отанг айтган. Ўзинг бултур киролмадинг, бу йил Тошкентга бординг-у қайтдинг, ҳаракат ҳам қилмадинг. Биз дўст васиятини бажарадиган одамлармиз. Индамай қараб туришим керакмиди? Бошқалар ўқишларга кириб талтайиб юришганда, сен бу сассиқ жойда анавиларга, – Бурон бош ирғаб йигитларга ишора қилди, – хизмат қилаётганингни отанг кўрса, башарамга тупирган бўларди.

– Ҳа, нима қилибди?! Хизматимга яраша пулини оламан. Рўзғоримиз бут. Яна нима керак? Дўхтирликка ун йил ўқиб, бир юз йигирма сўм маошга ишлайманми? Керакмас, ўқимайман.

Моҳидил бу гапларини юракдан эмас, аччиқ тил учида айтди. У ўқишни истарди, бироқ буларнинг пули, ёрдами эвазига киришни хоҳламасди. Буни онасига айтган эди, онаси эса... шубҳасиз, бу гапларни эрининг камокдошларига билдирмаган...

Бир одам боғ аро кетатуриб, хашаклар орасида ётган пиллага кўзи тушди. Пилла юпкалашиб, очилай деб қолган, ҳатто ичидаги капалак кўриниб турарди. У одам капалакнинг ёруғ дунё юзига чиқишини кўрмоқ истади. Дақиқалар, соатлар ўтди. Тикилиб тураверишдан зерикди. “Капалак уриняпти-ю, пилла деворларини тешиб чиқолмаяпти, бечора азобланияпти, ёрдам бериш керак”, деган фикрга келиб, чўнтагидан пичоқчасини олди-да, пилланинг бир учидаги туйнукчани кенгайтирди. Капалак чалажон ҳолатда ташқарига сурилиб чиқди. Унинг бадани курук ва ингичка, қанотлари ҳам буришган, учишга ярамас эди. Одам энди бу қанотларнинг очилишини, капалакнинг учишини кутди. Лекин капалак учолмади, судрала-судрала жон берди. Одамнинг нияти қанчалик яхши бўлмасин, бир нарсани: пилланинг тор тешигидан чиқиш учун капалакнинг ҳаракат қилиши, шу аснода баданидаги суюқлик қанотларига ўтишини билмас эди. Шу сабабли ожиз жониворнинг ўлимига сабабчи бўлди...

Моҳидилни ўқишга жойламоқчи бўлган Бўрон уша нодон одам каби иш тутаётганини билмасди. Унга кизнинг кейинги гаплари ёмон таъсир қилди. Фоҳишалар билан маишат қилганида “маошга ишлаб жинни бўлибманми” деганга ўхшаш гапларни улардан эшитарди. Ота-онасининг тайини йўқ, еттинчими ё саккизинчи синфними аранг тугатиб, ун тўртми ё ўн беш ёшида хушторидан ҳомиладор бўлиб қолган, кейин бузуқлик ботқоғига буткул ботган хотинларнинг гапини бу бокира киздан эшитиб, вужуди сесканиб кетди.

– Сен иккинчи бунақа аҳмакона гапларни айтма! – деди овозини кўтариб. – Отанг “ўқисин”, деган, демак, ўқийсан.

– Ўзингизнинг кизингизга ҳам шунақа дук килар-мидингиз?

– Агар сен менинг кизим бўлганингдами... Ҳозирги гапларинг учун савалардим.

– Отаси савалаган қиз бахтсиз бўлиб коларкан. Яс-сиптепада ҳеч ким кизини урмайди.

– Шунинг учун ҳам тилларинг узун сенларнинг.

– Хўп, гапим ёкмаган бўлса, айтинг: ТошМИни ун иккига, молияни саккиз мингга гаплашиб келдингизми? Қурбақаларнинг қорнини ёриб уқишни истамайман, чўт қоқишни ҳам хохламайман.

– Кунглингга нима ёқади, айт.

– Тарихчи бўлишни истайман.

– Тоғанга ўхшабми?

Шундай деганига Бўрон пушаймон бўлди. Ҳозиргина кизга дашном бергани ҳолда, гапида “тоғанга ўхшаб мактабнинг маошига қараб яшайсанми?” деган маъно борлиги учун ҳам афсусланди. Лекин бахтига Моҳидил бу гапга аҳамият бермай, гапини давом қилди:

– Мен бу ўқишга ҳам, бошқасига ҳам ўз кучим билан киришим мумкин. Кимёми ё биологиями, математиками, сўранг, “беш”га жавоб бераман. Ичадиган ароғингизнинг формуласини ёзиб берайми?

– Мен ароқ ичмайман.

– Анави утирганлар икки-уч йилдан кейин жигари шишиб, дўхтирга югуриб қолади. Шунақаларнинг искирт қорнини ушлаб қуриб, даволашим керакми? Ундан кўра пивога тўйдириб, касал қилиб бера қолганим осонроқмасми?

Бўрон жавоб қайтаришга ожиз эди...

– Яна гапларим ёкмадимми? Нега тикилиб қолдингиз?

– Менга бир одам “Агар иккидан бири: ё ноҳақлик ё қуполлик танланиши керак бўлса, қуполликни танла; агар ё ноҳақлик ё шафқатсизлик танланиши зарур бўлса, ноҳақликни танла”, деган эди. Сенинг... бунақа шафқатсизлигингни сезмаган эканман...

– Мен шафқатсизманми? – Моҳидил аянчли жилмайди. – Йўқ, мен яхши қизман. Ҳаёт шафқатсиз.

– Гапларинг ун тўққиз яшар кизнинг гаплари эмас...

– Нега энди? Мен ҳаётнинг шафқатсизлигини ун йил олдин ҳам билардим. Фақат... энди айтяпман. Тошкентингизга бориб кўрдим, менинг ўқишга киришим учун билимим ҳам, пулингиз ҳам керак эмас, чунки... – Моҳидил тўғри гапни дангал айтишга уялиб, иккиланди. Аммо ғишт қолипдан кучган, отасининг тутинган акасини ўзидан узоқлаштириш учун ҳам шартга айтди: – чунки мен чиройлиман. Чиройли кизлар учун ҳамма эшиклар очик. Шаҳарнинг энг омадли, энг бахтли қизи бўлиб юришим ҳам мумкин. Лекин... мен истамайман шунақа бахтни.

– Унда... шу туришинг ёқадими? Шуни бахт деб уйлайсанми?

Моҳидил яна аянчли жилмайди.

– Амак, сиз билан бахт ҳақида баҳслашиш менга кулгили туюляпти.

– Нима, бахт нималигини фарқламайдиган аҳмоққа ўхшайманми?

– Ўхшамайсиз... лекин бахт ҳақида гап очилса, онам мени тушунмайдилар, мен эсам онамни... – Моҳидил шундай деб хўрсиниб, нафас ютди. Бўрон “бу кизнинг тили шафқатсиз бўлгани билан кўнгли нозик, майли, дардларини тўкиб ола қолсин”, деган ўйда гапига аралашмади, кутди. Моҳидил тутинган амакисидан нигоҳини олиб, энди худди ўзига-ўзи гапирарётгандай, аламли оҳангда давом этди: – Онамни... энам билан катта отам бахтсиз қилган. Лекин улар буни тан олишмайди. Йиллар бўйи кизларини айблашади, ундан рози бўлишни хоҳлашмайди. Агар улар ота-онамнинг кўнглига карашганида ҳаётимиз бутунлай бошқача бўларди. Мен чинакам бахтли киз бўлиб туғилардим. Отам қамоқда ўлиб кетмасди. Агар қиёмат деганлари рост бўлса, ҳамма унда ҳисоб берса, мен энам билан катта отамнинг бўйнига осилиб, уларни айблайман. Онамни, отамни, мени бахтсиз қилганлари учун жазо олишсин. Мени бераҳмсан, десаңгиз ҳам уларга ҳеч-ҳеч ачинмайман.

Кейинги гаплар титроқ лаблардан учиб, Буронни бефарк колдирмади.

Уларнинг ҳозирги бахслари катта мушук билан митти мушукнинг гапларига ухшарди: думи билан тинмай уйнаётган митти мушукдан каттаси “Нега думингни қувляяпсан?” деб сураганда миттивой “Мушукнинг бахти думида эканини тушуниб етдим, шунинг учун уни қувляяпман. Думимга етиб олсам, албатта бахтимга эришаман”, дебди. Шунда катта мушук чуқур хурсиниб: “Ёшлигимда мен ҳам думимни бахт деб билардим. Кейинчалик шуни англаб етдимки, уни қувласам – мендан узоқлашади ва аксинча, қачон хотиржам, ўз ишим билан овора бўлиб юрсам, доимо изимдан эргашади...” деган экан.

Буронга бу ҳикмат маълум эмас, билганида ҳам кўпол туюлиб, айтмаган буларди. Ҳозир кизнинг гапларидан мутаассир бўлди, жим туриши ноқулай туюлди, ўзини тутолмай, гап қушди:

– Сен бахтсиз эмассан. Эҳтимол, энг бахтли киз ўзинг буларсан.

– Онам ҳам шундай дейди. У бахтли бўлишим учун жонини ҳам аямайди. Агар отам тирик бўлганида у ҳам менинг бахтли бўлишимни истарди. Лекин... улар инъом этган бахт менга керакмас... Сизники ҳам... Худо ўзимга берадигани бўлса берсин, менга бировнинг бахти керак эмас...

Моҳидил “инъом қилаётган бахтингизни пишириб енг”, деб кўрслик қилмоқчи эди, лекин йиғини кўзгатиб, бўғзига қадар олиб келган дардни тухтатиш учун лабини тишлашга мажбур бўлди.

Қиз бу гаплари билан ўзи билмаган ҳолда тутинган амакисининг ярасини тирнаб қўйди. Бурон кўп ҳолларда тош қалбли бўлиб кўринса-да, унинг юрагида ҳам жароҳат излари бор эди, бу яралар дамо-дам тирналиб турарди.

...онам бахтли бўлишим учун жонини аямайди...

...отам тирик бўлганида у ҳам менинг бахтли бўлишимни истарди...

Биринчи марта қамоқдан қутилиб келганида она-си уни бағрига босиб, бошларини силаб, бахт тилаган эди:

— ...ҳаётда бир қоқилдинг, энди қаддингни тиклаб оласан, болажоним. Сен бу ерда туғилганинг билан... қонинг тоза... жиноятчиларнинг боласи эмасан. Тухмат балосига учратилган жабрдийдаларнинг фарзандисан. Бизнинг қонимизда бировларга ёмонлик йук. Сен ҳам бошқаларга ёмонлик истама. Яхшилик қилавер. Бобом раҳматлининг иккита қароли бўлган. Иккови ёш етим қолгани учун уз уғлидай қуриб, тарбия қилган, уқитган. Улғайишганда каттасини қуёв қилган, кичиги сал узбошимчароқ эди, болшевикларга қушилиб кетган. Бобом болшевикларга қарши чикмаган. Худонинг хоҳиши шу, бизга бериб эди, энди буларнинг қули билан оляпти, деб барча бойликларини топширган. Лекин уғил мақомидаги уша болшевик қароли уйимизга қилич яланғочлаб бостириб кирган. “Меҳнатқашнинг қонини сўргансан”, деб бобомни қалтақлаган. Бобом шу қалтақдан кейин қуп яшамади. Улар олдидан барибир ундан рози бўлди. Бобом рози бўлгани билан Худо рози бўлмаган экан, итдай хорланиб ўлибди. Сенинг йуриғинг бошқа... сен бу бемехр қушнилардан қасос олмоқчи бўлдинг, шарт эмас эди. Бунақаларни Худонинг ўзи жазолайверади. Қасос ҳеч қачон яхшиликка бошламайди. Сен яхшиларнинг йулидан юравер, шунда дунёдаги энг бахтли йигит бўласан. Сенинг бахтинг учун мен жонимни беришга тайёрман. Отанг тирик бўлганида у ҳам сен учун жон берарди. Бизларни рози қиламан, десанг, бахтли бўлишга интил...

Моҳидилнинг дарди унинг хотирасидаги шу гапларни уйғотди... Хотира демоклик балки хатодир, бу гаплар унинг қалбига муҳрланган, қалбининг сўнгги ҳужайраси тирик экан, унутилмайди.

Бахтли бўлишга интилди...

Онаси қандай бахтни назарда тутган эди?

Бўроннинг хаёлини Моҳидилнинг паст овозда айтган гапи булди:

– Мени ўз онам тушунмаганларида сиз канакасига тушунишингиз мумкин?

Бўрон жавоб беролмай “бу киз бало!” деган фикрга келиб, баҳсни бас қилишни маъқул кўрди. Хайрлашиб, кетмоқни ўйлаган онда киз сўради:

– Тўғриси айтга оласизми? Мени ўқиш баҳонасида жўнатишдан мақсадингиз нима? Онамга... кўнглингиз борми? Мен халақит қилипманми?

Бу гапдан кейин Бўрон асабийлашиб пештахта устини черта бошлади. Қизга хўмрайиб қаради:

– Ҳозиргина сени “ақлли киз”, деган фикрга келган эдим. Энди фикримдан қайтдим. Сен... ақлли бўлсанг ҳам кўп нарсаларни тушунмайсан. Айниқса... қамок ҳаётини тасаввур ҳам қилолмайсан. Қамокдаги қасамнинг қувватини сен қаёқдан ҳам билардинг?! Отанг тутинган укам, демак, онанг келиним, сен жияним бўласан. Қамок қасами билан мустаҳкамланган ака-укалик бир қориндан таллашиб тушганларникидан кўра аълорок бўлади. Уйланишни истаганимда... сенданам ёшроқ кизлардан қирқтасини тўплаб, хонларникидай ҳарам қуриб олишга қувватим етарди. Мен эсам уйланишни истамайман. Сен нодон... онангни гапирасан-а...

– Нега уйланмайсиз?

– Негаки... мен оиламни бахтли қила олмайман, сен буни тушунмайсан.

Бўрон “отанг – тутинган укам, онанг – келиним”, деган гапни аввал ҳам айтган. Бир жиҳатдан алдагани йўқ. Ҳақиқат томонидан қаралса, бу киз тутинган жияндан ҳам яқинроқ, лекин ўша ҳақиқатни қандай айтсин?

Шу онда зина томон қараган Моҳидилнинг кузлари жавдираб, нигоҳида нашъали севинч нури порлади. Буни сезган Бўрон орқасига угирилиб, юқорига чиқаётган Ғайратга кузи тушди-ю, қизнинг ҳолатини тушунди.

– Жасур амакинг “кут, мол келади”, деганмиди, келди шекилли?

Бўрон шундай деб угирилиб, изига қайта бошлади. Фирром “мол келади”, деганда пивони назарда тутган эди. Бу одам эса “мол келди шекилли” деган пичинги билан Ғайратни тўрт оёқли, шохли қорамолга ухшатди. Моҳидил бу ҳақоратли пичингга жавоб бера олмай қолди. Бўрон қаҳвахонанинг панжарали темир эшиги остонасида йигитга рўпара келиб, “сени чойхонада кутаман”, деганича утиб кетди.

Ғайратни ёқтирмаслигининг икки сабаби бор: биринчиси – йигитнинг милиция ходими экани бўлса, иккинчиси – киз атрофида хира пашшадай айланавериши эди. Бўрон бу икки ёшнинг дилида қандай тотли ҳислар борлигини тасаввур ҳам қила олмасди. Ҳар қандай эркак ва аёл бир-бирига интилар экан, манзили тушакдир, деган ақида билан яшаётган одамга Кумушбибининг юзларига тегиб тушган сув томчиларига қарши фитна кўзғолгани қандай ҳолат эканини тушунтириш мумкинмикин? Икки ошиқ дилнинг ҳароратини совуқ ва тош юрак ҳис эта олмайди...

Чойхонада ўгай акаси кўринмади, Бўрон яхши танийдиган, онда-сонда суҳбат қурадиган чойхўрлар ҳам йўқ эди. Шу сабабли бўш сурида бир ўзи утириб, дастёр болага қайнок сув буюриб, қўлбола чойини ўзи дамлаб ичди. Ғайратни анча кутди, ҳатто ғазаблана бошлади. Қаҳвахона томонга ўтиб, бўйнидан бўғиб, бу ёкка олиб келиш истаги ҳам уйғонди.

Ғайрат Моҳидил билан хайрлашгани келган эди. Уйига отланаётганини билгандай, бугун хўжайини чақириб, Тошкентга бориб келиши зарурлигини айтди. “Боргин-у, ишқилиб, ўша ёқда даф бўлгин”, деган умидли оҳангда айтди бу гапни. Ундан сал олдин Фирром шу кеч сафарга тайёр туриши шартлигини тайинлаган эди. Иккови худди келишиб олгандай туюлди. Ғайрат хизмат сафарига кетаётганини айтди-ю, Фирромнинг вазифасини билдирмади. Қиз буни аҳа-

миятсиз хабардай қабул қилган бўлса ҳам, юрагига ҳозирдан соғинч ҳисси оралаб, уртанди. Лекин қизлик ғурури бу ҳисни бўғиб, сиргига чиқармади, “яхши бориб келинг”, дейиш билан чекланди. Ғайрат бу эътиборсизлик сохта эканини сезди. Тил алдашга уста бўлади. Лекин ишққа мағлуб қалбнинг таржимони бўлган кўзлар алдай олишмайди. Ҳозир қизнинг кўзлари “Мени ташлаб кетаверасизми? Сизни бир соат кўрмасам ёниб кул бўляпман, бир неча кунга қандай чидайман? Сиз – золимсиз! Мен – айрилик зулмига гирифтор этилган бечораман...” деб фарёд чекарди. Йигит қизнинг бу фарёдига жавобан умидли жилмайиш ҳадя этди. “Мен золим эмасман, сафарга курук жисмим бориб келади, юрагим сизнинг қўлингизда...” Жилмайишнинг маъноси шу эди. Қиз ундан “Сафарга кўзларимни юмиб бориб келаман, қиз зотига қарамайман” деган қасамни ҳам кутган эди. Бурилатгандаги иккинчи жилмайиш шу қасамни англашиб, зириллаб қолаётган юракка пича таскин берди.

Факат... Унинг гузарга тушмай, чойхона томон ўтганидан ҳам ажабланди, ҳам хавотирланди-да, хира улфатларга яқинлашиб, қаҳвахона ёпилаётганини маълум қилди.

* * *

Ғайрат келиб, Бўроннинг қаршисига омонат ўтирди.

– Сен менинг чойимдан ичолмайсан, шунинг учун таклиф қилмайман, – деди Бўрон унга тикилиб.

– Ича оламан, лекин ҳозиргина чанқоғимни босдим, – деди Ғайрат унга сурбетларча тикилиб.

– Сен олов билан уйнашяпсан.

– “Йигит бўлсанг шўх бўл, шўх бўлмасанг йўқ бўл”, дейишади-ку? Шўхликда олов билан уйнашиш нима экан, бутун бир гулханни чайнамай ютиб юбориш ҳам ҳеч гапмас.

Йигитнинг тиржайиб қуйиши Бўроннинг иззатнафсига тегди. Бунақа сурбет бошқа жойда, айникса

у ҳукм юритган камоқ лагерида учрагандами, олов чўғларини ростданам ютишга мажбур қиларди. Ҳозир ўрни эмас, лекин бундай жазонинг вақти, ўрни келиши тайин. Бу йигитлик ғурури билан кериялпими ё хизмати юзасиданми, Бўронга аён эмас, маълуми – ҳар қандай суворий отдан тушади, ҳар қандай керикнинг бурни ерга ишқаланади. Бўрон бу борада шошқалок эмас, сабрли тоифадан, бу маҳмадананинг тилига чўғ босилгандаги фиғонини бугун бўлмаса, эртаминдинми эшитишига ишонади Шу ишонч ҳозир ундаги ғазаб чўғининг аланга олишига йул қўймади.

– Қадамингни ўйлаб бос, бола, бу қиз асов отдай гап – олдидан борсанг тишлайди, орқадан келсанг тепади. Сен шаҳарлик боласан, бу қиз сенга аталмаган.

– Мен шаҳардан айнан шунақа асов отни қидириб келган бўлсамчи?

– Тилинг ботир, лекин белга эҳтиёт бўл, синиб қолмасин. Улгунингча эмаклаб юрмагин.

Ғайрат ундан кўз узмаган ҳолда чўнтагидан сигарет қутисини олди-да, биттасини суғуриб, лабига кистирди. Ёққични олишга улгурмай, Бўрон чўнтагидан гугурт чиқариб, унинг тиззаси ёнига ташлади. Ёнламасига думалаб келган гугурт йигитнинг тиззасига тегиб, тик туриб қолди. Ғайрат кулимсираб бош чайқаб қўйди-да, қутидан битта чўпни чиқариб сіндирди. Қалтароқ томонини олиб шимиға кескин бир суртишда ёндирди-ю, қалта чўп ёниб тугашиға улгурмай, сигаретини тутатди. Бўрон унинг ҳаракатларини зийраклик билан кузатди. “Ўзини овсарликка солаётган ким бу: милисами ё артистми? Қартани ҳам яхши ўйнарган. Ҳеч кимни, ҳатто хўжайинини ҳам менсимас экан. Қайдан пайдо бўлди бу дардибало?” Бўрон “бу хўнарни қайдан ўргангансан?” деб сўрамаса ҳам Ғайрат изоҳ берди:

– Синфдош ўртоғимдан ўрганганман, ўзининг хотинини зўрлагани учун ўтириб чиққан. Қизик-а’

– Мен учун қизик эмас.

– Ҳа... сиз бундан баттарларини кургансиз. Ажабланманг, Моҳидилнинг отаси билан утирган экансиз, эшитганман. Хуллас, уртоғимни ун саккиз ёшида аммасининг ун етти ёшли кизига уйлантиришувди. Қизнинг кунгли бошқа йигитда экан... Хуллас... чимилдиқда ҳам яқинлаштирмаган, эртасига, индинига ҳам... Бир ёқда янга-хотинлар уйларига кетолмайди, бир ёқда оғайнилари ҳисобот эшитиш мақсадида “хурсандмисиз, куёв бола?” деявериб ҳол-жонига қўймайди. Орият кучлили қилиб, тўртинчи куни... Хуллас, бешинчи куни киз дод солиб милисага борган, “зурлади”, деб ариза берган... Қамаворишди бола бечорани. Энди буниси чиндан ҳам қизик эмас, балки адолатсизлик.

– Мен учун адолатсизлик эмас. Бунақа қонунларни сенга ухшаганлар топади, сенга ухшаганлар бажаради. Менга шуниси қизик.

– Ҳа, майли, бунақа гапларнинг аслида менга, айниқса сизга кизиги йўқ. Эсимга тушиб колгани учун айтдим. Мени нега чақирдингиз?

– Нега чақирганимни айтдим.

– Нега менинг ташвишимни қиялпсиз, ўзингизнинг ташвишларингиз камми?

– Мен жиянимнинг ташвишини қиялпман.

– Қанақа амакилигингизни биламан. Ўз-ўзингизча ташвишланялпсизми ё онаси илтимос қилдими. “Шу милисанинг танобини тортиб қўймасангиз менинг кучим етмаяпти” демадими?

– Мен хотинларнинг гапи билан иш қиладиган ҳезалак эмасман.

– Унда баҳслашмасак ҳам бўларкан. Сиз ҳам эркаксиз, мен ҳам. Иккаламиз ўз йўлимизда юраверайлик. Қизни яхши кўрадиган ҳам мен, уйланадиган ҳам мен. Балки... шу қизга уйлансанг, ишдан ажраласан, деб кўрқитарсиз? Агар Моҳидилнинг... кунгли менда бўлса... шу погонларимни ўзим юлиб ташлайман. Бу погон унинг битта кулиб қараб қўйишига арзимайди.

Сиз асов отни гапирасиз. Бу ёққа келишимдан олдин ойим “бу йил албатта уйланасан, сенга қанақа қиз ёқади узи?” деб сураганларида нима деганимни айттайми?

– Ойингга айтган гапинг менга керакмас.

– Иук, бу сир эмас, балки булажак угай амаким-дирсиз, таъбимни билиб олинг-да: менга тегадиган кизнинг акли уткир булсин, шунчалар уткир булсинки, сувни кеса олмасин; акли кенг булсин, шунчалар кенг булсинки, ортидан ҳеч нима кўринмасин; акли ёкимли булсин, шунчалар ёкимли булсинки, одам жунжикиб кетсин; акли зўр булсин, шунчалар зўр булсинки, ҳатто соя ҳам ташламасин. Фақат... – Ғайрат Бурондан кўз узмаган ҳолда айёрона жилмайди. – Икки тилли булмаса бас. Икки тилли қанақа булишини биларсиз?

Бурон “Мени калака қилма!” деб удағайлагиси келди-ю, лекин “ҳамма нарсани сен биласан, айтавер”, деб тўнғиллади. Ғайрат унинг ғаши келиб, аччиқланаётганини сезса-да, оҳангини узгартирмай давом этди:

– Баъзи хотинларнинг тили яхши ишлайди.

– Ҳамма хотинларнинг тили яхши ишлайди.

– Иук, мен айтаётганимники бошқачарок: пайшанба кечкурун эрига бир туғрида қасамёд қилади, жума кунини эрталаб эса шу қасамини бузади. Тилининг тагида яна битта тили бор, иккала тилини жуда яхши ишлатади.

Бурон бу гапларни эшитиб “ақли кўп нарсага етади”, деб қўйди. Йигитнинг китоб ўқишга ишкибозлигини, ёдлаб олган ҳикматларни ўрни келганда ўз гапидай айтиб юришини фақат у эмас, ҳатто Моҳидил ҳам билмасди.

– Эрталаб Тошкентга кетяпман, у-бу нарса керак булса, айтинг олиб келиб бераман. Тақдиримга бепарқ қарамайпсиз, демак, яхши одам экансиз. Яхшиликка яхшилик билан жавоб қайтариш керак. Тошкентнинг новвоти зўр булади, сизга ўхшаган ёш чолларга қувват булади, бирор кило олиб келайми?

– Тошкентингнинг новвот чойини ичавериб туйиб келдим. Сен новвотингни адангга олиб бер, адангга қувват бўлса, зора укачалик булиб қолсанг.

Пичинг билан айтилган гапни Ғайрат хазил урнида қабул қилиб, баралла кулиб юборди. Бурон “бошқа гап йўқ”, дегандай уридан туриб, гузарга тушиб кетди. Ғайрат унга эргашаётиб, қахвахона томон қаради. Эшикни ёпиб чиқиб келаётган қизни кўриб, уша томон юрди. Моҳидил унинг кулганини эшитган эди, шу сабабли норози қараш билан қарши олди:

– Намунча хаҳолашиб қолдиларинг?

– Сизни мактади.

– Мени мактаса, шунақа куласизми?

– Сизни мактагандан кейин мени “аҳмоқ” деди-да.

– Нега аҳмоқ экансиз?

– “Шундай қизни қўлдан чиқарсанг, ғирт аҳмоқ бўласан”, деди. Мен аҳмоқ бўлмасликка қасам ичдим.

– Яна ёлғон гапиряпсиз.

– Ҳа, ёлғон гапиришга мажбурман, чунки у менга камоқдаги бир латифани айтди, мен уни сизга айтолмайман.

– Ёлғон гапиришга мажбурмисиз? Аҳмоқ бўлмасликка қасам ичганингиз ҳам ёлғонми?

– Буниси рост, лекин мен қасамни уз-узимга ичдим. Қасам мана бу еримда турибди.

Ғайрат шундай деб чап кукрагини ушлади.

– Сиз гапга туғилгансиз, гапдан тинмайсиз, – деб яна танбех берди Моҳидил.

– Бир донишманд “агар йигит камсуз бўлса, киз уни “рудупо тунка” дейиши мумкин”, деган экан.

– Уша донишмандингиз “сергап йигит масхарабозга айланиб қолади”, демаганми?

– Рудупо тункага қиз тилидан учган битта ўқ кифоя.

Ғайрат шундай деб пастки лабини тишлади. Моҳидил кулимсираб қўйди. Уйига етгунича индамади, Ғайрат ҳам жим кетди. Эшик оғзида хайрлашар маҳали Ғайрат:

– Мен келгунимча нима қиласиз? – деб суради.

– Нима қилардим? – Қиз айёрона кулимсиради. – Масхарабозликларингизни... эслаб утираман.

Моҳидил аслида “ширин-ширин гапларингизни соғиниб утираман”, демокчи эди, уялди. Уялди-ю, аста бурилиб, эшикни очди, лекин остона ҳатлашга улгурмади.

– Бир пас тухтанг, – деди Ғайрат ялиниш оҳангида. Йигит ялинмаса-да, кизнинг шошилиш истаги йўқ эди, дарров тухтади.

– Паридарада бир ҳикмат айтиб берган эдим, шу жуфт бўла колсин, бошлайверайми?

– Тугатишингизга бир дақиқа вақт колди, – деди киз шухчан овозда.

– Эшитинг: “Бир хонада туртта шам ёниб турарди. Хона шунақанги сокин эдики, биров пичирлаб гаплашса, жаранглаб эшитиларди.

Биринчи шам: “Мен Тинчликман! Лекин ҳеч ким менга ёрдамлашмаяпти. Ҳозир ўчиб коламан”, деб нолиди, кейин бирдан жимиб колди.

Иккинчи шам: “Мен Ишончман! Лекин энди бировга керак бўлмай колганга ухшайман. Ёниб туришимнинг фойдаси ҳам йўқ”, деб нолиётганда шабада уфуриб, пилик устидаги олов тилини ўчирди.

Уларданда баттар қайғуга тушган учинчи шам: “Мен Ишқман! Аммо атрофга сочадиган нурым тугади, мадорим колмади. Ўзларига яқинларни ҳам ёмон кўрадилар, уларни бирлаштирай десам, нукул мени четга сурадилар”, деб йиғлади. Ишқ шами ҳам аламли тарзда сўнди. Шу пайт ичкарига бокира бир қизалок кирди. Учта шамнинг ўчиб қолганини кўриб, сабабини суради, воқеадан хабардор бўлгач, уларнинг қисматига ачиниб йиғлади. Шунда тўртинчи шам майин овозда қизалокқа далда берди:

– Сен кўркма, мен атрофга нур таратар эканман, колганлар ҳам қайтадан ёнадилар ва атрофга нур сочиб, ёритадилар. Зеро, мен Умидман!

Кўзлари порлаган кизалок Умид шамини олиб, колганларини бир-бир ёқиб чиқди...”

Ғайрат ҳикматни айтиб бўлгач, сукут сақлади, киздан жавоб кутди. Моҳидил бу сафар ҳам унинг мақсадини тула англаган эди, шу боис бу сафар ҳам жавоб бермади.

– Бир дақиқа вақтим тугади. Мен сизга Умид шамини колдириб кетаман, келгунимча бошқа шамларни ёқиб қўясиз, – деди Ғайрат.

– Мен... уйлаб қўраман...

Моҳидил кишини отдан ҳам қулатадиган бир ишва билан шундай деб, йигит умидига қувват берадиган бир жилмайиш ҳадя этгач, остона ҳатлади.

“Ёрнинг васли бўлмас озорсиз, гулшан ичра гул топилмас хорсиз”, деганларидек, васлнинг қадрига етмоқ учун қисқа муддатли айрилиқнинг ҳам фойдаси бордир?

ҒАЗАБ ЖОМИ

Уйига яқинлашган Бўрон деразадан тушиб турган чирок ёруғини кўриб, хавотирланмади-ю, аммо, ажабланди:

“Ким бўлиши мумкин?”

Эшик қия очик эди, эҳтиёткорлик одатига ҳилоф қилмай, шарпа чиқармасдан яқинлашди-да, аста муралади: каравотга ўтириб олган Нишонбой ниманидир ўқирди. Шу ердан турибок Бўрон унинг қўлидаги дафтарни таниди. Кетишда хаёли нимагадир чалғиб, дафтарни унутиб колдирган эди. Бекатда эслаб, изига қайтгиси ҳам келган, лекин ортга қайтишнинг хосияти йўқ, деган иримга амал қилиб “ёстик тагини ким титарди”, деб ўзини овутганди. Ҳозир янглишганини англади-ю, жаҳл билан эшикни тепиб очиб, ичкари кирди. Нишонбой чўчиб, шарт ўрнидан турди-ю, хўжайинининг вазоҳатидан кўркиб, дафтарни яши-

ришга уриниш урнига кукрагига босди. Бурон унга якин келиб, дафтарни тортиб олди.

– Нега титяпсан? – деди ғазаб билан.

– Тушакларни кокиб, йиғиштириб қуяй девдим... ёстик тагида экан. Ақлли гаплар ёзилган экан, бир-икки катор укиб, қизиқиб қолибман.

– Нимага қизиқасан? – деди Бурон дафтарни варақлаб.

– Бир хил гапларини Норйигит акамдан эшитган эдим.

Бу кутилмаган янгилик Бурондаги ғазаб туфонини пасайтирди. “Дафтар акамнинг қулига ҳам тушганми-ди?” деган хавотирда сўради:

– Қачон эшитдинг?

– Мактабда ўқиб юрганимда, Бобил тарихини ўтаётганларида айтиб берган эдилар.

– Тарих китобида борми бу гаплар?

– Китобда йуқ, шунинг учун қизиққанмиз.

– Яна нималарга қизиққансан?

– Куп нарсаларга...

– Сигирларнинг аҳволи қанақа, бунга ҳам қизиқдингми?

– Қизиқдим... – Нишонбой чўнтагидан букланган қоғоз чиқариб, ҳисоб бера бошлади: молларга қанча хашак, қанча ем берилган, қанча сут соғиб олинган, қанча топширилган... ҳаммаси аниқ эди. Соф фойдани айтаётиб, нимадандир чучиётгандай ерга қаради. Бурон буни сезиб, “қулимда ишлайдиган булсанг, мендан ҳеч нарсани яширма”, – деб унга далда берди.

– Яширмайман-у... чакмачақарлик булармикин...

– Ишга тегишли булса, айтишга мажбурсан. Кейин билиб колсам, ўзингга ёмон булади. Мен туғри гапни яхши қураман.

– Биринчиси...

– Дадил-дадил гапирсанг-чи, бунча латтачайнарсан! – деб удағайлади Бурон.

– Биринчиси... молбоқарларингиз... озгина-озгина-

дан ендан сиздан сўрамай, яширинча олиб кетишаркан. Сиздан илтимос... уларни ҳайдаб юборманг... бошқа олишмайди, менга сўз беришди.

Йигитнинг бу раҳмдиллиги Буронга ёқди.

– Яхши ишлашаётган бўлишса ҳайдамайман, ендан олишга рухсат берган эдим, эсларидан чиқаришгандир. Озгина-озгина бериб туравер, камбағал бўлиб қолмаймиз. Яна нима?

– Сут олувчи ундан бирини уриб қоларди, энди ундан иккига утибди. Хужайини туй қилаётган эмиш, туёна қилиш керакмиш. Мен сизни айтувдим, овози учди-ю, лекин бошқаларга ачиндим.

– Ачинган бўлсанг, жағини ёриб юбормадингми?

– Ие... қанақа қилиб?

– Қанақа буларди? Эркакмисан ўзинг! Ҳеч муштлашмаганмисан?

– Йў– ўк... нега муштлашаман?

– Қип-қизил латта экансан! Қайнанаг нега каматмокчи бўлган?

– Хотиним билан ажрашмокчи эдим.

– Сен ажрашмокчимидинг ё хотининг ажрашмокчимиди?

– Мен...

– Хайрият, сал эр-йигитлигинг ҳам бор экан. Нега ажрашмокчийдинг?

– Биз олти ўғилмиз, ҳовли-жой етишмагани учун ичкуёв бўлгандим. Қайнонамнинг эри йўқ. Қизини ўзи катта қилган... Ёлғиз ўзи ётолмасмиш. Нукул бизни пойлайди... Хотин билан... энди бошласак, вой-войлаб қолади, хали боши оғрийди, хали қорними, нима бало...

– Хотинингни яхши кўрасанми?

– Ҳа.

– Унда ажрашма. Қайнонангни эрга бер, шунда тинчийсан. Норйигит аканг шуни тушунтирмадимми?

– Тушунтирдилар... лекин мен унга эрни қайдан топаман?

– Ҳа... бу кийин иш, осонини айтайми? Сен кайно-
нангни заҳарлаб ўлдир!

Бўрон муғамбирлик билан шундай деб кулди. Ни-
шонбой бунинг ҳазил эканини тушунмай, қурққанидан
сапчиб кетаёзди.

– Йук-йук, нима деяпсиз?! – деди лаблари титраб.

Бўрон унинг аҳволидан кулиб, калака оҳангига
кучди:

– Уйларингда така йукми?

– Йу-ук, туртга куй бор.

– Аттанг... Мен ўрисларнинг ичида куп яшаган-
ман. Бечораларнинг юздан туксонтаси ичкуёв булади.
Бу ерларда қайнона-келин машмашаси бор экан, у
ёқларда қайнона-куёв фожиаси бор. Бир куни мен-
га ўхшаган сайёҳ бегона шаҳарга келиб қараса, энг
катта кучада машиналар ҳаракати тухтатилган, дафн
маросими булаётган экан. Қараса, олдинда тобут,
орқада мотамсаро бир ёш жувон, ундан кейин бир
йигит шохли така етаклаб олган, уларнинг изидан
юзлаб одам келаётган экан. Ажабланган сайёҳ така
етаклаган йигитга яқинлашиб, “Тобутдаги ким, жуда
машҳур одамми?” деб сўрабди. “Тобутдаги менинг
қайнонам, машҳур эмас”, дебди йигит. “Сиз нега бу
такани етаклаб олдингиз?” деб янаям таажжубланиб-
ди. “Бу така менинг халоскорим, ялмоғиз қайнонамни
сузиб ўлдирди”, дебди йигит. “Оҳ, оҳ, – дебди сайёҳ, –
менга ҳам айнан шунақа халоскор керак эди, бир кун-
га бериб туринг”. “Беролмайман, – дебди йигит. –
Орқадаги одамларни қуряпсизми, улар ҳам шу такани
олишга навбатда туришибди”. Тушундингми?

Бўрон ўз латифасидан ҳузурланиб кулди, лекин
Нишонбой унча тушунмадими, ё бундай халоскорни
топиш кийинлигини фаҳмладими, ҳарҳолда хужа-
йинининг кунгли учун жилмайиб қўя қолди. Бўрон эса
кула туриб давом этди:

– Унда уйку дори топиб бераман. Кечки овкатга
қўшиб берасан. Эрталабгача тарашадек котади.

– Ака, кўйинг, майли шундай яшайверсин, бу ёғини бир амаллармиз.

Бу гапдан Бўроннинг жаҳли чиқиб, беихтиёр “Вот, чурка-чушонок!” деб юборди-да, калака қилаётган одамига қараб ўқрайди. У камок лагериди калтафаҳмларни, бушанглиги туфайли хорланувчиларни шундай деб сўкишга ўрганиб қолган эди. Нишонбойнинг сўкишга тушунмай, кўзларини пирпиратиб турганига энди раҳми келиб, оҳангни пастрок олди:

– Вей, бунча латтасан! Эркакка ўхшасанг-чи! Аслида уч-тўрт йилга қамалиб кетганинг яхши экан, хақиқий эр-йигит бўлиб пишиб чиқардинг. Менга бу ерда эмас, камокда дуч келганингда канака одам қилишни ўзим билардим. Хўп, қайнонанг учун ўзингнинг бошинг оғрийверсин. Яна нима гапинг бор?

– Гушт пули беришимиз керак экан.

– Канака гушт пули?

– Билмайсизми?

– Бировдан гушт олганим йўқ.

– Гушт пули дегани... Хужаликнинг давлатга гушт етказиб бериш мажбурияти бор. Бу мажбурият ҳеч қачон бажарилмаган. Бажариш учун ҳар бир хонадон ё қўй, ё мол ё шуларнинг пулини тулаган.

– Бермаса-чи?

– Бермаса... кўчириб ҳайдашдан ҳам тойишмайди. Олдинига бир хонаки милисани юбориб дўк қилишади, кейин прокурорга чақиришади Бу давлат сиёсати экан, ўйнашиб бўлмайди.

– Битта қўй беришимиз керак эканми?

– Чекинғизга ғунажин тушибди.

– Ғунажин бериш керакми ё пулиними?

– Пул берганингиз яхши, арзонроқ тушади. Бизда шуниси одат бўлиб қолган.

– Биров келадими ё олиб бориб бериш керакми?

– Эрталабгача етказиш керак экан, ишонсангиз, ўзим олиб бориб бераман.

Бурон пора олишнинг бундан баттар йўлларини ҳам кўргани учун битта ғунажиннинг пулини санаб берди-ю, гапни кўпайтирмади.

Нишонбой кетгач, ташқарига чиқиб, эски шолча тушалган супага утирди. Ғир-ғир эсаётган шабадада хузурланиб, кўйлагининг тугмаларини ечди. Кейин шолча узра узала тушиб, кўлини болиш қилиб олди. Дарахт барглари орасидан юлдузлар милт-милт қуринди. Дафтардаги гапларнинг ўғай акасига маълум бўлиши уни уйлантирди. Дафтарни ўқимаганлиги аниқ. Балки...кичкиналигида айтиб бергандир. Кичкина бола эслаб қолиши мумкинми? Балки бошқа китобларда ўқигандир? Тарихчи-ку? Қайсидир тарих китобида бордир? Саволларига тайинли туғри жавоб топа олмагач, ўрнидан туриб уйга кирди, дафтарни қўлига олиб, таниш сатрларни ўқий бошлади:

“Сеймчан. 1947 йил, 8 март. Бугун киз-жувонларнинг озодлик байрами. Бизнинг баракдан сал нарида, симли девор ортида нима учун камалганини билмайдиган юздан ортик аёл бор. Уларни эрталаб Озодлик байрами билан табриклашди. Улар дарё бўйида ишлайдилар, биз қазиб чиқарган маъданларни ювадилар. Байрам муносабати билан ишни ярим соат олдин тугатар эканлар. Бунинг учун дохийга раҳматлар айтилди. Биз ҳам табриклаган бўлдик... Мен яна шахтага кириб кетдим. Муз орасидаги одамнинг чақчайган кўзлари менга тинчлик бермайди. Унга қарата чуқич ургим келмади. Ён томонга қараб кавлай бошладим. Ҳозирги адолатсизликлар булути тарқаб, яхши замонлар келганда, эҳтимол, бу одамнинг авлодлари топилар, келиб, мурдани олиб кетишар, иззатини жойига қўйиб дафн этишар. Насроний бўлса, ёғоч тобутга солишар, мусулмон бўлса, кафанлашар. Балки... шундай ётавергани ҳам маъқулдир. Музей қилиб қўйишса, эллик ё юз йилдан кейин яшайдиган авлод келиб, аждодларининг нақадар шафқатсиз бўлишганини ўз кўзлари билан куришар.

Менинг кулимга шу дафтар билан калам тушиб колди. Бу ҳам нодир бахт. Баракимизда бир олим бор эди. Аэропланлардан кучлирок ҳаво кемалари куришни орзу қиларкан. Унинг ҳисоб-китобларига кимдир кизиқиб, дафтар-қаламлар беришиб эди. Ёзувларини ҳафтама-ҳафта офицерга бериб турди. У каёққадир жунатар экан. Уша каёққадир илмий фикрларига кизиқиш туғилса, уни олиб кетишлари мумкин экан. Лекин бечоранинг упкаси тамом бўлган эди. Жавоб келгунича жонини топшириб қуя колди. Биров унинг пайпоғига эга чикди, бирови нимчасига. Лекин офицер кириб уларни тортиб олди. Менга дафтар-қалам теккан эди, буни суриштирмади. Афтидан, олим буларни ишлатиб тугатган, деб уйлади шекилли. Мана энди мен яширинча ёзйпман. Ҳозирча нима ёзишни аниқ билмайман. Дунёни англаш ҳақида ёзиш ниятим бор-у, бунга эришишим кийин, чунки бу жиддий масала, олам фалсафасини чуқур билиш керак. Майли, калламга келган фикрларимни ёзаверайчи, вақти келиб уғлимнинг қулига тушиб колса, “отам аҳмоқ бўлмаган экан, фикрлаган экан”, деса ҳам катта гап!

Атай қилишганми ё бу бир тасодифми, билмайман, баракда раввин ҳам бор, роҳиб ҳам, зоҳид ҳам бор. Мен ҳам шу ердаман. Уччови уч олам бўлиб, битта Худога сиғинади. Иш пайтида ёки бировининг тоби кочганда пайғамбарлари бошка-бошка эканини унутиб, меҳрибонлик қилишади. Фақат Худога юзланганларида учга айрилиб олишади. Қийинчиликлардан нолишмайди. Бу уқубатлар дўзах азоби ҳисобидан синов учун бериляпти, деган хулосада якдиллар. Фақат... бу ердаги азоблари эвазига дўзах азобларидан озод этиб, жаннатдан жой беришни сўраб илтижо қилаётганларида яна айри-айри бўлиб қоладилар. Худолари бир бўлгандан кейин, муножотлари бир бўлганидан кейин ёнма-ён утириб бир хилда сўрайвермайдиларми? Умидлари – дўзах азобидан

кутулиш. Улар билан теппа-тенг азоб чекапман, демак, мантик илмига асослансак, мен ҳам дузахга тушмаслигим керак. Жаннатдан жой олишимга улар ишонмайди. Аслида узим ҳам ишонмайман, чунки улар айтаётган, ўлгандан кейин юз берадиган воқеаларнинг биронтасига ишонмайман. Уларнинг фикрича, мен ҳозир аросатда эканман, демак, Қиёматда ҳам жойим аросат майдони эмиш.

Мен комсомол билан партиянинг ақидасига ишониб, Худодан кечган эдим. Хизматларини садоқат билан бажарган эдим, эвазига бу ерга олиб келиб ташлашди. Партия менга хиёнат қилди, энди ундан ҳам кечдим. Худо менга хиёнат қилмаган эди, ёмонлигини кўрмаган эдим, ёшлиқ ғурури биланми ё ғурлиги биланми, кечиб, энди аслимга қайта олмаяпман. Худонинг олдида менинг юзим қора эмиш, майли ўлаверайлик-чи, агар нариги дунё чинданам бўлса, ҳисоб-китобни қилиб олармиз. Агар шу ёзганларим ўғлимнинг қулига етиб борса, айтадиганим шуки, Худо масаласида эҳтиёт бўлгин-у, аммо партияга ишона кўрма.

Мен бу ерда узимча бир нарсани кашф этдим: болшевиклар эски замон саркити деб синагогни ҳам, черковни ҳам, масжидни ҳам бузди. Аммо подшо қурган қамоқхоналарни, каторгаларни саклаб қолди. Нега??? Бу савол раввинни ҳам ўйга толдирди, роҳиб ва зоҳидни ҳам. Улар тўғри жавобни билар эдилар, аммо биронталари фикрларини тилларига кўчирмадилар.

Урушгача кўп китоб ўқиган эдим, ҳикматларни ҳам биламан. Институтни битирадиган йилим мени кўкқисдан НКВДга чакириб қолишди. Халқ душмани бўлган насронийнинг уйдан бир китобча чиққан экан. Чекистлар ўқишибди-ю, тишлари утмабди. Менинг вазифам уни ўқиб, яширин маъноларини топиб бериш эди. Ўқидим, очиғи, мен ҳам яхши тушуна олмадим. Сукиш эшитиб изимга қайтдим. Ўқиганларимни негадир унутиб юбормадим. Энди-энди ўйлаб

карасам, Худонинг ғазабига доир бир авлиёнинг гаплари мусавийларга ёки Ийсо Масихнинг хаворийларига эмас, бугунги бузукларга қарата айтилганга ўхшади. Роҳибга айтсам, бундай китобни укимаган экан. Уқиган бўлса ҳам, тан олишдан кўрқди шекилли. Мен ундан ранжимадим. Бу ерда ҳамма бир-бирига меҳрибон кўринса ҳам, илон бўлиб кўйнига кириб олгач, чақиб олиши ҳеч гап эмас. Зоҳидга айтиб эдим, у бир оз ўйланиб туриб, “Насроний ривоятларнинг кўпида хатолик бор. Тушунишимча, сиз айтган гаплар Бобил ҳалокатига доирмикин? Аллоҳ таоло издан чиққан айрим қавмларни жазолаб турган. Нуҳ алайҳиссалом даврида туфон юборган, Лут алайҳиссалом даврида шаҳарни тош остида ҳалок қилган, Самуд, Од қавмлари ҳам ҳалок этилган. Товламачилик қилган бир қавмни эса маймунга айлантириб кўйган. Айтаётганларим насроний авлиёнинг эртаклари эмас, Қуръонда баён этилган ҳақиқатлар. Худонинг шундай ғазабларига учрашидан кўрққан одамлар, амалларини яхшилаб олишлари шарт”, деди. Раввинни суҳбатга тортиш қийин бўлса ҳам, фурсат топиб айтган эдим, одатини қанда қилмай қулимсираб қўя қолди. Шундай эҳтиёткор одам чекистларнинг қармоғига қандай илиниб қолди, ҳайронман.

Майли, уларнинг миялари уз фикрларининг қабристонига айланиб қолаверсин. Ҳамонки, дунёни англаш мақсадида кундалик тутган эканман, ўша эслаб қолганларимни ёзиб қўймоқчиман.

Авлиё дунё бузукликларидан бешиб, этаги денгизга туташган баланд тоғдаги ғорда ёлғиз яшар эди. Бир куни қуёш тиккага келиб ибодат бошлаганида замин титради, денгиз каттик чайқалди. Сокин сузиб юрган кемаларни сув ютди. Бу зилзила эмасди, туфон ҳам эмасди. “На мўъжиза экан бу?!” деб ҳайратда ўтирганида денгиз қаъридан бир улкан махлук чиқиб келди. Махлук шу даражада кўркинчли эдики, унинг етти боши, ун шохи бор эди. Ҳар шоҳида тилла тож

бор эди. Пешоналарига Худони лаънатлаганларнинг исмлари ёзиб қуйилганди. Танаси баҳайбат, аммо чиройли йулбарсники каби эди, оёқлари айикники, жағи арслонники каби эди. Унга аждаҳо уз қудрати ва ҳокимлигини берганди. Махлукнинг бир боши яра-ланган, тинмай йиринг окарди. Аждаҳонинг нафаси билан жароҳат дарров тузалди. Буни куриб, одамлар талвасага тушдилар, уша заҳоти махлукка сажда қила бошладилар. “Парвадигордан кўркинлар!” деб огоҳлантирувчиларни “Бу қудрат соҳибига ким ҳам бас кела оларди”, деб калтаклаб ўлдирдилар. Бу нодонлар махлукка қирк икки ҳафта муҳлат берилганини билмас эдилар. Ким махлукқа асир экан, асирликда ўлади. Ким бировни қилич билан чопар экан, ўзи ҳам ўлимини қилич тиғидан топади.

Авлиё ер сатҳида яна бир махлукни кўрди: унинг икки шохи бор эди. У қурт каби аста ўрмалади, бутун Ер юзига хитоб қилиб, денгиздаги етти бошли махлукқа сизинмокка даъват этди. Узининг ҳақлигини исбот этмок учун осмондан олов тушириб, мўъжизалар кўрсатди.

Кўрганларидан даҳшатга тушиб, юраги ёрилаётган авлиёнинг кулоқлари остида майин куй янгради. Кейин болалар ёқимли товушлари билан Парвардигорни улуғловчи кўшиқни айта бошладилар. Сунг авлиёнинг кўзига Сино тоғи кўринди, унда бир юз қирк тўрт минг фаришта ўтирар эди. Улар Одам болаларини огоҳлантириб, “муртадликларингиз эвазига Худонинг ғазаби билан тўйдирилган майни ичажагингиздан кўркмайсизларми?” дедилар. Бу огоҳлантириш ҳам инобатга ўтмагач, Парвардигор фаришталарининг қўлига май тўлдирилган жомларини берди. Бу жомлар ҳаёт лаззати билан эмас, Унинг ғазаби билан лиммолим эди.

Биринчи фаришта биринчи жомни олиб учиб, ғазаб майини ер сатҳига тўкди – муртадларни азобли яра-чақалар босиб кетди.

Иккинчи фаришта иккинчи жомни олиб учиб, ғазаб майини денгизга тукди – денгиз уша захоти улди.

Учинчи фаришта учинчи жомни олиб учиб, ғазаб майини дарёга тукди – дарё суви конга айланди. Шунда фаришта Худога хитоб қилиб деди: “Бу ишинг айни туғридир, пайғамбарлар, валийлар конини туккан муртадлар кон ичиб, кон кусиб улишлари керак!”

Туртинчи фаришта туртинчи жомни олиб учиб, ғазаб майини куёшга сепди ва Куёш одамзодни куйдира бошлади.

Бешинчи фаришта бешинчи жомни олиб, ғазаб майини махлукнинг тахтига сепди, махлукнинг мулки шу зумда зулумотга айланди. Етти бошдаги етти жағ етти тилни аламли равишда чайнай бошлади.

Олтинчи фаришта олтинчи жомни олиб, ғазаб майини Ефратга тукди, дарё уша захоти қуриди.

Еттинчи фаришта еттинчи жомни олиб, ғазаб майини ҳавога сочди. Шу онда кучли зилзила бошланди, шундай кучлики, Ер юзи яралганидан бери бунақасини кўрмаган эди. Туфон кутарилди, чакмоқлар чакиб, тупроғу дов-дарахтларни тилиб-тилиб ташлади. Қаггакатта шаҳарларни аҳолиси-ю, иморатларига қушиб, ер ютди...”

Жанг майдонида бомбалар тупрокни тит-питини чиқариб юборганида мен шу ғазаб жомларини кўп эслардим. Бу ерда ҳам эслаяпман. Дузахни оловли жой деб таъриф қилишади. Дунё симметрик мутаносиб шаклда яралган. Ҳамонки, ҳар нарсанинг иккинчи палласи бор экан, қайноқ дузахнинг совук палласи ҳам бордир? Балки уша совук палла ер юзасидадир? Бу совук дузах уша ғазаб майи сочилганда юзага келгандир? Бу ҳақда гапирсам, баракдошларим, маъноли кулимсираб қуйишади. Мени телбага чиқаришмайди-ю, лекин баҳслашишни исташмайди. Чунки улар болаликларидан нимани ёдлаб олишган бўлишса, ушанга мутлақ ишонишади ва оғишмай амал қилишади. Биз буни “догма” – котиб қолганлик дердик. Бу догма-

чилар фикрлашни иташмайди. Аслида одамга фикрламай яшаш осондир балки? Бош оғрикнинг нима кераги бор? Фикрлашни иташмагани учун болшевиклар уларни уртага олиб, динни афюн деб, дуппослай-веришади. Улар эса жўяли жавоб қайтара олмайдилар.

Авлиё етти бошли, ун шохли махлукни, ғазаб майларини бекорга ёзмагандир? Бунга яширинган маънони олимлар биладилар. Қани уша олимлар? Фикрламайдиган диндордан олим чикмайди, аксинча, у адашиб кетиши мумкин. Бир ўзи адашса-ку, майли-я...”

* * *

Бўрон мазкур сатрларни қайга-қайга уқиб тушунгани – етти бошли махлук ҳақидаги эртакни қандайдир авлиё ёзиб қолдирибди. Буни НКВД ҳам тушунмаган, отасида ҳам аниқ фикр йўқ, қамок лагерида утирган роҳиб ҳам бир нима демаган... Воқеа баёни бор-у, мақсад мавҳум. Буларни отаси биринчи ўғлига атаб ёзган. Балки Норйигит қайсидир китобда уқиб тушунгандир, тушунгани учун ўқувчиларига сўзлаб бергандир? Бўрон бу ердаги ишларини ниҳоясига етказгач, кетиш олдидан ўгай акасига ўзини танитиб, дафтарни топшириб кетишни ният қилган. Унгача эса ҳали вақт бор. Дафтарни ўз қўли билан топширишга улгурадими ё йўқми, буни Худо билади!

Эрталабки сутни Бўроннинг ўзи топширгани олиб борди. Қабул қилувчи йигит уни кўриши билан доддиради. Сутнинг бир томчисига хиёнат қилмай, расмийлаштирди. Бўрон унинг саросимага тушганини фаҳмламагандай елкасига аста уриб қўйиб, сўради:

– Бўрон акам келмайди, ушанақаси гумдон бўлиб кетади, деб ўйловдингми?

– Ундай деманг, амак, кутдик... Фақат...

– Хўжайининг тўй қияптими?

– Ҳа... эшитибсиз-ку?

– Туёнага иккита қучқор олиш керакми?

– Бошқалар тўрт-бештадан олишади, бизарнинг одатимиз шунақа.

– Менинг одатим эса бошқача: кеча қамоқхонадан хат олдим, тўртта азроил кутилиб, менинг олдимга келмокчи. Шуларнинг иккитасини хужайинингга туёна қилиб қўя қолсам-чи? Биттаси сенга, қолган биттасининг яна эгаси чиқиб қолар, нима дединг?

Йигитнинг қўллари титраб, сўтдоннинг қопқоғини ёполмай ҳам қолди.

ЙЎҚОЛГАН “ИГНА”

Фирромнинг топшириғига қўра, Ғайрат ярим кечада катта йўлдаги назорат постига етиб келди. Белги-ланган соатда учта усти ёпиқ КамАЗ кўринди. Биринчисидан тушган Фирром аввал Ғайрат билан, кейин инспектор йигит билан эски қадрдонлардай сўрашди.

– Карвон катта-ю, акахон? – деди Ғайрат норози оҳангда. Фирром қарздорини бу ишга жалб қилаётганида битта КамАЗни кузатиб боришни айтган эди. Фирром ҳозир ўша шартни унутгандай, бу шамани беписандлик билан қабул қилди.

– Карвон катта бўлса, тушуми ҳам шунга яраша бўлади, укахон. Чамалаб кўрсам, йигитнинг гули елкасидаги қарзни бир машина шарбат юва олмас экан. Яна бир томони, боғбонларга раҳмим келди: мевалари пишиб ириб кетяпти, тошкентликларга ҳам ачи-ниб кетдим – иссиқда томоқлари қуриб, ҳаллослаб қолибдилар. Тошкентнинг чанқоғини босишга бир машина шарбат етарканми? Уч машинаси ҳам улар учун бир қултумдай гап. Сиз, йигитнинг гули, буни ташлаб келгунингизча, яна ўн машинасини шай қилиб қўямиз. Тошкентлик акахону укахонларга шуни етказиб, тинчлантириб кела туринг.

Фирром шу гапларни айта туриб, инспекторнинг чўнтагига пул солиб қўйди. Йигит буни сезмаган-

дай индамади, аксинча, уларни холи колдириб, сал нари кетди. Шундан сўнг Ғирром кўлидаги халтачани Ғайратга туткизди-да, каттаконлигини пеш қилиш учунми, сенсирашга ўтди:

– Бу ўзингда турсин, эҳтиёт қиласан. Ошнамнинг онаси ўладиган касалмиш, дориликка кўкнори сўраган эди, ўзим кўтариб боролмайман.

– Уйи қаерда?

– Уйига бормайсан, шаҳарга кираверишингда сени ўзи кутиб олади.

Ғирром шундай деб тайинлагач, “Темиртов!” деб чакирди. Биринчи машина ҳайдовчиси индамай тушиб, Ғайрат билан кўришди. Ғайрат кўришаётиб унинг билагидаги татуировкага кўзи тушса-да, эътибор бермагандай бўлди.

– Бу аканг Темиртовда темир қазийвериб, отини ҳам ўзгартириб олган. Сен “Темир ака”, деяверасан. Карвоннинг каттаси шу одам, сен кузатувчисан. Ғирингбидинг дейиш йўқ. Темиртовда бошларига гурзи тушиб кетиб, миялари озгинагина чайқалиб қолган, сал нарсага ғазаблари жўшиб кетади-я, эҳтиёт бўлгин.

Бу гапларни Ғайрат ҳазил ўрнида қабул қилгандай кулимсираганича Ғирром берган иккита картани чўнтагидан олиб, бармоқлари орасида уйнай кетди. Бу билан “Темиртовда мияси чайқалган” карвонбошидан заррача кўркмаслигини маълум қилиб қўйди. Ғирромнинг сўнгги топшириқларини эшитишгач, йўлга тушишди. Йўлдаги назорат постларида муаммо туғилмади. Ғайрат ҳатто пастга тушмади. Машина тўхтатилиб, ҳужжатлар сўралганда Темиртов ҳужжат ўрнига пул тутқазгач, қандай муаммо туғилиши мумкин? Шаҳар остонасидаги постдан ўтиб, ҳалқа йўл бўйлаб икки чакиримча юришгач, тўхташди. Орқадан етиб келган сарик “Жигули” секинлади, аммо тўхтамади. Орқа ўриндиқда ўтирган кора кўзойнакли одам Темиртовга бир имо қилганини Ғайрат сизди.

– Укахон, сизнинг ишингиз тугабди, бу ёқдаги йўлни ўзимиз топиб оламиз, – деди Темиртов.

– Бир кишига бериб қўйиладиган омонат бор, – деди Ғайрат қўлидаги халтачага ишора қилиб.

– Менга бериб қўяверасиз, омонатнинг эгаси менман.

Ғайрат ортиқча савол бериб ўтирмай, халтачани унга узатгач, машинадан чаккон ирғиб тушиб, “хайр” дегандай қўл силтаб қўйди.

Хизмат вазифасини бажариш мақсадида министрликка келди. Уни кутиб олган майор “гаражга учранг, районга ажратилган машинани олиб, бугунок кайтинг. Малака оширишга келган Комилов сизга ҳамроҳ бўлади”, деб гапни калта қилди. Гараж бошлиғи Ғайратнинг ҳужжатлари билан танишгач, ховлининг бир четида турган эски “Нива”га бошлаб келди.

– Сизга аталган тойчок мана шу. Хизматдаги ютуқларингиз учун алоҳида равишда тақдирлашибди, деб эшитдим, қутлуғ бўлсин. Устига караманг, усти калтироқ бўлгани билан ичи ялтироқ. Бу учар тойчок билан Помирни ошиб ўтсангиз ҳам бўлади.

Машинанинг янги ғилдиракларига караганда, гараж бошлиғининг мақтовлари асосли эди. Ғайрат машинани миниб йўлга чиққач, бунга яна бир карра амин бўлди. Уйига боришдан олдин Милиция мактабига кириб чиқди. Малака оширишга келган Шухратнинг бир соатча олдин чиқиб кетганини эшитиб, боши қотди. Майорнинг топшириғига кўра, Шухрат унга ҳамроҳ бўлиши керак эди. “Уқишдан руҳсат теккач, тўрва-халтасини кўтариб жунавордимикин?” деб уйлади. “Бугун кетадиган бўлса, кечки поездга чиқади, ўша ерда топаман”, деган уйда уйига қараб юрди.

Ҳовлига қадам қўйиб, катта тут соясидаги сўрида ўтирган дўстини кўрди-ю, “келишимни қайдан билган?” деб ажабланди.

– Уй эгаси меҳмонни кутиш ўрнига меҳмон ош дамлаб пойлаб ўтирадиган замонларга ҳам етиб келиб-миз-а! – Шухрат шу ҳазили билан уни кулиб қарши олди.

Ғайрат ошхонадан чиқиб келган онаси билан куришиб, уй томон қаради.

– Аданг сафардалар, кейинги ҳафта қайтадилар, – деди онаси унинг мақсадини англаб.

Ош дамланган эди, икки ошна у ёқ-бу ёқдан гаплашиб олишгунча, онаси сузиб олиб келди. Узи чуқилаб чуқилаб утирди. Соғинган нигоҳини уғлидан узмади. Шухрат ҳам, Ғайрат ҳам милициядаги хизматларидан суз очишмади. Хайрлашиб, йулга чиқишгач, Ғайрат:

– Тойчок қалай? Яхши ишлаганларинг учун мукофотлашибди, – деди.

– Нега “яхши ишлаганларинг учун”? Сен йуқмисан бу сафда?

– Мен яқинда келдим, каттангга маъкул келадиган бир ишни қойиллатмадим. Шу машинани хайдаб боришни ишонибди, бу мен учун улуғ бир шараф, – деди Ғайрат кулиб.

– Чинданам шараф... – деди Шухрат уйчан тарзда. – Менга айтишса, узим ҳам хайдаб кетаверардим. Бугун эрталаб кутилмаганда уқишдан озод қилишди. Аслида уқиш криминалистларники экан. Келган кунимок изимга қайтариб юборишлари керак эди. Лекин индашмади. Бир томони қувондим, бахонада бу соҳани ҳам дурустроқ урганиб оламан, девдим, бугун бунақа гап чиқиб турибди.

Шухрат “сабабини сен билмайсанми?” деган маънода дўстига савол назари билан қаради. Ғайрат полковник Равшановнинг шошқич равишда пойтахтга жунаб қолиши бежиз эмаслигини фикр қилса-да, бу ҳақда гапириб утирмай, гапни ҳазилга бурди:

– Назира министрға хат ёзгандир, “севганимни соғиндим, қурмасам уламан”, деган бўлса, министрнинг раҳми келгандир.

– Агар сен ургатган бўлсанг, ёзишдан ҳам тоймайди у қиз, – деб қулди Шухрат.

Туни билан йул юриб, Ясситепага субҳи қозибда етиб қелишди. Хўрозлар ҳали тонгни уйғотиш ҳара-

катини бошлашмаган, бир-икки ит итлигини билдириб куйиш учун эринибгина хуриб куйиши инобатга олин-маса, Ясситепада жимжитлик хукм сурарди. Ғайрат навбатчига ҳисобот бериб, машинани идора ҳовлисига киритиб куйгач, “бир-икки соат мизгиб келай”, деб ижара уйига кетди.

Нарзиев эрталаб хизматга келиб, навбатчининг ҳисоботини эшитгач, ҳовлига утиб машинага бир назар ташлади-ю, юзини буриштирди. Ғайратнинг яна қайтиб келгани ёкмадими унга ё машинанинг эскили-гими, афтидаги узгаришдан билиб булмасди. Равшанов билан даҳлизда учрашиб, уни хонасига бошлади.

– Машина кутлуғ булсин, – деди Равшанов кулим-сираб.

– Эгасига куллуқ, – деди Нарзиев энсаси қотиб. – Тушунмадим, кечкурун майор Баҳромовнинг узи кун-гирок қилиб, машинани Жалиловга бириктириб куйинг, деб буюрди. Эркатоийнгишнинг суянадиган тоғаси уни бира тўла министр қилиб қуя қолмайдими?

– Шунисига кучи етмайди, – деди Равшанов мугамбирлик билан кулимсираб. – Министрни Москва тасдиқлаши керак. Москвада суянадигани йўқ унинг.

– Шунисига ҳам шукр...

– Сиз бунақа майда-чуйдага ахамият берманг. Би-лишимча, машина шахсан Жалиловга эмас, шу участ-кага бириктирилган. Жалилов уч-тўрт ой ишлайдими ё йўқми, кетади, машинани орқалаб олиб кетмайди-ку?

– Шунақа-ку... лекин жонини жабборга бериб иш-лаётганларга велосипед ҳам беришмайди. Уларга нима деб тушунтираман.

– Тушунтириб овора бўлиб утирманг, “юкорининг буйруғи!” – тамом-вассалом! Биз кичкина одамлар-миз, юкорининг буйруғини муҳокама қилолмаймиз! Мен бўлиб ўтган воқеаларни мулоҳаза қилиб кўрдим. Ходимларга жазо беришга шошилманг. Менингча, Қиморбознинг изига тушганларинг бир томондан яхши бўлибди. Пистирманинг ошкор бўлиши албатта,

ёмон, бу укувсизлик белгиси, лекин фожа эмас. Баъзан укувсизликнинг оқибати яхшиликка олиб келиши ҳам мумкин.

– Тушунмадим?

– Қиморбоз билан кизикаётганимизни уларнинг билганлари яхши, демокчиман. Ҳа, айтмоқчи, биз “Қиморбоз” деб ном қўйган одамнинг “зона”даги лақаби “Ғирром” экан. Қамалгунига қадар “Шулер” деб аташган. Биз “Қиморбоз”лигича қолдирамизми?

– Картотекада “Ғирром” бўлса, узгартириб нима қилдик?

– Бу гапингиз ҳам тўғри. “Ғирром”ми ёки “Шулер”ми, барибир, лақаблари унинг уста товламачилигидан дарак бериб турибди. Лекин... қанчалик уста бўлмасин, барибир у асосий куч эмас, бу ўйиндаги майда бир чайковчи даражасидаги одам. Ўлатнинг ўлимидан кейин янги ўйин ўйлаб топишган: майдонга Ғирромни туширишади, биз унинг масхарабозлигига чалғиб турганимизда катта молни бошқа йуллар орқали олиб ўтиб кетишади. Ҳатто уларнинг режасида бизнинг кармоғимизга ўша Ғирромни илинтириб кетиш ҳам бўлиши мумкин. Сиз халқаро миқёсдаги волейбол ёки баскетбол мусобақаларини ҳеч кузатганмисиз? Тайм-аут пайтида асосий ўйинчилар тренер атрофига тўпланиб, асосий зарба бериш режасини пишитишаётганларида майдонда ярим яланғоч гузаллар рақсга тушиб, томошабинларнинг диққатини чалғитиб туради. Ғирромга ўша қизларнинг вазифаси юкланган. Биз эса гўё томошабинлармиз.

– Ҳозирги жим туришлари тайм-аутми?

– Ўлат асосий ўйинчи эди. Унинг ўрнига майда қиморбозни қўйишмайди. Ўринга-урин кучли одамни топгунларича сабр қилишади. Бу сабр жараёнида бизнинг зийраклигимиз сусайишини ҳам ҳисобга олишган. Тайм-аут бекор кетмайди, аввалгидан икки, балки уч хисса купрок мол олиб ўтишга уринишади. Афғон томонда мол тўпланиб қолгани аниқ. Билмадим-у, лекин

афғонларнинг ярми уруш билан овора, қолган ярми кўкнори экиш билан бандга ўхшайди. Халқаро маълумотга караганда, бу йил тўрт минг тоннадан ошиқ афюн тайёрланибди. Хўп, қаердан олиб ўтишади? Бу қийин савол эмас, жавоби ундан-да осон. Битта қурьерининг ошқозонида қорадорили халтача ёрилиб кетибдими?

– Шунисига ажабландим. Самолётда учадиганлар орасида шунақаси борлигини эшитган эдим. Бунга беш-олти соат вақт кетади, тушуниш мумкин. Лекин бу чегарадан у чегарагача етиб боролмаслиги аниқку? Ўзларича бизларни лакиллантишмоқчимиз? Орада битта одам ўляпти.

– Нафс миллионлаб долларни қўрсатиб турганда биттами ё ўнгами одамни ўлдириб юбориш улар учун писта чақиб ташлагандай гап.

– Менга қолса, бунақаларнинг ҳаммаси ит азобида ўлиб кетавергани маъқул. Ўзи ўлмаса, минглаб ёшларнинг ёстиғини қўриб кетади.

– Афсуски, бунақаларнинг ҳаммаси ўзича ўлиб кетавермайди. Шайтон биз қоралаётган афюн оламининг асл башарасини яшириб, қўпчиликнинг қўзига жуда қиройли, жилвагар қилиб қўрсатиб қўяди. Биттаси ўлса, ўрнига иккитаси пайдо бўлади. Агар шу қўпайиш бизнинг лоқайдлигимиз ёки анқовлигимиз туфайли юз берса, жамият бизнинг айбимизни кечирмайди. Биз бу ерда қурьерларнинг йўлини тўсмоқчи бўлиб бош қотиряпмиз. Ўша Ўлат ҳам, бу Ғирром ҳам қивиндай бир гап. Чегаранинг у томонида халқаро нарқомафия яйраб-яшнаб юрибди. Ҳатто айрим мамлакатлар тахтига ўз одамларини қўйиб, истаган номаъқулчиликларини қилиб юрганларини бутун дунё биледи, гўғрими? Биледи-ю, лекин чора қўролмайди. У ёғи Гонқонг, бу ёғи Мексика-ю, Колумбия шунақанги қўчли занжир халқалари билан боғланганки, зўрман деб қерилувчи давлатларнинг тишлари ўтмай турибди. Бир неча йил бурун Америка Колумбияни афюндан

тозалайман, деб ҳарбий босқин килди. Нима ўзгарди? Хеч нима!

Дунё харитасида нуқтадай жойни эгаллайдиган кичкина районнинг кичкина милицияхонасидаги икки кичкина раҳбар халқаро миқёсдаги оғир вазифани ҳал этиш йўллари шу тарзда ўзаро фикрлашиб топишга уринишди.

* * *

Ғайрат уйда димиқиб кетиб, ҳовлидаги супага чиқиб ётди. Энди ухлаганда куёш кўтарилиб, пашшаларга жон кирди-ю, Тошкентдан терлаб келган йигитнинг зиёратига ёпирилиб кела қолишди. Пашшаларни ҳайдашдан фойда бўлмагач, Ғайрат қаддини кўтариб, уйқули кўзларини очолмай пича ўтирди. Кейин одати бўйича энгил бадантарбия қилгач, тошдан-тошга урилиб шиддат билан оқаётган сойнинг муздек сувида ювиниб анча тетиклашди. Бошлиғига ана шу тетик кайфиятда рупара келиб, топшириқ бажарилгани ҳақида ҳисоб берди.

– Машина сенинг участкангга бириктирилди, – деди бошлиқ нохуш кайфиятда. – Бобонгдан мерос қолган бўлса ҳам, сал ўзингни босиброқ мин.

Ғайрат бу кинояни тушунмагандай, эгасига содик хизматкор кўринишида сал эгилиб қуллуқ қилиб, бу марҳамат учун миннатдорлик билдирди. Бу лутфга жавобан Нарзиев уни узок бир қишлоқдан хабар олиб келишга жунатди. Гараж бошлиғининг таъбирича, Помир тоғини ошиб ўтишга мўлжалланган бу машинада тоғли қишлоқ йўлларида юришнинг ўзи бўлмасди. Бундан кўра эшакдами ё ҳачирдами юриш минг марта афзал эди. Ғайрат ёш бўлса ҳам, қалдир-қулдур йўлда юришдан толиқди. Узок қишлоқдан қайтганда куёш тоғ ортига ёнбошлаган эди. У гузарга кирасолиб қаҳвахонага қаради: пивоҳўрларнинг байрами авжида эди. Нарзиев идорада йўқ экан, пивоҳўрлик бўлма-

ганида Ғайрат Моҳидилнинг ёнига учиб чиққан буларди. Лекин начора...

Икки соғинган дил кош қорайганда учрашди. Қузлар “Оҳ, қанчалар соғиндим сизни, дақиқа мен учун соат бўлди, соат кун, кун ой каби ўтди, тепамдаги қуёшни айрилиқ булутини ўраб олиб, мени қайғуга солди”, деб қичқирса ҳам, ҳеч бири тил учида бўлса ҳам, “сизни соғиндим”, демади. Интилган диллар қовушар илинжида экан, тиллар гина билан банд бўлди:

...намунча, эрталаб келган экансиз, узоқдан қуриб қолдим...

...машинали бўлибсиз, энди...

Ғайрат энди гап бошламоқчи бўлганида Ғирром пайдо бўлиб, уни четга тортди. Ғайратнинг мутелик билан унга эргашганидан жаҳли чиққан Моҳидил, ғазабини яширмай, идишларни шарак-шуруқ қилиб йиғиштира бошлади. Битта шиша тасодифан тушиб синган эди, иккинчисини ўзи туртиб туширди.

Ғирром “сафар қандай ўтди, йўлда хитлик бўлмадими?” деб суриштирмади ҳам. Аксинча, бирданига янги топширикқа ўтди:

– Командир, зарур иш бор, шаҳарда икки ошнам кутиб турибди. Шуларни олиб, нариги постдан ўтказиб беришинг керак.

– Бугунми?

– Бугун эмас, ҳозир.

– Акахон, мен хизматдаги масъул одамман, югур, десангиз югуриб кетадиган дастёр бола эмасман.

– Биладан, йигитнинг гули. Биринчидан, бу хизматдаги одам бажарадиган иш. Тез бажариладиган ишнинг нархи-навоси бошқача бўлади. Тезкорлик учун мукофот бор. Чавандоз бўлибсан, – Ғирром шундай деб машинага қараб имо қилиб қўйди: – Арғумокнинг кишнашини эшитдик, энди оёқларини бир қурайлик, яхши чопмаса, алмаштириб берармиз.

– Ҳозир боролмайман, хўжайин мажлис чакириб қўйган.

– Узингни бозорга солаверма. Хўжайининг областга кетган.

– Каттаси кетган бўлса, кичиги бор.

– Узингни бозорга солманг, деяпман. Себзорлик йигитнинг илтимоси ерда колгунча, ўзи ерда чиригани яхши, а?

Ғайрат яна бир оз ўйланган бўлиб, кунди. Ғирром шаҳарнинг қаерида, қандай одамлар кутиб турганини билдиргач, Моҳидил томон юрди:

– Моҳий, бизнинг зарур ишимиз чиқиб қолди. Эрталаб қаймоқ олиб қўйгин, нонуштага иккита себзорлик биллалашиб кирамиз.

Моҳидил жаҳл билан лабини буриб, кошларини чимирди. Бу лаб буриш ҳам, кош чимириш ҳам аслида Ғайратга аталган эди. Йигит буни фаҳмлаб, айбдорларча кулимсираш билан ўзини химоя қилган бўлди. Ғирром кизга рашк эмас, хирс билан қараб олгач, шошганича изига қайтди. Ғайрат Моҳидилнинг бўшагини мактаб муаллими синф бурчагига турғазиб қўйган айбдор боладай жимгина кутди. Қизга гапирса, яхши жавоб олмаслигини билгани учун пештахтага яқинлашмади. Моҳидил атай ишини чўзди, дамо-дам йигитга ўғринча қараб, “жазо муддатини” узайтираётганидан ўзидан-ўзи мамнун бўлди. “Жазо муддати”га сабр қилиш яхши самара берди. Моҳидил жаҳлдан тушди. Қизнинг қалби соғинч билан уриб турганда арзимас жаҳл унга қанча вақт ҳукм ўтказиши мумкин экан? Севган юракни уртаган соғинч ўз қудратини ишга солган онда арзимас жаҳлни маҳв этиб, нозга айлантириб бериши қийин эканми? Хуррам ишқ мавжуд экан, аразнинг умри ғоят қисқа бўлади.

Моҳидил Ғайратнинг машинада кузатиб қўйишига рози бўлмади. Йигит унинг инжиқлигига қуниб, ёнида пиёда кетди.

– Тошкентнинг қизлари яхши кутиб олишдими? Тоз-за соғиниб кетишгандир? – деди Моҳидил йигитга қарамай.

– Тошкентнинг кизлари мендака йигитга карамай куйишган. Дарахтни силкитса, менга ухшаган милиса ёғилаётганмиш. Уёк-буёкка қарашга вақт ҳам бўлмади, бордим-у, вазифа олиб изимга қайтдим. Ишонмасангиз, ана, Шухратдан суранг.

– Шунаками? Албатта сўрайман. Ундан олдин сиз Назирага учраб, уртоғингизнинг фариштадек оппоқ эканига гувоҳлик бериб куйинг. Иккита урток бир-бирингизни бекорга гувоҳ қилмаётгандирсиз?

Бу гапни эшитиб, Ғайрат қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборди.

– Қойилман! Тезкорликда ҳеч ким қизларга етолмайди! Аслида мендака пандавақиларни ҳайдаб, милисага фақат қизларни олиш керак.

– Ҳа, энди шу етмай турувди...

Моҳидил шундай деб бир оз жим юрди.

– Мактаган китобингизни укиб чикдим, – деб мавзуни бирданига буриб юборди.

– Қайсини?

– “Утган кунлар”ни. Китоб ёқмади.

Бу шарттакилик йигитни ажаблантирди, ҳатто гап тополмай қолди:

– Нега? Ҳаммага ёққан... фақат сизга...

– Отабек яхши одамми?

Кутилмаган бу савол гапга чечан Ғайратни шошириб қуйди. Қизнинг мақсадини тушунди: “яхши”, деса, Зайнабга уйланганини пеш килиб, хотинбозликда айблаши тайин. Отабекни ёқладими, демак, ўзи ҳам хотинбозликда гумон қилиниши мумкин. Қизга китобий тарзда жавоб беришдан ўзга чора топмади:

– Албатта яхши одам, лекин уша утмиш урф-одатларининг қурбони. У пок севгининг рамзи. Кумуш учун жонини беришга ҳам тайёр.

– “Жонини беришга тайёр?” Нега бермади уша жонини?

– Керак бўлса... берарди.

– Керак эди! “Мен сизлар топган қизга уйланмайман”, деб узини осиб қуйса бўлмасмиди?

Ғайрат тухтаб колди. Қиз ҳам жавоб кутгандай тухтади. Ғайрат кизнинг гаплари жиддийми ё муғамбирлик қияптими, фарқлай олмади. Овозида жиддий оҳанг бор, лекин овоз алдамчи бўлади. Алдай олмай-диган кўзларни кўришга эса куча қоронғилиги монелик қияпти. Кутилмаганда қиз кулиб юбориб, йигитни ноқулай аҳволдан ўзи кутқарди.

– Бўлмасди! Отабек ўзини осиб қўйса, китоб ярмига бормай тугаб қоларди. Кумуш ҳам ўлмасди, унга ҳеч ким ачинмасди... Мактабда “Кумуш ва Отабек чин муҳаббат эгаси” деган иншо ёзганимизда Назира муаллима опамизнинг эсини чиқариб юборган.

– Нега?

– “Иккаласи ҳам чин муҳаббат эгаси эмас”, деб ёзган-да. “Аввало, Отабек иккинчи хотинни олганидан кейин Зайнабга ҳам бирдай қараши керак эди, Кумуш Тошкентга келгач, Зайнабга китмирлик қилиб, унинг жиғига тегди, ўзининг ўлимини ўзи сотиб олди”, деган иншода имло хато бўлмаса ҳам икки баҳо қўйилган.

– Сиз нима деб ёзгансиз?

– Менми? – Моҳидил “айтайми ё айтмайми?” деб иккилагандай сукут сақлади, кейин афсусли оҳангда деди:

– Мен... ҳозир отабеклар қолмаган, деб ёзганман. Менга ҳам икки қўйишган.

– Кумушлар-чи? Қолганми?

– “У бетингизга Зайнаб урсин”, дейдиган кумушларми? Тошкентда балки қолгандир. Лекин Ясситепада бунақаси йуқ!

Моҳидил кескин оҳангга кучиб шундай дегач, тез-тез юриб кетди.

Оҳанг кескин бўлгани билан, гап Ғайратга ёқди. Уйга яқин келиб қолишгани учун қизнинг изидан юрмади. Моҳидил ҳовлига кириб кетгандан кейин ҳам у томон қараб тураверди. Кейин изига қайтиб, милиция идораси олдида турган машинасига ўтирди. Навбатчи “қаёққа кетяпсиз?” деганича қолаверди.

Ғайрат шаҳарнинг дарёга туташ томонидаги ресторани кийналмай топди. Ғирром ресторан ташини ҳам, ичкарисини ҳам аниқ тасвирлаб берган эди. Пойгакдаги очик дераза қаршисига қўйилган стол атрофида икки киши утирарди. Стол устида очилмаган битта шампан виноси ва битта коньяк қўйилган. Иккала хуранда ҳам бир-бирига ухшайди: бадқовок. Милиция лейтенантининг индамай келиб утириши уларни ажаблантирмади.

– Қушчаларга аталганмиди, учиб келишмадимми? – деди Ғайрат шампан билан коньякка ишора қилиб.

– Энди келишятувди, сен хуркитвординг, – деди бадқовокларнинг бири.

– Хуркитган булсам, уринга-урин, онаси упмаганларини ўзим топиб бераман.

Бадқовоклар бир-бирларига маънодор қараб олишгач, гап-сўзсиз уринларидан туришди. Официантни олдиндан рози қилиб қўйишганмиди, у хой-хойлаб йўллари тўсмади. Ғайрат эса шампанни қўлтиклаб, коньякни эса қўлига олиб, улар изидан ташқарига чиқди. Бадқовоклар унинг бу харакатидан ажабланишди.

– Исрофгарчиликни ёмон кўраман, – деди Ғайрат уларга изох бериб.

Бадқовокларнинг бири ёнига, иккинчиси орқа уриндикка утирди. Жиноят олами билан боғланган милиция ходими учун бу ҳолат ғоят хавфли эди. Ҳеч қандай эҳтиёт чораси қўришга улгурмади ҳам. Шаҳардан чиққунларига қадар жим кетишди. Ҳамроҳлардан садо чикавермагач, Ғайрат шинавандалардан эканини билдириб қўйиш учун яхши кайфиятда гап бошлади:

– Индамай кетаверамизми? Ҳеч бўлмаса танишиб олайлик?

– Танишиб нима қиласан? Биз сени таниймиз, шунинг ўзи кифоя. Бизни ула-улгунингча бошқа кўрмайсан, – деди ёнида утирган бадқовок йўлдан қўз узмай.

– Ула-улгунимча ҳали кўп тоғлар емирилиб кетса керак... – деди Ғайрат унга бир қараб олиб. – Хавотир-

ланаётганга ухшайсизлар. Чучиманг, зиён-заҳматсиз етказиб кўяман. Мол куп бўлса, одамнинг хавотири ҳам куп бўлса керак, а?

– Қанақа мол? – Бадковок чўчиб тушгандай кескин бошини буриб унга қаради.

Ғайрат ундаги ўзгаришни сезса-да, узини билмаганга солиб, ҳатто меров одам оҳангига кўчиб деди:

– Қанақалигини мен қайдан билай? Герами, кокинми ё нашами?

Ғапини тугатмай, орқадаги бадковокнинг темирдек панжаси унинг елкасига тушди:

– Следи за базаром! Қанақа гера?

– Сен бизни ким деб уйлаяпсан? – деди ёнида утирган бадковок хотиржам оҳангда. – Биз киморбозмиз, уйинга кетяпмиз.

– Ҳазиллашдим, жаҳлингиз чикмасин. Жасур акам мени ҳам бир кунмас бир кун катта уйинга олиб боришга ваъда берганлар. Балки уша уйинда учрашиб колармиз. Узим милиса бўлсам ҳам, кимор жонидилим. Милиса мактабида ўқиётганимда ҳамманинг чўнтагини кокиб олардим. Шунинг учун менга “Шулер” деб лақаб беришган эди. Милисанинг шулер бўлиши қизиқ-а? Икки марта ўқишдан ҳайдамоқчи бўлишган. Лекин милисанинг ичида ҳам битта шулер бўлсин, деб аяшган.

– Закрой поддувало, – деди орқада утирган дарғазаб бадковок. – Сен биз билан бунақа ҳазиллашма, бола. Тилинг куйса майли-ю, бошқа ерингга утиб кетса, киморни нариги дунёда уйнайдиган бўласан.

– Бу ғапингиз ҳам зўр бўлди. Ўлсам, у дунёда нима қиламан, деб ташвиш чекиб юрувдим. Гулдай ҳунар билан у дунёда хор бўларканманми? Унақасига ҳам бунақасига ҳам, акахон, сизлар билан бир-икки ташлашиш тақдиримизда бор.

Ғайратнинг шинавандалиги иш бермади. Яна бир-икки ҳазилига камок лагерида ўғрилар тилидан учиб турадиган ҳақоратли, ҳатто пўписали жавоб олгач,

жим кета қолди. Орқадаги бадковокнини аввалбошда “гапингни уйлаб гапир”, кейин “юм оғзингни!” дейиши холва эди. “Надо посадигы его на бубуку” дегани жиддий огоҳлантириш бўлди. “Буни бесоқолга айлан-тириб қуйиш керак экан”, деган маънодаги бу гапни ҳатто айрим милиция ходимлари ҳам тушунмаслар, лекин Ғайрат пуписанинг тез орада ҳукмга айланиши мумкинлиги ҳақида қайсидир китобда ўқиган эди.

Қишлоқ кўчаларидан ўтиб, Ясситенага қараб юришмади. Унча баланд бўлмаган довонга етишгач, орқа томондан зардали буйрук янгради:

– Шу ерда тўхтат.

– Жасур акам тайинлаган жойга ҳали етиб борма-дик-ку? – деб ажабланди Ғайрат.

– Тўхтат, дегандан кейин маҳмаданалик қилмагин-у, тўхтат, – деди ёнида ўтирган бадковок, – бу ёғига йўлни узимиз биламиз.

Ғайрат машинани тўхтатиши билан иккови бараварига тушиб, чинданам бу жойларни яхши билладигандай, юқорига ўрлаган йўл бўйлаб юриб кетдилар. Ғайрат жойида ўтирганича уларни кузатди. Ғирромнинг топшириғи, буларнинг эса ярим йўлга етмай тушиб қолишлари уни чиндан ҳам ажаблантирди. Бундан мақсад не эканини билолмай, боши котди. Бадковоклар икки юз кадамча юришгач, дарахт панасида турган машина чироғини ёқди. Ғайрат куп ўйламади, “бу ёғи энди таваккал”, деди-ю, уларнинг изидан тушди.

Ҳайдовчи пешкузгудан ортга қараб, йўловчиларини огоҳлантирди:

– Машинанглар орқасига қайтмади.

У айтмаса ҳам, бадковоклар Ғайратнинг изма-из келаётганини билиб ўтиришганди.

– Келаверсин, – деди бири хотиржам равишда.

– Анави қоядан ўтиб олгандан кейин секинлатайми, етиб олса, қулай жой бор, бурилишда сиқиб, асфаласофилинга жўнатвораман. Тирик милисадан кура, улиги яхши, нима дедингиз?

– Сен ўз йўлингни билгин-у, бошқасига аралашма. Агар у ўлса, патрон ўзингни асфаласофилинга жунатади.

Бу ҳайдовчи Ғайрат каби шинаванда эмасди, унга битта гап кифоя қилди. Довон ошиб, манзилга етгунларича оғиз очмай, жим кетди.

Атрофи икки кулоч баландликдаги девор билан ўралган боғнинг ланг очик темир дарвозаси машина киргач ҳам ёпилмади. Ғайрат бу атрофга биринчи келиши эди. Тўхтаб, атрофга назар ташлади: чала қурилган иморатлар, атрофи деворлар билан ўралган серхашам уйлар... Кишлоқларда ҳовлини бунақа баланд девор билан ўрамайдилар. Мол-ҳол кирмаслиги учун ҳафсала қилсалар панжара билан, йўкса, четан билан ихота қилиб қўя қоладилар. Демак, бу ер кишлоқ эмас, шаҳарликларнинг дала-боғлари. Ғайрат шу тўхтаб келиб, очик қолган дарвоза томон юрди. Остонанинг қоқ ўртасида машинасини тўхтади. Ҳовли турида икки каватли уй. Уй олдида бояги машина. Бадқовоқлар тушиб, ичкари киришга улгуришибди. Ҳайдовчи эшикни очганича кимнидир кутиб турибди. Уйдан Ғирром чиқиб келиб унга яқинлашди. Ҳайдовчи нимадир дегач, дарвоза томон қараб бош иргганича кулиб, унинг елкасига уриб қўйди. Шундан сўнг ҳайдовчи ўрнига утириб, машинасини орқага юргизди. Ғайрат ҳам машинани тислантириб, унга йўл бўшатди. Кейин дадиллик билан ичкари кирди. Ғирром зинапояда турганича унинг машинадан тушиб келишини кутди.

– Ҳа, командир, кечаси нега одамларни қўрқитиб юрибсан? – деди у қувнок оҳангда.

– Кира ҳақини тўламай кетворишди, ошналарингиз номард экан, – деди Ғайрат.

– Ишни сенга мен буюрганман, йигитнинг гули, кира ҳақини ҳам мен тўлайман. Сен “гера-пера” деб нега уларнинг бошларини котирдинг? Уларнинг “чернота”га алоқалари йўқ. Улар кимордаги шерикларим.

Уйиндан кейин буладиган кутилмаган зарбалардан мени химоя қилиб туришади.

– Тушунарли.

– Нимаси тушунарли?

– Бугунги киракашлигим синов экан, тушундим.

– Бе, себзорлик хамшаҳримни синаб жинни булибманми? Қани, бу ёққа юр, кутлуғ уйдан курук кетма. Қара, шаҳарлик бойваччадан ютиб олдим, куришга куриб, ўзи бир кун хам турмабди бу уйда. Югурганники эмас, буюрганники-да!

– Синовдан утган бўлсам, ишимга бора қолай.

– Энди кетиш йўқ, уз оёғинг билан меҳмон булиб келибсан, юравер, озгина отамлашамиз.

Ғайрат худди ноилож қолган кишидек иккиланиб, Ғирромга эргашди. Мезбон уни ҳовуз бўйидаги шийпонга бошлади. Шийпон меҳмон кутишга тахт қилиб қуйилган эди.

– Кўнглимга яқин одам бўлмаса, томоғимдан ҳеч нарса ўтмайди. Сени менга Худо етказди, – Ғирром шундай деб, ўзи турдан жой олди-да, кутилмаган бахтдан қувонган одамдай кафтларини бир-бирига ишқадди. – Би-ир маишат қилайлик. Афсуски, кушчалар йўқ. Кейинги келишингда икки елканга икки кушчани кундириб қўймасам, башарамга туфлайсан.

Ғирром чўнтагига қўл юборди. Ғайрат яна карта чиқарилишини кутган эди. Ғирром карталар урнига чўнтагидан икки сурат чиқариб Ғайратга кўз-кўз қилди:

– Қалай, бўладими?

Ғирром уйлаган режага мувофиқ, Моҳидил билан Назиранинг суратларини кўрган Ғайрат ё анграйиб қолиши ё ғазабланиб, сапчиб тушиши керак эди. Режанинг амалга ошишига бир баҳя қолди: Ғайратнинг юрагида ғазаб ўти ёнди-ю, лекин сиртга чиқмади, ирода тўғонини бузишга қурби етмай, ичини қуйдириб қолаверди. Бу қуйиш қанчалик азобли бўлмасин, Ғайрат узини тутди. Суратларга эътиборсиз қараб қўйди:

– Фақат пиво сотади, десам, бу ерда амакисининг хизматларини ҳам қиладими?

Эътиборсиз ва хотиржам оҳангда гапиришга уринган эди, лекин ғазаб оташи овозини сал титратиб, холатини ошкор қилиб қуйди. Суратни кўрсатиб Ғайратдан кўз узмай тикилиб турган Ғирром ғолиб одамнинг қувончи билан жилмайиб, суратларни кераксиз матоҳдай стол устига ташлади-да, қадах ёнида турган карта тупламини олиб, чийлай бошлади. Ғирромнинг уткир нигоҳи ўзига қаратилгани учун Ғайрат суратларга қараб ҳам қуймади.

– Бугун келиб қолишингни билганимда курк бўлган бу товукчаларни олиб келиб, катакка солиб қўярдим. Эгнингга шим битганидан бери бунақа маишатни кўрмагансан, уахон. Қани, сал очил, тухум босгандай жим ўтириш сендай йигитнинг гулига ярашмайди. Биз бегона эмасмиз, олдинига ҳамшаҳар эдик, энди шерикмиз.

– Нимани гапирай? Топширигингизни бажардим... Изингизни астойдил кузатишаётганини ўзингиз ҳам биласиз. Менинг айтишим ортиқча. Татар хотинлар илиниб қолган тузоқ сизга аталган эди, буни ҳам тушунгандирсиз?

Бу гапни эшитиб Ғирром астойдил қулиб юборди.

– Тузоқ менга аталибдими? Менга-я! Бу тузоқни сенинг галварс ошналарингга ўзим атай ташлаган эдим. Боплаб илинтирибманми? Изимга тушишса тушаверишсин. Изга тушиш бошқа, ушлаб қамаш бошқа. Менинг изимга тушганлар ахлатимни босиб юраверади. Сен бундан қайғурма, йигитнинг гули, канотимга кирдингми, энди милиционер эмас, миллионер бўлишни ўйлайвер.

– Бошқача ўйлашнинг ҳожати ҳам йўқ, миллионерликка бошляпсиз-ку? Ҳозирнинг ўзида бой хис қиялман ўзимни. Эскиларнинг “ўсма кетар, кош қолар”, деган гапи бор экан. Менинг боболарим Тошкентни ётқизиб-турғазадиган зўр бойларидан бўлишган. Чархпалак айланиб келиб, шу замонда менинг қаршимда тўхтади. Такдиримнинг калити сизнинг қўлингизда экан, мен қаёққа қочаман?

– Яхши гапирдинг, – деди Ғирром. – Ҳамманинг миллионер бўлгиси келади. Лекин сен бу йулда бешун чака топмай улиб кетишинг ҳам мумкин.

– Ким улдиради? Сизми?

– Ҳе, тентак! Мен шеригини улдирадиган номардга ухшайманми? Сенга очигини айтайми? Мен аҳмок эмасман, “наркота”га аралашиб қолганим узимга ҳам ёкмайди. Ҳозир ҳукумат билан кимор уйнапман. Уч-турт қул ютишим мумкин. Лекин доим ютиб бўлмайди. Пайти келганда, ақлни пешлаб, секи-ин уйиндан чиқишни ҳам билиш керак. Бир-икки ишдан кейин этакни йиғиштириб, узимнинг хунаримни қиламан. Лас–Вегаснинг казиноларини гуллатсам, армоним қолмасди. Мен учун дунёда киморбозликдан ҳалолроқ иш йук. Агар бир кун қулимга карта олмасам, жинни бўлиб қоламан. Укаҳон, бир илтимосим бор: агар сендан олдинроқ улиб қолсам, кафанлатиб овора бўлиб утирма, лаҳадга шу картани бир сидра ёйиб қўйсанг етарли, менга юмшоқ тушакдан шуниси афзал.

Бу аҳмақона ҳазил ёкмаса ҳам Ғайрат кулиб қўйди.

– Нега куляпсан?

– Туя ҳаммомни орзу қилган экан.

– Гапимни бемаъни дема, астойдил айтяпман.

– Гап бемаъни эмас-ку... лекин одамга аввал уша лаҳад насиб этиши керак.

– Гапинг сассик бўлгани билан туппа-тўғри. Улигимиз бирон балчиқда ириб кетиши ҳам мумкин. Кел, чирик гаплардан гаплашмай, бир-икки қул ташлашайлик. Ундан олдин биттадан оламиз.

Шундай деб қадахларга коньяк қуйди. Ғайрат унинг ҳаракатларини диққат билан кузатди. Ғирромнинг бирданига очиқ гапга утиши ё аҳмоқлиги ё телбалиги аломати эди. Ҳолбуки, гаплари оҳангида бу иллатлар сезилмади. Шу сабабли Ғайрат фикрларини жамлаб, янада сергакланди. Унинг ҳар бир сўзини таҳлил қилди.

Бу оламнинг одамлари сирларини бекорга ошкор килмайдилар. Бу ошкоралик ортида бир шумлик ётган булади. Туғри, Ғирром картани очиб уйнашни яхши кураман, дейди. Лекин наркомафия олами киморбознинг омонат чайласи эмас. Ундаги ҳар бир одамнинг ҳаёти кил устида булади. Сал оғишдими – тамом, бу дунёнинг самумини уша заҳоти топади. У дунёники эса, Худога маълум...

Ғирром кил куприкда осонгина тоймайди. Ғайрат ҳам кил куприкка оёқ қуйган. Унинг тойиши ҳам мумкин эмас!

– Яқинда Одессадан олиб келдим бу жонон коньякни. Фақат энг азиз меҳмоним билан ичаман, деб ният килган эдим, – Ғирром қадаҳни Ғайратга узатиб, таъкидлади: – Тушундингми? Энг азиз меҳмоним!

Ғирром бир кутаришда ичиб, шоколаддан тишлаб газак килди-да, чуқур нафас олиб хузурланди.

– Сен билмайсан, мен оддий киморбоз эмасман. Мени бу ёғи Брестдан у ёғи Читагача ҳурмат килишади. Нимагалигини айтайми? Қимор фақат карта чийлаш эмас, каллани ишлатиш керак. Каллани ишлатмасанг, “чиграш”лигингча улиб кетасан. Акклиаккли шериклар билан ёнма-ён утириб, худди нота ниш одамдай ташлашиш нималигини сен ҳали билмайсан.

– Биламан, – деди Ғайрат. Унинг ишонч билан шундай дейиши замирида, “мен сиз айтган хом-хатала ёш уйинчилардан эмасман”, деган маъно яширинган эди. Ғирром бу ишончдан ажабланди:

– Биласанми? Қани, менга тушунтириб берчи?

– Сиз менинг акахонимсиз, лекин уйин пайтида бегонамиз, бир-биримизни танимаймиз. Бугун Киевда киши билмас шерик буласиз, уйинни кизитиб бера-сиз, лекин биринчи галда сизни қокиб оламан. Эртага Красноярда сиз менинг тумшуғимни ерга ишқаб, шипшийдам киласиз. Атрофимиздаги лохлар эса кулок қокиб утираверади.

– Кейин оркамиздан “шулер” деб сўкишади, шунисини чала қолдирдинг. Олдинлари мени кўп сўкишарди, ҳозир тилларини тийиб қолишган. Мен казо-казо уйинчиларга ҳукуматни чалғитиш йулини ургатиб қўйганман. Бир йили россиядагиларнинг пайтавасига қурт тушиб қолди: уларда киморбозни “товлаmacherлик” моддаси билан қамайдиган бўлишибди. Москвада зурлар йиғилишди. Менам бордим. Оҳ-воҳ қилишаётган эди, бир гап билан тинчитдим: “Россияда шунақа қонун бўлса-булар. Совет Иттифоқи битта Россиядан иборат эмас-ку? Ун тўртта республикада йўқ-ку бунақа қонун. Бугун Қозоғистонда уйналаринг, эртага Қирғизистонга ўтларинг. Индинга Туркменистоннинг саҳросига ўтов тикиб уйин бошларинг, милиса дегани эллик йилда ҳам хид ололмайди”. Боплабманми? – Гирром ўз ишидан фахрланиб, лабини чўпиллатиб қўйди-да, яна қадаҳларни тулдирди. Бу сафар бир кўтаришда бўшатмади, ярмини ичди. Ғайрат ҳам унинг қилиғини такрорлаб, гапига жимгина кулоқ тутиб ўтирди. – Киморбозларнинг “гусар” деган тоифаси бор, эшитганмисан? Сиртдан қарасанг, киморбозга ўхшамайди. Яхши кийинган, маданиятли. Биттаси офицер, биттаси инженер, ҳатто профессорга ўхшаб юрадиганлари ҳам бор. Ёш бўлганим учун мен ўзимни “аспирант” қилиб кўрсатардим. Қўлимда доим Маркснинг “Капитал” деган китоби бўларди. Лакмаларни ишонтириш учун шу китобни ўртага қўйиб кўярдим. У ер-бу ерини ўқиб, ёдлаб ҳам олган эдим, гапни ҳам кийгизворардим. Бир куни Москванинг “Внуково”сида бир лакмага дуч келдим. Акасининг ўлигини Ёқутистондан олиб келиб, энди Калининградга учиши керак экан. Дарров хид олиб, ўйинга тортдим-у, бир пасда чўнтақларини қоқиб олдим. Охирида акасининг тобутини гаровга қўйиб ўйнайман, деб туриб олди. Тобутни бекорга қўймаган: Ёқутистонда ишлаган бўлса, албатта тилласи бўлади. Тиллани чўнтақда олиб юролмайди, балки ўлик акасининг қорнини

ёриб яширгандир, деб уйладим. Тобутни ҳам ютдим. Бир маҳал мен билан гап таллашиб қолди. Нима эмиш, менга нукул уттиз бир, унга факат уттиз чикқанмиш. Бунақа қисқа уйинда дама-қарға билан валет-таппоннинг тез-тез бирга келиши мумкинмасмиш. Секин гап қавласам, у ҳам узимга ўхшаганлардан экан. Дадахўжаларданлигини билиб, сал ён босдим. Бирпасда оғайни булиб қолдик. Унга эргашиб менам Калининградга жунавордим. Бир ҳафта қуйиб берди, шаҳрини роса гуллатдим. Хайрлашар пайтимда мен билан яна яккама-якка ташлашиб, хонавайрон булди. Айтадики, битта картада уйналса, эллик минг марта кун тикилганда бир мартагина йигирма тукқиз чиқиши мумкин экан. Беш миллион марта кун тикилганда бир марта ё уттиз ё уттиз бир чиқаркан. Буни математиклар аниқ хисоблаб чиқишганмиш. Мен “уша математикларингни олиб кел, ургатиб қўяй” дедим.

Ғирром ўзи тукиган ёлғонлардан ўзи ҳузурланувчи хирпа тоифасидан эди. Ўзини кукларга кутарувчи ёлғони бугун туғридай туюлса, икки-уч такрорлагач, тукиганлари хаёлида ҳақиқатга айланарди-ю, ўзи ҳам чинакамига ишона бошларди. Бугун “Америка президенти билан бир қўл ташлашиб, пачағини чиқариб ташладим”, деб ҳазил оҳангида айтса, кейин-кейин янги-янги ёлғонларни қўшиб, ярим йил ичида Американи ютиб олган, халқини ҳурмат қилгани учун ютуқдан воз кечган булиб чиқарди. Ёлғончи тукиганларига ўзини осонгина ишонтиради-ю, аммо атрофидагилар овсар эмаслигини унутиб қўяди. Ёлғон мақтов авжига чиққанида бировлар гуё ишонгандай булиб калақа қила бошлайдилар, яна биров истехзо билан кулимсираб қўя қолади. Ғайрат у тоифадан ҳам, бунисидан ҳам эмасди, тоқати ток булиб, гап энг қизиқ жойига келганда шарт узди:

- Пул нима булди?
- Қанақа пул?
- Дадахўжани хонавайрон қилибсиз-ку?

– Хонавайрон килишнинг завки ҳам бор, хатари ҳам бор, ухахон, – деди Фирром афсус билан. – Катта пул ютган одамнинг уйига тирик кайтиши кийин. Ака-ука тутиниб, хадя қилиб юбордим. Бунақа ошналарим кўп, хор бўлмайман.

Фирром қадахни бўшатди-да, Ғайрат томон битта карта ташлади.

– Омадингни синаб кўр, балки беш миллиондан биттасида бахтинг кулиб қолар.

– Бахт неча марта ютишда эмас, биттада қанча ютишда, деб ургатган менинг устозим. Тарқатинг, уйнасақ уйнадик.

– Нимани тикасан?

– Бор пулимни.

– Сарик чақаларингга шундай жонон картани овера қиласанми? Кел, бошланишига иккаламиз ҳам жонимизни тикамиз. Ҳарҳолда жонинг чўнтагингдаги чақалардан қимматроқдир, а?

Фирромнинг тили гап билан, бармоқлари карта билан банд эди. Тупдан учтадан картани ажратиб ташлагач, Ғайратга “ҳозир пачағинг чикади, бола!” дегандай масхараомуз тикилди. Ғайрат шошилмай картани қўлига олди, худди атрофида бировлар муралаб тургандай бир учини аста очиб кўрди-да, енгил тортгандай бўлиб, рақибига қаради.

– Карталарингни очавер, бойвачча, омадли бўлсанг, жонинг фойдага қолади.

Ғайрат унга тикилганича карталарни битта-битта шошилмай очди: учта валет чиқди, биттаси таппон эди.

– Ўзингга ухшаган хом йигитчалар чиқибди-ку? – деб ишшайди Фирром. – Сен ҳали ўйинчи эмассан, чиграшсан, бу аҳволингда кучадаги манқа болларнигина ютишинг мумкин. Сенинг бу валетларингни эски калишимга патак ҳам қилмайман. Яна ютқиздинг, йигитнинг гули!

– Аввал қараб қўйинг карталарингизни, – деди Ғайрат овозини кўтариб.

– Қарашим шарт эмас, мен аввалига сени генерал киламан.

Шундай деб тепадаги картани очди-да, чиллик “туз”ни Ғайратнинг чап елкасига, кейин карға “туз”ни унг елкасига қуйиб, болалардай кийкириб кулди. Сунг “Сенга генераллик кам, сен энди маршалсан”, деб учинчи “туз”ни пешонасига ёпиштирмоқчи булганида, Ғайрат чакконлик килиб бошини бурди. Лекин Ғирром бу сафар ундан чакконрок чиқди: Ғайрат киприк кокишга улгурмай, пешонасига ок туппонча тиралди.

– Жонингни ютқиздинг, маршал бола. Ҳазиллашиб уйнувдик, деб валдирама! Ҳозир отиб ташлайверайми ё фора берайми?

– Аяганингиздан фойда борми, отиб ташлайверинг.

– Зурсан-ку! Ким улимдан кўркмайди, биласанми? Ҳаётдан тўйганлар кўркмайди. Тезрок улиш учун баҳона кидириб юришади.

– Худди шунақасини яқинда партия аъзолигига қабул килишибди, эшитмадингизми?

Пешонасига туппонча тиралган одамнинг талва-сага тушиш ўрнига кувноқ ҳазил оҳангида гапириши Ғирромни ғашлантирди. Унинг отиш нияти йўқ эди, шунчаки ўз қудратини намоиш этиб қўймоқчи эди. Эшқаксиз тешик қайиқда утирган одамнинг атом крейсеридагиларни масхаралагани каби Ғайрат ҳам уни писанд қилмади. Ғирром туппонча тирашини ҳазил эканини билдириб қўймоқчи булгандай:

– Эшитган булсанг, айт, – деди.

– Битта лакмани партияга олишмоқчи экан. “Ленин ким?” деб сўрашса, “Танимайман, бизнинг кишлоқда бунақаси йўқ”, дебди. “Капитал”ни ким ёзган?” дейишса, “Мен ёзмаганман, туртинчи синфгача аранг ўқиганман”, дебди. “Ичасанми?” деб сўрашибди. “Ичаман”, дебди. “Чекасанми?” деб сўрашибди, “Чекаман”, дебди. “Бегона хотинларникига борасанми?” деб сўрашибди. “Бораман, ахир эркакман-ку!” дебди. Шунда райком секретари “Биз сени партияга қабул

қиламиз. Коммунист бўлганингдан кейин ичишни, чекишни, хотинларга юришни ташлайсанми?” деб сўрабди. “Ташлаш керак бўлса ташлайман”, дебди. Шунда кексалардан бири охирги саволни берибди: “Партия учун жонингни беришга тайёрмисан?” “Тайёрман, – дебди лақма. – Ичмасам, чекмасам, хотинга юрмасам, менга бунақа жоннинг нима кераги бор?”

Фирром ўзини зўрлаб кулиб, тўппончани чўнтагига солди:

– Сен гапни чувалашга устасан. Лекин мен ўша лақманга ўхшаб ҳаётдан туймаганман. Жонимни ҳеч кимга бермайман. Энди мен сен учун азроилман. Хоҳлаган пайтимда ўлдирсам ҳалол бўлаверади. Энди Худо мени гуноҳкор қилмайди. Кел, яна бир қўл ташлаймиз.

– Улик нимасини тикади, кафанлиги ҳам йўқ-ку?

– Сен ўзингни пастга урма. Агар мени ўлдирсанг, истаган балчиққа ташлаб кетаверишинг мумкин. Менинг ўлигим бировга керакмас. Лекин сенинг ўлигинг кўчада қолмайди. Бизга сотилган бўлсанг ҳам, милиса ошналаринг ўлигингни кидиришади. Қидирадими, демак, ўлигингни сотиб, пул ишлаб олиш ҳам мумкин. Лекин ҳозир кўнга ўлигингни тикмайсан. Энди бошқача ўйин қиламиз: мен қиморнинг нимасидан ҳузурланаман, айтайми? Кўз олдинга келтир: бир ҳариф бор будини ютқизди. Сўнги илинжи қолди: охиргисида қўли келиб, албатта ютадигандай мардлик қилиб ё хотинини ё кизини тикади, – Фирром шундай деб тўп устидаги иккита картани очиб ташлади, иккаласи ҳам “дама” чиқди, қилган ишидан мамнун бўлиб, гапини роҳатланиб давом эттирди: – Шунда мен унинг карталарни олаётган бармоқларига тикилиб тураман. Бармоқлари титрайди, менинг юрагим эса хурсандчиликдан қинидан чиқиб кетай деб типирчилайди. – Энди паст карталарни бирин-кетин очиб ташлади. – Шу карталарини кўрганидан кейин лаблабри ҳам титрайди, башараси ўликнинг рангидай бўлиб

колади. Мен учун роҳат ана шунда бошланади. – “Дама”ларнинг устига “туз” ташлайди. – Хотини ит карамайдиган хунук бўлса ҳам, юткизиб қуйганидан кейин шунақанги абжағи чиқади-ки...

– Ўзингиз-чи? Доим менга ўхшаган ҳарифни эзмагансиз-ку? Зурларига ҳам дуч келгандирсиз?

– Мен ортиқча мактанмайман, туғри, пул юткизганман, машина юткизганман. Лекин хотин юткизганман. Нимагалигини биласанми? – Фирром бошини орқага ташлаб кулди. – Чунки хотиним йук-да! Сен билан ҳозир хотинга ўйнагим бор. Лекин сен бечоранинг ҳам хотининг йук. Кунгил кувончи учун мана бу товукчаларни иккаламиз бўлиб оламиз. Кейин иккаласини кунга қуямиз.

Ғайрат ўзининг қадахига коньяк қуйиб бир хўплади-да, унга норози киёфада қаради. Энди у ҳазил гапларни уйиб ташлаётган енгил йигит эмас, ўзида шер ҳамласини яширган ботир йигит киёфасида эди:

– Энди бу ёғи бачканалашиб кетди.

– Шунақами?

Фирром ундан кузини узмаган ҳолда қадахига коньяк қуйиб, бир хўплади.

– Ҳали мен бачкана бўлдимми? Сен меҳмонимсан, азиз меҳмонимсан, жонини юткизган жонсиз меҳмонимсан. Демак, бу уйда менинг айтганим бўлади, – У икки суратни худди карта каби уртага қўйди. – Азиз меҳмонимсан, аввал сен танла.

Ғайратга бу қилиқлар ёкмаётган бўлса-да, арконни узун ташлаб сабр қилишдан узга чораси йук эди. “Ҳар қандай тентакликнинг ҳам чегараси бўлади-ку, қани қурайин-чи”, деган тухтамга келиб, уртадаги суратдан Моҳидилникини танлади.

– Дидингга қойилман, – деди Фирром хунук ишшайиб. Унинг ҳозирги овозида захар солиш илинжидаги илоннинг вишиллаши бор эди. – Буниси уртоғингники эди, тегмадинг, бу ҳам мардликдан, ўгил бола! Майли, ҳозирча Моҳий сеники бўлиб турсин.

Қаҳвахона атрофида хира пашшадай учиб юришинг бекорга эмаслигини билардим. Токқа ҳам биллалашиб чикиб келибсанлар. Икки қулоғинг билан яхшилаб эшитиб ол: бу жонон ҳаётда ҳам, киморда ҳам сенга насиб этмайди. Моҳийни Худо мен учун атай яратган. Онасининг қамалиб чиққанини эшитган бўлишинг керак? Наркота билан угирганларни сенлар икки дунёда ҳам унутмайсанлар. Мен булмаганимда Ойниса қамоқда ур калтак-сур калтак бўлиб кетарди. Қонундаги уғрилардан булмасам ҳам, авторитетларга сүзим ўтарди. Хотинларнинг қамоқхонасида юртдошим азоб чекаётганини билиб, бир имлаб кўювдим, омон қолди. Кейин Улат билан бирга бўлдик, уни ҳам қанотимга олдим. Бу ёғини сурасанг, угай амакисиман, деб юрган Бўрон аканг ҳам соямда юриб тирик қолган. Қамоқдан тўғри шу ерга келиб, уйларини тўзатдим, иш бердим. Чунки Моҳийни отаси ҳам, онаси ҳам менга аташган. Одамлар кизларини пирларига назир қилишади-ку? Мен ҳам уларнинг пириманда! Ҳақиқатни тўлалигича билганинг яхши: аслида Моҳийни икки йил аввал хотин қилиб олганман. Ун саккизга тўлишини кутиб овоза қилмай, икки йил сабр қилдим. Моҳийга етишгунимча ун олти марта уйланган эдим. Моҳий ун еттинчиси, охиргиси. Бунақа момақаймоқни умримда учратмаганман. Жонимни суғуриб олай дейди! Кечаси буйнимдан қучоқлаб олса, эрталабгача қўйиб юбормайди-я!

– Вайсақиликнинг ҳам чегараси бўлиши керакми, акахон? – деди Ғайрат ижирғаниб.

– Ҳали сенга менинг гапларим вайсақилик бўлдими?! – Ғирром ҳам ғазабли оҳангга кўчди: – Мен уларнинг пириманми? Бу киз менга аталганми, истасам ўзим хотин қиламан. Хоҳласам, сенга совға қилиб юбораман. Хоҳласам, йигитларга узатаман, коптоқ қилиб уйнашади. Агар...

Ғирром бу гапини охирига етказа олмади. Ғайрат бир сапчиб унинг гирибонидан олди. Сал нарида пайт

пойлаб турган бадковоклар етиб келишмаганида Фирромнинг кафанлик ҳақидаги гаплари шу оннинг ўзидаёқ амалга ошиб қоларди. Бадковоклардан бири Ғайратни силтаб тортиб, Фирромдан ажратиб олди. Иккинчиси бор кучи билан қорнига тепди. Ғазаб оташида ҳушини йўқотган Ғайрат жанговор усулларини ишга солишга, бу хирсларга қаршилик билдиришга ҳам улгурмай қолди.

Бадковоклар Фирромни стулга ўтказиб, лабига коньяк тутишди. Фирром ҳўплаб, калқиб кетди. Йўтала-йўтала, бир оздан кейин ўзига келди-да, букчайиб ётган Ғайратни уч-турт тепди.

– Олиб тушиб, бошлаб қўйларинг. Олдига пашша ҳам учиб кирмасин, – деб буюрди-да, уй томон кетди.

Бадковоклардан бири Ғайратни шалвираган қоп сингари елкасига ортиб, ертўлага олиб тушди. Иккинчиси эса қошиқдаги қорадори кукунини сувга аралаштириб, ёкқич оловига тутиб турди. Кейин эм игнасига тортиб, беҳуш ётган Ғайратнинг билагига юборди. “Бошлаб қўйларинг”, дейилган буйруқ шу тарзда амалга оширилди.

СЎНМАГАН БЎРОН

Ўғрилар оламида ном чиқарган одамнинг бу овлоқда жимгина яшаб юришидан гумонсираган полковник Равшанов шаҳарга тушганда у ҳақдаги янги маълумотлар билан танишиб, Ясситепага қайтгач, Норйигитнинг ҳаёти билан қизиқди: кишлоқ мактабининг оддий ўқитувчиси; милицияни қизиқтирадиган хатти-ҳаракатлари йўқ; фақат районнинг, кишлоқнинг номини ўзгартиришда фаоллардан бўлган; ёлғиз ўзи бирон бир сабаб билан норозилик баён қилмайди, атрофида шундай эркин фикрлилар пайдо бўлса, уларга қўшилади; унинг фаоллиги норозилик хатларини ёзиб беришдан иборат...

Қайта куриш бошланганидан бери барча ерда бунака фаоллар пайдо бўлиб қолган. Буларни кузатадиган бошқа идоралар бор. Милициянинг иши бошқа...

Шундай бўлса ҳам Равшановда Норйигит билан учрашиб, суҳбатлашиш истаги туғилди. Норйигит айтилган вақтда келди. Равшанов куришаётиб унинг кўзларига тикилди: саросима ёки гаажжуб аломатлари сезилмади.

– Чақирганимиздан ажабландингизми? – Равшанов уни утиришга таклиф этгач, илиб қолган чойдан куйиб узатди.

– Йук, Масковга бир-икки хат ёзганимиздан бери прокуратура билан милиса шунака бир пиёла чойга таклиф этиб туради. – Норйигит хотиржам тарзда шундай деб кулимсираб куйди.

– Отангиздан қолган уйни Бурон Ҳоживалиев деган шахсга сотган экансиз?

– Ҳа, олди-сотди қонуний бўлган.

– Нега сотдингиз? Ота мерос ҳовли...

– Қисқа қилиб айтсам: сотгим келувди, сотдим.

Лекин бу қисқа жавоб қизиқишингизни қониқтирмаса керак. Батафсилроқ баён қилсам, гап шундаки, отамни сизнинг ўша пайтдаги ҳамкасбларингиз олиб кетишгандан кейин онам бошқа турмуш қурганлар. Мен ўгай отага куника олмадим. Отамнинг уйига кетиб қолаверардим. Онам эса ўгай отам билан бирга яшашимни истардилар. Уйланганимдан кейин ҳам отамнинг уйида яшашимга кўнмадилар. Онамнинг кўнгилларига қараб яшадим. Олтмиш саккизинчи йили юқорини кўчки олиб кетгач, қишлоғимизда ҳам шунака хавф бор экан, ҳозирги жойига кучира бошлашди. Менга ҳам алоҳида жой беришди. Қишлоқнинг ярми барибир кўчмади, отамнинг уйлари ҳам кўчмаган қисмида эди. Оила ташвиши кўпайиб, отамнинг уйлари қаровсиз бўлиб қолди. Бу одам жой қидириб юрган экан, сота қолдим.

– Унинг қаерлик эканини биласизми?

– Ота-онасини Сталин даврида НКВД Сибирга сургун қилган экан.

– Ота-онаси шу ерлик булишганми?

– Мен ҳам шуни сураган эдим, “бу ерлик эмас, лекин тоғли жойда яшашган”, деб гапни қисқа килди.

– Отангизни камокқа олишгандан кейин қаёққа жунатишган?

– Билмайман... хат-хабар булмаган.

– Тарихчи экансиз, отангизнинг тарихини урганишга нега уриниб кўрмадингиз? “Халқ душманлари”нинг оқланганига кўп йиллар булган-ку?

– Биламан, улимидан кейин оқланганларникига Иттифок прокуратурасидан эллигинчи йилнинг ўрталарида расмий хат келган. Лекин... биз олмаганмиз... Институтни битирганимдан кейин бир-икки идорага бориб суриштираётганимни онам билиб қолиб, тухтатдилар.

– Бу сизга ғалати туюлмадими?

– Йўқ. Мен онамнинг истакларини муҳокама қилмайман, кўнгилларига қарайман, муҳими – шу.

Норйигит ичида уйғониб, ғимирлай бошлаган хўрсинишни жиловлаш макседида бошини эгди. Дунёда онанинг кўнглига қараб яшовчи инсофли фарзандлар кўп. Лекин Норйигитнинг она сўзини икки қилмаслигига бошқа сабаб ҳам бор. Отасини олиб кетишганда у беш ёшда эди. Беш ёшли бола ҳамма нарсани ёдига муҳрлайвермайди. Бугун эшитганини эртага унутади. Норйигит ҳам шундайларнинг бири. Лекин отасининг хайрлаша туриб, бағрига босганини, “онангнинг гапига кир, онангни ранжитма, онангни эҳтиёт қил...” деб қулоғига пичирлаб айтган гапларини сира-сира унутмайди. Отасини неча юз, балки минг марта тушида кўрган бўлса, шунча марта такрорлайди бу сўзларни. Ҳозир рўпарасидаги одамга ота васиятининг кадри ҳақида гапирса, тушунармикин? Бу одамларга кишининг руҳий оламидаги

кечинмалар аҳамиятсиз, уларга жинойтга доир аниқ далиллар керак. Бурон билан кизиқяптими, демак, Буронни қораловчи бирон нима дейишини кутяпти. Илмоқли саволларига нимадир илинишига умид қилиб утирибди.

– Угай синглингиз билан муносабатингиз қандай? – деди Равшанов қисқа муддатли сукутни бузиб.

– Биз бир қориндан тушганмиз. Муносабатим ҳам шунга яраша.

– Ота-онангиз синглингизни салкам оқ қилишган экан?

– Бу уларнинг хоҳиши. Мен оқ қилмаганман. Ора-мизда улим йўқ экан, у менга сингил бўлиб қола-веради.

– Бурон Ҳоживалиев куёвингиз билан бир зонада утирганини айтганми?

– Айтган.

– Нима деган?

– Улганини айтган, бошқа гап қўшмаган.

– Бу қишлоқда яшашни Ҳоживалиевга куёвингиз тавсия этмаганми?

– Билмадим, сурамаганман. Уртоқ полковник, хуфяларингиз етказишгандир, Бурон билан учрашиб тураман. Кунда бўлмаса ҳам, кун ора ана, рўпарадаги чойхонада бирга нонушта қиламиз. Ота уйимга ҳам бориб тураман. Лекин мен у билан камок ҳақида сира гаплашмаганман. Қамокдан суз очиб, ярасини янгилагим келмаган.

– Сиз зиёли одамсиз, болалар билан ишлайдиганлар киши руҳиятини кузатадиган булади. Бизнинг Ҳоживалиевга ҳеч қандай даъвоимиз йўқ. Жинойтига яраша тулик жазони олган бўлса ҳам, бизнинг ишимиз шунақа, яна жинойтга қайтмасмикин, деган эҳтиётда кузатамиз. Бу одам оддий киссавур ёки кулфбузар эмас. Бунақаларни “авторитет” дейишади. Ухшатишим қуполрок чикса узр: кутурган бурининг момик куёнга айланиб яшаб кетишига сиз ишонасизми?

– Ухшатишингиз чиндан ҳам кўпол чикди. Ахир сиз айтган уша кутурган бури ҳам кучдан қолади-ку? Бу одамни ҳаёт силласини қуритган. Агар одамнинг асли тоза бўлса, қон тортиб, яна тозаликка қайтади. Тугри, мен унда қандайдир норозиликларни сезаман. Лекин балчиқдан кутулиб, яна балчиққа тушадиганга ухшамайди у одам.

– Менга шу хулосангиз керак эди, раҳмат.

Равшанов шундай деб ўрнидан турди-да, унга яқинлашиб, хайрлашиш учун қўл узатди.

Норйигит илмокли саволлар бекорга берилмаганини, бу хонадаги суҳбат яна давом этиши мумкинлигини гумон қилиб хайрлашди. Унинг гумони бежиз эмасди. Равшанов Норйигитнинг отаси ҳақида анча маълумотларни билиб келган бўлса-да, ҳозир айтгиси келмади. Агар ҳозир “Ҳоживалиев ўғай уқанг бўлади, сенлар бир отанинг фарзандисанлар”, деса, белгиланган режалари остин-устун бўлиб кетиши ҳеч гап эмасди.

Норйигитни қузатгач, Нарзиевнинг хонасига кирди. Нарзиевнинг қайфияти ёмон, капитан Акмаловни тик турғазиб олиб, танбеҳ бераётган эди. Равшанов кириб келмаганда балки танбеҳ чегараси бузилиб, бошқача сузларга утилиши эҳтимоли бор эди.

– Нега бошқа излар бўлмайди? Криминалистларни сиқувга ол, тузукроқ ишлашсин, бор, жуна!

Капитан сувга буккан мушукдай бушашиб чиқиб кетгач, Нарзиев “булар билан ишлаш жуда оғир” дегандай бош чайкаб қўйди.

– Машинани прокуратура рўпарасига қўйиб кетганлар изларни йўқотишни ҳам биладилар. – деди Равшанов. – Жалиловнинг бармоқ излари бор шишани ҳам бекорга ташлаб қўйишмаган. Қолбуки, бунга эҳтиёж йўқ эди. Машинанинг барча қисмларида Жалиловнинг бармоқ излари бор. Бошқаларники эса йўқ. Ҳатто Тошентдан бирга келган Комиловники ҳам йўқ. Нега? Негаки, машинани қўйишгач, яхшилаб артиб чиқишган.

– Прокуратура навбатчиси ҳам анқов, қараса бўлмасмиди?

– Милиция машинаси бу ерга бир кунда неча марта келиб-кетади. Урганиб қолишган. Уларнинг атрофга бепарво қарашини жиноятчилар билишади. Менимча, жиноятчилар Жалиловни кидириб топишимизни жуда-жуда хоҳлашяпти. Жалиловнинг тириклиги аниқ. Бошқа ҳолатда... машинани йўқ қилишарди...

– Янги миш-мишларга қараганда, Жалиловнинг наркомафияга қўшилиб, қочиб кетганмиш.

Нарзиевнинг таъна оҳангида “Жалиловнингиз” дейиши Равшановга малол келса ҳам эътибор бермагандай, босиқ оҳангини узгартирмади.

– Шу миш-мишга ишондингизми? Яқинда келган одамни наркомафия дарров олиб қочарканми? Ким узи у? Оддий участка инспектори. Наркомафия билан шуғулланувчи одам эмас, бу соҳага доир махфий хужжатларга алоқаси йўқ. Хуш, керакми шунақа одам наркомафияга? Айб узимизда, ёшларни буш қўйиш керак эмасди.

– Буш қўйиш... – Нарзиевга бу гап ёкмай, афтини буриштирди. – Агар ёнини олавермаганингизда аллақачон думини тугиб юборган бўлардим.

– Ёшларнинг думини тугиш керак эмас, уларга иш ўргатиш лозим. Юрагидаги ўт-оловни туғри йўналишга буриш муҳим.

– Комиловнинг гапига қараганда, унингиз Фирром билан ош-қатик бўлиб қолган экан. Миш-миш асоссиз эмас, “яқинда уйга янги “Мерс”да кириб бораман”, деб мақтанибди. Тошкентда ҳозир “Мерседес” борми, йўқми, билмадим-ку, лекин бунақа мақтаниши бежиз эмасдир?

Яна бир таъна тоши отилгач, Равшанов қошларини чимириб, овозини кутаришга мажбур бўлди.

– Нима учун “ўртоғининг гапига қараганда”? Нима учун ўзингиз назоратни бушаштирдигиз? Энди “ёш ходим йўқолди” деб дод вой қиласизми ё “милиция

ходими наркомафияга кушилиб кетди”, деб ноғора чаласизми?

– Билмадим, билмадим... – Равшановнинг кескин гаплари таъсир қилиб, Нарзиев ҳаддидан сал ошганини сезди-ю, жойи а бушашиб утирди. – Нима десангиз ҳам, Тошкентга узингиз маълумот жунатинг. Айбдор бўлсам, жазолашар...

– Тошкентга хабар қилмаймиз. Аввал Жалиловни топайлик, шунга яраша бир иш қилармиз. Сизни ҳеч ким айбламайди, хотиржам бўлинг. Фақат... ёшларни ёқтирмаслигингиз яхши эмас.

– Ёшлар, ёшлар... дейсиз. Узингиз “Жалиловнинг суянадиган тоғаси бор”, деб турсангиз. Менинг ёшлар билан ишлашга вақтим ҳам, имконим ҳам йук. Мутахассисларни бизга Милиция мактаби тайёрлаб бериши керак.

– Мутахассисларни илм даргоҳи эмас, асосан “хаёт” деган мактаб тарбиялайди. Асосий хизматимиздан ташқари, иккаламиз ҳам шу мактабнинг тарбиячисимиз. Энди биргалашиб уйлайлик: Фирромнинг ўзи наркомафияда янги одам, бу соҳада тажрибаси йук. Тажрибасиз одам ғоят эҳтиёткор бўлади. Айниқса, қалтис ишга киришаётганида милициянинг бир ғўр ходими-ни дарров бағрига олиб, қочирмайди. Бағрига олган тақдирда ҳам ундан фойдаланади. Жалиловдан қандай фойдаланиши мумкин? – дераза ёнида турган Равшанов шундай деб ташқарига қараб қолди: – “Шарбат цехи”... Ажойиб жой танлабди. Милициянинг рупарасида... Тасодифми ё атай танлаганми... “сенлардан кўркадиган жойим йук”, демокчими? Ғайратнинг уртоғи қани, чақиринг.

– Мен уни Ҳоживалиевни олиб келгани жунатган эдим.

– Ҳоживалиевни? – Равшанов унга ажабланиб қаради. – Ундан шубҳаланяпсизми? Яхши, гаплашиб кўринг, натижасини айтарсиз.

Полковник изига қайтиш учун утирилди-ю, бир гап ёдига тушиб, тухтади:

– Юзга айтганнинг захри йўқ, сиз хизматимизнинг нотинчлигидан баъзан нолиб қолар экансиз. Тинчлик, хотиржамлик, ҳузур нима ўзи? Бу ҳақда уйлаб кўрганмисиз? Ҳов чойхонада эрта-ю кеч шулқиллатиб чой ичиб, ёнбошлаб ётганларнинг ҳаёти тинч ва хотиржамми? Сиз ўша хотиржамликни истармидингиз?

– Гап келганда баъзан айтиб юбораман-да, хизматдан нолийдиган ерим йўқ.

– Менам шуни айтаман-да! Бир ҳукмдор ҳузур-ҳаловатни акс эттирувчи расмларга куриқ эълон қилибди. Юзлаб рассомлар ҳар турли расмларни чи-зиб, унга тақдим этишибди. Вазирлар шулар ичидан иккитасини танлаб олиб, ҳукмдорга кўрсатишибди. Биттасида водий гузаллиги, мовий ва сокин кул атрофини ўраб олган тоғлар виқори тасвирланган экан. Иккинчисида эса жала савалаётган дарахтзор, бир томонни шиддатли сел олиб кетган... Хуллас, сукунат ва хотиржамликдан, демак, ҳузур ва ҳаловатдан асар ҳам йўқ. Лекин ҳукмдор барчани ажаблантириб, чиройли водий эмас, жунбушга келган табиат акс этган расмни танлабди. Шунда ҳукмдор таажжубланган вазирлари эътиборини кичик бир тасвирга тортибди: қоя бағридан ўсиб чиққан бутага бир қуш ин қўйган экан. Қуш тухумдан чиққан полапонларини қаноти остига олиб, табиат шиддатидан асраб ўтирибди. Ҳукмдор ҳаловатни айнан шунда қўриб, “ҳузур шовкинсиз, қийинчиликсиз ёки қайғусиз яшаш дегани эмас, балки, юракнинг ҳар қандай шароитда ҳузур ва ҳаловатга эриша олишидир”, деган экан. Шу хикмат менга ёқади, сизга ҳам маъқул, деб уйлайман.

Равшанов шундай деб унга синовчан қараб олгач, хонадан чиқди.

Четан девор ортида милиция машинаси тухтаганида Бурон супада оёқларини осилтириб олиб, гилос еб утирган эди. Шухратнинг машинадан тушиб, индамай кириб келишидан ажабланмади ҳам, ташвишланмади ҳам. Худди унинг келишини анчадан бери кутаётгандай ҳолатини узгартирмади.

– Кел, келавер, капитан, тортинма, – деди Шухрат яқинлашгач.

– Старший лейтенантман, – деб аниклик киритди Шухрат.

– Кузим алдабти, лекин бу яхшилик аломати. Менга шундай курундими, демак, яқинда капитан бўласан. Юлдузчани бир истакон арокка ташлаб ювиш одати сенларда ҳам борми? Булса, бу башоратим учун мени ҳам сийлаб қуярсан. Кел, утир, гилосдан ол, булажак полковник.

Шухрат Буроннинг гапларини кесатик, хатто масхара урнида қабул қилиб, гилосга қараб ҳам қуймай, жеркиб берди:

– Полковник ҳам эмасман. Мени нега сенсира-япсиз?

– Мен урислар орасида туғилиб катта бўлганман. Улар узларига яқин олган ҳурматли одамларни сенсирашади. Хатто отасини сенсирайди, шунинг учун мендан ранжима.

Шухрат супага омонат утирди-ю, Бурон билан бу тарзда гаплашишни истамай, мақсадга куча қолди:

– Сиз Буронмисиз?

– Ҳа... сурашинг бошқача, нима отим ёқмадими?

– Менга ёқди нима-ю, ёқмади нима? Ҳарҳолда одамга мос исм эмас.

– Нега? Бурон – куч, қудрат тимсоли.

– Лекин кераксиз куч-қудрат. Бурон ҳаммаёқни пайхон қилади. Одамзод учун кулфатдан бошка нарса эмас.

– Сен калта уйлар экансан, полковник, хакикат билан адолатда буроннинг кудрати булади.

– Қайси хакикатда ва қайси адолатда?

Шухратнинг шогирдини имтихон қилаётган устоз оҳангида сураши Буронга ёкмади. Йигитга энсаси котиб тикилганича истехзо билан кулимсираб, бахслашаётган файласуф олим оҳангида жавоб қайтарди:

– Аслида хакикат ҳам, адолат ҳам битта-ю, лекин иккаламиз икки томондан курамиз. Сен мени инкор этасан, мен эса сени. Гап ёшда эмас, гап яшаётган ола-мимизда. Шундай булса ҳам, одамлар буронга хавас қилишади.

– Ҳамма эмас, масалан мен...

– Билиб турибман: масалан сен хавас қилмайсан. Чунки сен узингда туфон кудрати бор, деб хисоблайсан. Шунга қарамай, Бурондан бир нарса истаётгандирсан, бекорга келмагандирсан? Сенга кечаги уғри Бурон керакми ё бугун суниб, шабадага айланганими? Агар кечаги Буронда гапинг булса, вақтингни утказмай, келган жойингга қайтиб кетавер. Мен утмишимни тушимда ҳам кўрмай кўйганман.

– Менга тушингиз керакмас, – Шухрат шундай деб култиклаб келган папкасидан Ғайратнинг сура-тини чиқариб, унга узатди. – Бу йигитни танирсиз, унгингизда кўргандирсиз?

– Ғайратми? Ҳа, кўрганман, хатто гаплашганман. “Қачон кўргансиз, аниғини айтинг”, деб мени қий-нама. Мен кун утганини камокдалигимда ҳам сана-маганман. Бугун чоршанбами ё пайшанбами, бунинг ҳам менга фарқи йук. Соат неча булгани ҳам барибир. Куёш чиқади, куёш ботади – кун ўтади. Менга шуни-си керак. Ишонмасанг, уйимни титиб чик, соат деган нарса йук менда.

– Кунини билмасангиз, гаплашганингизда нима де-гани эсингиздадир?

Бурон бу саволга дарров жавоб бермай, “Ана энди уз тунингни кийиб, терговчига ўхшадинг. Сен тергов-

чисан, мен эсам жиноятчи эмасман. Сен чала биладиган жиноят кодексининг хар бандини ярим тунда уйғотиб сурасанг хам адашмай ёддан айтиб бераман, мени кармоққа илинтиришинг кийин, хой гур бола”, дегандай муғамбирлик билан тикилди.

– Эсимда, – деди кунгилга хуш ёкувчи вокеани эслагандай, – ошнанг бир ёмон касалликка учраган экан, дардини менсиз тузатиб булмас экан, тоз-за ялинди.

– Қанақа касал? У соппа-соғ эди, – деди Шуҳрат Буроннинг киноясини фаҳмламай.

– Юрак касали, билмасмидинг? Битта гузал киз нак жигаридан уриб қуйибди-ку?

– Моҳидилми?

– Билар экансан-ку? Лекин... менам баъзи нарсалардан хабардорман.

Шуҳрат ўзи хам сезмаган ҳолда хавотир билан суради:

– Нимадан?

– Ғайрат Моҳийни, сен эса Назирани севасан. Моҳий билан Назира шунчаки дугона эмас, улар туғишган опа-сингилдан афзал. Ойниса камоқдалигида Моҳий Назираникида яшаган. Агар бахтларинг кулиб, шу кизларга уйлана олсаларинг, сенлар божа булсанлар.

– Буни биламан. Моҳидилга амаки эмаслигингизни хам биламан.

– Бу ҳеч кимга сир эмас. Сенга ҳозир Моҳидилнинг тарихи керакми ё ошнангнинг менга айтган гапларими?

– Хўп, нима деди?

– Моҳийга юрагини очганида, у “амакимнинг рухсатисиз жавоб бера олмайман”, деганми, ишқилиб, чойхонада утирсам, ховлиқиб келиб, ҳе йук, бе йук “бизга оқ фотиҳа беринг” деб қолди. Мен нима дердим? “Умри уғрилар билан утган бир бедаво одам булсам, оила нима, йигит билан қизнинг севгиси нималигини билмасам... Урталарингда ахд булса,

харакатингни килавер. Фақат бу ишни пишитишни хотинларга қуйиб бер. Урис бўлсанг бошқа гап эди, узбекларда куёв боланинг ўзи совчиликка юрса уят булади”, дедим.

– Хотинлар ишни пишitse-ю, гап сизнинг розилингизга тақалса, нима дердингиз?

“Коса тагида ним коса”, деганларидай, Шухратнинг саволи остида илмоқли жумбоқ яширинган эди. Буроннинг угкир зехни буни фахмлаб, кулимсиради:

– Фикрингни очиқ айтавермайсанми, нима қиласан гапни айлантириб? “Милисани куёв қилишга қунар мидингиз?” демокчисанда, а? Менга қолса кунмасдим.

– Милисани шу даражада ёмон кўрасизми?

– Сен гапни чувалама, полковник, мен ёмон кўрмайман, милиса мени улғудай ёмон кўради. Милиса мен учун аллақачон битта ук ясатиб қўйган-у, фақат эплаб отолмаяпти-да. Балки шу ўкни эртами-индин сенинг қўлингга тутқазиб қўйишар? Эплаб отсанг, башоратим аниқ амалга ошади, полковник бўласан. Энди дангалига кўчсам: милисадан яхшилик кўрмаган одамлар қандай бўлса, мен ҳам шундайман.

– Милиция текканга тегиб, тегмаганга кесак отадиган тоифадан эмас-ку? Мана шу ерни сотиб олиб, ферма қилибсиз, “ўтмишимдан кечганман” деганингиздан кейин биров келиб, мушугингизни “пишт” дедими?

– Менинг “пишт” дейдиган мушугим йўқ, ўрток старший лейтенант, – Бурон шундай деб жиддий тус олди: – Милисага бўлган муносабатим билан бекорга кизикмаётгандирсан?

– Ғайрат билан бошқа гапларни гаплашмадингларми?

– Бошқаси бор, айтаверайми? Битта маслаҳат бердим, майли, айтақолай, ўзингга ҳам фойдаси тегиб қолар: “Совчиларга токатинг бўлмаса, милисахонангдан битта чақирув қоғози юборгин-у, никоҳлаб олавер”, дедим. Бу гапим унга ёқмади, сенга ҳам ёқмади, а? Ҳархолда совчи юбормаганга ўхшайди. Юборса, менга хабари етиб келарди.

– Уч кундан бери Ғайрат йук, изини топа олмаямиз.

– Изи йук дейсанми? Нима у игнами-ки, сувга тушиб йук булиб кетса. Шундай абжир йигитнинг изи булмас эканми? Моҳий биладими буни?

– Ҳа.

– Унда нега менга хабар килмади?

– Балки гумон сиз томон бошлашини истамагандир?

– Барибир бошлабди-ку?

– Мен сиздан гумонсираб келганим йук. “Нега менга хабар килмади?” деб ажабландингиз-а, олдинроқ билганингизда нима килган булардингиз?

– Нима қилардим? Яқин қариндоши эмасман, “йуколди”, деб милисага ариза беришга ҳақсизман. “Бола бечорага жабр булибди”, деб қуярдим холос.

– Нега “жабр булибди”, деяпсиз? Соғ-саломат булса-чи?

– Соғ-саломатлигини аниқлаганларингдан кейин “бола пакирнинг бахти бор экан”, дейман.

– Ҳарҳолда гапларингиз кизиқ...

– Полковник ука, сен мени тилимдан илинтиришни хавас ҳам килма. Ошнанг йуколган булса, кидиравер. Фақат мендан нарироқда кидир. Мен уғрилар оламини гуллатиб юрганамда ҳам шилта иш билан бузукликдан нари эдим. Шунинг учун ҳам мени кадрлашарди.

Бурон “шилта иш” деб котилликни назарда тутган эди, Шухрат шу сўздан илиб олмоқчи бўлди:

– “Шилта иш” ҳақида гап бўлмади-ку?

– Милиса йигитнинг уч кундан бери изи ҳам, иси ҳам чикмаётганидан яхшилик кутиш кийин. Энди суроғингни шу ерда тўхтата қол. Ичинг қуяётган булса, узимнинг қўлбола чойимдан дамлаб берай.

– Мен сизни сўроқ қилгани келмаганман. Сиз билан бошлиғимиз гаплашмоқчилар. Ҳозир мен билан бирга боришингиз шарт.

Бурон унга бир неча нафас синовчан тикилгач, урнидан турди-да, уйга кириб, кийимини алмаштириб

чикди. Онаси уни шу одатга ургатган: уйдаги кийим билан кучага чиқмайди. Буроннинг уст-бошига қараб, Шуҳратнинг ҳам ҳаваси келди, ҳам озгина ғашланди. Яхшилаб дазмолланган қора шим билан оппок куйлак кийган, қуюк сочларини силлиқ тараган, хатто оёк кийими ҳам ялтиллаб турган, бўйи баста келишган Буронни кўрган одамда у ҳақда заррача ёмон фикр уйғонмаслиги аниқ. Айрим ҳамкасбларининг ёқаси кир, ғижим куйлакда ҳам хизматга келавериши, хизматнинг еттинчи, кечи билан унингчи йилидан қорин қуйиб, икки кадам югурса ҳаллослаб қолишидан унинг ғоят ғаши келарди. Ҳатто идоранинг бир мажлисида шу ҳақда гапириб, ёши катта ходимлардан “ука, сен олдин бизчалик хизмат қилиб қуйгин-да, кейин ёқамизнинг кирига қара”, деган танбех эшитган эди.

Машина урnidан кўзғолгач, ҳайдовчи ёнида утирган Шуҳрат орқасига угирилиб деди:

– Балки Ғайратни топишимизда ёрдам берарсиз?

– Қизик бола экансан-ку! Нега мен ёрдам беришим керак?

– Булажак куёвингизнинг тақдири сизни қизиктирмайдими?

– Унинг тақдири билан қизикадиганлар етарли бўлса керак. Бошимдан тегирмон тошини юмалатишганда ҳам сенларга яқинлашмаганман. Милиция мактабида ўқиган бўлсанг, ўғрилар қонунини ургатишгандир. Сенларга ёрдам берган одамни бизда нима дейишадди, биларсан? Келиб-келиб шу ёшга етганимда бир қанжик ит каби улиб кетишни истамайман.

– Яхши, унда битта саволимга жавоб беринг: тўрт кун олдин эрта саҳарда сизни мазордан чиқиб келаётганингизни кўришибди?

– Сенга маълумотни чала беришибди: беш кун олдин ҳам кўриши керак эди. Хуш, курси нима булибди? Мен кўп кечаларни мазорда ўтказаман.

– Нега?

– Негалигини айтишимдан олдин сен менинг битта

саволимга жавоб бер: мозористон нима узи: ҳаёт белгисими ё улимми?

– Ие! – Шухрат “бу одам жиннирокмасми?” дегандай унинг кўзларига каради. Бўрон бу карашнинг маъносини англаб, маънос жилмайди:

– Бунака карама, полковник, мени жин ҳам урмаган, мозор ҳам урмаган. Фақат битта ҳақиқатни сенга билдириб қўймоқчиман: мозор – ҳаёт белгиси. Яна ажабланияпсан-а? Дикқат қил: каерда мозор бўлса, унинг ёнида ҳаёт булади. Ҳаёт бўлмаган жойда мозорга ҳожат борми? Қизиқ, а? Ҳаёт билан улим айри-айри бўлолмайди. Менга бу нарса жумбок бўлиб туюлади. Жумбокни ечаман, дейман-у, тишим утмайди.

– Тушунарли... шунинг учун кечалари мозорда санқийсиз. Сизни “мозорнинг санқи файласуфи”, деб таърифласак ҳам бўларкан.

– Жуда беодоб бола экансан, полковник. Уйимга бостириб кирдинг, индамадим, ҳар хил бемаъни гапларни айтяпсан, чидаяпман. Бирон жиноятни бўйнимга қўя олганимда бунака олифтагарчилик қилсанг ярашарди. Бу кетишингда, бола, елкангдаги юлдузчаларинг шу кичкиналигича қолиб кетади.

– Қуполлик қилганим йўқ, гапларингизга яраша гап қилдим.

– Унда эшит: мозорда санқиб юрганимнинг сабабини билишинг учун менинг бошимдан утган савдолар бирма-бир бошингга тушиши керак. Уғри икки нарсадан кўркмайди: камок билан улимдан. Менинг умрим ана шундай кўркувсиз утди. Энди камалмайман. Лекин ўлишим аниқ. Уйкум учган тунлари борадиган жойимни зиёрат қилиб келаман. Бу кеча ҳам мозорда эдим, айғокчиларинг сезишмабди-да? Бунака гаплардан энсанг қотади, а? Майли, Моҳийнинг ҳурматидан бир маслаҳат бераман: сенлар чет эллик фараонларнинг хунаридан фойдаланларинг: Ғайратни топганга бир-икки юз минг доллар суюнчи пул эълон қилларинг. Бу ернинг одамлари пулни улгудек яхши

кўришади. Уртоғинг ернинг тагида бўлса ҳам, ярим соатга қолдирмай топиб беришади.

Шухратга бу гап ёкмай, угирилиб олди. Бўрон эса тусини ўзгартирмай давом этди:

– Бу гапим ҳам ёкмади, а? Таклифим аҳмакона бўлгани учун эмас, амалга ошириш қўлингдан келмагани учун ғашландинг. Иккидан бири: аввало, шунча пуллариинг йўқ сенларнинг, иккинчидан, йўқолган бола шунча пулга арзимаса керак. Сенлар таваккалига Ғайратни топганга юз минг доллар ваъда қилаверларинг. Бола топилганда ваъдадаги учта нолни ўчириб ташлайсан-у, “Биз юз доллар ваъда қилганмиз” деб тураверасан. Ўша юз долларни майли, мен бера қоларман.

– Шунақа боймисиз?

– Ўлиб кетган ўғай аммамнинг эридан қарз олиб тураман. Сенга яна бир гап айтай, пешонангни тириштирмай эшит, полковник бўлганинда асқотади: ҳозирги гапларимдан энсанг қотди. Тан олиб айт: ошнангни топиш учун минг рубл ҳам сарфлай олмайсанлар. Ўғрилар эса ўзига керакли одам йўқолиб қолса, пулни аямасдан сочади. Ҳатто ўша йўқолган одамни топиб ўлдириш учун ҳам сарфлайди. Шунинг учун ҳам ҳалол ўғриларга тишларинг ўтмайди.

Милиция идорасига етиб келишгач, Бўрон машинадан шошилмай тушди. Тушгач, Шухратга эргашишга шошилмади – таниш-нотанишлар билан хайрлашиб олишни ният қилгандай, атрофга аланглаб боқди.

Ичкари кириб, бошлик эшигига яқинлашганларида Шухрат “Бир пас тура туринг”, деб, ўзи эшикни қия очиб, топширик бажарилганини билдирди. Хонага ўзи кирмади, эшикни каттароқ очиб, Бўронга йўл бушатди.

Нарзиев уни ўтирган жойида нохуш қараш билан қарши олди. Бундай хоналарда бунданда баттар қарашларни курган Бўрон тўрт кадам қўйиб тўхтади-да, бошликка салом бермай, сурбетларча тикилди.

– Буроннинг доврўғини эшитганман. Россия томонларда “авторитет” дейишармиди? Ҳа, энг доврўғли авторитет тинчгина яшаётган районда ишлайман, деб ҳеч ўйламагандим. Ғалати мантиксизликни қаранг: қонундаги ўғри тинч яшаяпти, лекин район тинч эмас.

– Районнинг тинчлиги битта собик ўғрига боғлиқ бўлиб қолганми? – деди Бурон киприк қокмай.

– Мен битта саволни қўй ўйлаяпман-у, лекин тўғри жавоб топа олмаяпман. Хоҳласангиз жавоб беринг, бўлмаса йўқ: ҳарҳолда эски ҳунарингизни нима учун ташладингиз, нима учун айнан шу кишлокка келиб жойлашдингиз?

– Агар Бухорога жойлашсам-у, сиз ўша ерда милиция бошлиғи бўлганингизда ҳам шуни сўрадингиз. Бу иккинчи саволингизга жавобим. Биринчисининг жавоби: ҳар қамалганимда ҳамқасбларингиз бу ишингни йиғиштир, деб яхши маслаҳат беришарди. Қачондир уларнинг гапига киришим керак эди-қу?

– Бунақа пичинглар менинг чунтагимдан тушиб қолган, мен билан тўғри гаплашинг, – Нарзиев асабийлашаётганини яширолмай, столи устидаги қаламни олди-да, бармоқлари орасида айлантира бошлади. – Бу ерга келгунимча зонада ҳам хизмат қилганман, сизларнинг қилиқларингиз менга яхши таниш.

– Унда қанақасига тушунтирай, ўртоқ бошлиқ? Биров ун йиллаб букиб ичади, ҳаммани безор қилади, биров чекавериб ўпкасини илма-тешиқ қилиб юборади. Кунлардан бир кун икковининг кузлари мошдек очилади. Ароқхурнинг кайфи тарқаб, кузларини очади-ю, биров насиҳат қилмаса ҳам “шунча ичганим етар”, деб ароқ шишасини чил-чил синдириб ташлайди. Кашанда ҳам бўшаган сигарет қутисини ғижимлаб отади. Ким эшитса, “отанга балли, ташлаб яхши қилибсан!” деб мақтайди. Мен бу икки босқичдан аллақачон ўтганман, ошналарим масҳара қилишган, мактов эшитмаганман. Энди учинчи босқичга келиб, ўғирликни ташласам ҳам мактов йўқ, юзтаси ишонмай-

ди, мингтаси ажабланади, яна мингтаси ҳайратланиб, ёқасини ушлайди. Бир даврага кирсам, ҳамма қурқиб қарайди. Сизлар ишонмасангиз ҳам, туну кун пайт пойласангиз ҳам, бир ишқални бошлашимни жуда-жуда хоҳласангиз ҳам ранжимайман, чунки касбингиз шунақа. Ўртоқ бошлиқ, сизга юрак-юракдан туғриси айтиман: утирликни ташлашимнинг ҳеч қандай сабаби йўқ. Дайдиб юравериш жонимга тегди. Бу ерга келиб, биринчи марта кучат эқдим. Қўлимга кетмон олиб, ер чопдим, экинларни суғордим... Авваллари қўлларим узимга бўйсунмади. Мен туғилиб усган ерларда кетмон йўқ, кучат ҳам экилмайди – ҳаммаёқ ўрмонзор. Суғорилмайди – ҳаммаёқни сув-у муз босиб ётибди...

– Одамни бўғишга ўрганган қўл кетмон дастанни ушлашга қуниқдимми? – Нарзиев шундай деб қалам орқасини столга уриб-уриб қўйди.

Бу гап Бўроннинг юрагини тилиб ўтгандай бўлиб, юзи учди. Унинг оламида тухмат учун жавоб берилиши керак. Бу ерда... у чорасиз, газабига эрк беролмайди. “Зонада хизмат қилган бўлсанг, ҳарҳолда бошлиқ бўлмагандирсан. Сенга ўхшаган майда офицерчаларнинг бошига эски пайтавамни ёпиб қўйсам ҳам гинг дея олмасди. Сен билан зонада учрашганимда олдимда қурбақадай сакраб юрган буларнинг. Елканга иккита юлдузни қўндириб олиб, “бургутман” деб ўйляпсанми? Сен чумчуксан! Узокка ҳам, баландга ҳам учолмайсан. Чириллашга устасан, майли чириллайвер, кулоқлар бундан баттарини эшитган”. Бўрон шу гапларни хаёлидан ўтказиб, Нарзиевга пича тикилиб тургач, истехзо билан қўлимсираб, бош чайқади:

– Бу гапингиз ўхшамади, командир, тухмат қилманг. Чакиртиришингиздан олдин менга тегишли маълумотлар билан танишгандирсиз? Биронта шилта ишга яқинлашган эканманми? Мен ҳаминиша озода ишлаганман. Жиноятни ҳам Россияда қилганман, жазони ҳам ўша ёқда олганман. Бир марта эстап билан Учқудукка келганман.

– Буни нима учун айтяпсиз? Ўз юртингизда жиноят қилмаганингиз учун ўзингизни ватанпарвар деб ҳисобляяпсизми?

– Бе... ватанпарварлик ҳақида гапиришга менинг ҳаққим бор эканми! Шунчаки... маълумот учун айтдим-қўйдим-да. Мен сиздан олдинги бошликка тушунтириш хати ёзиб бергандим, ўқигандирсиз?

– Ўқидим. Бир бечора хотинга раҳм қилгансиз. Лекин уша “бечора” наркобизнесда айбланиб қамалган.

– Айби исботланмаган, оқланган.

– Балки оқландир. Лекин вақтида эри билан биргаликда корадори билан шуғулланган. Эри билан бир зонада утиргансиз. Ўлат “чегарага яқин қулай жой”, деб қишлоғини мақтамаганми?

– Йўқ, мақтамаган. Этап бўлишидан олдин, ўлимини сезганми, “оиламдан хабар олиб тур”, деб васият қилган. Чегарага яқин макон керак бўлса, туғилган еримга борардим, у жой шунчаки яқингина эмас, нақ чегаранинг ўзи. Дарахт тепасига чиқиб қаралса, Япония қуришиб туради. Астойдил ҳаракат қилинса, тешик қайиқда ҳам сузиб ўтиш мумкин.

– Ўлат билан салом-алигингиз яхшимиди? Фақат “у билан бир марта қуришганман”, деб ўзингизни гўлликка солманг.

Ўзини гўлликка солиш ёшидан ўтган Бурон туғриси ҳам айтмасди. Ўлат билан биринчи учрашувда унинг Будённийободдан эканини эшитиб, беихтиёр “отам уша ерлик бўлган”, деб юборган эди. Ўлатнинг унга яқинлашишига, ҳатто айрим сирларини айтишига шу сўзнинг ўзи кифоя қилганди. Дастлаб Буроннинг унга эҳтиёжи йўқ эди, бироқ унинг кимнинг куёви эканини билгач, энди яқинлашишига монелик қилмади, аксинча, қамоқ лагери учун шохона бўлган дастурхонига тез-тез чақириб турди. Ҳозир шуларни айтсинми? Ҳеч қачон! У Ўлат билан учрашувларни эслашга ҳаракат қилиб ўйга толгандай турди-да, бир неча нафаслик сукутдан сўнг ёдига ҳеч нима тушмаган бечора одам овозида жавоб берди:

– Улатни танирдим. Лекин нима учун салом-алигимиз яхши булиши керак?

– Ҳарҳолда... таникли рецидивистлардан...

– Рецидивистларнинг ҳаммаси менинг қариндошларимми?

Нарзиев туриб, Буронга яқинлашди. Худди уриб юборадигандай уқдек тикилди.

– Барагингизга бирон марта ҳам мураламаганми? Майли, мураламагандир, “авторитет” бўла туриб, унга қизиқмаганмисиз?

– Зонада хизмат қилган бўлсангиз, биласиз, янги одам авторитетга салом бергани махсус келади.

– Ёки келтирилади, – деб аниклик киритди Нарзиев.

– Ҳа, шундай бўлган. Кейин... баракка ҳам кирган, яширмайман. Чефир билан сийлаганман. Лекин унинг чефирга тоқаги йуқ эди. Коньякни яхши қуларди.

– Лекин сиз коньяк топиб бера олмагансиз, шундайми?

– Мени хафа қияпсиз, командир, зонада коньяк топиш қийин иш эмас-ку?

– Демак, узингиз чефир ичиб, уни коньякка туйдиргансиз. Демак, у-бу нарсаларни гаплашишга фурсат бўлган. Масалан, коқоиннинг грами қанча, нашанинг бозори қайси шаҳарда чакқон? Бўлганми шунақа гаплар?

– Бўлмаган. Мен бунақа нарсаларга қизиқмайман. Қонунимизни биласиз-ку, ҳалол ўғрилар чернотага аралашмайди.

– Эҳтиёт чорангизми бу ё бошқа сабаб ҳам борми?

– Эҳтиёт чораси, десам, сизга маъкул келар? Лекин гапнинг ўғил боласи – мен ўғрилар қонунига хиёнат қилмаганман ҳеч қачон.

– Ҳа, ҳа... қонунингиз сиз учун муқаддас, – Нарзиев бурилиб, жойига қайтди. Бурон эса турган жойида қотиб тураверди. – Ўғирликни гашлаганингизга ишондим. Лекин... “братва” дермидингиз? Ошналарингиз ё шогирдларингиз билан бутунлай узилиб кетмагандирсиз?

– Деярли узилиб булганман. Энди бу дунёдан узилишим қолди. Шунда гумонлардан бира-тула кутуламан.

– Бу масалада шошилмай тулинг. Агар ҳаётингизда ором олишни истаб ўғирликни ташлаган булсангиз, роҳатланишга улгуринг. Ғирром деган шогирдингиз... Улатнинг меросхўри эмасми?

– Ғирром қанакасига менинг шогирдим буларкан? Зонада бирга утирган, кейин бу ерда пайдо бўлиб қолди. Тижорат қилаётганини биламан. Шу ерда шарбат заводи қурмоқчилигини айтган.

– Уғридан яхши тижоратчи чиқармикин?

– Ғирром ҳеч қачон ўғри булмаган. Уғрилар киморбозлардан нафратланишади, ўзларига яқинлаштиришмайди.

– Сиз яқинлаштирибсиз-ку?

– Биз кўнгилчанлигимиз туфайли баъзан адашиб турамыз. Зонада жонини саклаб қолган эдим.

– Нега?

– Битта миллагдан эканмиз, раҳмим келган.

– Қойилман! – Нарзиев шундай деб столига шاپати уриб қўйди. – Ватанпарварлик устига ватанпарварлик! Лекин... мантиқ қолипига тушмаяпти бу ватанпарварлигингиз. Ахир ўгрининг ватани қаерда – қамоқда-ку? Шунақа қонуларинг борми ё ундан воз кечдиларингми?

– Шунақа қонун бор, командир. Уғри турмада утириши керак, лекин... ана шу лекини бор: арзирли иш учун утириши керак, лакмалиги учун эмас.

Нарзиев шарт ўрнидан турди-ю, бироқ, Бурон томон юрмади.

– Шунақами? Бўпти, бораверинг!

Хайдаш даражасида кетишга ижозат берилган бўлса-да, Бурон жойидан жилмади.

– Гапингиз борми менда? – деди Нарзиев қурс оҳангда.

– Бирон гапингизни айтишни унутмадингизми?

– Қанақа гап?

– Ходимингиз кела-келгунимизча мени тергов килиб, йуқолган лейтенант бола хакида сураб, суриш-тирди. Чакиришингиздан мақсад шу эмасмиди?

– Кимни қачон чақираман, нима учун чақираман, нималарни сурайман – бу менинг ишим! Ё сиз билан маслаҳатлашим керакми?

– Мутлако йуқ... мендан ақлли маслаҳат чикмайди, урток полковник.

– Унда... – Нарзиевнинг бир нарса дегиси келди-ю, лекин тилини тийиб, “сизга рухсат”, дейиш билан чекланди.

Жаҳл билан айтилган сузларни хайрлашиш урнида қабул қилган Бурон шу лутфга яраша иш қилди: индамай бурилиб, чикиб кетди.

Кучада бир оз тургач, гузарни кесиб утиб, рупарадаги иморат сари юрди. “Шарбат цехи” эшигига яқинлашиб тўхтади-да, угирилиб, милиция идораси томон қаради. Бу қарашида “Кузатяпсанларми, майли кузатаверларинг, менинг яширадиган сирим йуқ, кулларингдан нима келарди?” деган маъно бор эди. Бу онда Нарзиев чиндан ҳам дераза орқали қараб турган эди. Буроннинг бу сурбетлиги унинг ғазаб жомини тошириб юборди, қўлидаги қаламни шарт синдириб отди-да, сукиниб қўйди.

Буроннинг хотиржамлиги тасодиф эмасди. Бу ерга бир эмас, бир неча марта чақирилишини ҳисобга олиб қуйган эди. Гап билан бўлса-да янчиб ташлашга қасд қилган бошлиқнинг асабийлашаётганини сезди, шу боис унинг хонасини ғолиб одам ғурури билан тарк этди.

Цехнинг эшигини очиши билан димоғига ачимсиқ хид урилиб, кўнгли беҳузур бўлди. Бу ерга киришни сира ёқтирмасди, гапи бўлса Фирромни чақиртирарди. Ҳозир изига қайтиши мумкин эмасди. Шу боис ёмон хидга чидаб, ичкарига қадам босди. Беш-олти қадам юргач, чап томондаги эшикни очди. Шинам хона тўридаги айланма ўриндикқа ялпайиб утириб олиб,

бармоқларини тозалаётган Ғирром Буроннинг кутилмаганда пайдо бўлиб қолишидан ажабланиб шошиб колди. Стол устидаги юпка ок қўлқопи ва сочилиб ётган карталарни туплаб, ғаладонга ташладида, меҳмонига пешвоз чикди. Буронга унинг бу одати маълум: кимор уйнаса-уйнамаса, бармоқ учларини майин кумқоғозга ишкаб тозалаб туради. Бармоқ териси юпкалашса, картага энг ингичка игна учи билан берилган белгиларни ҳам сеза олади. Ок қўлқоп эса бармоқ сезгиларини ташки таъсирдан ҳимоялайди.

– Бугун нима учун кайфиятим яхши десам, келишингизнинг шабадаси экан-да! – Шундай деб қўл узатган эди, Бурон кўришмади:

– Яна нозик бармоқчангни эзгилаб қўймай, уйиннинг дараги чикиб колдими? – Бурон саломга шу тарзда совуккина алиқ олиб, оромкурсига чўкди:

– Шу овлоқда уйин бўларканми? Бор-у... бу қаланғи-қасанғилар билан уйнаб илмимни хор қилмайман.

– Миш-мишларни эшитяпсанми, кайфияти яхши йигит?

– Миш-мишсиз кун борми бу ёруғ дунёда? Қайси бирини айтяпсиз?

– Рупарангдаги идорадан гаркалаётган миш-мишни айтяпман: Моҳийнинг атрофида уралашиб юрган бола йуқолганмишми?

– Худо урсин, эшитмадим. Буларингиз, – Ғирром милиция идораси томон имлаб қўйди, – “лейтенант-чамизни топиб беринг”, деб мендан илтимос қилишмади-ку? Йуқолган хитнинг мева шарбатига алоқаси йуқлигини билишади шекилли?

– Шарбатга алоқаси йўғ-у, лекин “корадори сотадиганларга қўшилиб кетганмиш”, деган миш-миш бор. Бунақа миш-мишни ҳов туғрингдагилар жуда-а яхши кўришади. Майнавозчилик қилмай, кўзларингни каттароқ оч. Сенинг уйинингни катта шаҳар кутариши мумкин. Бу ерлардаги ҳар бир бута, ҳар битта барг айғоқчи. “Воҳ!” дейишга улгурмай қоласан.

– Уйин бошланди, деб сизга ким айтди? Сиздан ок фотиҳа олмай туриб, уйин бошлайдиган аҳмоқмасман.

– Аҳмоқсан! Билмасмидинг? – Бурон Нарзиев билан суҳбатда йиғилиб қолган ғзаб тошларидан бирини унга отди-ю, шарт урнидан туриб, кетмоққа чоғланди. Лекин остонага етганда Ғирромнинг гапи уни тўхтатди:

– Улатнинг улигини уз кўзингиз билан кўрганмисиз?

Бурон аста угирилиб, ҳам ғзаб, ҳам таажжуб аралаш нигоҳини унга қадади:

– Шу пайтда эски пахталарни титкинг келиб қолдимми?

– Уни Париждаги энг зўр ресторанларда маишат килиб утирганини кўрганлар бор.

Ғирром ёлғон гапираётганида киприк қокмайдиган, лозим бўлса, тулкиларга дарс бера олувчи устамон хирпалардан эканини Бурон биларди. Шу сабабли унинг безларча қарашидан баттар ғзабланди.

– Узинг кўрсанг ҳам кўзларингга дарров ишонма.

– Улган, улмагани билан сариқ чақалик ишим йўқ. Лекин молни қаерга яшириб кетгани қизик. Агар топилса, Капрал-мапралларни аралаштирмай, иккаламиз тенг бўлиб олардик.

– Тенг шерик, дедингми? – Бурон орқасига қайтиб унга тик келди. – Шериклик ошини ит ичмаганда мен ичаманми? Яна сен билан-а? Мен кимману сен кимсан?!

– Тенг шерикликка қўнмасангиз, утгизи менга, етмиши сизга, – Ғирром шундай деб, эҳтиётан бир қадам чекинди – жон ширинда! Ўлдиришга-ку, ўлдирмайди, лекин тепкиси ёмон бу одамнинг.

– Вей, қалланг жойидами? Шу пайтда йўқ нарсанинг савдосини бошлаяпсанми?

Ғирром яна бир қадам тисланди, лекин тилини тиймади:

– Нега йўқ бўлади, уша нарса бор, фақат жойини аниқласак бўлди.

– Оппа-осонгина иш экан-ку? Унда топа кол. Қандай топишни Капрал ўргатмадим?

– Ўргатувди: “Бурон акахонингда иш куп, этагини маҳкам ушла”, деган. Одессага хушхабар билан бор-сак яхши бўларди. Бу ишнинг суюнчисига битта кема-ни маишатга атаб қўйганини айтувдим-ку.

– Одессага интилсанг-интилавергин-у, темир то-бутда қайтиб келишингни ҳам ҳисобга олиб қўй, ме-нам шу гапни аввал айтганман, унутибсан, хомкалла!

– Одессада бўладиган маишатимизга шерик каторида бормасангиз, кайнота каторида борарсиз?

– Нима дединг, қайтар-чи?

– Анавинда Мохийдан гап очганимда, “яхши” де-гандай бўлувдингиз-ку? Улат кизини менга васият қилган эди. Ўгай амаки бўлсангиз ҳам иззат қилавера-ман. Мохийга уйланиб, ўрислар айтгандай, “асал ойи”ни Қора денгизда ўтказаман, деган ниятим бор. Улатнинг меросини Мохийга сеп қилиб берсангиз, узукка қўз қўйгандай бўларди.

– Менга қара, қуёв бола, агар тилингда айтаётган-нинг дилингда ҳам бўлса, юрагингни шу панжам би-лан суғуриб оламан, – Бурон шундай деб унинг қўк-рагига чанг солди-да, қўйлагини ғижимлади. – Сенга Улатнинг молини эмас, икки қулоч сурпни сеп қилиб бераман.

– Тушунмадим? – деди Ғирром унинг вазоҳатидан қўркиб.

– Тушунмадингми? Тумруғингдан осиб қўйганимда тушунасан. Жонинг кимнинг қўлида эканини унутма.

Шундай ғазаб билан гапирди-ки, оғзидан сачраган тупуклари Ғирромнинг бетига тушди. Ғирром бу ҳукм ҳозирнинг ўзида амалга ошадигандай чўчиб, тисланди. Бурон “аҳволинг шу-ку, яна мен билан майнавоз-чилик қиласанми?” дегандай заҳарли қараш билан қараб турди-да, кескин бурилиб чиқиб кетди.

Шу кетишида туғри Ойнисаникига борди. Сўрида ғамгин ҳолда ўтирган аёл уни қўриб, нохушлик би-

лан урнидан туриб саломлашди. Таклиф булмаса-да, Бурон сурининг бир чеккасига утиргач, Ойнисадан хол-ахвол суради:

– Ойинг яхшимилар?

– Ҳозир бориб келдим... бир таниб-бир танимаяптилар.

– Менам кириб курсам буладими?

– Нега? – Ойниса унга ҳам ажабланиш, ҳам бир оз куркув билан қараб олди.

– Сен билан ҳам, аканг билан ҳам қариндошдек булиб қолдик. Касални кириб қуриш ёмонми?

– Буни... акам билан маслаҳатлашинг. Балки бирга кирарсиз.

Шундан сунг иккови ҳам жим қолди. Кейин Ойниса хол-ахвол сурамаса ҳам, Бурон узига-узи гапираётгандай суз бошлади:

– Милисага янги бошлиқ келганидан бери қачон чақираркин, деб кутардим, вақти-соати бугун экан. Буларни икки савол кизиқтиради: нима учун ўғирликни ташладим-у, нима учун бу ерга келиб қолдим? Тўғриси айтсам ишонишмайди. Ёзув-чизув қўлимдан келганида бошимдан ўтганларни битта китоб килиб ёзиб қўярдим. Милисанинг бошлиғи ҳар ўзгарганида табриклагани кириб, шу китобимдан совға қилардим, овора булиб сўроққа чақириб утирмасди. Сени чақирмадими, ишқилиб?

– Йўқ... – Ойниса чуқур хўрсинди.

– “Хатга тушдинг, ўтга тушдинг”, дегани шу-да! Ўлгунимизча кутулмаймиз улардан. Мен-ку уларнинг таппа-тайёр ўлжасиман. Очолмаётган каттароқ ишини бўйнимга қўйиб, камаш уларга чўт эмас. Сен бечорага кийин, емаган сомсангга пул тўлайсан. Қорадорили иш бўлса, сен томонга бир қараб олмаса иложи йўқ уларнинг.

Бурон аёлнинг маҳзунлигини сезмагандай гапираётган эди, Ойниса яна хўрсиниб қўйгач, хол сўрашга мажбур бўлди:

– Нега кайфиятинг йук, соғмисан?

– Раҳмат... яхшиман.

– Ҳа, яхши бул, касалланишни хаёлингга ҳам келтирма. Туйнинг дараги чиқиб турибди-я! Совчилар келишмадими?

– Совчи келди.

– Куёв туранинг узи келгандир? Бу думбул бола худди шундай қилса керак, деб уйловдим. Хуп замонлар бошландими, а? Менинг олдимга ҳам борувди, бурнини окизиб.

– Уша йигит йуқолиб қолганмиш...

Ойнисанинг лаблари титради, аммо кузларида ёш қуринмади. Бурон ундан кузини олиб, ерга қаради:

– Эшитдингми?

– Эшитмай буларканми? Минг хил миш-миш... Қорадори сотадиганларга қушилган деган миш-мишлар ҳам бор. Агар шу гап рост чикса, бизни яна Худо уради.

– Милиса суриштириб келдимми?

– Йук.

– Чақирдимми?

– Йук...

– Унда ховликаверма, узингни бос. Сен ҳеч нимани билмайсан, совчиликка ҳам келмаган. Қизинг қани?

– Шахарга тушиб кетибди...

– Тушиб кетибди? Сендан сурамай кетдимми?

– Икки кундан бери ич-этини еб, телбага ўхшаб қолди. Мендан сураб утирармиди? Назирага айтибди-ю кетибди. Ужар феълини биласиз-ку...

– Назирага айтибдимми? – Бурон урнидан турди. – Бўпти, сен хавотирланма. Узим суриштираман.

Муюлишдаги уйни ураб турган девор паст, ҳовли шундай қуриниб турарди. Ошхонадан чиқаётган Назира омонат панжара эшик олдида турган Буронни қурди-ю, бир нимадан қурққандай тўхгаб қолди.

– Қани, берирок келчи, кизим, – деди Бурон меҳрибон отанинг оҳангида. Назира яқинлашгач, кузларига

тикилиб туриб, сўради: – Уртоғинг қаёқка кетди? Холангни алдабсан, мени алдама. Сен дунгпешоналарнинг турган-битганларинг ишқал.

– Эрталаб Ғайрат акадан хат олувди, шошилиб кетди.

– Қани уша хат?

– Узида...

– Сен укимадингми?

– Уқидим...

– Хуш? Нима деб ёзибди?

– “Дилим... хавотир олмагин, яхши одамлар билан топишдим, келажагимиз нурли бўлади. Туйимизни Париждаги Эйфел минорасида ўтказамиз. Узинг билан учрашиб, маслахатлашишим керак. Паридарага кел”, деган.

– Паридарага? Нима қилади у ерда?

– Билмайман, олдин ҳам боришувди.

– Буни тузоклигини ўйлаб кўрмадиларингми? Хатни кимдан олди?

– Мендан...

– Сенга ким берди?

– Сут топширгани кетаётганимда бигга бола қулимга тутқазиб, ўзи қочиб кетди...

“Ишқал, буларнинг турган-битгани ишқал”, – деб ғудираниб, бурилди-да, тез-тез юриб кетди. Милициянинг кузига кўринмаслик учун гузарни айланиб ўтиб, йуловчи машинада уйига қайтди-да мотоциклини ўт олдириб, Паридара томон хайдади.

У хатнинг тузок эканига амин эди. Тузокнинг ким томонидан қўйилганини ҳам тахмин қиларди. Фақат нодон сайёднинг мақсадини англай олмасдан гаранг эди. Қиз тузокка тушиб қолган тақдирда ўзининг қандай чора-тадбир кўриши зарур эканини ҳам ҳозирча билмасди. Унинг бутун диққат-эътибори Паридарага тезроқ етиб боришда эди.

Паридарага етиб бора олмади. Зеро, бунга ҳожат бўлмади...

Моҳидил Назиранинг кулидаги хатни юлиб олиб, хушxabар илинжида шошилганича ўкиди. Кунгилга умид берувчи хушxabар бор эди: хат ёзиб юборибдимиз, демак, тирик! Мухими шу! Лекин... ёзган гаплари галати...

Моҳидил сатрларни қайта-қайта ўкиди. Ҳар ўкиганида янги маъно ўкиб, ёқимли хабар етказиши керак булган сатрлардаги ҳар бир ҳарф оловли тошларга айланди-ю, юрагини куйдира бошлади. Ҳозир севгилиси келиб қолса, бағрига отилишга тайёр эди, хатни ўкигач, гулхан алангасига отилгандай бўлди. Бутун вужуди ёнди, кўз олдини қоронғилик босди. Шу пайтгача “нима бўлди экан?” деган хавотир оташида ёнаётган эди, тириклигини билгандаги қувончи кўпга етмади, бирдан уйғонган нафрат тутуни буға бошлади. Ғайратнинг Ғирром билан ош-қатиклигидан ранжиб юрарди. Унинг йўқолиб қолиши сабабини мактуб ошқор этгандай бўлди. Паридарага уни висол оҳанрабоси тортмади, балки нафрат ути бошлади. “Яхши одамларингиз ким? Келажагингиз қанақасига нузли бўлади? Қайси тўйингизни қайси Парижда қилмоқчисиз?” Паридарага бориб, шу саволларига жавоб олмоқчи эди.

Ота-онаси бошига тушган кулфатларни кўриб улғайган қизнинг кўзлари ўткир бўлади, фахми-фаросатда ҳам бошқалардан ажралиб туради. Шубҳа уйғотган ҳар қандай гап ёки воқеани дарров унутмай, узок вақт таҳлил қилади. Моҳидилни оёқлари Паридара сари шоширди, акли эса Тошкент бекатидаги биринчи учрашувдан то сўнгги дийдоргача бўлган онларни бир-бир таҳлил қилаверди. Айниқса, Ғирром билан унинг муомалалари қайта-қайта кўз олдига келаверди. Ҳатто Назирага қушиқ айтиб ўтириши ҳам унутилмади. Ўша хузурбахш кун Паридарадан қайтишда хайрлашиш олдидан тўхташган ялангликка етганда кадам олиши сустлашди. Оёқларидан мадор эмас, жон чиқиб кетаётгандай туюлди. Аста-аста босиб харсанг-

га омонатгина утирди: уша – Ғайрат утирган харсангга. Боши гангиди, тоғлар атрофида гир-гир айлана бошлади. У кўзларини чирт юмиб, бошини чангаллаб олди.

Айланишлар гингандай бўлди...

Шу онда тоғлар бағридан бир овоз жаранглаб отилиб чиқди:

“Моҳидил, сиз мени шунака пасткаш деб уйлаяп-сизми?”

Ушанда, шу жойда ўтириб айтган эди бу ўксик гапни.

Моҳидил шарт бошини кутариб, атрофга телбаларча аланглади.

Овоз бошқа келмади.

Кутди шу овозни... Нима деса ҳам майлига эди...

Овоз келмади.

Аксинча, юрагига алам билан шивирлагандай бўлди:

...“Моҳидил, сиз мени шунака пасткаш деб уйлаяп-сизми?”

Ҳали ҳеч нимани аниқламай туриб, суйгани ҳақида ёмон фикрга боргани учун энди узидан-ўзи уялиб кетди. Худди бировлар таънали нигоҳларини кадаб, унга иснод тошларини отгандай бўлдилар. Кафтлари билан юзини беркитди. Атроф бирдан жим-жит бўлиб қолди. Ҳатто кушларнинг чуғури ҳам эшитилмади.

Кейин...

Кейин унинг хиргойиси эшитилди:

Оқиб кетма, қалқиб кетма, кўм–кўк денгиз ичра Ой,

Оқиб кетма, қозғоз кема оққан каби ариқдан...

Кафтларини бетларидан олиб, эгик бошини шошиб кутарди, атрофга кулок тутди. Унинг овозини эшитмокни истади. Жуда-жуда истади. Агар бу он унга “Ғайратнинг бир оғиз сўзини эшитмоқ учун жонингни берармидинг?” деб сўралса, уйлаб ҳам ўтирмай бу шартга рози бўларди.

...Қадим замонда юртни ёв босиб, ошиқ йигит жангда яраланиб, асирга олинди. Ёв сардори золим эди, асирларни ўлимга ҳукм этди. Шунда киз ялиниб келди, суйганига омонлик тилади. “Жонини текинга бермайман, сотиб ол”, деди сардор. “Мен камбағал бечораман, бир тангам ҳам йўқ”, деди киз зорланиб. “Нега камбағал буларкансан, – деб заҳарханда килди сардор, – сенинг жуда катта бойлигинг бор. Ана, кузларинг бойлигинг эмасми? Сен шу чиройли кузларингни бер, мен ошиғингни озод этай”. Қиз бир нафас ҳам иккиланмай, сардорнинг шартини қабул килди. Сардор конхур эди, бу билан кифояланмади ва дедик: “кузларингни шу ошиқ йигит уйиб олиб, менга тортик қилиши даркор”. Йигит оҳ урди: “Зинҳор бу ишни килмасман, ханжарингни бер, ундан кўра мен ўз юрагимни суғуриб, оёғинг остига отайин!” деб хитоб килди. Сардор заҳарли қулиш билан унга ханжарини тутди: “Шошилма, кизнинг кўзларини уйиб олсанг, икковинг тирик коласан, давру даврон сураман”, деди. Йигит унга қулок солмади, ханжар дастаси қулига тегиши билан юрагига санчмоқ қасдида бўлди, аммо биллагидан ушлаб қолиб, бунга йўл қўймадилар. “Сенларни кучли ишқ боғлаб турганига ишондим. Лекин сени озод этмоқ учун севган ёринг кўзларини уйиб олмоғим шарт, урушнинг қонуни шунақа, мен қонунни буза олмайман!” Шундай деб кизнинг иккала кўзини уйиб олди. Қиздан садо ҳам чиқмади. Йигитнинг ноласи эса етти осмон дарвозаларини ларзага келтирди. Сардор ваъдасида туриб, уларга озодлик берди. Лекин йигит бундан лаззат олмади. Қуллари қишандан бушаши ҳамон икки бармоғини икки кўзига тикиб, юлиб ташлади-да: “Ана энди озод бўлдим!” деди. Қиз унинг бу ҳаракатини кўрмади ва овутомқ истагида дедик: “Нола чекманг, бу икки кўзсиз яшаш мумкин, ахир қалб кўзим очиқ-ку? Мен сизни шу қалб кўзим билан қуриб турибман...”

Моҳидил саккизинчи синфдалигида икки садокатли дўст ҳақидаги афсонани уқиб таъсирланган эди. Қизликнинг сурурли оламига кирган онлари эди ўшанда. Уйқусиз тунлари қулига қалам олиб севги ҳақида шёър машқ қилди, ўхшамади, қоғозларни йиртиб-йиртиб ташлади. Кейин икки дўст ҳақидаги афсонани севишганлар киссасига айлантириб ёзди. Ўзига ёқди. Онасига уқиб берган эди, Ойниса маъюсланиб “яхши ёзибсан”, деб қўя қолди. Назирага уқиб берди, унга жуда-жуда ёқди. Кейин унинг таклифи билан газетга жўнатди. Икки ойдан кейин жавоб олди: “Афсонангиз яхши, лекин йигит ўзини улдирганида яна ҳам яхши буларди, келгуси ижодингизга муваффақиятлар тилайман”, дебди газета ходими. Моҳидилнинг жаҳли чиқди. Назира эса “ранжима, бу одам эмас, ишки йўқ эшшак экан”, деб туғри баҳони бериб қўя қолди. Гарчи газета ходими муваффақият тилаган бўлса ҳам, ижодга ўша оннинг ўзида нуқта қўйилди.

Ғайратнинг хиргойиси эшитилгач, афсонани эслаб, “Ўшанда ўзимнинг тақдиримни ёзган бўлсам-чи?” деган фикр хаёлини ёритиб ўтди. Агар Ғайрат угирланган бўлса-ю, эвазига шу шахло кўзларини сўрашса, юрагини юлиб беришга ҳам рози буларди. Ғайрат-чи? Афсонадаги йигит каби журъат эта олармиди?

Кутилмаганда қулоқлари остида яна хиргойи эшитилди. Ғайрат жуда яқин келиб, энгашиб, жуда паст овозда айтди қушигини:

*Оқиб кетма, оқиб кетма, ойжон, оқиб кетмагин,
Кетганлар кўп, қайтганлар йўқ, дил безиллар кетишдан.
Оқиб кетсанг, қалқиб кетсанг, узоқларга кетмагин,
Қайтиб келсанг чарчамасман, юрагимни чертишдан...*

Хонадони осмонидаги саодат қуёшини изо-ихонат булути тўсиб турган оила аъзоларининг кўз ёшлари қуриб қолган бўлади. Юракларини йиғи уртаб юборса ҳам кўзларига ёш келмайди. Моҳидил ҳам шундай:

жаҳли чикса, шартта жеркиб ташлаши мумкин, йиғлагиси келса... йиғлолмайди. Нега шунақалигини ўзи ҳам билмайди. Балки... аввал отасини, кейин онасини камашганда йиғлайвериб, куз ёшларини адо қилиб қўйгандир? Ҳатто... отасининг ўлганини эшитганда ҳам йиғлай олмаган эди. Кунгли фарёд чекди-ю, лекин куз ошкор қилмади. Одамлар қанчалик ёмонлашмасин, ўша одам унинг отаси эди... Ёмонлиги сабабли у жамият бағридан суғуриб, тутқун қилинди. Қиз эса отасини юрагидан суғуриб олиб, қора ерга кума олмасди...

Йиғини унутган қиз Паридара йўлидаги бу ялангликда, ёлғиз ўзи аросат водийсида довдираб турган бу онда юрагини ўртаётган фарёд йулини тўса олмади, кузлардан ёш қуйилди, киприқлар ожизлик қилиб, ёноқлардан ирмоқ бўлиб оқди.

Йиғласа-да, кунгли ёришмади. Ўрнидан туриб, жилға буйига борди. Қулини, сунг юзини ювди. Кафтига яна сув тўлдирганда жилғанинг сирли шилдираши тиниб, яна Ғайратнинг овози келди:

“...қўл узатиб сувдан олди ва юзини ювди. Унинг юзини ўпиб тушкан сув томчилари билан ариқ ҳаракатга келиб чайқалди, гуёки сув ичида бир фитна юз берган эди... Иккинчи, учинчи қайталаб юз ювишда бу фитна тағи ҳам кучайди...”

Фитна... Фитна... Ариқ сувидаги фитна маълум, ҳаётдагиси қандай фитна бўлди?!

У чуқур-чуқур нафас олиб, ҳаяжонини, нафратини ва ўзи ҳам тушунмаётган аллақандай ҳисларни қувгандай бўлди. Бошбошдоқ хаёлларни тизгинлашга уринди.

Хатни Назира берди... Хат нега унинг қўлига тушди? Ё унинг ўзи шумлик қилдими? Шубҳа дугонаси томон бурилиши билан, дарров қайтарди. Тўғри, Назира баъзан қўпол қилиқлар ҳам қилиб турарди, лекин тақдирни ўзгартириб юбориши мумкин бўлган бу мактуб ҳазил доирасига кирмасди.

Саволлар кетидан саволлар куйилиб келаверди, аммо биронтасига жуяли жавоб топилмади – аросатда қолаверди. Охири бу ерда утирмай, уйига қайтишга аҳд қилиб, урнидан турди. Эллик-олтмиш кадам юрар-юрмас, мотоцикл овозини эшитиб, тўхтади. Тупроқ йўлни чангитиб келаётган мотоцикл унга беш-олти кадам етмай тўхтади.

– Ие, жиян, бу ерда нима қилиб юрибсан? – деди Бурон утирган ерида. – Амакинг пиво туширтириб қуйиб, хуноби ошиб ётибди-ю? Пивоҳурларингнинг томоғи тешилаётди деб қолди.

Бурон узини бу ерга тасодифан келиб қолгандай қилиб кўрсатмоқчи бўлди-ю, лекин қизнинг тик қарашига бас келолмай, нигоҳини олиб қочди.

Моҳидил унинг гаплари ёлғон эканини билиб турса-да, “Томоғи тешилмай улсин!” дегиси келди, бироқ, “нега қайфиятинг йук”, деган савол берилишини истамай, зурақи жилмайди:

– Шу ёқларни би-ир айлангим келди. Узингиз бу ёқда нима қилиб юрибсиз?

– Менми?.. Шу томондаги бир қишлоқда... отини унутибман, сотиладиган зотли сигир бор экан. Шунга келаётувдим.

– Сариктақа қишлоғидами? – деди Моҳидил муғамбирлик билан.

Бурон саволга яширинган киноя оҳангини англамай: “Ҳа, ҳа, шунақа шекилли”, деб қўйди.

– Сал адашибсиз. Пастроқда чапга қайилишингиз керак эди.

Бурон ёлғонини ошқор қилмаслик учун унга тик қарамай:

– Билмаган одамнинг иши қийин-да, – деб мотоциқлини қайтарди. Лекин ут олдирмади, етаклаганича қиз билан ёнма-ён юрди.

Муюлишга етганда Моҳидил тўхтаб, чап томондаги сўқмоққа қўли билан ишора қилди:

– Сариктақа шу томонда.

Бурон бурилишни ҳам, киз билан бирга Ясситепага қайтишни ҳам билмай бир оз иккиланди. Моҳидилга қараган эди, у юзини бурди. Кузларига қараб, сир олиш имкони қирқилди. Бурон раҳмат айтиб, сўқмоққа бурилгач, Моҳидил уни тўхтатди:

– Тўхтанг амак, қаёққа кетяпсиз?

– Сариктакага...

– Шу ёқдалигини аниқ биласизми?

– Сен айтдинг-ку?

– Мен ёлғон айтдим.

– Нега?

– Чунки сиз ҳам ёлғончисиз.

– Мен-а?

– Ҳа, сиз! Бу атрофда қишлоқ йўқ. Сариктака дегани умуман йўқ. Сиз зотли сигир қидириб борадиган одам ҳам эмассиз. Сизни менинг орқамдан Назира юбордим?

– Мен Назиранинг буйруғига буйсиниб юрадиган лақмаманми?

– Унда... майли, мен лақма эканман. Туғрисини айтмайми: мени Ғайрат ака чақиртирган эдилар. Биз аҳду-паймон қилиб қочиб кетмоқчи эдик, сиз ҳалақит бердингиз.

– Энди сен ёлғон гапиряпсан.

– Нега? Қочиб кетолмайманми? Ясситепадан ҳар йили ўн-ўн бешта киз севгани билан қочиб кетади.

Бурон бу гапдан кулди.

– Ёлғончилик дарсини яхши ўқимабсан, жиян. Одам туқиган ёлғонига ҳеч бўлмаса ўзи ишониши керак. Қочиб кетаман, дейсан. Нега қочаркансан? Биров сенларга қаршилиқ қияптими? Ҳали ораларингда аҳду-паймон ҳам йўқ-ку?

– Сиз қаердан биласиз? – Моҳидил қошларини чимириб унга қаради. Шунда Бурон унинг киприклари ортига яширинган мунг соясини илғади.

– Менам бир пайтлар ёш бўлганман. Мендаям озгинагина шунақа ҳис бўлган. Майли, жиян, сен енг-

динг. Бу ҳақда гапирмайман. Фақат... Ойниса сал хавотир олиб утирибди, тезроқ бора қол.

Бурон мотоциклни ўт олдирди, лекин Моҳидил кажавага ҳам, орқа уринга ҳам утирмади. Пиёда кетди.

Қизининг беҳол қадамлар билан кириб келишини, ранг-руйини кўрган Ойниса лабини тишлади, унга дашном бермади.

* * *

Бурон уйига қайтиб, супага омонат ўтирган онда ичкаридан бадқовок одам чиқиб келди. Бу чакирилмаган меҳмон ва унинг шериги ҳам шу кунларда Фирромга хизмат қилаётган бўлишса-да, аслида Буроннинг одамлари эди. Уларни Буронга ҳам, Фирромга ҳам Улат тавсия этганди. Бурон, абжирлиги туфайли, уларни Фирромдан олдинроқ ўзиники қилиб олган эди. Фирром қармоқ ташлаган пайтда улар Бурондан “нима қилайлик?” деб сўрашди. “Кўп савдолашмай, шартларига кўнларинг. Мени танишларингни билдирмаларинг, икки томонга ўйнаганларинг учун оладиганларингни ошираман”, деди. Буроннинг берадигани нақд, Фирромники насия экан, хизмат шунга яраша бўлаверди.

– Кеча кечаси келишинг керак эди, нега кундузи юрибсан? – деди Бурон унга норози қиёфада қараб.

– Фирром кеч қирмай келиб оляпти. Нарибери юришинг иложи йўқ, – деди бадқовок ўзини оқлаб.

– Хўп, ўзини тутиши қанақа?

– У четдан мол қутаётгани йўқ. Улатнинг молини топмоқчи.

– Қасрдан топаркан?.. – Бурон шундай деб бўйинини қашиган бўлиб, унга қувлик билан қаради. – Яхши, унинг мушкулени осонлаштириб бераман. Тулки билан тулкининг тилида гаплашиб кўрай-чи? Бугун ундан суюнчи ол: “Тошкентдаги ошналардан хабар эшитдим, мол мазорда экан, Бурон бугун уни олиб,

мижозларига бериб юборармиш”, дегин-чи, пайтава-сига курт тушмасмикин? Ментнинг аҳволи қандай?

– Ертулада ётибди. Нукул ашула айтади. Томи кетган шекилли?

– Йў-ук, унинг томи бакувват, эҳтиёт булларинг. У ўлмаслиги керак. Агар бугун ҳам қўйиб юбормаса, қочишига йўл берларинг. Гирром эрталаб сенларни Паридарага юбормаганмиди?

– Нимага?

– Қиз уғирлаш учун.

– Йўк, бунақа гап бўлмади.

– Ментни қочирганларингдан кейин, ярим кечада мозорга келасанлар.

– Ўзимизми?

– Агар Гирромни ишонтира олсаларинг, бирга келасанлар.

– Сизни... гумдон қилишни буюрса-чи?

– Гумдон қилишни жуда-жуда хоҳлайди-ю, лекин ҳозирча қўли қалта. Менсиз ошиғи олчи турмаслигини билади, у туллак!

Бадковок топширикни олиб, кетишга чоғланганида очик турган куча эшиги остонасида бири саккиз, иккинчиси ун ёшлардаги болалар кўринишди. Каттаси хуроз қўлтиқлаб олган, кичигининг қўлида кучукча. Бурон уларни танир эди, шу сабабли кулиб қаради:

– Келаверларинг, пучуквойлар, нега тўхтаб қолдиларинг? – деди қувнок оҳангда.

Иккови ичкарига кириб, бараварига салом беришди. Бурон алик олди, бадковок эса “булар ким?” деган маънода савол назари билан қаради.

– Амак, бобохуроз сотаман, олинг, росса зўр уришади, – деди каттароғи бурнини тортиб.

– Мен кучукча сотаман, бурибосарнинг боласи, катта бўлганида росса зўр уришади, – деди кичиги.

Улар хуроз билан кучукчанинг “росса зўр уришишига” бу амакининг ишонишини жуда-жуда истаб, умидли кўзларини тикиб қарашди. Хуроз Буронга

таниш эди. Шу боланинг узи утган ҳафта ун рублга сотиб кетганди. Буроннинг суйишга кунгли булмади, куйиб юборган эди, мана яна қайтиб келибди...

– Хуроз билан кучукча узларингникими ё уғирлаб олдиларингми? – деб суради Бурон кувлик билан.

– Узимизники, уғирламаймиз, уғирлаш гуноҳ, – деди катгаси.

– Уғрининг бурни қийшайиб қолади, – деди кичиги.

Бурон “курдингми буларнинг аклини!” дегандай бадковокка қараб қуйди.

– Пулни нима қиласанлар?

– Мен бувимга бераман, дори оладилар, – деди хуроз ушлаган бола.

– Мен онамга бераман... – деди иккинчиси.

– Бу хурозинг анави куни сотганингнинг укасими? – деди Бурон унга синовчан тикилиб.

– Укасимас, ушанинг узи, – деди бола бурнини билагига артиб. У энди сири фош бўлгани учун жазо олишидан кўркиб, мўлтиллаб қаради.

– Нега бошқасини олиб келмадинг?

– Бизда бошқаси йук, – деди у энди йиғламсираб. – Манг, текинга ола қолинг.

Бурон хурозни олиб, оғирлигини чамалагандай бўлди:

– Уҳ-ху, роса яхши бокиб семиртириб юборибсан-ку, бунингни текинга олмайман, – шундай деб хурозни бадковокка берди-да, чўнтагидан йигирма бешталикни чиқариб, болага узатди: – Фақат хуроз сотганингни бувингдан бошқа ҳеч кимга айтма, хўпми?

Бола пулни олиб, маҳкам ғижимлади. Бурон иккинчисига бешталикни бериб, кучукчани ерга қуйди. Кучукча ер искаб, ниманидир қидира кетди. “Онасининг исини олмоқчи боякиш”, деб уйлади Бурон унинг ҳаракатини кузатиб.

– Акам кулоғи билан думини кесишни биладилар, – деди бола, нархни сал ошириш мақсадида.

– Йук, кесмаймиз, шундай юраверсин, – деб Бурон унинг шаштини қайтарди.

– Кесса яхши уришади, – деди бола махмаданалик билан.

– Бу уришмайди, яхши ит булади, – деди Бурон кулиб.

Иккала бола уришмайдиган ит қанақасига яхши бўлишини тушунолмай, изларига кайгишди. Бундай савдо-сотикдан ажабланиб турган бадковок қулида типирчилай бошлаган хурозни Буронга узатди.

– Бу сенга, – деди Бурон кулиб.

– Нима қиламан? – деди бадковок янада ажабланиб.

– Хоҳласанг пишириб е, пишгунича чидамасанг, патини юлиб хомлигича еявер. – Бадковок кочирим, ҳазил деган гапларни фаҳмламасди. Ҳозир ҳам Буроннинг гапларини тўғри қабул қилиб, пешонасини тириштирди. Буни сезган Бурон жиддийлашди: – Яхшиси, катта кўчага чикқанингда қўйиб юбор, уйини узи топиб боради.

Бадковок Буроннинг бу қилиғидан таажжублансада, эътироз билдирмай, хурозни қултиклаб жунади. Бурон эса ҳануз ер искаб ғингший бошлаган кучукчага қараб утирди. Болалигида ит бокишни яхши куради. У яшаган қишлоқда ит одамнинг энг яқин ёрдамчиси эди. Қишда бир неча итни чанага боғлаб учиш унинг жони-дили эди. Онаси куёшли қишлоғини, сулим боғларни мактай бошлаганида, у чана учишнинг қанчалик мазза эканини онасига тушунтиролмай гаранг буларди...

* * *

Бурон таваккал қилиб, янглишмаган эди: Улатдан қолган молнинг мозорда эканини эшитган Ғирром шошиб қолди.

– Қоронғи тушиши билан анави шилтани қопга солиб бир сайр қилдириб келасанлар. Қайси йулда санқисаларинг санқиларинг, лекин узоқроқ юрларинг. Бир-бирларинг билан қупрок гаплашларинг.

Биттанг валдираб-валдираб, охири довдирлик килиб менинг максадимни ошкор килиб кўясан. Шунанганга вайсаларинг-ки, Улатнинг бойлигини топганимни эшитиб, ишонсин. Эрта-индин ташқаридан мол келгач, Кесгансой, Шеркирилди, Оксерка оркали олиб ўтиб кетаман. Зарур бўлиб колса, Мохидилни гаровга оламан. Ментни бир-икки тепларинг-у, аммо ўлдирмаларинг. Ўлди, деб гумон килиб, устига хас-хашак ташлаб кетаверларинг. У сенлардан эшитган гапларни хужайинларига етказиши шарт. Бу унинг овсарлиги учун, – Ғирром чўнтагидан пул чиқариб бадковокка узатди, – чўнтагига солиб қўйларинг.

Атрофга қоронғилик чўкиши билан бадковоклар ертўлага тушиб, Ғайратнинг бошига қоп кийгиздилар. Қўл-оёқлари боғлиқ Ғайрат уларга ортикча қаршилиқ қилмади.

– Одам ўлишини билса, мўминтой бўлиб қоларканми? – деди уларнинг бири.

Иккинчиси бу саволга жавоб бермай, йигитни оркалаб, ташқарига олиб чиқди. Дарвозага боғлаб қўйилган яғир эшакка хуржун каби ташлаб, йўлга тушдилар.

– Улатнинг беркитган моли озгинадир, десам, оламга татийдиган чиқди-я? Эҳтимол ун миллионликдир, балки юз миллионликдир, Худо билади, – деди биринчиси. – Ғирромнинг тирноғигача олтин бўлиб кетади.

– Биз ҳам одамга ўхшаб яшайдиган бўламиз энди, – деди иккинчиси.

– Пулимни олгандан кейин бошқа юртларга жунавораман. Манави гўрсўхтани ўлдиришимиз бизга ортикчалик қилади.

– Ғирромнинг калласи ишлайдими? Кесгансой, Шеркирилди, Оксерка оркали кетмоқчимиз? Улат қўлга тушган йўллар-ку, бу?

– Унинг калласи жойида. Улатнинг йўлларини милса пойлайвериб хит бўлиб кетган. Ҳозир у томон-

ларда ҳеч зоғ йук. Ғирромнинг гапини яхши тушунмабсан: у Шашқатор билан Мажнунтолни айланиб ўтмоқчи.

– Йулни чўзворибди, бир кунни йукотади.

– Бир куни кетса-кетсин, лекин бир тийинни ҳам йукотмай, жойига бехатар етиб олади.

– Жононни нега уғирламоқчи, уйланмоқчими?

– Эсон-омон етиб олса, уйланади. Пистирмага учраб қолса, киз гаровда, унинг жонига узининг жонини алмаштиради.

– Бўрондан кўркмайдими? Жонон унинг жияни экан-ку?

– Молни олиб чиқиб кетса, Бўронга ухшаганларнинг юзтасини сарик чакага ҳам олмай кўяди. Бўрон адои тамом бўлган битта уғри-да! Сен билмайсан, агар Ғирром ёнига олмаганида Бўрон камокда ўлиб кетарди. Шунинг ҳисобига Бўрон тутинган жиянини унга совға қилган, деб эшитдим.

– Менга кара, бу ўлимтикни шаршарага олиб бориб ташлашимиз шартми? Шу ерда бир ёқлик қилиб кўя қоламиз.

– Бу гапинг ҳам тўғри. Асли иккита тепиб, боя сойга ташлаб юбориш керак эди, аҳмоқ бўлиб шунча юрдик.

– Ўзиям жим бўлиб қолдими? Қани, тушир-чи, балки ўлиб бўлгандир?

Ғайратни эшакдан тушириб, бошидан қопни олмай, бир-икки тепдилар. Кейин билак томирини ушлаб кўриб, “уч тепкилик жони бор экан-у, олифтагарчилик қилади-я, кетди, кетадиган ерига”, деб устига хас-хашакларни ташлаб, эшакни ҳам тепа-тепа хайдадилар-да, шошганларича узоқлашдилар.

Ғайрат ўлмаган, ҳушини ҳам йукотмаган эди. Қадамлар товуши тиниб, атрофга сукунат чўккач, аста судрала бошлади.

ЛАҲАДДАГИ БЕГОНА МУРДА

Тирикликнинг роҳати яхшими ё лаҳадда ётмоқликнинг роҳати афзалми? Тирикликнинг роҳати аслида азобдан иборат. Одам бу азобни доим ҳам хис қилавермайди. Роҳат умиди унинг хисларини ихоталаб кўяди. Факатгина роҳат умиди сингандагина руҳ азобини хис этади. Одам қорнини тўйдириши учун қанчалар уринмоғи, елиб-югурмоғи, кимларгадир таъзим қилиб, кимларнидир янчиб ўтмоғи керак. Бир коса гуштсиз шурва-ю, бир бурда қаттиқ нон билан қорин тўйса-да, унинг ташвиши шунчалик кўп – бир дошқозонга сиғмайдиган даражада. Яна уст-бош, бошпана, орзу-ҳавас... ташвишлари. Бу ташвишларнинг чегараси йўқми? Бор. Агар одам ўз нафсини иймон чегараси билан ихота эта олса, демак, ташвишлар ҳам чегараланган бўлади. Бу чегарага сабр, бардош, қаноат, шукр... каби соқчилар қўйилса ва улар ўз вазифаларини юксак мақомда уддалай олсалар, тириклик ташвиши қамайиб, лаҳаддаги банда то қиёматга қадар тинч ётади. Маҳшардан кейинги мукофоти эса аниқ.

Қабристонда ярим соатдан бери тик турган Бўрон ва у томон аста-секин, писиб яқинлашаётган одам бу ҳақда ўйламайди. Уларнинг ташвиши охирачқоқ эмас, балки бугуннинг ҳузур ва ҳаловати. Қабристонда турганлари ҳолда, лаҳаддагиларнинг ахволи ҳақида ўйламайдилар, қачондир ўзларининг ҳам шу ҳолга келишларини фикр қилмайдилар.

Ивирсиб юрган бир парча оқ булут Ой юзини артгандай бўлди-ю, қўздан йўқолди. Қабристон яна Ой нурига беланди. Бўрон орқа томонида шарпа сезса ҳам ўгирилмади:

– Биров “гўрга ўз оёғи билан келиб ётди”, деса ишонмаган бўлардим, – деди тўнғиллаб.

Унга яқинлашиб қолган Ғирром бу тўнғилликка ўзининг қитмир оҳанги билан жавоб қайтарди:

– Мен ҳам шунга хайронман. Олдинроқ келиб, навбат олиб турибсизми?

Бурон угирилиб, унга тик қаради:

– Нима қилиб изғиб юрибсан?

– Тушимда Ўлатни курувдим, “аканга албатта учраш”, деб тайинловди.

– Гапини тушунмагандирсан, “сени соғиндим, ётадиган бўлиб кел”, деб ёнига чақиргандир.

– Ҳа... кимнидир соғинган, кимнидир ёнига чақиряпти.

– Гапларинг жуда-а дадил-ку, а? Бошлаб келган лайчаларингга ишоняпсанми? Атрофни менинг бурибосарларим ураб олган бўлса-чи?

– Акахон, мозорда ҳазиллашсангиз унча ярашмас экан. Бурибосарларингиз отам замонида утиб кетган. Битта-ярим қолгани бўлса ҳам тишлари тукилиб адо бўлгандир. Келинг, яхшиси гапни чўзмай, келишиб кўя қолайлик: фойдани тенгма-тенг бўлишамиз.

– Етмиши менга эди-ку? Нега айниб қолдинг?

– Аслида ҳаммасини сизга берсам ҳам бўларди. Лекин сиз шунча пулни нима қиласиз? Муҳтож бўлиб қолсангиз, ана, обшакларингиз бор. Мен уйланишим керак. Завод куришим керак.

– Мен кафанлигимни пулдан тикдириб қуймоқчиман. Кафаним балки уч қават булар, балки ун қават булар...

– Шунинг узими? – деб кулди Ғирром. – Бунисидан хотиржам булаверинг. Сиз менга отам қилмаган яхшиликларни қилгансиз. Кафанлигингизни йигирма қават қилдириб, гурингизнинг тепасига тилла хайкалингизни ҳам қўйдираман. Тасаввур қилинг: тикон босиб ётган мозорда битта тилла хайкал тиржайиб турибди. Ҳамма фақат сизнинг зиёратингизга келади. Биттаси табаррук қилиб бурнингизни синдириб олади. Яна биттаси қулоғингизни... Бошқаси кузларингизни уйиб олади. Қарабсизки, ярим соатда хайкалдан номнишон қолмайди. Яхшиси, оқ мрамрдан қўйдираман. Бошингизга қарға утириб кетса ҳам артиб ташлаш осон бўлади.

– Тилларинг жуда-а бурроми?

Бурон шундай деб бир кадам босди. Ғиром эса эхтиёт чорасини қилиб, икки кадам тисарилди.

– Бурромас, сизнинг ҳазилингизни давом эттирдим, акахон. Энди менинг гапимни ҳам эшитинг: майли, юздан етмиши сизга. Ташланг қўлни! Мозорда туриб қасам ичаман: бир тийинингизга ҳам хиёнат қилмайман!

– Вақти келса, Худони ҳам алдаб кетадиган боланинг қасами нима бўлади, биласанми? Гапни чувалама, бу ерга нега келдинг?

– Ўзингиз-чи?

– Мени жин чалиб, мозордевона бўлиб қолганман. Кечаси уйқу йўқ, шунақа дайдийдиган қасалга учраб қолганман.

– Тасодифни қаранг: уша жин менга ҳам учровди, сиздан салом айтувди, алик олгани келавердим.

Ғирромнинг шум кўзлари Ой нурида ялтиллаб, хунук кўриниш тус олди. Бурон унинг башарасига тупургиси келди-ю, ўзини тутди. Унинг мақсади Ғирромни уриш ёки майиб қилиш эмас, шунчаки аҳмоқ қилиш эди. Ёлғон хабарга учиб келди, шунинг ўзи кифоя!

– Сен шу қалланг билан қорадоридан бойиб кетмоқчимисан? Ўлатнинг отаси сенга нима учун керак бўлиб қолди, гўрени нега очдинг? Нима топдинг? Ким молини отасининг гўрига яширади? Ўлат сен уйлаганчалик аҳмоқ эмасди.

– Мен ҳам аҳмоқ эмасман. Отасининг гўрени мен очдирганим йўқ. Қарасам, очилибди, сизнинг ишингиздир, деб ўйловдим. Ўлатнинг молига фақат мен кизикмаётгандирман? Шерикларни қупайтирмай, вақтида иккаламиз келишиб олганимиз маъқул эди. Сиз мени бу томонларга нега чақирдингиз-у, энди нега орқага чоптиряпсиз?

– Ақлингни йиғиб олишингни кутятувдим. Ҳовлик-малининг қолмаяпти. Яхши, мен молнинг қаердали-

гини айтаман. Узинг оласан, лекин Капралга исини чикармайсан. Ғарбга эмас, Шарққа етказасан.

– Лулигами?

– Ҳа.

– Капрал-чи?

– Ундан кутулиш йулини узинг топасан. Осонлик билан бойиб кетаман, деб юрувдингми? Бу уйинда аввал жонни тикасан, кейин бойийсан.

Бурон катъий тарзда шундай деб изига кайтди. У узи яшаётган оламни “қуркув салтанати” деб хисоблаб, узини шу салтанат султони хис этарди. Ҳозир уша султонга хос мағрурлик билан кадам босиб узоқлашди. Ғирром бу кеч лакка тушганидан ижирғаниб, сукинди-да, оркасига бурилиб, у хам келган йулидан кайтди.

Бурон тонгда соғилган сутни марказга олиб бориб топширгач, мотоциклини четга қуйиб, чойхонага утди. Норйигит ёлғиз утирган экан, бориб саломлашди. Ундан онасининг ахволини сўраб, “Худодан умидвормиз”, деган киска жавобни эшитгач, беморни зиёрат килиш мақсади борлигини айтди. Норйигит кутилмаган таклифдан ажабланмаса-да, ниманидир мулохаза килиб, дарров жавоб бермади. Кейин “унда ҳозир бора қолайлик”, деб урнидан турди.

“Шумқадам” лақаби билан танилган оксок Ғиёс ҳовлидаги сурида лулаболишга ёнбошлаб олган эди. Угай ўгли билан Буроннинг кириб келишини курса ҳам жойидан жилмади. Меҳмонларнинг саломига овоз чикармай, бош ирғаб алик олиб, уларнинг ташрифидан мамнун эмаслигини очик ошкор этди. Норйигит куришмоқ учун унга қараб юрмади, Бурон ҳам шундай килди. Шумқадамнинг урнидан кимирламагани ҳам, бориб куришишмагани ҳам Буроннинг кунглидагидай булди. Дастлаб уй савдосида куришишгандаёк икковининг кузлари тукнашган, бирида нохуш таассурот, иккинчисида адоксиз нафрат ўги уйғонган эди. Атрофдагилардан, айникса нотаниш одамлардан ҳамиша

ҳадиксираб юрвчи Шумқадамга Буроннинг нигоҳи ёқмаган эди. Бу ҳақда кўп уйланди, охири топди: бу келгиндининг қарашлари Нурбекниқига ухшаркан...

Бу қарашни унута олмайди.

Балки... улиб лаҳадда ётганида ҳам гурнинг бир четидан шу кўзлар тикилиб турса керак. Балки... унинг учун Қиёматга қадар давом этадиган гур азоби шу бўлар.

Баъзилар қадрдон дўст, ажралмас икки қариндошнинг низосига гузал Одина сабабчи, деб юришади. Фиёс билан Нурбекнинг муносабатларида Одинанинг ўрни борлиги тўғри. Лекин Нурбекнинг бошига бало булутлари бу гузал туфайли ёғилмаган. Буни Фиёснинг ўзигина билади. Нурбек ҳам биларди... Аввалига тахмин қилган, кейин амин бўлиб эди...

...Нурбек охириги давлат имтиҳонини шанба куни топширди. Бу суюнчли куни шаҳарнинг энг кўркем кучаси – “Абрам булвари”да маҳбубаси билан сайр қилиб, келажак режаларини тузди. Режалари кўнгилни равшан қилувчи ажиб эди. Бироқ, режанинг ўзигина кўнгилни бахт қуёши нури билан ёрита олмайди. Амалга оширилсагина ҳаёт йўли чароғон бўлади. Амалга ошиши учун эса... қутилган ва қутилмаган тусикларни енгиб ўтиш керак. Нурбек учун ўша дамда энг асосий тусик – маҳбубасига етишмоқликдаги ота-она ризоси эди. Қиз томон уларнинг қовушишларига ризо бўладими ё йўқми – бир масала. Нурбек томон, айниқса отаси бунга йўл берадими ё йўқми – янада жиддий масала эди. Унинг қаршисида ошиб бўлмас тоғ, енгиб бўлмас куч ҳам бор эдики, буни эртасига билди.

Яқшанба тонгида уруш бошланди. Нурбек нима қиларини билмай гангиб қолди. Ҳужжатларини расмиёлаштириб, қишлоғига қайтишни мулжал қилган эди, харбийдан чакирув қоғози олди. У гуё боши берк халтақучага кириб қолгандай эди. Ҳарбийларга ялиниб-ёлбориб, ота-онаси билан хайрлашиш учун

икки кунга ижозат олди. Уғлининг катта укишни туга-тиб, катта одам булгани ота учун хушхабар эди... Аммо иккинчиси... Қишлоқдаги эр-йигитларни ҳам бир-бир чакириб, урушга олиб кетишяпти. Илож канча!

Отаси уйлай-уйлай карорини маълум қилди:

– Аввал уйланасан, кейин урушга бориб-келасан.

Нурбек учун бу ахд кутилмаган эди. Отанинг “уйланасан”, дейиши қайси уғилга хуш ёкмайди? Нурбекка ҳам ёқди-ю... лекин... кимга? Севганигами? Бу биринчи муаммо. Асосий муаммо – икки оёқ бир этикка тикилиб турган пайтда унга ким ижозат беради?

– Эртага Самарқандда бўлишим керак, – деди у иложсиз одамнинг тушкун оҳангида.

– Кейинроқ борсанг, осмон узилиб ерга тушмайди. Мен отангман! Отанинг айтгани бўлади! Тоғанг туйга тайёр, менам тайёрман, вассалом!

– Одинага уйлантирмоқчимисиз?

– Ҳа. Гудаклигингда номгуй қилингансан. Энди никоҳ вақти етди, орқага суриш мумкинмас.

Гудакларнинг номлари айтилиб унаштирилгани қариндошлар орасида тез-тез тилга олиниб туриларди. Буни Одина ҳам билар, эшитганида бир кизариб оларди. Кейин-кейин иккови ҳам буни ҳазил ўрнида қабул қиладиган бўлишувди.

– Ахир...

– Нима ахир?

Нурбек “ахир Одина билан Гиёс бир-бирини яхши кўради, мениям кўнгил кўйганим бор, уйлансам ўшанга уйланаман”, дейишни истади-ю, қошлари чимирилган отасининг кўзига кўзи тушиши билан гўё тилдан қолди.

– Ахир... урушга олиб кетишади мени...

Бу баҳона ўтмади. Туй масаласи бир неча соатда ҳал этилиб, барчага маълум қилинди. Гиёс ҳам эшитди, ичини ит таталагандай бўлди-ю, тили бирон нима дея олмади. Одина ҳам билди, юрагига биров тиг санчгандай бўлди-ю, тили “вой” дейишга ҳам қодир эмас-

ди. Тўйга учқови ҳам норози эди-ю, лекин учқовидаги қаршилиқ сиртга чиқа олмади. Агар вақт тиғиз бўлмаганда Нурбек “йўқ” деб оёқ тираб туриши мумкин эди. Хеч бўлмаса, “уқишимни Тошкентда давом эттираман”, деган баҳонада отасини енга оларди.

Тўйдан олдин Ғиёс билан қуришишди. Ғиёс унга бир ўқрайди, бироқ, “Одинани севишимни билардинг-ку?” деб таъна қилмади. Тил сузидан қуз сузи захарлироқ бўлади. Нурбекнинг беҳаловат қалби яраланди. Лекин “Ошна, айб менда эмас, эпласанг чорасини қил, қўлингдан келса, Одинани олиб қоч”, деб узини оқлашга тили айланмади.

Тўй кечаси... Одинанинг қўзларига қарай олмади. “Сен синглимдек эдинг. Бахтли бўлишингни истардим, жуда-жуда истардим. Оталаримиз ҳал қилган масалага бизларнинг тишларимиз ўтмас экан...” дегиси келди-ю... У ҳар томонлама ташвиш алангаси билан уралган эди. Бахт майини ичишга улгурмай урушга жўнаши энг катта ташвиши эди. Тақдир кўчалари унга қоронғи: урушдан қайтиб, бу хонадонда бахт чироғини ёқа оладими ё бу бечора келинчак бева бўлиб қоладими...

Никоҳнинг эртасига хонадонларига НКВД ходими келди:

– Уғлинг урушдан қочибди, ҳозир борса борди, бўлмаса, қамалади, – деб дўқ қилди.

Отаси урушга бориш ёмонми ё камалиш баттарокми, ажрата олмасди. Шунга қарамасдан, ходимнинг пуписасидан қўрқмади.

– Қочгани йўқ, уйланди, чилласи чиқса, Самарқандга ўзим олиб бориб қузатиб келаман, – деди.

– Чилласи чиқса, деганинг нимаси?

– Уйда қирк кун ўтиради.

– Қалланг борми, аҳмоқ чол? Қирк кунда уруш тасом бўлади. Боланг эса қамалади.

“Давлатнинг иши фақат менинг ўғлимга қараб қолибдими? Бугун жўнаса, урушда енгасанлар, бўлма-

са йўқми?” дегиси келди-ю, бунака погонлилар билан гап талашишнинг қандай оқибатларга олиб келишини кўп кўргани учун тилини тийди. Отанг яхши, онанг яхши, деб ялиниб, Нурбекни Самарқандга бугун кўзатишга ваъда бериб қутулди. Лекин келин-куёвни Самарқандга эмас, Паридарадаги мағорага олиб бориб қўйди. Моҳидилнинг Паридарани яхши кўриши, кўнгли ўша томонга тортиб туриши бежиз эмас, буви-сининг чилласи худди ўша ерда чиққан.

Урушда тасодиф кам бўлади. Ўша кам тасодиф Нурбекка насиб этди: кичик офицерлар курсини битириб, жанггоҳга ташланганида Ғиёсни кўриб қувонган эди.

Кейин... умрининг охирига қадар бу тасодифни лаънатлаб яшади.

Ғиёс қонли майдонда, ажал ҳамласидан қўрқиб-писиб юрган они дўстини кўрганида барча нафратларини унутиб қувонган эди. Бу тасодифга шукрлар қилган эди. У бунисини эмас, бошқасини лаънатлайди: миллионлаб жангчи жон берган урушда шу одамнинг тасодиф билан тирик қолишига чидай олмайди...

Кўришган кўнларидан кўп ўтмай Ғиёс дўстига бу дузахдан тирик чиқиб кетиш йўли борлигини маълум қилди. “Жанг пайтида сен менинг оёғимга отасан, мен сеникига, ўлик қайтгандан қўра мажруҳ қайтган минг марта яхши!” деди. Ватанга муҳаббат туйғусини комсомолчасига англайдиган Нурбекка бу таклиф хоинлик бўлиб туюлиб, аввал яхшилик билан тушунтирди, кейин сўқиб берди. Тўғри, жангчилар орасида ўзини ўзи яралаганлар учраб турарди. Бу жинойтлари очилиб қолса, фашистнинг эмас, ўз дўстларининг ўқидан ватан хоини сифатида ўлим топардилар. Бир жангдан кейин Нурбек Ғиёсни кўрмади – оёғидан яраланиб, госпиталга жўнатилибди, оёқни кесиб ташлаш эҳтимоли бор экан...

Моҳир хирурғ қўлига тушгани сабабли оёқ кесилмай қолганини Нурбек урушдан қайтгач билди.

Дустининг почтачилик килиб, хонадонларга короҳат ташиши туфайли “шумқадам” деган лакаб олганини ҳам эшитди. Гиёс уни кўргани келганида жанггоҳдаги таклиф тилга олинмади. Лекин иккови ҳам уша воқеани ўйлади. Нурбекнинг таъна қилиш нияти ҳам йўқ – утган гап утиб кетди. Гиёсни эса хавотир эзарди – утган гап ўтмайди, бу ярага ўхшаган нарса, бир кунмас бир кун йиринг ёрилади, оқибат эса ўлдиради...

Гиёснинг бағрини куйдираётган кўрқув алангаси Нурбекни Сибирга жунатишга сабаб бўлди...

Бир жангда уқувсизлиги туфайли ротанинг ярми қирилиб кетиши ҳақидаги маълумот камлик қилиб, уруш бошланган кунлари қочиб юрганлиги аниқлангач, Нурбекка шафқат бўлмади...

Гиёс Одинани чинакамига севарди. Гарчи, боши очик бўлмаса-да, Одинани ҳам севги бутунлай тарк этмаганди. Гиёс урушдан оқсоқланиб қайтиб келганда Одина эридан хат келмаётгани учун ташвишланиб юрган эди. Гиёс тусмол билан “балки ўлгандир”, деб унга кўнглини изҳор этди, “ўғлинг менинг ўғлим бўлади”, деди. Одина эрини кутажанини айтди.

Эри келди-ю, кетди...

Она: “Қораланган оқ болам! Агар дийдор Қиёматга колган бўлса, мендан рози бўлгин, болам! Мен ок сунтимга розиман!!!” – деб фарёд урди.

У қайнонасининг ноласига унсиз йиғиси билан жүр бўлди.

Розилик сўрамади ўшанда. Қайтиб келишига ишончи бор эди.

Яна кутар эди... Ўзи талок хати юборибди...

Начора...

Энди кимдан розилик сўрайди? Эр рози бўлмагунча хотин жаннатга кирмас экан. Буниси балки рози бўлар... Кўз очиб кўргани – биринчи эри-чи?

Ўз қўли билан ёзмаган талок хати ризолиги ўрнини босармикин? Бу савол то Маҳшар кунига қадар жавобсиз қолади...

Қирқ саккизинчи йили кишлоқ совети идорасида никоҳ билан ковушганларнинг бири лулаболишга суяниб, угай уғли билан мехмонга норози караб қуйди. Иккинчиси ичкари уйда, кўзлари юмук ҳолда бир хушидан кетиб, бир узига келиб, кон қаро какшаб ётибди...

Бошқа пайтларда ҳам уйига одам келиши Шумкадамга ёкмасди. Хотини улим тушагида ётганида угай уғлининг бегона одамни бошлаб келиши унинг ғазабини кўзғатса-да, жанжал чиқмасин, деб ўзини босди. Норйигит уни ҳеч қачон ота ўрнида кўрмаган, буйсунмаган. Фақат онасининг кўнгли учун у билан гаплашиб юрган, Шумкадам қаригач, унга мутлақо риоя қилмай қўйган эди.

Ичкари киришганда беморнинг бош томонида ўтирган Ойниса ўрнидан турди. Қулидаги нам пахтали сувли пиёланинг четига қўйди-да, оёқ томонга ўтди. Унинг ўрнини Норйигит эгаллади. Дераза томонда ўтирган қўшни хотин улар билан пичирлашиб саломлашгач, деди:

– Ўзингларни танитиб қўйинглар, эшитади...

Норйигитнинг бўғзига йиғи келиб қолган эди, кўзларини ачиштира бошлаган қайғу ёшлари ун чиқариб юбормасин деган мақсадда томоғини кириб қўйиб, угай синглисига қаради.

– Акам келдилар, – деди Ойниса паст овозда, кейин қўшиб қўйди:–куёвингизнинг ўртоқлари... уйимизни олган Бўрон ака ҳам...

Кейинги гапдан кейин бемор кўзини бирдан очди, кимнидир кидирди. Кўзи Бўронда тўхтаб, унга тикилиб қолди. Маънос жилмайди.

– Келдингизми... Ҳайрият! Оқ отга мина қолинг... – деди пичирлаб.

Бу ҳолат барчаларини ҳайратга солди. Норйигит билан Бўрон бир-бирига тикилиб қолди. Одина уй сотилаётганда Бўронни бир мартагина кўрган, кўрган-у юраги нимагадир “жиз” этган эди. Нимағалигини ўзи

биларди – у Буроннинг чехрасида Нурбекни курган эди. Ҳозир ҳам шундай булди.

– Отга мина колинг... Мен мингашиб олавераман...

Бу сафар йиғламсираб айтди бу гапни. Кейин кўзларини юмди. Бурон унғайсизланиб, кетишга чоғланди. Урнидан тураётганида бемор яна кўзларини очиб, яна кимнидир излади. Нигоҳини Ойнисага қадаб “чикиб туринглар, акангга гапим бор”, деди.

Чикдилар.

– Ёстикнинг тагида... – деди Одина ҳорғин овозда.

Норйигит унинг максadini англаб, ёстик остига кўл юборди. Титилиб кетиш даражасига етган бир қоғозни олди.

– Уки...

Очиб ўкиди: “Одина, бизни зўрлаб қовуштиришган эди, Худонинг ўзи адолат килиб ажратяпти. Бу сенга талоқ хати. Энди эркинсан. Қўлимни совуқ олиб, панжаларимни кесиб ташлашди. Шунинг учун бировга ёздирдим. Упкам ҳам тамом булган. Талоқ хати етиб боргунича балки, жонимни топширарман, рози бул”. Норйигит савол назари билан онасига каради.

– Отанг рози булган, сенам рози бул...

“Розиман” дейиши шарт эди, томоғини йиғи бўғиб, айтолмади.

– Рози бул...

Зўрға айтди:

– Розиман...

Бу шунчаки розилик эмас, юракка урилган ханжар эди. Кўз ёшлари тукилмай, парда тусик ҳосил килиб, онаси шу парда ортида кўринмай қолди.

– Боравер, Ойнисани чақир...

Норйигит итоат билан чиқди. Эшик оғзида пайдо бўлиши билан Шумқадам унинг қўлидаги қоғозга хавотир билан каради. Худди угай ўғли ҳамла килиб қоладигандай, химояга чоғланиб, қаддини кўтарди. Уртада шумлик борлигини Норйигитнинг юраги сезиб турса-да, исбот қилишга ожиз эди.

...Бунинг исботини Бурон биларди. Буронга онаси Куной айтган.

Норйигит усмир ёшида эканида ургоқларига кушилиб руза тутганда онаси қувониб, “Хайрияг, Худо сенга туғри йўлни берибди. Отанг худога ишонмасди, буниси ҳам худобехабар, сен улардака бўлма”, деган эди. Ҳозир уша воқеани эслаб, “Худого ишонмайдиган одам талок хати юборарканми? Ё умр адоғига етиб қолганини сезиб хидоятга кирганмидилар?” деб уйлади.

Бу саволга ҳам Бурон аниқ жавоб бера олиши мумкин эди.

Афсуски...

Норйигит унга оила сирини ошқор эта олмайди... У бир-икки томоқ кириб, йиғини қайтарди, киприк қоқиб, ёшни миждалари орасига сингдириб юборди. Угай отасига хайр дейиш у ёқда турсин, қараб ҳам қўймай, қуча эшиги томон юрди.

Бундан сал олдинроқ Ойниса билан бирга ҳовлига қайтган Буроннинг кузи яна Шумқадам нигоҳи билан тўқнашгач, ғазабини босиш учун қучага чиқиб кетган эди. Бу атрофда бошқа оғоч йўқлиги сабабли яйраб, тарвақайлаб ўсган ёнғок дарахти соясида турган Бурон угай акаси чиқиши билан у томон юриб “Тинчликми?” деб сўради.

– Рози– ризолик сўрашиб олдик, – Норйигит шундай деб, култ этиб ютинди.

Бурон ортиқча гап айтмай, мотоциклига ўтирди. Норйигит мактабга боришини билдирди. Бурон “таътилда мактабда нима бор экан”, деб ўтирмай, уша томон юрди. Мактабга етгач, Норйигит мотоциклдан тушиб, Бурон сўрамаса ҳам, келиши сабабини айтди:

– Мактабда қоровул йўқ, директор хабар олиб туришимни сўровди.

– Шундай ҳашаматли мактабда қоровул йўқми? – деб кулди Бурон.

– Анчадан бери йук. Районда ишсизлар бор, лекин мактабда коровул йук. Бир марта... – Норйигит айб иш қилиб куйгандай кулимсиради, – сизни шу ишга таклиф қилмоқчи ҳам бўлувдим.

– Аттанг, нега таклиф қилмадингиз, зур булардику! Қаранг, ғалати ҳол: коровулнинг вазифаси – мактаб мулкини уғридан асраш. Аслида уғрининг назарига тушадиган мулк ҳам йук. Йук мулкни уғридан асровчи коровулнинг узи уғри бўлса-я!

Норйигитга бу ҳазил ёкмади, ҳатто жилмайиб ҳам куймай, хайрлашмоқ учун кул узатди.

Бурон нохуш кайфиятда изига кайтди. Гузарга етганда милиция идорасидан чиқаётган Ғайратни куриб, мотоциклни секинлатди. Ғайратда олдинги шижоат йук, уч кунлик азоб куланкаси ҳали уни тарк этмаган эди. Йигит ҳеч кимга эътибор бермай, қахвахона томон юрди. Бурон эса мотоциклни бир четга куйиб, чойхонага кутарилди. Унинг аниқ мақсади, ҳатто йигит билан кизни кузатиш нияти йук эди. Шундай бўлса-да, бу ҳолатга эътиборсиз қараб кета олмади.

Қахвахона эндигина очилган, пиво бўлмагани учун мижоз ҳам йук эди. Моҳидилга Ғайратнинг топилгани хақидаги суюнчли хабарни эрталаб Шухратдан эшитган Назира етказган эди. Қахвахонанинг барвактрок очилиш сабаби ҳам шу. Моҳидил худди пистирмага куйилган соқчидай сергак: узи пештахта ортида-ю, кузлари милиция идорасида.

Нихоят чикди!

Лекин юришлари...

Моҳидил узини безътибор кўрсатиш мақсадида кулидаги латта билан пештахта устини арта бошлади. Ғайрат эса худди ҳеч қандай воқеа юз бермагандай, кулимсираб келиб, саломлашди. Моҳидил пештахта артишдан тўхтамай, “яхшимисиз” деб куйди. “Яқинимга келганда ҳам бетига қарамайман”, деб онт ичган киз йигитнинг юзидаги жароҳат изини кўриб, “вой!” деб юборай деди.

– Менга битта аччиқ қаҳва килиб беринг, – деди Ғайрат ялиниш оҳангида. Кейин ҳазил оҳангига кучиб, қушиб қуйди: – Лекин, афсуски, сиз аччиқ қаҳва килиб бера олмайсиз.

– Нега?

– Чунки сизнинг қўлингизга тушган заҳар ҳам уша заҳотиёқ асалга айланиб қолади.

Ғайратнинг бу ҳазилида аввалги шодонлик руҳи йук, аксинча, аллақандай синиқлик бор эди. Моҳидил буни сизди. Йигитга яхши бир суз айтиб, кунглини кутаргиси келди-ю, лекин араз кучи тускинлик килди. Ғайратнинг топилганини билгунича хавотир алангасида куяётган эди, хушхабарни эшитгач, хавотир урнини араз эгаллади. Йигитдан қандай килиб булса-да, уч олишни уйлади. Куп уйлади-ю, тополмади. Севган қалбга муралаган араз нима буларди?! Биргина дийдор қувончи уни парчалаб ташлайди. Шундай бўлди ҳам, лекин қиз осонлик билан таслим бўлишни истамай:

– Яна майнавозчилик килади-я! – деб минғирлаб қуйди-да, кейин узи ҳам сезмаган соғинч нигоҳи билан қаради: – Ҳаммани хавотирга қуйиб қаёқларда санкиб юрибсиз?

– Ҳаммани дедингизми? – Ғайрат қувлик билан тикилди: – Сиз ҳам хавотир олдингизми?

– Менми? – Моҳидил лабини бурди: – Зарил кептими? Бошқаларни айтяпман.

– Бошқаларми... шуниси ёмон бўлибди-да.

– Қаерда эдингиз? Юзингизга нима бўлди?

Бу савол жиддий тарзда берилган, жавоб ҳам жиддий ва туғри бўлиши зарур эди. Ғайрат буни фахмлаб, оҳангини ҳам, куз қарашларини ҳам узгартирди.

– Кимдир айик овлайман, деб хандақ қазиб қуйган экан, меровлигимни биласиз-ку, тоғда анқайиб юриб, шунга тушиб кетибман. Ерни таталаб-таталиб аранг чикдим.

– Яна ёлғон гапиряпсиз-а!

– Жонимни гаровга қуйиб, қасам ичайми?

– Жонингизни пишириб енг! Бу томонларда айик ҳам, айик овловчи ҳам йук.

– Ана шунака-да! Туғрисини гапир, деб талаб килишади-ю, туғрисини айтсанг, ишонишмайди. Анавилар ҳам, – бош бармоғи билан милиция идорасига ишора қилди, – ишонишмади. “Безорилар билан арок ичиб, калтак едим”, деб ёлғон гапирганимда ҳамма бараварига ишонарди. Ахир, тушунинг, мен хандак түрт кун олдин казиб куйилган экан, демадим-ку? Бу ерларда эллик йилми ё етмиш йилми олдин айик булгани ростми? Рост. Хандак ҳам ушанда казиб куйилган. Сиз эллик йиллик хандакни курмагандирсиз-а? Мен эсам курдим. Анави чуккининг ёши эллик миллион йил десам, уйлаб ҳам утирмай ишонасиз Эллик йиллик хандак борлигига нега ишонмайсиз?

Моҳидил чимирилганича унга тикилиб тураверди. Кейин оқ халатининг кукрак чунтагидан түрт буклоғлик хатни олиб, узатди:

– Буни уша хандакдан юборганмидингиз?

Ғайрат хатни укиди-ю, ижирғаниб “Туллак!” деб пичирлади. Кейин бир нимадан чучигандай атрофга аланглаб олди.

– Нима дедингиз?

– Паридарага бордингизми?

Моҳидил ярим йулгача боргани ошкор булиб қолишидан куркиб, нигоҳини олиб кочди-да:

– Зарил кептими? Ким чакирса кетаверадиган лакма эмасман, – деди.

– Қаламингизни бериб туринг.

Моҳидил “нима қиласиз?” дегандай ажабланиб карди-ю, пештахта тагидаги токчадан қалам олиб унга узатди. Ғайрат қаламни олди-да, тез-тез нимадир деб ёзиб, кизга узатди:

“Бу хатни мен ёзмаганман!”

Моҳидил бир хатга, бир йигитга ажабланиб каради. Ҳарфларда фарк катта эди.

Ғайрат “энди қалайсиз, кизгина!” дегандай ғолиб одамнинг жилмайиши билан қаради. Моҳидил жавоб бермади, зинадан кутарилаётган Ғирромни куриб, хатни шошганича буклаб, чунтагига солиб қўйди.

Ғирром утган воқеага доир жиддий гап булаётганини сезса-да, узини билмаганга солиб, кулимсираганича якинлашди:

– Ҳа, себзорлик укахон, башарага нима қилди? Кутурган ит таталадимми?

Ғайрат дарров жавоб қилмади. Унга ғазабли нигоҳини кадаб турди. Ғирром бу карашдан чўчиб, ҳатто тисланишга шай бўлган онда йигит захарли оҳангда жавоб кайтарди:

– Гап шундаки... ит кутурмаган, жуда ақлли ит та-лади.

Бу киноя Ғирромнинг иззат-нафсини яралаган бўлса-да, тусини ўзгартирмади – ҳарҳолда, мушт зарбидан кура, суз захрини ҳазм қилиш осонрок.

– Бир-икки кун дарагинг бўлмабди, ҳамма хавотирда.

– Ҳамма хавотирда, деб оширвордингиз. Парвойига келмаганлар ҳам бор экан, – Ғайрат шундай деб Моҳидилга ўғринча қараб олди.

– Иш пайтида санкиб юрибсан, деб думингни туғиб юборишмадимми ишқилиб, погон жойидаку, а?

– Ҳали туғишгани йўқ, лекин шунга ҳаракат бор.

– Парво қилма. Агар у ёқда, – Ғирром милиция идораси томон имлади, – бўлмаса, бу томонда, – энди шарбат цехини кўрсатди, – ошиқ ҳамиша олчи туради. Қани, юр, томоқни ҳўллаб олайлик.

Ғайратнинг елкасига қўл ташлаб ўзлари ўтирадиган четдаги столга бошлади. Ғайратнинг мутелик билан унга эргашишидан жаҳли чиққан Моҳидил финжонни улар томон иткитгиси келди. Кейин аламдан йиғлаб юборай деди.

– Уғил бола баъзан калтак еб туриши керак, – деди Ғирром Моҳидил томонга орқа қилиб ўтириб. – Энди

алам қилмасин, калтакни ўзинг сотиб олдинг. Менга эркалик қилсанг майли-ю, лекин талтайма.

Моҳидил ичкилик ва егулик келтириб қўя туриб, норозилигини билдириб қўйиш учун Ғайратга бир чимирилиб қараб олди. Бусиз ҳам Ғайрат унинг феълени тушуниб қолган эди. Сир бой бермай, Ғирромнинг сузларига жимгина кулоқ тутиб утираверди:

– Ҳозир бориб, афт-башарангни тузат. Қоронғи тушганда погонли кийимингда шай тур. Икки себзорлик бир бўлиб, Тошкентга ғирра бориб-келамиз.

– Йў-йўк... ҳозир эшитадиганимни эшитдим, сиёсий онгимни тоз-за чархлашди, энди бу ердан бир қадам ҳам чиқишим мумкинмас.

– Борамизу қайтамиз. Хужайинларинг билмай ҳам қолади. Себзорликлар катталарнинг гапини ҳеч қачон икки қилишмаган.

Бу илтимос ҳам, топшириқ ҳам эмас, қатъий буйруқ эди. Ғирром “томоғини хўлламай” ўрнидан туриб, изига қайтди. У кетиши билан Моҳидил келиб, Ғайратнинг рўпарасига утирди:

– Яна нимани пичирлашдинглар?

Ғайрат бушанг ўғлига танбех бераётган талабчан она оҳангида сўралган жиддий сўроққа бамайлихотир жавоб берди:

– Мендан кимлар хавотир олганини бирма-бир айтди. Афсуски... бу рўйхатда сиз йўқ экансиз.

– Уф-ф! Мунча майнавозчилик қилаверасиз? Йўқлигингизда қанақа миш-мишлар тарқалганини эшитмадингизми?

– Хандакда ётган нимани эшигади? Сиз эшитган бўлсангиз, айтинг.

– Қорадори сотадиганларга қўшилиб кетганмишсиз.

– Менми? Мен қўшилибманми?! – Ғайрат кулиб юборди. Лекин бу кулги табиий чикмади. Аксинча, “Қалла борми, мен қўшиларканманми?” деган захарли оҳанг бор эди. Бундан аччиқланган Моҳидил шарт ўрнидан туриб кетди. Ғайрат оширворганини билиб,

ундан узр сўраш учун урнидан кўзғолди-ю, яна бирон ноҳуя гап айтиб, тутаётган оловга мой сепиб кўймаслик учун аҳдидан қайтди. Моҳидил пештахта томон жаҳл билан юрди-ю, лекин етиб бормай, изига қайтди. Ғайратнинг рупарасига ўтириб, уни биринчи марта кўраётгандай тикилди. Ғайрат айбдор болакай кўринишида киприк қокмай жим ўтириб, бир китобда ўқиганини эслади: “Гузал шунчалар керикки, табиат бу хилини бошқа бунёд этмаган. Бир нимага караса, кўзларида мазах ути ёнади. Ақли... дунёда тенгсизман, деб ҳисоблайди ўзини. Шундай кизда муҳаббат нима қилсин? Ўзига биноти шунчалар зўрки, ўзгани билмайди...” “Йу-ук... – деб ўйлади Ғайрат, – Моҳидил ундай киз эмас, кўзларида мазах йук, меҳр чўғи бор. Ҳаммадан кўп ўзи хавотир олган, лекин тан олишни истамайди. Менинг бахтим шу кизнинг қўлидами? Йу-ук... менинг бахтим унинг шу кўзларида, қалбида...”

– Нега шунакасиз-а? – деди Моҳидил унинг хаёлини тўзитиб.

Нега шунақалигини айта олса экан... Лекин қандайдир ишора билан ҳам тушунтириб қўйиши шарт.

– Моҳидил... менидан ранжишга ҳаққингиз бор. Лекин... ёлғончилигим учун эмас... куттирганим учун.

Ғайрат қиздан “нега кутарканман, зарил кептими!” – деган нозли зардани кутган эди. Лекин Моҳидил жиддий қарашини ўзгартирмади.

– Менинг бир дўстим бор эди. Болалиқдан бирга катта бўлган эдик. Бировлар ҳазиллашиб “Ҳасан–Хусан” дейишарди. Баъзилар “булар бир-бирларидан сира ажралмайди, божа бўлишади”, дейишарди. Ажралмаслигимизга кўз тегибди, бизни ўлим ажратди. У консерваториянинг энг зўр талабаси эди. Лекин... қандайдир сабаб билан гиёҳвандларга қўшилибди. Ўз хоҳиши билан қўшилмаган, буни аниқ биламан. “Игнага ўтказиш” деган ибора бор. Ё зўрлаб ё авраб ургатишади. Унинг отаси бадавлат эди. Афюнфурушлар бадавлат оиланинг болаларини тортишга урини-

шади. Камбағалнинг боласини игнага утқазиб, ундан нима ундиришади? Хуллас, ҳамма ғафлатда колди. Узига узи игнада дори юбориб, миқдорини ошириб юборибди. Дустимни асраб кололмаганим учун узимни ула-улгунимча кечирмайман. Сиз эса... “қора-дорифурушларга қушилиб кетганмиш” деган миш-мишга ишониб утирибсиз.

– Ишонмадим... – Энди Моҳидил йиғлаётган боласини овутмоқчи бўлган меҳрибон она оҳангига кучди: – Отам туфайли бизни бу ерда кўпчилик ёмон куради. Одамлар энди-энди унута бошлашганида тутинган ака-укалари пайдо бўлиб, ярани янгилашди. Сиз анави билан...

Ғайрат кизнинг нима демоқчи бўлганини фаҳмлади:

– Уша анави билан мураса қилишга мажбурман. Мураса қилмасам, бу ерда бемалол утира олмайманда. Сизга бир нарса айтиб берай, хулосасини ўзингиз чиқаринг: Паганини деган композиторни эшитганми-сиз? – Моҳидил “йўк” ишорасини қилиб бош чайкади. – У мусика даҳоси эди. Ҳозир ҳам “Никкола Паганини” дейилса, ўлимидан бери анча вақт ўтиб кетган бўлса ҳам, мусика мутаассиблари унинг хурмати юзасидан ўринларидан туришади. Узи туғилган Генуяга сиғмади. Йигитлик чоғи скрипкачи сифатида тенгсиз бўлса-да, Венеция деган гўзал шаҳар кадрига етмади. Бахтини излаб Венага келди. Ушанда Австриянинг пойтахти Европанинг маданият марказларидан бири ҳисобланарди. Лекин Паганинининг даҳосини веналиклар ҳам кадрлашмади. У бечора ресторанларда скрипка чалиб юриб, тирикчилигини утказди. Ресторандаги маст-аласт башаралар санъатнинг кадрига етармиди? Кунда бир неча сарик чака ёки нон топса-топди, бўлмаса йўк. Хорланиб юра-юра, охири бир куни “биттагина ажойиб Страдевари скрипкам бўлса эди, устимда бир сидра янги кийимим бўлса эди, қорним тўқ бўлса эди, мен оламини лол колдирар эдим!” деб нола қилди. Страдеварини била-

сизми? – Моҳидил яна бош чайқади. – Чолғу ясовчи шунақа уста бўлган. У ясаган скрипкалар ҳозир ҳам талаш. Нархи... уша пайтдаги битта подшоҳликнинг хазинасига тенг. Хуллас, нолалардан юраги зардобга тулиб кетиб, энди иблисга хитоб қилди: “Эй иблис, агар чинданам бор бўлсанг, кел, мен билан шартнома туз, мен сенга иймонимни сотаман!” Бунақа пайтда иблис ҳозир у нозир бўлади. Дарров келди. “Иймонингни сотиб оламан, эвазига нима сўрайсан?” Паганини битта скрипка сўради. Уша заҳоти чолғу муҳайё этилди. Унинг кузлари уйнаб кетди, чунки Страдевари скрипкасидан ҳам гузал эди. Кийим сўради. Уша заҳоти устида қора мовутдан тикилган бежирим смокинг пайдо бўлди. Бир халта олтин сўради. “Олтинни нима қиласан, севги сўрамайсанми?” деб ажабланди иблис. “Олтиним бўлса, севгини сотиб олавераман”, деди чолғучи. Хуллас, шартнома имзоланиб, иймон сотилди. “Эртага шахзода зиёфат беряпти, сен бориб скрипкангни чалиб бер, шон-шуҳрат йўлинг очилади”, деди иблис. Чиндан ҳам, уша ташрифдан сўнг шон-шуҳрат, бойлик дарвозалари ланг очилиб кетди. Лекин юрагидаги севги йўли берк эди. Унга кўп гузаллар севги изҳор этишди, бироқ, тош қалб эримади. Чолғу даҳосининг одамларга муҳаббати ҳам йўқ эди. У шуҳрат қоясига чиқиб олганидан маст, охир бир кун йиқилиб ҳалок бўлишини билмасди. Иблис иблислигини қилди... уни оқибат ҳалок этди. Бир ўзи, ҳам моддий, ҳам руҳий қашшокликда хорланиб ўлиб кетди... Ҳатто Рим католик черкови уни одам каторида кўмишга ижозат бермади... Дунёда мана шунақа воқеалар ҳам бўлган. Буни айтишдан мақсадим: мен Паганини эмасман, шуни билиб қўйсангиз бас.

Моҳидил тушунди. Стол устидаги ичимликни олиб жойига борди-да, дам ўтмай бир финжон қахвани кўтариб қайтди.

Ғайрат қахвани ичатуриб, аввалги қувнок ҳолига қайтди. Бугундан эътиборан тузалишга ваъда берди. Моҳидил эса бу ваъдага ишонгандай бўлди...

Ақлли одам оғир шароитдан чикиб кета олиш йулини топади. Доно одам бу оғир шароитга тушиб колмаслик чорасини куради. Бу онда Ғайратдан ана шундай донолик талаб қилинаётган эди. У идорасига билдирмай, бориб-келишдан узга чора топмади.

Қоронғи тушганда белгиланган жойга борди. “Жигули”ни хайдаб келган Ғирром урнини Ғайратга бушатди. Иккинчи постдан утишгандан кейин бутазор бошланган ерда Ғирром “Машинани секинлат”, деди. Ғайрат унинг мақсадини англамай, буйрукни бажарди.

– Шу ердан утаётганингда қорнинг оғриб қолганмиди? Ўшанда машинани нега тўхтатганингни айтайми? Мен қўлингга халтачани тутқазганимда ичида кўкнори борлигини айтган эдим, а? Нега ишонмадинг? Қорин оғриғи баҳонасида пастга тушиб текшириб олдингми? Шунақа бўлувмиди?

– Шунақа. Сизнинг жиддий гапингиздан ҳазилингиз кўп. Оладиган одам текширса, довдираб қолмай дедим.

– Сени қайси аҳмоқ текшираркан? Сен хужайинларингга нотўғри маълумот бериб қўйишдан кўрққансан. Хужайинларинг Тошкентдаги миждони текширишмабди. Сенга ишонишмаганми ё арқонни узун ташлашганми? Каттароқ молни кутишганми? Айтиб қўй, уларингга: овора бўлишмасин! Менда унақаси йўқ. Меники сел бўлиб ёпирилмайди. Селнинг иши ёмон – йўлдаги ҳамма нарсани суриб кетади. Меники тома-тома қўл бўлади. Ҳозир ҳам манави дипломатда оппоқкина жонон кукун бор. Мени сотганинг билан барибир генерал бўла олмайсан. Бу генералликка тортадиган мол эмас. Менга тўғри хизмат қилсанг, погонингга юлдузча қўшмаса ҳам, чўнтагингни қаппайтириб беради. Иккидан бири: танлаб ол!

Бутазор тугагач, қишлоқ бошланди. Пешонасига қизил хоч тамғаси урилган пастак бинога кузи тушган Ғайрат машинани шу томон бурди.

– Нима қилмоқчисан? – деди ажабланиб Ғирром.

– Дорихона очик бўлса кириб чиқай.

– Нима бало, яна ичинг оғрийдиган пайт келдими?

– Йўқ, иситма туширадиган дори керак, алахсира-шингиз кучайиб кетяпти, чорасини қилмасак бўлмас.

Ғирром кулиб, Ғайратнинг елкасига уриб қўйди:

– Яхши, яхши! Гапингдан Себзорнинг хиди келиб колди. Ҳазиллашавергин-чи, “зил” ига чидармикинсан?

– Бир марта чидадим-ку, бу ёғига анча пишиб колдим...

Қишлоқдан чиқаверишдаги муюлишда турган ГАИ ходими ола таёғини кутариб, “тўхтаб” ишорасини қилди. Ғайрат сал нари утиб тўхтаб, машинадан тушмоқчи эди, Ғирром қайтарди:

– Жойингдан жилма, узим гаплашаман.

– Сержант Қўйсинов, хужжатларингизни кўрсатинг, – деди ходим сал энгашиб.

– Қанака хужжат, погони хужжатга ўтмайдими?

– Ие, қоронғида сезмабман. Ўзимиздан экансизку, икки марта чирокни ўчириб ёксангиз бас эди, нол-иккини тушунардим. Майли, хафа бўлмайсиз энди, расмиятчилик-да, юкхонада нима бор?

– Иккита ўлик бор. Биттасини сенга ташлаб кетайликми?

Бу ҳазил ёқиб, сержант қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборди:

– Ўзингизга буюрсин. Бўлса, битта чектира қолинг.

Ғайрат чўнтагидан сигарет қутисини чиқариб, узатди. Сержант биттасини олиб лабига қистирди-да, илтимос қилди:

– Ўзимиздан экансиз, бемалол бўлса, ташлаб кета коласизми? Эрталабгача дуо қилиб чекиб тураман.

– Ола қолинг, – деди Ғайрат.

– Тўхта, – Ғирром шундай деб чакконлик билан қутини унинг қўлидан тортиб олди. – Сен хурматли одамсан, паст сигарет чексанг, биров иззат қилмай қўяди. – Ғирром гапира туриб, машинанинг ғаладонидан бошка сигарет қутисини чиқариб узатди: – Ма, очилмаганини ол, бир ҳафта дуо қиларсан.

Сержант рахмат айта-айта қолди. Машина ўрнидан жилгач, Ғайрат сигарет қутисини Ғирромга узатди.

– Сизда тураверсин, ичида хужайинларимга аталган хат-пат бўлса, ўқирсиз.

Ғайрат сигаретни қайтариб олмагач, Ғирром уни ташқарига отди.

– Ичида хат-пат бўлса, хужайинларинг шу ерга келиб ўқишар.

Себзорча кинояга себзорча киноя билан жавоб берилгач, анча жойгача жим кетишди.

Шаҳарга келишганда тун ярмидан оккан эди. Ёз кечаси бир чимдимгина бўлади. Ғирром туккиз қаватли уй йулагига кириб чиққунича атрофдан бомдод азони эшитилди. Дипломат билан кириб, қоғоз урамида нимадир кўтариб чиққан Ғирром хушнуд эди.

– Жононнинг нархи ошибди. Бунакада миллионер эмас, миллиардер бўлиб кетасан, ухахон!

Ғайрат Ғирромнинг “жонон кукун” олиб бораётганига унчалик ишонмаган, навбатдаги туллаклик деб уйлаган эди. Бир ўрам пул кўтариб чиқишидан ғашланди. Ўзини ғафлатда қолган лакмадек ҳис қилиб, ғазабланди. Кейин Ғирромнинг туккиз қаватли уй томон юриши ва қайтишидаги ҳаракатларини қўз олдига келтириб, “ўрамдагини пул дегани билан очиб кўрсатмаяпти-ку? Ҳарҳолда олди-берди бунчалик тез тугамайди...” деган хулосага келиб, ўзини-ўзи овутди-да, ўнг қўлини узатиб, Ғирромнинг тиззасидаги ўрамни силаган бўлди.

– Мана буни ҳаёт деса бўлади! – деди шодонлик билан.

– Бу ҳаёт эмас, бу пул, – деди Ғирром маънодор оҳангда.

Ғирромнинг айтганини қилиб, Юнусобод томон ҳайдади. “Ором” дискотекаси” деган ёзувли бино яқинида турган ўнга яқин машиналар каторидан жой олиб, тўхтади.

– Маишат қилиб чиқасизми, бир ўзингиз эплейсизми ё карашворайми? – деди Ғайрат эснаб.

– Зийрак булиб тур, – Фирром гапни қиска қилиб, кулидаги урамни қўймай машинадан тушди-да, атрофга бир-икки аланглаб олгач, дискотека сари тез-тез юрди. Ғайрат суянчикни пастлатиб, ястанди, лекин дискотека томондан назарини узмади. Фирром бу ерда ҳам кўп бўлмади. Ташқарига чиқиб, атрофга яна аланглади. Ғайрат унинг қули бўшлиғига аҳамият берди. Фирром тез-тез юриб келиб, унгадагини эмас, Ғайрат томондаги эшикни очди.

– Туш, эшикни кулфла.

– Пул қани, акахон? – деди Ғайрат эринибгина туша туриб.

– Тез бўл! – деди Фирром жеркиб. Буйрук адо этилгач, “оркамдан юр”, деб йўл бошлади. Кейинги тўққиз қаватли уй майдончасида турган машиналардан бирига яқинлашган Фирром чўнтагидан калит чиқариб, Ғайратга тутқазди:

– Бу сенинг хизмат ҳақинг. Ҳозирок қишлоққа жўна, мени кут.

Ғайрат буйруққа итоат этди. Фирромнинг қай томон йўл олганини билолмай қолди.

* * *

Чойхонага чиккан Бурон қахвахона кўриниб турадиган сўридан жой олди. У ердагиларнинг овозларини эшитмаса-да, гап нима ҳақида бораётганини тахмин қилиб ўтирди. Фирромнинг келиши, Ғайратни четга тортишини кўргач, “қалтис ўйин қияпти бу ит эмган”, деб ғазабланди. Ғайрат Моҳидил билан хайрлашгандан сўнг, Бурон ҳам ўрнидан турди. Уни бугун зарур бир иш кутарди, ёшларнинг муносабатига аралашушга вақти ҳам, хоҳиши ҳам йўқ эди.

Мотоциклига ўтириб, ўз уйи томон эмас, бадковоклар жойлашган қишлоқ сари юрди. Улар бошпана топган уй қаршисида бирдан мотоцикли “ўчиб” қолди. Бир-икки уринишда ўт олдириб, изига қайтди. Шунинг ўзи бадковокларга берилган буйрук эди –

улар кеча етиб келган икки йигит билан бирга hozирок хўжайин хузурида бўлишлари шартлигини англашди.

Орадан бир неча соат утмай, Шумқадамникига бир йигит келиб, ижроқумга чакиришаётганини билдириб, “уруш фахрийларининг йиғилиши булар экан”, деб изох берди. Шумқадам бунака мажлисларни яхши кўрарди. Хотинининг ажал билан олишиб ётганини ҳам унутиб, отланди – медал тақилган ок кўйлагини кийиб кўчага чиқди. Ун-ун беш кадам юргач, бир машина тўхтади:

– Гиёс ота, мажлисгами, утиринг, ташлаб кўяман, – деди хайдовчи меҳрибон ўғил товуши билан.

“Ҳамма мени иззат қилиши шарт”, деб ҳисобловчи Шумқадам бу меҳрибончиликдан ажабланмай, машинага дадил, ҳатто гердайиб утирди. Машинанинг олди уриндиғи йўқ эди, шу сабабли орқадан жой олди.

Шу бўйи уни ҳеч ким тирик кўрмади...

Машина гузар томон юрмай, ўнгга бурилгач, Шумқадам:

– Қаёққа кетяпсан? – деб ажабланди.

– Битта ҳужжатим қолиб кетибди, кираман-у чикаман, – деди хайдовчи.

– Сен кимнинг ўғлисан, танимайроқ турибман?

– Мен шаҳарликман. Ижроқумга янги ишга келдим, шу томондаги битта уйда вақтинча турибман.

Кимсасиз кўчада машина тўхташи билан орқадаги икки эшик шашт билан очилди-ю, икки барзанги чиқиб утириб, Шумқадам сиқувда қолди. Ҳинг дейишга ҳам улгурмай, оғзига эски латта тикиб қўйишди. Машина Нурбекнинг уйи қаршисида тўхтагач, Шумқадамнинг кўзлари ола-кула бўлиб кетди. Барзангилардан бири уни қўлтиклаб ичкари олиб кирди-да, кераксиз матоҳдай ташлади. Шумқадам тиззалари, тирсақларида оғрик сезиб инграб юборди. Кўтариб кирган йигит елкасидан ушлаганича қаддини ростлаб, оғзидаги латтани олиб ташлаганда рўпарадаги темир каравотда утирган Бўронга кўзи тушди.

Бу уй, бу темир каравот, бошқа анжомлар ҳам унга яхши таниш. Украйиб утирган бу одамгина нотаниш. Туғри, уни бир-икки курган, бироқ кимлигини аниқ билмайди.

– Кимсан? – деди инграб.

Бу инграш оғриқданмиди ё куркувданмиди – ажра-тиш махол эди.

– Мен Нурбекман, танимадингми, чўлок?

– Бекор айтибсан, Нурбек улган!

– Улигини курганмисан? Жавоб бер: курганмисан?

– Қайдан кураман, Сибирга борибманми?

– Сибирда улганини каердан биласан? Ҳа... хатларини олардинг. Йиртиб-йиртиб ташлардинг. Билардинг каердалигини. Шу хотинга етишаман, деб бир одамни жувонмарг қилдинг. Сен адашдинг, чўлок, Нурбек улмаган. Мен Нурбекман, кузларимга кара!

Ғазаб оташида ёнаётган кузларга караб буларканми, у нигоҳини олиб қочиб, пастга тикилди.

– Қара, деяпман!

Бурон буғик овозда шундай деб урнидан турди-да, унга яқинлашиб, ёкасини чангаллади:

– Кузларимни танимаяпсанми? Танияпсан, сен аблах! Биринчи курганингадәк таниган эдинг, сезганман. Мен – Нурбекман! Сибирдаги бир табиб менга гиёҳлардан тириклик суви тайёрлаб берган. Сен туфайли Сибирга бордим, демак, сен туфайли улмас одамга айландим.

– Сен Нурбек эмассан, Нурбек феъли кенг, шафкатли одам эди.

– Унутмабсан-а! Лекин Сибир деган жойда шафкатни музлатиб қуйишаркан.

– Сен... Нурбекнинг уғли булишинг мумкин.

– Ҳа, топдинг! Мен Нурбекнинг уғлиман, Шумкадамнинг эса ажалиман.

– Отанг учун қасос оляпсанми? Улими олдидан қасос ол, деб васият қилганмиди?

– Йук, бунақа васият булмаган. Мен Ясситепа-

ни Шумкадамдан тозалаб кетмокчиман, бошка ниятим йук.

Бурон шундай деб туриб, куйлакка тақилган медални шарт юлиб олди:

– Буни ҳалол, мард одам тақади!

Унинг ишораси билан Шумкадамнинг оғзига яна ўша эски латта тикилиб, бошига қоп кийгизилди. Бурон медални отасининг кундалиги орасига қуймоқчи эди, фикридан қайтди. Бу иркит одам тақиб юрган матоҳ билан ўзи учун муқаддас бўлган дафтарни кирлашни истамади.

– Туркингни кўргим йук эди. Сенга гап ҳам ҳайф. Лекин нима учун ўлдираётганимни билишинг керак. Жонингни дарров суғурмайман, озгина кийналасан. Отам кўрган кийноқларнинг ҳеч бўлмаса битта заррасини сенам кўргин...

Уни ертўлага олиб тушиб ташладилар.

Бурон энди Одinanинг ўлими ҳақидаги хабарни кута бошлади. Ясситепага келиб, Шумкадамни бир неча соат ичида ўлдириб кетиш унинг бир чеккага тупуриб ташлашидан ҳам осонроқ эди. Ҳатто бу ерга келмай, бирон арзонгаров қотилни ёллаб юбориши ҳам мумкин эди. Лекин унда қасос лаззати бўлмасди. У қасос лаззатини кутди. Шумкадам осонгина жон бериши керакмас, бу бадбахтнинг хорланиб ўлишини ҳеч ким унутмасин, барчага ўрнак бўлсин – унинг мақсади шу эди.

Иккинчи марта қамалганида уни Учқудукка ташлаган эдилар. Совук ўлкада туғилиб катта бўлган йигит учун бу дўзах оташида кун кўриш осон кечмади. Ўша кунларнинг бирида онаси кўргани келди. Куной ёш жихатдан қаримаган бўлса-да, мусибат тошлари эзиб, адоий тамом қилиб юборган эди. Ўғли билан видолашиш учун келганини фақат унинг ўзигина биларди.

Ўзи кўрмаган қайнонаси Нурбекни олиб кетишаётганда “қораланган оқ болам!” деган фарёд билан видолашган бўлса, у Бурон ҳажрида қуйиб, бундай

дея олмасди. Бурон Украинада кулга тушгани учун уша ерда судланган, Куной бу жараёнда иштирок этмаганди. Аникроғи, Бурон бу ҳақда онасига хабар етказмаган эди. Учкудукка “этап” булганидан сунг икки энлик хат ёзиб, соғ ва омон эканини билдирди. Уғлининг қисмат ёзуғидан укинган она, тақдирга тан бериб, бу дунёни ташлаб кетишидан олдин фарзанди билан дийдорлашишни истади. У тушларида эрини куп кўрарди. Нурбек ҳамиша уғлидан безовта эканини билдирарди. Учкудукдан хат келгач, деярли хар тун тушида курди. Нурбек хар тун уғлини сурарди. Унинг суровларида “уғлимизни бу балолардан асраб кололмадинг-а, мен сенга ишониб ташлаб кетган эдим”, деган таъна бордай туюлиб, юрак-бағри урганиб кетарди.

Охири отланди: ҳам юртини, ҳам уғлини сунгги бор кўриш учун йулга чикди. Туғилиб-усган кишлоғига бормади, “аввал уғлимни кўрай, қайтишда утарман”, деди. Қайтишида ҳам утмади – оёғи тортмади. Эрининг улимидан кейин бир марта борган эди. Якин кариндошлари вафот этиб кетишган, ёшлари унча танишмаса-да, иззат билан кутиб олишганди. Урушдан олдин уларни кулоқ килдирган одамнинг тақдири билан кизикди. Купнинг ёстиғини куритишга сабаб булган бу одам, унинг назарида, Худонинг ғазабига учраб, хорланиб улиб кетиши керак эди. Не ажабки, у Худонинг ғазабига ҳам чап берибди. Уз ҳамкишлоклари боши узра офат дулини ёғдириб бергани учун советнинг катталари унинг кукрагига олтин юлдуз такиб кўйишибди. Кунойнинг оиласи боши узра бало дуллари ёғилган уша машъум йилларда иккита эчкиси бор ҳам кувгин килинган эди. Сургун килдирган кишининг бугунги кундаги мол-мулки ҳисобсиз эди. Катта колхозга раислик қилиб, гердаиб юрган бу одамни Куной узокдан курганди. Курганди-ю, бу дунёда адолат йуклигига энди чиппачин ишониб, Магаданга қайтган эди. Юртига сунгги

келишида киндик қони тўкилган жойларни зиёрат қилишга шу сабабли ҳам кўнгли бўлмади...

Учқудук томон йўлга чиққанида Қолим дарёси бўйлари майса билан қопланиб, гўзал манзара касб этган эди. Самарқанддан ўтганда офтобда қовжираб ётган далаларни кўрди. Поезд катгарок бекатда тўхтаганда бир аёл челақда узум олиб чиқди. Куной ўғлига атаб олди. У ҳам, Нурбек ҳам тотли узумларни тўйиб-тўйиб ейишган, ўғиллари эса узум нима эканини билмай ўсди. Тўғри, Нурбек ўлимидан ярим йил олдин шаҳарга тушганида икки бош узум олиб келган, қувона-қувона дастурхон устига қўйган эди. Ўғлининг узум доналарини ҳовучлаб ейишига завқ билан тикилиб турганди. Ўзи ҳам, Куной ҳам икки донадан узумни татиб қуриш билан нафсларини ором олдиран эдилар.

Учқудук “зона”сининг учрашув хонасида Бўрон узумни худди болалигидай ҳовучлаб еди. Куной биттагина узум донасини шимиб, унга армонли нигоҳини қадаганича жимгина ўтирди. Уларнинг суҳбатлари унча қовушмади. Ўғри бўлиб кетган ўғил ҳаром лўқмадан ҳазар қилувчи она билан нима ҳақда гаплашиши мумкин? Бўрон ўзи танлаган йўлдан афсусланмас, она эса уни бу йўлдан қайтаришга ожиз эди.

– Мана, сизларга ўхшаб ўтирибман, – деди Бўрон айбдор оҳангда.

– Ундай дема... сен бизга ўхшаб ўтирганинг йўқ, – деди Куной чуқур хўрсиниб. – Биз... тўхмат тошини кўтариб сарсон-саргардон бўлдик... Бундан беш баттар азобли жойларни кўрганмиз... Мен билан отанг эллик саккизинчи модда билан қамалган эдик. Эллик саккизинчи моддада кетганларни “жиноятчи” дейишмасди, “халқ душмани” дейишарди, бунинг орасида фарқ катта.

Фарқ катталигини Бўрон ҳам билади. Кичиклик чоқларида ота-онаси ва уларнинг ёғочдан тикланган омонат уйларига келиб турувчи танишлари бу ҳақда

кўп гаплашишарди. Ҳозир ўз қилмишини ота-онаси тақдирига ўхшатиб қўйганидан ўзи хижолат бўлди. Узр суради. Онаси унинг юзини меҳр билан силаб қўйди.

– Ушанда бекор шу ишни қилдинг, камалмасанг, бошқа одам булардинг...

Онаси яна айтди шу гапини. Ҳар гапирганида Бурон ўша кунларни эслайди, эслайди-ю, қилган ишидан барибир пушаймон емайди.

...Хрушчев деган нодоннинг маккажўхори сиёсати азалий музликларга қадар етиб келиб, нон топиш ҳам маҳол бўлиб қолган кезлар эди. Очарчилик хатарини кутиб яшашаётган кунларда Нурбекнинг касали оғирлашди. Докторнинг дорилари қор қилмай қўйди. Нурбекнинг кўнгли асал тусади. Бу овлоқда битта одамникида бор эди асал. Асал бор эди, аммо уларда пул йўқ эди. Текинга бермади. Куной Худонинг зорини қилди – қарзга бермади. Нурбек асал ялаганда ҳам барибир уларди. Лекин отасининг армон билан ўлиши Буронга ёмон таъсир қилди. Ўша одамни жазолаш режасини ўйлади. Унинг асалидан ҳам тилласи кўп дейишарди. Бурон ўша тиллаларни топиб ўғирлашни ўйлади. Унда тиллани ўғирлаб бойиш истаги йўқ эди, ўғирлаган тақдирда ҳам тиллаларни дарёга отиб, бу одамни қашшоқ бечорага айлантириб қўйишни ният қилганди.

Тилла топишни билган асрашни ҳам билади. Бурон осонгина қўлга тушди.

Онаси ўша воқеани қоралагани билан Бурон уни чала қолган иш сифатида эсларди. Учқудукда эканида онасининг вафоти ҳақида хабар олди. Қамоқдан чиққач, бориб, ота-онасининг қабрини зиёрат қилди. Кейин... чала қолган ўша ишини пухталиқ билан ниҳоясига етказди...

Учқудукка Куной фақат видолашиш учун келмаган, унинг яна бир мақсади бор эди. Нурбек ўлими яқинлашаётганини сезгач, шу пайтгача билдирмай келган баъзи гапларни айтган, “Бурон улғайганида маъ-

лум қилиб кўйгин, Норйигит билан топишсин, мана бу дафтарлар балки ака-укалик меҳрини боғлар”, деб кундалигини берган эди. Нурбек уйланиш хақидаги таклифини айтганда “бу жойда бир умр қолиш шарти билан турмуш қурамыз. Ярим ертўла бу ёғоч уй ўла-ўлгунимизча бизнинг саодатли саройимиз бўлади”, деган эди. Улим эшик қокқан онда ўзининг бу шартдан воз кечиб, “Бурон билан бирга қишлоғимга қайт”, деб васият қилди. Васиятни адо этмоқ учун шароит ҳам, истак ҳам бўлмади...

Бурон Шумқадамни ертўлага туширтириб, ўзи ўз хотиралари билан ёлғиз қолди. Хотиралар уйғонган дамдаги одатини қилди: қўлига отасининг кундалик дафтарини олиб, варақлади:

“Сталин ҳам ўлди. Тухматга учраганларда тирик қолишга умид уйғонди. Орадан ойлар ўтди. Умидлар ушалди. Қувона-кувона кета бошладилар. Мен қувона-кувона қайга бораман? Қуной қувона-кувона қайга боради? Бизларни ким қувона-кувона кутиб олади? Ундан кўра шу ерда ўғлим уччовимиз қувона-кувона бир бурда нонга қаноат қилиб яшаганимиз дуруст эмасми? Кеча оқшом Ҳузурий келди. Дин илмидан хабари бор бу одам Суфий Оллоҳёрни устозим дегани сабабли Сибирда етти йил ризкини териб юрди. Иродаси кучли, бирон марта нолимади. Кўп ғазал ёзарди. Уқиб беришдан эринмас эди, мен мактағудай бўлсам, руҳланиб, кўчириб совға ҳам қилган. Мана шуларнинг биттаси:

*Эй кўнгил, кўклам чиқиб ўтлар қукарди боқ-боқ,
Гул очилди тоғ аро қизил-қизил ҳам оқ-оқ.
Ҳар тараф ҳар қайси қуш ўз кўйига айлар наво,
Бир тараф булбул фиғону бир тараф зог гоқ-гоқ.
Уйнашурлар, кўйлашурлар жониворлар жуфт-жуфт,
Ерим элда, мен Сибирда йиғлашурмиз тоқ-тоқ...
Эй Худо, қолдик жудолик кечасида зор-зор,
Лутф этиб вуслат чарогин ўртамызга ёқ-ёқ...*

– Тахаллусингиз Ҳузурий бўлгани билан ҳаётда хузур-халоват топмадингиз, – дедим.

– Бу азоблар эвазига Аллоҳ таборак ва таоло бизларни дузах азобларидан кутқариб, жаннат халоватини беради. Шуниси муҳим. Мана, адолат куёши кўринди, биз озод бўлдик.

– Мен ҳеч қачон ўзимни қул ҳисобламаганман. Мен озодлиги тортиб олинган озод одамман.

– Фақат иймонли одамгина чинакамига озод бўлиши мумкин. Гап сталинчиларга қул бўлишда эмас, ундан баттари бор. Гап – нафсга қул бўлмасликда! Нафс одамни ёмон нарсаларга буюради. Одам унга кулок солдими, бас, у Ҳақнинг қули эмас, нафс қулига айланади. Нафс кулининг бу ҳаётдаги урни маълум. Қиёматдаги жойичи? Одам ҳаёти билан улими орасида доимо ниманидир қидиради. Қидиради... кидираверади... Аслида, нима излаётганини ўзи ҳам аниқ билмайди. “Бахт” кидирялман, деб уйлайди-ю, “бахт нима ўзи?” деб суралса, аслини билмай довдирайди. Кўнгилга ёқувчи нимагадир эришса, “бахтга етишдим”, деб қувонади. Акси бўлса, оху-зоридан дунё ёниб кетай дейди...

Ҳузурийга эътирозим йук. Лекин бу масалада менинг фикрим қатъий ва жуда оддий фалсафага асосланган: яшаш учун ажратилган умрни одамга ухшаб яшаб ўтказиш керак! Одам боласига ҳаёт фақат еб-ичмок, роҳатланмок учун ёки дунё бойликларини тўпламок учун берилмайди. Ҳаёт умри давомида камолга етмок учун берилади. Ҳа, бу ёқда олийжаноблик ҳам бор. Лекин олийжаноблик мукофотлайди ҳам, жазолайди ҳам.

“Одам ҳақ йулда бўлиши мураккаб масала эмас, ҳақ йулда эканига бошқаларни ишонтириши мушкулрок”, деб тўғри айтди. Мен эсам бошқачарок ифода этдим:

– Ҳақиқатни англаш, билиш, тушуниб етиш қийин эмас, ҳақиқатни бошқаларга тушунтириш, англатиш қийинрок.

Ҳузурийда дин илми бор-у дунё илми билан ҳисоблашишни истамайди. Дунёга очиқ куз билан қаралмаса, жаҳолат туғилади. Аср аввалида диндаги жоҳилларнинг кузларини очишга жадидлар қуп ҳаракат қилишди. Афсус... бундай кузларни очиш жуда қийин...

Ҳузурий билан қуп баҳслашганмиз. Мавзу деярли бир: дунёни англаш. Бир миллатданмиз, ёшимизда ҳам фарқ катта эмас, аммо дунёни бир хилда кўрмаймиз. Ҳатто соғинчларимизда ҳам фарқ бор, шунисиға ажабланман. Аммо... ҳамдардликда ухшашлигимиз бор. Агар кимсада ҳамдардлик дарди бўлмаса, демак, у одам эмас экан. Одамга ёпишувчи касалликларнинг тури қуп. Бу касалликлар охир-оқибат ўлимға олиб боради. Фақат ҳамдардлик дарди одамнинг номини сақлаб қолади.

Охирги учрашувимизда ҳам дунё ҳақида гаплашдик. Мен дедимки:

– Бир синфда ўттиз бола ўқийди. Агар муаллим уларға бир масала ёки тенгламани ечишни топширса, ун бола туғри ечимини топиши мумкин. Қолганларининг айримлари хато ечади, айримлари эса ечишға ҳаракат ҳам қилмайди, кўчириб олиш пайида бўлади. Дунё ҳаёти ҳам шунга ўхшаш. Таъбир жоиз бўлса, ҳаёт – ечими ғоят оғир масала. Уни ҳар ким ўзича ечишға уринади. Дунёда туғри ечганлардан нотуғри ечганлар қупрок. Ажабланарлиси шуки, дунёни ўша иккинчи тоифа – яъни нотуғри ечим топганлар бошқарадилар. Шу сабабли ҳам дунё нотинч. Шу сабабли ҳам инсонларнинг қонлари дарё-дарё бўлиб оқяпти. Қадим замонларда ҳам шундай эди. Ҳозир ҳам айнан шундай – масалани уруш қоидасига мувофиқ ечмоқчи бўладилар. Бундан кейин ҳам дунё ўзгаришсиз қолаверади. Одамлар аввал нафратланадиган ишлардан энди фахрланадиган бўлиб қолишади.

Ҳузурий гапимни тинглаб, яна ўзича ҳулоса ясади:

– Дунё ҳаёти тенгламасини Қиёмат туппа-туғри ечиб беради.

Нима ҳам дердик, агар унинг фикри тўғри бўлса, Қиёматни кутишдан ўзга чорамиз йўқ. Хайрлашишдан олдин эркинлик ҳақида гаплашдик. Мен дедимки:

– Эркинлик ва озодлик ҳақида гап кетганда икки саволни уртага қуйиб аниқлаштириб олиш керак: эркинлик – нимадан ва эркинлик – ким учун?

Бу масалани биз ечолмас эканмиз, бу ёғи энди авлодларга ҳавола...

Хайрлашаётганимизда бу сўнгги учрашувимиз эканидан икковимиз ҳам малул бўлдик. Киши ҳаёти давомида куп одамлар билан куришади, танишади, видолашади... Ҳаётда сўнгги учрашувлар куп, жуда куп. Лекин ўз ҳаёти билан сўнгги учрашув битта! Бу сўнгги учрашув, сўнгги нафасда нима қилади? Сўнгги нафасда нима дейди?

Бу ҳақда авфи умумий эълон қилинган кунлари Ҳузурий билан гаплашган эдик. Хайрлашаётиб, бир-биримизнинг кўзларимизга қараганимизда мен шуни эсладим. Назаримда у ҳам эслагандай туюлди. Ўшанда мен деган эдимки:

– Сўнгги сўз... ва сўнгги нафас... Шу ҳолатни ҳеч уйлаймизми? Билмаймиз... билолмаймиз... Ҳозиргина тилимиздан учган сўз сўнггиси бўлиши эҳтимол... Эндиги чиқарган нафасимиз охиригисидир балки? Киши бу оламни тарк этгач, яқинлари унинг сўнгги ҳаракатларини, сўнгги гапларини эслашади ва ундан ҳикмат излашади. Англиялик шоир лорд Байрон улими олдидан қоғоз ва қалам сўраган экан. Аммо қалам тутишга ҳоли бўлмай: «Тамом, энди жуда кеч», деб кўз юмган экан. Сукрот ҳаким «Улим руҳнинг танадан ажралиши ва танадан айри ҳолда яшаши, мавжуд бўлишидир, шундай экан, мен улимдан кўркмайман», – деб яшаган. Сўнгги сўзи эса... «Аскулепиосга бир хурознинг баҳосича қарзимиз бор эди, эсингдан чиқмасин, Критон», – деб васият қилган экан.

Ҳузурийга мен бошлаган мавзу маъқул келиб, ўз дунёқараши соҳилидан туриб мана бу гапларни айтгани ёдимда:

– Салмон Форсийнинг сўнги сўзлари насихат тарзида бўлган экан: «Нимаики килсанг, Аллоҳ розилиги учун кил ва буни сира унутма!» Суфий Ҳалложни «анал ҳақ!» ақидаси учун кийнаб ўлдирганлар. Олдин панжалари, қўллари кесилган, кўзлари ўйилган. Навбат тилни кесишга келганида деган эканларки: «Аллоҳим, сенинг розилигинг учун менга ушбу укубатларни раво қўрганлардан раҳматингни аяма. Сенинг муҳаббатингга эришиш йўлида мени қўлларимдан, оёқларимдан жудо қилган бу қўлларингни авф эт. Кечир, Аллоҳим, уларни кечир! Муҳаббатинг ҳурмати кечир...» Ишқ аҳлининг ўлим билан учрашуви ҳам ўзига ҳос. Мавлоно Жалолиддин Румий ўзларининг ўлимларини «Шаби арус», яъниким, «никоҳ оқшоми» – келинни кўрадиган, лаззат оладиган, хаяжонланадиган, висолга эришадиган оқшом, деб атайдилар. «Ўлганимда менинг орқамдан йиғламанг, «алвидо!» деманг. Мен ажралишга эмас, учрашувга кетяпман», – деганлар... Эътиқодли, ошиқ бир инсоннинг сўнги нафаслари... Иймон эгаларининг умиди охириги нафасда иймон калимасини айтиш. Шундай жон бериш улуг бахт!

Ҳузурий билан видолашдик. У яна қанча яшайди, билмайман. Лекин сўнги нафаси чиройли бўлишига менда ишонч уйғонди. Мен қанча яшайман – билмайман. Сўнги нафасимда бирон маънили сўз айта оламанми? Бу ҳам номаълум. Лекин Ҳузурийнинг гапларида жон бор, шуни ўйлаб қўришим керак...”

* * *

Қуёш ётоғига оға бошлаган дамда Одинанинг ўлими ҳақида хабар келиб, Бўронни хотиралар ҳукмидан тортиб олди. Бўрон тугмасини босса “шиқ” этиб очиладиган дудамасини олиб, ертулага тушди. У бирон марта ҳам одам ўлдирмаганди. Бугун ўғрилар қонунини бузди. Зотан, ўғри қонунидан қура, унга

касос муҳимроқ эди. Не ажабки, қўли калтирамади, юрагида шафқат учқуни йилт этмади. Ниятига етди, лекин касос лаззатини туймади. Аксинча, эзгин ҳолатда чикиб, қўлларини ювди. Қўлидаги қон кетса ҳам, кунгил хиралиги кетмади...

* * *

Яқинларига айтадиганини айтгач, Одина эрини йуклади. “Шошилинч мажлисга чакиртиришибди”, дейишди. Кутди... келавермади... Эшик томон қараб ётиб, жон берди. Очиқ қўзларини ғассол ҳам юма олмади...

Жанозани бомдод намозидан кейин уқийдиган бўлишди. Лекин пешинги туйда бўкиб ичган гурковнинг кайфини тарқатиш осон эмасди. Норйигитнинг шогирдларидан тўрт йигит уни сойга олиб тушиб, худди эски шолчани чайгандай бир-икки бўктириб олишгач, оғзи бурнига сув кирган гурковнинг қўзлари мошдек очилди. Қабрни қоронғи тушгунига қадар шу тўрт йигит ёрдамида қазиб берди. Шумқадамдан дарак булавермагач, жанозани пешинга қолдирмоқчи ҳам бўлишганда масжид имоми “масжидинг узок бўлсин, мазоринг яқин бўлсин, майитни тили қотмай қўмиш керак. Тили қотса, лаҳаддаги савол-жавоби кийинлашади”, деб унамади.

Эрта сахар жанозадан кейин майитни олиб келишгач, лаҳадга тушган гурков бирдан дод деб бақириб юборди. Баъзилар “яна кайф қилиб олибдими”, деб ўйлашди, бошқалар ажабланишди. Гурков лаҳаддан бошини чиқарганда унинг афт-ангорини қўрганлар қўриқиб кетишди. Гурковнинг қўзлари олайган, оғзи қийшайиб қолган эди. Уни қўлидан тортиб, чиқариб олишди. Лаҳадга қарайдиган довжорак дарров топилмади. Майитнинг эгаси Норйигит эди, “сен туш”, деб унга қарашди. Норйигит қабр айвонига тушиб, энгашди-да, лаҳад туйнугидан пастга қаради.

– Кимнингдир ўлиги ётибди, – деди титрок овозда.

Яна бир одам тушиб қараб, унинг гапини тасдиқлагач, бир йигитни милисага югуртиришди. Одинанинг тобутини четга олишганда жаноза ўқиган имом кутиш дуруст эмаслигини айтди:

– Агар лаҳадда бировнинг ўлиги ётган бўлса, милиса обдон текширмагунча бушатмайди. Юқори кишлокнинг гурковини тезда топиб келинглар.

Унинг айтганича бўлди. Бошка қабр казилиб, Одина дафн этилди.

Унга аталган лаҳаддаги ўлик очикликка чиқарилганда кўрганлар хайратдан қотиб қолишди...

ЎЛМАГАН ЎЛАТ

Нарзиев лаҳаддан чиқарилган ўликни кўриб, сесканиб кетди. Шунча йил хизмат қилиб, бунақа ваҳшийликни ҳали учратмаган эди.

Бугун экспертиза хулосаларига кўз югуртириб чиққач, янада ғашланди:

– Аввал панжалари кесилган, кейин кўзлари ўйиб олинган, сўнг тили суғуриб ташланган, охирида юрагига тиғ санчилган. Оддий пичок эмас, икки тиғли... балки ханжардир? Кекса одамда кимнинг қасди бўлиши мумкин? Яна намойишқорона... битта ҳам из йўқ, одамлар қабр атрофини топтаб ташлашган... Бу тасодифий қотиллик эмас. Қотил ҳар бир икир-чикирни ҳисобга олган. “Қўлларингдан келса, мени тутиб олларинг”, демокчимиз?

Полковник Равшанов Шумқадамнинг ўлиги лаҳаддан чиқарилган заҳотиёқ бир одамдан гумонсираган эди. Лекин бу шубҳа асосий ишларга ҳалал бериши мумкинлигини ҳисобга олиб, индамаганди. Ҳозир ҳам гапни буриб юборишни маъқул кўрди:

– Эҳтимол шундайдир. Лекин жиноятчи “Мени тутиб олишсин”, деб оғзига пашша қўндириб, лаллайиб

утирмайди. У хамиша харакатда. Хатто уйкусида ҳам сергак булади. Қўйинг, сиқилаверманг, область прокурорининг гапларини эшитдингиз-ку? “Иш” унинг шахсий назоратида! Энди бу масалада уларнинг бошлари оғрий қолсин. Сиз билан бизнинг бош оғригимиз ҳам етарли. Тошкентдан хабар қилишди. Дискотека олдиға қўйилган машинаға икки кун давомида ҳеч ким яқинлашмаган. Умуман, бу районда шубҳали ҳолатлар кузатилмаган. Ғирром дискотекаға кирган-у, қўлидаги кераксиз қоғоз урамини ҳожатхонаға ташлаб чиккан бўлиши ҳам мумкин.

Нарзиев столи устидаги қоғозға бир назар ташлаб, чаккасини қашиган бўлди-да, урнидан туриб, девордаги район харитаси ёнига келди. Қўлидаги қалам учини Кесгансой, Шеркирилди, Оксерка кишлоклари бўйлаб юргизди.

– Энг охирги ишончли маълумот дедингизми? Шашкатор билан Мажнунтолни четлаб ўтишлари шарт эканми? Бу ўйинларига ҳам ҳеч тушунолмаёпман.

– Нега тушунмайсиз? – деди Равшанов кулимсираб. – Ўзингиз “ўйин” деяпсиз-ку? Ҳа, чиндан ҳам ўйин. Бу ҳали жиддий иш эмас. Биз кутаётган асосий ишни бошлашға шошилишмаяпти. Ўлат беркитиб кетган молнинг каерда экани уларға маълум. Лекин унинг миқдори кониктирмаёпти шекилли. Улар катта миқдордаги молни кутишяпти. Ҳаммаси бир жойға туплангач, оз қисмини бизға рўпара қилишади.

– Уша оз қисмини ҳозир қайси биридир бемалол олиб кетаётгандир?

– Йук, ҳозирча йук. Уларнинг ҳозирги харакати футбол ўйинидан олдинги енгил машкка ўхшяпти. Ҳозир секин-секин тўп тепиб, дарвозабонларни синашяпти. Биз асосий зарбани берадиган ўйинчини аниқлаб олишимиз шарт. Машк пайтида заҳирадаги ўйинчилар ҳам югуриб, тўп тепаверадилар.

– Демак, Ғирром заҳирадаги ўйинчими? Аввал уни тайм-аутдаги ярим яланғоч кизға ўхшатган эдингиз?

– Униси ҳам, буниси ҳам туғри, танлаб олаверинг, – деб кулимсиради Равшанов.

Бу ухшатиш Нарзиевга навбатдаги ақл ургатиш каби туюлиб, энсаси коғди. У тағдор ёки ҳикматга мойил гапларни унча хушламасди. Унга аниқ, очик гап маъкул эди. Равшанов баскетбол ўйинидаги кизларни мисолга келтирганида ҳам бир ғашланувди. Бу одамнинг даражаси ўзидан баланд бўлмаганида “Куйсангчи, журажон, жуда-а бошни қотириб юбординг-ку”, дер, мартабаси пастрок бўлганида-ку... “Менга ақл ургатаверма, бор, тошингни тер”, деб жаҳл нишини санчиб олиши тайин эди. Ҳозир униси ҳам, буниси ҳам бўлмади, полковникнинг ақлли гапига парво қилмай, ўз мулоҳазасини баён этди:

– Бир неча йўналишга пистирма қўйишни мулжаллаяпмиз. Биз қутаётган ун йўналишни четлаб, ун биринчисидан ўтиб кетишса-чи?

– Уларнинг мақсади ҳам шу-да! Агар мен уларнинг ўрнида бўлганимда сиз мутлақо кутмаётган йўлдан оппа-осон ўтиб кетардим.

– Масалан, қайси? – деди Нарзиев.

– Масаланми? Бери келинг, – Равшанов дераза томон юри-да, кўча томон қаради. Нарзиев истамайгина унга яқинлашди. Равшанов катта хуржун ортилган эшак устида бамайлихотир ўтириб кетаётган қарияни кўрсатди: – Масалан, юз кило афюнни ортиб, худди мана шундай ўтиб кетардим. Фақат кечаси эмас, куппа-кундузи... балки, – Равшанов кулди, – гиёҳвандликка қарши кураш мавзусидаги мажлис пайтида утармидим... Эшакни ҳов дарахтга боғлаб, мажлис тугагунча чойхонага чиқиб чойхўрлик ҳам қилиб олардим. Бу кучадан кунда нечта эшак ўтади, қараб ҳам қўймаймиз-ку?

– Гапни ҳам оласиз-да, энди ўтган эшакларни ҳам санашга битта ходим ажратайми?

– Ҳазиллашдим, ҳафа бўлманг.

– Менингча, бу ўйинда таваккалчи ютқизади.

– Боринг-ки, ундан тўққизида ютқизсин. Лекин биттасида албатта ютади. Уларга шуниси керак. Бу кўчадан утишадими ё тоғ оралабми, барибир таваккал хатарини ҳисобга олишади. Ҳадеб пойлайвермасдан уларга ёрдам бериб юборсакмикин?

Нарзиев “яна ҳазиллашяпсизми?” деган маънода унга ажабланиб қаради:

– Қанақасига?

– Келган куним эсингиздами? Бекатда кутиб олганингизда “машинангиз эскириб қолибди” девдим. Балки янгилармиз? Янгилаш учун эскисини Тошкентга юборамиз. Ғайратни хизматдан четлатдингиз, лекин министрлик ҳали текширишни бошламади. Улар бошлагунларига қадар Тошкентга машинанинг эскисини олиб бориб, янгисини миниб келар? Ҳайдовчингиз, “Нива”да хизмат қилиб турар.

– Мен бу эркатойингизга эски машинани ҳам ишонмайман, – деди Нарзиев кескин оҳангда.

– Уни яна бир марта кечиринг. Ахир одам қоқилиб туради-ку? Ёшлар қоқилса, дарров нафратланамиз. Ахир тўрт оёқли от ҳам қоқилиб, йиқилиб туради-ку, тўғрими?

Равшанов уйлаб қуйган режаси билан қисман таъништиргач, Нарзиев “маъқул” ишорасини қилиб, Ғайратни чақиртирди. Полковник ҳазил оҳангида “Эркатойим билан ўзингиз гаплашаверинг”, деб хонасига чиқиб кетди.

Ғайрат хонага ғоят одобли йигит киёфасида кириб, қилмишидан пушаймон бўлган киши каби қўл ковуштириб турди. Нарзиев унга бир қараб олди-ю, столи устидаги қоғозлари орасидан ниманидир кидиргандай бўлди. Аслида ҳеч нарса изламаётганди, сурбет ходимига бақириб юбормаслик учун ғазабини босмоқчи эди. Ниҳоят, ғазаб ути пича сусайгач, қоғозларидан бош кутарди:

– Суянадиган тоғинг эртами-индин қуласа, балчиқ-ка беланиб, расвои жаҳон бўлиб юраверасан. Сенга

ухшаган тирракиларни деб, бизлар балога қоламиз. Лаш-лушингни йиғиштир. Машинамни Тошкентга олиб бориб топширасан.

– Хўп бўлади, янгисини берса, ҳайдаб келаверайинми? Ё акамнинг ўзлари борадиларми?

– Янгиси билан ишинг бўлмасин. Бу ёққа қайгасанми ё қоласанми, ўзлари ҳал қилишади.

Ғайрат итоаткор хизматчи қиёфасида хайрлашиб, хонадан чиқди. Идора ҳовлисида турган бошликнинг ҳайдовчисига яқинлашиб, муддаони айтмоқчи эди, у:

– Биламан, – деб ғудиранди. – Моторини энди яхшилаб олувдим. Балонларни ҳам ўтган ойда янгиловдим.

– Отлар топиб, эшаклар еб кетадиган замон-да бу, акахон, сиз тузатасиз, қайсидир сўтак мазза қилиб минади. Калитни олинг. Жунашим керак экан.

– Шошилма, оладиган нарсаларим бор. Балонларни ҳам алмаштираман ҳали. Эскисида бир амаллаб етиб оларсан.

Ғайрат “хўжайинга ўзингиз айтиб қўярсиз, яна мени тузлаб юрмасинлар”, деб кўчага чиқди. Қаҳвахона пивохўрларга тўла эди. У ёққа чиқиб, Моҳидилга бир ишора қилиб қўймоқчи бўлди-ю, фикридан қайтди. “Шарбат цехи”га кириб, Ғирромга учрашди. Хўжайиннинг махсус топшириғи билан Тошкентга кетаётганини маълум қилиб, чўнтагидан учта “туз” олди-да, чаккон бармоқлари орасида айлантира бошлади.

– Битта-яримта ошнангизнинг йўтали тузалмаётган бўлса, кўкнори яхши даволаркан, холисанлиллоҳ ташлаб келишим мумкин, – деб пичинг қилди.

– Қачон кетмоқчисан? – деди Ғирром унинг пичингига ҳам, бармоқлари орасидаги карталарга ҳам эътибор бермай.

– Машина эски, кечаси юрмаганим маъкул. Азонда чиқарман. Хўжайин тиқилинч қилса, балки бугун ҳам кетворишим мумкин. Самарқандга етмай, дам

оладиган жойим бор. Думимни тугишмаса, индинга кайтарман.

– Ие, ҳалиям думинг хуржундами, унда тинчгина бориб кел. Кейин гаплашамиз.

– Тошкентда машина калитини бериб, “сенинг хизмат ҳакинг”, девдингиз. Ижара уйимда кантариб куйибман. Хужжатларини бермайсизми?

– Ўша машинанинг тўртта ғилдираги сенинг хизмат ҳакинг. Ҳали тепаси учун ишлаб беришинг керак. Кантариғлигича тура турсин.

– Бу ёғи афандининг кувонишидан бўлибди-да, эшитганмисиз: афанди йўлдан битта тақа топиб олиб рос-са хурсанд бўлган экан. “Ҳой тентак, битта тақага ҳам шунча хурсандчиликми?” – деб ажабланишса, “Ие, яна учта тақа топиб, кейин устига битта эшак топилса, бу ёғи гижбадабанг-да”, деган экан.

– Сиз афандидан бахтлироқсиз, себзорлик укахон, – деди Ғиром заҳарли жилмайиш билан, – сиз бирданига тўртта тақа топгансиз. Узок йўлга кетаркансиз, бора қолинг.

Ғайрат Ғирромнинг бу хотиржамлигидан ажабланиб, изига қайтмоқчи эди, остонага етганида “тўхта, йигитнинг гули”, деган буйрукни эшитди.

– Берироқ кел.

Ғирром энди заҳарли оҳангда амр этиб, йигитдан кўзларини узмаган ҳолда столи ғаладонини очди-да, қулига карта тахламни олди.

– Дарров “туз”га ўтдингми? Ташла-чи!

Ғайрат буйруққа бўйсуниб, карталарни стол устига усталик билан ташлади: учта “туз” худди поезд вагонлари каби бир текисда тизилди. Ғирром “бор-йўқ хунаринг шунинг ўзими?” дегандай заҳарли кулимсираб, тахламни узатиб, “бул” деди. Ғайрат курсатгич бармоғи билан тахламнинг ўртасидан бўлди. Ғирром эса тепадаги учта картани ажратиб олиб, тахламни қўйди.

– Бу ёғи омадингдан, шу учта карта сеники, –

деди-да, карталарни ҳавода бир айлангириб, стол устига ташлади. Учала карта худди кулда битта-битта гериб қуйилгандай очик ҳолда уч “туз” ёнидан жой олди. Фирром “устаси шунақа бўлади”, дегандай мамнун жилмайиб, “туз”ларни кафти билан суриб ташлаб, “валет”ларга ишора қилди:

– “Туз” бўлишингга ҳали беш-ун қовун пишиғи бор. Керилсанг, керилгин-у, аммо узингдан кетма. Бир ёқимсиз қилиқ қилсанг, милисахонангда ё сукиб қуйишар, ё погонингни юлиб олишар, қутилишинг осон. Бизда погон йуқ, жон юлинади. Шунинг фаркига етсанг, Тошкентга эсон-омон бориб келасан.

Ғайрат бу қимматли маслаҳатдан мамнун бўлгандай жилмайиб қуйиб, “валет”ларни олди-да, бармоқлари орасида уйнатганича, хотиржамлик билан чиқиб кетди. “Сурбетлик – иккинчи бахт”, деб ҳисобловчи Фирромга унинг бу қилиғи ёқмай, сукиниб қуйди.

Қош қорайганда Ғайрат ҳайдовчидан машина қалити билан бирга бошлиқнинг “ҳозирок жунасин!” деган буйруғини олиб йулга чиқди.

Ясситепадан етти-саккиз чақиримча узоқлашганда йул четида бир одам пайдо бўлиб, “тўхтат!” деган маънода қул кутарди. Ғайрат машинани секинлатиб, ғира-шира бўлса ҳам бадковокни таниди. Машинани атай ун қадамча нарида тўхтатди. Бадковок тез-тез юриб келди-да, эшикни очиб, салом-аликсиз ўтириб олди.

– Ҳа, акахон? – деди Ғайрат. – Бемахалда питирлаб қолибсиз, ёстик тагида илон ғимирламадими, ишқилиб?

Бадковок унинг киноясига аҳамият бермай, орқа уриндикка бир назар ташлаб олгач, қуришиш учун қул узатиб, “Қалайсан, шерик?” – деб қуйди.

– Яхмалакман, – деди Ғайрат қул учида қуришиб. – Қачондан бери сизга шерик бўлиб қолдим?

– Боссинг шериги менинг ҳам шеригим-да! Энсангни қотирмай, газни бос.

Яна бир оз юришгач, йул четида иккинчи бадковок куринди.

– Тухтат! – деб буюрди бадковок.

У буюрмаса ҳам тухтатарди. Атай ун беш кадамча утиб тухтатди. Иккинчи бадковок орка уриндикка утирди.

– Мен Тошкентга кетяпман, акахонлар, – деди Ғайрат.

– Сен олдин бизларни бир жойга олиб бориб куюсан, кейин менга деса, нариги дунёга кетаверасан.

– Ҳозирча Тошкентга кетяпман, нариги дунёга йул тушадиган булса, айтаман, бирга кета қолармиз. Жасур акамни ҳам олволсак, туртта буламиз. “Улфати чор – анда маза бор”, деган гап бор-ку, эшитганмисиз?

Бадковоклар одатларидан чекинмай, бу киноя аралаш ҳазилга мутлако парво қилмадилар. Ҳатто “кимга гапиряпсан?” деб қараб ҳам қўймадилар. Олдинда утирганнинг кузлари йулда, оркадагиси Ғайратнинг ҳар бир ҳаракатини зийраклик билан кузатарди. Ғайрат салгина бежо ҳаракат қилса, буғишга ёки бошига мушт гуширишга шай эди. Буни ҳис қилиб турган Ғайрат уларнинг ғашига тегмай, жим кетишни маъкул курди.

Ясситепадан узоклашишганда бадковок яна тухташни буюрди. Ғайрат бундан мақсад нима эканини англамай, сергак ҳолда тухтатди. Ҳар қанча сергак булмасин, оркадан тушган зарбага дош беролмай хушидан кетди. Нимкоронғи хонада хушига келиб, Буронга кузи тушди-ю, ажабланганича тикилиб қолди.

– Ҳа, мени куришни кутмаганмидинг? Яна акахонинг билан учрашишни орзу қилувдингми? – деди Бурон захарли жилмайиб.

– Қозокларнинг қиз уғирлаш одати борлигини эшитувдим. Лекин куёв уғирлаш расми қайси миллатда борлигини билмайман. Сиз қайнотам урнидаги одамсиз, тўйгача хоҳлаган қилигингизни қилаверасиз, тўйдан кейин бизга тишингиз утмайди – узимизга хон, узимизга бек буламиз.

– Шунақа дегин... Тилингни бермайсан, сен бола. Хоҳлаган қилиқни қиладиган менми ё сенми?

– Бирон ёмонлигимни кўрдингизми?

– Эшитдим. Кўнга икки кишининг жонини тикиб, ютқазибсан, сен пустак калла! Улсанг ўзинг ўлавермайсанми, киз боланинг жонига нимага жабр қиласан?!

– Қанақа киз?

– Вей, азалдан овсармидинг ё акангнинг муштидан кейин томинг кетдими? Моҳидилни ютқазганмидинг, энди ундан умидингни уз. Ҳали идорангдан чиқиб, пивохонага гикилдинг-у, чиқмадинг-а? Чиқсанг буларди. Моҳидил йўқ, Назиранинг савдо қилаётганини кўрсанг, балки ажабланармидинг?

– Моҳидил? Мен уни ҳеч қанақа кўнга тикмаганман. Қани у? Унга нима қилди?

Ғайрат сапчиб турмоқчи эди, лекин қўл-оёқлари қаттиқ боғлангани учун типирчилашдан нарига ўтмади.

– Ҳозирча ҳеч нима бўлмади. Сабр қилсанг, балки уни яна кўрарсан. Сен уни ютқазганингни унутибсан, энди жим утиравер, ўладими ё бировларга ўйнаш бўладими, буни бошқалар ҳал қилади. Тилингни тийгин-у, икки қўлоғинг билан эшит: агар бизнинг ишимизни ҳам қимор деб ўйлаган бўлсанг, ўйинни билмас экансан, бу ўйинда ҳам ютқаздинг. Сен тирраки, келиб-келиб бизни лақиллатмоқчи бўлдингми? Сен милиция мактабида ўқиган бўлсанг, мен зоналарнинг академиясини тугатганман. Дискотеканинг олдига қўйиб келган машинанг қармоқ эди, ўзинг илиндинг, бола. Шерикларинг аҳмоқ бўлишиб, уч кун пойлашди-я! Хўжайинларингга нима, сендақалардан унтаси ўлиб кетса ҳам пинагини бузмайди. Сенда айб йўқ, мишиқи бир боласан, улар ургатган ўйинни ўйнагансан. Шунинг учун астойдил пушаймон еб, узр сўрасанг, кечиришимиз мумкин. Фақат шарт битта: қолган ўйинни биз ўргатамиз, картани ҳам биз тарқатамиз. Розимисан?

– Гапларингизга тушунмаяпман. Уйин икки киши орасида бўлган, сиз йўк эдингиз. Менинг Жасур акам билан олди-бердим бор. Орада ғирром йук.

– Ғирром йук, дедингми? – Бўрон кулиб юборди. – Жасур акангнинг лакабини билмайсанми? Ғирром у! Ғирромнинг топган шериги ким бўлиши мумкин?

– Агар Жасур ака ғирром бўлса, ўзлари билан ҳисоб-китоб қилинг, менинг нима алоқам бор?

– Ғирром акангнинг ҳисоби бошқача бўлади, сен узингникини уйла. Бир соат вақтинг бор. Бир соатдан кейин икки кишининг умри ё тугайди ё иккови бахти-ёрлик билан ковушади.

Бўрон шундай деб чиқиб кетиши билан бадқовоклардан бири Ғайратнинг оғзига латта тикиб, бошига қоп кийгизиб қўйди.

– Димиктириб ўлдириб қўймагин тагин, – деди иккинчиси.

– Шунақа қилмасак, бир соат тинмай жавраб, миямизни ачитиб юборади, бизга шуниси тинчроқ, кани ол картангни, суз. Эпласанг, кечаги қарзингдан қутилиб ол.

Роса бир соатдан кейин Бўрон киргач, бошидаги қоп, оғзидаги латтадан қутилган Ғайрат чуқур-чуқур нафас олиб, ўзига келди. Бўрон унга тикилганича қўлидагини оёғи остига ташлади: Моҳидилнинг яхши кўрган туфлиси!

– Танидингми? Моҳидилнинг тақдири қўлимизда эканига ишондингми?

Ғайрат бир пойабзалга, бир Бўронга ажабланиб қаради.

– Ишонмадинг-а? Бунга-чи? – Бўрон қўлидаги ўроғлик нарсани очди: Моҳидилнинг қўйлаги! Кукрагида атиргул тасвири туширилган! Паридарага кийиб чиккан уша қўйлаги...

“Буларни уйдан онаси олиб чиқиб берган бўлиши мумкин...” деб ўйлади Ғайрат.

– Шундай ўйлашингни билардим, – деди Бўрон худди унинг ўйини ўқигандай. – Онаси бермаган,

устидан ечиб олдик. Энди бунга кара-чи, балки ишонарсан?

Бурон чунтагидан сурат чикариб Файратнинг кузларига якинлаштирди: кул-оёқлари боғланган Моҳидил... Ичкуйлаги йиртилган... Юзлари доғ... Сурат оқ-кора булгани учун шунчаки доғми ё қон изларими фарклар булмасди.

Файрат бир ишониб, бир ишонмай гангиди. “Ҳозир бунақа суратларни яшаш иш булмай қолган... Лекин бу ваҳшийларнинг қулидан ҳамма иш келади. Овора булиб фотомонтаж қилиб утиришмайди, бундан кўра кизни кийноққа солганлари улар учун осонроқ, ҳам беташвишроқ...” Шу фикр тигга айланиб, юракбағрини тилка-тилка қилиб юборди. Моҳидилнинг симсиёҳ боқишлари куз олдига келиб, инграб юборди. Хуррам ишк майидан маст булиб юрган йигит бу манзарага бефарқ қараб тура олмади. Кузларини юмди. “Улар бунга ишонишимни жуда-жуда хоҳлашяптими, майли ишона қолай”, деган уйда кузларини очиб, Буронга ғазаб билан тикилди:

– Моҳидилни қуйиб юборинг.

– Уйлаб кўрдингми, бизнинг уйинимизни уйнайсанми?

– Сиз шартингизни айтмадингиз, мен йук деб ноз қилмадим. Шу томошалар шартмиди? Қанақа уйин уйнамоқчисиз билмайман-у, лекин чунтакни тўлдирадиган уйин бўлса, қайтган – номард. Фақат олдин Моҳидилни қуйиб юборинг.

– Аканг – ғирром, сен – туллаксан. Менинг лакма эмаслигимни кўриб тургандирсан. Эркакча уйин қилишингни аввал исботлашинг керак. Исботлагунига қадар қиз шу аҳволда ёта туради. Кўнга қиз билан ўз жонингни тикиб ютқазгансан-а? Ҳозирча чунтак ҳақида гап йук. Ҳалол уйнасанг, акангга ютқазганинг бекор бўлади, чунтагинг эмас, қопинг пулга тўлади.

– Розиман, айтинг шартингизни.

– Осонгина рози буляпсан-ку, а, бола пакир?

– Сизга шунака туюляпти. Ичимдагини билмай-сиз-да. Жасур акам билан танишганимдан бери так-диримни узгартиришим шартлигини билганман. Мен бу ерга милиционер сифатида сургун қилинган эдим, уйга миллионер булиб қайтишим керак.

– Катта пул хотиржамлик ва куз ёшларини ёктири-шини эшитганмисан? Сенда хотиржамлик кераги-дан ҳам ортикча бор. Лекин куз ёшлари йук. Куз ёши тукишинг учун бирон бало-офатга учрашинг керак-микин?

– Бу мамлакатда бало-офатга учрамоклик тааж-жубли ҳол эмас. Куз ёши тукишга ҳам арзимади.

Бу гапдан Бурон ажабланди.

– “Бу мамлакатда” дедингми? Ахир бу сенинг мамлакатинг-ку? Сен шу мамлакатда яшаб, унга хиз-мат қиляпсан-ку? Шу мамлакатни деб биздақаларни кириб юбормокчисан-ку?

– Сиз бошқа мамлакатда яшайсизми?

– Яшаётган еримиз бир, туғри, лекин мен кузга кўринмас томонидаман. Очиғини айтайми, мен сен хизмат қилаётган “Совет Иттифоқи” деган бадбахтга қарши уруш очган одамман.

– Қизик... қачон очган эдингиз?

– Туғилган куним. Ҳа, ҳа, жиннича гап дема: туғилган куним очганман. Магаданнинг совуқ ҳавоси упкамга кирганида қасос олови юрагимга кирган.

– Гитлердан кейин сиз уруш очган экансиз-да?

– Сен кулма, бола. Сени бу ахволга солиб қўйиб, гапираётган гапларим ғалати туюляпти. Сен “ёлғиз узи уруш очган”, деяпсан, шекилли? Менга ўхшаган аламзадалар озми? Оз эмас. Лекин, афсус, бу аламза-далар бирлашмайди. Бирлаша олмайди. Чунки аламза-даларнинг ярмидан купи кўрқок. Мен эсам ҳеч нарса-дан кўрқмайман. Негаки кўрқувни улимга айлантириш жуда осон. Мен жигарга тушган қурт каби мамлака-тингнинг силласини қуритавераман. Қорадори ишига

шунинг учун аралашдим. Менга пул керакмас, сенинг мамлакатинг қирилиб кетсин. Мен уруш очганман, қўлингдан келса, ҳимоя қилиб ол.

Бурон ҳеч қачон уз ишидан пушаймон емаган, дейиш ноҳақлик бўлур эди. Баъзан унинг кўнгли юм-шарди. Зулм кўриб, азоб чекканларнинг дардли, алам-ли чеҳралари кўз олдига келарди. Баъзан уларнинг касос утида ёнган кўзларидан отилган чўғ юрагига санчилиб, жизиллатарди. Бирок... буларнинг барчаси ўткинчи эди. Эрталаб чирой очиб, бош кутарган куёш шомда ботгани каби у асл ҳолига қайтарди. Ҳозир ҳам шундай бўлди: дардини ошкор қилди-ю, дарров аф-сусланди. Қошларини чимириб, тўнғ қиёфага кирди.

Ғайратни эса Буроннинг бирдан бу ҳақда гапири-ши хайратга солди.

– Мен узимнинг тақдиримни ҳимоя қиламан. Бошқалар билан ишим йўқ, – деди у дадил оҳангда. Ле-кин бу дадиллиги ҳам Буронни тула ишонтира олмади.

– Нимжон, касалванд, билимли болага нисбатан нодонрок бўлса ҳам, кучли ва соғлом ўғлон дуруст. Сен нимжон эмассан, афсуски, нодон ҳам эмассан, шунинг учун сенга ишониш кийин. Сен эртангни уйламаяпсан, бола?

– Мен эртанни эртага уйлай қоламан. Ҳозир, агар ишонсангиз, буладиган гапни айтаверинг.

– Яхши... унда эшит: бу ўйинда Ғирром аканг-нинг ҳам улуши бор. Шу молни эртага милисангнинг машинасида Еттисойга олиб борасан. Сени чегарада кутишади. Пайшанбагача Тошкентда уралашиб юр, бир одам сени топиб, милиционерликдан ўчириб, миллионер қилиб қўяди. Сенга маслаҳатим: мил-лионер бўлганингдан кейин ўша заҳоти Тошкентдан кури. Ҳозир биринчи ишинг: Еттисойга боришингни хўжайинларингга маълум қил.

– Шу аҳволда маълум қиламанми?

– Алоқачинг борми?

– Мен уларнинг ўйинини уйнаётганим йўқ. Маши-

насини етказганимдан кейин думимни тугиб юборишлари аниқ.

– Алоқачинг булмаса... Каллали боласан, канака йул билан етказсанг етказавер. Истасанг, учинчи постда бир пасга тухтаб, сержантнинг кулоғига пичирлаб қуй. Хоҳласанг, Шухрат ошнангга икки энлик хат ёз, етказишади.

– Ёш боланинг гапини қияпсиз.

– Ҳов катта бола, бу ёғини энди ўзингга қўйиб бердим.

Бўрон шундай деб эшик томон юрди:

– Бу дамани ола турсин, ҳозир Фирромни олиб келларинг. Булар ахир шерик-ку! Ё охиригача шерик бўлиб ишлайди ё улимини ҳам шерикчиликка бўлиб олади. Битта гурда иккита себзорлик кучоклашиб ётса, жуда ярашади-да!

* * *

Бўрон Ғайратга топшириқ бераётган пайтда милиция идорасида ташвишли ҳол ҳукм суларди. Ғайратнинг кутилмаганда йўқ бўлиб қолиши ҳатто Равшановни ҳам ташвишга солди. Тошкент билан боғланиб, хавфсизлик чораларини кучайтиришни сўради. Шу пайт хонасига Нарзиев шашт билан кириб келиб, жаҳл билан сўз бошлади:

– Машина иккинчи постдан утмаган, изсиз йўқолган, ҳайдовчининг жасади ҳам йўқ, – Унинг овозида “энди балога қолишим рост бўлди”, деган хавотир бор эди.

– Жасади? – деб ажабланди Равшанов. – Унинг улдирилганини ким айтди?

– Шунақа тахмин бор.

– Сиз-у биз гап одамлари эмас, иш одамларимиз, келинг, тахмин билан эмас, далил билан ишлайлик. Шошилманг. Яна кутамиз. Агар машина кучада ҳаракатда кўринса, тухтатилмасин, кузатилсин.

Бадковоклар Буроннинг амрини бажариб, Фирромни машинага босиб олиб келишди. Бурон “мактаб стадиони” деб аталувчи чанги чикиб ётган ялангликда турган эди. Машина унинг ёнига келиб тўхтади. Фирромни тушириб, кузига боғланган румолни ечдилар, оғзига тикилган латтани олдилар. Бурон уни “ахволинг шуми?” деган истехзоли караш билан каршилади. Яримта ойнанинг нурида бу караш анча аянчли куриниш олган эди. Қўллари боғлиқ Ғайрат машинанинг нариги томонида тургани сабабли Фирром уни курмади. У ғазабини босолмай, Буронга тик келишдан ҳайикмади:

– Мени “фирром” деб ерга уришни яхши курасиз. Бу уйинингизни нима дейиш керак?

– Мен кимордан ҳам, киморвоздан ҳам ҳазар қиламан. Агар сен шу ишни кимор деб уйлаётган бўлсанг, билиб қўй, менинг уйиним доимо ҳалол булади. Сен Улатнинг молини кидираётган эдингми? Менга “шерик бўлинг, юздан етмиши сизники”, деб марҳамат килдингми? Молни топдим, шунинг суюнчисига сени чакиртирдим. Факат бир ишқал чикиб қолди. Сенга мен шерик бўла олмас эканман. Бошқа одамни шерик қиласан энди.

– Кимни?

– Молнинг эгасини!

Орка томондан келган овозни эшитиб Фирром кулоқларига ишонмади. Угирилиб карамокчи эди, Бурон “Кимирлама!” деб буюрди. Шу оннинг узида орка томонидан яқинлашган одам бир қўли билан сочини чангаллаб тортиб, иккинчи қўлидаги тиғни унинг бўғзига қадади.

– Бурон уйинда йуқ одам. Ҳатто даллол ҳам эмас!

Шундай деб Фирромни узи томон угирди. Фирромни кулоқлари алдамаган эди: Улатни курди-ю, кузлари олайиб, жони чикиб кетай деди.

– Қуркиб кетдингми? Қурқма, мен арвоҳ эмасман. Мени улдига чиқарганларнинг сон мингтаси гурда илон-чаёнларга ем булиб ётибди. Сен думбокқинасан. Юзта илоннинг ун кунлик нонуштасига яраб коларсан.

Улатга жавдираб караган Фирромнинг кулоқлари остида Капралнинг огохлантириши жаранглагандай бўлди: “Улатнинг ёниб кетганига ментлар ишонишгандир, мен ишонмайман. Ментлар кумирга айланиб қолган уликни куришган, Улатни куришмаган. Агар Улат қочиб қолган бўлса, унинг тириги энди менга керак эмас. Шерикларига бир марта хиёнат қилган одам ҳеч қачон тўғри бўлолмайди. Ўликми-тирикми, барибир ўлимга ҳукм қилинган. Унинг ўрнини сен босасан!” Одессадаги ўша учрашувда оппоқ тўппончани беришдан мақсади шу эди. Капрал янглишмаган экан, лекин у берган тўппончани қўлга олишга ҳам улгурмади-ку?

Баъзилар буғзига гиғ тиралса, ваҳима тўрига уралиб, “ох, улдим!” деб ҳушидан кетиши мумкин. Лекин Фирром ундайлардан эмас. Ҳар қандай ҳолатда ҳам талвасага тушиш ўрнига тез фикрлаб, воқеани тез таҳлил этиб, тез хулоса чиқаришга уринади. Ҳозир ҳам “улдим!” деб қурқмади. Бу одамлар улдирадиган бўлса, пачакилашиб утиришмайди, ўзлари улдиришмайди, биронтасига пичокни беради, у эса орқадан келадими ё олдиндами, гап-суз қилиб утирмай, буғизлаб қўя қолади.

– Тириклигингизга ишонардим, акамдан суранг, кўп марта айтганман буни, – деди Фирром.

– Биламан, лекин ачинганингдан сурамагансан, мақсадинг маълум. Сен шилта одамсан. Капралнинг калишини ялаб, барака топаман, деддингми? Анави куни Бўрон акамизнинг гўрига тилла ҳайкал қўймоқчимидинг? Сен танти бойваччасан, бу иш қўлингдан келади. Лекин мен ўлгудай хасисман, тиллани исроф қилмайман. Сенга таппидан ҳайкал ясаттираман. Мени гўл қилмоқчи бўлганларнинг нархи шунақа!

– Мен фирром уйин қилмадим. Бу овлокка ҳам узимча келганим йук-ку?

– Сени одам буларсан, деб чақирган эдим, – деди Бурон, уларнинг гапига аралашиб. – Бизнинг ишимизга нега бурнингни тикиб юрибсан?

– Ёрдам бергим келди, сизларни акам деганман, ахир!

– Бизнинг ишимизда ака-укачилик йуқлигини билмасмидинг?

– Сиз нима десангиз шу булади, ул десангиз, улишга тайёрман.

– Сенинг жонинг Бурон акамизнинг кулларида. Мен билан ҳеч қанака ҳисоб-китобинг йук. Шерикчиликни орзу қилган экансан, майли, була қол. Фақат “етмишга-уттиз” деган лақиллатишинг менга утмайди. Тарозининг бир палласида фойданинг юз фоизи булади, иккинчисида сенинг жонинг. Розимисан?

– Розиман.

Улат тигни унинг бугзидан олди, аммо сочини куйиб юбормади, Фирромнинг бошини Ғайрат томон бурди:

– Анави шилта билан шерик эмишсан. Унинг жони нима булади?

– Шерик-перик эмас, у менинг малайим. Картада ҳаммаёғини ютказиб булган.

– Қизим-чи?

– Моҳидилми? – деди Фирром бир оз довдираган ҳолда.

– Менинг биттагина қизим бор.

– Моҳидил бу ишларни билмайди.

– Ҳа, у билмайди. Лекин ишқинг тушибди-ку? Туйдан кейин Одессага уйнагани борар экансан. Қайнотангни таклиф қилмайсанми, Капралнинг кемасига?

– Бу... шунчаки бир гап эди...

– Моҳидилни аканг гаровда ушлаб турмоқчи, кутқаришга ҳаракат қилмайсанми? Эски подшоҳларнинг ишини қилайми: қайси бирларинг кутқарса-

ларинг, киз ўшаники! Ишнинг пачавасини чиқарсанг, кизим бечора увол бўлади. Унинг уволи ҳам сенинг бўйнингда кетади. Мол билан қўлга тушсанг, кечиришим мумкин, лекин кизимга бир нима бўлса, қозикка ўтказаман.

Ўлат шундай деб уни бир силтаб, сочини қўйиб юборди. Ғирром гандираклаб кетди-ю, лекин йиқилмади.

– Қўлига кетмонни берларинг, – деб буюрди Ўлат йигитларга караб. Кетмон узатилгач, яна Ғирромга юзланди: – Кавла. Молни меҳнат қилиб кўмганман. Сенам меҳнат қилиб кавлаб ол. Анқайма, сен аҳмоқ калла, молни мазордан кидириб юрибсан. Мол шу ерда, шу бойликнинг устида болалар ҳар қуни тўп тепишарди.

Ғирром аламини ичига ютиб, кетмонни қаттиқ ерга урди. Четдаги йигитлар Ғайратнинг қўлларини ечиб, белкурак тутқазиди. Иккови бир-бирига дамо-дам караб-караб қўйиб ер кавлашди. Бир-бир ярим кетмон қалинликдаги ер юзаси қаттиқ, у ёғи анча юмшоқ эканига Ғайрат эътибор қилиб, “Демак, бу ер бир неча йил эмас, қузда ёки баҳорда қавланган, бу жойга Ўлат ҳеч нима кўммаган”, деган хулосага келди. Хаёли “акахон”ларининг қангалидан қутилиш, қутулганда ҳам ўз улушини юлиб олишга улгуриш билан банд бўлган Ғирром тупроқнинг майинлигига аҳамият бермади. Астойдил кетмон ураверди. Терга ботиб, томоқлари қуриди. Ер бел баробар қавлангач, қопга ўралган иккита автомашина балони чиқди. Қопда чириш аломатлари йўқлиги Ғайратнинг тахминини тасдиқлади. Ғирромнинг уй-хаёли қопда эмас, балки унинг ичидаги молда эди. Уни қўтариб олиб, Тошкентга ҳайдаб борилиши лозим бўлган милиция машинасининг юкхонасига қўйишгач, Бўрон Ғайратга қалитни узатди.

– Биринчи постларингдан ўтганингдан кейин бирон панада тўхта, озгина дам олвол. Роппа-роса соат

унда иккинчи постларингдан утасан. У ёғига қандай юришинг – хохишинг. Ҳарҳолда, шалдиروق аравангни кийнамаганинг маъкул.

Ғайрат индамай калитни олди-да хайдовчи урнига ўтирди. Ғирром эса нима киларини билмай, бир Улатга, бир Бурунга саросима билан каради:

– Мен-чи?

– Сен уйингда тухум босиб утир. Керак бўлганигда чақирамиз.

– У билан бирга борсам-чи?

– Сен анқовсан. Хитлар изингга тушганини билмайсанми? Сен уйингда жим ўтирсанг, улар ҳам жўжа очиб чикқунингча сабр қилиб пойлашади.

Ғайрат ёнига ўтирган нотаниш йигитга бир қараб олди-ю, индамади.

Ғирромни эса бадқовоқлар бошка машинада ўртага олдилар. Олиб келишдаги қийнок – оғзига латта тикиш, бошга қоп кийгизиш бўлмади. Ғирром бунга шукр қилиш урнига йигитларни хоинликда айблаб, сўқинди. Бадқовоқларнинг бири индамади. Иккинчиси тирсаги билан унинг бикинига бир туртиб “бозорнинг ҳисоби бор”, дегач, Ғирром уйига етгунича жим кетди.

Ғайрат хайдаётган машина катта йўлда қурингани ҳақидаги хабарни олган Равшанов иш белгиланган режа йўлига тушганидан хотиржам бўлди. Бу қалтис режанинг яхши натижа беражагига ишонмаётган Нарзиевнинг ташвиши эса заррача камаймади. Уни Ғайратнинг тақдири эмас, балки режа барбод бўлган тақдирда амалидан ажраш фожиаси кўпроқ ташвишга соларди.

ДУЗАХГА БОШЛАГАН “ЖАННАТ ЙУЛИ”

Эрта тонгда соғилган сутларни Буроннинг узи гузарга олиб борди. Туни билан мижжа кокмаган бўлсада, у тетик кўринарди. Ҳатто сут қабул қилувчи йигитга бир-икки ҳазил гап ҳам айтди. Бугун сал кечроқ келган Ойнисанинг сутни топшириб бўлишини кутди. Ойниса ишини битиргач, унга яқинлашиб, “бир оздан кейин уйимга ўт, зарур гап бор”, деди. Ойниса кизи билан енгил-елпи нонушта қилиб, уни ишга кузатгач, узи Буроннинг уйи томон йўл олди.

Бурон Ойнисани кутиб олгач, ғамгин чехрасига қараб сўради:

– Рангинг сал узгариб турибдими? Мазанг йўқми?

– Этим сал увишяпти. Босим ошганга ухшайди, – деди Ойниса синик оҳангда.

– Бу босим дегани касаллик эмас, бошингга тушган ғурбатларнинг оқибати. Уни дори билан тузатиб бўлмайди. Ғурбатнинг дориси – бахтиёрлик. Сен бир хушхабар эшитиб, узингни бахтиёр ҳис этишинг билан соғайиб кетасан.

– Нима дедингиз? Бу дунёда менга аталган хушхабар бор эканми?

– Бор. Лекин... бу суюнчли хабарни бу ерда эмас, Тошкентда эшитасан. Шунинг учун бугунок Моҳидил билан йўлга чиқишларинг керак. Уйдан ҳеч нима олма, йўлга отланганларингни биров билмасин.

– Нега?

– Энди бу ерга қайтиб келмайсанлар.

– Нега?

– Ҳадеб савол беравермагин-да, айтганимни бажар.

– Мен айтганингизни сўзсиз бажарадиган чурингизманми?

– Унақа дема. Мен сенга ёмонликни раво кўрмайман.

– Ёмонликни раво кўрмасангиз, бизга канақа яхшилик қилмоқчисиз, айтинг?

– Ҳозир айта олмайман. Айтишим мумкин бўлган нарса битта: бугун-эрта уйларида яшашларинг хатарли. Тошкентга кетишларинг керак. Ундан у ёғини уша ерда эшитасан. Сен ҳам, кизинг ҳам чури эмасанлар. Шунча хорликдан кейин маликадай яшашга ҳақларинг бор.

– Мен уйимни ташлаб кетмайман.

– Уйинг шунчалик кадрлими? Нима бор уша уйингда? Бу ерда сенинг раҳмингни ейдиган киминг бор энди? Ота-онанг тириклигида меҳр кўрмаган бўлсанг, энди нимани кўрасан? Гулдай кизинг искирт пивоҳўрларнинг иркит пашшаларини кўриб утиришига қачонгача чидайсан?

Ойниса бу саволларга жавоб беришга улгурмади. Ҳовлига кириб келаётган Моҳидилни кўриб, бир айб устида қўлга тушгандай дув кизариб кетди. Моҳидил эса Бурон билан юзма-юз турган онасига кўзи тушиши билан ҳайратланиб тўхтаб қолди.

– Моҳий, нега келдинг? – дейди Ойниса у томон юриб.

Моҳидил нима мақсадда келганини айта олмасди, шу сабабли “кўрккан олдин мушт кўтарар” кабилида иш кўриб, онасини нимададир айбламоқ қасдида “Узингиз-чи?” деган муқобил саволни берди.

– Амакингнинг маслаҳатли гаплари бор экан... – деди Ойниса узини оқламоқчи бўлгандай.

– Менам бир нарсани сўрамоқчиман, – деди Моҳидил дадил оҳангда.

У ярим соат олдин онаси билан хайрлашгач, қаҳвахонани супуришни бошлаган эди. Кеча пиво кўп келтирилгани сабабли майҳўрларнинг бити тукилганди. Улар кеч кирганда тарқагач, тозалашга Моҳидилнинг кучи ҳам, хуши ҳам қолмай, супур-сидирни эрталабга қолдирганди. Яна бирон соатлардан кейин пиво келтирилиши мумкинлиги сабабли у шошилди. Шу пайт Назира ҳовлиқиб келиб, “эшитдингми, йигитинг яна йўқолганмиш”, деди-ю, унинг тинчини олди.

Моҳидил гарангсиб туриб-туриб, кейин супургини дугонасининг қўлига тутказиб, ўзи милиция идораси томон юрди. Навбатчидан Шухратни сураган эди, “хизмат билан чикиб кетган”, деди. Ғайратни сўраб, “Тошкентга кетган” деган жавобни эшитиб, ажабланди. Йигитнинг хайрлашмай, индамай кетиши унга ғалати туюлди. Кутилмаган бу сафар остида бир шумлик ётганини кўнгли сезди. Ўзича бир тўғри жавоб тополмади, маслаҳатлашадиган одам ҳам йўқ эди. Уйлай-уйлай бир қарорга келиб, бу томон йўл олганди.

Она-болани ноқулай аҳволдан Бўрон қўқарди:

– Моҳий, келганинг яхши бўлди. Маслаҳатли гапим сенга ҳам тегишли, факат... ҳовлида туриб гап-лашмайлик, уйга қирайлик.

Шундай деб ичкарига ўзи йўл бошлади. Она-бола бир-бирларига савол назари билан қараб қўйишгач, аввал Ойниса кейин Моҳидил ҳам уйга қирайди. Бўрон уларга эски стулларни бериб, ўзи темир қаравотига омонат ўтирди.

– Моҳий, нимадан безовтасан? Милиса бола келиб турибдими, пивоҳона атрофида гирдиқапалак бўляптими ҳалигача?

Моҳидил унга тикилди: “Тошкентга кетганини билмайдими ё ўзини овсарликка соляптими?” деб уйлаб, хотиржам оҳангда жавоб берди:

– Келиб турган бўлса, келиб тургандир, гирдиқапалак бўлаётган бўлса бўлаётгандир. Бунақалар камми?

– Бунақаси кам – биттагина, – деди Бўрон муғамбирлик билан қўлимсираб. – Лекин, жиян, бу бола билан бахтингни тополмайсан. Сен-у биз билан у – гўё сув билан олов!

– Менинг улар билан ишим йўқ.

– Ўзинг биласан. Сен нима десанг, шу бўлади.

– Унда бу ҳақда бошқа гапирманг, агар маслаҳатли гапингиз ҳам шу ҳақда бўлса, мен кетдим.

Моҳидил шундай деб астойдил ўрnidан турди.

– Жаҳлинг чикмасин, утир. – деди Бурон жиддийлашиб. – Ойниса, аслида бу кизинг уғил булиб туғилиши керак эди. Мард уғлон буларди. Ҳозир нимага жаҳли чикяпти, биласанми? – Бурон киздан кузини узмай, кулди: – Оппок кизинг сени мендан кизганяпти. Орамизда фақат ака-сингиллик бор, десам ҳам, кунглининг бир чеккасида барибир ишончсизлик бор. Ҳозир сени бу ерда куриб, ичи ёниб кетди, билиб турибман.

– Моҳий, шунака уйлагани уялмайсанми? – деди Ойниса упкаланиб.

– Бу гапни узларидан тукияптилар, ҳечам унақа эмас, – Моҳидил шундай деб узини окламокчи булди. Лекин гап оҳангида барибир яширин рашки сезилди.

– Майли, буни кейин гаплашамиз, – деб Бурон онабола баҳсининг давом этишига йул бермади. – Энди... маслаҳатли гапим шуки... Телевизорда ҳар куни Мексика кинолари буляпти, кураётгандирсанлар-а?

Икки кишига қаратилган савол Моҳидилга ғалати туюлиб, онасидан олдин узи жавоб берди:

– Курсак нима булибди?

– Уйларига диққат қиласанми? Яшашларига ҳавасинг келадими?

– Ҳамма қандай яшаса, улар ҳам шундай яшашади.

– Йу-ук... Сен яхшилаб карагин-да, улар жаннатда яшашади. Одам деган аслида шундай яшаши керак. Менинг ҳаётимни қуявер, узинг онанг билан канака ҳаёт кўрдиларинг? Чойчақага термилиб утириш жонингга тегмадими?

– Ҳеч нарса жонимга тегмади.

– Наҳотки, орзуинг бўлмаса?

– Орзу ҳамма одамда бор, фақат эшакда бўлмайди.

– Бу гапинг нотўғри. Эшак тупроқда мазза қилиб ағанашни орзу қилса керак. Молфаҳм одамларнинг орзуси йук, десанг тўғрироқ буларди. Наҳотки, уша пивохонани ташлаб кетишни орзу қилмайсан?

– Орзу килишим шартми? Истаган куним ташлайман-у, кетавераман. Бировдан сурашим ё ялиниб-кундиришим шарт эмас.

– Ташлаб кетишингга Жасур амакинг йул куймаса-чи?

– У билан ишим йук.

– Лекин унинг сен билан иши бор... Очикрок айтсам: ишки бор.

– Нима? Вой, кунглимнинг кучаси! Турки курсин унинг.

– Жахлинг чикмасин-у, шунақа нияти борлигини билиб куйишинг керак. Аслида-ку... сенларга утказиб куйган жойи йук. Лекин даъвоси катта. Милиса болангнинг унинг атрофида айланишиб юриши менга ёкмаяпти. Болани ундан айириб олишимиз керак.

– “Айириб олишимиз”? Ким айириб олади?

– Хоҳласанг... мен.

– У сизнинг ёрдамингизга муҳтож эмас. Истаса, узи айрилиб кетаверади. Сиз нега унга кайғуряпсиз? Атрофимда гирдикапалак бўлиши ёкмаяпти-ку?

– Ҳа, ёкмаяпти. Онангга ҳам ёкмаяпти. Сенга ёкаётганга ухшайди. Мен сенинг кунглингга карашга мажбурман. Отанг шундай васият қилган.

– Уша... “милиса бола” ҳозир қаерда, билмайсизми?

Моҳидил суҳбат маромидан айёрлик билан фойдаланиб, шу саволни берди-да, унинг кузларига тикилди. Бурон кизнинг мақсадини англади, ундан нигоҳини олиб кочмади, узини хотиржам тутиб, жавоб қилди:

– Кеча кузим тушувди, сен томонга анча қараб турди. Пивоҳурларинг билан овора эдинг, сезмадинг. Кейин хужайинининг машинасига утириб, қаёққадир кетди. Хужайини уни ёктириб, ёнига олганга ухшайди.

– Эрталаб қурмадингизми?

– Эрталабми? Агар ҳар қадамини кузатинг, деб айтганингда, бу ишни боқлардим. Кеча чойхонада утирганимда тасодифан кузим тушди. Қаёққа борга-

нини балки уртоғи билар? Хужайиннинг машинасида юриш осонмас, эрки узида бўлмайди.

– Унда...

– Моҳий, бўлди, куп эзмалик қилма. Амакин зарур маслаҳат билан чақирибди. Уйда яшашимиз хатарли экан. Бугуноқ Тошкентга кетишимиз шарт эмиш.

– Нега?

– Уша ерда бизни яхши хабар кутаётганмиш.

Ойниса “қолганини узидан сура”, дегандай Бурон томон имлаб кўйди.

– Қанақа хабар?

– Қанақалигини уша ерда эшитасан. Менинг билганим – бундан бу ёғига мексикаликларга ухшаб яйраб яшайсанлар.

– Ушанақа яшашни истамасак-чи?

– Қайсарлик қилма. Уйлаш учун бир-икки соат вақтларинг бор.

Аслида уйлашнинг мутлақо ҳожати йўқ, қарор қабул қилинган, бажарилиши шарт эди. Бурон онаболани сал тинчитиш учун уйлаб қуришга изн бермокчи эди.

– Хуп, уйга бориб, уйлаб келамиз.

– Шу ерда уйлайсанлар.

Бурон бу гапни қатъий оҳангда айтгани учун онаболада енгил хавотир уйғонди.

– Агар кўнглингизда яхши ният бўлса, нега зўрлик қиляпсиз? – деди Моҳидил ўрнидан туриб.

– Баъзан яхшилиқнинг яхшилиқ эканини зўрлаб тушунтиришга тўғри келади, – деди Бурон. – Отангни олиб кетишгандан бери сенлар худди чуғ устида яшагандай бўдиларинг. Сен эҳтимол, сезмагандирсан. Лекин онанг у ёқда қурадиганини қуриб келди. Отангнинг анча молни беркитишга улгургани тўғри. Уни бир томондан милиса кидиряпти, иккинчи томондан молнинг эгалари. Милиса кидириб-кидириб, охири ҳафсаласи пир бўлиши мумкин. Лекин молнинг эгала-

ри сунгги граммни ундириб олмагунича тинчимайди. Унгача икковингнинг жонинг гаровда туради. Иккитасининг келгани эсинглардан чикмагандир?

Ойниса хурсиниб куйиб, ноилож бош ирғаб, тасдик ишорасини қилди. Моҳидил уша машъум тунни эслагиси келмагандай тескари қаради.

Бунақа воқеалар унутилмайди. Ушанда Бурон унинг уйига тасодифан келмаган эди. Эрталабдан нимагадир кунгли ғаш бўлди. Сут топширувчилар орасида Ойнисани курмагач, хавотирланиб, уйига борди. Ҳовлида ҳеч ким кўринмади. Овоз бериб, чақирди, жавоб бўлмади. Ичкарига эҳтиётлик билан кирди. Остона ҳатлаши билан биқинига тўппонча тиралди. Шундай бўлишини кутгани сабабли шошиб қолмади. “Қимирлама!” деган буйруққа жавобан “Тўппончангдаги укинг менга аталмаган, адашма, ошна!” деб хотиржам жавоб берди. Уй турида Ойниса кизини елкасидан кучганича жавдираб утирарди. Уларнинг рупарасида бир нотаниш эркак, яна биттаси узининг орқасидан тўппонча тираб турибди: “Демак, булар икки киши”, деган хулосага келди Бурон.

– Бу ким? – деб сўради Ойнисанинг рупарасидаги одам тунг оҳангда.

– Акам... – деди Ойниса титроқ оҳангда.

– Лакиллатма! Бунақа аканг йук.

– Тутинган акам...

– Ҳа, тутинган акасиман, ишонавер, – деб уни тасдиқлади Бурон. – Менга яхшилаб қара, танишинг керак. Мен – Буронман!

Шундай дегач, биқинга тиралган тўппонча олинди. Орқадаги одам олдинга утиб, Буронга тикилди, кейин шериги билан кўз уриштириб олди. Хужайинлари уларни бу томонга юборишаётганда Бурон деган одамга дуч келмасликни тавсия қилишган эди. Уларнинг иккиланишидан фойдаланган Бурон Ойниса томон юрди:

– Бу меҳмонлар ким, сингилжон?

– Эримнинг ошналари... Эримда озгина омонатлари колиб кетган экан... шуни кидириб келишибди.

– Омонатни суриштириб келишган бўлишса, оқибатли ошналар экан. Омонатга хиёнат қилиш мумкинмас. Сингилжон, сенлар чиқиб турларинг-чи, ўзимиз келишиб оламиз.

– Мумкинмас, – деди чакирилмаган меҳмонларнинг бири.

– Мумкин, – деди Бурон. – Мен бор жойда ҳамма нарса мумкин. Буларни нима қиласан, гаровга мени олавер. Булардан фойда йўқ, ҳамма фойда менда!

Дадил айтилган гап таъсир қилиб, улар Буроннинг амрига бўйсунди. Ойниса ҳовлига чиқишлари билан Моҳидилни Назираларникига жунатиб, ўзи ичкаридаги келишув оқибатини жонҳолатда қута бошлади. Ичкаридаги гап-суз узоқ давом этмади. Аввал Бурон, кейин меҳмонлар чиқиб келишди. Туни билан уларни сиқувга олган тунг одам Ойнисага яқинлашиб, “Озгина тушунмовчилик утибди, аслида бизда эрингизнинг хақи қолган экан, эрта-индин ташлаб кетамиз”, деб узр сураган булди-да, тез-тез юриб чиқиб кетди.

– Буларнинг ишида шунақа чалкашликлар бўлиб туради. Бир халта қорадорини йўқотиб, эрингдан қуриб юришган экан. Қаерга беркитганларини ўзлари эслаб қилишди. Бошқа келишмайди, хавотир олма.

Бурон шундай деб изига қайтган, эртасига эса “кечагилар сени яна безовта қилмай, менга ташлаб кетишди”, деб бир урам пул олиб келган эди. Буроннинг ичкарида улар билан нимага келишгани Ойнисага номаълумлигича қолди. Лекин пулни ўшалар ташлаб кетишганига унча ишонмади.

Бурон ҳозир бу воқеани бежиз эслатмади. Ушанда у “Хавотир олма, бошқа келишмайди”, дегани билан Ойнисани хавотир тарк этмаган эди.

– Эсларингдан чикмаган бўлса, ушандагилар муҳлат бериб кетишган эди. Мен жонимни гаровга қўйиб, молни топиб беришга ваъда қилувдим. Ўша муҳлат

охирлаб қолди. Уғри сузида туриши керак. Мол топилмаса, уларга битта менинг жоним кифоя қилмайди. Шунинг учун кетишларинг шарт.

– Менга аталган ёқимли хабарингиз шумиди? – деди Ойниса синиқ оҳангда.

– Яхши хабар сени Тошкентда кутяпти.

– Гапларингизда ёлғон куп, – деди Моҳидил қайсарлик билан.

Она-боланинг ужарлиги, яхши гапга тушунмаслиги Буронга малол кела бошлади. Жаҳли чиқиб, қошларини чимирди. Агар рупарасидагилар уз оламининг одамлари бўлишганда уларга гап тушунтириш қийин эмасди. Гап укмайдиганларнинг ҳукми унданда осон эди. Буларни нима қилсин? Суколмаса... уролмаса... Энг муҳими – туғри гапни айта олмаса!

Туғри гапни айтиш осон эди:

...эринг тирик, у сенларни олиб кетгани келган... сенларни бахтли қилмоқчи... факат... бу ерда сенлар билан куриша олмайди...

Айтиш-ку, осон, лекин ужар она-бола бунга ҳам дарров ишона қолмайди, исбот талаб қилади. Гапининг ростлигини исбот этмоқ учун барча ҳақиқатни бир бошдан айтиб бериши керакми? “Зона”да Улатнинг яқинлашгани, сирдан огоҳ қилгани, лули билан таништиргани... Кейин қочиш режасини уйлаб топилгани...

Улат қочгач, Сибирда юра туриши лозим эди. Наркобаронга ёлланиши лозим бўлган Бурон хизматини адо этгач, Ойниса билан Моҳидилни Магаданга етказиб келишни зиммасига олган эди. Наркобарон бир-бири билан қовушган бу жабрдийда оилани балиқчилар кемасида Японияга ўтказиши, кейин Гонконгдан жой қилиб бериши мўлжалланганди. Ҳамма иш ўша режа бўйича бораётган эди... Кутилмаганда Улат пайдо бўлиб, Бурон ҳам шошиб қолди. Наркобарон Буронга ишонмаганми ё бошқа бир нарсадан хавотирланганми, ҳарҳолда молни етказиб келишни

Улатнинг зиммасига юклабди. Улат жони кил устида эканини биларди, билса-да, буйрукка буйсунишга мажбур эди. Ясситепага яширинча келгач, режага узгартиришлар киритилди: Улат молни чегарада қабул қилиб олади, Бурон эса унинг оиласини Тошкентга етказди. Мол бароннинг қулига етиб боргунича Ойниса билан Моҳидил Владивостокда бўлишлари шарт. Милиция Ғайрат билан овора бўлиб, чалғиб турганда Улат Оқтомдан ўтиб олиши керак. Бурон у билан уша ерда учрашиб, Хукизбурунгача кузатади-ю, кейин йуллари айри бўлиб, Тошкентга ёлғиз йул олади. Икки йигит ҳамроҳлигида етказиб келинган она-бола билан уша соатдаёқ Чимкентга жунайди. У ерда поездга ўтириб, тўрт кундан сўнг манзилга эсон-омон етиб боради. Бу орада Улат ҳам барон топширган вазифани бажариб, Тинч уммон қирғоғига етиб келади...

Ҳаммаси аниқ ҳисобланган. Ҳагто милиция йулга тўғоноқ бўлган тақдирда сарф бўладиган вақт ҳам инобатга олинган. Владивостокдаги учрашувда бир кун нари-берисида фарқ бўлиши мумкин...

Бурон ҳозир келажак бахтига ишонмаётган она-болага шуни айтиб, тушунтиришга уриниши керакми? Ундан кўра уларни зўрлик билан олиб кетган осонроқ. Кармангачами ё Самарқандгачами ғиди-биди қилишар, кейин тақдирга тан беришдан ўзга чоралари қолмайди. Энг яхшиси, қош қорайгач, томирларига эм игнасида уйқу дори берилади-ю, тинчгина йулга чиқилади. Милиция тўхтатиб, машина ичига қараганда ҳам ухлаб ётган она-боладан шубҳа қилмайди... Шу ахдга келган Бурон “Барс!” деб чақирди. Бир одамнинг лақаби айтилган бўлса-да, дахлиз ортидаги ертўладан икки йигит чиқиб келиб, “буюринг хужайин”, дегандай эшик томонга ўтиб, она-боланинг йулини тўсиб туриб олишди.

– Мендан хафа бўлмаларинг, жонларингни сақлаб қолиш учун шундай қилишга мажбурман. Қоронғи

тушгунича шу ерда утирасанлар. Йўлда килик килмаларинг. Ойниса, сен кўпни кўрган хотинсан, кизингга ухшаб қайсарлик килмай, уни тинчит. Дод-войнинг фойдаси йўқ. Агар бахтларинг очилмаса, бетимга тупурасан.

– Бусиз ҳам тупуришга арзийдиган иш қияпсиз! – деди Ойниса овозини баландлатиб.

Бўрон унга эътибор бермай, йигитларга имо қилди. Уларнинг бири Моҳидилни биллагидан тутди, иккинчиси чакқонлик билан Ойнисанинг кўлларини қайириб, боғлаб қўйди. Ойниса қаршилик билдирмади, лекин Моҳидил типирчилаб, йигитлардан бирининг қўлини тишлаб ҳам олди. Тоғ қизи ҳарқанча чакқон ва тез бўлмасин, икки кучли йигитга бас кела олмади. Онабола тинчигач, Бўрон улардан яна узр сўраб, тайёрлаб қўйган сафар халтасини олди-да, ташқарига чиқди. Ҳовлига кириб келаётган Нишонбойни кўриб “оббо!” деди-ю, тухтади. Орқасидан эргашиб чиққан йигит “буни нима қиламиз?” дегандай савол назари билан қаради. Бўрон кўз қараши билан “индама”, деб буюрди.

– Ҳа, Нишонбой, тинчликми? Нега шошиб қолдинг? – деди Бўрон у томон юриб.

– Солиқчини тинчитиб келяпман. Ҳисоб-китобда янглишганини исбот қилиб бердим. Энди бизга даъво-си йўқ. Ҳисобни атай бузиб ёзган-да. Бизни қўрқитиб, чойчақа ишлаб олмоқчи бўлган.

– Нишонбой, бола пакирни бекор қийнабсан, уларнинг ҳам тирикчилиги бор-да, – деди Бўрон кулимсираб.

– Тирикчилиги бўлса, эгилиб ишласин, тер туксин, – деди Нишонбой уjarлик билан.

– Қойил йигитсан-да, аслида сени “зона”га бошлик қилиб қўйиш керак.

– Қанақа зонага? – деб ажабланди Нишонбой.

– Бу ёққа кел, утир, – деди Бўрон уни супага бошлаб. Нишонбой утиргач, сафар халтасини очиб, ичидан отасининг кундалигини олди.

– Сенинг иккита айбинг бор: биринчиси – кўр-қоксан, иккинчиси – ҳаддан ташқари тўғрисиан. Шунга карамай, яхши одамсан, сенга ишонсам бўлади. Мен шошилинич равишда кетишим керак. Келганинг яхши бўлди, сенга учта топшириғим бор: биринчиси – шу дафтарни Норйигит акангга бериб қўясан. Уқиб, ўзи тушуниб олади. Битта нарсани айтиб қўйсанг бўлди – шу дафтардагиларни менинг отам ёзган. Иккинчи топшириғим: молбоқарлар билан соғувчиларга биттадан сигир берасан, иккитаси сенга, биттасини ўзинг бокасан, биттасини қайнонангга бериб, уни тинчитасан. Қолган сигирлар Норйигит акангники. Истаса, ўзига олсин, хоҳласа, одамларга бўлиб берсин. Ҳукумаг одамлари ис олгунича шу ишларни қилиб, фермани тугатадиган хат-қоғозларни тўғрилаб қўй. Ҳукумагага сигирнинг думи ҳам тегмасин, тушундингми? Учинчи топшириғим – шу ерда қоронғи тушгунча қимирламай утирасан. Ичкарида меҳмонлар бор. Қимлиги билан ишинг бўлмасин, қизиқиб карама. Қарасанг, кўзингдан айрилиб қолишинг мумкин, чуқийдиган бургут бор. Биров кирмасин ҳам, чикмасин ҳам. Қочиб қолишни ҳам уйлама. Меҳмонларни ё ўзим келиб олиб кетаман ё бирон одамни юбораман. Гапларимга тушундингми?

– Тушундим-у...

– Тушунган бўлсанг, савол берма. Бажар. Жойингдан қимирлама!

Шундай деб мотоциклга утирди. Ҳар қандай амрни бажаришга шай турган йигит кажавадан жой олди-ю, орқасига ўгирилиб, қўлини томоғига юборди-да, “сўйиласан”, деган ишорани қилди. Буни кўрган Нишонбойнинг жон-пони чиқиб, вужудини кўрқув титроғи босди. Қандайдир ёмон иш бўлаётганини кўнгли сезиб, ипсиз боғланганича жойида қотди.

Қиморда ютиб олинган “дала ҳовли” деб аталувчи уйига олиб борилган Фирром кафасга ташланган ваҳший ҳайвон ҳолатига тушди. Ғазабини босиш учун коньякни шишаси билан кутариб ичди. Ичи баттар куйди. Бадковоклар чикиб, уларнинг ўрнида мушаклари уйнаб турган бақувват бир йигит колгач, Фирром ташқарида асосий уйинлар бошланганини англаб, баттар тўлғонди. Бу ердан кутилиш чорасини излади. Яна ютокиб ичгач, ўзини мастликка солиб, диванга узола тушди. Ғўдирана-ғўдирана ухлаб қолгандай бўлди. Шу билан йигитнинг сергаклигини сусайтирмоқчи эди, муддаосига етди. Йигит деразага яқинлашиб, ташқарига қарамоқчи бўлганида сапчиб турди-да, коньяк шишасини олиб, унинг бошига зарб билан урди. Бу йигитга бир зарб етарли эмасди, кўзлари олайди-ю, йиқилмади. Шунда стол устидаги шампан шишаси билан урди-да, столи ғаладонидан оқ тўппончасини олиб, ўзини ташқарига отди.

Фирром машинасига ўтириб, жонҳолатда газни босиб, тезлатди.

Мактаб спорт майдончасида Бўрондан қалитни олган Ғайрат соат унга қадар бир панада дам олган бўлиб, катта йўлга чиққандан кейин ҳам машинани тезлатмади, Бўроннинг маслаҳатига амал қилиб, “шалдиروق арава”сини қийнамади. Ёнидан жой олган йигит бундан ғашланиб, “тошбақа юриш билан Тошкентга қачон етиб бормоқчисан?” деб минғирлади.

– Эски машина лочиндай учолмайди. Тошбақа юриш билан бўлса ҳам етиб олсак катта гап. Топшириладиган машина деб ичак-чавағини суғуриб олишган. Итар-итар қилиб, тилимиз осилиб қолмаяптими, Худога шукр, – деди Ғайрат. Кейин эснаганича қўшиб кўйди: – Ҳали учинчи постда тўхтаб ўтишим керак.

– Нега?

– Битта гапни хўжайинларимга етказиб кўйишим керак экан.

Йигит индамади. “Ҳамма гапни билади, шошилмай юришимга ҳам қарши эмас, менга хўжайинлигини билдириб кўйиш учун шунчаки бир минғирлаб кўйди”, деб ўйлади Ғайрат.

Учинчи постда тўхтаб, старшина билан биттадан чекишга ҳам улгурди. Йигит ундан кўз узмай, жойидан жилмади. Ғайрат старшина билан хайрлашиб, машинасига ўтиришдан олдин олд филдиракни тепиб кўриб, узун хуштак чалди.

– Ишқал чиқиб қолди, ошнажон, балон ўладиган эди, шу ерда жанозасини ўқир эканмиз.

Йигит унинг гапига ишонмай пастга тушиб, энгашиб қаради: чиндан ҳам балон пучмайиб қолган эди.

– Латтаси чиқиб ётган балонда онангникига етиб олмоқчи эдингми?! – деб сўқинди.

– Онамникига етиб олиш учун балонни алмаштириш керак, – деди Ғайрат.

– Алмаштир, нимага қараб турибсан?

– Алмаштириш учун домкрат керак. Домкрат эга-сида қолган. Старшинадан илтимос қиламиз, биронта машинани тўхтатиб беради.

Йигит шошилмаётган бўлса ҳам, Ғайратнинг бу ҳаракатларида бир шумликни сезиб, хавотирланди.

Старшина ёрдамида домкрат топилди. Ғайратнинг қули ишда, хаёли эса бу йигитдан қутилиб орқага қайтишнинг иложини қилишда эди. У Бурон курсатган туфли, кўйлак ва суратга шубҳа билан қараган бўлса-да, Моҳидилни кўрмай узоққа кета олмасди.

Филдирак алмаштирилиб, йўлга тушилгач, йигит сал хотиржам бўлди. Ғайрат машинани тезлатмади. Бу орада пешкўзгу орқали қараб, изма-из келаётган машинага кўзи тушди. Катта тезликда яқинлашаётган машина чирокларини ёқиб-ўчириб, “тўхта” ишорасини қилди. Йўлдан кўз узмай утирган йигит бунини сезмади. Ғайрат эса Ғирромнинг машинасини таниди.

Энди дадил ҳаракат қилиш фурсати келганини англаб, машинани тезлатди.

– Ҳа, нима бўлди? – деди йигит ажабланиб.

– Орқада дум пайдо бўлди.

Йигит орқасига ўгирилиши билан Ғайрат тормозни босди. Йигит узини тутолмай, чаккаси билан пешойнага урилиб гангиди. Ғайрат унинг гарданига бир уриб, ҳушсизлантирди-да машинадан тушиб, Ғирром билан рўпара келишга шайланди. Бу орада Ғирромнинг машинаси келиб тўхтади. Ғазаб оловида ёнаётган Ғирром машинадан тушасолиб, Ғайратни “Аблаҳ! Соткин!!” деб сўка кетди:

Оғзидан тупук сачратганича сўкинаётган Ғирром бу билан кифояланмай, Ғайратни урмоқчи бўлиб ташланди. Ғайрат чакқонлик билан узини четга олди-да, мункиб кетган Ғирромнинг гарданига енгил мушт урган эди, у мувозанатини сақлаб қололмай юзтубан йиқилди. Ғайрат энгашиб, уни билагидан ушлаб кўтарди.

– Соткин менми ё сизми, себзорлик акахон? Мени уларга ким рўпара қилди?

– Билмайман, – деди Ғирром лабини билагига артиб. – Улар ғирром ўйинга ўтишди. Менинг кўнглим ғирромни доим сезади. Юкхонани оч, шунча молни сенга ишонишлари мумкин эмас.

Ғайрат буйрукни бажаришдан олдин унга тик қараб сўради:

– Моҳидил қаерда? Унга нима бўлди?

– Унга нима бўлиши керак? Кечки пайт ишда эди.

Ғайрат унинг гапига ишонгандай бўлиб, машинанинг орқа томонига ўтди-да, юкхона эшигини кўтарди. Ғирром шошилиб, қопнинг оғзини очди.

– Пичоқ борми, тилиб ташла буни! – деб бақирди Ғирром.

– Билмайман, қарай-чи?

Машинада пичоқ бўлиши гумон эди, шу сабабли қидириб ўтирмай, ҳушсиз йигитнинг чўнтагини қавлаб, тугмачали пичоқни олди-да, Ғирромнинг амрини

бажарди. Ғирром тилинган ғилдирак ичидаги халтачалардан бирини олиб, таталаб очгач, бармоғини ботириб, кейин ялаб кўрди-да тупуриб ташлаб, яраланган ваҳший каби ўкириб юборди:

– Ҳаромилар! Итдан тарқаганлар! Мени ҳариф қилишмоқчи бўлишдими? Мени-я?! Қаерга гум бўлишганини билмас эканманми? Октомга кетишган... Ҳа, Октомда улар! Мендан кутилиб бупти! Энди гап бундай: майли, сен уларнинг айтганини қилиб, туғрига кетавер. Булар билан ўзим ҳисоб-китоб қиламан. Тошкентда юра тур, сени ўзим топиб, ҳақингни бераман.

Ғирром жавоб кутмай, машинасига шошилиб ўтирди. Кескин бурилиб, изига қайта бошлади. Ғайрат иккиланиб, унинг изидан қараб турди. Кейин аниқ бир қарорга келолмай, машинага ўтириб, озгина юрди. Сўнг бир тўхтамга келиб, машина эшигини очди-да, хушига кела бошлаган йигитни туртиб, тушириб юборди. Яна бир оз юргач, кескин бурилиб, тезликни оширди.

Моҳидилни Ғирромнинг боғидаги уйда деб гумон қилгани учун ўша томон йўл олди. Меҳмонхонада боши ёрилган йигит ётарди. Ғайрат ҳаммаёқни титиб чиқди, Моҳидилнинг изи ҳам топилмади.

Қаерда бўлиши мумкин?

Уйда эмасдир... Уйга бориш учун гузардан ўтиш керак. Ясситепада кўриниши эса мутлақо мумкин эмас.

Бўроннинг уйи-чи? Қишлоқнинг энг четида. Гаровга олгани рост бўлса, яшириш учун энг қулай жой...

Шу тўхтамга келиб, қишлоқнинг тош йўлига ўтди. Бўроннинг ҳовлисида ўтирган Нишонбойни у танимас эди. Нишонбой милиция кийимидаги йигитни кўриб кўрқиб кетди. Оёқлари қалтираб, беихтиёр ўрnidан турди.

– Бўрон қани? – деди Ғайрат унга тик келиб.

– Кетди, – деди Нишонбой довдираб.

– Қаёққа кетди?

– Билмадим...

– Узинг кимсан?

– Шу фермада ишлайман. Бошқа ишларга менинг алокам йук.

– Қанака ишларга?

– Уйда меҳмонлар бор экан, лекин мен уларнинг кимлигини билмайман. Бўрон акам “биров кирмасин ҳам, чикмасин ҳам”, деб кетдилар. Кечки пайт ё узлари келарканлар ё одам юборарканлар.

“Моҳидил шу ерда, – деб уйлади Ғайрат. – “Меҳмонлар”, деяпти, ичкарида яна ким бўлиши мумкин?”

– Бу ёққа юр, – деди Ғайрат, уни елкасидан ушлаб.

– Нега?

– Уйга кириб қараб чиқасан, ким борлигини менга билиб бер.

– Хужайин ҳеч ким кирмасин, деганлар.

– Сен киришинг мумкин, юр, имиллама.

Нишонбой эшикни аста очиб, ичкарига бир қадам қўйди-ю, пойлаб турган йигитнинг зарбасига учраб, худди коптоқдай юмалаб кетди. Шундай бўлишини кутган Ғайрат эса фурсатни бой бермай ичкарига отилди. Йигит мушт туширишга улгурмай қолди. Икки уртада олишув бошланди. Уй ичи бир пасда остин-устун бўлиб кетди. Йигит бақувват ва чаккон бўлишига қарамай, Ғайратнинг усулларига бас кела олмади, гарданига қаттиқ мушт тушгач, чўзилиб қолди.

Ғайрат арқонни кесиб, Моҳидилни бушатди. Қўрқувдан титраётган Нишонбой ўрнидан туриб, Ойнисани арқондан бушатмоқчи бўлди. Бирок, титроқ бармоқлари арқон тугунини ечишга ожизлик қилди. Ғайрат уни четга суриб, арқонни пичоқ билан кесди.

– Бўрон қаёққа кетди, билмайсизми? – деб сўради Ғайрат Моҳидилдан.

Ҳам узининг қутулгани, ҳам йигитини кўрганидан кувониб, уни кучиб ўпишга тайёр қиз бу саволни эшитиб гангиб қолди. “Мен билмайман, сиз биларсиз?” деган маънода жавдираб, онасига қаради.

– Улар қаёққа кетишаётганини айтишармиди? – деди Ойниса.

– Сизлардан нимани талаб қилди?

– Биз бу ердан кетиб, бахтли булишимиз керак экан.

“Буниси қизиқ бўлди-ю?” – деб ажабланди Ғайрат. Уйлашга фурсати йўқ эди. Ғирромнинг бояги гапини эслаб:

– Оқтом бу ердан узоқдами? – деб сўради.

– Паридара эсингиздами? – деди Моҳидил. – Уша тоғнинг ортида. Одам етиб бориши қийин бўлган жой. Оқтомда жудаям катта ғор бор. “Ғорда аждаҳо яшайди”, деб болаларни кўрқитишади. Мен бир марта борганман. Ғордан увиллаган овоз эшитилиб туради.

– Менга йўл кўрсата оласизми?

– Йўқ, кўрсата олмайди, – Ойниса шундай деб қизи олдига қалқон каби туриб олди.

– Кўрсатаман, – деди Моҳидил уни четлаб ўтиб.

– Моҳий, жиннилик қилма! – деб бакириб юборди Ойниса. Унинг хавотири Ғайратга таъсир қилиб, фикридан қайтди:

– Онангиз тўғри айтяптилар. Сиз борадиган жой эмас... – Шундай деб Нишонбойга қаради: – Оқтомга сен бошлаб борасан.

– Мен... у ёқларда бўлмаганман, билмайман, – деди Нишонбой довриаб.

– Паридарага борган бўлсангиз, Оқтомни топиш қийин эмас, – деди Ойниса, уни бошига ёғилажак балодан кутқариб. – Паридарага бир чақиримча етмай, ўннга бурилсангиз, уч-тўрт чақиримдан кейин Оқтомга олиб борадиган яккатовон йўлга тақалади. Жар ёқалаб кунботар томонга кетсангиз, Оқтомга етасиз. Сизни биров етаклаб юриши шарт ҳам эмас.

– Унда... сиздан илтимос, ҳозир менинг ишхонамга бориб, полковник Равшанов деган одамга учраб, бўлган воқеани айтиб берсангиз.

– Мена-а? Ҳеч қачон! – деди Ойниса қатъий оҳангда.

– Унда сен борасан, – деди Ғайрат Нишонбойга.

Бу ишларга аралашиб, бирон балога йулиқишдан кўркаётган Нишонбойни баттар ваҳима босди.

– Мен... боролмайман... оёғим чикқанга ухшайди.

– Эмаклаб булса ҳам борасан. Бормасанг, жиноятчиларнинг шериги сифатида камалиб кетасан!

Нишонбой бу буйрукни эшитиб, ҳозирнинг узида камоққа тушиб қолгандай ҳолсизланиб, утириб қолди.

Ғайрат Моҳидилнинг кўзларига қаради: бошлари узра бало булути қуланка солиб турганига қарамай, бу кўзлардаги муҳаббат чўғи сўнмаган эди.

Юрак дуқури эса “Кетманг!” деб нола қилди.

Қизнинг сассиз ноласини Ғайрат эшитиб, юраги қалқиб кетди. На афсуски, қизга узоқ қараб туролмасди. Шарт бурилиб, ҳовли томон шошилди. Моҳидил унга эргашмоқчи эди, онаси билагидан маҳкам тутиб қолди. Аввалига Моҳидил онсининг амрига бўйсунгандай бўлди. Кейин бир силтаниб билагини бўшатди-да, йигитнинг изидан отилди. Ғайрат моторни ўт олдиришга улгурмай етиб келиб, олд эшикни жонҳолатда очди-да, ўзини ўриндикка ташлади.

– Сиз... қолинг, – деди Ғайрат ялиниш оҳангида.

– Тез юринг! – деди қиз буйрук оҳангида.

Қизнинг амри муҳаббат кули учун вожиб бўлди. Қизининг изидан югурган Ойниса етиб келмай, машина бир силтаниб, ортидан чанг қутарганича тез юриб кетди.

Ойниса уларнинг изидан алам билан қараб қолди. Кунгли ғашланиб, “қизингни охириги марта қурган бўлсанг-чи?” деган ғаламис фикр уйғонди-ю, дилини тилим-тилим қилиб ташлади. Вужудини жон тарк этгандай бўлиб, ерга утириб қолди. Ичкаридан қурқапаса чикқан Нишонбой уни бу аҳволда кўриб, ёрдам беришни уйламай, куча томон шошилди.

– Милисага югур, – деди Ойниса, ўтирган жойида.

Нишонбой орқасига қарамай, қочиб қолди.

Ойниса бир оздан кейин ўзига келиб ўрнидан турди. Ўзи хоҳламаса ҳам, мадорсиз оёқлари уни милиция идорасига бошлаб борди. Эшикни очиб ичкарига бир қадам босди-да, навбатчилар ўтирадиган томонга қараб:

– Ғайрат Октомга кетди. Қидираётган одамларинг ҳам уша ёқда, – деб орқасига ўгирилди. Остонага қадам куйганида орқа томондан:

– Раҳмат, синглим, – деган таниш овозни эшитиб, тўхтади. Овоз таниш эди, лекин кимники эканини эслай олмай орқасига ўгирилди. Қирган пайти навбатчилик пулти олдида турган одамга эътибор бермаган эди. Энди қараб, Равшановни таниди.

Қамалган пайтида, бир неча ҳафталик қийин-қистовдан кейин шу одам тергов қилган эди. Олдингиларига ўхшаб дуқ-пуписа қилмай, осойишта савол-жавоб қилган бу одамни унутиш мумкин эмасди. Учинчи терговдан кейин бир парча қоғоз узатиб, “синглим, сизни англашилмовчилик билан қамокқа олишибди, айбингиз йўқлиги аниқланди, озодсиз”, деган одам ёдига муҳрланиб қолган эди...

– Қизим ҳам у билан бирга кетди, қутқаринг уларни... – деди Ойниса ўтинч билан.

* * *

Бўроннинг уйидан узоклашишгач, Моҳидил йигитга қараб сўради:

– Сиз... улар билан бирга эмасмисиз? Ҳамма қилиқларингиз найрангмиди?

Ғайрат йўлдан куз узмай, хотиржам равишда жавоб берди:

– Буни кейин тушунтириб бераман.

Моҳидил бу жавоб билан қаноатланиб, жим кетди.

Машина тоғ йўлидан юқорилагани сайин йўтали тутган хаста одамдай бўлиб қолди. Охири тўхтади. Икковлари тушиб бир оз юришгач, Ғирромнинг машинасига дуч келишди. Яна бир оздан кейин йўл адоғида мотоциклни кўришди.

– Бу ёғи яккатовон йўл, – деди Моҳидил.

Ғайрат қизни қайтариб юбориш мақсадида “машина ҳайдашни биласизми?” деб сўради.

– Сал-пал.

– Унда юринг, – Ғайрат оркага кайтиб, машинани бурди. – Ё Шухратни ё Равшанов деган одамни топиб, айтинг: Октомга тез етиб келишсин.

– Мен сиз билан бораман. Равшановингизга гапингизни Нишонбой етказди.

– Кўрқок одамга ўхшайди, бормайди. Машинага утиринг.

Моҳидил яна бир оз ўжарлик қилди, кейин Ғайратга ёрдам зарур эканини англаб, буйрукка итоат этди.

Итоат этди-ю... Ғайратни бир умрлик пушаймон алангасига отиб кетди.

Қайсарлик қилганда эди... “Сиз билан биргаман”, деб оёқ тираб олганда эди...

Ғайрат ҳозирча бу пушаймондан узок, унинг фикри-зикри Ғирромга етиб олиш...

Қиз кетгач, Ғайрат сўкмоқ бўйлаб югурди. Йигит ҳар канча чиниққан бўлмасин, баланд тоғ сўкмоғида югуриш нафасни кайтариб, халлослатиб кўяди. Рупарада кафтдай яланглик кўриниб, дам олишни ўйлаган чоғида буталар орасидан кимдир отилиб чиқиб уни чалиб юборди. Ғайрат мункиб кетди-ю, лекин тезда ўзини ўнглаб олиб, оркадан бериладиган зарбага қарши шайланди. Лекин зарба берилмади. Тўппончанинг ўқланган овози эшитилиб, Ғайрат ўзини ерга отди. Биринчи ўқ хато кетди. Ғайрат ўзини бута ортига олиб, Ғирромни чалғитиш йўлини излади. Ғирром зийрак эди, Ғайрат таваккал қилиб, ўзини у томон отганда тепкини босишга улгурди, Ғайратнинг елкасига теккан ўқ баданини жизиллатиб юборди. Бирок, Ғайрат бу оғриқни енгиб, Ғирромнинг тўппонча ушлаган қўлини мўлжаллаб тепди. Тўппонча учиб тушди. Кейинги тепкида Ғирром жар ёқасига келиб қолди. Орқасига уғирилди-ю, тубсизликни куриб, кўрқувдан кўзлари олайиб кетди. Узини ўнглаб олишга улгурмай, боши айланиб, мувозанатини сақлаб қололмади. Унинг ўзини ҳам, жонҳолатдаги кичкириғини ҳам жарлик ўзига ютди.

Ғайрат ерда ётган тўппончани олиб, йулида давом этди. Елкадаги оғрикни даф этиш учун тўппонча дастасини маҳкам чангаллади.

* * *

Бўрон Октомга белгиланган вақтда етиб келди. Мағорадан бир одам чиқиб кутиб олди. Тошкентдаги учрашувда Боча ваъда қилган одамлар икки кундан бери шу ерда макон тутиб, пойлашаётган эди. Уларнинг иккитаси чўпон кийимида, қолганлари геолог либосида эди. Бўрон ҳам геологлар кийимини кийиб олгач, ғор оғзидаги майдончага чиқиб, атрофни дурбиндан кузата бошлади. Дастлаб Ғирромни, кейин Ғайратни кўрди. Уларнинг олишувига ҳам гувоҳ бўлди. Бу орада сўқмоқда куй-эчкиларнинг маърагани эшитилди. Аввал эшак миниб олган, геолог либосидаги Улат кўринди. У спорт майдончасидаги тунги томошадан сўнг, тўғри Октомга қараб жунаган эди. Келишилган дарада молни кутиб олиб, ҳисоб-китобни қилиб, хуш кайфиятда қайтаётган Улат Бўроннинг қарашидаги ташвишни сезиб, эшакдан тушмаёк:

– Атроф тинчми? – деб сўради.

– Унча эмас, Ғирром ис олиб, изимиздан тушган экан, орқасидан куёвинг етиб келди. Ғирром бугун кашкирларни меҳмон қилади. Куёвинг сендан оқ фотиҳа олгани ҳозир келиб қолса керак.

– Бир ўзими?

– Булар бир ўзи юрмайди, албатта думи бўлади.

Бу орада сурувни бошлаб келаётган серка, кейин куйлар, сўнг юк ортилган эшаклар кўринди. Ичкаридан чиққан икки “чўпон” уларнинг олдига тушиб олди. Сурув ҳам, эшаклар ҳам ғор оғзида тўхтамади. Уларнинг қаторига Улатнинг моли ортилган яна иккита эшак қўшилди. Тўрт “геолог” ажабтовур бу қарвонга эргашди. Сурувни ҳайдаб келган “чўпон”лар эса, Улатнинг ёнида қолишди.

– Куёв бола келаётган бўлса, шу ерда кутиб ола

қолайлик. Булар бехатар узоқлашиб олишсин. Энди хато қилишга ҳаққимиз йук, – деди Улат.

– Гапинг тугри, мен шу ёшга қадар “угрининг жойи камоқда!” деб яшаган эдим. Энди гап бошқача бўлади: бизнинг жойимиз жаннатда! Жаннатдай жойларда яшашга ҳаққимиз бор, – деди Бурон.

“Хато қилишга ҳаққимиз йук” деган Улат Ясси-тепага келиб катта хатога йул қўйганини ҳозир фаҳм этмасди. У милицияни тамоман чалғитиб юбора олишига каттик ишонгани учун, шерикларига, айниқса, Фирромга узининг кимлигини кўрсатиб қўйгиси келган эди. Мактаб спорт майдончасига сода тулатилган баллонларни кўмиб қўйиш ғояси Буронники эди. Бу ишни узи уйлаб топиб, қор эрий бошлаган дамда молбоқари билан келиб узи кўмиб кетганди. Эллик рубл эвазига бир метр чуқурча қавлаб берган молбоқар, меҳнатининг бу қадар юқори баҳоланганидан қувониб, бу ҳақда чурк этмасликка қасам ичган эди. Бундан хабар топган Улат ҳаддидан ошаётган Фирромга ўша ерда “дарс” бериб қўйгиси келди. Кимса катта бойликка рўпара келиб қолса, довдираб қолади. Гарчи катта бойлик ҳозирча орзуда бўлса-да, Улат “яхши ният ярим мол” эмас, “тула мол” деган ишончда ўз чегарасидан чиққан эди. Бунинг учун кейинроқ пушаймон ейди-ю, лекин дунёни ташлаб кетишдаги пушаймонидан фойда булармикин?

Ҳозир эса... Буроннинг жаннатдай яшашга ҳаққи борлигини эшитиб, сал энсаси котди. Бурон буни сезиб, шеригини хотиржам қилиш мақсадида “Оиланг меникида, кош қорайиши билан йигитлар уларни олиб, йулга чиқишади” деб қўйди.

– Куёвни ўзингиз кутиб олинг, мени кўрмасин.

Улар ғор ичкарасига кириб, Ғайратни кута бошлашди. Бир соатлардан кейин ҳансираб, оғриқдан инграётган Ғайрат келди. Ғор оғзидаги изларга қараб, тўппончасини шай тутган онда ичкаридан Бурон чиқиб келди:

– Тўппончангни ташла, куёв бола, ўйининг тамом

булди, чимилдикқа кирадиган вактинг етганга ухшайди.

– Кимнинг каерга киришини хали курамыз, – деди Ғайрат туппончани у томон қаратиб.

– Жиннилик қилма, яхшиликча ташла туппончани! Шерикларинг қани?

– Жасур акамни айтяпсизми? Менга йулда етиб олиб, молни очиб кўрди. Сифатли сода солиб куйган экансизлар. Шунга раҳмат айтиб қўямиз, деб келятувдик, қокилиб жарга йиқилиб тушди.

– Қокилаётиб қўлингга туппончасини тутқазиб кетдимми? Ташла, дедим!

Бўрон ғазаб билан шундай деб у томон бир қадам куйган эди, жағига тушган тепкидан учиб тушди. Ғордан отилиб чиққан “чўпон” Ғайратга ташланди. Олишув кўп давом этмади. Иккинчи “чўпон” чиқиб, Ғайратнинг биқинига пичоқ санчди.

Бир оздан кейин хушига келган Бўрон ўрнидан туриб, ерда ётган оқ туппончани олиб, Улатга қаради:

– Буни Капрал берган экан. Ҳарҳолда у ғаламис сенинг тирик қолганинга ишонган. Туппончадаги ўқлар балки сенга аталгандир... Мен итваччага “Капрал сенга ўлим совға қилибди”, деган эдим, гапим туғри чиқибди.

Улат унинг гапига эътибор қилмай, “кетдик, ғордан утиб кетамиз”, деб шоширди:

– Буни жарга ташлаб юборайликми? – деб сўради “чўпон”лардан бири.

– Йўқ, шу ерда ётаверсин. Ҳадемай думлари етиб келади. Изимиздан ғорга кираверишсин, – деди Улат. Бу ерларни яхши билгани учун, милицияни чалғитишига, ғор оркали кутулиб кетишига ишонган эди.

Бўрон ғорга кираётиб қўлидаги туппончага яна бир қараб олди-да, иргангандек, ортига улоқтирди.

Улар ғорга кириб кетишгандан ярим соат утмай, осмонда икки вертолёт кўринди. Қўнишга қулай жой бўлмагани сабабли пастлашганда ундан аввал Рав-

шанов кейин бошқалар сакраб туша бошладилар. Куролларини жангга шайлаб турдилар.

Харсанг ортида ётган дустини биринчи булиб Шухрат курди. “Ғайрат!” деб бакириб, уни кутариб, бағрига босиб олди.

– Тирикми? – деб хавотир билан суради Равшанов.

– Тирикка ухшайди.

Равшанов кулоғини унинг кукрагига тутди. Ғайрат энгил ихранди.

– Озгина чида, болам, чида, – Равшанов шундай деб Нарзиевга юзланди: – Вертолётга олинглар, бир одамни қушиб беринг, тез орқага қайтсин.

Ғайратни эҳтиётлаб вертолётга чиқардилар. Равшанов эса изларга диққат билан қараб, ғор оғзидаги туппончани олди-да, ажабланганича тикилди.

– Яқинда сурув утибди. Эшак излари ҳам анчагина. Демак, улар шу сўкмоқда. Вертолётга чиқинглар, сиз уларни таъкиб қилинг. Биз ғорга кирамиз.

Равшановнинг ёнида беш йигит қолиб, қолганлар вертолётга чиқишди.

– Уртоқ полковник, ғорнинг нариги томони очиқ, – деди йигитлардан бири. – Бу ёқдан кириб, тоғнинг нарёгидан чиқиш мумкин. Агар тикка ошиб тушсак, пистирма қўйсақ бўлади.

Бу фикр Равшановга маъқул келиб, икки кишини шу ерда қолдирди.

– Ярим соатдан кейин ғор ичига қараб палапартиш ўт очинглар. Ҳар беш дақиқада ўқ узиб туринглар. Хушёр бўлинглар, орқага қайтишлари ҳам мумкин.

Равшанов маслаҳат берган йигитга эргашди. Ёлғизоёқ йул ҳам бўлмагани сабабли тоғ ошиб ўтиш осон эмасди. Шунга карамай, Равшанов ўзи ҳам тинмади, бошқаларни ҳам тиндирмади.

Ғорнинг у томондаги оғзи торроқ эди. Харсанглар ортига яшириниб, кута бошладилар. Узоқдан отишма овозлари келганда Равшанов “етиб олишибди”, деб ўйлаб, бир оз хотиржам бўлди.

Кош қорая бошлаганда ғор оғзида бир “чўпон” кўринди. Атрофга аланглаб, сўнг оркасига угирилиб, ишора қилган эди, иккинчиси чиқиб келди. Хатар сезилмагач, Бўрон чиқди. Улат кўринмади. Равшанов Улатнинг шу ерда эканини билмагани сабабли “асосий куч у ёқда, бизни чалғитиш учун уч киши қолгандир”, деб уйлаб, бақирди:

– Қуролларингни ташлаларинг. Ураб олингансанлар, қаршилиқ қилишларингдан фойда йўқ.

– Қуролимиз йўқ, биз геологлармиз. Бизда нима ишларинг бор? – деди Бўрон, хотиржам оҳангда.

– Сен геолог бўлсанг, ёнингдагиларчи?

– Булар чўпонлар, бизга йўл кўрсатишади.

– Бўрон, геологлик сенга ярашмас экан, уғри уғри-лигича қолгани маъқул.

Равшанов шундай дейиши билан “чўпон”лар қуролларини чиқариб, пала-партиш отиб, мағора томон чекина бошлашди. Лекин паноҳ топишга улгуришмай, бирин-кетин йиқилдилар. Бўрон ҳам яраланиб йиқилди. Ғор томон эмаклаётган эди, Шухрат унинг йўлини тўсди.

– Ҳа... куёв бола сенмисан? Етиб келдингми? – деди ихраниб. – Омадинг бор экан, уртоғинг чимилдиғига кириб кетди.

– Ҳолингиз шуми? – деди Шухрат энгашиб. – Эсингиздами, боғингизга борганимда “Бўрон ҳаммаёкни пайхон қилади, одамзод учун кулфатдан бошқа нарса эмас”, деган эдим.

– Ёдимда, лекин сен бир нарсани унутма: бўрон тинишга тинади-ю, кўп ўтмай яна бош кўтаради...

* * *

Эртасига Нарзиев полковник Равшановни кузатди. Хайрлашиш олдидан сўради:

– Ғайратни курганингизда “болам!” деб юбордингиз-а?

– Зийраксиз, – деди Равшанов кулиб. – Эсингиздами, Ғайратни хайдамоқчи бўлганингизда “эхтиёт

булинг, суянадиган нозик тоғаси бор”, дегандим? Уша тоғаси менман.

– Ҳазиллашманг-е!

– Режамизнинг Ғайратга тегишли томони махфий бўлгани учун хатто сиздан ҳам сир тутишга мажбур эдим. Чиндан ҳам тоғасиман. Акам билан янгам врач бўлишган. Африкада тарқалган вабога қарши курашиш учун бориб, уша ерда вафот этишган. Фарзандларидан биттасини опам ўғил қилиб олдилар. Иккинчисини мен қиз қилиб олдим. Ғайрат тоғаваччаси билан ака-укадек ўсди. Акамнинг ўғли менинг йўлимдан борди. Шу томонларга хизматга келган эди, афюнфурушлар ўлдиришганини билиб, Ғайрат ўзини тутолмай қолди. Унда консерваторияда ўқирди. Гитара кўтариб юриши шундан, сиз уйлагандай олифтагарчилик учун эмас. Нима қилишни билмай иккиланиб юрганида, бир ўртоғи қорадоридан ўлибди. Шундан кейин шартта ўқишини ташлади, қизикқонлик қилиб, ҳарбий хизматга кетаман, деб ариза берибди. Хизматнинг иккинчи йилини Афғонда ўтказиб қайтгач, милиция мактабига кирди.

– Қасос олмоқчи бўлдими?

– Қасос дедингизми? Шунақа деса ҳам булар. Лекин унинг қасоси қотилларни топиб ўлдириш эмас, афюннинг йўлини тўсиш эди.

Нарзиев “мен булардан беҳабар эдим, уни бекорга ранжитган эканман”, деб афсуслангандай елка қисиб қўйди.

– Тошкентга тушганингизда уйига олиб бораман. Битта ашула айтиб беришини илтимос қиласиз. Эшитиб, роҳатланганингизда, барча кўнгилсизликларни унутасиз. Нозик тоға сифатида сизни бунга ишонтираман.

Равшанов шундай деб муғамбирлик билан кулимсираб қўйиб, хайрлашиш учун қўл узатди.

ВА НИХОЯТ:

БИРИНЧИ КИТОБНИНГ ОХИРИ, ИККИНЧИСИНИНГ АВВАЛИ

Пушаймонлик кейин келади.

“Машина ҳайдашни биласизми?” деб сураган Ғайрат кизнинг “сал-пал” деганига ишонган эди. Моҳидилга мактабда трактор бошқаришни ўргатишган, енгил машинани ҳам бир марта ҳайдаб кўрган эди. Лекин уша “сал-пал” тоғ йўлида юришга кифоя эмасди. Моҳидил машинани жойидан жилдиргач, Ғайратнинг хавотири бир оз кутарилган эди.

Бирок...

Ғирром жарга кулаб, Ғайратнинг ўзи Октом сари тезлаган онда Моҳидил бошқараётган машина ҳам тезлигини оширган эди. Қиз бундан кўркиб, тормозни босаверди.

Бир бурилишда тормоз босилди-ю, машина секинламади. Моҳидил фақат “вой!” дейишга улгурди. Машина йўлдан чиқиб жар сари учди. Бир харсангга урилганда эшик ўз-ўзидан очилди-ю, кизни қандайдир куч ташқарига отди.

Моҳидил нима бўлганини билмай ҳам қолди.

Қўз олди қоронғилашди...

Кейин атроф оппоқ оқариб кетди. Ўзини Паридарадаги мовий қўл устида кўрди. Паридарадаги ёрдан учиб чиққан фаришталар уни қанотларига олиб учдилар.

– Қаёққа олиб кетяпсизлар? – деб суради.

Жавоб бермадилар.

Шу онда узоқ-узоқлардан Ғайратнинг овози келди.

*Оқиб кетма, оқиб кетма, ойжон оқиб кетмагин,
Кетганлар қўп, қайтганлар йўқ, дил безиллар кетишдан.
Оқиб кетсанг, қалқиб кетсанг, узоқларга кетмагин...*

Овоз қайдан келяпти, деб аланглади.

Қирғоқда нола қилаётган Ғайратни кўрди. Унинг кўзларидан айрилиқнинг қонли ёшлари оқарди...

ЧИМИЛДИҚ ЕТИМ ҚОЛДИ

Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм.

“Ҳақ таоло жаннат аҳлига айтади: “Меҳмондорчилик учун бу нозу неъматлар яхшими ё дузахдаги заққум дарахтининг мевасими? Дузахдаги у заққум дарахтини золимларни азоблаш учун яратганмиз”. Албатта, у заққум дарахти дузахнинг қаъридан кўкариб чиқади, бутоқларидаги мева тугар жойи хунукликда шайтоннинг бошига ўхшайди. Албатта, дузах аҳли у мевалардан қоринларини тўйдириб ейдилар. У меваларни еганларидан сунг дузахнинг қайноқ заҳарли сувидан ичкизилади, сунгра улар дузахда азобланадиган жойларига – олов хирмонига қайтарилади” (Соффот сурасидан). “...у Парвардигорнинг ёндириб қўйган оловидирки, ҳар томондан жипс ураб турган бу ут ўз алангаси билан баданларни тешиб ўтиб, юракларни куйдиради. Уларни оташдан бўлган узун-узун устунларга боғлаб азоб берилади”

(Ҳумаза сурасидан).

(Қуръони Каримдаги оятлар маъноларининг таржимаси).

Рига шаҳри.

Икки минг унинчи йил сарв ойининг унинчи куни.

ҒАЙРАТ ВА ҒИРРОМ

Кун буйи давом этган мажлисдаги баҳсларда чарчаган Ғайрат кечки овқатга ҳам чикмай, дам олмокчи эди. Хонасига кириб, ёстиғи устидаги таклифномани кўрди-ю, ажабланиб, кўлига олди: “Полковник Жалилов жаноблари, “Дзинтари” ресторанига лутфан ташриф буюришингизни илтимос қиламиз. Сизни 20.00 да кутамиз”. Бошқа гап йўқ. Таклиф этгувчининг кимлиги номаълум. Таклифноманинг орқа томонидаги ресторан фотосурати остига манзил ёзилган. Меҳмонхона маъмурига кўнғироқ қилиб сураган эди, таклифномани келтирган югурдакни танимаслигини айтди. Сирли таклифни қабул этсамми ё йўқми, деб ўйланди. Бугунги баҳсда Украина билан Польша вакиллари унинг фикрларини маъқуллашган, яна алоҳида давра куриш истаклари борлигини билдиришган эди. Ғайрат “Эҳтимол, улар ҳоли жойда суҳбатни давом эттиришмоқчидир”, деган хаёлга ҳам борди. Бу тахминига ўзи ҳам унчалик ишонмаса-да, боришга қарор қилди.

Юз йилча аввал немислар томонидан қурилган ғиштин иморатнинг биринчи қаватини эгаллаган ресторанинг ичи ҳам ҳашамдан ҳоли, қадим Латвия урфига биноан соддагина безатилган, осойишта хоналардан иборат эди. Ғайратни остонада кутиб олган хизматчи узатилган таклифномага кўз кирини ташлади-ю “Марҳамат қилсинлар, жаноб”, деб ичкарига йўл бошлади. Деворларга берилган заиф ранг, чирокларнинг хира ёниши чарчаган руҳга ҳаловат берарди. Аранг

эшитилиб турган ёкимли оханг ҳисобга олинмаса, бу ернинг тинчлиги кутубхонани эслатарди.

Хизматчи эшик ўрнига осилган дарпардани аста тортиб очиб, меҳмонни тавозе билан ичкарига таклиф қилди. Ғайрат ичкарига ўтгач, дарпардани яна оҳисталик билан тортиб ёпди. Уртадаги думалок стол атрофига қадим оврупо услубида ишланган иккита юмшоқ стул қўйилган. Дастурхон усти эса ун кишига етгулик неъматлар билан тўлдирилган. Ғайратнинг диққатини бу туқинлик эмас, балки икки томонга қўйилган қарталар тортди: бир томонда учта валет, уччови ҳам чиллик; иккинчи томонда туз, уччови ҳам таппон... Меҳмонга таклиф этган одамнинг бу жумбоғи Ғайратга сирлар сандиғининг очқичи каби туюлди. Хаёлига Ғирромнинг қилиқлари келди-ю, лекин “булиши мумкин эмас”, деб инкор этди. “Эҳтимол, унинг ўлими учун ҳисоб-китоб қилиб олмоқчи бўлган шерикларидир”, деган уй ҳам хаёлини ёритиб ўтди. Лекин “ҳисоб-китоб қилувчи шерик йигирма йил кутарканми, аввал зиёфат қилиб, кейин тиг чикарарканми?” деган фикр билан буни ҳам инкор этди. Соатига қаради: “Белгиланган вақтга ҳали етти дақиқа бор. Агар мезбон шу ерлик бўлса, демак, бир дақиқа эрта ҳам, кеч ҳам келмайди”. Таклиф этувчининг ким эканини билмади-ю, лекин қарталарни қўйишдан максadini англади. “Уйин уйнамоқчи бўлса, уйнаймиз-да”, деган уйда “туз” қарталари қўйилган томондаги стулга ўтирди.

– Жойингни топиб ўтирмадинг, йигитнинг гули...

Дарпарда ортидан эшитилган овозни таниди. Таниди-ю, барибир ишонгиси келмади.

Дарпарда очилиб Ғирром кўрингач, ажабланганини яширолмайд қолди.

– Туш кўраётганинг йўқ, мен ўша себзорлик акаҳонингман, ўлмаганман, тирикман!

Жилмайиб турган Ғирром ичкари кириб, қўл узатди:

– Кучоклашмаслигингни биламан, балки қўл бериб сўрашарсан?

Ғайрат ўрнидан туриб, унинг юзига тикилганича сўрашди. Ғирромнинг юзидаги тиришлар ўтган йилларнинг аёвсиз чизиклари бўлса, чап лабидан то қошига қадар борган чандик, сунгги учрашувдан қолган унутилмас белги эди. Ғирром ҳам унга қаттиқ тикилди.

– Эрта қарибсан, йигитнинг гули, – деди кулим-сираб. – Бўлди, кўп анграйма. Ўтир, мен тирикман, муҳими шу. Ўлмай қолганим сенга ёқадими ё йўқми, бу мингинчи масала. Қандай тирик қолдингиз, деб сўрама. Буни ўзим ҳам билмайман. “Қирқ йил қирғин келса, ажали етган ўлади”, дейишади-ку? Ажалим етмаган экан, ўлмадим. Жарга отиб юборилганларнинг ҳаммаси ҳам ўлавермас экан. Сен-ку жарга улоқтирдинг, агар мени дузахнинг энг тубига ташла-саларинг ҳам йўл топиб чиқиб кета олардим. Сендан “аҳволинг қалай?” деб сўрамайман. Кимлар учундир ўлиб кетган бўлсам ҳам, уақхоним бўлганинг учун аҳволингдан хабар олиб турдим. Генерал бўлишингга бир қарич қолибдими, демак, ишларинг беш! Сени ўтган кун телевизорда кўриб қолдим. “Наркоманияга қарши курашга бағишланган халқаро симпозиумда ўзбекистонлик полковникнинг маърузаси барчанинг диққатини тортди”, деган хабарни эшитиб, сени кўргим келди. Рига мен учун бир қадам. Эсингдами, Калининградда қиморбоз ошнам бор, дегандим. Сен мени жарга отган эдинг, мен Калининградга учиб келиб, ўша ошнамнинг бағрига тушдим. Ўшандан бери у ёғи Полша, бу ёғи Украина-ю, Белорусия, қолган кутганига Болтиқ бўйини ҳам гуллашиб юрибман. Энди “Ғирром” йўқ. Энди “Моэстро” бор!

Хизматчи кириб, шишаларни очиб, ичимликлардан қадахларга қуйди. Ҳар иккови унинг ҳаракатларини жимгина кузатиб ўтиришди. Ғайрат нима деб сўрашни ҳам билмай ҳайрон, чунки Ғирром уни қизиктирган саволларга ўзи бир-бир жавоб бераётган эди.

– Қани, суҳбати жонон бўлиши учун бир кутарайлик, – Ғирром шундай деб қулига қадаҳни олди. – Ясситепадаги пивоҳурликларни кумсайсанми ҳеч? Мен эслаб тураман. Бу ёқларнинг пивосига гап йўк! Лекин кунгил курғур, ачиган бўлса ҳам, ўзимизникини тусайди-да! Қани, ўрисчасига бир нима дегин, индамай ичадиган алкаш эмасмиз-ку?

– Ўзингиздан бўлсин.

– Гапиргинг келмаяптими? Ҳа, майли. Сен мени ўлдирдинг, Худо эса жонимни қайтиб берди. Орамизда душманлик йўк, деб ҳисоблайвер. Себзорлик себзорликка қасд қилса, Худонинг ҳам жаҳли чиқса керак. Бўпти, менинг тилагим сеникига туғри келмагани учун ҳар ким ўйлаган ниятига етсин, деб олаверамиз, – шундай дегач, бир кутаришда бушатди. Ғайрат ичмай қуйган бўлса ҳам, гапни купайтирмаслик учун қадаҳни яримлатди.

– Лейтенантлигингда ўғил бола эдинг, полковникка етиб, пачағинг чиқдими, бола? – Ғирром яримлаган қадаҳга ишора қилди-да, давом этди: – ошқозон чатокми ё жигарми?

– Соғликдан шикоятим йўк, ичмай қуйганман.

– Туғри қиласан, сенинг даражангда бўкиб ичиш ҳам ярашмайди. Зурламайман, кунглинг кутарганича ол. Сенда қасдим йўк, деганимга ишонмаяпсан-а? Агар ўғрилардан бўлганимда пайингни кирқардим. Ҳаёт мен учун бир қимор. Ютук ҳам, ютқизик ҳам бўлади. Жар бўйида ютгандай бўлдинг, лекин ютук менда қолди. Жарга йиқилганим унча алам қилмади. Менинг алашим Моҳидилда эди. Қаймоқдай қизни илиб кетишингга чидашим қийин бўлди. Кейин билсам, у сенга ҳам насиб қилмабди. Шундан сўнг аламларим совуди.

– Нега насиб этмасин? Моҳидилга уйланганман.

– Биламан. Эшитдим, суратига уйланибсан. Қойил бўлдим, сенга. Ўғил болалик қилибсан.

– Илтимос, бу ҳақда гаплашмайлик, – Ғайрат шундай деб қадаҳни нари суриб қўйди. Ғирром эса хиз-

матчининг киришини кутмай, ўзи қуйди-да, Ғайратга маъноли тикилгани ҳолда кўтарди.

– Гапирмасам гапирмадим. Лекин тантилигингга тан берганман. Қариндошларингдан хабар борми?

– Қайси қариндошларим?

– Масалан, қайнотанг... Лақаби Улатмиди? Угай отаси Бўронмиди?

– Уларни нега эслаб қолдингиз?

– Ҳар ҳолда таниш-билишлигимиз бор эди. Бўронни қамабсанлар. Қамокхонада лўлилар ичак-чавағини салла қилиб қўйишибдимиз?

– Билмайман.

– Қилган қилиғи учун шунақа ўлим топиши керак эди. Уғрилар сақлаб қолишган уни. Шунақа... Бўрон акахонинг тирик. Сенлар жонларингни қиморга тикиб уни ушладиларинг, камадиларинг. Бечора Кемеровога тушибди. Омадни қара, саҳрода иланг-биланг қилиб ўламан деб турган балиқни денгизга ташлабсанлар-а! Акахонингни кўргинг келса, Магаданга бораверасан, эшитишимча, губернатор кунда икки маҳал зиёрат қилиб, унинг соясига салом бериб кетаркан. Ўша ёқда зўр ўйин бўлиб қолса, бормоқчиман, сениям олиб кетайми?

– Яхши бориб келинг, – деди Ғайрат пичинг билан.

– Урисларнинг “бахт йўқ эди, бахтсизлик ёрдам берди”, деган мақолини эшитганмисан? Елцин нортожи Горбачнинг пачағини чиқариб, биздақаларнинг қуёшини чарақлатиб берди. Қайнотанг ҳам тирик. Хасислик қилмагани учун лўлилар уни аядилар. Ҳозир бир оёғи Молдавияда, биттаси Руминияда. Пашшасини “пишт” дейдиган зўр йўқ атрофида. Ўтган ҳафта Канадага кетди. Нимагалигини биласанми? Ўша ердаги малакаси пастларга ақл ўргатиб келармиш. Шунақа... қайнотанг наркокирол бўлмаса ҳам, шунинг даражасида.

– Буни нимага менга айтяпсиз, мақсадингизга тушунмаяпман?

– Мақсадимми? – Ғирром унга караб туриб кулиб юборди. – Мақсадим йук. Жим утирмай гапиришим керак эди, гапиряпман. Сен гапиролмайсан, чунки бошингдаги гапларнинг ҳаммаси махфий. Иккита себзорлик соков бўлиб утириб кетди, деган иснодга мен чидолмайман-да.

Хизматчи таом олиб киргач, у гапдан тухтади. Ниманидир уйлаётгандай қошиқ билан шурвани айлантирди:

– Буни французча пиёзли шурва деб мақташади. Ичиб кўрдингми, дунёдаги энг мазали таом эмиш. Шу шурвани ичадиган бўлсам, узимизнинг хотинларни сукиб утираман.

Ғайрат гапдаги ҳазил оҳангини илғамай, “нега?” деб сўради.

– Бизникиларга “шурва қил”, десанг, “аввал гушт олиб келинг”, деб ғалва қилади. Ана, кара, гуштсиз шурва қилса ҳам бўларкан-ку? – шундай деб илжайди. Ғайрат кулмаса-да, “туғри” деган тасдиқ ишорасини қилиб қўйди. Ғирром эса мавзусидан оғишмай давом этди: – Булар бизнинг кайнатмани ичиб кўрмаганда... Кўзининг сарпанжасини милтиллашиб уч-турт соат қайнатиб қўйсанг, бу ёғи шолғому кизил сабзи. Яна бир парчагина куйрук ёғи ташласанг... Оҳ-оҳ... Эртасига нориннинг суюк-куюғи бўлса, қази-қарталар ачомлашиб турса... Булар дунёнинг мазасини билишмайди. Мол гуштини қайнатиб ураверишади. Шунинг учун ҳам эр жонивор битта болани аранг эплайди. Келганиндан бери сенинг ҳам совуғинг ошиб кетгандир. Мен қўй гушти ковртуриб қўйдим. Шурва ичгинг келмаса, ҳозир гуштни олиб келади.

– Қорним тук, майли, шошилтирманг.

– Қорнинг тукми ё мени кўриб иштаҳанг бўғилдими? Ясситепада ҳам шунақа касалинг кўзиб турарди, а? Туриб-туриб уйланиб қоламан, битта маҳаллада туғилиб ўсганмиз, битта арикнинг сувини ичганмиз. Лекин қонимиз қонимизга сира қушилмайди,

нега шунака? Агар менам милиса бўлганимда ё сен киморбоз бўлганингда апоқ-чапок юрармидик?

Ғайрат дарров жавоб бермади. Унинг эғнидаги кимматбаҳо костюмни энди кўраётгандай тикилди. Назарида бу либос дузах утидан бичилгандай туюлди. “Кун билан тун иттифок бўла олмаганидай биз апоқ-чапок бўла олмаймиз”, дегиси келди, лекин фикрини узгача тарзда баён қилди:

– Гап касбда эмас, бир қориндан талашиб тушганларнинг ҳам қони қонига қўшилмайди. Умри аразда утади.

– Буни биламан, нега шунака, деб сўраяпман. Мана, иккаламиз мусофирликда учрашдик. Оғанинидек утирсак бўлмайдами? Мени ёмон одам деб ўйлайсан, лекин мен сенга сира ёмонлик қилмадим. Аксинча, ёмонликни сен қилдинг. Мен кечирдим. Яна нима керак? Бир соат утирармиз ё икки соат валак-лашармиз, тамом! Шундан кейин балки бошқа кўришмасмиз. Ҳа, майли, ихтиёринг ўзингда, кўнглинг кутарса, яна бир пас утир. Бўлмаса... ўзинг биласан... Мен мажлисларингни телевизорда кўрдим. Нимага ўхшатганимни айтайми? Ҳеч кимни кулдиролмайдиган масхарабозларнинг томошасига ўхшайди. Айтаётган гапларингга ўзларинг ишонасанларми? Наркобизнесни енгилга кўзларинг етадими? Цунамини этакларинг билан тўсмоқчимисанлар? Мексикани кўрдингми? Армияси эпломлади, уруш бўлиб кетди. Узоқдагиларни қўявер. Агрофингга қара. Чегаранинг бир тирқишини ёпсаларинг, кутмаган жойларингдан янги туйнук очилиб қоляпти-ку? Марказий Осиёдаги гиёҳвандлар бир йилда ўн бир тонна қора дори истеъмол қилар эканми? Эшитиб, эсим тесқари бўлиб кетди. Ўн бир тоннани тирқишдан олиб ўтиб бўлмайди, тўғрими? Немис ошнанг нима деди? Дунёда эллик миллион гиёҳванд бор, дедими? Унга ким санаб берибди. Беш юз миллион деса ишонардим. Бошларингни харсанг тошга урганларинг билан ҳеч нимага эри-

ша олмайсанлар. Чунки дунёнинг туғони бузилган. Сен битта арикчани тўсмоқчимисан? Атрофни сел босганда сенинг ҳаракатинг девонанинг югуришидан фарқ қилмайди. Ушанда жар бўйида олишаётганинг-да “шу аблахни ўлдирсам, туғонни ўпирилишидан саклаб қоламан”, деб орзу қилганмидинг? Қаричинг калта, сен боланинг. Наркобизнес дегани – кориндаги чипконга ухшайди. Жарроҳга борсанг, кесиб, дори босади. Эртага қарасанг, ёнидан бошқаси патос боғлаб турибди. Агар духтирнинг калласи ишласа, ярани кесмай, конни тозалайди. Ана энди уйлаб кўр, дунёнинг бузук қонини сен тозалай оласанми?

Ғайрат бу гапларни эшита туриб, кулимсиради.

– Куляпсанми?

– Куюнчаклигингиз сабабига тушунмаяпман. Дунё бузук бўлса, сизга яхши-ку?

– Қани, гапиравер-чи, яхши бошладинг.

Ғайрат ўз оғзи билан гапириб, ўзганинг тиши билан тишлайдиган бу одамга гап таъсир қилмаслигини билса-да, фикрини баён этмоқдан ўзини тўхтатмади:

– Дунёнинг бузилишида ҳиссангиз була туриб, унинг поклигини ўйлашингиз менга қизик туюляпти.

Ғирром ўзи учун бахтиёр ҳисобланган ўз турмуши билан ёнма-ён бошқа бир ҳаётнинг кулфат, кайғу ичида эканини ҳис қилиш у ёқда турсин, тасаввур ҳам эта олмас эди. Шу сабабли Ғайратнинг гапидан кейин унинг норози нигоҳида адоват акс этди. Бироқ бу ҳолат кўзгу синигига тушган офтоб нури янглиғ тез йуқолди.

– Аввало, дунёнинг бузилишида ҳиссам йўқ, – деди бир оз совуқроқ оҳангга кучиб. – Мен туғилганимда дунё бузилиб бўлган эди. Поклиги учун куюнаётганим ҳам йўқ. Мен ишларинг сарик чақага ҳам арзимаслигини айтяпман. Сенлар йиғилиб олиб наркобизнесни енгамиз, деб бу ерда карнай чаляпсанлар. Наркобизнес эса атрофларингда ўйнаб-кулиб ишини қилиб юрибди. Сен мажлисда гапираётганингда шу Рига-

нинг ўзида неча кило қора дори сотилганини тасав-
вур қилиб кўра оласанми? Сен билан французларнинг
пиёзли шўрвасини ичиб ўтирганимизда, ўзинг билган
Ясситепадан тўртта хачирда саккизта хуржун олиб
ўтишаётган бўлишса-чи? Ўлим тўридан чиқишнинг
иложи йўқ, деган гапни эшитганмисан? Худди шунга
ўхшаб, бу ўйиндан чиқиш мумкин эмас.

– Шўрвани мақтадингиз-у, бир қошиқ ҳам ичма-
дингиз, – деди Ғайрат суҳбат мавзуини шарт буриб.

– Дунёни қойил қолдирган шўрвасига тоби-
токатим йўқ. Сен учун буюрган эдим.

– Демак, шўрвахўрлигимиз ўхшамади. Суҳбатимиз
ҳам қовушмади. Энди хайрлашсак ҳам булар.

– Хайрлашамиз... хайрлашамиз... – Ғирром шундай
деб стол устини чертиб-чертиб қўйди. – Озгина шош-
май тур... Сендан бир илтимосим бор... Мен қайси бир
йили Бўрон акахонингни кўргани борган эдим. Ўлсам
ҳам Магаданда ўламан, ота-онам шу ерда, дейди. Ас-
лида каерда ўлиш ўғри учун аҳамиятсиз. Фақат... “пай-
тава ўғри”нинг ҳолига маймунлар йиғлайди. “Пайтава
ўғри”нинг кимлигини биласанми?

Ғайрат қарашини ўзгартирмасдан, “қани гапираве-
ринг-чи?” дегандай тикилиб ўтираверди. Ғирром эса
“сен билмайдиган гаплар қўп бу дунёда” деган каби
истеҳзо билан кулимсиради-да, давом этди:

– Ўзининг маҳалласида ўғирлик қилганни “пайтава
ўғри” дейишади. Бунақалар ўлса гўр ҳам қабул қилмас
экан. Болалигимда эшитган эдим. Себзорда шунақа
“пайтава” чикқан экан. Ўлганида кўчада ириб-сасиб
ётмасин, деб тўрт-беш одам мазорга олиб борибди.
Гўрков ўликни жойига қўяй деб, лаҳадга қараса, қора
илон кулча бўлиб ётганмиш. Кетмоннинг дастаси би-
лан тўртса ҳам қимирламасмиш. Уни жонсиз гумон
қилган гўрков кетмонга олиб, четга ташласа, илон ви-
шиллаб судралиб келиб яна лаҳадга тушиб олибди.
Уч марта шунақа бўлибди. Охири гўргов гувала ўрни-
га ўша илонни ўликнинг бошига ёстик қилиб қўмиб

юборибди. Тикон босиб ётган ўша гўрни бориб кўрганмиз... Бунақа “мартаба”ли тақдир ўғрига ярашади. Қиморбоз зоти эса унақа эмас. Каерда, қандай ўлишининг, қандай кўмилишининг аҳамияти бор. Мен бу ерларда итдай ўлим топишни истамайман. Ҳозир “моэстро”ман, эртага ўлигимни бир богқокка ташлаб юборишлари мумкин. Мен булар учун келгиндиман, салгина қоқилсам бас... Ушандан бери қорадорига аралашганим йўқ. Қонун олдида қиз боладай покман. Исми-насабим ҳам бошқа. Агар қайтиб борсам...

“Ўлим тўридан чиқиш мумкин бўлмаганидек, бу уйинларидан чиқиши мумкин эмас-ку? Шу гапларига ишонишим керакми?” Ғайрат шу уй билан унинг гапини бўлди.

– Қайтиб борсангиз, нима бўлишини биласиз-ку? Ё ёрдам беришим керакми? Мақсад шуми?

– Ёрдаминг керак эмас. Бугун-эрта бориш ниятим ҳам йўқ. Мен борадиган пайтда балки генерал бўларсан ё ишинг хуржун бўлиб, пенсия пулига тикилиб утирарсан. Майли, ёмон ният қилмай, баландда учавер. Сен борганимни билмайсан, ўлишимдан олдин хабар қиламан. Ўлигимни олиб, Чиғатойга кўмдирасан. Бизнинг хилхонамиз ўша ерда.

Бу гап Ғайратни ғоят таажжубга солди. “Ўзим полвон эрурман, лек кўрқаман ўлик мушукдан” демокчими бу одам? Олдингидай масхарабозлик қиляптими ё гаплари чинми – англай олмади. Ғирром эса чунтагидан узук чиқариб, унга узатди.

– Тоза олмосдан. Сенда турсин. Ўша пайт ишлатарсан.

Ғайрат узукка карамади, унинг айёрона боқиб турувчи кўзларига тикилди. Вужудини қамраб олаётган ғазаб оловини учирни ҳам, нафрат чўғларини унга қараб отишни ҳам билмай қолди. Ғирром ундан кўзларини олиб қочмади, нигоҳлар тўкнашуви бир неча нафас давом этди. Икки себзорликнинг мусофирликдаги учрашуви хайрли оқибат топмас-

лиги аниқ бўлиб қолди. Ғайрат бир ўлиб тирилган одамнинг “сенда қасдим йўқ”, дейишига ишонадиган лақмалардан эмас. Ғирромнинг бир гапида жон бор: агар у ўғрилар қонуни асосида яшайдиган тоифадан бўлганида қасос яшин ути каби олиб кетарди. Ўғрининг душмани учун иккита ўқ доим шай туради. Бу одамнинг ҳаёт қонуни узгача. “Қонунларга бўйсунмай яшайман”, деган ўз қонуни асосида кун кўрувчи одамдан нималарни кутиш мумкин? У жонни чакмоқ ути янглиғ олмайди, тўппончани ўқлаб овора ҳам бўлмайди. Бу каби осон ўлимдан у лаззат топмайди. Душман кунлар, ҳафталар, балки ойлар давомида азобланиб, ўлим билан олишар бўлса, дунёнинг роҳатига етишади. Ҳа, бугунги учрашувдан мақсади: “Билиб қўй, ўша кундан бери мен сенга соядек эргашиб юрибман, ўзимга керак пайтда бўғзингга чанг соламан. Шу пайтгача ўлишингни ўйламаган бўлсанг, энди ҳар нафасингда эслаб турасан. Мен хоҳлаган пайтимда устингга ажал тўнини ёпаман...” деб огоҳлантириб, ичига ғулғула илонини ташлаб қўймоқчи. Қимматбаҳо узукни беришдан мақсади нима? Эртага Латвия чегарачилари қулига топширишми? Йўқ, бунақа майда ўйин қилмайди. Бу одатдаги олифтагарчилиги: “кўриб қўй, миллионларга тенг узукнинг мен учун бир тийинлик қиймати йўқ”, демоқчи...

Ғайрат Ғирромдан кўз узмаган ҳолда ўрнидан турди:

– Бу матоҳ ўзингизда тура турсин, уладиган бўлсангиз, ўзимнинг ҳисобимдан икки қават қафанга ўратиб, кўмдираман. Одамга савоб ҳам керак-ку, а? Узукни ўлишдан олдин тилингизнинг тагига ташлаб қўйсангиз, лаҳад қурти тақиб, сизни дуо қилиб юради.

Ғирром захарли кулимсираш билан ўрнидан турдида, кафтини юмиб, узукни ғижимлаб, отиб юбургудай бўлиб сикди.

– Илгари чала сассиксўз эдинг, энди етилиб, тўлишибсан, укахон. Лаҳад қурти-ку, узук такмайди-я,

лекин сенинг тилингни мазза қилиб кемиради. Уша куртга хозирдан раҳмим келяпти. Тилингни кемириб тугатмасидан захарланиб ўлади. Нариги дунёда ҳам битта жонга зараринг тегади.

Ғайрат бошқа гапирмади. Шу “ширин” лутф соғинмаган калбларнинг хайрлашмоғи учун кифоя қилди. Ғайрат чиқиб кетгач, Ғирром унинг орқасидан эргашмади. Дам ўзининг ишидан мамнун бўлиб, дам унинг гапларидан ғазабланиб турди-турди-да, дастурхон устидаги учта “валет”ни олиб ғижимлаб, пастга отди. Бу ҳам камлик қилгандай оёғининг учи билан эзғилади. Сўнг “туз”ларни олиб, бармоқлари орасида ўйнатгач, шимининг чўнтагига солиб қўйди.

Кузда учиб келиб бировни хурсанд қилмаган қарға ёзда пайдо бўлса кимнинг кўзини қувонтиради? Ғайрат кўнгил ғашлиги билан хонасига қайтди. Ғирром “пайтава ўғри”нинг кўмилишига доир воқеани айтиб бераётганда у ҳам болаликда эшитган бир фожиани эслаган эди. Халқ орасида “умри ёмонлик билан ўтган одам ўлганида уни ҳатто ер ҳам бағрига сиғдирмайди”, деган нақл юради. Бунинг исботи учун тарих йилларини оралаб етиб келган талай ривоятлар ҳам бор. Ғайратнинг отаси айтиб берган воқеа ривоят эмас, ҳақиқат эди. Ўтган асрнинг йигирманчи йили, болшевикларнинг қирғини авжга чиққанида ўша одам чап ёнига осиб олган қиличи-ю кўлидаги наганига ишониб, ўзини Эски Жуванинг худоси, деб эълон қилган экан. Бекларбеги мадрасасига кириб, мударрис-у муллаваччаларни қатор сафга тегиб, “Ҳозир менга худоларингни кўрсатасанлар!” деб дағдаға қилиб, наганидан осмонга қараб тўрт марта ўк узгач, “Мана менинг худойим, сенларники йўк! Ҳозир ҳамманг саллаларингни ечиб, оёқларингга пайтава қилиб ўрайсанлар, кучага чиқиб “Худо йўк!” деб бақирасанлар”, деганда мударрислардан бири “Охирагни ўйланг иним, бу зулмдан ўзингизни тийинг. Сиз тийилсангиз, Аллоҳ сизни жазолашдан тийилади”,

деб инсофга киритмокчи бўлибди-ю, аммо бу учун биринчи навбатда ўзи зулмга рупара бўлибди. Одам киёфасидаги у малъун кекса мударриснинг бошидаги саллани юлиб олиб, ўзига пайтава қилибди, сунг уни эшак қилиб минибди...

Орадан ҳафта ўтмай у қуринмай қолибди. Билишса, шол бўлиб қолганмиш. Яна ҳафта ўтмай, уйдан йиғи чиқибди. Муртадга жаноза ўқилмабди. Қариндош-уруғ қафанлаб, қумибди. Эртасига гурков бу хонадон эшигини қоқибди. “Оталарингни ер қабул қилмабди. Гур сиқиб чиқарибди, ўзларинг бошқатдан қўминглар”, дебди. Бориб қарашса, ўлик гур устида икки буқилиб ётганмиш. Қайтадан қумишибди. Аммо... эртасига ҳам шу аҳвол такрорланибди. Кейин маҳалла-қўй маслаҳатлашиб, ўликни Сариоғочнинг нарёғидаги чўлга олиб бориб ташлайлик, ўшанда ўлаксаҳурлар еб кетар, дейишибди. Шундай бўлибди. Кейин билишса... ўликка қузғунлар ҳам тегмаганмиш. Ўлик чўл офтобида ириб ётганида унинг хонадонига терлама хуруж қилиб, барча зурриётини, ҳатто бешикдаги боласигача олиб кетибди. Бу дунёдаги уруғи шу тарзда қурибди...

Ғайрат бу фожиа баёнига ишонди, чунки мадрасада хорланган мударрис унинг бобоси эди. Унинг фикрича, Ғирромни ҳам шундай тақдир қутаётган эди. Баъзи ёмон одамлар қўпроқ яшаётган бўлса, атрофдагилар, “шунақалар бунча қўп умр қўришаркин”, деб нолишади. Билишмайдики, Аллоҳ яна ҳам қўпроқ гуноҳлар ботқоғига ботишлари учун ёмонларга узок умрни берган. Иблис васвасасидаги бу бандалар дунё маишатларига маст бўлиб яшаб, охиратда самумга – дўзахнинг баданни тешиб юборар оловли оқимига дуч келишларини ўйлаб ҳам қўрмайдилар. Ғайратда охират хусусида билим йўқ, дўзах ҳақида эшитган-у, лекин ундаги самум, заққум азобларини эшитмаган. Кимдир буларни айтиб берганида эди, Ғирром ва у

кабиларнинг келажаги хакида бир тасаввурга эга була оларди.

Ҳозир эса... Гирром билан бўлган учрашувда ортирган кунгил ғашлигига асир бўлиб қолаверди.

Охиратидан беҳабар Гирром эса ғолиб одамнинг нашъасида тун бўйи маишат қилиб, тонготарда икки бадмаст фоҳиша кучоғида ухлаб қолди. Заққум дарахтининг оловли меваларидан еб, баданлари оташда илма-тешик бўлажаги тушига ҳам кирмади.

* * *

Ғайрат бу хизмат сафарини муовини зиммасига юкломқчи эди, катта бошлиқлари рухсат беришмади. Кейинги кунларда Моҳидилнинг чехрасига парда тортиган паришонлик булути унинг дилини хавотир зулматига урай бошлаган эди. Назарида Моҳидил камрок куладиган, кўпроқ уйга толадиган бўлиб қолгандай туюлди. Унинг овозидан жаранг йуқолиб, синиклик сезилди. Моҳидил руҳидаги эзгинликни яширишга урингани билан эрининг зийрак нигоҳига дош беролмай қоларди. Ғайрат хайрлашиб, ёноғидан упганда жилмайди. Лекин бу жилмайишда бахт куёшининг жилваси йуқ, аксинча, маҳзунлик сояси мавжуд эди. Ана шу маҳзун жилмайиш Ғайратнинг кўз олдини парда мисол тўсиб олди. Юрганда ҳам, мажлисда утирганда ҳам бу хира манзара кўтарилмади. Эрталаб мажлисга отланганида, оқшом қайтганида уйга кўнғирок қилиб Моҳидил билан гаплашиб турса-да, кўнғил хижиллиги ёзилмади. Бугун эрталаб Моҳидилнинг овозида қувноқлик сезилгандай бўлди.

– Шошилмаётган бўлсангиз, сизга битта ашула кўйиб эшиттираман, – деди.

– Кимнинг ашуласи? – деб ажабланди Ғайрат.

– Ўзбек эстрада осмонидаги энг ёш чараклаган юлдуз, – Моҳидил шундай деб қулди. Худди аввалгидай чараклаб қулиб, эридаги дилхираликни қувиб юборди. Сўнг гитара торларининг зорли овози эшитилди:

*Оқиб кетма, оқиб кетма, ойжон оқиб кетмагин,
Кетганлар кун, қайтганлар йуқ, дил безиллар кетишдан.
Оқиб кетсанг, қилқиб кетсанг, узоқларга кетмагин...*

Чарақлаётган куёш юзини булут тўсгандай бўлиб, Ғайратнинг вужудига енгил титроқ югурди. Тўйдан кейин Моҳидилнинг илтимоси билан ашулаларини магнит тасмасига ёздириб берган эди. Ҳозир айнан шу қўшиқнинг қўйилишида бир синоат бордай туюлди. Кун шу ғашлик билан ўтганда Ғирромнинг оёқ остидан чиқиб қолиши ғоятда ёқимсиз бир ҳол бўлди. Хонада бир зум ҳаракатсиз ўғиргач, Моҳидилга қўнғирок килди.

– Уйғотиб юбормадимми? – деди узрли оҳангда.

– Уйғотиб юборишингиз учун мен ухлашим керак. Ухлашим учун мен эрини рашк қилмайдиган бепарво, беғам хотинлардан бўлишим керак, – деб кулди Моҳидил. – Атрофингизда малласоч қизлар фариштадай учиб юрганда мен ухлашим мумкинми? Агар шундай десангиз, мен ҳақимда нотўғри ўйда юрган бўласиз.

– Агар малласоч қизлар ҳақидаги гапингиз ҳазил эмас, чин айтилаётган бўлса, хоним афандим, сиз ҳам садоқатли инсон шаънига тош отган бўласиз.

– Гапимни қайтиб олдим, – деб яна кулди Моҳидил. – Мажлисдан тўйганингиз йўқми?

– Тўйганда-ки... у ёқ-бу ёғи йўқ! Узим мажлисда утирдим, руҳим сиз билан бўлди. Бекор утирмай, сизга атаб янги қўшиқ тўқидим.

– Эрталабки қўшиқдан илҳомланибсиз-да?

– Йўқ, сизнинг ширин кулгингиздан. Хиргойи қилиб берайинми, эшитасизми?

– Полковник жанобларининг истакларига мен қандай қилиб қарши бўлишим мумкин. Жонқулоғим сизда.

Ғайрат енгил йўталиб олиб, хиргойини бошлади. Аслида қўшиқ янги эмас, суюқлисининг кўнглини кутариш учун олдинроқ тўқилган эди.

*Жамолу ҳуснингга суз йўқ, вафо керак бўлса,
Мени худ ултирадурсен, раво керак бўлса.
Кўнгил чу бўлмайин уз ҳаддини сени севди,
Балою гусса бирла мубтало керак бўлса...*

Ғайрат хиргойи қилар, қулоғи эса гўшакдан эшитилаётган нафаслар товушида эди. Моҳидил қўшиқдан хаяжонланибми ё бошқа сабаб биланми тез-тез нафас оларди. Нафаслар товушида зорланиш бордай эди. Ғайрат ҳатто суюклиснинг юрак зарбларини ҳам эшитиб тургандай эди. Ғайрат тўхтаб қолди.

– Бўлдими, шунинг ўзими? – деди Моҳидил нозли оҳангда. Лекин бу ноз овоздаги синикликни пардалай олмади. Ғайрат дераза оша қоронғи осмонга тикилганича хиргойини давом эттирди:

*Жафони жонима оз қилки, ногаҳон бир кун,
Жафо туганса нетарсен, жафо керак бўлса?
Кўнгулни ўзгага бергил демангки мушкулдир,
Жаҳонда сиз киби бир дилрабо керак бўлса...*

Қўшиқ тинди. Нафаслар ҳам тингандай бўлди. Ғайрат дилдоридоғи паршонликни сезмаётгандай ўйноқи оҳангда сўради:

– Қалай, хоним афандимга ёқдими? Вақтимни бекор утқизмабманми?

– Ёқди, лекин оҳанг гитарага мос тушмайди.

– Бу муаммони хоним афандим, икки кундан кейин ҳузурингизда юзма-юз бўлиб ҳал этамиз. Юрак афғонига фақат гитара торлари монандлигини тан олишдан ўзга иложингиз қолмайди.

– Бунча чиройли гапларни қайдан топасиз-а!

– Бу гапларни тилим айтаётгани йўқ, дилимга ҳукмрон бўлиб олган ишқ айтяпти...

Ширин нозли ва қочиримли суҳбат яна бир оз давом этди. Ғайрат суюклиснинг кайфияти, саломатлигини сўрамади. Моҳидил қарийб йигирма йилдан бери мажруҳлик тушагига миҳланган бечора эмас, соғлом ва шаддот жувон овозида гаплашгандай тўтди ўзини. Саломатликдан суз очишни Моҳидилнинг

узи тақиклаган. Туйларидан кейин Ғайрат ҳар ишдан кайтганида “Соғлиғингиз яхшими?” деб ёноғидан упиб қуярди. Бир куни упмоқчи бўлиб лаб чўзганда Моҳидил юзини бурди. “Ҳадеб соғлиғимни сурайверманг”, деди аразлаш оҳангида. Ғайрат “Ахир бу халқимизнинг яхши одати-ку? Ҳатто бегоналар ҳам сурашадиган бўлса, гапни шундай бошлайди-ку?” деб ажабланди. “Бегоналар сўраса сурайверсин, биз бегоналар эмасмиз-ку? Туғрисини айтсам... ҳар сўраганингизда менинг... бунақа бўлиб ётганимни пеш қилгандай бўляпсиз...” Моҳидил мажрухлиги учун раҳм-шафқат куришни эмас, севиб-севилишни истарди. Ғайрат буни тушунди, баҳслашмади, ёноғидан упиб қўйиш билан чекланадиган бўлди.

Телефондаги суҳбатлари ҳам ғойибона бўса билан ниҳоясига етди.

Тошкент шаҳри.

Икки минг унинчи йил сарв ойининг унинчи куни.

Соат ун бирдан ун дақиқа утганда.

“Уч оғайни ботир”лар:

ШОҲИД, ЖАВЛОН ВА РАВШАН

Яқин утмишда “Эски шаҳар” деб номланган, эндиликда марказга қўшилган жойга тушган янги чорраха атрофи бир йилга қолмай обод бўлиб кетди. Чорраҳанинг кунчиқар томонидаги илгариги боғ ҳовли урнига икки қаватли қаҳвахона қурилган. Йулдан бир қулоч баландликдаги боғдан омон қолган дарахтлар орасига қурилган шийпонлар эртаю кеч хурандалар билан банд. Навруздан кейин кун тез исиб кетгани сабабли, шийпонлар орасидаги фаввора барвақтроқ очиб қўйилган. Баҳор қуёшидан лоҳас бўлганлар шу жойдан роҳат истайдилар. Иморат пештокидаги “Дилрабо” деган ёзув кўпнинг диккатини тортмайди.

Пастак девор вазифасини бажарувчи панжарагулчин олдига хар бир харфи ун ёшли боладек келадиган “Ош – кутарма бош!” деган чакирув ёзуви мижозлар учун бу даргохнинг номига айланиб колган. “Дилрабо”да йиғиламиз” дейилса, “Қайси “Дилрабо”-да?” деб сўралиши мумкин. “Кутарма бош”да кўришамиз”, дейилса, тушунарлирок бўлади, ортикча саволга ҳожат колмайди. Чунки “Дилрабо” деганлари куп, “Кутарма бош” эса битта...

Фавворага энг яқин турган шийпонни уч ўртоқ эгаллаган. Бу йил йигирма ёшни коралаган бу йигитларнинг дўстлиги болалиқдан бошланган. Мактабни битиришгач, Шоҳид Дипломатия университети лицейига, Жавлон математика йўналишидаги, Радик эса нафис санъат лицейига жойлашди. Мактаб билан хайрлашув кечасида барчага мустақил ҳаёт йўлида омад ва бахт тиланган эди. Лекин бахт ва омад йўлда тушиб ётадиган матоҳ эмаслигини, балки осмондаги юлдуз каби узоқлигини, уни олиш учун захмат чекиш шартлигини ҳеч ким айтмади, тушунтирмади. Лицейдаги ўқиш уларга ваъда қилинган бахт саройи дарвозаларини очиб бергандай бўлди. Мактабда хар куни кўришадиган дўстлар энди гоҳи-гоҳида учрашадиган бўлишди. Кейин олий ўқув даргоҳига кирдилар. Учрашув онлари янада камайди. Бир-бирларини унутвориш даражасига қараб бораётганларида кўзга кўринмас ўргимчак тури уларнинг бошларини ажралмас қилиб ковуштириб кўйди. Ҳазил-ҳазил билан тутатилган наша бир-бирларидан узоқлашаётган дўстларни жамлади.

Бугун Жавлон ҳам Радик ҳам ўқишга бориш максидида кўчага чиқишган эди. Шоҳид кўнғирок қилиб, уларни йўлдан урди-ю, шу қаҳвахонага бошлаб келди.

– Кечаги лағмон кўнглимни айнитди. Бугун ош-хўрлик қилайлик, – деди Шоҳид кафтларини бир-бирига ишкаб. – Иштаҳа очишга юзта-юзта оқидан оламиз.

Радиодан таралаётган куй тўхтаб, “Энди дикка-тингизни “Зулмат салтанати” деб номланган суҳбатга тортамиз”, деган овоз келди. Аввалига учови ҳам бу эълонга аҳамият бермади. Суҳбат бошлангач, аввал Шохид кейин Радик овоз келаётган томон қараб, энса-си қота бошлаганини яширмай, афтларини буришти-риб қўйишди. Жавлон эса сергак тортиб кулоқ солди:

“Бу салтанат бошқа сайёрада жойлашмаган, эртак-лардаги хаёл маҳсули ҳам эмас. Бу салтанат сиз билан биз яшаётган она Ер куррасида. Бу салтанатнинг ўз султонлари, ўз қироллари, ўз баронлари ва фуқаролари бор. Бу зулмат салтанати йигирманчи асрда кучга кириб, Ер куррасини мўр-малахдай босди. Фашизм, коммунизм сингари тузумлар йук бўлди. Бу салтанат эса сиёсий зилзилалардан фойдаланиб, куч олаверди. Фуқароларининг сони тобора ошаверди ва афсуслар-ким, хануз ошиб бормоқда. Султонлари ва қироллари эса ер юзидаги энг бой одамларга айланишди. Маз-кур салтанат киши кўзига дастлаб зулмат бўлиб кўринмайди, аксинча, сеҳрли ва роҳатбахш туюлган домига тобора кўплаб ёшларни тортаверади. Ҳа, бу лаънати салтанатнинг сирти кўзни олар даража-да жилва қилади. Салтанат чегараси босиб ўтилгани ҳамон эса одам ўзини зулмат кучоғида кўради, ўлим тўрлари оёқларига чирмаша бошласа-да, ўзини жилва ҳукмига топшириб, кулфат сари бораётганини англа-майди. Бу зулмат тўрлари ёш вужудни шу даражада чирмаб ташлайди-ки, ундан кутулиш оғир, жуда-жуда машаққатли бўлади.

Биз мажозий маънода “зулмат салтанати” деб ата-дик. Халқ эса оддийгина қилиб буни “гиёҳвандлик” дейди.

Фарзанд туғилганида нақадар қувонамиз. Тетапоя қилаётган гўдак йиқилса, юрагимиз кинидан чиқиб кетай дейди. Фарзандимизнинг оёғига зирапча ки-риб йиғласа, бу зирапча гўё қалбимизга санчилгандай бўлиб, зириллатади. Умид билан устирамиз фарзанд-

ларимизни. Кузга кўринувчи барча фалокатлардан асрашга уринамиз. Аммо боши узра зулмат салтанатининг ўлим ёмғири ёғдирувчи аянчли булутлари сузиб юрганини уйламаймиз. Бу булут лоқайд ота-оналарнинг фарзандларини таъкиб этади. Авваллари совчилар куёв боланинг маълумоти, ароқ ичиши ёки ичмаслиги билан қизиқардилар. Ҳозир “куруғидан тортмайдими?”, “ғиёхванд эмасми?” деган хавотир билан суриштирадилар. Ўғлининг бу иллатга чалиниб колганини билган ота-оналар “уйланганидан кейин яхши бўлиб кетади”, деган умидда ҳақиқатни яширадилар. Оқибатда эса... ёш оила кўп ўтмай бузилиб кетади.

Хуш, ғиёхвандлик нима ўзи? Тиббий касалликми ё ижтимоий хасталикми? Унинг чеку чегараси мавжудми, унга қарши восита борми?”

– Оббо, – деди Радик қўл силтаб. – Гап... гап... гап! Елкага ўтириб олиб, кулоққа тепаверишади-я!

– Худо нима учун иккита кулоқ яратган билмайсанми? – деди Шоҳид қадахларга ароқ қуя туриб. – Биттаси гапни қабул қилиб олади, иккинчиси чиқариб юборади. Шуни тушунган одам ақлли бўлади. Қани, олдик!

– Шу иссиқда-я?! – деди Жавлон, қадахни нари суриб. – Қўйсанг-чи, ҳали мени ўқишимга олиб бориб кўйишинг керак.

– Иссиқнинг тафтини мана шу иссиқ олади. Ўқишга борсанг, мард бўлиб бор, ҳажи қизга ўхшаб минғирлайверма, – Шоҳид шундай деб Радикга юзланди: – Ҳа, ўғил бола, сенга ҳам иссиқлик қиладим, сенам олмайсанми?

– Гапингнинг совуклигини қара, мен текинидан қайтаманми? – деди Радик Жавлоннинг елкасига уриб кўйиб. – Бунинг ҳақи ҳам менга. Дўстим учун заҳар ичишга тайёрман.

– Сен текиндан кафан бўлса, ўлишга ҳам тайёрсан, – деди Жавлон.

– Гапингга озгина туз сепиб юбор, – деди Радик уни яна туртиб. – Туркингни кара, иссик дейсан-у, титраяпсан, нима, хумор босиб келяптими?

– Ҳа... – Жавлон шундай деб Шоҳидга умид билан каради.

– Кечгача чида, – деди Шоҳид, унинг ҳафсаласини пир килиб. – Ёнимда зигирча ҳам йук. Булса бермасмидим. Ароқ ичвол, қувват булади.

– Эшитдингми? Қувват булади! Гапнинг уғил боласи шу! – Радик яна туртмоқчи эди, Жавлон узини нари олди. – Сен анавинга парво қилма, – деб радио томон ишора қилди. – Валдирайверади. Дунё жар ёкасида турибди, деяптими? Жарга йикилишдан шу қувват сақлаб қолади, билиб қуй! Ким олиб турмаса, жарига юмалайверади, – таом кутариб келган хизматчининг билагини ушлаб, узига қаратди. – Укахон, биз ошхўрликка келганмизми ё мажлисхўрликками? Овозини учириб қуй, анавинингни!

– Қуяверсанг-чи, валдираб тургани яхши, – деди Шоҳид кулиб.

Жавлон пиёладаги ароқни симирди-ю, газак қилиш ўрнига косодаги ошга энгашиб ҳидлаб, роҳатланди. Унинг бу қилиғини кўрган Равшаннинг баттар кўнгли айниб, афтини буриштирди. Жавлон эса ошга қошиқ уриб, мактай бошлади:

– Бай-бай, гуручларни юрғизворибди-ку, а? Гуручга кара, гуручга! Агар ҳозир бир сеҳргар келиб, тила-тилагингни деса, “шу гуручхўжалар долларга айланиб қолсин”, дердим.

– Кейинчи? – деди Равшаннинг энсаси қотиб.

– Кейинми?.. Кейин сен афтингни буриштириб утира турардинг, мен ғирр этиб автосалонга бориб, “Мерс”нинг додахўжасини олиб келардим.

– Ҳа, олиб кел, тезроқ бор, автосалон беркилиб қолмасин.

– Афтингни буриштираверма, “яхши ният – ярим мол”, дейишган. Хўп, косангдаги ошинг тиллага айла-

ниб қолса, сен нима килардинг? Фақат “Мерс” олардим”, дема. “Мерс” менга кетди.

– Мерсингни пишириб е! Мен... мен трамвай сотиб олардим, – деди Равшан мазах оҳангида.

– Нега?

– Биринчидан, трамвай қиммат туради, “ортиб қолган пулни нимага ишлатаман”, деб бошим оғримайди, иккинчидан, юраги қора ғаламислар ғилдирагини теша олишмайди, учинчидан, биров уғирлаб ҳам кетолмайди, туртинчидан, милиса ҳар қадамда тўхтатавермайди.

– Сен трамвай олсанг, уни ўзим уғирлайман.

– Нега?

– Темир-терсакка топшириб, пулига “Мерс” оламан.

– Сенинг пешонангга эшак арава ҳам ёзилмаган, ошингни есанг-чи, – деб жеркиди Шоҳид. Яна нимадир демокчи эди, телефони жиринглаб қолди. Қуринган рақамига кўз ташлади-ю, энсаси қотиб, афтини буриштирди. “Жонга тегди, бу шилта!” деб минғирлаб қўйиб, телефонни кулоғига тутди: – Ҳа! Нима? Қанақа Моника? – деди дағал оҳангда. – Танимайман сени! Кеча таниган бўлсам, бугун танитайман. Ҳа, алмаштириб ташлайдиган қўлқопсан. Бугун кун исиб кетувди, қўлқопни ечиб ташладим. Нима? Хумор тутаётган бўлса, адангнинг чўнтаги тула пул. Менинг текин омборим йўқ. Пулинг бўлса, кечкурун кел. Қаергалигини биласан. Нима? Нима дединг? Ҳомиладор бўлсанг мен нима қилай? Мен дояманми сенга! Ана, духтирга борсанг олиб ташлайди, бўлди, гапни чўзма!

Шундай деб тугмачани босиб учириб қўйди-да, телефонни кераксиз матоҳдай стол устига ташлади.

– Момогулми? – деб сўради Радик.

– Ҳа, уша... – деди афтини буриштириб.

– Қаттик гапирвормадингми? Яхши кўрардинг шекилли? – деди Жавлон ажабланиб.

– Калланг борми? Уша тавияни яхши кўриб буларканми? – деди Шоҳид уни жеркиб.

– Узинимас-у, адасининг чунтагини яхши кўрадинг, буни тан оларсан? – деди Радик кулиб.

– Бу гапинг тўғри. Лекин адасини Худо уриб қўйди.

– Нима бўлди?

– Чунтаги тешилиб қолибди. Банкрот! – шундай деб лабига сигарет кистириб ёндирди-да, тутунини Радик томон пуфлади. – Лекин гап адасида ҳам эмас. Кечаги утиришда сенларнинг қилиқларинг унга ёқмабди. “Ё мени дейсиз, ё уртоқларингизни” деб шарт қўйяпти. “Сени бошимда кўтариб юраман”, деган ваъда билан уйланиб олганимда шунақа эркалик қилса кўтарардим. Менга ким у?

– Боплапсан! – деди Радик.

Жавлон бу гапларни эшитиб, нигоҳини четга олди. Аввалги куни Севара ҳам шунга ўхшаган бир гап айтувди. Назарида уртоқлари бу норозиликдан хабар топиб, атай шу мавзуда сўз очгандай эдилар.

...Турт жуфт дарсда утиравериб, чарчашгани учун дарров автобусга чикмай, бир оз пиёда юрмоқчи бўлишди. Боғ кучада боришаётганда Севара унга жилмайиб қараб, суюнчли бир гапни айтди:

– Профессор Ҳамидов талабалар конференциясидаги маърузангизни эшитиб, сизни адамга мақтабди. “Бу йигитдан яхши математик чиқади”, дебди.

Бу янгилик Жавлонга ёққан бўлса-да, гапни ҳазилга бурди:

– Шунинг ўзими? – деди қувлик билан.

– Камлик қиляптими? Хуп... яна “Сонлар назариясини яхши ўзлаштирибди”, дебди.

– Шу ҳам мақташми? Жуда-а ерга уриб юборибдику? “Математикларнинг зўри бўлиб етишади, сонлар назариясида инкилоб қилади!” деганида “мақтади”, десангиз арзирди.

– Шошилманг, камтар йигит, – Севара шундай деб унинг елкасини оҳиста чимчилаб қўйди-да, у ҳам ҳазил оҳангига кўчди. – Бир йилдан кейин диплом

ёклаётганингизда “зур математик бўлиб етишадди”, дер экан. Номзодлик ҳимоянгизда “келажаги порлоқ олим” дер экан. Докторлик ишингизни ҳимоя қилаётганингизда “сонлар назариясидаги инкилобини дунё тан олди”, дер экан.

– Воҳ-воҳ! Ундаги мактовлари менга керакмас. Бугун шундай мактасин-ки, адангиз “учинчи курсда ўқиётган шу болани куёв қиламан”, деб туриб олсин.

– Бунақа мактов профессорнинг эмас, совчиларнинг вазифаси, – Севара шундай деб уялгансимон юзини бурди..

– Тўғри айтасиз, совчилар ҳар куни машк қилишяпти.

– Яхшилаб тайёрлайверинг, икки йилда мактовга тиллари бийрон бўлиб қолар.

– Унгача сиз бояги саволимга жавоб берарсиз?

– Қайси саволингизга?

– Оғайниларим сизга ёқдими?

– Ёқиши керакмиди?

– Ҳар ҳолда... оғайниларим... сизга барибир эмасдир?

– Менга барибир.

– Нахотки? Бийрон тилли совчилар ишни пиширишгандан кейин ҳамми?

– Унгача ҳали анча бор. Нечтаси билан оғайни бўлиб, нечтаси билан айрилиб кетасиз.

– Нега унақа дейсиз? Мен шунақа бевурдманми?

– Гап бевурдликда эмас. Ҳаёт узи шунақа.

– Ҳар ҳолда...

– Жуда билгингиз келаётган бўлса, тўғриси айтман: иккаласи ҳам ёқмади. Айниқса Шохидингиз. Эркатоё болага ўхшайди.

– Эркатоёлиги тўғри. Лекин зўр бола.

– Зўр бола? Нимаси зўр?

Жавлон бу саволга дангал жавоб қайтара олмас эди. Шу боис “зўр-да”, деб қўйиш билан чекланди.

Болалик кезларида дўст танлаш имконияти ҳам, яхши-ёмонни ажратиб олиш учун ҳаёт тажрибаси ҳам

булмайдн. Боғчада қайси гуруҳга тушсанг, мактабда қайси синфда ўқисанг шу гуруҳ, шу синфдагилар билан дўстлашасан. Бирга ўйнайсан, ниманидир талашиб жанжаллашасан, тумшугига тушириб қоласан ёки қалтак ейсан, аразлашасан... Кун бир хилда ўтаверади. Лекин болалик қалби ҳеч нимани ҳис қилмайди, фарқламайди, дейиш ҳам нотўғри. Боғчада кўнглига ёккан бола билан кўпроқ ўйнайди, у билан ўйинчок талашмайди, синфда яхши бола деб ҳисоблагани билан бирга дарс тайёрлайди. Жавлон ҳам шундай эди. Боғчага борган кундан Шохидни ёктиради. Боғча опаси нима учундир алоҳида меҳр кўргазгани сабабли Шохид ўзини бошқалардан баланд олса ҳам, Жавлонга бу қилиғини қилмасди. Уларнинг орасига, ёктиришмаса ҳам, Радик сукилиб кириб олаверарди. Боғча кунлари ортида қолиб, синфда ҳам бу ҳолат давом этди. Радик ҳайдаган билан нари кетадиган тоифадан эмасди. Шу боис иккови ҳам ундан қутилиш йўлини изламасди. Жинни-санғи қилиқларига қулиб қўйиш билан чекланишарди. Радик эса ҳазилларим ўртоқларимга ёқади, деган алдамчи ишончда хириг-хиригни бас қила қолмас эди. Чегарадан чиққан пайтда Жавлон пичинг билан, Шохид эса бўралаб сўкиш билан қолипига жойлаб қўйишарди. Ўтган йили арокнинг кучи билан ўзини паҳлавон ҳис қилиб, кўчадаги болалар билан олишганда пастки лаби ёрилиб, иккита тиши синиб тушгач, унга қараган одам барака топмайдиган бўлиб қолди. Аслида мушт тушмай туриб, тишлари қуртлаб адо бўлган эди. Шохид “пул бераман, кумушдан бўлса ҳам тиш қўйдириб ол”, деганида духтирга рупара бўлишдан кўрқиб, кемшиклигича юраверди. Бу ҳам етмагандай мўйлаб қўйган эди, очдан ўлаётган моржга ўхшади – қолди.

“Севара ўртоқларингиз ёкмади, деганда Шохидни эмас, шу кемшик моржни назарда тутган. Мониканинг ҳам унга хуши йўқ, мен билан муомаласи яхши...” – деб ўйлади Жавлон.

Бу уч уртокнинг хар бири “ёлғиз уғил” деган мартабада бўлгани билан эркатойлик бобида фаркланар эдилар. Шоҳиднинг хаддан ташқари эркатойлигини Севара туғри фаҳмлаганди. Шаҳарнинг кунботар томонидаги маҳалладан сотиб олинган иккита ҳовли бирлаштирилиб, данғиллама иморат солингач, Шоҳиднинг юриш-туриши сезиларли узгарган эди. Унинг “шаҳар бойваччаси” мартабасида “тахт”га утириши учун тагига битта “Мерс” етишмай турган эди холос. Радик ҳам, Жавлон ҳам бу номга даъво қилишдан анча узоқ, ҳатто “тантик бойвачча” дейишга арзигулик туриш – турмушлари йўқ эди. Улар бойваччанинг тантилик соясида ҳаловат топган садоқатли дўст эдилар.

Радик онаси билан яшарди. Онаси киностудияда энг моҳир гримчи бўлгани сабабли режиссёрлар орасида эътибори баланд эди. Радикнинг санъатга ишқи тушиб қолиши боиси ана шу давранинг таъсиридан. Уларникига машҳур режиссёр тез-тез келиб турарди. Онасининг гапига қараганда, гримчи билан режиссёрни фақат ижодий ҳамкорлик боғлаб турарди, орада ишқ-муҳаббат савдоси йўқ эди. Радик болалик кезлари бунга ишонарди. Ҳатто севги риштаси йўқлигидан афсусланарди. Уша режиссёрнинг уғли булгиси келарди, “угай уғил” мартабасидан ҳазар қилмасди. Улғайганида режиссёрнинг меҳрибонликлари замирида қандайдир сир яширин эканини сезди. У “режиссёр оиласи борлиги учун онамга уйланомайди, ammo қаттиқ севади” деган қарорга келиб янглишган эди. Туғри, улар орасида, ҳали Радик туғилмай туриб, қисқа муддат давом этган ишқий муносабат бўлган. Радикнинг онаси фарзанд кўрмагани сабабли эридан ажраб, руҳий тушқунликда юрган кезлари режиссёрнинг яширин хотинига айланган эди. Режиссёрнинг фаҳш ишлардан тоймаслигини билса-да, тақдирини боғлаган ва бундан ҳеч қачон афсусланмаган эди. Бир куни маҳбуби ташвишли киёфада келиб,

ундан нажот истади. Янги фильмидаги асосий ролга етишмоқни истаган киз номусини қурбон қилиши етмагандай яна ҳомиладор бўлиб қолибди. Ун саккизга тўлмаган қизнинг бу аҳволи уни қамокка тиқиш учун кифоя эди. “Сен бола асраб олмоқчи эдинг, қизнинг ота-онаси Бухорода туради, бу гаплардан беҳабар. Бировга билдирмай туғишга рози, сен шу болани ол, боқиш менинг зиммамда”, деди. Бир неча кунлик можародан сўнг шундай сулҳ тузилди. Оқибатда Радик тўққан онаси ким эканини билмай ўсди, “ўгай отам бўлса ҳам майли эди”, деб орзу қилгани аслида чин отаси эканидан ҳам беҳабар қолаверди. Санъат институтида ўқий бошлаганида “фалончи режиссёрга жуда ўхшайсан-а, қариндош эмасмисан?” деган саволларни эшитганда юраги бир жиз этарди-ю, лекин бу ҳолат ҳақиқат қопқасини очишга ундамасди. Ўй-хаёли бошқа орзу-истаклар билан банд Радик буюк кинорежиссёр бўлиш учун етарли иқтидори мавжудлигига амин эди. Сценарий ёзарди, “ижод маҳсули”ни танқид қилганлар унинг душманлари рўйхатига тушарди. Унга ёқмаган фильмларни бошқалар ҳам ёмонлаши керак эди, мақтаса – санъатни тушунмайдиган “тункамижоз”лар қаторидан жой оларди. Шу боис ҳам, Шоҳид билан Жавлон ҳисобга олинмаса, унинг феъллига мос дўстлари йўқ эди. Унинг кино санъатига доир вайсақилигига шу икки ўртоғигина чидарди. Туғрироғи, Радик вайсайверарди, улар эса эшитмагандай утираверишарди. Баъзан эса ўзларини гулликка солиб, уни масхаралай бошлашарди.

Бу кичик гуруҳда Радик ўзини иккинчи ҳисобларди. Онасининг гримчилигидан ташқари яна чеварлик ҳунари борлиги уларни ўртаҳолдан кутариб, бойлар қаторига яқинлаштириб қўйганди. Энг машҳур қўшиқчи хонимлар концертларидан олдин уларникига серкатнов бўлиб қолишарди. Кўзни олғувчи ўнтами-йигирматами қўйлак тиктириб, қувончларини кўк пулда изҳор этиб кетишарди. Гарчи, пулдан камчи-

ликлари бўлмаса-да, онаси хасислиги туфайли эмас, боласининг тарбиясини уйлаб, саёк бўлиб кетишидан кўрқиб, машина олиб бермасди. Радик бунга чидарди, аммо “яхши видеокамерани ўқишни битирганигда олиб бераман”, деб у жарлик қилишига чидай олмасди. Радик онасининг “Машина олифтагарчилик учун”, деган фалсафасини тушунарди, лекин онаси унинг “видеокамера ижод учун зарур” деган талабини англашни истамасди. Онасининг пуллари қаерда сақланишини биларди, лекин сўрамай олишдан ўзини тиярди. Бу одоб корадорига ўргангунига қадар давом этди. Онаси сезиб қолиб, пулларини бошқа жойга яширгач, Радик Шоҳидга тўлалигича қарам бўлди-қолди.

Жавлон ҳам қарам эди. Лекин унинг оиласидаги шарт-шароит, отасининг талаблари бошқачарок эди. Тўнғичи киз эканига кўнгли оғриган ота, ўғил кўрганда қувонди, аммо “бир оиланинг бахтли бўлиши учун шу кифоя” деган қарорга келиб, бошқа фарзанд кўришни истамасди. Болалари чақалок эканидаёқ уларнинг тақдирини ўзича белгилади: қизи машҳур скрипкачи бўлиши шарт! Аммо мусиқа мактабига уч йил катнаб, оддий куй чалишни ҳам ўргана олмагач, унинг қисматига ўзгартириш киритди: санъатшунос бўлади. “Математика даҳоси бўлиб туғилган ўғли”нинг эса шу чўққини эгаллаши – аксиома, исбот талаб этилмайди-ган ҳақиқат! Ўзи “физика-математика фанлари номзоди” даражасига етганида ўғли не учун юқори чўққини эгалламасин! Ҳаммаси худди Пифагор теоремасининг ечимидай осон ва тўғри бораётган эди. Математикага оид ечимда илдиз остидаги сонни аниқлаш унга қийин эмасди. Лекин ҳаётнинг тақдир формуласида учрайдиган “илдиз остидаги” муаммоларни у ҳисобга олмаган эди. Равон оқаётган сой суви қияликка етганда ўзани бузиб чиқиш қувватига эга бўлади. Жилдираб окувчи ожиз жилға йўлига думалаб тушган кичкина тош ҳам унинг йўлини ўзгартириб юборишга қодир.

...Отаси белгилаган тақдир узанидан чикиб, “ил-диз остига” тушиб қолган Жавлон ҳозир Севара билан бўлган тунов кунги учрашувни эслаб, уртоқларига қарашга ботинмади. Кузи қушни шийпонга келиб утирган йигитга тушди. Қаердадир кургандай бўлди-ю, эслолмади. Хизматчи йигит унга бир шиша ароқ келтирди. Таом ҳам, газак ҳам йуқлигидан ажабланган Жавлон уни кузатишда давом этди. Йигит ароқни кичик қадахга эмас, пиёлага тўлдириб қуйиб симирдида, лабини билагига артиб қуйди. “Юраги ёниб кетяпти шекилли... нимадандир қаттиқ хафа”, деб уйлади Жавлон ундан нигоҳини узмай...

Тошкент шахри.

Икки минг унинчи йил сарв ойининг унинчи куни.

Соат ўн иккидан ўн беш дақиқа ўтганда.

КАМБАР

Жавлоннинг диққатини тортган йигитнинг исми Камбар, кеча окшомда қамокдан чиққан эди. Эҳтиётсизлик оқибатидаги қотилликда айбланиб қамалган бу йигитнинг жазони уташ муассасасидаги яхши хулқи инobatга олиниб, муддатидан олдин шартли равишда озод қилинганди. Қоп-қорага бўялган оғир эшикнинг аянчли овоз чиқариб очилиши, сўнг эса зорлангандай ғижирлаб ёпилиши ортда қолди. Пешинга қадар гавжум бўлгувчи майдонча хувиллаган. Бу майдонча қанчадан-қанча фиғонларга гувоҳ бўлган, бу фиғонлар лазер нури янглиғ тўплансами, оламини остин-устин қилиб юбормоғи мумкин бўладир. Аммо нолаю афғон тўпланмайди, яккам-дуккам томчилар каби шу майдон тупроғига сингиб, топталиб кетади. Қанчадан-қанча умид чиннилари ҳам шу ерда синган. Бугун кун оғунга қадар тўпланган одамларнинг бири ичкаридаги тутқин қариндошига тугунча киритишга эришди, яна бири маҳкум эри билан учрашишга

рухсатнома олиб шукрлар қилди... Бирлар шукр, бирлар ношукрлик ила тарқалдилар. Эллик йиллик чинорга қадаб қоқиб қўйилган эски уриндикда утирган икки кампир, сал нарида сигарет тутатиб турган йигит ҳисобга олинмаса, майдонча вазифасини адо этиб, бушади, дейиш ҳам мумкин.

Қамокхона дарвозасидан чиқиб, беихтиёр тўхтаб қолган Қамбарнинг нигоҳи майдон сари сузди. Сигарет чекиб турган йигитни куриб, тунд чехрасида нур пайдо бўлди.

– Зокир!

Қамокхона дарвозасидан акаси чиқиб келишини кун бўйи интиқ кутган йигит бу онда ғафлатда қолганидан хижолат бўлиб, кучоғини очганича югурди. Соғинган қалблар бир оз ором олгач, Зокир акасини дарахт соясида турган эски “Жигули” сари бошлаб бориб, эшикни очди.

– Бу машинани қаёқдан олдинг? – деди Қамбар ажабланиб. – Нега меникини миниб келмадинг?

– Ака... озгина камчиқим бўлиб қолувдик... машинангизни сотдик, – деди Зокир айбдор одам овозида.

– Майли, куйинма, мол топиладиган нарса. Ҳамангиз соғ-омон экансиз, шунинг ўзи менга катта давлат. “Бош омон бўлса, дўппи топилади”, дейишадик-ку? Қанақа янгиликлар бор, гапираверчи. Яна уйга борганда оғзим очилиб қолмасин.

– Яхши янгиликларни етказиб турганмиз. Сиздан яширган нохушларидан айтсам... опам қайтиб келганлар. Поччамнинг кўзига иккита боласи ҳам кўринмабди. Охири ажралишди. Бир куни қаттиқ урибди. Бориб аблаҳни бир дўппосламоқчийдим, адам қўймадилар. Опам калтакларига ҳам чидардилар... Лекин поччам киморга аралашиб қолибди. Каттага тушди.

– Машинани ўшанда сотдингларми?

– Ҳа... Опам билан болаларини гаровга қўйган экан... Адам шундан кейин ажратдилар... Суд куни юраклари тутиб қолди. Шундан бери ўзларига келолмайдилар. Ҳозир ҳам касалхонадалар.

– Ойим-чи?

– Ойимнинг ҳам мазалари йўғ-у, бизга билдирмасликка ҳаракат қиладилар.

Бу гапни эшитиб, Қамбар чуқур хурсинди.

– Ака, ўзингизни қийнаманг. Сизда гуноҳ йўқ.

Гуноҳи йўқлиги тўғри, лекин қандай қилиб ўзини айбламасин? Маҳкама чоғида ота-онаси утирган томонга қарашдан ҳам ор қилди. Уларнинг ҳам дардли, ҳам умидли нигоҳларига кўзи тушганда ўлимига рози бўлиб кетди. Ҳатто “маҳкамани чўзмай ўлимга ҳукм қилсалар-у, шу ернинг ўзида отиб ташласалар”, деб орзу қилган онлари ҳам бўлди. Нилуфар билан ҳеч бўлмаса бир марта кузлари тўқнаш келишини истади. Лекин қиз у томон сира қарамади. Ҳатто гувоҳлик бераётганида ҳам қараб қўймади.

Озодликка чиққанини эшитиб яқинлари йўқлаб келишади, кўнглини кутарувчи гапларни айтишади. Барча деярли бир гапни айтади: “Худо хоҳласа, ҳаммаси яхши бўлиб кетади...” Қамбар шу сўзларни хаёлидан утказиб, уйчан ва ҳорғин тарзда тилига чиқарди:

– Мана энди ҳаммаси яхши бўлиб кетади... Ишга тушиб олай, адамни ҳам, ойимни ҳам энг зўр шифоҳонада даволатамиз.

– Ойимнинг режалари бошқача. Уйни сотиб, кичикроғидан оламиз, қўш келин тушираман, деб ўтирибдилар.

– Қўш келин туширишлари яхши. Лекин уй сотилмайди...

Зангиотадан ўтишаётганда Қамбар зиёратгоҳ томон қараб олиб, “тўхтат”, деди. Зокир акасининг мақсадини англаб, машинани секинлатди-ю, тўхтатмади.

– Ака, кейинроқ алоҳида келармиз, – деди.

– Ҳозир кириб чиқсам-чи?

– Зиёратгоҳга киришнинг тартиб-одоблари бор экан. Ғусл қилиб, покланиб кирилса яхши буларкан.

– Гапни купайтирмай, тўхтат!

Зокир машинани четга олиб тўхтатди. Қамбар чаққонлик билан тушиб, кўчада утирган тиланчи-

га яқинлашди-да, садака бериб, дарров изига кайтди. Акасига танбех берганидан хижолат бўлган Зокир бошка гапирмади.

Деярли ярим кечагача келди-кетди тинмади. Оила даврасида ёлғиз қолишгач, Қамбар яна онаси кузига қарай олмади. Она буни сизди. Уғлига яқинлашиб, бағрига босди. Гапирмади. Бошини силаб тураверди. Қамбарнинг назарида онасининг қалбидан отилиб чиқаётган меҳр сели унинг вужудига сингиб борарди.

Эрталаб нонуштадан сунг отланганида онаси “қаёққа?” деган савол назари билан ажабланиб қаради.

Қамбар ишхонасига бориб бугунок хизматни бошлаб юбормоқчи эди, лекин онасидан мақсадини яшириб, “Оёқнинг чигалини ёзиб келай”, деб кулимсиради.

– Қариндошлар йўқлаб келишади, бугунча уйда бўлганинг яхши эди, – деди онаси утинч билан.

Қамбар утинчни эътиборга олмай, дарров қайтишга ваъда бериб чиқиб кетди. Қамалғунига қадар ўзи ишлаган тўйхона уни кучок очиб кутиб оладигандай эди. Эрталабки ошдан кейин йиғиштириш билан банд бўлган хизматчиларни у танимади. Ҳайрон бўлиб кузатиб турган одамни ҳам хизматчилар танишмади. Унга қараб-қараб қўйиб ишларини давом эттириверишди. Хизматчиларнинг тез-тез янгиланиб туриши унга маълум, шу боис бу ўзгаришдан ажабланмай, ошхона томон юрди. Учокбошида турган ошпаз уни куриб, қувонч билан пешвоз чиқди.

– Ҳамма ошна-оғайнилар яхшими? Ишлар зўрми? – деб ҳол-аҳвол суради Қамбар.

– Сиз билганларнинг қупи бўшаб кетган. Ишлар... ҳа, энди тирикчилик утиб турибди. Сиз ишлаган давр бошқача эди. Атрофимизга янги тўйхоналар тушиб, ишдан барака қочган. Менам у ёқ-бу ёқни мулжал қилиб юрибман.

– Менинг ўрнимда хўжайиннинг жияни утирибдими?

– Тугри айтдингиз, утирибди. Иш билмайди, ҳамма ёкка утириб куйган.

– Мана, Худога шукр, қайтдим, ишларни гуриллатиб юборамиз. Кетишни уйламанг.

– Қайтганингиз яхши... Лекин... – деди ошпаз мужмал охангда, – қани, аввал хужайинга учранг-чи...

Қамбар ошпазнинг мужмал охангидан ажабланган эди. Хужайиннинг хонасига киргач, ниятлари пуч эканини англади. Хужайиннинг кибрли эканини биларди. “Мени кўрибок кувониб кутиб олади”, деган умиди бўлмаса-да, саломга алик олмай, безрайиб қарши олишини сира кутмаганди.

– Боситхон ака, соғ-саломатмисиз, кеннайим, болалар...

– Кеннайинг, болалар билан ишинг бўлмасин, – тирноқ тозалаб утирган хужайин унга норози кифада қараб олиб, тунғиллаб сўради: – Ўзинг нимага келдинг, нимага ҳовлиқяпсан?

– Ҳовлиқяётганим йук, Боситхон ака, эсон-омон келдим, хизматни бошлаб юбораверсаммикин, девдим.

– Қанақа хизмат? Сенга хизмат йук, укахон.

– Боситхон ака, кулингизда ишлардим-ку? – деди Қамбар умид билан.

– Ишлаган бўлсанг, у кунлар утиб кетди, укахон. Энди бошқалар ишляпти. Уларнинг орқасига тепиб, сенга жой бушатишим керакми? Бу туйхона! Туйхона билан қамокхонанинг фарқи борми?

– Қамокқа тушиб қолишим бир хатолик бўлди. Мен айбдор эмасдим.

– Қамокқа қанақасига тушганинг билан менинг ишим йук. Ҳозир сенбоп хизмат йук, тушуңяпсанми?

– Оиламиз сал ночорроқ бўлиб қолибди. Тез ишга кирмасам бўлмайди.

– Оилангнинг ночорлигига мен балоғардон эмасман, бунга ўзингнинг бошинг оғрийверсин. Қамокдан чиққан кунинг тез ишга жойлаб қуяман, деб ваъда ҳам бермаганман, тугримми? Энди бошимни қотирма, ана,

куча тула иш, туйхона булмаса, мардикорлик қил, йигитсан, оч қолмайсан.

Қамбар камокка тушганида ҳам узини бунчалик хору зор ҳис этмаган эди. Хужайин бу гапларни айтганидан кура, тепа-тепа кучага чиқариб ташлаганида унга бунчалик алам қилмаган буларди. Эр йигит тепкиларга чидар, лекин камситилишига, тупрокка қориб ташланишига чидаши қийин. Қамбар муштумини қисди. Уриб-уриб хумордан чиққиси келди. Хужайин унинг вазоҳатини кўрди, бироқ заррача ташвишланмади, аксинча, пичоқчасини яна қўлига олиб, тирноқларини тозалашда давом этди.

Қамбар ғазабдан буғрикиб дахлизга чикканда яна ошпазга дуч келди. Ошпаз оқибат шу бўлишини билгани учун уни кутиб турган эди. “Ҳамма нарсадан хабарим бор”, дегандай Қамбарнинг елкасига қўлини ташлаб, “Янги чорраханинг ёқасидаги туйхона ишга тушган, мен ҳам ушанга утадиганман. Хужайини “яхши одам керак”, девди, балки учраб кўрарсан, сени таниса керак”, – деди. Қамбар унга қараб олди-ю, “ҳа” ҳам, “йўқ” ҳам демади. Кучага чикиб бир неча дақиқа ҳаракатсиз туриб қолди. Ошпаз айтган туйхонага боришга оёғи тортмаса ҳам, “чиқмаган жондан умид”, деганларидай йўл олди.

Туйхона хужайинини танирди. Олдинги хужайинига ўхшаган безбет булмаса-да, калондимоғ эканини биларди. “Сендан ортда қолсам, шоҳимни кесаман”, қабилда кимўзарга солинган ҳашаматли туйхонага яқинлашиб, “бу ердан яхшилик кутиш қийин”, деган ҳаёлга борди. Ортга қайтгиси келди. Лекин узини зўрлаб, оғир-оғир кадам босиб, ичкарига кирди.

Ўзидан бир-икки ёш катта, лекин “Хужайин” деган мартаба отида талтайиб утирувчи йигит аквариумдаги балиқларга ем ташлаб, уларнинг ҳаракатларидан хузурланиб турган эди. Қамбарни кўрди-ю, “лаззатли юмушимга ҳалал бердинг”, дегандай қошларини чимирди. Қамбарнинг бунақа олифталарга тоби-тоқати

йўқ. “Ўзи топиб, ўзи куриб қўйганда керилса ярашарди. Бугун отасининг бойлигини қоя деб фахмлаб, орқа қилиб турибди, эртага бу қоя тош эмас, туздан экани маълум бўлиб қолиб, эриб кетса, орқаси очилиб қолиб шармандаси чиқишини биладими бу сўтак?” Қамбар хаёлига келган бу гапни тилига чиқаришни истади-ю, лекин чорасизлик занжирига банди эканидан эзилиб, индамади. Хўжайин эса унга беписанд қараб қўйиб, сариқ чармдан ишланган юмшоқ оромкурисига бориб ўтирди-да, совуқ оҳангда: “Хизмат?”, – деб сўради.

– Тўйхона очилганини эшитиб, “муборак бўлсин”-га кирган эдим.

Хўжайин “мени лакма деб уйлаяпсанми? Табриклагани атай кирганингга ишониб, қувончдан бир қоп семириб, ёрилиб кетишим керакми?” дегандай истехзо билан кулимсиради-да, миннатдорлик билдириш ўрнига: “Шунинг ўзими?” – деб қўйди.

– Агар хизмат бўлса... ишласам девдим.

– Мендан иш сўраяпсанми? Қизик... – Хўжайин юзига истехзо қандай тез соя солган бўлса, шу тезликда йўқолиб, ўрнини ғазаб чўғларига бўшатиб берди. – Қурилишни бошлаган пайтимда “ёнимга кир”, деб таклиф қилувдим, эсингдами? Қурилишда лой чангаллаб куним утади, деб қурқувдингми? Димоғингга қурт тушиб юрган пайтлар эди, а? Ушанда нима деганинг эсингдами? Менинг эсимда: “Дарахт бир ерда кўкаради”, – девдинг, а? Дарахтга нима булди, кўкармадими? Илдизига қурт тушиб, қуриган дарахтни энди мен кўкартириб берайми? Сотилиб кетган машинангни ҳам янгилаб берайми? “БМВ”га кўнасанми ё бира тўла “мерс” олиб беришим керакми? Уялмай айтавер?

– Илтимос, бунақа пичинг қилманг, мен тиланиб кирмадим, акалик ҳурматингизни қилиб, кўргани кирган эдим.

– Гапинг зўр-ку! Ишинг бўлмаса мени кўргани кирарминдиг? Акахонинг юмшоқ ерингга тепмаса,

кучанинг бу томонига қараб ҳам қўймаган булардинг. Сендақа додахужаларни билмас эканманми?! Ишларинг тушса калишга патак бўлиб кетасанлар, чўнтақларингга икки танга тушса димоғларингдан қор ёғади. Акахонинг орқангга тепиб жуда-а бошлабди-а! Бурнинг яхшилаб ерга ишқаланса, кўзларинг очилади.

Бу гаплар сабр тўғонини бузиб юборди. Муштимини сикди. Муштга ихтиёр бермади-ю, аммо тилни тия олмади. Тишлар кўрғони захарли сўзлар оқимини тўса олмади:

– Хотиржам бўлинг, кўзларим очик. Кўриб турибман, бошингизга омад қуши қўниб ўтирибди. Лекин акахон, қуш битта жойда узок ўтирмайди, шуниси чаток. Эртага пир этиб учади-ю, ўрнида ахлати қолади. Ўшанда шу тўйхонангизни ўзим сотиб оламан. Калишга кимнинг патак бўлишини ўшанда кўрамиз.

Шундай деб шарт бурилди. Хўжайин “Нима дединг, ҳей гасқара! Нимангга сотиб оласан? Битинггами?!” – деб бакирганича қолаверди.

Қамбар кўчага чиққач, ўзини чорасиз етимчадек хис қилиб, ҳаракатсиз туриб қолди. Сўнг кучанинг нариги бетига қаҳвахона диққатини тортиб, беихтиёр ўша томон юрди. Эзилган қалб ярасига шунда малҳам топадигандай бўлди. Буш шийпондан жой олди-ю, хизматчига бир шиша ароқ буюрди. Хизматчининг “Овқат-чи, салат-чи?” деган саволига ўқрайиб қўйиш билан жавоб қилди.

Қамбарни шу ҳолатда кўрган Жавлон “Юраги ёниб кетяпти шекилли... нимадандир қаттиқ хафа”, деб ўйлаб янглишмаган эди. Иккинчи пиёлани бўшатганидан кейин бадани қизиби, боши хотиралар тўфониди гувиллай бошлади. Яқингинада итдай хорланганини унутди. Ҳаётини бир зарба билан ўзгартириб юборган ўша машъум кеча, ўша машъум ходиса ҳаёлини буткул эгаллаб олди.

Ўшанда тўйхона ишларини юритиб, казо-казолар диққатига туша бошлаган эди. Тўйхона хизматининг

аъло даражада эканидан мамнун кишилар кўпайиб, унинг эътибори ҳавас қилса арзигулик эди. Дўстлари даврасида ҳам унинг иззат-ҳурмати баланд эди. Тўй бўлмаган оқшомларни улар даврасида утказарди. Уша куни ресторанга бориш нияти йўқ эди. Лекин Сардор қайта-қайта кўнғирок қилавергач, “ярим соат утираман-у, кетаман”, деган фикрда борди. Хос мижозларга мўлжаллаб қурилган ресторан ҳовлиси ялт-ялт этиб турган хориж автомашиналари билан банд эди. Қамбар машинасини куча томон кўйиб, ичкари кирди. Алоҳида хонага жой қилишган экан. Даврага қўшилди-ю, ярим соатда чиқиб кетиш аҳдини унутди. Қамбар кирганида дўстлари ширакайф бўлиб олишга улгуришган эди. Мурод мусикага монанд тебраниб утирарди, Отабек телефонига мук тушиб, “смс” ёзиш билан банд. Сардор эса даврабошилиқ вазифасини эгаллаб, пиво кўйиб узатди. Қамбар “ичмайман”, деб рад этаётган онда телефони жиринглади. Кўринган рақамга қараб олиб, “жим тур, ойим”, деб огоҳлантирди-да, телефонни қулоғига тутиб салом берди.

– Қаердасан, ўғлим? – деб сўради онаси.

– Қаерда бўлардим, ишдаман, ойижон, – деди Қамбар ўртоқларига айёрлик билан кўз қисиб кўйиб. Телефонда тўйхона шовқинини эшитишга кўникиб қолган она бу арзон ёлғонга дарров ишона қолди.

– Тоғанг кўнғирок қилдими, гаплашдингми?

– Йўқ, тинчликми?

– Тўй кунини белгилашибди. Кейинги ойнинг ўн тўртинчисида эмиш.

– Ҳозир ойижон, – Қамбар шундай деб ён чўнтагидан дафтарчасини чиқариб варақлаб кўрди. – Ие, тоғанга айтувдим-ку, шанба-якшанбалар ҳаммаси банд. Бегим кунлари...

– Қуда томон сенинг бегим кунингни биладими?

– Унда бошқа тўйхонани гаплашиб бераман.

– Тоғанг бошқасига кўнмайди. У “энг зўр тўйхонада тўй қиламан”, деб ният қилиб кўйган.

– Ойижон...

– Менга гапирма, тоғаннинг феълени билсан-ку?!
Нима қилиб бўлса ҳам туғирла!

Онасининг гапни чўзмай, телефонни узиб қуйиши Қамбар учун муддаонинг узи бўлса ҳам, зиммасига юкланган кийин вазифа оғирлиги вужудини эзиб, пачақлаб ташлагандай туюлиб, ҳориган одам каби чуқур “уф” тортди-да, “Осон экан-да! Туйхонага хўжайин эканманми...” деб минғирлаб қуйди. Унинг гапларига диққат билан кулоқ тутиб турган Сардор, унга пиво тула қадахни узатди.

– Паст кетма, ошнажон, туйхоналарнинг додахўжаси сенинг қўлингда, – деди аразчи гудакни овуtgандай. – Бугун хўжайиннинг унг қўли бўлсанг, эртага хўжайинсан-да. Ол, ич, ховурингни босиб ол. Мен эсам тилак айтаман. Оғайнилар, яқинда мана бу ошнамиз озодлиқдан маҳрум бўлади.

Бу тилак ҳазил оҳангида айтилган бўлса-да, Қамбарнинг вужудини бир нохушлик камраб олди. Одамзод ҳар турли давраларда ҳазил-чин аралаш гапларни айтиб юбораверади-ю, яхши гапга ҳам, ёмонига ҳам фаришта “омин” деб юборишини уйлаб ҳам қурмайди. Бу даврадагилар ҳазил тилакнинг тез орада чинга айланиб қолишини тасаввур қилишмаган бўлса-да, унга норози қиёфада қараб олишди.

– Нафасингни иссиқроқ қилсанг-чи! – деди Мурод, унга танбех бериб.

– Гапимни охиригача эшитсанг-чи! Мен “буйдоқлик озодлигидан” демокчман. Бу тентак буйдоқликнинг мазза эркинлигидан узи воз кечиб уйланмоқчимми?

– Тентак деганинг туғри, – деди Мурод бу сафар уни қувватлаб. – Юрмайсанми, мазза қилиб... Битта уйланган менми, юрибман пешонамнинг шўрини ялаб. Ҳали уйга борганимда қаерда, кимлар билан пиво ичганимнинг ҳисобини беришим керак.

– Айб ўзингда, – деди Сардор унга таъна қилиб, – эркалатиб елкангда кутариб юрувдинг, бошинг-

га ўзи чиқиб олганини билмай ҳам қолдинг. Қамбар унақалардан эмас, унинг эрийгитлигича қолиши учун олдик!

Кимдир охиригача ичди, кимдир яримлатди. Қамбар ошналарининг кўнгли учун бир ҳўплаб қўйди. Мурод қадаҳни бушатиб, Сардорга узатди-да, Қамбарга қараб, “Туй қачон ўзи? Қизнинг отаси келдими?” – деб сўради.

– Пойлаяпмиз, – деди Қамбар. Кейин истехзо билан илова қилди: – Сепга лойик пул тўпламаганмиш.

– Сепларинг керакмас, демайсанми?

– Хотинларга гап тушунтириб бўладими?

Отабек уларнинг гапларига аралашмай, ёнидан кичик халтача чиқариб оқ қоғоз устига тўкди-да, пичоқча билан тўртга ажратди.

– Шуниси етмай турувди, йиғиштирларинг, – деди Қамбар жаҳл билан.

Сардор унинг аччиқланганига парво ҳам қилмай, чўнтагидан қоғоз пул чиқариб найча қилиб буради.

– Нега йиғиштирарканмиз, сенам оласан, – деди бамайлихотир. – Биласанми, бу нима? Бу – мангу бахт саройига олиб борувчи қувват! Бунинг кучисиз ҳеч ким бахтли бўла олмайди. – Шундай деб найча-пулни Қамбарга узатди: – Ўзинг бошлаб бера қол, сеники табаррук.

– Бунақа бахт саройига бормаганим ҳам маъқул.

Қамбар шундай деб унинг қўлини нари сурди-да, турмоқчи бўлганда пиво тўла қадаҳни беихтиёр туртиб юборди. Пиво тўкилгани ҳамон Отабек билан Сардор жонқолатда қуқун турган қоғозчага ёпишишди.

– Бахт қўшини учирворай дединг-қу, ошнам! – деди Сардор унга жаҳл билан қараб.

Жасур унинг танбеҳига аҳамият бермай “Бўпти, мен кетдим”, деб эшик томон юрди.

– Тўхта, бирга кетамиз, сенда ишим бор, – Сардор шундай деб шошилганича қорадори қуқундан тўйиб-тўйиб хидлади. Қамбар унга қараб олди-ю, “ишинг

булса чикарсан”, деб кутиб турмади. Кучага чиқиб, машина эшигини очиши билан Сардор ховликиб етиб келиб, ён уриндикдан жой олди.

– Кайфнинг лаззатини яримта қилдинг, номард, – деди упкаланиб.

– Гапинг бормиди?

– Ҳайда аравангни, сен билан бирпас айланмоқчиман.

Қамбар унинг эргашиб чикқанидан норози булсада, дустлик хурматига риоя қилгани учун тушириб юбормади.

– Зур одам билан танишдим, – деди Сардор утирган жойида керишиб олиб. – Яқинда ишларим юришиб кетади. “Нексия” олаверсаммикин ё турт-беш ой сабр қилиб, бира туласи “Мерс” олсаммикин?

– Олдин эшак арава ол.

– Масхара қилма. Буладиган гапни айтяпман. Машина олган куним биринчи сенинг олдингга келиб, кузингни куйдираман.

Бу гапдан кейин Қамарнинг энсаси қотиб, машинани тухтатди:

– Шу ерда туша қол, мен туғрига юраман.

– Туйхонангга бормайсанми? Қаёкка кетяпсан?

– Нилуфарникига.

– Шу пайтдами?

– Ҳа... бормасам булмайди.

– Нима бало, ораларингдан ола мушук угмадим ишкилиб?

– Баттарроқ булди, – деди Қамбар афсус охангида. – Ҳали... бозорга кетятувдим. Ишхонамдаги қиз эргашди. Бирга юрганимизни Нилу куриб қолди.

– Оббо, адо булибсан-ку, ошнам. Қиёмат жанжалини қилдимми?

– Жанжал қилмади-ю, “иккинчи кузимга куринманг!” деб кетди. Бугун тушунтирмасам, эртага яра газак олиб кетади.

– Бупти, аравангни хайдайвер, бирга бораман.

– Сен нима қиласан?

– Жуда бўлмаса, гувоҳликка утарман, уша киз билан ораларида севги-певги йук, деб қасам ичиб берарман.

– Йук, гувоҳсиз битадиган иш бу. Сезиб турибман, астойдил ранжимеди. Эркалигини утказмокчи бўлди шекилли.

– Бупти, мени ярим йўлда тушириб кетмагин, – деди Сардор хиралик килиб. – Ҳеч бўлмаса, кириб-чиққунинггача мошинангнинг чанг-пангини артиб турарман.

Қамбар унга “бунча безсан!” деган маънода ғашланиб қараб қўйди-ю, лекин “туш машинадан”, дея олмади. Қамокда утирганида шу қатъиятсизлиги учун ўзини ўзи кўп марталаб айблади. Машинани Нилуфар яшайдиган уй дарвозасига тақаб тўхтатди-да, “Сен шу ерда ўтириб тур”, деб ўзи тушди.

– Паст кетворма. Ғиди-пиди қилса, бир-икки гармдори гапдан олгин-у, шарт оркангга қайтавер. Эртага ўзи ялиниб келади, – Сардор насихатига қувват бўлиши учун яна қўшиб қўйди: – Ҳозирдан паст кетсанг, эртага Муродга ўхшаб бурнингни оқизиб, пингиллаб юрасан.

Қамбар унинг гапларига парво қилмай, кия очик турган дарвоза эшиги олдида бир оз иккиланиб турди. Қўнғирок тугмасини босган эди, ичкаридан овоз келмади. “Қўнғироғи ишламайди шекилли”, деган уйда аста ичкари юрди. Тўғридаги хонада чирок ёқик эди. Деразадан Нилуфар кўрингач, кўнгли хотиржам тортиб, атрофига ўғринча аланглаб олди-ю, ўша томон дадил юрди. Деразани аста тақиллатган эди, Нилуфар уни кўриб чўчиб тушди. Онасининг уйи томон хавотир билан қараб олди. Қўркувини яшириш учун кошларини чимирди:

– Сизга нима керак? Бу ёққа қандай кирдингиз? – деди. Оҳанг кескин бўлгани билан паст овозда, қарийб шивирлаб сўраши унинг аҳволини фош этиб қўйди.

– Эшик очик экан... кунгирок ишламайди шекилли? Нилу, сиз ҳали... тушунмадингиз... У киз... бирга ишлайди... бозорга отланганимни билиб, эргашиб келувди...

– Орқангиздан эргашиб юрадиганлар шунака купми?

– Унақа деманг... сиздан бошқасини...

– Ҳа, мен учраган йигитнинг буйнига осилиб эргашадиганлардан эмасман. Гапимга тушундингизми? Энди келган жойингизга қараб кетаверинг.

– Ҳайдаяпсизми? Бугундан ҳайдасангиз... эртага нима булади?

– Эртага?.. Эртага нима булиши керак экан. Кеча ҳам ҳеч нима булмаган эди, бугун ҳам ҳеч нима булмади, эртага ҳам ҳеч нима булмайди. Тушуняпсизми? Ҳеч нима! Ҳеч нима!

Киздаги кўрслик ўрнини энди хўрлик эгаллаб, кейинги сузлари йиғламсираган лаблардан учди. Узининг аҳволидан ўзи нафратланиб, деразани ёпиб олди. Қамбар ортикча гапга ҳожат йўқ, деган тухтамга келиб, угирилганда нариги уйдан булғуси қайнонасининг чикиб келаётганини кўриб, ўзини Нилуфарнинг хонасига олди. Нилуфар унга ажабланиб қарадию, кейин елкасидан итариб, чиқариб юбормокчи булган эди, Қамбар “ойингиз келяптилар” дегандай ишора қилгач, шаштидан қайтди. Икковлари бир-бирларига қараганча, ҳатто нафас олишдан ҳам кўркқандек, гап-сузсиз туриб колдилар. Дунёни зириллатиб турган барча шовқинлар тиниб, факат уларнинг юрак дукурларигина эшитилаётгандек эди. Бир-бирларига яқин турганлари учун юзларига илик нафаслар урилиб, ишқ мавжини тўлқинтира бошлаган, бирови аразлаганини, иккинчиси узрталаб бўлиб келганини унутаёзган эди...

Бу онда қорадори кукунидан кайф қилаётган Сардор зерикди. Қитмирилиги тутиб, мусика қўйди-да, машина ичини бир четдан тита бошлади. Қўлига кармон

илиниб, олиб очди. Пул борлигини куриб, атрофига хавотир билан аланглагач, пулдан бир қисмини шошганича олиб, чунтагига солди. Сунг кунгли хогиржам тортиб, кармонни жойига куйгач, машинадан тушди. Ошнаснинг аразчи қайлиғи хузурида ялиниб, тиз чукиб кечирим сураётганини куз олдига келтириб, “бу кунингдан ул!” деб, захарли тиржайди. Хаёлидаги манзара ҳақиқат бўлиб туюлиб, Қамбарни хорлик ботқоғидан кутқариб қолиш мақсадида ховлига кирди. Нилуфарнинг уйида бир-бирига тикилиб турган қиз ва йигитни куриб, бу ҳолатдан ажабланди. Жойида қотиб, уларга уғринча қараб тураверди. Шу пайт Нилуфарнинг онаси чойнак кутариб, ошхонадан чиқиб қолди. Сардор чучиб беркинган дамда телефони жиринглаб, хотин кўрқиб кетди. Уғри мушукдек пусиб турган Сардорни кўрди-ю, уни уғри гумон қилиб, қичқирганича чойнакни отди. Сардор хотиндан кўркмади, пусиб киргани учун ошнасидан балога қолмаслик учун тисарилди-да, чанг солишга шайланган хотинни итариб юбориб қочиб қолди. “Оҳ!” деб йиқилган хотиннинг, боши зина киррасига урилди. Бу шовқиндан чучиб тушган Қамбар уйдан шошилиб чиқди. Йулда ётган хотинни кўриб, энгашиди-да, унинг бошини кутариб, Нилуфар томон қараб бақирди. Нилуфар югуриб чиқиб онасини кучоклаб олди. Сунг...

Нилуфар Сардорни кўрмаган эди. Онаси бақирган онда Қамбарнинг ёнида эканини биларди. Шунга қарамасдан онасининг вафотида уни айблашганда тўғриси айтмади. Йигит билан ичкарида туриши номусига гард бўлиб қўнишидан чўчиди шекилли. Қамбар ҳар ҳолда шундай деб уйлади. Маҳкама ҳукми ўқилаётганда қора кийган қиз ерга қараб турди. Қамбар томон қарай олмади... Унинг бу маҳзун ҳолати қамқоқдалигида куз олдидан кетмади.

Қизнинг қиёфаси ҳозир ҳам шу ҳолда кўринди. “Қайси бир китобда “ҳаётнинг қаҳри қаттиқ булади”, деган гапни ўқиганимда “бемаъни гап” деб уйлаган

эдим. Ҳаёт мен учун ширин эди. Менга заҳарли каҳрини сочмаган эди. Бу заҳарни узим сотиб олдимми? Айбсизлигимга Нилуфар ишонмаганидан кейин судни ишонтиришга уринишим аҳмоқлик бўларди. Суд оклагани билан Нилуфаримнинг нафратли карашларидан кутула олмасдим. Қамокда утирган йилларим бу караш таъкибидан кутуларман, деб уйловдим. Қани эди, кутула олсам... Улиб гурда ётганимда ҳам лаҳаднинг бир бурчагидан шу нафрат кўзлари қараб турса керак... Ҳаётим кучасида нималар қолди? Энди виждоним нима дейиши керак? Кучада хор бўлмай, яйраб яшашни хоҳлашим учун виждоним қийналиши керакми? Темир панжара ортида туриб, озодликка чиқишни кутган эдим. Озодликка чиқдим. Нимани кўрдим? Кучалар ҳам, уйлар ҳам, ҳаммаси уша-уша. Лекин одамлар бошқача бўлиб қолишганга ухшайди. Қамокда уларга интилиб яшаган эдим. Лекин улар қамокдан чиққан мен нотавонни қабул қилишни исташмади-ку?..”

Қамбар шуларни хаёлидан ўтказиб, алам билан уф тортди-да, яна қуйиб ичди.

Рига шаҳри.

**Икки минг унинчи йил сарв ойининг ун биринчи куни
тонги.**

ХУШҲАБАР

Ғайрат тонг-сахар уйғониш одатини бу ерда ҳам қанда қилмади; Тошкентнинг тонги – Риганинг ярим кечасида туриб олиб, то кун кўрингунча юраги сиқилиб кетарди. Бу шаҳарнинг тонгги ҳам ўзига хос: Тошкентдаги каби ҳаракат сезилмайди. Шаҳар аҳли обдан уйкуга тўйиб, кейин ишга отланади. Юзини ювишига қанча дақиқа сарфланади-ю, пиёда қанча йўл, машинада қанча – ҳаммаси аниқ ҳисобланган.

Агар иш вақти соат саккизга белгиланган бўлса, нонушта-ю йўлга бир соат сарфланса, у одам ҳеч вақт олти яримда ўрнидан турмайди. Ишга кетаётганида қўшнисига рўпара келса, тўхтаб, хол-аҳвол сурамайди, кеча бозорда қўрганларини айтиб бермайди, ҳам-соясининг қайси бир зиёфат ҳақидаги узундан-узун ҳикоясини ҳам тингламайди. Лутф қилса, қўл бериб сурашади, йўкса, бош ирғаб ўтиб кетаверади. Биров унинг бу қилиғини қибрга йўйиб, айбламайди, саломга яраша алик олиш билан чекланади. Лекин ваъдалашган жойга беш дақиқа кечикиб борса, унинг узри-бахонаси ҳам инобатга олинмайди. Онаси жон талвасасида ётган бўлса ҳам, белгиланган йиғинига вақтида етиб бориши шарт, бошқа гап йўқ! “Бечора” хотинларда эса соат унда бешик тўйи, пешиндан кейин чарлари деган гап ҳам йўқ! Ғайрат ўтган йиллари Олмонияга борганида ҳам, Фарангистонда ҳам бу ҳолга гувоҳ бўлган, одамлар орасидаги меҳрсизлик, оқибатсизлик бобида Рига улардан фарқ қилмасди. Шарқликлар ғарбликларни меҳр-оқибатсизликда айб-лашади, ғарбликлар эса уларнинг вақтни зое кетказишларини маломат қиладилар. Қай бирлари ҳақ – ким ҳақамлик қила олади?! Албатта, вақт! Ғайрат мажлисда бу ҳақда ҳам тўхталиб, жамият аъзоларининг бир-бирлари тақдирига бефарқ эканликлари жиноятчилик ривожига ҳисса қўшишини айтганда, бу фикрни қўпчилик маъқуллади. “Маҳалла ёки қишлоқ кўчасида бир ўсмир наша чекиб утирганини курса, қўшнилар индамай ўтиб кетишмайди, шунинг учун биздаги гиёҳвандлик ривожини Европадаги каби эмас”, деган гапига ҳам қўшилишди. Лекин жамият аъзолари орасидаги бефарқлик ва лоқайдлик касалига қандай даво топиш мумкин, деган савол жавобсиз қолди. Ҳамонки, жавоб йўқ экан, Ғирромнинг маломатлари ҳақ бўлиб чиқади. Ўтган асрда жаҳон инқилоби ғоясини амалга оширишга интилишлар мавжуд эди. Бу сиёсий ғоянинг хатолигини тарих исбот этди.

Ҳозир бу ғояни кун тартибига қўйишга уринишнинг ўзи нодонлик деб баҳоланади. Лекин гиёҳвандлик илдизини топиш, қирқиш, наркобизнесни мағлуб этиш учун умумбашарий инкилоб талаб этилаётганини ҳамма бир хилда тушунмаяпти. Ғайрат мана шундан афсусланади. Олдинги халқаро анжуманларда ҳам, бунисида ҳам бир хил гаплар айтилди, бир хил муаммолар ўртага қўйилди. Муаммолар ечимига эса бир кадам ҳам яқин келишмади. Гиёҳвандлар йўлини тўсиш ўрнига, улар қаршисидаги дарвозани кенг очиб бериш, яширин ҳолатдан, очик истеъмол қилишларига, бемор сифатида рўйхатдан ўтиб, дорихоналардан харид қилиб олишларига шароит яратиш бериш ҳақидаги таклифлар Ғайратга бемаънилик бўлиб туюлди. Гиёҳвандлик беморлик экани тўғри, лекин захарланган беморни юкори даражали захар билан таъминлаш билан даволаш мумкинлигига наҳот ишонишса? Ғайрат бу таклиф ортида бошқа бир маъно, аниқроғи, ёвуз ният кўрди: “Сен гиёҳвандмисан, қорадорисиз яшай олмайсанми, марҳамат, истаганингча ол, сенга арзон нарҳда берамиз, бировдан кўркмайсан ҳам, уялмайсан ҳам, факат... тарозининг бу палласига бизнинг марҳаматимизни қўясан, иккинчи палласига ўз жонингни қўясан. Сени ҳеч ким наркодиспансерга ётқизиб, қийнамайди. Аксинча, “дозангни” тўйгунингча оласан. Ҳатто бирнинг ўрнига икки ҳиссани ол. Кейин... тезроқ ўлиб кета қол...”

Бу тонг ҳам то Рига уйғонгунича Ғайрат шу каби ўйлар билан банд бўлиб, мажлисининг охирлашини кутмай, уйга қайтгиси келди. Агар бугун Тошкентга учадиган учоқ бўлганида шаштидан қайтмасди. Аммо, наилож, ипсиз боғланган...

Юраги сикилиб ўтирганда телефон жиринглади. Гушакни қулоғига тутиб, Шухратнинг қувнок оҳангдаги овозини эшитди:

– Европа генералларига ўхшаб ўхлаб ётганмидинг, уйғотиб юбордим шекилли? Биз учта жойдаги

туй ошига туйиб, коринни силаб, кукчойни шопириб-шопириб ичиб, сени уйғотишга қарор қилдик.

– Уйғотмадинг, – деди Ғайрат кулимсираб, – бу ерда сенинг туй ошларингдан қолишмайдиган “Швед столи” деган дастурхон бор, гуштсиз пиёзли шурвадан туйиб ичиб, менам қоринни силаб ўтирувдим.

– Зурсан, ошна! – деб хахолаб кулди Шухрат. – Лекин иккаламизнинг қорин силашимизда фарқ бор. Совуғинг ошиб, қорин оғриғи бошлангандир, а?

– Сенинг ошқозонинг букканидан нола қилаётгандир? Хуп, қоринларни уз холига қуй, ишдан гапир, янгилик борми?

– Бор. Таклифинг утди. Суюнчисига битта ош сендан. Бугун Салимхужаев Сурхондарёга кетди. Сафарда бўлганинг учун назорат қилишни унга топширишди. Айтмоқчи, шогирдингни табриклаб қуй, кечадан эътиборан у энди подполковник!

– Буйрук чиқдими? Яхши бўлибди, катта унвонларга арзийдиган бола.

Шухратнинг хушхабари кўнглини ёритди. Хизматга алоқасиз яна бир-икки гапдан кейин хайрлашишди. Қорадори қаерда ишлаб чиқарилиши маълум, бу йил саккиз минг тонна афюн тайёрланганини матбуот тинмай гапиряпти. Ана шу тонналар Москвагами, Берлингами ё Парижгами қайси мамлакатлар орқали утиб келиши ҳам сир эмас. Лекин қай тарзда олиб утилиши, бу мамлакатларда кимлар рахнамо эканигина-аник эмас. Фирромнинг даъвосида жон бор: туғоннинг бир ерини ёпишга уринилса, бошқа еридан упириб чиқаверади. Куруклик йуллари тўсилса, осмондан утишади, осмон беркитилса, сувдан сузиб чиқишади... Афғон еридаги уруш қорадорифурушликка чек қуйиш у ёқда турсин, қамайтиришга ҳам эришмади, аксинча, кўпайди, кучайди. Қорадорининг миқдори ботмонларни эмас, тонналарни ташкил этади. Европа шу тонна-тонналар Марказий Осиёдан олиб утиляпти, деб маломат қилади. Олиб утиляётгани туғри эканини Ғайрат

мажлисда айтди, лекин “наркотрафик” деб аталмиш жараён айнан Европадан туриб бошқарилаётганига ҳам эътиборни қаратди.

Ғайрат бу масала хусусида йиғинга келмай туриб ҳам кўп гапирган эди. Денгиз ёки уммондан кўтарилган циклон миллиард-миллиард тонналик сувни ортган булутлар карвонини минг-минг чақирим узокликдаги сахрога олиб бориб ёмғир тарзида ташлайди. Манзил – ўша сахро. Лекин кела-келгунча булутлар қанча-қанча ерларни ёмғир сувлари билан тўндириб ўтади. Қорадорифурушлик ҳам шунга ўхшайди. Афғонда қадокланган афюн Фарангистонга мўлжалланган бўлса-да, йўл-йўлакай томиб-томиб боради. Ғайратни шу масала кўпроқ ташвишга соларди.

Ригадаги йиғинга отланмасидан олдин Амударёдан афюн олиб ўтишга уриниш бўлади, деган маълумот олинганда “куръерларга тегмайлиг-у, ҳар қадамини кузатайлик. Шунда ўзимиздаги гуруҳ етакчиларига чиқамиз”, деганда таклифи маъқулланмади. Аксинча, афюнфурушларни ўша ернинг ўзидаёқ қўлга олиш буйруғи берилиб, уни сафарбар қилишди. Баҳорнинг аёзли туну кунларини дарё бўйида камишдан созланган пистирмада чегарачилар билан ўтказди.

Қирғокни ямлаб ютиш қасдида айкириб оқаётган дарёга қараб ўтирган Ғайрат “Бекорга “Жайхун”, дейишмаган, жиннилиги тутса, атрофда ҳеч нима омон қолмаса керак”, деб кўнглидан ўтказиб қўйди. Чегарачиларнинг бошлиғи шу вилоятда туғилиб, вояга етган экан, “дарё билан тиллашишни билади”, деб таърифлашган эди. Пистирма қўйилган жойни ўша одам танлади. “Чегарадан ўтиш учун энг қулай жой шу, ўтган асрнинг ўттизинчи йилларида большевиклар зулмидан қочмоқчи бўлганлар айнан шу ердан кечиб ўтишган. Эллигинчи йилларда Афғонистондаги ўзбеклар орасида ишлашга тайинланган айғокчиларни ҳам шу ердан ўтказишган”, деб фикрини исботламоқчи бўлди. Ғайратнинг у билан баҳслашиш нияти йўқ эди. Бу ер-

ларни билмай туриб, эътироз билдиришида мантиқ ҳам йўқ эди. Эътироз бўлмаса-да, чегарачилар бошлиғи ўзининг билимдонлигини таъкидлаш учунми, фикрини қайта-қайта такрорлади. Топағонлигининг исботини уч кеча-кундуз кутишга туғри келди. Ғайрат “олинган маълумот алдамчи экан, тонг отсин-чи, кун ёйилганда пойлашни тухтатамиз”, деган уйда утирганида ёнидаги зобит “Қаранг”, деб пичирлаб унга дурбинни тутди. Тонг коронғусида дарёнинг мавжлари янада кўркинчли тус олган эди. Ғайратни бу мавжлар эмас, чакирилмаган меҳмонларнинг ташрифи кизиктирарди. Икки автобалонни бир-бирига боғлаб ясалган қулбола қайиқда турт кишининг қораси кўринди. Иккитаси куролини шайлаб турибди, иккитаси эса соҳил томон интилиб, жон-жаҳди билан эшкак эшяпти. Орқароқда яна бир қулбола қайиқ кўринди. Дам ўтмай иккала қайиқ ҳам дарёнинг кучли окимидан юлкиниб чикиб, кирғокка яқинлашди.

– Отманглар, – деди Ғайрат шивирлаб. – Қайиқдан тушиб, сал ичкарироқ киришсин.

Қайиқлар соҳилдаги камишзорга қадалгач, ундан икки киши тушиб, аввал зийраклик билан кулоқ тутди. Хавотирли товуш эшитилмагач, камишларни икки томон ёриб куруклик томон юра бошлади. Йигирма кадамлар юргач, пистирмадаги аскар йигитга дуч келиб, такка тухтади. Ниқобланган аскар йигит унинг яқинлашаётганини кўриб турган бўлса-да, юзма-юз бўлгач, довдираб қолди. Нотаниш киши пистирма бўлиш эҳтимолини унутмай зийрак келаётгани учун ўзини йўқотмади. Қўлидаги пичокни аскарнинг қорнига санчди-ю, ўзини орқага ташлади. Аскар бир ихранди, аммо автомат тепкисини босишга улгурди. Уқларнинг тариллаган овози соҳилни титратиб юборди. Пистирмадагилар бараварига отилиб чиқишди. Лекин қайиқдагилар улардан чакқонроқ ҳаракат қилишди. Шерикларининг қайтишини кутмай, эшкакларни ишга солдилар. Дарёнинг кучли окими уларни

бир зумда пистирмадан нари суриб кетди. Автоматлардан узилган ўқларнинг биронтаси нишонга тегдими ё йўқми, билиб бўлмади. Қайиқдан тушиб, атрофни кузатган одам ўзини дарё оқимига отдими ё камишзор орасига пусиб, беркиниб олдими, бу ҳам номаълум эди. Кун ёришганда соҳил обдан текиширилди. Нотаниш кишининг на ўлиги, на тириги топилди.

Ғайрат тайёр ўлжани қўлдан чиқарганликда айбланиб, хайфсан олмаса-да, раҳбариятнинг танбеҳи камлик қилгандай, ҳамкасбларининг сермаъно нигоҳларидан отилган маломат тошларига рупара бўлди. Ушанда афюнфурушларга йўл очиб беришнинг афзаллигини яна бир марта исбот қилишга уринган эди.

“Улар яна ва яна ўтишга ҳаракат қилаверишади. Демак, чегара соқчиларини купайтириш мақсадга мувофиқ”, – деган таклиф тарафдорлари яна ўз фикрларида қатъий туриб олишди. Ғайрат ҳам буш келмади:

– Шундай қилсак, уларнинг йўлини фақат вақтинча тусган бўламиз, – деди у қайсарлик билан.

– Бошқа таклифингиз борми?

– Афюнфурушларнинг қўлдан чиқиб қочгани фикримни тасдиқ этмаяптими? Чегарачилар керагидан ҳам ортик пистирма қўйган эдилар. Режанинг барбод бўлганини инобатга олиб, мен аввалги таклифимни яна кун тартибига қўяман: биз молни қабул қилиб, олиб ўтишни таъминловчи тўданинг асосини йўқ қилишимиз керак. Бу билан тўданинг қалбига ханжар санчмасак ҳам, уларнинг занжиридаги зарур халқа узилади. Дарёни кечиб ўтган тақдирда ҳам, бизнинг худуддан ўтиб кетиш имконияти киркилади. Шунинг учун уларни сергак кузатган ҳолда чегарадан ўтишларига йўл беришимиз керак. Мол тўданинг марказий ҳалқасига келсин. Бу йўлда уларнинг яна қандай тўрлари бор, билиб оламиз...

Бу масала муҳокама этилган йиғин бир тўхтамак келмаган эди. Ғайрат Ригадаги анжуманга йўл олгач, аниқ хулосага келинибди. Ғайрат Шухратдан янги-

ликни эшитиб, бу ерда яна уч кун колишни истамади. Учоқлар қатнови билан қизиқиб, Москва орқали жунашга қарор қилди.

ОШНАЧИЛИК

Қорин туйиб, нафс ором топиб, уч оғайни окшомда яна учрашишга келишиб олишгач, уринларидан кузғалишди. Уртоғини уқишга олиб бориб қуйишга ваъда берган Шоҳид пастга тушганда афтини буриштириб узрини айтди:

– Ҳалиги расвони ичмасам буларкан, кунглимни айнитиб, ланж қилиб юборди.

– Менга ҳам ёкмади, – деб Радик уни қўлади. – Ароққа бир бало қўшган.

– Ароққа сувдан бошка нима бало қўшарди, – деди Жавлон кулиб. – Камроқ ичдиларинг, шунинг учун ланжсанлар.

– Гапинг тўғри, камини ҳали ресторанда тулдирамиз. Ма, таксида бора кол уқишингга, – деб пул узатган Шоҳид кесатиқ оҳангига кучди: – Катта олим бўлиб кетиб, Нобель мукофоти олганинда биз бечора ланжларни ҳам эслаб қўярсан.

– Пулинг керак эмас, автобусда кетавераман. Нобелни олганимда “оғайним камтар эди, оламшумул ғоялари автобусда туғилган”, деб мухбирларга гапириб берарсан.

Жавлон шундай деб кулди-да, қуналға томон юрди. Кетатуриб нима учундир ёлғиз ўзи ароқ ичиб утирган йигит томон қаради. У утирган шийпон бу ердан кўринмас экан. Автобусга чикканда ҳам қаради, кейин нима учун қизиқиб қолганига ўзи ҳам тушунмай ажабланди. Ароқ қуйиб ичаётган нотаниш йигитнинг қайғули чехраси куз олдидан кетмай қолди. Бу дунёда қайғули одамлар кам эмас. Гарчи, Жавлоннинг ўзи чинакам қайғуга дуч келмаган бўлса-да, хафахол

одамларни учратган эди. Учратган-у, бироқ уларга ҳамдард бўлмаган эди. Шу ёшга етгунига қадар егани олдида, емагани ортида бўлган одам бировдаги қалб ярасининг азобини ҳис қила олармиди?! Ҳозирги йигитга ҳамдард бўлиш нияти йўқ, шунчаки “бечорага нима қилибди экан”, деган қизикиш билан кузатаётган эди. Гўё у бечора ича-ича чарчагач, Жавлонга ҳасрат дафтарини очадигандай эди.

Вужудини камраб олган ғазаб оловида коврилаётган Қамбар ёндаги шийпонда утирган уч оғайнига мутлақо эътибор бермаган, туриб кетишаётганда улар томон қараб ҳам қўймаган эди. Яқин ҳафталар ичида булар билан йўллари кесишиши мумкинлигини билганида, балки изларини кузатиб қолармиди...

Сарв иссиғига қўшилган ароқ ҳарорати бошини айлантира бошлагач. “бирон нарса еб олмасам, ҳозир думалаб қоламан, сал оширвордим шекилли”, деган уйда хизматчини чакириб “ейишга бирон нарса олиб кел”, деди.

– Паловми, мантими, бешпанжами, жизми, қозонкабобми, димламами...

Таомларнинг номларини эшитиб, кўнгли айниди. Томоғидан бир лукма ҳам утмаслигини англаб, афтини буриштирди. Хизматчи унинг аҳволини сезиб, изига қайтмоқчи эди, “балокабоб бўлса ҳам олиб кел!” деб, нимадандир ҳафсаласи пир бўлган одам каби кўл силтади. Хизматчи ҳаялламади. Бир ликопчада ёқимли хид таралиб турган қозонкабоб билан, иккинчи ликопчада кукатлардан тайёрланган салат олиб келиб қўйди. Гуштнинг хуш бўйи иштаҳасини китиқлаб, кўнгил айнишидан халос қилди. Таомдан олдин яна бир кўтариш мақсадида, ароқ қўйди. Лекин пиёлани димоғигача олиб келди-ю, ҳидидан сесканиб, жойига қайтариб қўйди. Қамалмасидан олдин улфатлар билан утирганида ҳам куп ичмасди. Ярим пиёладан ортик қўйдирмасди, учинчи марта олаётганида хикичок тутарди-ю, “кандайдир куч мени тўхтатмоқчи”, деган

уйда ичишни бас кила коларди. Дуслари зурласа ҳам, туртинчисини олмасди. Нафси зурлик қилиб олса, эртасига кун буйи азобланиб юрарди. Ҳозир ҳам уч марта олди. Фақат, одати буйича ярим пиёладан эмас, тулдириб-тулдириб ичди. Уни тўхтатиб қоладиган ичидаги номаълум куч бу сафар ғафлатда қолдимиди? Ё камокдаги азобли кунлари эвазига аядимиди ё сийладимиди?

Қамбар гуштнинг ҳаммасини ея олмади. Уша ичидаги номаълум куч сийлашга сийлаб қўйиб, энди ичини куйдира бошлаган эди. Хизматчини чақириб, муздек “кола” олиб келишни буюрди. Буйруқ бажарилгач, пиёлага қуйишга ҳам қаноат қилмай, кутарди. Шундан кейингина вужуди азобдан қутилди. Ҳисобкитоб қилиб, ўрнидан тураётганида хизматчи яримлаган шишани олиб, “буни ураб берайми?” деб суради. Қамбар ҳам харсанги остида эзилаётганини бу бегона йигитга фош қилиб қўймаслик учун жилмайишга уриниб, ҳазил қилди:

– Ўзингга олиб қуй, томоғинг оғривса кампресс қиларсан...

– Бу ароқларнинг додаҳужасини кампрессга ишла-тиш увол-ку? – деди хизматчи ҳазилга жавобан қулиб.

– Сен кампрессни томоқнинг устидан эмас, ичидан қил...

Хизматчи ароқ шишасини стол устига қўйиб, гандираклай бошлаган миждозини кузатиб, қултиқлаганича зинадан тушириб қўйди. Қамбар унинг лутфига қаршилиқ қилмади. Хизматчи изига қайтгач, жойида котиб турди. Куз олдида арғимчоқ мисол чайкалаётган дарахтлару иморатлар уз нукталарида тухтагач, кўчанинг нариги бетида турган қора “БМВ”га тикилиб қолди. Бу машина шийпонда утирганидаёқ диққатини тортган эди. Сотилиб кетган машинасини эслатгани учун эмас, қора кўзойнакли ҳайдовчининг ўзи томон қараб тургани учун сезиб, диққат қилган эди. Ҳозир эса... қора кўзойнакли ҳайдовчи тушиб, унга қулиб

карагандай бўлди. Қамбар янада синчиклаб тикилди, уни кимгадир ўхшатди. Ҳайдовчи қора кўзойнагини олиб, унга “қалайсан?” дегандай қўл силкиб қўйди. Таниди: Сардор... Уша лаънати Сардор!

Қамокдалигида у билан учрашиш онларини тасаввур қиларди. “Қамокдан чиққан куним, кидириб топаман-у, бўғиб ўлдираман”, деб уйларди. Қамокдан чиқди. Лекин кидириб топишга ҳожат йўқ. Бўғиб ўлдиришга ҳукм қилинган ўртоғининг ўзи рўпарасида қулиб турибди. Нима демокчи, “келақол, бўғиб ўлдиришингни муштоқлик билан кутдим, ҳайрият шу кунга етиб келдим”, демокчимми? Қамбар шуни хаёлидан ўтказиб сўкинди. Бўғиш у ёқда турсин, унинг башарасига қарашни ҳам истамай қолди. Нима қилишни билмай турганида қўналғага троллейбус келиб тўхтади-ю, шарт чиқиб олди. Сал юргач, орқага қаради. “БМВ” бурилиб, троллейбусга эргашиб келарди. Сардор унинг қараб турганини кўриб, “туша қол”, деган маънода қўл силтади. Қамбар ўгирилиб олди. Тўрт қўналға ўтиб қарасаки, яна ўша аҳвол. “Бу сурбетдан кутулиб бўлмайди”, деган хаёлда бешинчисида тушди-ю, жойидан жилмай турди. Сардор машинани сал берида тўхтатиб тушди-да, соғинган дўст қаби қучоғини очиб унга яқинлашди. Қамбар у билан сўрашиш истаги йўқлигини маълум қилгандай тисарилди. Қўл ҳам узатмади.

– Ошначилик бунақа бўлмайди, оғайнижон, шунга шунчаликми? – деди Сардор қўл узатиб, – кел, бешни ташла!

Қамбар қўлларини шимининг чўнтақларига тикиб, унга қошларини чимириб қаради:

– Ошначилик қанчалик бўлиши керак, ошнажон? – деб пичинг қилди.

– Сен мени бекор айбляпсан. У кампирга қўлимнинг учини ҳам теккизмаганман. Тўғри, ҳовлига кирдим, кейин қочиб чиқдим. Қочганим яхши бўлган, агар иккаламиз қўлга тушганимизда баттаррок бўларди.

– Бундан баттари бўлмайди.

– Унақамас, баттарок булиши ҳам мумкин эди. Бу ерда савдо қилмайлик, майли, кўришгинг келмаса кўришма, машинага утиргин, йул-йўлакай гаплашамиз. Гапим ёкмаса, башарамга тупурасану тушиб кетаверасан.

Қамбар “яна қандай найрангинг бор?” дегандай нигоҳини қадаб тургач, “тикилиб тургандан кўра, ҳозирча башарасига тупуриб тушиб кетганим афзал, бўғишни кейинги сафарга колдира тураман”, деган уйда машинага утирди. Сардор мақсадга дарров ўтмади. Машинани юрғизиб, ошнасига уч-турт қараб олгач, тилга кирди:

– Ўтган ишга саловат. Минг йиллик ошначилигимиз бир кунда бузилмаслиги керак.

– “Ошначилигимиз” дедингми? – Қамбар унга ғазабли нигоҳини қадади: – Ошначиликни бузмаслик учун судда кўринмаган экансан-да, а? Зонанинг қаердалигини ҳам билмасмидинг?

– Ҳадеб таъна қилавермасдан тумшуғимни бир уриб ёрганинг яхшийди. Боргим келди. Лекин мени кўриб ғазабдан ёрилиб кетишингни билардим. Шунинг учун кўзингга кўринмадим. Лекин... миннат қиляпти, демагин-у, сени у ёқда ёлғизлатиб қўймадик.

– Нима?! “Ёлғизлатиб қўймадик”? Ким билан ёлғизлатмадинг, нима демокчисан?

– Яхши акахонларим бор, уларнинг сен утирган ерда гапга кирадиган одамлари бор. Терговда бир марта калтаклашганидан кейин кул кўтаришмадими? Этап бўлганингнинг учинчи куни “Ҳаким чақ-чақ” деган одам келиб сен билан саломлашдими?

– Буни қаердан биласан?

– Биладан-да, – Сардор “зурманми” дегандай кибрланиб кулиб қўйди. – Унинг кимлигини кейин билгандирсан, зонани ётқизиб-турғизармиди? Нима дердиларинг, “зонанинг авторитети”ми?

– Қани, гапиравер-чи...

– Бошқа гапим йук. Мен дустини унугворадиган хунаса эмасман.

Сардорнинг гаплари Қамбарни гангитиб куйди. Қамокдалигида енгил ишга куйилиши, кутилмаганда муддатдан олдин озод қилиниши... бежиз эмас экан-да?

– Тушундим... – деди Қамбар, – сен менга соябон булибсан, энди мен сенга пайтава булишим керак, шуни айтгани кутиб турувдингми?

– Яқинда бир одам мендан “ҳақиқий дустинг борми?” деб сўраганида, борликка бор-у факат сал аҳмоқрок-да, девдим. Туғри айтган эканман. Аҳмоқлигинг шундаки, ҳозир ҳамма туфли кияди, пайтава ҳеч кимга керак эмас. Мен сенга соябон эмасман, дустман, сенам пайтава эмассан, қиёматли ошнамсан.

– Ошначиликни йиғиштириб ташлаган булсам-чи?

– Мен йиғиштирмаганман. Ҳозир ловиллаб турибсан, хумордан чикқунча сўкавер, кейин совийсан. Совуганингдан кейин яна уша-уша ошнализ-да!

Хумордан чикқунча сўкишга ижозат берилган булса-да, Қамбар тилини тийди. Безбет одамни сукиб хумордан чиқа олмаслигини билди. Яна бир оз юришгач, кесатик оҳангида сўради:

– Омадинг чопганга ухшайди, а?

– Чопгандаки, у ёқ-бу ёғи йук, – деди Сардор ғурур билан.

– Тилла кони топдингми?

– Ландавурлар кон топишни орзу килиб юришади. Мен ландавурмасман, ишбилармон одамман! Сенам ландавурмассан, кўнглингни чўқтирма. Туйхоналардаги акахонларинг бугун қадрингга етмаган булишса, эртага остонангга ўзлари эмаклаб боришади. Ушанда хоҳласанг суяк ташлайсан, хоҳласанг орқаларига битта-битта тепиб, чикқан жойларига кирғизворасан.

– Бу гапни қаёқдан олдинг? – деди Қамбар ажабланиб.

– Боя туйхонадан чикқан пайтинг башарангни кўзгуда кўрганингда ўзинг ҳам кўрқиб кетардинг. Шу

арзимаган нарсага жонинг чикяптими? Туйхонадаги ишинг ишми? Бировнинг кулига караб куллуқ қилиб туриш узингга ёқадими?

– Сен-чи, куллуқ қилмайсанми?

– Қиламан, лекин мукофоти шунга яраша, куриб турибсан-ку?

– Куриб турибман-ку, лекин тушунмаяпман. Қанақа ишбилармонсан, ақлим етмаяпти.

– Фақат сенинг эмас, яна куп одамнинг ақли етмайди. Мен оппоқ кукунни кум-кук пулга айлантирадиган кушма корхонада ишлайман. Битта буш урин бор, сенга аталган, уйлаб кур...

Сардорнинг бу гапи Қамбар учун янгилик эмасди. Унинг қорадори кукунини хидлаш билан чекланмай, савдосига аралашганидан хабардор эди. У ҳозир тилга олинган, камок лагерида айнан шу савдо билан шуғулланувчи Ҳаким чак-чакнинг паноҳига утиб колганининг сабабини энди англаб етди. У Сардорнинг ургимчак турига бу қадар уралиб кетишини кутмаган эди. “Узи расво булгани етмагандай мени ҳам тортмоқчими? Қорадорига уралашган одамнинг буйнига тушадиган сиртмоқ аниқ-ку, мен буларга кушилиб барака топаманми?!” Бу таклиф ҳозирнинг узида хакикатга айлангандай, ҳозирнинг узида камокхона сари олиб кетилаётгандай туюлиб, Сардорга бакириб юборди:

– Тухтат машинани!

– Бу машина тухтамайди, бунга утирган одам йулда тушмайди, – деди Сардор бепарво охангда.

– Тухтат, деяпман!

Сардор кулиб куйиб, ошнасининг сочини чангаллаб, хазилакам тортиб куйди. Қамбар бошини четга олишга ҳам улгурмади.

– Ҳазиллашдим. Упкангни бос. Оғайнилар пойлаб утиришибди. Аданг касалхонада эканлар, уйдагиларни безовта қилмайлик, деб ресторанда жой қилдик. Бирпас утириб, юракларнинг чигилини ёзамиз.

– Сен бор жойда юрак сиқилади, чигили ёзилмайди, – деб тунғиллади Қамбар.

– Юрагинг сиқилса, мен чикиб кетаман. Ҳозирча шу кўришганимиз етади.

Самарқанд дарвозадаги рестораннынг кичик бўлмасида улфатлар тупланишган эди. Авваллари ким уйида зиёфат беролмаса, улфатларини шу жойда кутарди. Қамбар соғинган дўстлари билан бир-бир кучоклашиб кўришгач, тўрда утирган журабоши унга ёнидан жой берди. Улар аввалдан келишиб олишганимиди, журабошининг “эсон-омон келдингми”, деган саволидан кейин камок ҳақида сўз очишмади. Қамбар жавобни янада қисқа қилди, “ҳа”, дегандай бош ирғаб кўя қолди. Сухбат мароми худди аввалги йиллардагидай бир тоғдан, бир боғдан бўлди. Ҳатто Қамбар билан бир неча йил дийдор кўришмаганлари ҳам эсдан чиққандай эди. Мана шуниси Қамбарга малол келди. Чиқиб кетишни истади. Журабоши унинг аҳволини сезиб, “ҳа, нимадан безовтасан?” деб сўради.

– Адамдан хабар олишим керак, – деб баҳона қилди Қамбар. Аслида отасини эрталаб зиёрат қилган, энди оқшом чоғи келишга ваъдалашган эди.

Журабоши пойгакда утирган Сардорга савол назари билан қаради, у ижозат маъносида куз қисиб куйгач, ёнидаги кути устида турган телефонни олиб, Қамбарга узатди.

– Нима бу? – деди Қамбар бир телефонга, бир дўстига ажабланиб қараб.

– Ошналарнинг суюнчиси, – деди журабоши.

– Керакмас, телефоним бор, – деди Қамбар.

– Телефонинг борлигини биламиз. Пайғамбаримиз “ҳадяни қайтариш мумкин эмас”, деганлар. Телефон хар жиринглаганда дўстларингни эслайсан.

– Жирингламаса ҳам эслайман. Сенлардан бошқа дўстларим йўқ менинг.

– Буни биламиз, – журабоши шундай деб телефонни стол устига қўйди-да, кейин хатжилтни узатди.

– Бунинг нима?

– Буми... – Журабоши муғамбирлик билан кулим-сиради: – Бу жарималаринг.

– Қанақа жарима?

– Неча марта улфатга келмаганингни ҳисоблаб кўрмадингми? Биз ҳисобладик. Сардор айтмагандир, сен йўқлигингда “гап”ни йиғиштириб турдик. Уйлаб қарасак, “гап”га келмаганимиз учун ҳаммамиз жаримага тушибмиз. Бу уша жарима пуллари.

– Керакмас...

– Керак, оласан, – деди журабоши катъий оҳангда. – Амакимнинг дори-дармонларига ишлатасан, савоби бизга ҳам тегади.

“Гап” деб аталмиш улфатларнинг ҳафталик зиёфатига кеч келган беш минг, келмаган эса ун минг сўм жарима тўларди. Жарима пуллари тўпланганда тоққа чиқиб дам олиб қайтишарди. Қамбар шуни эслаб, пулни нари сурди:

– Кейинги ойда тоққа чиқамиз.

– Тоғнинг харажати бошка. – деди журабоши. – Уч-тўртгалаб ошга қарз бўлганлар навбат кутиб туришибди.

Ортиқча гапга ҳожат қолмаган эди. Қамбар дўстларининг садоқати учун раҳмат айтиб, кетишга изн сўради. Журабоши худди ёши улуғлар каби чиройли дуо қилгач, улар кузатувида кучага чиқди. Сардор:

– Ўзим олиб бориб қўйиб қайтаман, яна кетиб қолмаларинг, – деб машинаси эшигини очди.

Қамбарнинг у билан бирга кетгиси йўқ эди, дўстлари қараб тургани учун машинага истамайгина чиқди. Сардор “қаёққа?” деб ҳам сўрамай, машинани шаҳар марказига қараб эмас, маҳалла томон бурди.

– Мен касалхонага боришим керак, – деди Қамбар унинг мақсадини англаб.

– Борганинг билан ҳозир киритишмайди. Уйингга кириб, бир уйқуни ол, кечки салқинда келиб, ўзим олиб бораман.

У айтмаса ҳам шундай қилмоқчи, отасининг ҳузурига оғзидан ароқ ҳидини бурқситиб киришдан

орланаётган эди. Шу боис Сардорнинг таклифини индамай қабул этди.

– У ёқдалигимда “гап”ни тухтатишларинг мумкинлигини уйлаб ҳам кўрмаган эдим.

– Ҳали кўп нарсани уйлаб кўрмагансан. Биз ош дўстлари эмас, жон дўстларимиз. Дўст учун жон ҳам беришга тайёрмиз, – деди Сардор ғурур билан.

Қамбар “қилғиликни қилиб қўйиб, дустини қамокқа рўпара қилган одам жонини қанақасига беради”, деб бир узиб олмоқчи бўлди-ю, тилини тийди. Бу захарли гап урнига пичинг оҳангида:

– Жон беришга тайёрлигингни биламан, лекин... машинангни бериб туришга тайёرمىсан? – деб сўради.

– Шу матоҳними? Гап йўқ! – Сардор шундай деб машинани четга олиб тухтатди.

– Нега тухтадинг?

– Шу машина сеники. Истаганингча ишлат. Ўзинг янгисини олганингда қайтарасан, – Сардор машинадан тушди. – Ўт жойингга.

– Ҳазиллашдим.

– Мен бунақа ҳазилга тушунмайман. Ишонмайсан-у, лекин аслида шунақа ниятим бор эди. Айтсам, қайсарлик қилиб туриб олган бўлардинг. Ишимни Худонинг узи унглади.

Қамбар ҳам машинадан тушиб, унга тик қаради:

– Раҳмат, оғайни... иш топгунимча бу додаҳўжа аравангда қирақашлик қилсам ғашинг келмайдими?

– Билганингни қил, деяпман-ку!

БЕРКИНМАЧОҚ

Ғайрат “Боинг”нинг дум томонидаги бўш ўринга жойлашди. Учоқ ердан узилиб, лозим баландликка чиқиб олгандан сўнг камарларни ечишга ижозат берилган дамда учоқ бекаси Ғайратга яқинлашиб ширин бир табассум ҳадя этди-да:

– Жаноб Жалилов, сиз бизнес-класс салонига утишингиз керак экан, – деди.

– Нега? – деб ажабланди Ғайрат. Унинг катта амалдорлару бойлар учун ажратилган булмага таклиф этилиши кутилмаган хол эди.

– Хурматли йуловчиларимиз учун авиакомпания-мизнинг алохида илтифоти бор, – деди учок бекаси яна ширин жилмайиб.

Ғайрат таклифни инкор этиш кераксиз нозланиш урнида қабул этилишидан истихола килиб, урнидан хоҳламайгина турди-да, кизга эргашди. Учокнинг тумшук томонидаги булмада одам кўп эмасди. Бир-бирига юзма-юз урнатилган икки уриндик уртасидаги пастак стол устида егулик ва ичимликлар қуйилган эди. Учок бекаси Ғайратни тўрдаги уриндикка таклиф этди. У утиришга улгурмай, рупарасида пайдо булган Ғирромни кўрди-ю, бу ёққа чикканига афсусланди. Учок бекаси уларга ҳамон жилмайиб караб тургани сабабли, шарт туриб, изига қайтиш нокулай эди.

– Йигитнинг гули шунақа жойда угириши керак, – деди Ғирром заҳил юзига қувонган одамнинг кўринмас никобини тортиб. Бунақа найранглардан бегона Ғайрат бу лутфга қошларини чимириб қуйиш билан жавоб қилди.

Учок бекаси уларнинг бу учрашувидаги совуқликни сезса-да, узини билмаганга олиб, қадахларга мусаллас қуйгач, “яна хизмат борми?” дегандай Ғирромга қаради. Ғирромнинг “кетавер” маъносидаги ишорасидан сўнг муте чўри мисол икки кадам тисарилиб, кейин бурилди-да, изига қайтди.

– Жахлинг чикмасин, – деди Ғирром мусалласдан бир хўплаб қуйиб. – Сени атайин пойлаб чикмадим. Москвада қиладиган ишларим бор. Казиноларни беркитишгандан кейин у ерда ишлар бошқача бўлиб кетган. Уриснинг ҳукумати конун қабул қилаверади, биз уз ишимизни билиб давом эттираверамиз. Бир ярим соат вақтимиз бор экан, балки гаплашадиган гапимиз чиқиб қолар?

– Сиз билан бир ярим соат нима ҳақда гаплашиш мумкин?

– Тўғри айтасан, гап жонингга теккан. Шунинг учун ҳам мажлисинг тугамай жунаворяпсан. Ўтган куни гапираётганимда бирданига тутаб кетганингнинг сабабини айттайми?

– Тутаганим йўқ.

– Тан олавер, тутаб кетдинг. Яна бирпас утирганингга ёниб ҳам кетардинг. Нимагалигини ўзинг биласан, тўғри гапираётганимни билиб турсанг ҳам, тан олгинг келмайди. Ҳақиқатни тан олгиларинг келмагани учун ҳам ишларинг юришмайди. Наханг баликлар нима учун дунёни таллашиб ётишибди? Нефть-газ учунми? Ҳа! Лекин бу тарозининг бир палласида. Аслида эса тарозининг иккинчи палласидаги корадори посангини босиб турибди. Советнинг урушида афғонда ўлган жангчиларнинг қорнига корадори тикиб олиб ўтганларни устозларинг билмасмиди? Биларди! Лекин қулидан ҳеч бир иш келмасди. Бу ишнинг тепасида турган генералларга гапириш у ёқда турсин, тик қарашга қўрқишарди. Сенлар эса бир ландовурнинг чўнтагидан тўрт грам корадори топсаларинг, “зўр иш-ляяпмиз!” деб оламга жар солиб юраверардиларинг.

Фирром “буни ҳам инкор этасанми?” дегандай савол нигоҳини қадаб, жавоб кутди. Ғайратнинг суҳбатлашишга хоҳиши йўқ эди. Истеҳзо билан жилмайиб, гапни калта қилди:

– Алмисокдан қолган ҳақиқатларингизни Ригадан Масковга қадар дастурхон қилиб ёймоқчимисиз? Кимга керак бу?

– Сенга керак.

– Менга? Мен бугуннинг одамиман. Кеча билан ишим йўқ.

– Кеча билан бугун бошқа-бошқа деб уйлайсанми?

– Себзорлик акахон, қўйинг бу гапларни. Сиздан ҳам, мендан ҳам файласуф чикмайди. Сиз устаси фаранг киморбозсиз, мен оддий бир милисаман. Икки

кундан бери атрофимда хира пашшадай учиб юришингиз бекоргамас. Илгарилари “картани очиб ташлаб уйнайдиган мардман”, деб керилардингиз. Нима, энди хотинчалиш булиб қолдингизми?

– Тилинг сассик, сен боланинг. Акахонига ҳам шунака дейдими?! Угрига шунака десанг биласанми, нима булишингни? Қассобнинг илгагига тилингдан осиб қуйишади. Майли, феълингни билганим учун мен кечирдим, ҳар ҳолда йигирма йиллик кадрдонмиз.

– Қариндошмиз, демаганингиз учун ҳам раҳмат.

– Керак бўлган пайтда қариндошлигимизни ўзинг исбот қилиб берарсан. Ҳозир... – Ғирром қувлик билан кулди, – ҳозир, талабларга мувофиқ картани очамиз. Мен билан қимор ўйнаб ютқизгансан. Шунинг учун бу сафар енгилроқ ўйин таклиф қилмоқчиман. Беркинмачоққа қалайсан?

– Беркинмачоқ?

– Ҳа. Болалигингда беркинмачоқ ўйнагандирсан? Сен кўзларингни қафтларинг билан беркитиб “бўлдими, бўлдими”, деб турасан. Кимдир “бўлди!” деб бакиради. Кўзингни очиб қарасангки, атрофингда ҳеч зоғ йўқ. Шу кунларда сенам бир-икки марта беркинмачоқ ўйнаб берсанг бўлди. Беркинганлардан уч-тўрттасини топганинга “дук-дук” деб маррага югуриб қолмасдан, кўзларингни яна бирпасгина юмиб тураверсанг етарли. Кўзларингни очганинга ўша бола ўрнида тилла тоғни кўрасан.

– Шунинг ўзими? – Ғайрат унга бургутқараш қилди. Ғирром “бунақа қарашларинг менга таъсир этмайди”, дегандек унга хотиржамлик билан тикилиб, киприк қокмаган ҳолда жавоб берди:

– Ҳа.

– Кеча бу ишлардан четга чиқиб кетганман девдингиз? Қайси гапингизга ишонишим керак? Ё киморбозларнинг тайини бўлмайдими?

– Кечаги гапимга ишонавер. Бунақа ўйинлардан четдаман. Бу таклиф мендан чикмади. Тўғриси айтсам, бир одам шу гапни сенга етказиб қуйишимни

илтимос қилди. Кел, кадрдонлигимиз ҳурмати, сенга очиғини айта қолай: бу қайнотангнинг илтимоси. Дарров сачраб кетма, жавобингни ҳам ҳозир айтма. Қайнотангнинг нияти ёмон эмас, уша тилла тоғ бегона бўлмасин, дейди-да. Кунмасанг, сендан бошқа беркинмачоқ уйнайдиганлар ҳам топилади. Шу пайтгача уйинлар ёмон бўлмади. – Чунтагидан телефон чиқариб, тугмаларини босиб, ниманидир ахтарди. Кейин излаган тасвири чикқач, Ғайратга узатди. – Танияпсанми? Ясситепадаги капитан эсингдами? Уша воқеадан кейин майорликни беришган эди. Бир йил милисага бошлиқ бўлиб, ҳақиқий хазинани қандай топишга ақли етди. Ҳозир қаердалигини биласанми? Россия фуқароси у! Ана энди уйларини томоша қил. Зурми? Бухоро амири курса ҳасаддан юраги ёрилиб уларди. У мактанадиган “Ситораи моҳи хосса” бу сарой олдида бир хужра-ку? Тугримми? Ана энди уйла: собиқ советнинг милиция капитани оладиган пенсиясига қурдимми буларни? Сен амал столингда яна икки йил утирарсан ё уч йил. Кейин-чи? Погонсиз юрадиган пайтингда сени биров одам урнида қурмайдиган бўлади. Сен бошқалар учун, ўзинг айтгандай, оддий бир милисасан, бошқа гап йук. “Шу одам болаларимизни қорадоридан химоя қилиб қариди, барака топсин”, демайди ҳеч ким. Тугри ишласанг-ишламасанг, сени мана шу капитан билан бир каторда қуришади. Мен сени унга ухшатмайман, лекин гап бор-ку, “еса ҳам, емаса ҳам, бурининг оғзи қон”. Ундан қура еган яхши-ку?!

Ғирром гапиравериб томоғи қуриган кишидай лабини чапиллатиб қуйиб мусалласдан яна бир ҳўплагач, Ғайратдан нигоҳини олди. Гарчи “жавобингни ҳозир айтма”, деган бўлса-да, унинг нимадир дейишини қутди. Ғайрат эса Ғирромнинг туллаклик маҳоратига бир қойил қолиб, бир ғазабланиб, ундан нигоҳини узмай, тикилиб ўтираверди.

– Жимиб қолдингиз, фалсафий фикрларингиз тугадими, акахон? – деди пичинг қилиб.

Ғирром унга қараб жилмайди:

– Менинг фикрларим эмас, сенинг тоқатинг тугадими, дейман?

– Тоқатми? Тугамади... Чунки, сиз билан гаплашишга тоқатнинг ўзи бўлмаган. Ясситепада шунга ўхшаш таклифингизни қабул қилганимда ишониб-ишонмаган эдингиз-а?

– Ишонмагандим. Лекин барибир сендан фойдаландим-ку?

– Фойдаландингиз... – Ғайрат шундай деб унинг юзидаги тиртиққа ишора қилди. Ғирром буни сезмагандай, аҳамият бермади. – Ҳозир “хўп” десам ишонасизми?

– Менми? Шахсан мен ишонмайман. Қайнотангга ҳам Ясситепани эслатганман. “Орадан йигирма йил ўтди, энди унинг ҳам яйраб яшагиси келаётгандир”, дейди.

– Урисларнинг “букрни гур унглайди”, деган мақолини ҳам эслатмабсиз-да?

– Ичимсан, йигитнинг гули! Худди шу гапни айтдим. Лекин қайнотанг сенга яна бир имконият бермоқчи бўляпти-да. Топганинг ўзингга эмас, хотинингга ҳам ярайди. Балки Моҳидилни Исроилга ё Америкага олиб бориб даволатиш керакдир.

– Булди! – Ғайрат узини тутолмай, кафтини столга урди. Атрофдагилар уларга ажабланиб қараб қўйишди. Ғайрат бундан истихола қилиб, паст, аммо ғазабли овозда давом этди: – Моҳидилнинг соғлиғини бу ишларга аралаштирманг. Ҳамтовоғингизга етказиб қўйинг, мен уни қулига қишан солган куним ўзимни энг бахтиёр одам деб ҳисоблайман.

– Катта гапиряпсан, йигитнинг гули, унга қулинг етмайди, “Интерпол”га ишонсанг, ўзингни бахтиёр ҳисоблай олмасдан утаркансан, дунёдан.

Ғайрат столни яна бир шапатилаб, ўрнидан турди.

– Шошилма, яна бир чала гап бор. Сенга икки одамнинг гапини етказишим керак эди, биттасини эшитдинг. Иккинчиси...

Шундай деб чўнтагидан бир узук чиқариб узатди.

– Бунинг жавобини айтган эдим-ку? – деди Ғайрат жойига ўтирмай.

– Яхшироқ қара, бу бошқа узук. Кеча кўрғанингни нархи осмонда эди. Буниси анча паст, лекин эгаси учун ниҳоятда қимматбаҳо саналган экан. Бу узукни олишинг керак, чунки сенга аталмаган. Етказиб қўйишимни Бўрон илтимос қилган. Ушанда ўзи беришга улгурмай қолган экан. Бу узукни отаси Моҳидилнинг бувисига атаб асраган экан. Бўроннинг пулига келмаган. Отаси ўладиган пайтда пулга зор бўлганида ҳам соттирмаган экан.

– Моҳидилнинг бувисига насиб қилмаган экан, онасига ҳам, ўзига ҳам бу матоҳ керакмас, эгасига қайтариб беринг.

Ғайрат шундай деб чиқиб кетди. Энди Ғирром билан бошқа кўришмайман, деган эди, лекин уочдан тушганда яна рупара бўлди.

– Себзорлик ёмон бўлиши мумкин эмас, мусофирликда учрашган укахонига хизмат қилгиси келса-ю, укахони қайсарлик қилиб “йўқ”, деб туриб олса, ёмонлик кимнинг ҳисобига ёзилади. Кела-келгунча шуни ўйлаб, жавоб топа олмай қийналдим, – деди муғамбирлик билан жилмайиб.

– Яна қанақа хизмат? – деди Ғайрат тўнг оҳангда.

– “Шереметьево” билан “Домодедово”нинг ораси анча бор. Машинада жим кетиш шarti билан сени кузатиб қўйсам... Қўркма, мен Тошкентга учмайман, шу ерда қоламан.

Ғайрат таклифни қабул қилишга иккиланди. Узок ўйланиб туриши ҳам мумкин эмасди, шу сабабли “қани, яна қандай найранги бор экан”, деган хаёлда унга эргашди. Ғирром умум чиқиш йўли томон эмас, балки хослар учун ажратилган йўлакка қараб юрди. Чегара текшируви ҳам хосларга кўрсатилдиган эҳтиром мартабасида бўлди. Бу томонларда Ғирромга ўхшаганларнинг юлдузни бенарвон ура олиши ҳеч қим-

га сир эмас экан, бу лутфдан Ғайрат ажаблансинми? У Ғирромнинг “кўрдингми, қойилмисан!” деган маънода қараб қўйишини кутди. Лекин Ғирромда мақтаниш аломати сезилмади, балки ўзини умр бўйи шундай эҳтиромда юрган юқори мартабали одам каби тутди.

Ташқарига чиқишлари билан башанг кийинган бир йигит келиб Ғирром билан саломлашди-да, уларни сал нарида турган қора “Мерседес” сари бошлади. Машина пешонасига қундирилган ёниб-учувчи чирокни кўриб, Ғайрат шеригига бир қараб олди. Одатда бу ерларда катта амалдорларга шунақа имтиёз берилгувчи эди. Албатта, бу Ғирромнинг хизмат машинаси эмас, лекин бунда керилиб утирувчи кимсанинг бир киморбозга хизмат қилуви бошқалар учун ажабланарлидир, лекин Ғайратни алҳол бошқа нарса ўйлантирди: катта амални эгаллаб утирган одам Ғирромнинг ўзига ўхшаган киморбозларданми ё ғирромларнинг чўнтаги ҳисобига кун кўрувчи маҳмадона сиёсатдонларданми?

Машина катта йўлга тушгач, пешонасидаги чирокни ёқиб, тезликни оширди. Ғайратни бу савол ўйлантираётганини сезгандай, Ғирром изох берди:

– Бу эшак арава Давлат думасининг депутатига тегишли. Депутат эса менга тегишли. Менинг пулимга сайланган. Масковга келсам, эмаклаб юриб хизматимни қилади. Менга шунақа машина тузук. Милисаси тўхтатмайди, титмайди. Масковдан Чукоткагача атом бомба ҳам олиб ўтишим мумкин. Ҳозирги замонда кимнингдир тили, кимнинг қули узун. Эсингдами, қадим замонда “Депутат – халқ хизматкори”, дейиларди. Бурон акахонингда ҳам битта-иккита шунақа хизматкор бор. Лекин Япончикни отиб кетишгандан кейин Масковга келмайдиган бўлиб қолди. Бу ердаги ёшлар билан чиқишмай қолган. Ёшлар билан ҳазиллашиб бўлмайди. Япончикни қорнидан отишганини эшитгандирсан-а? Мерган пешонадан отса ҳам буларди-ку? Ёшларнинг қаҳри каттик. Энг номдор

ўғрини ҳам аёвсиз жазога ҳукм қилишган. Қориндан отилиши – осонгина жон бермасин, қийналиб ўлиши керак, дегани. Икки ой азобланиб ўлди, бояқиш.

Ғайрат “сайраса сайрайверсин, мен жим кетавераман”, деган ахдда эди. Бу ачинишдан кейин гапга қўшилганини ўзи ҳам сезмай қолди:

– Ўлдирадиган одам фақат Москвада отадими? Магаданга бормайдими?

– Боришга боради-ю... осон эмас-да.

– Акахонингиз Магаданга ажал етиб келмайди, деб хисобласа керак-да.

– Буни ўзини кўрганингда сурайсан. Ҳар ҳолда индамай ўлиб кетмаса керак, узоқ бўлса ҳам қариндошлиги бор, ўлишидан олдин сенга учраб бир нима деб кетар...

Ғирром кейинги гапини маъноли оҳангда айтди-ю, жим бўлди. Берган ваъдасига амал қилиб бошқа гапирмади. Ғайрат бир-икки ўғринча қараш билан уни кузатди: Ғирром ёнида “себзорлик укахони” утирганини унутгандай, йўл четидаги қайинзорлардан кўз узмай борарди. Ғайрат “сергап киморбознинг чидами кўпга бормасов” деган ҳадикда унинг яна тилга кириб қолишини беш-ун дақиқа кутди.

“Яқиндан таниш икки одам шунчалик ҳам бегона бўлиши... қизик... Қон-қонга қўшилмаслигини била туриб ёнма-ён утириш янада қизик. Ўпка-жигар, юрак, қошу кўз – бармоқ изларидан бошқа ҳаммаси бир хил. Фарқ фақат бармоқ изларида бўлса қошки эди, дунё бошқа...”

Шу онда мактабда ёдлаган байтларни беихтиёр эслади:

*“Тор қунгуллик беклар, манман деманг, кенглик қилинг,
Туқсон икки бўли ўзбак юртидур бу, тенглик қилинг”.*

“Кенглик қилиш осонмас, – Ғайрат шундай деб ўйлаб, Ғирромга яна бир қараб олди. – Айниқса, мана бунга ўхшаш Худо урган “бек”ларга кенглик қилиш мумкинми? Уларга тенглик қилиш қанақа бўлади?”

*“Бир ёқодин бош чиқориб, барча бир тўнга кириб,
Бир ўнгурлик, бир тиризлилик, бир яқо-енглик қилинг”.*

Мактабда ёдлаганида бу байтлар ажиб бир ҳикмат бўлиб туюлган эди. У дамда яхшилар атрофини ураб-чирмаб турувчи қора қуюнлари тинмайдурган зулмат олами борлигини билмасди. “Бир ёкадан бош чиқариш” осон туюлган эди. Ҳозир ўша дамларини эслаб, “шунчалар соддамидим ё лакмамидим?” деб ғижиниб кўйди.

“Эҳтимол, доно шоир ҳаётида мана бунақаларга дуч келмагандир. Дуч келгандайди, бир ёка-енглик қилишга даъват этишдан ўзини тиярмиди... Одам билан ит-мушукларнинг фарқи нимада? Ит-мушуклар қорин ғамида овқат таллашиб урушадилар. Одамларда бу қайғу йук. Одам гап талашади, амал талашади, бойлик талашади... Мен бу тавия билан нима талашяпман? Ҳақиқатми? Ҳозир шундай десам, у мени масхараб кулади”.

Ғайрат ёқимсиз ҳамроҳига яна бир қараб олиб, ҳаёлини тузитаётган фикрларига яқун ясади: “Бунақалар у замонларда бўлмагандир. Қаёқдан ҳам бўлсин? Бирови қўлга тушиши билан касали бошқасига юкмай туриб, шарт бошини кесиб қўя қолишган. Жиноятчининг айбини исботлаш учун ашёвий далиллар кидириб юришмаган...”

Ғайратнинг ҳадиғи уринсиз бўлди, Фирром бора-боргунча гапирмади. Унинг индамай кетиши Ғайратга ҳатто малол келди. Хайрлашар маҳали Фирром унга қўл узатган онда тилга кирди:

– Мени сендан ўлим ҳам ажрата олмади. Тақдирларимизнинг иплари бутунлай узилмаганга ухшайди. Яқинда Себзор томонларга йўлим тушса керак, нима қилай, ака-укалик ҳурмати сени йўқлаб қўяйми? Себзордаги чойхонада бир пиёла чой ичамизми?

Ғайрат унинг қувлик билан бокиб турган қўзларига тикилиб турди-да, “ака-укалик ҳурмати туғилмай турибок ўлган эди, билмасмидингиз?” деб узатилган қўлни жавобсиз қолдириб, кутиш бўлмаси сари юрди.

“АРЗИМАС” ФАЛОКАТ

Уч оғайни кириб келган бу ресторан кундузи утирган жойларидан анча фарк қиларди. Шахар марказида жойлашган бўлишига қарамай, гавжум эмасди. Ичкари қисми тўк жигаррангга бўялган, мижозлар хотиржам утирсинлар, кунгилларига неки келса шуни қилиб олсинлар, деган мақсадда катта-кичик бўлмаларга бўлинган эди. Турда, ярим кулоч баландликда сахна, сахна ўртасида бешарм раққосаларнинг нозли қарашмалари учун аталган билак калинлигидаги оқ устунча ўрнатилганига қараганда, бу ерга келганларнинг димоғлари керагидан ҳам ортик чоғланиши учун барча шароитлар муҳайё этилган эди. Ташқарига қоронғулик ўз ҳукмини ўтказиб, кун бўйи хизматда толиққанлар уйларида ҳордиқ чиқара бошлашган, бунда эса ҳузурланиш вақти етмагани учун мижозлар ҳали тупланмаган, сахна ҳам шу сабабли буш эди.

Уч оғайнилар бугун одатдагидан барвактрок келишди. Хумори тутган Жавлоннинг чидам торлари ғоят таранглашиб, узилиш ҳолига етди. Ичкари киришлари билан ҳалоскорини кидиргандай атрофга умид билан аланглади. Хизматчи йигит уларни тавозе билан кутиб олиб, ҳамиша утирадиган бўлмаларига бошлади. Бу бўлма сахнага яқин, эшик ўрнидаги пардаси сал суриб қўйилса, раққосаларнинг улама киприқларига аниқ қуринарди. Саҳнанинг бўшлиғи бу дамда уларни қизиқтирмади. Керакли одам ҳали келмабди, уларни паришон қилган хабар шу бўлди.

– Ошнанг нега тутун қайтаряпти, қачон келади? – деди Жавлон асабий равишда.

– Шошилма, – деди Шоҳид соатига қараб олиб, – биз вақтлироқ келдик. У ўзининг вақтига такаб келади.

Хумор утида қоврилаётган Жавлон умидсизлик чоҳига қулай бошлаган бечора каби чуқур уф тортдида, нафасини ютди. Шоҳид эса телефони тугмачаларини босиб, ниманидир излай бошлади. Бу жимликдан фойдаланган Радик ўзининг ҳасрат дафттарини очди:

– Шох, “Қора балик”ни кўрдингми? Ушани кино деб экранга чиқаришибди-я!? Сами Салим деган режиссёрга бирга учровдик, эсингдами? Мени иккинчи режиссёр қилиб олинг, дедим, кўнмади. Сценарий расво, мен бошқа ёзиб берай, десам сукиб хайдовди. Нега сўкканини энди билдим, узи ёзган экан. Биринчи ишида узини “кино юлдузи” деб уйловди, телевизорда чиқишидаги олифтагарчилигига қараганда, энди “кино худоси” бўлибди. Аслида нималигини биласанми?

– Биладан, увода, – деди Шохид телефонида кўз узмай. Радик шу режиссёрни ёмон кўргани учун тез-тез тилга олиб, хумордан чикқунича ҳақоратларди. Кечаги гапида “увода” деб баҳолагани учун, Шохид шуни такрорлаб қўя қолди.

– Олдингиси увода эди, буниси аҳлат! – деди Радик. – Сен ҳали кўриб турасан, мен битта ишим билан уни балчикка белаб ташлайман. Диплом ишимга қиска мегражли кино оламан-у, юлдузларингу худоларингни ин-инларига кирғизвораман.

– Улар менинг юлдузларим эмас, – деди Шохид дўстига қарамай, – кино-пиноинг билан ишим йўқ.

– Нега ишинг бўлмас экан? Сен менинг бош продюссоримсан, ваъдангдан қайтмайсан! Сценарийимни ўқидингми?

– Ўқидим...

Шохид ўқимаган бўлса ҳам, унинг хиралигидан кутулиш учун шундай деган эди. Лекин кутилмаган савол билан ўққа тутилди:

– Нима дейсан? Зўр ёзибманми? Ҳали бунақаси бўлмаган.

– Бунақаси бўлмаган, – деди Шохид телефондан нигоҳини узиб, – лекин охирида хол қўйибсан.

– Нега хол қўярганман, нимаси ёкмади?

– Охири хиндча бўлиб қолибди. Қаҳрамонларинг юради-юради, охири бахт-саодатга етишади.

Шохид ҳар бир кино асарига мос тушувчи баҳони тахминан айтган эди, Радикка бу ёкмай, афтини буриштирди.

– Сен мени ҳақорат қиляпсан. Агар мен хинд киносига ўхшатиб ёзган бўлсам, демак, нол бола эканман-да!

– Нол эмассан, ёнига бир қуш, – деди Шоҳид масхара оҳангида. Радик буни тушунмади.

– Нимани қушаман?

– Нолнинг ёнига бир қушсанг, нол бир бўласан. Бунинг нималигини билмайсанми?

– Билмайман, – деди Радик зарда билан.

– Довдирсан-да, шунинг учун билмайсан. “Нол бир” ўт ўчирувчиларнинг телефони-ку?

– Шунақа дегин? Мен ўт ўчирувчиманми? Ўзинг-чи?

– Менми? – Шоҳид заҳарли кулди. – Мен “нол уч”ман.

– Масхара қиляпсан-а? Сен биласанми...

– Учир! Учир деяпман! Жонимга тегдинг!

Ўртоғининг гингир-гингиридан безор бўлган Жавлон бақириб, силтаб ташлади. Радик унга жавоб қайтармоқчи эди, Шоҳид тўпиғига енгил тепиб қўйиб, “индама” деган маънода бош чайқаб қўйди. Жавлон эса кўкрагини чангаллаганича яна ўф тортди:

– Ҳозир ёрилиб кетаман.

– Озгина чида.

Дўстининг тасаллиси баданини қуйдираётган ҳисобсиз чўғлар устига сув сепгандай бўлди. Титроғи кучайди, унга кўзларини олайтириб қараб, бақириб юборди:

– Чидолмайман!

– Жим бўл-е, аҳмоқ! Онангнинг уйими бу ер?! – деди Шоҳид уни енгил туртиб.

– Сен бир кунмас-бир кун мени ўлдирасан, – деди Жавлон совуққотган киши каби дилдираб. – Ўзимга бериб қўйсанг бир жойинг камайиб қоладими? Топиб бераман ўша пулингни!

– Учир! Пулингни пишириб е! – Шоҳид бу сафар каттиқрок туртди, – чўнтагингни тулдириб қўяйми? Сен аввал туғри ишлатишни ўрганиб ол. Ўзингга бериб қўйсам, икки кунда шишиб ўласан.

– Телефон кила қолсанг-чи!

Шоҳид унга қараб афтини буриштирди-да, яна дод-лаб юбормасин, деган ҳадикда телефони рақамларини терди.

– Фарҳод ака, – деди у томонда овоз эшитилгач, – келяпсизми? Бир ошнализнинг қорни бураб оғриб, тувак кидириб қолди.

“Фарҳод ака” дегани нимадир деган эди, Шоҳид қулиб “хуп,хуп, акахон”, деганича Жавлонга қаради:

– Тирраки болаларни қаердан топасан, деяпти.

– Келяптими ё йўқми?

– Қара, келяпти, ўпқангни бос, – Шоҳид шундай деб пардани сурди. Эшик оғзида Фарҳод қуриниб, ним қоронғи ресторан уларнинг назарида ёришиб кетгандай бўлди. Айниқса, Жавлоннинг қўзлари чараклади. Лекин тириклик суви ҳаля этиши керак бўлган бу йигитнинг бамайлихотир юриб келиши, айниқса, хизматчи билан қулиб гаплашиб туриши унинг юрагини тарс ёриб юборай деди.

– Чақирсанг-чи, – деди бетоқатланиб.

– Тиришаверма, – деди Шоҳид жержиб.

Фарҳод хизматчи билан гапини тугатиб, нимадан-дир қувонибми, елкасига уриб қўйди. Шу туришида ён-атрофига аланглаб олгач, хавотирдан холи эканига ишонч ҳосил қилиб уч оғайни утирган бўлмага қараб юрди. Ичкарига қадам босиши билан пардани тортиб ёпгач, аввал Радик, кейин Жавлон билан қўл учида сўрашди. Жавлоннинг рангидан аҳволини сезиб, “адо бўлибсан-ку”, деган маънода бош чайқаб қўйди, сўнг Шоҳиднинг юзига юзини қўйиб қўришди. Шу қўришиш асносида Шоҳиднинг чўнтагига учта халтача, Шоҳид эса унинг чўнтагига пул солиб қўйди. Фарҳод узок вақт қўришмай соғинган дўст каби уни бағрига босиб қулоғига: “нарх ошяпти, кейингиси янги нархда бўлади, ғиди-биди қилиб юрмаларинг”, деб шивирлади. Бу янгиликдан норози бўлган Шоҳид ковоғини солди-ю, аммо гапни қўпайтирмади. Бу йи-

гит билан битадиган иш бозорнинг олди-сотдисидан эмасди. Тақдирлари ипининг бир учи кулида булганидан кейин савдолашишга йул куйармиди? Уларнинг норозиликлари иш берармиди? Қовок уюб ичларида сукиниб куйишдан булак яна қандай чоралари бор?

– Утиринг, акахон, улфатчилик қилайлик.

– Улфатчилик сенга ухшаган бекорчиларнинг иши, мен хизматдаги одамман. Бурини оёғи боқади! – У шундай деб шарбатни очди-да, қадахга куймай, шундайлигича кутарди. Уч-тўрт култум ичгач, лабларини чапиллатиб кейин кафтига артгач, Жавлонга тикилиб каради-да:

– Витамин ичиб турсанг, илигинг тўқ булади, – деган “кимматли” маслаҳатни бериб, изига қайтди. Уни кузатмадилар. Уч оғайни жой-жойида қолди.

– Була қолсанг-чи! – деди Жавлон бетоқатланиб

– Бугун росаям жонга тегдинг-да!

Шоҳид шундай деб минғирлаб, чунтагидан халтачани олиб очди-да, узатилган кафтга озгина тукди. Жавлон қоғоздан найча қилишга тоқати етмай, кафтини бурнига тутиб, чуқур нафас олди. Иккинчи-учинчи нафасдан кейин рангига қон югуриб, чехраси очилди. Бир неча дақиқа аввалги асабийлиги кутарила бошлади. Кафтидаги кукун тугагач, яна тиланчи мисол кул чўзди.

– Ҳозир айтдим-а, сен очофат тортишни билмайсан, деб. Энди озгина сабр қил, – Шоҳид шундай деб халтачани буклаб, чунтагига солмоқчи булди.

– Қизганма. Яхши тортолмадим, ўпкагача етиб бормади.

– Яна озгина ташлай қол, – деб Радик унинг жонига оро кирди. – Ҳар ҳолда, эрта-индин профессор бўлиб кетса, соясида юрармиз, керили-иб...

Шоҳид ғижинганича “хе, сенларни...” деб сукиниб куйиб, яна бир чимдимдан ташлади. Узининг нафсини ҳам ранжитмади. Хизматчи келтирган ароқни майдалаб ўтирмай, учга бўлиб, бир кутаришда ичиб олиш-

гач, кукуннинг кайфи билан арокники омухта бўлиб, кўзлари обдан боқилган кўчкорники каби кизариб кетди. Кўнгил хушлиги яна бир шодонликни талаб қилаётган дамда сахнада созандалару ашулачи пайдо бўлиб, ним қоронғи рестораннынг осудалигини тўзи-тиб юборди. Ярим яланғоч раққосалар чиқишгач, Радик роҳат уммонида яйраб суза бошлади. Санъат аталмиш покиза руҳдан анча йироқ бўлишига қарамай, овруполиклар маданият майдонига киритган “стриптиз” дейилгувчи беҳаё қиликларнинг ўз юртига кириб келишидан қувонганлар агар мингта бўлса, Радик шуларнинг олд қаторларида турарди, битта бўлса – роҳатланувчи ёлғиз унинг ўзи эди. Агар эртами ё индин бу бемазагарчиликка барҳам берилса, аза тутиб, кўксини захга бериб ётадиган аламзадалар орасида Радикнинг ўз ўрни буларди. Ҳозир унга бундай хафагарчилик соя солмаётган эди. У пардани тортиб қўйиб, телефонига ярим яланғочларнинг тасвирини тушира бошлади. Узининг ишидан ўзи қувониб:

– Радик Ҳосиловнинг “Супержононлар” фильми “Эротика” номинациясида гранпри билан тақдирланди. Продюссер Шоҳид Қаххоров, маслаҳатчи Жавлон Муродов. Ғолибларни олқишлаймиз! – деб кийкирди.

– Биттанг математика профессори, биттанг Оскар мукофоти ғолиби. Орада битта пачоқ мен эканман-да, – деди Шоҳид истехзо билан.

– Сен пачоқ эмассан, сен пачоқларни текислаб, одам қиладиган шефсан, – деди Радик телефонини у томон қаратиб. – Сенга... сахийлик бобида Нобель мукофоти берилади. Чунки... сен бизнинг вайнеъматимизсан!

– Туппа-туғри, – деб уни қувватлади Жавлон, – биз овсар қўйлармиз, сен бизнинг чўпонимизсан, қаякка ҳайдасанг, маъраб кетаверамиз.

Ҳазил тариқасида айтилган бу гап Шоҳидга ҳақорат бўлиб туюлди. Жавлонга ола қараш қилиб, ўрнидан турди-да:

– Кетдик! – деб амр қилди.

– Томошанинг додахужаси энди бошланяпти-ку, тухта, яна бир-икки кадр олволай, – деди Радик, унга илтижо билан қараб.

– Букиб қолганга ухшайсанлар, бир айлантириб келай сен овсар қўйларни, – деб Шоҳид Жавлонга қошларини чимириб қаради. Кайф беланчагида сузаётган Жавлон бу пичингни тушунмади. “Кетсак кетаверамиз”, деб ўрнидан турди. Радикнинг яна утиргиси бор эди, лекин ихтиёри ўзида бўлмагани сабабли, оғринди. Саҳна ёнидан ўтаётиб бармоқларини лабига теккизиб, раққосаларга бўса ҳадя этди. Раққосалардан бири тилини кўрсатиб, бурилиб олди, иккинчиси эса “текин упичингни пишириб е!” дегандай бурнини жийириб қўйди. Ширакайф Радикка бу қилиқ нозли қарашма бўлиб туюлиб, яна қийқириб юборди. Жавлонга унинг бу суюлиши малол келиб, елкасига туртиб қўйди. Шоҳид валинеъматлик вазифасини адо этиб, емак-ичмак ҳақини тўлагач, ташқарига чиқиб машинага утиришди. Борадиган манзиллари аниқ бўлмагани учун Шоҳид машинани катта кўчага ҳайдади. Эшик ойнақларини тушириб, юзларини шамолга тутиб роҳатланаётган уртоқларига ғашланиб қараб қўйиб, тезликни оширди.

– Секинроқ ҳайдасанг-чи, қаёққа шошяпсан? – деди Жавлон.

– Ҳа, куёнюррак, кўрқяпсанми? – деди Шоҳид масҳара оҳангида.

– Кўрқаётганим йўқ. Кайфни бузяпсан.

– Томинг кетибди, бола! Кайф секин юрганда юрак сиқилишдан бузилади. Тез юрмайдиган машина машинами! Мен қанотли машина чиқишини кутиб юрибман-ку!

– Олифтагарчилик қилма, сенга ухшаган ўпкаси йўқлар ётибди ётадиган жойида.

– Сен хомқалла, бир нарсани билиб ол: авария дегани тез ҳайдашдан бўлмайди. Қўрқиб секин

хайдайдиганлар тўғри гўрга кириб кетади. Мен одам эмасман, мен учқур отман! Агар хоҳласанг, иккита гилдиракда ҳам учириб бераман! Каскадёрларинг келиб мендан ўрганишсин!

Шундай деб машинани янада тезлатди. Бундан қаноатланмай, энди илон изи қилиб хайдади. Орқа ўриндикда ўтирган Радикка бу хуш ёқиб, қийқириб кула бошлади. Ҳозиргина танбех берган Жавлонга ўртоғининг қувончи таъсир қилиб, у ҳам беихтиёр қийқира кетди. Икки ўртоғининг шодлигига Шоҳиднинг қийқириғи ҳам қўшилди. Йўл четида таёқчасини кутарган милиция ходимига ҳам парво қилмай кетаверишди. Бурилиш жойига яқинлашганда Шоҳид тормозни босди-ю, рулни бошқара олмай қолди. Оқибатда, бурилиши лозим бўлган машина йўлдан чиқиб, катта дарахтга урилди. Қийқириклар шу нафаснинг ўзида тинди. Олд ўриндикда ўтирган Жавлон синган пешойнадан учиб чиқиб кетай деди. Пешонаси Шоҳид ўтирган ўриндик суянчиғига урилган Радик, бошини ушлаб “вой-вой”лаб тушди. Рулга кўкрагини бериб ҳаракатсиз ўтирган Шоҳидни, бошидан қон оқаётган Жавлонни кўриб, кўрқиб кетди. Бош оғриғини ҳам унутиб, жонҳолатда эшикни очди-да, Шоҳидни кучоқлаб, туширмоқчи бўлди. Шоҳиднинг кўкраги бир оз эзилган, лекин хушини йўқотмаганди. Кўрқувнинг аёвсиз темир тирноқлари баданини таталаб, титроққа солаётгани учун ҳаракатсиз ўтирган Шоҳид Радикнинг кучоқлаб олганидан аччиқланиб, уни тирсаги билан туртиб юборди. Радик тисарилди-ю, йиқилмай, ўзини тутиб олди. Шоҳид Жавлон томон энгашиб, унинг юзини ушлаб, кафтига ёпишган илик қондан сесканиб кетди. Кейин довдираб турган Радикга қараб:

– Машина тўхтат! – деб бақирди.

Йўловчи машиналардан бири тўхтаб, ҳайдовчиси шошилиб тушди-да, Жавлонни кутариб олишга ёрдам берди. Хушсиз Жавлонни йўловчи машинанинг орқа

уриндигига авайлаб уткизишди. Радик унинг ёнидан жой олиб, елкасидан кучоқлади.

– Олиб борган жойингни менга билдириб қўй, – деди Шоҳид унга. Кейин овозини пастлатиб, қулоғига пичирлади: – Яна оғзингдан гуллаб утирма, мени танитайсанлар.

– Ука, кукрагингиз эзилганга ухшайди, сиз ҳам юраверинг, рентген қилиб қўришади, – деди ҳайдовчи. Кейин Шоҳиднинг машинага қараб қўганини қўриб, қўшиб қўйди: – Бундан хавотир олманг, бу бир темир матоҳ-да, одам деган узининг жонини уйлаши керак.

– Раҳмат, акахон, адам духтирлар, уша ёққа бора қоламан, – деб чўнтагидан пул чиқарган эди, ҳайдовчи ранжиди.

– Қўйинг-е, ука, уят бўлмайдими? – деб машинасига утирди.

Улар кетиши билан Шоҳид телефонини чиқариб, керакли рақамни терди:

– Фарҳод ака, машинани сал туртиб кетишди. Тез етиб келишингиз керак. Нима? Билмайман, тез келинг, бошқа гап йўқ. Ментлар босмасидан бу ердан қўриш керак, тушунсангиз-чи?!

Фарҳод “ҳозир вақтим йўқ, боролмайман”, деб баҳона қилгани билан тезда йўлга тушди. Мақсади фалокатга учраган миждани қўқариб қолиш эмасди. “Сал туртиб кетса, ваҳима қилиб утирмасди, ўзи эплаб қўя қоларди. Араваси мажақлангандир. Устаси ўзимиздан, пул бегона бўлмайди. Яна у-бу харажатлар бўлса, бойваччани бир соғиб оларканман”, деган умидда “ёрдамга” шошилди.

Шоҳид кукрагидаги оғриқдан қўқулиш учун яна қўқун ҳидлаб олиб, дарахтга суянганича мўқ тушиб утирди. Фарҳод уни қўриб “ўзи ҳам пачоқ бўлган шекилли?” деган ўйда унга яқинлашди.

– Ҳа, ошна, ўзинг омонмисан?

Шоҳид ўрнидан турди.

– Бу ердан тез олиб кетиш керак, – деб машинасига қаради.

– Олиб кетамиз, шу арзимас палакатга ваҳима килиб утирибсанми?

Фарход гапни кўпайтирмай, юкхонасидан симаркон олиб, тумшуғи пачок “Нексия”ни шатакка олди. “Қаёққа борамиз?” деб сўраб ҳам кўрмади, тоғаваччасининг устахонасига қараб юрди. Кундузги хизматдан кейин “чарчок чикди” килиб ётган ширакайф тоғаваччаси пачок машинани кўриб “дабдалаку!” деган маънода узун хуштак чалиб қўйди. Шоҳид машинадан тушиб, унга яқинлашди-да, хуштагига парво ҳам қилмай, мақсадини буйруқ оҳангида баён қилди:

– Акахон, икки кундан кейин келаман, узидай килиб кўясиз.

Бунақа бойваччаларнинг кўпини кўриб, уларнинг қилиқларига кўникиб қолган уста, буйруқни малол олмади-ю, лекин узини тарозига солди.

– Ҳозир иш кўп, икки кунда буюк ҳам қуримайди, – деди бўйнини қашиган бўлиб.

– Шаҳбоз ака, – деди Фарход ялиниш оҳангида, – бунақа укахонларнинг гапи икки бўлгунча ҳўкизнинг бўйни узилгани яхши. Мактовингизнинг қифтини келтириб қўйганман, мениям уялтирманг. Сизнинг кўлингизга тушган машинани заводдаги усталар ҳам танимай қолади-ку, сиз хўп деяверинг, кейин хурсанд бўласиз.

– Ҳа, яхши, сазанг ўлмасин. Эртага немиснинг буюғидан келтиришмоқчийди, сал қимматроғ-у, лекин тез қуриркан.

– Бўпти, индинга кун қайтганда келамиз.

Фарход шундай деб Шоҳидни узининг машинасига бошлади. Йўлда кетатуриб, устанинг мадҳиясини айтишдан чарчамади. Шоҳид учун бу мактовлар аҳамиятсиз гаплар эди, шу боис энсаси қотиб, индамай кетаверди. Фарход уни уйига қадар қузатиб, машинасини дарвозадан бериқоқда тўхтатди. “Раҳмат, акахон”, деб тушмоқчи бўлган Шоҳидни биллагидан ушлади.

– Милисага телефон килиб, “машинамни уғирлаб кетишибди”, де.

– Нега?

– Духтирлар ошнангни куриши билан милисага хабар килишади. Машинангни тузатгандан кура, булак-булак килиб сотиб юборган яхши.

Бу таклиф Шоҳидга ёқди. Бир томондан милиция таъкибидан кутулса, иккинчи ёқдан янги машина сотиб олиши учун тайёр баҳона булади! Уша захоти милицияга арз килиб, сал енгил тортгандай булди.

Шоҳид дарвоза кулфи калити вазифасини утовчи тугмаларни босиб, эшикни очиб ичкари кирди. Панжара ортидаги бахайбат ит кичик хужасининг кириб келганидан қувонганини билдириш учун секин гиншиб, думини ликиллатиб қўйди. Шоҳид зиналарни босиб кутарилаётганда яна кукрагида оғрик сезиб, ингради. Уйга киргач, эшик каттик ёпилиб, оромкурсида утирган онаси чўчиб уйғонди.

– Келдингми, болам? - Рихси шошилганича туриб, ўғлига яқинлашди-ю, аҳволини куриб, юраги зирилаб кетди: – Вой худойим, юзингга нима қилди?

– Битта лули киз тимдалаб олди, – деб минғирлади Шоҳид.

– Гапни айлантирма, менга туғрисини айт, соат неча булганини биласанми?

– Билмайман, памперс алмаштирадиган вақт булдимми?

– Яна майнавозчилик қиласан-а? Машинанг қани?

– Менинг машинам бормиди?

– Машинанг қани, деяпман?

– Ремонтга бериб қўйдим уша шалдирук аравангизни. Моторининг занжири куйиб кетибди.

– Сен нега мен билан бунақа гаплашяпсан?

– Узингиз-чи? Кирмасимдан милисага ўхшаб саволга тутиб ташладингиз. Деразангизда темир панжара бор, қулимни кишанлаб қуйсангиз ғирт ўзи булардингиз.

Шоҳид кириб келганда Иззат хали ухламаган эди. У хотинидан фарқли уларок, уғлининг бевақт юришларидан кўпам хавотир олмасди. “Катта бўлиб қолди, узини эплайди”, деган ишонч уни хотиржам қиларди. Бу тунги бедорлигининг сабаби санки уғлини кутиш эмас, мол олиб келаётган шерикларидан дарак бўлмаётганидан хавотир олиб утирган эди. Она-боланинг асабий гапларини эшитиб хонасидан чиқди. Остонада туриб, бир оз уларни кузатди. Шоҳиднинг курслиги чегарадан чиқа бошлагач, можарога ара-лашди:

– Ҳой бола, сен хаддингдан ошма! Майнавозчиликни кўчада уртоқларингга қиласан. Бу – онанг!

– Эшитдингизми, адаси? Баъзан шунақа ошириб юборади, – деди Рихси эрининг далдасидан рухланиб. – Бунингизни тез уйлантириб қуймасак, шунақа бевош юраверадиганга ўхшайди.

– Бор, кириб ухла, сен билан эрталаб гаплашаман.

Бу амр Шоҳидга айни муддао эди. Ота-онасининг бевақт ва ёқимсиз исканжасидан осон қутулганидан қувониб, хонасига кириб кетди. Иззат эса ғазабли нигоҳини унинг изидан олиб, хотинига қаради-да:

– Уғлингни ҳозир уйлантириб қўяйми ё эрталабгача чидайсанми? – деб зарда қилди.

– Мен ёмон гапирдимми?

– Ярим кечада мойдек ёқадиган гап гапирдинг, кир ётоғингга!

Рихси эрига эътироз билдирмай, маъсумалик билан амрни бажарди. Тунги оилавий можаро шу тарзда тез якун топди.

Шоҳид хона деразасини ланг очиб қўйгач, кийимини алмаштиришга эринди, уринга шундайлигича чузилиб, устига чойшаб тортди.

“Фарҳод ака яхши ишни ўргатди, аслида бу эшак араванинг хосияти йўқ эди. Икки марта уриб олдим. Энди ойимни эритишим керак. “Уйдан кетиб қоламан”, деб кўрқитганимда “Нексия”ни олиб бе-

ришувди. Энди камида “Ласетти” ундираман. Майдалашиб утирмай, “Мерс”нинг ғалвасини бошлаганим яхши. Уғилнинг “Мерс”да юриши ота-онанинг обрусси-ку? Нега тушунишмайди? “Аммам уғлига “мерс” олиб бераётганмиш”, десам тамом, ойим чи-долмай коладилар!”

Хаёлига келган бу режа узига маъкул келиб, мамнун жилмайган пайтда телефони жиринглади. Тугмачани босиб, қулоғига олиб боришга улгурмай, Радикнинг хавотирли овози эшитилди:

– Шох! Жавлонни реанимацияга олишди!

– Ҳушига келдимиз?

– Келди.

– Унда нега ҳовликасан, хариф!

– Духтир аҳволи чаток, деяпти. Милисага ҳам хабар килди.

– Сен нима дединг?

– Йуловчи машинада эдик, дедим.

– Яхши айтибсан, менинг машинамни ресторанда утирганимизда уғирлаб кетишган, тушундингми? Уғирлаб кетишган! Киракаш нима деди?

– Каллалик одам экан, гувоҳликка судра-судра қилишларига токатим йук, деб уша заҳоти жунаворган.

– Бупти, уйингга кетавер, эрталаб қуришамиз.

– Духтир отнинг калласидек руйхат берди.

– Қанақа руйхат?

– Дорилар-да.

– Ҳозир керак эканми?

– Эрталабга етказиб кел, деди.

– Туккизда қуришамиз.

– Саккизда.

Шоҳид алоқани узиб, телефонини ёстиғи тагига тикди. “Ҳушига келган булса, аҳволи унча оғир эмас экан, майли, уч-тўрт кун ётсин, балки янги машинада олиб чиқарман. Балки... янги “Мерс”да керилиб чиқар...” – деган тўхтамга келиб, хотиржам тортди. Бу

фикр ҳақиқатдай туюлиб, ўзини “Мерседес” машинасида кўрди... Ширин хаёл уйқуни чақирди. Бирок уйқу ширин бўлмади, нохуш туш курди: шаҳарнинг кенг кучаси бум-буш эмиш. Янги машинасини учуриб юрганмиш. Бирдан машина тунтарилди. Ўзи пешойнадан учиб чикди. Лекин бирон ери ҳам тирналмади. Пачок бўлган машинаси атрофини бирданига қариялар ураб олишди. Узун сокол қария даврадан ажралиб чиқиб, унга яқинлашди. Шоҳид “кимсиз?” деб ажабланди. “Катта бобонгман. Сени соғиндим. “Лимузин” олиб берсам, мен билан кетасанми?” деб сўради қария. “Кетаман”, деди Шоҳид қувониб. Шу оннинг ўзида қаршисида оппоқ “Лимузин” пайдо бўлди. Эшикни ланг очиб, ҳайдовчи ўриндиғига утириши билан машина тобутга айланиб қолди. Шоҳид кўрканидан отилиб тушмоқчи бўлди. Лекин оёк-қуллари ўзига бўйсунмади. Қария эса бадбашара махлуққа айланиб, кула бошлади. Кейин: “Мен сенинг ажалингман! Сен менинг совғамни қабул қилиб олдинг!” деб бўға кетди. Шоҳид чўчиб уйғонди. Қаддини кутариб, утирди. Туш таъбирини билмаса-да, атрофига аланг-жаланг қаради. Қайтиб ётишга кўрқди...

Кўшни хонадаги аҳвол бундан яхшироқ эмасди. Эрининг “кир ётоғинга!” деган амрига итоат этган маъсума қаравотида анчагача ҳаракатсиз утирди. Номи “эр-хотиннинг ётоғи” бўлгани билан қаравотлар айри-айри қўйилган, уртадаги кичик жавонча икки мамлакатни ажратиб турувчи чегарачи постига ўхшарди. Рихси кундоши борлигини билгач, жойини ўзи айри қилиб олган. Иззат хона манзарасининг бундайига ўзгарганини кўрган-у, индамаган. Унинг қаравоти бир кун банд бўлса, уч кун бўш. Рихси гўё бунга кўникиб қолган. Аслида, ҳеч бир аёл, ҳеч қачон эрининг қаравоти булак бўлганига, айникса, айрим кунлари бўш қолганига чидай олмайди. Эри уйга қайтмаган тунлари у ажриқ устида яланғоч ётгандай азоб чекади. Қаравотларни айри қилиш астойдил ранжиш

эмас, балки нозли араз эди. Эридан: “Эсинг жойидами, бу нима қилик? Сен билан умрбод бир ёстикка бош қўйганман. Уртада суюкли ўғлимиз бор. Худо хоҳласа, қўша қариймиз. Сен эшитган гаплар шунчаки бир-икки кунлик ҳавас”, деган юпанч гапларни кутган эди. У эса... гапирмади ҳам. Сукут – ризолик аломати, деганларидек, хотинининг қилиғини нозли араз эмас, қатъий ҳукм деб қабул қилиб, бу ҳукмга бажонидил рози бўлиб, итоат эта қолди.

Эри кириб келгач, Рихси ўрнига ётди.

“Шоҳим-жаҳоним кундан кунга қайсар, қўпол бўлиб кетяпти, – деб ўйлади у. – Уйланганидан кейин ҳам менга шунақа муомала қилса, келин мени бир чақага олмай қўяди. Бу киши ота бўлиб тергаб қўймаса. Пул берсалар бўлди, оталик вазифасини бажарганлари шу. Ота-бола бир-бирини уч-тўрт кун кўрмаса ҳам юраверади. Бор меҳрларини тўлатулалигича ўша мегажин тортиб олгани тўғри. “Менга деса унта ўйнаш тутсин, уйдан чиқиб кетмаса бўлди”, демаслигим керак эди. Тимдалаб бўлса ҳам, юмдалаб бўлса ҳам тортиб олишим керак эди. Энди нима қиламан?..”

Шу хаёллар оғушида эканида кузига уйқу илинди. Тушида онасини кўрди. Онаси жулдур кийимда. Рихси ажабланди. “Ойижон, янги қўйлагингиз қани?” деди. “Қўйлак олиб берганингга неча йил бўлди, қара, тузиб кетди”, деди онаси. “Янгисини олиб берайми, қўйлакка келдингизми?” деди Рихси. “Қўйлагинг керакмас, ўғлингни олиб кетгани келдим”, деди онаси. “Ўғлимни тинч қўйинг”, деди Рихси. “Қорним очиб кетди”, деди онаси. “Ҳозир қозон осиб яхши кўрган димламангизни қилиб бераман”, – деди Рихси. “Вақтим йўқ, хом гўштни ҳам еявераман”, – онаси шундай деб қўлида пайдо бўлиб қолган гўштни ея бошлади. Ярмини Рихсига узатди. Рихси олишни истамаса ҳам, олди. У ҳам гўштни тишлади, жағини ушлади. “Нима бўлди?” деб суради онаси. “Ти-

шим зиркираб кетди”, деди Рихси. “Тишинг тушади, кимирлатиб кўр”, деди онаси. Рихси кимирлатаман, деганида соппа-соғ жағ тиши суғурилиб чиқди. Рихси кўркиб кетди. Бу ҳам етмаганидай, онаси хунук махлукка айланди-ю, кула бошлади. Рихси чўчиб кўзини очди. “Астағфируллоҳ, астағфируллоҳ” деб кўкрагига туфлади. Ухлаб ётган эрига қараб олиб, ўрнидан турди. Жавондаги кармонидан пул олди-да, остонадаги гиламчани кўтариб, тагига ташлаб қўйди. “Келган бало-қазо шунга урсин, эртага гадой келса бериб юбораман”, деб пичирлаб жойига қайтди. Бу туш таъбири айрилиқ эканини билгани учун юраги хавотир билан тепа бошлади. Оналарнинг юраги шундай сезгир бўлади. “Шоҳим-жаҳоним” деб ардокловчи ўғлининг жонсиз жасади устида фарёд уришига ҳали вақт бор. Бу туш айнан ўша фожианинг даракчиси эканини ҳозир билмайди. Ўғли кафанланганидан кейин “боламдан айрилдим”, деб нола қилади, аслида ундан аллақачон айрилиб бўлганини фаҳм этмайди. Агар фарзанд гиёҳванд бўлиб қолса, онанинг орзу-ҳаваслари, ўзи билмаган ҳолда, афсус қабристонига кўмилади. Афюн таъсирида жон берган боласининг ўлик кўзлари бақрайганича қотиб қолганини кўрганида унинг ўзи ҳам тириклайин ўлади... Мингларча, эҳтимол ундан-да кўп оналар бошига тушган бу аёвсиз қисмат Рихсини ҳам қора бағрига ола бошлаган...

Иззатнинг кўзлари юмук, лекин ҳали ухламаганди. Хотини қаддини кўтариб, кармондан пул олаётганда кўзларини ўғринча очиб, унинг ҳаракатларини кузатди.

“Кундош балосидан ўзини-ўзи еб адо қилади бу хотин. Аҳмоқ бўлса мен айбдорманми? Яхши топганимдан кейин яхши яшашга ҳаққим йўқми? – деб ўйлади у. – Усти бут, қорни тўқ, яна нима керак бунга? Мен унинг шахсий мулкиманми? Гапи тўғри, ўғилни тезроқ уйлаш керак. Шунда ўзи билан ўзи

овора булиб қолади. Ҳадеб менга ғингиллайвермай, киз топсин. Менинг узимга яраша ташвишларим бор. Молни кабул қилиб, эгаларига етказиб берганимдан кейин Тайландга бориб дам оламан. Энди узимнинг ишимни очишни ҳам уйлашим керак. Қачонгача бировга малайлик қиламан? Улар ошни ошоласин-у, мен лаганни ялаб қуяйми? Йў-ук, энди бунақаси кетмайди. Шундай қилишим керакки, меҳрим жушса ош ошатиб қуяйин, ғазабимни қайнатса, орқасига бир тепиб ҳайдайин...”

Шундай уйлар билан уйқу салтанатига кириб, тушида узини кўрди: ош ошалаётганмиш. Қўлини гўштга узатган эди, одам суяги чиқиб, кўрқиб кетди. Нажот тилаб атрофига аланглади. Нажот урнига атрофини милиция ходимлари ўраб олишди-ю, қоча бошлади. Қоча-қоча бир нимага қоқилиб йиқилди. Тош деб уйлаб қўлига олиб кўрсаки, одамнинг бош суяги. Кўрқиб ташлаб юборди. Беркинишга жой ахтарди. Қараса, атрофи тоғ. Лекин тош эмас, одам калла суякларидан иборат. Кўркувдан титрай-титрай уйғониб кетди. Қўзини очиб бир оз ётди. Кейин туриб, айвончага чиқди. Чекди. Чап кўкрагини силади. Осмонга қаради, икки ҳафталик ой қўзига қонталаш булиб кўриниб, яна чўчиди.

Барча хонадонларни узининг нурига чумдирган ой сароймонанд иморатда яшовчи бу кичик оилани бошига ёғилажак бало дулларидан асрашга ожиз эди.

ПУЛ ТОПИЛАДИ, ОТА ТОПИЛМАЙДИ

Қамбар билак томирига томчи дори уланган отаси ёнида узок ўтирди. Отаси баъзан ҳушидан кетади, баъзан эса кўзларини очиб унга меҳр нигоҳини қадайдди. Соғинган юрак изҳорини айтмоқчи бўлади-ю, лекин қуввати етмайди, лабларини кимирлатиб қўйиш билан чекланади. Қамбарнинг юрагини эзаётган дард кўз ёшига айланиб, бу вужудни тарк этмоқни истайди-ю,

бирок киприкларни намлаш билан кифояланади. Отаси ингради. Қамбар “бошлари оғрияпти шекилли”, деб кафтини отасининг пешонасига қўйди. Отаси кўзини очиб, киприкларини пирпиратиб, ниманингдир илинжида унга боқди.

– Ада, ишларим яхши. Эски жойимни беришди. Англашилмовчилик булганини ҳамма биларкан. Утган ишга – салавот. Худо хоҳласа, бизнинг роҳатимизни кўрасизлар, – деди Қамбар. Бу гап отасига ёкиб, кўзларини юмиб-очди. Қамбар бундан руҳланиб, давом этди: – Касалнинг оғир қисми утибди, бу ёғи тузалишга қараб кетибди. Икки-уч кунда оёққа туриб кетасиз. “Оғайниларинг тилла болалар”, дердингиз. Тилладан ҳам ортиб тушишди. Чикишимга янги “БМВ” олиб қўйишибди...

Отасининг юзи кулгандай бўлди. Қамбар энгашиб, бетига бетини қўйди. Бир оз шундай турди, отасининг совук юзига иликлик югургач, бошини кутарди. Шу пайтда врач кириб, “энди чиқа қолинг”, деган маънода каради.

– Эрталабгача қолай, – деди Қамбар.

– Хавотирланманг, кризис утди. Палатага олсак, ёнларига каравот қўйдириб бераман. Бу булимнинг тартибини биласиз-ку, сазангиз улмасин, деб коидани буздим.

Қамбар отасини пешонасидан упиб, урнидан турди. Дахлизга кузатиб чиққан врач унинг қўлига бир парча қоғоз узатди, Қамбар ёзувга куз югуртирди: “Inozie – F”.

– Дорими? – деб сўради.

– Япондан келган. Ҳозирча энг яхшиси шу. Юракка керак ҳамма моддалар бор. Фақат сал қимматроқ, минг доллардан сотилаётганини эшитдим.

“Отанинг жонидан ҳам қимматроқ нарса бўладими?” – Қамбар шундай деб уйлаб, қоғозни букладида, кўкрак чўнтагига солиб қўйди. Шошқич равишда аравача судраб келаётган ҳамшираларни куриб,

узини четга олди. Аравачада ётган одамга беихтиёр куз ташлади. Юзи конга беланган йигитни, шубҳасиз, танимади. Кундузи “Кутарма бош”да борлигини арок хукмига бериб утирганида узига тикилаётган йигитга аҳамият бермаганди. Уша тикилган йигит – Жавлон ҳозир хушсиз бўлмаганида уни эҳтимол танир ва бу тасодифий учрашувдан ажабланарди. Ҳа, бу кўнгилсиз учрашувни айнан тасодиф деб билган бўларди. Дунёда ҳеч бир иш шунчаки тасодиф эмаслигини, ҳар қандай тасодифнинг аввалдан белгиланган сабаби борлигини ўйлаб ҳам кўрмасди.

Қамбар кучага чиккач, учта дорихонага кирди. Учқовида бир хил жавоб: “топилиши қийинрок”, деб елка қисишди-да, “лекин... топилса ҳам анча қиммат”, деб илова қилишди. Учта дорихонадагилар ёш қизлар эди. Туртинчисида олтмишни қоралаган, тепакал, қора қошлари туташ киши “келинг, укажон”, деб уни ҳурмат билан қаршилади. Қоғоздаги ёзувни ўқиб, Қамбарга синовчан тикилди-да:

– Бу дори қимга, укажон? – деб сўради.

Савол Қамбарга ёкмай, “сизга барибир эмасми?” деб жеркиб бермоқчи эди, шу кишидан умид бордай туюлиб узини тутди:

– Адамга, – деб жавобни қалта қилди.

– Ҳа... отани авайлаш ўғилнинг бурчи. Бунақа дорини йўқ жойдан бўлса ҳам топиш керак, – деди у киши маънодор оҳангда, кейин Қамбардан куз узмаган ҳолда давом этди:

*Ҳар қимки атога қўп риоят қилгай,
Ўглидин анга бу иш сироят қилгай.*

У киши “бунақа зўр гапларни аввал ҳам эшитган-мидингиз, сузларнинг маъзини чақа олдингизми?” дегандай кулимсираб қўйди. Унинг бу қилиғи Қамбарга малол келди. “Бу одам ё телба, ё зерикканидан бекорчи кулоққа зор бўлиб утиргандир”, деб ўйлади-да:

– Дори борми? – деб сўради.

– Менда йук. Бу дорини топиш кийин булса ҳам, лекин анконинг уруғи эмас. Бир-икки ошналардан суриштириб кураман, эрталаб бир муралаб утсангиз, Худо хохласа, дорингиз кулингизга тегади. Факат, укажон, бир нарсага ажабланмайсиз: агар дори узимда булганида, мен савобталаб одамман, энг арзон нархда берардим. Биласиз-ку, битта дори унта дорихонада ун хил нархда сотиляпти. Ошналарим қанчадан баҳолашган, менга қоронғу.

– Хижолат булманг, бунақа гапларни ҳозир ёш бола ҳам билади. Пул топилади, ота топилмайди.

– Отангизга балли! Кириб келишингиз билан кузимга анча бамаъни кўринувдингиз, кузим алдамабди. Дори баҳона ота ҳақида яна битта тўртлик айтиб берайми?

– Кейинги сафар.

– Йук, гап келиб қолганда эшитиш керак, тўрт секунд вақтингизни оламан.

У киши Қамбарнинг бурилганига эътибор бермай, тўртлигини ўкиди:

*Атодин хато келса курма хато,
Савоб бил хато қилса доғи ато.
Атонинг хатосини билгил савоб,
Сени юз балодан қутқаргай Худо.*

Назм оламидан анча узоқ Қамбарга бу тўртлик ғалати эшитилди. Бу одам унга гуё таъна қилаётгандай туюлиб, қошларини сал чимирди-да:

– Менинг отам хато қилмаганлар, – деди.

Харидор йигит тўртликни нотўғри тушунганини англаб, у киши айбдор одамнинг овозида илова қилди:

– Илоҳим шундай булсин. Лекин... беайб Парвардигор...

Қамбар гапни чўзгиси келмади.

– Соат нечада келай, саккизми ё тўққизми?

– Унда келаверинг...

Кириб келишда бамаъни кўринган йигит дорихона мудирининг хафсаласини пир қилиб чиқиб кетди.

Қамбар “озодликка чиққанимдан кейин беш-ун кун фақат тўйиб ухлайман”, деб орзу қиларди. Назарида уни “ҳаловат” отлик неъмат интиқ кутаётгандай эди. Албатта, уйнинг ҳавоси, юмшоқ тушаги, тукин дастурхон, дўстлар меҳри... ҳаловат белгилари эди. Отасининг дарди, машинасининг сотилиши, хизматидан мосуволик, опасининг қисмати... уни кўнгил ҳаловатидан жудо қилган эди. Кўнгилда ҳаловат йўқ экан, кўзга уйку келарканми? Уйдаги иккинчи кеча ҳам руҳ азобида ўтди. Эрталаб соқолини олаётганида ичкари хонада ўтирган онасининг зорланишини эшитиб, диққат қилди.

– Жон қизим, сенга осонмаслигини билиб турибман. Сени уйласам, юрагимга битта зирапча қадалиб гураверади. Лекин... аҳволимизни кўриб турибсан, эринг билан ярашиб, қайта қолганинг маъқулмикин? Эринг одам бўламан, деб қасам ичибди-ку?

– Ойижон, ушанинг қасамига ишоняпсизми? – деди опаси йиғламсираб. – Борсам энди ўлигим чиқади. Бир марта пичоқ олиб қувлагани камми?

– Турмушда шунақа аччиқ-чучук ишлар бўлиб туради, қизим. Эринг пушаймон еб юрибди. Сен унга ачинсанг, Худо сенга раҳм қилади.

Қамбар юзини артиб, сочикни қозикка илгач, меҳмонхонага кирди. У остона хатлаши билан онабола гапни бас қилишди. Қамбар аввалига бу гаплардан беҳабардай ўтирди. Опаси чой қуйиб узатаётганда унинг ёшланган кўзларига кўзи тушиб, онасига қаради-да, катъий фикрини баён қилди:

– Ойижон, кўза синиб бўлган, ямайман, деб овра бўлманг. Опам кетмайди. Аҳволимиздан ҳам нолиманг. Бошқалардан кам жойимиз йўқ, Худога шукр.

Чойни ичди-ю, онасининг зўрлашига қарамай, тамадди қилмади. Дорихонага шошилди. Ҳаёти шу дорига боғлиқ бўлиб қолган отаси, назарда, унинг йўлига интиқ тикилиб ётгандай эди. Дорихонага белгиланган соатдан анча олдин кириб келди. Дорихона мудири уни кечагидай илиқ кутиб олиб, мактади:

– Баракалла, ота ўғил! “Бу йигит менинг эмас, узининг айтган вақтида келади”, деб ҳаракатимни эртароқ бошлаб, хато қилмаган эканман. Бахти кулган йигит экансиз, Худо адангизнинг дардига шифо берсин, дори топилди, – шундай деб пештахта остидаги тортмадан кути олиб узатди-да илова қилди: – унта уколдан кейин янги юрак қўйиб қўйилгандай бўлади. Невара келин эмас, эвара келин ҳам қурадилар, Худо хоҳласа!

Қамбар раҳмат айтиб, кеча ўртоқлари берган хат-жилдни узатди.

– Туқилганингиз тўлсин, укажон, “ердан топсанг ҳам санаб ол”, деганлар, бизнинг юмушимиз шунақа, ранжимасиз, – деб хатжилдни очиб, бели буқилмаган унта юзталиқни санади-да, Қамбарга савол назари билан қараб, гўё хижолат бўлгандай илова қилди: – Кеча айтганимдай... у ёқнинг баҳоси бошқачароқ экан... яна икки юз қўшасиз, укажон. Саломатликка ишлатиладиган нарсанинг нархи савдо қилиб талашилмайди, дейишарди, мен ҳам шу иримга амал қилиб, индамай олаверган эдим.

Қамбар буни кутмаган эди, қўли беихтиёр чўнтакка югурди. Авваллари ёнидан беш-олти юз доллар аримасди. Қўл куруқ чўнтакка тушгач, бадани зириллаб кетди. Ҳам аламдан, ҳам уятдан ёниб кетай деди. Йигит кишининг чўнтагида икки юз доллар бўлмаслигининг ҳеч қандай айби йўқ. Лекин катта гапириб, катта харжлашга ўрганган одам учун бу ҳолат шунчаки уят эмас, балки хорлик эди.

– Акажон... қолганини сал туриб олиб келиб берсам бўладими? – деди унинг қўзига қарашга ботинмай.

– Менга қолса, эрта-индан берсангиз ҳам майли-я, лекин... бировнинг омонати-да.

– Унда ярмини ола турай.

– Битгалаб сотилмайди, эгасининг шарти шунақа.

Қамбарнинг зардаси қайнаб, машина калитини пештахта устига ташлади.

– Узоғи билан бир соатда келаман.

– Укажон, ранжиманг, ишонмаганим учун айтаётганим йук бу гапларни, мен савобталаб одамман. Майли, эгасига айтарман, у ҳам савобталаб, сабр килади.

Қамбар “хе, савоб талаб булган сенларни...” деб ичида сукинди-да, дорихонадан чиқди. Касалхона кучасига бурилганда бир кекса киши кул кутарган эди, машинани тухтатди. Қариянинг борадиган жойи ҳам шу томонда экан, кеча Сардорга айтганидай, шу йусинда киракашлик фаолятини бошлади. Қария манзилга етиб боргач, унга битта минг сумлик узатди. Қамбар бир пулга, бир қарияга норози ҳолда қараб олиб:

– Бунингиз кам, отагинам, яна тўртта қўшинг, – деди.

– Инсоф сари барака, ука, борини бердим, қолганига дуо қилиб қўяман.

– Болаларингизни дуо қилсангиз, чунтагингизга кўпроқ пул солиб қўйишади. Бунақа пул билан автобусда юрсангиз ҳам буларди.

Дуо билан осон қутулишни уйлаган қария бу гапни эшитиб, энди баланд келди:

– Сени инсофсиз десам, одобсиз ҳам экансан-ку! Қариларни иззат қилишни аданг ўргатмаганми?

– Адамга тил теккизманг. Инсофдан гапиришдан олдин ҳақни тўлаб, ҳалоллаб юришни ўрганинг.

– Дуо қиламан, деяпман-ку...

– Дуоингни пишириб е! Туш машинадан!

Қария туша туриб ўриндиққа пулни ташлади. Ғазабланган Қамбар пулни олиб ғижимлади-да, унинг ортидан отди. Бир неча дақиқа давом этган киракашлик фаолятига шу йусинда яқун ясади. Шифохонага кириб, дорини врачга берган эди, у “юринг”, деб отаси ётган хонага бошлади. Йўл-йўлакай ҳамширани ҳам чақирди. Отаси уйқуда, юзи кечагидай консиз эмас, нафас олиши равон эди. Ҳамшира кутини очиб, Қамбарнинг кўзи олди-да, дорини эм игнасига тортди.

– Дори адангизда туради, узларидан олиб эмлашади, – деб изоҳ берди врач.

– Сизга ишонмагандай гап қилмадим шекилли? – деди Қамбар бундан ажабланиб.

– Гап қилмадингиз, тартибимиз шунака. Беморларда шубҳа уйғонмаслиги керак.

– Шу дорининг узи етарлими ё яна керакми?

– Бир-икки кун таъсирини кўрайлик-чи, зарур бўлса айтаман...

Қамбар ташқарига чиқиши билан Сардорга кўнғирок қилиб, икки юз доллар зарур бўлиб қолганини айтди. Дорихонага яқин жойда учрашишга келишдилар. Сардор яқин атрофда экан шекилли, куттирмади. Қамбар машинасини дорихона рупарасида тўхтатиб, Сардор узатган пулни олди.

– Битта дори қанчага тушди? – деб сўради Сардор.

Қамбар кечаги ва бугунги савдони айтиб бергач, Сардор унинг қўлидаги пулни қайтариб олди.

– Бу хунагани жазолаш керак экан. Сени ҳариф қилибди. Духтир минг деган бўлса, демак, ҳамма жойда минг бўлади. Сен утириб тур, ҳозир кириб икки юзни бераман-у орқамдан чиқиб, узи сенга икки мингни санаб бериб, кечирим сўрайди.

– Йук, – деди Қамбар пулни қайтариб олиб, – пул дорига кетди. Агар латта-луттага кетганида юмалатиб бўлса ҳам, тегиб бўлса ҳам ундирсак арзирди.

– Унда келишамиз, дори яхши таъсир қилса, индамаймиз. Бўлмаса, икки минг елкасида тураверади, сен гинг демайсан.

Қамбар пулни ташлаб чикқач, Сардорга савол назари билан қаради-да:

– Бир жойда чой ичайлик, маслахатли гап бор, – деди.

– “Кутарма бош”га хайда.

Сардорнинг “бош оғрик” қилиш ҳақидаги таклифини рад этган Қамбар, хизматчи чой олиб келиб

қўйгач, қиракашлигини айтиб берди. Сардор дониш ахлининг ривояту ҳикматларидан хабардор бўлганида “Э вой, Хизр бува қария қўринишда учраб сени синаган бўлса-чи, дуодан қурук қолибсан-ку”, деб афсусланармиди? Бунақа яхшиликлардан нари юрувчи одам нима дерди?

– Боплабсан! Чол-кампираш шунақа сурбетликка ўрганиб олишган. Сал нарсага дуоларини пеш қилишади. Менга ҳам бир-икки дуч келишганда “дуоларингни пишириб е!” деганман.

Дўстнинг бу гапи Қамбарнинг кўнглини кўтариб, мақсадга қўчди:

– Қўшма қорхонанга битта бўш ўрин борлигини айтувдинг...

Сардор дўстига ялт этиб қаради, гапига ишонмагандай бўлди.

– Бўш ўрин борлигини шунчаки айтмовдим, фақат сенга аталган биттагина бўш ўрин.

– Хўжайинларинг билан гаплаш. Шарт-шароитларини менга тушунтир.

– Шарт битта: хўжайин тур деса, турасан, ўл, деса ўласан! Лекин... – Сардор қулиб қўйди, – сен қўркма, хўжайин ҳечам “ўл” демайди. Шароитни қўриб турибсан. Менки шунақа юрганимдан кейин сен шоҳона яшайсан.

– Нега?

– Чунки сен мендан қўра ақлироқсан. Хўжайин ақлли одамларни яхши қўради. Шу ақлинг билан ярим йилда унинг ўнг қўлига айланиб қолишинг мумкин. Шунда менга ҳам маза бўлади, соянда ялло қилиб юравераман. Фақат... айтиб қўя қолай, нозик томони ҳам бор: бу иш эмас, ўйин! Жуда катта ўйин. Жоннинг хатарга қўйилиши ҳам бор. Қўнга жонни тикасан-у, қўл келиб қолса пулни санаб ўгирмайсан, тарозидан тортиб оласан.

– Менга ақл ўргатма, тушуниб турибман.

ҚИЙИН МАСАЛА

Жавлон ярим кечада хушига келди. Эрталабки кўриқда врачлар “ҳаёти хавф остида эмас”, деган хулоса билан реанимация хонасидан умумий бўлмага олишди. Хонадаги олти ўриндан учтасида ўзига ухшаб автохалокатга учраганлар ётган эди, биттаси кайфда болахонадан йиқилган, бири қурилишдаги хавозадан тушиб кетган, яна бири хотини билан жанжаллашиш оқибатида бошига урилган това зарбидан азоб чекаётган бечора эди. Жавлон улар билан танишишга улгурмай ота-онаси кириб келди. Отасининг жиддий тикилиб, “нима бўлди?” деган саволига жавоб беролмай нигоҳини олиб кочганида онаси йиғисини бошлаб, уни бу қийин аҳволдан куткарди. Уғлидан жавоб кутаётган одам энди хотинини овутиш билан банд бўлди. Врач кириб, “ўглингиз эрта-индин уйингизда бўлади”, деб ишонтиргач, “Худо бир асрабди, ўзига шукр”, деб изларига қайтишди. Ота-онаси кетиши билан ҳамшира кириб, уни алохида хонага кучирди.

Жавлон “кимнинг марҳамати билан бунақа жой насиб этди”, деб уйлаб ётганида эшик аста очилиб, Севаранинг ташвишли чеҳраси кўринди. Жавлон ўртоқларининг келишидан умидвор, бироқ Севаранинг келишини мутлақо кутмаган эди. Шу сабабли қийин муаммога дуч келган боғча боласи каби оғзини очганича қотиб қолди. Севган қизини кўриш ҳар қандай йигитга завқ бахш этади. Бемор бўлса, шифо етгандай енгил тортади. Ичида кўзғалаётган оғриқ ҳалокат оқибатими ё дорининг хуморими, билолмай гаранг ётган йигитда енгиллик туйғуси эмас, балки норизолик уйғонди.

Севара салом бергач, таклиф бўлмаса ҳам, каравот ёнидаги стулга омонат утирди. Катта ёшдагилар бунақа ҳолатда каловланиб утирмайдилар. “Қанақа бурга тепди?” ёки “Тинчликми, нима бўлди, қўрқитиб юбордингиз-ку” каби гаплар билан ҳол-аҳвол сурашни бошлаб юборадилар. Айримлар эзмалик қилиб, бўлиб

утган воқеани миридан-сиригача сураб-суриштиради. Булиб утган воқеада узини қахрамон қилиб курсатиш истагида бўлган бемор ҳам эринмай, ҳагто озгина қушиб-чатиб бир-бир ҳикоя қилиб беради. “Беморни толиқтирмаслик керак”, деган одобни билганлар эса, ҳалокатни эслатиб, ярасини яни иламаслик учун гапни қупайтиришмайди.

Қунглини забт этган йигитнинг ҳалоқага учраганини эшитиб, қўриқиб кетган киз гапни нимадан бошлаши керак? Тинчлик эмаслигини била туриб, “тинчликми?” десинми? Нима бўлганини била туриб “нима бўлди?” десинми? Унинг бу ондаги нияти юраги ортик бардош бера олмайдиган шубҳадан қутулиш учун йигитни гапиртириш, ҳақиқатни, кишини ақлдан оздириши мумкин бўлган рост гапни унинг ўз оғзидан эшитиш эди. Ҳайрият, Жавлоннинг ўзи тилга кириб, мушкулини осон қилди:

– Қимдан эшитдингиз? – деб ютинди.

– Кечаси милиса келувдими? Уша одам Назиранинг акаси экан. “Сен билан бирга ўқийдиган йигитни машина уриб кетибди”, деб айтибди...

– Ҳа... – деди Жавлон ўйчан. – Қаерда ўқишимни суриштирганидан кейин ғалати тикилиб қолувди-я. Шунга экан-да.

– Қанақа машина уриб кетганини айтмабсиз?

– Қоронғида қўрмадим. Қочиб кетди.

– Сиз ёлғонни эплаб гапиролмайсиз. Сизни машина уриб кетмабди, урилган машинада утирган экансиз.

– Шунақами? – Жавлон енгил инграб, юзини бурмоқчи бўлди, – унда... Назиранинг акасига айтиб қўйинг, урилган уша машинани топсин.

– Мен айтмасам ҳам топишади. Ҳар ҳолда, уша ошналарингиз билан бирга бўлгандирсиз?

– Назиранинг акаси тергов қилишни сизга топширдими?

– Жаҳлингиз чиқмасин, ҳозир гапиришнинг ўрни эмас-ку, лекин кейинги пайтдаги юриш-туришингиз

галати бўляпти... Гапларингиз ҳам бир хил пайтда ковушмай қоляпти.

– Жинни бўляпманми? Унда жиннихонага ёткиза қолинг. Жиннихонада Назиранинг опаси ишламас эканми?

Севара ўрнидан туриб кетди. Таъсирлангани, туйғулари жўшганлиги кўзларини пўртанали булутдек тўсган туман, бетларидан сочилган оловлардан сезилди. Қиз лабларини тишлади. Тилига келган гапларни шу йўсинда тутиб қолмокчи бўлгандек эди. Унга тикилиб ётган Жавлон ғазабини енгади, деб уйлаб янглишди. Севара туйғуларини эркин қўйиб берди. Оғзидан гўё тўфон отилиб чиқди:

– Нега унақа дейсиз? Сиздаги ўзгаришни юрагим сезмаса... Ўқишларингиз ҳам...

Жавлон кўкқис кучайган оғрикка чидолмай инграб юборди. Севара шошиб қолиб, икки кафтини унинг икки бетига қўйди. Инграшга тўлғониш қўшилгач, шошилиб турди-да, ҳамширани чақирди.

– Севара, раҳмат, сиз бора қолинг, – деди Жавлон ялиниш оҳангида.

Ҳамшира ҳам “бора қолинг” маъносида ишора қилгач, Севара изига қайтмокчи бўлди. Эшикни очган маҳалда халта кутарган Шохидни кўриб, унга савол назари билан қаради. Шохид ҳеч нарсани билмайдиган одамдай қулимсираб, “Севара, яхшимисиз?” деди-да, узини четга олиб, унга йўл бўшатди. Севара ташқарига чиқди-ю, лекин кетишга кўнгли бўлмай, сал наридаги ўриндикка бориб утирди.

Шохид эса эшикни ёпиб, эм игнасини тайёрлаётган ҳамширага бир қути шоколад узатди. Ҳамшира “Вой, нима қилардингиз овора бўлиб”, деган сохта мулозимат билан совғани олиб, стол устига қўйди.

– Ўртоғимга ширин қизлар қараб турса, тезроқ тузалади, – деди Шохид қизларга ёқадиган мулойим оҳангда.

– Ҳуртоғингиз анча тузалиб колдилар. Алоҳида палатага олдирганингиз яхши бўлди. Ярада хавотир йўғ-у, оғрик камаймаётганга ўхшайди.

– Шуни кўнглим сезиб, янги бир зўр дори олиб келдим. Ҳозир шуни томирига берсангиз, кўзлари мошдай очилади.

Шоҳид жигарранг чарм барсеткасидан дори тулатилган эм игнаси олиб узатди. Буни кўрган Жавлоннинг кўзларида умид учқунлари пайдо бўлди. Ҳамшира эса бир узатилган эм игнасига, бир Шоҳидга, бир Жавлонга қараб хавотирга тушди. Шоҳиднинг муддаосини сезган бўлса-да:

– Нима бу? – деб сўради.

– Янги дори. Мен ТошМИнинг бешинчи курсида ўқийман. Профессор Барақахўжаевни биласиз-ку? Бу ерга ҳам маслаҳатга чакириб туришади-ку? Шу одам ҳам менинг устозим, ҳам тоғам бўладилар. Оғрикни босадиган “необаралгинсупер” деган дорини ўйлаб топганларини эшитганмидингиз?

– Эшитмаганман. Лицензияси борми бу дорининг? – деди ҳамшира кескин оҳангда. Шоҳид эса ундаги ўзгаришни сезмагандай, тусини ўзгартирмади, фақат овозини сал пастлатиб, маҳфийлик оҳангини берди:

– Туғрисини айтсам, ўзимиздан лицензия олгилари йўқ. Четга сотмоқчилар. Ҳозир фақат таниш-билишларга бериб турибдилар. Бу ёғини сўрасангиз, нархи ҳам осмонда, оғайнимга деб икки доза олдим. Биттасида яхши бўлиб кетса, иккинчиси сизники.

– Йўқ, мен билмаган доримни беролмайман, – ҳамшира шундай деб тисланди.

– Менга ишонмаяпсизми? Мана паспортим. Икки соат дейсизми, йигирма соатми шу ерда ўтираман. Бир нима бўлса ўзим жавоб бераман.

Шоҳид паспортини ярим очиб, ҳамширага яқинлашди. Иккита йигирма долларликни кўрган ҳамширанинг қарашлари ўзгарди.

– Паспорти сизда турсин, – деди Шоҳид кейин пичирлашга ўтди: – Ичидагиси сизники.

Ҳамшира иккиланиб қараб тургач, қўлқопини кийиб, эм игнасини дадил олди-да, куз қараши билан чўнтагини курсатди. Шоҳид бу ишорани англаб, қўлимсираган ҳолда пулни унинг чўнтагига солиб қўйгач, гапини давом эттирди:

– Бу дори дунё табобатида инқилоб ясайди, ишонаверинг. Бултур қўлим синиб дод деб ётганимда ҳам шу доридан қилишувди. Бирпасда оғрикни босувди.

Дори томирдаги қонга аралашгани ҳамон Жавлоннинг бадани роҳатланиб, кузларини юмди. Ҳамшира эм игнасини Шоҳидга узатиб, “Қўчага чикқанда ташлаб юборинг”, деди.

– Оғайним оғрикка бўшроқ, жони ширин-да, – деди Шоҳид эм игнасини барсеткасига жойлаб.

– Ўртоғингизнинг иродаси жуда бўш экан, – деди ҳамшира, Жавлондан куз узмай.

– Қўлингиз енгил экан, мана энди пишади-да, – деди Шоҳид. – Мен нима қилай? Пойлаб утирайми?

Ҳамшира Жавлоннинг билагини ушлаб, томир уришини санади. Кейин қовоғини қайириб, кузларини кўргач “кетаверинг”, деб рухсат берди.

Шоҳид даҳлизга чиқиб, Севаранинг утирганини кўргач, нима қилишини билмай, аввалига иккиланди. Сўнг дадил яқинлашиб деди:

– Дори берди, ухляпти, безовта қилмаслик керак экан.

– Мен бир оз утираман, – деди Севара унга қарамай.

– Уйингизгами, ўкишингизгами ташлаб утишим мумкин.

– Кеча биргамидинглар? – Севара энди унга тик қаради. Лекин Шоҳид бу қарашдан чўчимади:

– Мен бир бечораи нотавон, кечадан бери ўғирлаб кетилган машинаминг ташвишида юрибман.

– Машинангизни ўғирлаб кетишдимми?

Шоҳид ишонқирамай берилган саволдан гангимади, аксинча, истехзо билан жавоб берди:

– Шунақа булиб қолди, овсарни туянинг устида ҳам ит копаркан.

Уйдан яхши кайфият билан чиққан Шоҳид аввал машинаси масаласини пишитиб, кейин бу ерга келиб, Жавлоннинг мушкулини осон қилгач, янада шодланди. Шу сабабли кизнинг жиғига тегиш унга хузур бахш эта бошлади.

Бундан икки соат олдинги кайфияти бутунлай бошқача эди. Тунги руҳ азобидан кейин кун ёйилгунча ухласа-да, вужудини нимадир эзиб тураверди. Нонушта қилишга иштаҳаси булмаса-да, онасининг зури билан емакхонага кирди. “Сут ичасанми, тухум ейсанми?” каби саволларга жавобан афтини буриштириб қўйди. Онасининг кечкурунги зуғуми йуқолган, аксинча, меҳри ошгани сезилиб турарди. “Шоҳим-жаҳоним, нега кайфиятинг йўқ”, деб сўрайвергач, “машинасини ўғирлаб кетишганини” беадад ғам никобида айтди.

– Ким ўғирлабди? – деди онаси бу янгиликдан гангиб.

– Ойи, ўғри отини ёзиб қолдирадими?

– Энди нима бўлади? Милиса топиб берарканми?

– Шу пайтгача кимникини топиб берган, ҳеч эшитганмидингиз?

– Нега адангга айтмадинг?

– Айтишга қўймадингиз-ку? Энди адамни ўзингиз “ураб” берасиз. Аммам Самига “Мерс” олиб бераётган эмиш. Пулини тўлаб қўйишибди.

Шоҳиднинг кеча ўйлаб қўйган режаси иш берди. Онаси бирданига ўзгарди-қолди:

– Нима? Уша овсарга “Мерс” олиб беришарканми?

– Овсарми ё овсармасми, уларнинг ёлғиз ўғли. Менам ёлғизман. У ўқимайди, мен ўқийман. Ана энди ўзингиз ўйланг: “Мерс” кимга ярашади? Рихсихоннинг Шоҳ-жаҳонигами ё Латифахоннинг овсаригами?

– Бупти. Куй, ушани хадеб гапираверма. Хали аданг келсинлар.

– “Мерс”дан камига кунманг.

– Кейинги пайтда адангдан тийин чикиши кийин булиб колди. Бугун вақтлироқ келиб, “ада-адажон” деб сенам илитгин. Гап кайтармагин.

Бунака гапларга энг беодоб бола ҳам “хуп булади, ойижон”, деганда Шоҳид демасинми? Куз олдида оппок “Мерседес” гавдаланганда кайфияти чоғ булмасинми?! Мунажжимлар бу кунни нима деб таърифлашганини билмайди-ку, лекин кечаги фалокатдан кейин унинг куни кулиб тургандай эди. “Машинамни уғирлатдим, де”, деб ургатган акахони тонгга қадар ишнинг бу ёғини ҳам пишитиб куйган, кечкурунги учрашувда машинани яп-янги қилиб беришга ваъдалашган уста эрта тонгда уни булак-булакка булиб ташлаш топширигини олган эди. Фарход булақларга булиниб сотиладиган машина ҳисобидан эски нархда дори бергач, Шоҳиднинг баҳри-дили яйраб кетди. “Мерседес”ни қайси автосалондан олган маъкулрок эканини ҳам маслаҳатлашиб олди. У туғилмаган уғлига сумак олиб, шодланган ота кувончида маст эди. Мана шу хурсандчилиги Севара олдида тухтаб, китмирлик қилишга ундади.

Севара унинг кайфияти аъло эканини сизди, лекин сабабини билмади. Гапларини шилқимликка йуийиб, қошларини чимирди:

– Туяни устида ит копган булса, мени қайси машинада олиб бориб куймоқчисиз? – деб савол назарини ундан узмади.

– Сизга аталганини уғирлашмади, кетдикми?

– Уғирлашмаган булса, йулингиздан қолманг.

Севара “сиз билан гаплашишга тоқатим йук”, дегандай юзини бурди. Шоҳид шилқимлигини охирига етказмай, кетгиси келмади. Ишшайиб тикилиб тураверди. Севара унга бир қараб олиб, “нима қилиб турибсиз?” деди.

– Биринчи эрингизга хайронман, шундай ширин тилли хотинни нега куйди экан?

Севара унга ялт этиб каради, кузларида ғазаб чуғлари ёнди, лаблари титради. Шарт туриб “туркинг курсин”, деб чикиб кетгиси келди. Лекин бу шилким олдида енгилишни истамади.

– Эътиборингиз учун, биринчи эрим мени куймаган. Билмасангиз билиб олинг, шу тилларимдан учган заҳарли уқлардан яраланиб жувонмарг бўлган.

– Шу гапингиз ишонарли чикди. Биринчи эрингизни Худо раҳмат килсин.

Ўз қилигидан хузурланаётган йигит қизнинг ўтли нигоҳига дош беролмади. Шилқимлигини давом эттиролмай, кетишга мажбур бўлди. Хонадан хамшира чиккач, Севара “қирсам бўладими?” деб сўради.

– Доридан кейин ухлаб қолдилар, безовта қилмаганингиз маъкул.

– Жимгина утираман... бирпас утираман, – деб ялинди Севара.

Ҳозирги иши фош бўлиб қолишидан чўчиган хамшира катъий тарзда “йук” дегач, Севара бошка гапирмай, жойига қайтиб утирди.

Турмуш қурмаган боқира қизга “биринчи эринг” деб ҳазил тарзда гапирилса ҳам ғазабдан сапчиб кетиши тайин. Лекин Севара Шоҳиднинг бу гапидан ғазабланмади. Чунки “биринчи эр” ҳақидаги гапни Шоҳид тўқимаган, балки икки ҳафта олдин қизнинг ўз оғзидан эшитган эди.

Уша куни дарсдан чикиб сайр қилиб юришганда Жавлон жонажон ўртоғи меҳмонга чақирганини айтиб, Севарани бирга боришга таклиф этди. Севара танимаган жойга боришни истамади, Жавлон эса ялиниб туриб олди. Қиз йигитдан “купи билан бир соат утириш” ваъдасини олгач, кунди. Севара оёғи тортмаган жойга бормасликни маъкул қўрарди. Жавлоннинг раъйини қайтармай янглишгани учун кейин узини ўзи айблади. Меҳмондорчиликка айтган ўртоғининг қимлигини

яшайдиган уйи билдириб турарди. Бобосидан қолган уйда камтарона яшайдиган оиланинг фарзанди бундай хашаматли саройга дадил кириб боравермайди, мезбонлар билан дарров апоқ-чапоқ ҳам була олмайди. Шифти черковники каби суратлар безатилган, деворларининг жимжимаси кузни олувчи меҳмонхонадаги шоҳона дастурхон атрофидан узига оро берган йигит-қизлар жой олишган эди. Утирганларнинг, айниқса қизларнинг сипо кийинган Севарага беписанд қараб қуйишининг узиёқ уларнинг дунёсини фош қилдиқуйди. Бундан Севаранинг кунгли оғриди, ёнида Жавлон булмаганида шарт бурилиб чикиб кетарди. “Бу эркатоилар билан қаерда топиша қолган экан?” деб уйлагани ҳамон, Жавлон бу уйни укигандай “мактабдаги синфдошларим”, деб изоҳ берди.

Йигитлар ҳар турли телефонларини бир-бирларига курсатиб мақтаниш билан банд, қизлар эса даврага бегона қизнинг қушилганини унутиб, Париждаги модалар уйидан гап бошлагач, бу ёзда Канар оролида дам олган маъқулми ё Кипр тузукми, деган масалани ечишга киришиб кетишди.

– Холаваччамнинг туғилган кунини Австрияда утқазिशаркан. Ҳамма қариндошлар битта самолётда бориб, беш кун тураркан-да, яна уша самолётда қайтаркан, – деди тўрда утирган қиз лабини буриб. – Мен Милан орқали бораман. Туйга киядиган қуйлагимни мамулям уша ерга заказ қилибдилар.

– Зур-ку! За одно Италияни кўриб келаркансанда! – деди ёнидагиси ҳавас билан.

– Италия менга вабше ёкмайди.

Севара бу гаплардан безиб, ваъда қилинган бир соатга чидолмаслигини фаҳмлади. Тантқиқ қизларнинг гапларини эшитмаётгандай меҳмонхона деворларига осилган суратларга қаради. Девор жимжимасига мос келмайдиган дидсиз суратлардан энсаси қотди. Жавлонга “кета қолайлик”, деган илинжда қараганида қизлардан бири уни майна қилиш мақсадида савол берди:

– Сизга-чи, Италия ёқадими?

У “чет элда булмаганман”, деган жавобни эшитиб, шунга яраша камситадиган гап тайёрлаб куйган эди. Унинг максadini англаган Севара кув кузларига караб, истехзоли жилмайди:

– Йуқ, менга ҳам ёқмайди. Учинчи марта борганимда икки кунга зурға чидаганимни ана, синфдошларингга айтган эдим, Жавлон, эсингиздами?

Бу кутилмаган гапдан Жавлон довдираб кулимсираб кўя қолди.

– Ана, Италия деворда осиглик турибди-ку, нимаси яхши? – Севара шундай деб эшик тепасидаги суратга ишора қилди.

– Йўғ-е, шу Италиями? – деб ажабланди савол берган киз.

– Италиянинг киндиги, – деди Севара уларни мазах қилишда давом этиб. – “Помпеянинг охирги куни”. Суратнинг номи шунака. Ҳозиргача ҳаммаёгини кул босиб ётибди.

– Кул дейсизми?

– Ҳа. Вулконнинг кули.

– Италияда вулкон отилганми? Фу, вабше бормаслик керак у ёққа.

– Австрия ҳам унча зур эмас, урмонлари бор-у, лекин зах босиб ётибди. Бултур туғилган кунимни Черногорияда утказувдик, Мадонна келишга ваъда берган эди, охирги куни Африкадаги бир кораялоқ миллиардер йулдан уриб кетибди. У ёқнинг ашулачилари ҳам ўзимизникига ухшаган бетайин экан. Бир долларнинг учини курсатиб куйсанг, узини томдан ташлайди. Майли, бу йил Монте Карлони мулжаллаб турибмиз, Мадонна булмаса, бошқаси бор. Биринчи эримнинг бу ердаги ишлари битса, кейинги ҳафтада Сан-Франсискога кучиб кетамиз. Уғлим уша ерда туғилса, Америка граждани булади.

– Қиз булса-чи?

– Уғиллиги аниқ, “УЗИ”да куришди.

Ишонч билан айтилган бу дабдабали гапларга кизлар ишониб-ишонмай, бир-бирларига савол назарлари билан карашди. Ишонай дейишса, чет элларда ялло килиб юрадиган киз бунака сипо кийимда юрмаслиги керак. Ишонмай дейишса, киприк ҳам кокмай бурро-бурро гапиряпти... Жавлоннинг таажжуби кизларникидан беш баттар эди. Севаранинг озгина шаддодлиги борлигини биларди. Ҳозир гап бошлаганда сал китмирлик қилгиси келди, деб уйлаб эди. Биринчи эр ҳақида гапира бошлаганида нафаси қайтиб кетди. “Илгимос, булди кила қолинг”, деган маънода киприкларини пирпиратиб қаради. Севара йигитнинг бу ҳолга тушганини сезиб қувонди. Бас қилиш урнига авж олдиришни истади. Бахтига, кизлардан бири лабини буриб савол берди:

– Боятдан бери “биринчи эрим” дейсиз, иккинчи эрингиз ҳам борми?

– Балки учинчиси ҳам бордир? – деган пичинг билан бошқа киз дугонасини қувватлади.

Севара бу пичингга аҳамият ҳам бермади. Бир култум шарбат ичиб роҳатлангандай қўзларини сузди:

– Ҳозирча йук, – деди чимирилиб. – Иккинчисининг ҳам учинчисининг ҳам урни буш – вакансия! Лекин бу уринларни эгаллашга ишқибоз хомтама даъвогарлар куп, – шундай деб Жавлонга утирилди. Баъзилар бу нигоҳнинг маъносини англаб, бир-бирларига саволомуз қараб олишди. Севара бундан янада коникиб, давом этди: – Нима учун эрлар иккинчи хотин орзусида юради-ю, хотинларга мумкин эмас? Қани феминизм, қани тенглик? Хотиннинг ҳам битта-иккита резерви булиши шарт. Эр ташлаб кетса, бир ҳафтада бошқасига уйланиб оладими? Хотин-чи? Европада куп булар экансизлар, наҳотки шунга ақлланинг етмайди? Европада уйнаши йук хотинни ношуд санаб, бунака олий табақа давраларга қушишмайди. Ҳаёт одамга бир марта берилган. Шунинг учун кенг қулоч отиб яшаш керак. Венецияда-

ги модалар уйига бориб келиш билан бировни койил колдирадиган замонлар утиб кетган.

Севара томоғи куригандай яна шарбат хўплаётган эди, Жавлон бу масхарабозликка ортик токат кила олма-май, қисқа жимликдан фойдаланиб колди:

– Севарахон, биринчи эрингиз ярим соатга рухсат берган эди, яна мен балога қолиб юрмай.

Жавлон пичинг билан гапирмоқчи эди, лекин норозилик оҳанги кучлилик килди. Севара унга нозла-ниб караб, эринибгина урнидан турди.

– Сизлар билан танишганимдан хурсандман. Сан-Франсискога жойлашиб олганимдан кейин ҳамман-гизни меҳмонга таклиф этаман. Бир мазза қилиб келасизлар. Ҳа, айтмоқчи... – Севара нозли жилмайди, – менинг хотирам сал чатоқроқ. Париждами ё Мадрид-дами кўришиб қолсагу танимасам, ранжиб юрманг. Шу ерда танишганимизни эслатиб кўярсиз.

Севара кўрсатгич бармоғини лабига теккизиб, уларга буса ҳады этгач, эшик томон юрди-ю, тухтади. Эшик ёнидаги суратга тикилиб турди-да, мезбон йигитга каради:

– Суратлар ниҳоятда гузал, узингиз танлаганми-сиз? – деди хавас билан.

– Йўқ, адам аукциондан сотиб олганлар. Жуда кимматбаҳо, – деди йигит ғурур билан.

– Лондондаги аукциондан сотиб олган бўлсалар керак, – деди Севара уйчан тарзда. Кейин ниманидир эслагандай давом этди: – Ҳа, ўша ерда кўрувдим. Бир яхудий миллионернинг сотиб олишга курби етмаган эди. Адангиз сотиб олган эканлар-да?

– Шунака бўлса керак.

– “Урмон тонгги”... Миллион долларга ҳам арзийди. Қаранг, рангларнинг гузаллигини қаранг. Ким чизган эди? Репинми? Йўқ, унинг услуги бошқача. Шиш-кинга ухшайди-ю, лекин ҳар ҳолда Айвазовский бўлса керак, а?

– Билмадим, мен уларни танайман.

– Қизик... ўзимизнинг Бешёғочдаги супермаркетда ҳам шу суратни кўрувдим. Унтасини устма-уст тахлаб қўйган экан. Нархи ҳам осмонда, нақ ўттиз саккиз минг сўм!

– Улар нусхасидир балки?

Севара шунга ақлинг етса, тузуксан-ку, дегандай бурилиб қараб қўйди. Кейин рўпарадаги деворга ишора қилиб деди:

– Битта бўш жой қолибди. Адангизга айтинг, Бешёғочдаги аукционда Рембрантнинг автопортрети сотувга қўйиларкан. Рембрантни биларсиз-а? Асли Голландияда туғилиб, Бешёғочга ичкуёв бўлган экан. Бултур ўлувди, неваралари мерос таллашиб, суратларини сотишаётганмиш. Албатта ушани олсинлар, бўм-бўш девор егим бўлиб қолмасин.

Севара шундай деб тез-тез юрганича чиқиб кетди. Жавлон хижолат назари билан синфдошларига узр сўрагандай қараб олди-да, унга эргашди. Севара бу эркатойларни масхара қилиб, кўнгли ҳаловат топгандай бўлган эди. Кучага чиккач, вужудини ғазаб камраб олиб, кўзига шумшук кўринган бу ҳашаматли уйдан тезроқ узоклашишни истаб, қадамини тезлатди. Юра туриб “ўзим аҳмоқман, ўзим аҳмоқман! Юр, деб етакласа келавераманми?!” деб пичирлади. Изидан келаётган Жавлон “Севара!” деб чакирганда орқасига ўгирилмади ҳам, тўхтамади ҳам. Қадамини тезлатган Жавлон етиб олиб, билагидан ушлагач шарт тўхтаб, ўгирилди. Йигитнинг “нега ундай қилдингиз?” деган маломатли саволини кутиб, ғазабли сузлар шодасини тайёрлаб қўйди. Бироқ Жавлон уни хайрон қолдириб, индамади. Нигоҳлар тўқнашди. Лекин кучанинг ғирашира ёруғида бу кўзлар баён қиладиган маъноларни ўқиб бўлмади. Севаранинг тез-тез нафас олишидан Жавлон унинг дарғазаб эканини англагани учун ҳам суз очмади. Севара билагини зарда билан тортиб олди. Бир оз юзма-юз туришгач, асталик билан ёнма-ён юра бошлашди. Энди уларнинг юриши четдан қараган ки-

шига аразлаганларни эмас, бир-бирига кўнгил розини айтишга қийналаётган гўр ёшларнинг биринчи учрашувини эслатарди.

– Севара, кечиринг, сизни таклиф қилмаслигим керак эди.

– Ўзингиз ҳам келмаслигингиз керак эди, – деди Севара.

– Шоҳид қўймади-да, баҳоналарим утмади.

– Ҳа... Шоҳид чўпон, сиз эса... қўймисиз? Гапим оғир ботмасин. Сизга хайронман, бунақалар билан қанақасига ош-қатик бўлишингиз мумкин? Бум-буш қовоқ-ку ҳаммаси.

– Жуда унчалик эмас, ҳазиллашаётганингизни билиб туриб, индашмади.

– Шу ўртоқларингиз Рембрант билан Репинни эшитган деб ўйлайсизми?

– Билишлари шартми? Ўзларини юксак маданият соҳиблари дейдиган европаликларингиз ҳам Навоийни билишмайди-ку? Санъатшуносликда ўқийдиганлар Рембрантни билмасалар уларни ҳар қанча айбласангиз ярашади. Буларнинг йўналиши бошқа. Девордаги сурат ўттиз саккиз минг сўмми ё ўттиз саккиз миллион долларми, буларга фарқи йўқ.

– Адашдингиз, фарқи бор: агар уша суратни ўттиз саккиз миллионга олиб, қирқ миллионга сота олишса, улар учун кадрли бўлади.

– Ана, энди ўзингиз туғри хулоса чиқардингиз. Бунақалардан четлашиб ё қочиб бўлмайди. Улар ҳам биз билан бирга яшайверади.

– Йўқ, бирга яшайвермайди. Улар умуман яшашмайди, бу бечорлар ҳаётда умрларини ўтказишади, холос. Уларни бечора деганимга қўшиласизми? Билиб турибман, қўшилгингиз келмаяпти-ю, жаҳлимни чиқармаслик учун ўзингизни жавобдан олиб қочяпсиз. Унда бошқа саволимга жавоб беринг: Парижда тикилган кўйлак билан Тошкентда тикилган кўйлакнинг нима фарқи бор?

– Билмадим... қизларнинг кўйлагига эътибор бермас эканман.

– Ҳеч қандай фарқи йўқ! Кўйлак қаерда тикилмасин, унинг вазифаси битта. Италияда тикилган кўйлагини кийиб Австриядаги тўйга борадиган хонимча кимни қойил қолдирар экан? Тўрт-бешта одам бирикки қараса қарайди, тамом-вассалом! Энди бошқа саволимга жавоб беринг.

– Тергов қилиб юбордингиз-ку? – деб Жавлон жиддий гапларга яқун ясаб, ҳазил оҳангига кўчмоқчи бўлди. Севара бунга йўл қўймади, ўзининг асабий оҳангини ўзгартирмади:

– Мана шу шоҳона сарой билан, қишлоқдаги дехқоннинг уйи орасида қандай фарқ бор?

– Қўриниб турибди-ку?

– Ташқи томонидан кўриниб турибди. Уйларнинг вазифаси нима? Бошпанамми? Қишлоқдаги уй ҳам, бу ҳам кишда совуқдан, ёзда офтобдан, ёмғирдан, қордан, шамоллардан асрайдими? Сиз зийрак эмас экансиз: ўртоғингизнинг саройи олдидаги чиройли кулба нима учун қурилган?

– Қоровулхона бўлса керак.

– Яхши, шунга ақлингиз етибди. Қоровулхона нимани англатади? Бу уйда яшайдиганларнинг ҳаловати йўқлигини билдиради. Қишлоқдаги уйнинг девори ҳам, дарвозаси ҳам йўқ. Лекин одам учун энг керакли бўлган ҳаловат, хотиржамлик бор. Телевизорда “Ҳайвонлар олами”ни кўрганмисиз? Арслон не машаққат билан кийикни бугзидан олади-ю, хотиржам ея олмайди. Бир тишлаб, бир атрофига олазarak қарайди. Энг муҳими – топганини битта ўзи еб адо қила олмайди, ўлаксаҳўрларга қолади.

Жавлон битта гап қўшиш билан қизнинг асаби янада бузилиши мумкинлигини англаб, индамай тинглаб бораверди. Қарши жавоб бўлмагач, қиз барча заҳрини сочиб адо қилгандай, ҳовури босилгандай бўлди. Жавлон қизнинг жимиб қолганидан суюниб ичида

“хайрият”, деб кўйди. Лекин бу суюнч алдамчи экан, Севара тухтаб, йигитга тикилди:

– Ошналарингиз телефонларини кўз-кўз қилиб мактанишганда сиз нима учун жим утирдингиз? Кўрдингизми? Биттасиники бир ярим минг доллар экан. Пачоқроғиники тўққиз юз экан. Сизники-чи? Юз долларли телефонингизни нима учун кўрсатмадингиз? Уялдингиз-а?! Ҳа, уялдингиз!! Умрингизнинг охиригача шунақа уялиб яшайверасизми? Нима учун ҳаромдан топганлар керилиб юриши кераг-у, ҳалол яшаётганлар улардан уялишлари керак?! Билиб кўйинг, вақти келиб сиз буюк олим бўлиб етишасиз. Дунё сизни тан олади. Лекин шу ошналарингиз барибир сизни оёқ учида кўрсатишдан тийилишмайди. Чунки улар учун илмли эмас, пулли одам кадрли.

Севара шундай дегач, ичини ёндираётган алам утини ўчиришга урингандай чуқур хўрсинди-ю, жим қолди. Йигитга саволлар шодасини ташлагани билан ундан жавоб кутмади. Зотан, ҳақиқатни англашиб турган саволларга жавобнинг ҳожати ҳам йўқ эди.

Қуналғага етишгач, Жавлон йўловчи машина тўхтатмоқчи эди, Севара унамади. Автобусни пойлашди. Атрофда турт-беш одам тургани учун Севара асабий суҳбатини бас қилди. Автобусда ҳам, ундан тушиб қизнинг уйига яқинлашгунларигача ҳам деярли гапирмадилар. Муюлишга етганда иккови аввалдан келишиб олгандай бараварига тўхташди. Севара йигитдан ширин бир сўз кутди. Лекин қутилмаган илтимосни эшитди:

– Севара... бундан кейин ҳалиги гапингизни... ҳазиллашиб ҳам айтманг, хўпми?

Севара тушунди. Бу гапни ҳозир эмас, кейинроқ айтилишини кутган эди. Биринчи эр ҳақидаги гап йигитга ёқмаслигини билган, лекин қалбини тирнаб ташлаганини, бу тирноқ излари кейинчалик ярага айланиши мумкинлигини тахмин ҳам қилмаганди. Ҳозир вазиятни юмшатиш учун қулди:

– Вой, шунга шунчами?! Нима, фаришталар “омийн” деб юбормасин, деб чўчияпсизми? Чўчиманг. Фаришталар “омийн” дейиши учун аввало мен сизга тегишим керак, сиз миллионер бўлиб, мени Сан-Франсискога олиб кетишингиз керак. Бунака ишга фаришталарингизнинг кучи етмайди.

– Мен миллионер бўла олмайманми?

– Бўласиз, фақат олдин математика оламида инкилоб қилиб, Нобель мукофотини оласиз.

– Шунчалик ишонганингиз учунам раҳмат. Ишкилиб... келинлик либосини ўша мукофот пулига тиктирмаймизми?

Йигитнинг илмоқли саволига қиз нозли жавоб қилди:

– Ким билади, буни ўйлаб қуришим керак экан. Сиз... бугун барибир ухлолмасангиз керак. Жиннигини гапларим уч-тўрт кунгача ғашингизни келтириб туриши аниқ. Уйқусизликдан қийналмаслигингиз учун битта масала бераман, ўйлаб, ечишга уриниб қўринг. Бу эҳтимоллик назариясига доир, лекин математикадан узоқ масала.

– Қизик, шунақаси ҳам бўладими?

– Бўлади. Эшитинг, ҳозир битта гапни ҳазил қилиб ҳам айтманг, дедингиз. Ростданам қўпол ҳазил бўлди, ҳатто ўзимдан ўзим ирганиб кетдим. Лекин масала шундаки... бир қиз билан йигитнинг муносабати жуда яхши бўлса-ю, йигит совчи қўйгандан кейин қизнинг аввал турмуш қурганини билиб қолса... нима бўлади?

– Масалангиз шуми?

– Бу бошланиши. Жавоби қийин эмас: бизнинг муҳтимизда ота-онаси у қизни барибир келин қилмайди, йигит бошқага совчи қўяди. Кўнгли жуда каттик боғланган бўлса, уйланганини суймаса, тўйдан кейин учрашиб туриши мумкин. Лекин аксинча бўлса-чи? Йигитнинг аввал бир турмуш қурганини қиз билиб қолса-чи? Ота-онаси ҳам, ўзи ҳам тақдирга тан бераверадими? Сиз билан мен еча олмайдиган энг оғир

масала шу. Бу масалани биздан олдингилар ҳам еча олишмаган, биздан кейингилар ҳам еча олишмайди.

– Унда нима учун бу масалани менга юкляпсиз?

– Уйкусизликдан кийналмаслигингиз учун...

Севара шундай деб шух кулди-да, бурилиб, уйи томон югуриб кетди.

Орадан уч кун утиб, ресторанда утиришганида Шохид пичинг қилиб Жавлондан “хушторинг биринчи эри билан Сан-Франсискога кетдимиз?” деб сураганида у “биринчи эри куйиб юборибди”, деб гапни калта қилган эди. Шифохона дахлизидида Севарага китмирлик қилаётган Шохид биринчи эрдан гап очганда уша жавобни назарда тутган, икки ошнанинг уша суҳбатидан беҳабар Севара шу сабабли ғазабланган эди.

Севара шифохона дахлизидида яна бир оз утиргач, юраги сиқилиб кетиб, урнидан турди. Атрофда ҳеч ким йуклигидан фойдаланиб, эшикни кия очди-да, ичкарига муралади. Чалқанча ётган Жавлон баралла хуррак отаётган эди. Қиз ичкарига кириб, унга тикилганича узоқ утирди.

“Кеча шу ўртоқлари билан бирга бўлган... Бу ошналари уни бир балога йуликтиради...”

Кунгли бир фалокатни сезгандай, вужудига енгил титрок югурди...

УТМИШ ЭСА ҲАМИША ТОТЛИ

Куюк булутлар бағридан юлқиниб чиққан учок титроғини бас қилгач, йуловчилар эҳтиёт камарларини ечиб, ҳордик чиқариш истагидаги йуловчилар суянчикни орқага оғдириб, ястаниб олдилар. Ғайратнинг ёнидаги семиз одам оромпарастлардан экан, бошини суянчикка қуйди-ю, енгил хуррак ота бошлади. Нохуш суҳбат таъсиридан ҳали кутулмаган Ғайрат учун бу муддаонинг ўзи эди. Агар ҳамроҳи сергап бўлганида манзилга етгунича шўрини қуритарди. Ғайрат думалок дарча орқали ташқарига қаради. Паст-

да булут тоғлари гирдоб каби тулғонади. Булут чегараси куринмайди – гуё бутун ер юзини ураб олгандай. “Юқоридаги кузатувчилар ердаги бузғунчиликларни куравериб безиб кетганларидан “курмайин ҳам, куймайин ҳам” деган мақсадда булутдан парда ясаб тўсиб ташлаганмикин?” деб ўйлади Ғайрат. Ташқарига қарайвериб қўзлари толди. Кўнгли ором истаб, суянчиқни пастлатди. Қўзларини юмди. Кўнгли истагани билан ором уйқуси кела қолмади. Аксинча, роҳатсизлиги, кўнгил хиралиги кучайгандай туюлди.

Ғирромнинг гапларидан безгани билан руҳига ғашлик соясини солаётган сабаб бошқа эди.

Сафарга отланаётганида Моҳидилнинг қарашларида мунг пайдо бўлганини сизди. Моҳидил бошига келинликнинг ҳарир рўмолини ёпиб, мажруҳлар арава-часида бу уйга кириб келганидан бери тез-тез паришон ҳолга тушиб турарди. Ғайрат унинг дилини эзаётган армонларни билгани учун ҳам, “нима бўлди?” деб сураб утирмай, суйганини ҳазил-хузул гаплари билан эзгинлик жаридан тортиб олишга уринарди. Ригадаги халқаро анжуманга боражагини айтганда Моҳидилнинг қарашадаги паришонлик аввалгилари каби эмасди. Яқинлашаётган қандайдир нохушликни сезган Ғайратнинг ҳеч қаёққа боргиси келмай қолди. Бир баҳона топиб, сафардан воз кечса, суйганида ҳавотир уйғониши мумкин эди. Шу боис кийимларини жавондан бир-бир олиб, Моҳидилга узатди. Моҳидил қаравотида утирганича уларни тахлаб, жомадонга жойлади. Ҳар доим шундай бўлади, Ғайрат керакли нарсаларини ўзи жойлай олса-да, Моҳидилнинг бу бо-радаги талабини сузсиз бажаради. Бу сафар Моҳидил кийимларни шунчаки тахламади, балки азиз фарзандининг бошини суйиб силаган каби силаб-силаб қўйди. Бу ҳолат замирида видолашиш ётгандай туюлиб, Ғайрат унинг қўзларига тикилди. Бунақа пайтда Моҳидил айбини бўйнига олган маъсума сингари маъюсгина кулимсираб қўйғучи эди. Энди эса сири фoш бўлган гуноҳқор каби нигоҳини олиб қочди.

Ташқарида бехос турган шамол дераза табакасини силтаб, Моҳидилни эрининг савол назарига жавоб беришдан кутқарди. Ғайрат шошиб бориб, деразани беркитди.

– Яна ёмғир уради шекилли? – деди худди бир янгиликни кашф этгандай.

– Ёмғирли кунни жиним суймайди, – деди Моҳидил синик овозда. Бу билан “сиз сезган кунгил хиралигига шу об-ҳаво сабабчи” дегандай бўлди. Кейин фикрини тасдиқ этиш ниятида давом этди: – Шаҳарликларга билинмайди. Қишлоқда гупрокнинг аталаси чиқиб кетади. Бирон жойга боролмайсан. Телевизор нимани курсатса, тикилиб утираверасан. Сизга ёмғирли кун ёқадими?

– Баъзан ёқади, баъзан эса ёкмайди.

– Бу нима деганингиз?

– Сизга ёккан куни менга ҳам ёқади. Сизга ёкмаса менга ҳам ёкмайди. Бетларим упичларингизнинг ёмғири остида қолса, айникса, роҳатланаман.

Бу гап хуш ёккан бўлса-да, Моҳидил унга маҳзун табассум билан жавоб берди.

Ғайрат эса эркатой болакай онасига суркалгани сингари Моҳидилга бетини тутди. Моҳидил кулимсиради, аммо упмади. Юмшоқ ва иссиқ кафти билан аста силаб қўйди. Ғайрат эрқаланишини давом эттириб унғ бетини тутди.

– Бу ёғига урадиганлар Ригада топилиб қолар?

Моҳидил нозли рашк билан айтди бу гапни. Дунёда рашксиз хотин йўқ. Барча аёллар асослими ё асоссизми рашк қилаверар эканлар, Моҳидил бундан бебаҳра бўлсинми? У ўзи ўйлаб топган “эрни рашк қилмаслик – севмасликдир”, деган қоидага амал қилади. Аммо бу амал қилиш доираси ғоят тор бўлиб, рашкни эгар урилмаган асов от ҳолига ташлаб қўймайди. Аллох унга тиник ақл ва беулчов ҳиммат бергани учун рашкни энгишга қуч топади. “Тушакка миҳланган хотиннинг эрини рашк қилишга ҳаққи борми?” деган савол-

ни ҳам ўзи ўйлаб топган. “Рашк қилишга ҳаққи йўк” деган ҳукм ҳам ўзига тегишли. Шунга қарамай, эри хизматдан кеч қайтган кунлари юрагининг бир чети рашк чўғида куйиб туради. Лаблари эрининг лаби билан қовушганда бу чўғ суна қолади.

Ҳозирги гапни айтганда “Эрим Ригада чакки юриб, бировга илакишади”, деган ғаламис фикри йўк эди. Шунчаки, Кумушнинг Отабекка эркаланиб айтган гапларини сал бошқачароқ қилиб айтди. Ғайрат бунини тушуниб қувонгани учун ҳам бетини тутиб тураверди. Бу қатъийлиги учун ўзи кутган муқофотни олди: Моҳидил уни меҳр билан ўпиб қўйди.

Ғайратнинг назарида бетига теккан лаб сал титрагандай, аввалги ҳарорат ҳам йўқдай туюлди... Уларнинг уйида болалар шовқини йўк эди. Аксар ҳолларда сукунат эгалик қиларди. Бир куни Моҳидил “Биз “Жимлик” кўчасидаги “Сукунат” уйида яшаймиз”, деб маъюсланган эди. Ушандаги изтиробли жилмайиши юрак дардини ошқор қилган эди. Ғайрат хотини кўзида мунг кўрганида кўпинча шу армонли гапни эсларди. Ҳозирги ҳолатни ҳам ўша юрак дардига йўйди.

Тунда шамол тиниб, атроф сукунат оғушида қолди. Лекин бу осудалик алдамчи эди. Ёмғир томчиларининг аввал тунука томга, сўнг эса дераза ойнақларига урилишидан ҳосил бўлган кўнгилга хуш ёқувчи овози сукунатни парчалаб ташлади. Кейин тун чизган зулмат лавҳасини чакмоқ поралаб йиртди. Уйқуси учиб, қаддини бир оз кўтарган жувоннинг рангпар юзини ёритган нур учди-ю, зулмат уни ҳам ўз бағрига олди. Яшин нури сўнгач, бир неча нафасдан сўнг еру кўкни момақалдинок ларзага келтиришини билса-да, милтиқ овозидан талвасага тушувчи қалдириғоч мисоли чўчиб ўтирди.

Аслида...

Моҳидил чакмоқ нуридан ҳам, момақалдинокнинг қарсиллашидан ҳам кўркмаган эди. Бир чимдимгина қуш уйқусида Октомдаги ўша воқеа яна кўз ол-

дида гавдаланиши натижасида баданига енгил титрок югурган эди. У вокеани сира унутмаган, бот-бот ёдига тушарди, тушларига кириб руҳини эзарди. Лекин кейинги кунлари уша мудҳиш вокеа хаёлини бутунлай эгаллаб олгандай туюлди.

...Ушанда машина жар томон бурилганида Моҳидил фақат “вой!” дейишга улгурди. Машина харсангга урилганда эшик уз-узидан очилди-ю, қизни қандайдир куч ташқарига отди.

Моҳидил нима бўлганини билмай ҳам қолди.

Куз олди қоронғилашди...

Кейин атроф оппоқ оқариб кетди. Узини Паридарадаги мовий кўл устида кўрди. Паридарадаги ғордан учиб чиққан фаришталар уни қанотларига олиб учдилар.

– Қаёққа олиб кетяпсизлар? – деб сўради.

Жавоб бермадилар.

Шу онда узок-узоклардан Ғайратнинг овози келди.

*Оқиб кетма, оқиб кетма, ойжон оқиб кетмагин,
Кетганлар кўп, қайтганлар йўқ, дил безиллар кетишдан.
Оқиб кетсанг, қалқиб кетсанг, узоқларга кетмагин...*

Овоз қайдан келяпти, деб аланглади. Атрофни яна зулмат қоплади. Овозлар ҳам тинди.

Кейин зулмат чодирининг бир этаги кўтарилиб, ғира-ширада Паридарадаги сой бўйида нола қилаётган Ғайратни кўрди. Унинг кўзларидан айрилиқнинг қонли ёшлари оқарди...

Кейин... яна овозлар эшитила бошланди. Лекин Паридарадаги кушларнинг чуғури эмас, кимнингдир йўталгани, идишларнинг тарақлагани... сўнг эса онасининг хўрсиниши...

...Кўзларини очди. Оппоқ шифт чирпирак бўлиб айлана бошлади. Онасининг чехраси парда ортида кўрингандай бўлди. Кейин онасининг “қизим, жон қизим...” деб йиғламсираганини эшитди. Ёноғига иссиқ ёш томчиси томиб вужуди жимирлаб кетди...

Икки ой ҳушсиз ётганини дарров айтмадилар. Ташқарига қараб, куз хукмронлигининг бошланганини кўриб, ўзи англади...

Йиллар тўзони босилгани билан хотира қуюни ҳали кучдан кетмаган эди. Бугун у Моҳидилнинг ўзи ҳам билмаган бир сабаб билан янада зўр кучда уйғонди.

Ғайрат ана шу қуюн оғушидаги хотини томон уғринча қараб қўйди-ю, индамади. Моҳидил қалбини тирнаётган нарса нима эканини аниқлаш мақсадида хаёлнинг турли кўчаларига кириб чиқаверди.

Ушанда Октомдаги олишувда бикинидан пичок еб ҳушидан кетганда, жони қилга илиниб қолган эди. Худо уни Моҳидилнинг бахтига омон сақлаб қолдими ё қизни унинг саодати учун асради — бандасига номаълум. Кўп қон йўқотган йигит тўртинчи куни ҳушига келди. У Моҳидилнинг тақдиридан беҳабар эди. Шу боис жинойтчилар қўлга олингани ё олинмагани билан қизиқди. Моҳидилнинг йўқлаб киришини кутди. Қиз келавермагач, кўнглига ғулғула тушди. Бир ҳафтадан кейин Шўҳрат кўрингач, ундан суради.

– Моҳидил Тошкентда, ўқишга кирадиган бўлибди...

Шўҳратнинг ишончсиз оҳангда айтган бу баҳонаси Ғайратни тинчлантира олмади. Қайта-қайта сурайвергач, дўсти туғриси айтди. Қизнинг беҳушлиги яширилган бўлса-да, шу хабарни эшитгандаёқ Ғайрат ўзини нимта-нимта қилиб ташлагиси келди. Қўлида пичок бўлса, эҳтимол бу ишдан қайтмасди. Сапчиб турмоқчи бўлганида Шўҳрат уни кучоқлаб олиб, жойига ётқизди. Шовқинни эшитиб кирган ҳамшира эм игнасида тинчлантирувчи дори юборгач, Ғайратнинг шашти пасайди. Аммо ичидаги ғалаён тинмади, йиғига айланиб сиртга чиқди... Эртасига Шўҳрат келганида ўзини босиб олган, қизга ёрдам бериш чораларини уйлаб ётган эди.

– Тоғамга хабар қил, Моҳидилни Тошкентга олиб кетсинлар. Уша ердаги духтирлар қарашсин, – деди.

– Сен айтмасанг ҳам тоғанг шунинг ҳаракатидалар. Лекин духтирлар ҳозирча кимирламай ётсин, дейишди, бели сал лат еган экан.

Ғайрат вилоят шифохонасида, Моҳидил эса район марказида эди. Яра битиб, ўзи сал қувватга кира бошлагач, Ғайратни Тошкентдаги ҳарбий шифохонага жунатадиган бўлишди. Ғайрат Моҳидилни кўрмай туриб ҳеч қаяққа бормаслигини айтганида кизнинг Тошкентда даволанаётганини билдиришди. Ғайрат лакма гудак каби бу алдовга ишониб жунди. Алданганини билгач, Ясситепага интилди. Моҳидил ҳушига келмай туриб, муддаосига етди ҳам. Фақат бу муддао Моҳидил ётган хона остонасига қадар етаклаб кела олди, холос. Ойниса уни ичкарига киритмади. Эртаси... индинига ҳам...

Ушанда Ғайратнинг юрагидаги севги кучи муқобилида бўлажак қайнонасига нисбатан нафрат қудрати бош кутарган эди. Кейинчалик юборган совчилари қуруқ қайтаверишгач, бу нафрати аланга олаверди. Моҳидилига етишганидан кейингина бу нафратини ўзи бўғиб йук қилишга эришди.

Ғайрат совчи юборавериб чарчамади, Моҳидил рад этавериб қийналиб кетди. Қалби “хўп” деб турганда тил “йук” деб турса, вужуд бечора нима қилсин?! Бу азобдан қура тилка-тилка бўлиб кетгани яхшимасми? Совчиларнинг бошларини эгиб, уйдан чиқишларини кўрганда “гузал қилиб яратгандан қура, бахтли қилиб яратсанг бўлмасмиди?!” деб Худога нолалар қилди. Синов дунёсида яшаётганини унутиб, “Бу азобларга дуч қилгунча ўша жарда жонимни ола қолсанг бўлмасмиди?” деб ҳақ талашди. Тан азобларига сабр қилди, аммо тирик туриб севгисига етиши мумкин бўлмаганидан қон йиғлади. Йиғисига ёстик гувоҳ. Ўзича пинҳона йиғлайди, “бу азобларимни онам билмайди”, деб ўйлайди. Она фарзандининг азобларидан

беҳабар қола оларқанми? Қизи кўзларида мунг булути соясини кўриб, узини кўрмаганга олиш қанчалар оғир! Ойниса қизининг бир ўлимдан қолганига шукр қилиб, мажрухлигига чидади, Худо шифо бериб қолар, деган умид билан яшади. Мажрух қизи билан Ғайрат тақдир ипларининг боғланишига баъзан рози буларди, баъзан бу никоҳ иплари руҳ азобларини давом эттиражагини ҳис қилиб, совчиларга рад жавоб берганидан қувонарди. Қизининг боши узра ишончли паноҳ мавжудлиги унинг хаста кўнглига оз бўлса-да ҳаловат берарди. Қизи бошига мусибат тоши ёғилмасдан олдин йигитнинг мақсадини шунчаки ҳавас деб билиб, унинг ҳаракатларини баъзан шилқимликка йўярди. Қизи билан йигитни муҳаббатнинг узилмас занжири чирмаб ташлаганини эса ҳис эта олмасди. Қизнинг мажрухлиги бу занжир ҳалқасини уза олмаслигини ҳам ҳис этолмасди. Баъзан “шунчалик қаттиқ севиш мумкинми?” деб ўйланиб қоларди. Қунлар, ҳафталар, ойлар ўтган сайин бу муҳаббат қудратига ишона борса-да, баъзан “фожиага узини айбдор деб билгани учун қизимга ўйланмоқчидир? Бир йил яшар, икки йил бирга яшар... ёш йигит кўпига чидай олмайди. Мен ўлиб кетсам, қизимни мажрухлар касалхонасига ташлайдими? Қизим мусофирликда, хорликда яшайдими...” деган ҳавотирли фикрлар қалбига игна бўлиб санчиларди.

Совчилар “онаси қайсар экан, кўнмаяпти”, деб келишса-да, Ғайрат рад жавоби қим томонидан берилаётганини билиб турарди. Узи тўрт марта борди. Биринчисида Моҳидил билан қуришди. Қиз: “бу бир тақдир, сизнинг айбингиз йўқ, ўзингизни қийнаманг. Никоҳ ҳақидаги орзуларингизни жарга улоқтиринг. Мен Паридарадаги қизларнинг бириман, уларга ҳавасим келарди, Худо умидимга оқ йўл бериб, бизларни бирлаштириб қўйди...” деди. Кейинги боришларида Ойниса уни остонадан ҳатлатмади. Ғайрат бу жазо қим томонидан жорий этилганини

фаҳмлаб, баттар эзилди. Уйга зурлик билан кирган тақдирда қизнинг қалбига озор беражагини англаб, бу ҳаракатдан ўзини тийди. “Бу дунёда қувончингиз сабабчиси бўлган қизингизни бахтиёр кўришни истамайсизми?”, деди қалб оғриғи билан. Худди шундай қалб оғриғи билан чиккан жавобни эшитди: “Сиз қизимни, қизим сизни бахтли қила олмайди... У сизни куёв либосида кўриш азобига чидолмайди”... Орзулари сароб бўлган бечора ошиқ ҳолини ким, қайси сузлар ила тулик баён қила оларкин? Қалби зулм ўкига дучор бўлиб, овчининг оёқларига йиқилган, қанотларини тинимсиз коқаётган қушдек Ойнисанинг ҳам, Моҳидилнинг ҳам оёқларига йиқилишни, умидсизлик сабаб фарёд этишни истар, аммо ўлмаган умид, синмаган ғурур унга ўткир тишлар, кучли тирноқлар берар эди.

Ҳаёт зарбаларидан ўзини ҳимоя қилишга ожиз Ойниса эса, олган, олаётган зарбаларига жавоб қайтара олмагани сабабли ночорлигини кўз ёшлари билан баён этарди.

Совчилар “онаси ёлғиз қолишни истамаяпти”, деб келишди. Ғайрат “Онаси биз билан бирга яшайди”, деди. Йигитлар орасида “ичкуёв – пуч куёв” деган маломат бор. Қайноналар хусусида бу каби гаплар йўқ бўлса-да, аёллар куёвнинг уйида яшашдан баъзилари ор, айримлари эса истиҳола қиладилар. “Куёвнинг кош-қовоғига қараб ҳаёт кечирешдан ҳам оғирроқ тақдир борми” дейдиганлар анчагина топилади. Ойниса шу тоифадан. Совчилар бу хусусдаги фикрларини баён қилиша бошлаганлари ҳамон, гапларини оғизларидан олиб, “йўқ, йўқ”, деб ёқаларига ёпиштира қолди. Ғайрат ҳатто хизматини шу ёққа кўчиришга ҳам тайёр эди. Бунга онаси ҳам қуниб эди. Лекин бу тақлиф ҳам Ойнисанинг оstonасини ҳатлаб ўта олмади.

Ҳар нарсанинг чегараси борлигига ишонган Ғайрат сабр қилаверди. Қул-оёғи чаккон келин тушириш уми-

ди билан яшаётган онаси дардини ичига ютиб яшашдан узга чора топа олмади. “Агар болам уша киз билан бахтли бўлса, розиман”, дерди-ю, ёшларнинг бахтли бўлишларига ишонмасди. Келиннинг хизматидан умидини узиб, келинга хизмат килишга ҳам тайёр бўлган она – бўлажак қайнона ўгли истаётган бахтнинг умри кискалигини сезиб қийналарди.

Файрат умид қилаётган бахт саройининг дарвозаси Ясситепада биринчи қор ёққан куни ланг очилди. Дераза ёнидаги каравотда ётавериш кураклари қакшай бошлаган Моҳидил бир учи тепасидаги шифтга маҳкамланган арқонни унг қули билан маҳкам ушлаб тортиниб қаддини кўтарди-да, чап қули билан ёнидаги ёстикларни олиб орқасига тахлади. Бу юмушни кунда тўрт-беш марта такрорласа ҳам, ҳолдан тойиб ҳансиради. Кейин нафас ростлади-да, дераза орқали ҳовлига тикилганича ўтирди. Майдалаб ёғайтган қор ерга қуниб, эриб кетмай, оқ чойшабга айлана туриб олдинги фаслларда гуноҳлар ғубори босган ер юзининг айбини беркитиш ҳаракатини бошлаб юборган эди. Ҳар йили шундай бўлади: қор холис хизмат қилиб, гуноҳлар ғуборини босади. Ер юзи келажак баҳорда яна гуноҳлар бағрига отилиб кириш учун киши билан ором олади.

Ташқари кеч кузнинг юракни эзувчи рутубатли манзарасидан қутулиб, узгача чирой олаётган бўлса-да, бу узгариш Моҳидилнинг қалбига ёруғлик бермай, аксинча, эса бошлади. У гўё охири қорнинг ёғишига гувоҳ бўлаётгандай, келгуси йилги биринчи қор гўё унинг қабри устига ёғадигандай туюлиб кунглини ёқимсиз қоронғулик боса бошлади. Кузларига ёш келганини ўзи ҳам сезмай қолди. Қия очик эшик ортида туриб қизини кузатаётган Ойнисанинг ҳам кузлари ёшланди. Қизининг куз ёшлари ёнокларини ювиб тушяпти, ташқарида эса қор эмас, уларнинг оппоқ ҳасратлари ёғяпти гўё... Моҳидил бир оздан кейин бошини бурди, табиатнинг мусаввирлигини кузатиш-

дан чарчади. Бошини ёстикка тираб, чукур уф тортди. Ойниса буни эшитди. Бу уфлаш ташқарини кузатиб кузлари чарчаган қизнинг эмас, ҳаётдан туйган, балолардан чарчаган муштипарнинг охи каби туюлиб титраб кетди. Кузидаги ёшни артишни ҳам унутиб, ичкарига кирди. Қизига яқинлашиб, уни кучоғига олди. Ҳасратга тўла икки қалб шу тарзда унсиз йиғлади. Йиғлай-йиғлай чарчади. Охири Ойниса қизининг нам кузларидан қайта-қайта упиб, аҳдини айтди:

– Қизим... ўзингни қийнама. Совчилар яна келса, розилигимизни айтаман. Мен бу ерда ёлғиз қолмайман, сен билан бирга кетаман. Никоҳларингни тақдир қилган бўлса, Худога кўп қарши чиқиб бўлмайди...

Моҳидил индамади. Онасини маҳкам кучоқлади. Бағрига сингиб кетгиси келди.

Совчилар келишини кутишмади. Ойнисанинг узи Назирага қўнғироқ қилиб, янгиликни билдирди. Назира ўша ондаёқ Ғайратга хушхабарни етказиб, суюнчи олди. Тошкентда ўтувчи тўй масаласида муаммо йўқ эди. Қиз томонда бўладиган тўй совукда қандай ўтаркин, деган уй Ғайратни бир оз паришон қилди. Тошкентнинг тўйхонасидаги тантана билан Ясситепадаги ялангликдаги тўй одатлари орасида анчагина фарқ бор эди. Дустининг бу хусусдаги муаммосини сезган Шўҳрат арифметикадаги энг осон мисолни ечиб бергандай ҳал қилди-қўйди.

– Сен у ерда тошкентча тўй қиламан, деб овора бўлма. Дастурхон тузашларини кўргансан-ку, улар зиёфатга ишқибоз эмас, яхши ашулачилар бориб қизитиб берса бас.

– Сен Ясситепанинг эски қуёвисан, улар қайси ашулачини яхши кўришади?

– Ҳозир қайси ашулачи осмонда сузиб юрибди, билмайсанми?

– Осмонда сузиб юрганлари кўп. Ҳозир эшак аравадагилар ҳам юлдузларга айланиб қолишган. Туғилиши билан киндигини микрофонга улаб олиб керилиб юрганларнинг ҳисобини олмаганман.

– Сен санъатни ўзингнинг қаричинг билан ўлчама.
– Ҳақиқий санъатнинг қаричи бир хил бўлади.
Тўйнинг санъати бошқа, саҳнаники бошқа бўлмайди.

– Бу сенинг фикринг. Ҳаётнинг қуриниши бошқа, истасанг ҳам, истамасанг ҳам чидашга мажбурсан. Ҳозир мен айтадиган ашулачини миллионлаб одамлар оҳ-дод, воҳ-дод деб кутиб олишади, лекин сен учун унинг сарик чақалик кадри йўқ.

Шухрат шундай деб унга айёрона кўз қисиб қўйди-да, катта саройларда ҳафталаб концерт берадиган машҳур ашулачининг исмини айтди.

– Айтмасанг ҳам биламан, уни, – деди Ғайрат пешонасини тириштириб, – санъатни яхши тушунадиганлар кўпроқ бўлганида бунинг саҳнага йўламаган бўларди.

– Унга саҳнанг текинга ҳам керакмас, ўзбекнинг тўйи бор экан, буларнинг ошиғи олчи. Хўп, сен ёмон қўрганнинг билан ясситепаликлар унга жонини ҳам берворишади. Бир марта борганида қўрганман. Обрули қуёв бўламан десанг, шуни олиб борасан.

– Бунақа обруни чўнтак кўтармайди.

– Сен хўп десанг, бас, чўнтак кавламайсан.

– Қанақасига?

– Укасининг иши чатоқроқ бўлиб турибди. Тергов бўлимидаги Садриевнинг қўлида. Битта имлаб қўйса етарли.

– Бунақаси кетмайди. Ишни аралаштирма.

– Ўзи қўпга кетадиганмас, Садриевни биласан-ку, озгина ваҳима билан қўп ишларини битириб олади. Ашулачининг қўнглига қўлқўла солиб қўйиб, энди ўзини олиб қочиб юрибди. Ўша битта имлаши сенга тўёна бўлади.

Ўша битта имлаш яхши самара берди.

Тоғ осмонида ҳукмини ўлкага олмаган қуёш уфққа қон уфуриб ботаётган дамда Ясситепада тўй бошланди. Дастурхон устида музлаб қолган қовун-тарвузу узум-анорларга биров қўл узатмади ҳам. Шишалар-

нинг оғзи очилгач, газак учун пиширилган гушту колбасанинг еб адо қилингани айтилмаса, дастурхон усти қандай безалган бўлса, шундай колди. Шухрат мақтовни ошириб юбормаган эди. Ашулачини чиндан оҳ-воҳ олқишлари билан кутишди. Шисшалар билан ошначиликни аъло курувчи йигирма чоғли одамдан ташқари тўйхона аталмиш майдон атрофида тик турган кексаю ёшга қарийб уч соат давомида ҳам совук таъсир этмади.

“Куёв кичкина милиса бўлгани билан министривга ҳам сўзи ўтаркан, ўша министри бир мўйлов қилиб қўйган экан, Тошкентнинг энг олди ашулачиси куллуқ қилиб хизматга келибди. Моҳидилнинг бахти очилгани шу-да!”

Тўйдан кейин Ғайратнинг обрўи шу гаплар билан кутарилди. Келин ва куёвнинг чиройли либосларда турда ўтирмагани ҳеч кимни ажаблантирмади. Бир уй хотинлар билан тулган, чимилдиқ тикилган иккинчисида куёв ва келин ташқаридан эшитилаётган қўшиқ сеҳрига банд бўлгандай жимгина ўтиришарди...

Баҳор булутидан узилган томчидан яралган, наҳорги куёшнинг жонбахш нурларидан баҳра олган, сукунат ва зулмат юзма-юз бўлган ўрмонда чаманзор орасида буй курсатган, шабада қанотида бу ердан бир томчи шудринг, нарироқдан нурлар қаҳқаҳасини излаётгандек тебранган, рангдан яралгандек жозиб, нозик чечак каби эди у. Ёшликнинг хаёлот уфқига эндигина очилган бир даври бор, шу давр қалбга шу гул каби нур ва қайғу бағишлайди. Бу ҳаётнинг шундай нуктасики, ҳаёти ҳам, ўлими ҳам тақдирнинг ўйинчоғидир. Улар ҳаётнинг шу нуктасида эдилар. Тўйғулари шу вақтгача номаълум бўлган уфққа интилар, қалблари гуё сеҳрли таёқчанинг зарбидан енгил титрар эди...

Худди биринчи марта қўришишаётгандай, гап гапга қовушмаётган эди. Баланд қилиб тахланган ёстикларга суянганича ўтирган Моҳидил бутун иро-

дасини жамлаб, йиғи йўлига тўсиқ қилиб қўйган эди. Ғайрат яп-янги духоба кўрпа устидаги бемажол қўлни ўзининг кафтлари орасига олди. Қўл тафти Моҳидил қалбига чакмоқ титроғини солди. Қиз бетини бурди-ю, лекин унга қаршилиқ билдирмади. Йиғлашга тайёр бўлса-да, қулимсирашга ҳаракат қилди. Ғайрат энгашиб унинг кафтига лабини босди. Сўнг бу лаблардан дил изхори учди:

*Ошиқ улдум, панд берманг, чорам асбобин тузунг,
Ишқ зор этганга зулм этманг, тараҳхум кўргузинг.*

Бир неча нафасдан сўнг қизнинг чап қўли унинг сочини силади.

Соғинган қалбларнинг ҳароратини босиш учун бу кифоя эмасди... Ҳижрон денгизининг тўлкину тўфонлари орасида қолган бу икки одам умрбод эзиб турадиган юкни елкаларига олаётганларини билиб турардилар... Тақдирлар томчисидан тўпланмиш ҳаёт денгизи аро яшамоқ учун курашнинг тўлқинлари ҳайқириб турганлиги ҳам уларга аён эди....

“Москва–Тошкент” учоғида ором истаган Ғайратни уйку енгмади. Утмишнинг ҳам ташвишли, ҳам тотли хотиралари ўз қанотига олди. Моҳидилнинг Тошкентга қайтишгандан кейинги биринчи табассуми куз олдига келди. Ғайрат бу табассумни кўп кутди. Моҳидил ўзини бахтли келин чехрасида кўрсатишга интиларди, лекин бу чехра паришонликнинг ҳарир пардаси ортида эканини сезиш қийин эмасди. Бир кун хизматдан барвақтроқ қайтган Ғайрат қайнона-келиннинг хуш кайфиятда суҳбатлашиб утиришганини кўрди. Моҳидил, эрига кўзи тушиши билан, унга бир табассум ҳадя этди. Яратганнинг гуллари нурлардан олиб Моҳидил дудокларига қўйган, ранг ва нур мужассам бўлган бу табассум Ғайрат қалбидаги умидга қувват берди. Бахтни тўла ҳис этиш учун яна бир саодат маконига эҳтиёж сезилади. Бу ондаги табассум Ғайрат қаршисида саодат қопқасини очган эди...

Тошкент осмонидаги кўнғир булут галалари учокни кўндиришни истамагандай обдан силкитди, лекин темир кучга бас келолмади. Учок зинасидан пастга тушган Ғайрат майдалаб ёғаётган ёмғир томчиларига юзини тутди. Ёкимли томчилар кўнгил ғашлигини ювиб кетгандай бўлди. Шахар кўчаларидан бора туриб, кўнгли равшанлашди. Ригани кўпчилик чиройли шахар деб таърифласа-да, кўчаларнинг торлиги, уйлари-нинг буғик рангда экани Ғайратнинг руҳини анча эзиб қўйган эди. Уйга етиб, дарвоза эшигининг қия очик турганини кўргач, боғчанинг кунлик эрксизлигидан кутулиб келган ёш боладай қувониб кетди.

СИНОВ

“Кўтарма бош”да ўгиришганда Сардор ишонч билан “ишинг бугун-эрта ҳал бўлади”, дегач, “Ҳар қандай оғир масаланинг енгил ечими бор”, деб ишониб яшовчи Қамбарни эзиб турган кўнгил нохушлиги аригандай бўлиб, кўчада дайдиб юрмай, уйига қайта қолди. Сардор эса, кундузгига мўлжалланган юмушларини бажаргач, қоронғи тушиши билан эски шаҳардаги кўримсизгина кабобхонага бориб ўтирди. Хизматчи йигитча сўраб ҳам ўтирмай, унга бир чойнак чой, икки сих жигар кабоб келтириб қўйди. Ҳозир кичкина бир бостирмани ҳам қаҳвахона ёки ошхонага айлантириб, “Дилрабо”, “Оромижон” сингари баланд-парвоз номлар беришни хуш кўришади. Бу жойнинг эгаси замондан ортида қолганми ёки кабобхонасининг кўримсизлигидан истиҳола қилганми, ҳар ҳолда ном қўймаган. Етим бола сингари мунғайиб тургани билан нарх арзонлиги учун кабобхона доимо гавжум бўлади. Ҳашаматли ресторанларга ўрганмаган, лаби учган пиёлада ҳам ароқ ичаверадиган тўрт-беш кишилик улфатларнинг гурунгини радиодан тўхтовсиз таралаётган қўшиқлар овози босиб кетади. Сардор улар каби кабобхонанинг мижози ҳисобланса-да, бу

ерга корин ғамида келмайди. Унинг юмуши бошқа: бир-икки соат давомида атрофга зийраклик билан куз ташлаб ўтиради. Шубҳали одамлар йўқлигига амин бўлгач, белгиланган вақтда телефон тугмасини босади, аммо қулоғига олиб гаплашмайди. У томондаги одамга шунинг ўзи кифоя. Агар атрофида шубҳали ҳаракатни сезса, қўнғирок тугмасини босгач, довдир йигит овозида “Алло, Мухайёни чакириб беринг”, дейди. “Мухайё тўққани кетган, қанақа овсарсан, билиб терсанг бўлмайдами!” деган жавобни эшитгач, яна бирпас ўтиради. Совиб қолган кабобини яна ўтга қўйдиради-да, қорни тўйгач, атрофга аланглай-аланглай изига қайтади. Бугун ундай бўлмади. Телефон тугмасини босгач, хотиржам ўтираверди.

Орадан ярим соат ўтиб, кабобхона яқинида қора “Прадо” тўхтаб, ундан Иззат тушди. Ўзини хотиржам тутишга уринса-да, атрофига олазарак қараб олишдан тийилмади. Кабобчи йигитнинг саломига алик олиб, “тўртта қўй, жизғанак қилиб юборма, сели билан пишсин, қўлимни ювгунимча жойни ҳам одам-башара қилиб қўй”, деб буюргач, Сардор билан куз уриштириб, кабобхона тўри томон юрди. Кабобхона бировнинг ҳовлисига жойлашган, уртадан тортилган оқ бўз мато девор вазифасини ўтайди, қаровсиз ётган тепа томоннинг ивирсиғини тўсиб туради. Қўл ювиш баҳонасида бўз девор ортига ўтган Иззат энсиз йўлак билан юриб, ҳожатхонага бурилмай, ёндаги эшикни очди. Бу эшик орқа кўчага олиб чиқишини кам одам билади. Шу боис, айвонда ўтирган хонадон эгалари ўтган-кетганларга кўпам эътибор беришмайди.

Кўчага чиққан Иззат атрофга ҳавотир билан қараб олгач, чорраҳа томон юрди. Ўнгга бурилди-да, дарахт панасида турган машинанинг орқа қизил чироклари ёниб-ўчганини кўриб, қадамини тезлатди. Орқа эшикни очиб, ўзини ичкари олиши билан соқолли кишининг норози оҳангдаги овози эшитилди:

– Нега ўзингиз келдингиз?

– Бунака ишда бировга ишонмаган маъкул, – деди Иззат ўзини оқлаб.

– Ишонмаган яхши-ю, бошни қиличга тутиб бермаслик ундан ҳам яхши. Сиз бизга дастёр сифатида керак эмассиз. Хужайинларга ҳамма ҳам ёқавермайди. Сиз ёқибсизми, демак, каллани ишлатишингиз керак. Турт-беш халтача билан битадиган иш бўлса, шунака қилиқ қилсангиз кечириш мумкин эди, – шундай деб пул ўралган халтача узатди. – Бу йўл харажатлари. Мол олиб ўтилган. Бу ёғига йўл топ-тоза бўлиши керак. Молнинг айтилган вақтида, айтилган миқдорида жойида бўлишига бошингиз билан жавоб берасиз. Мен билан боғланишга уринманг. Керак бўлганингизда ўзим топаман сизни. Бугун “Душанбе–Москва” поездига майда курьер чиққан. Бешинчи вагон, ўтгиз иккинчи жой. Мустафошоев. Буни ментларга маълум қилиб қўясиз. Ўша билан овора бўлиб тураверишсин, бу ёғини ўзимиз бошлаб оламиз.

Иззат танбеҳни ҳам эшитди, вазифани ҳам олди, энди ортиқча гап-сузга ҳожат йўқдир, деган хаёлда ўрнидан қўзғалмоқчи эди, соқолли киши билагидан ушлаб, тўхтатди.

– Янги машина муборак бўлсин.

Табрикнинг пичинг оҳангида айтилиши Иззатни ажаблантириб, “қуллук, қуллук”, дейиш билан чекланди.

– Ўзингизни шунчалик қўз-қўз қилишингиз шартми?

– Тушунмадим?

– Нимага тушунмайсиз? Бизнинг ишимизда бунақа дабдаба оёғимиздан чалиши мумкинлигини ҳеч ўйлаб кўрмаганмисиз?

– Нимаси дабдаба? Отчопарда учта дўконим бор, биров ғинг дея олмайди.

– Учта дўконингизга бир ойда учта одам кирадими ё йўқми? Учта дўконнинг даромади уч оёқли велосипед олишга етадими ё йўқми?

– Жуда ерга кориштириб юборманг, бунақа машина битта менда эмас-ку?

– Туғри, битта сизда эмас. Ён кушнингиз профессорми? Уникада “Прадо” куринмади. Йигирма беш йиллик “Москвич” турибди.

– Шуни ҳам биласизми? Орқадаги кушнимникада учта “Мерс” тургани-чи?

– Ана энди ўзингизга келдингиз! “Москвич”ни менсимайсиз, “Мерс”дан эса қурқмайсиз. Агар орқадаги кушнингизга ҳовлиси торлик қилса, профессорни суролмайди, сизни тепиб қолади. Орқа-олдингизга қараб яшамасангиз, биздан ранжиб юрманг. Тепки еб, бурнингиз қонаганида биз сизни танимаймиз.

Соқолли киши “гап тамом”, дегандай унинг биланини кўйиб юборди. Буларга хизмат қилавермай, ўзи мустақил иш бошлашни мўлжаллаётган Иззатнинг бу гапларга эътироз қилишга журъати етмади. Муте ҳолида машинадан тушиб, шошилганича изига кайтди. “Қулини ювиб”, тугунчани қулгикка уриб, кунгли ёришган киши кийёфасида кабобчига яқинлашди:

– Бугун арининг ини бузилганми, бунча шовкин. Кабобни иккита нон орасига кўйиб ура. Уйда кенна-йинг билан улфатчилик қила қоламан, – деди.

Кабобчи вазифани тезгина бажаргач, машинаси томон юрди. Бу орада Сардор ҳам ўрнидан турди. Унинг ним қоронғи кучада машинага чакқонлик билан чиқиб олганини ҳеч ким сезмади.

– Нима дейсан? – деди Иззат машина ўрнидан қўзғалгач.

– Битта ошнамни айтувдим. Рози бўлди, нима қилай?

– Нима қилишни билмайсанми? Бошлайвер.

Икки чорраҳадан утилгач, Иззат машинани тўхтатди-да, кабоб ўралган халтачани Сардорга узатди. Сардор раҳмат айтганича тушиб қолди.

Хўжайин “нима қилишни ўзинг биласан”, деди. Ҳа, билади. Кейин балога қолишини ҳам билади. Мана шу унинг учун оғрикли муаммо эди.

Қамбар бунақа иш тез битмаслигини билса ҳам, эртасига Сардордан дарак бўлмагач, бетокагланди. Кучада санқиб юргиси келмади. Уйда онасининг маъюс чехрасига қараш, опасининг синиқ овозини эшитиш ҳам оғир эди. Шифохонага бориб, отаси билан бир оз гаплашиб утирди, врачнинг умидли сўзларидан кўнгли равшанлашди. Окшомда Сардор кўнғирок қилиб, учрашув жойини билдиргач, зулмат чодирини остидаги ҳаётида чироқ ёнгандай бўлди. Қандолатхонага етиб келган Қамбарни қора “Нексия” ёнида керилиб турган Сардор машина калитини бармоғида айлантириб уйнаганича ишшайиб қарши олди.

– Зур-ку, янги олдингми? – деди Қамбар қуриша туриб.

– Шунақа деса ҳам бўлади. Ҳозирча хўжайинники. Ишни бошлаб юборганингдан кейин “БМВ” ўзинингники бўлади, буниси менга тегади.

– Ишни қачон бошлар эканман?

– Ҳозир. Фақат майдароғидан бошлаб турасан. Катта иш сал кейинроқ бўлади.

Сардор шундай деб атрофга олазарак қараб олгач, машинанинг орқа эшигини очди. Ўриндикдаги тўртта чиройли қутиларни кўрсатиб:

– Шуларни кечгача ширинхўрларга етказасан. Пулни ўзлари билиб беришади. Ишни битириб, ўзимизнинг ресторанга бораверасан, ўша ерда кутиб ўтираман, – деди.

Қамбар қутиларни машинасига олгач, Сардор унинг қўлига манзиллар ёзилган бир парча қоғоз тутди-да, чўнтагига иккита оқ елим халтача солиб қўйди. Қамбарнинг “бу нима?” деган савол назарига “ширинхўрларнинг иштаҳаси очилиб кетган бўлса, қўшимча берарсан”, деб қўйди.

Қамбар қоғоздаги манзилларга қараб, кимникига олдин, кимникига охири боришни белгилаб олгач, йўлга тушди. Биринчи уй кўнғироғини босганда домофондан “ким?” деган овоз ҳам эшитилмади.

Эшик очилиб, ўрта ёш киши кўришиб, “кимсиз, нима керак?” ҳам демади. Худди икки соқов одам учрашиб қолгандек, Қамбар торт солинган қутини берди. У киши эса чўнтагидан пул солинган хатжилд олиб узатди. Салом-алик ҳам, хайр-хўш ҳам бўлмаганидан Қамбар айтирли ажабланмади. “Буларнинг қондаси шунақадир-да”, деб қўя қолди. Иккинчи уй эгаси соқов эмас экан, эшикни очди-ю, “Э бормисиз, ошнажон, сизни толқон еб сувга юбориш керак экан-ку, томоқлар тақиллаб кетди”, деб кутиб олди. Олди-берди аввалгиси каби гап-сўзсиз бўлди. Учинчи уй эшигини очган ўрта ёш, туладан келган хотин “Кимсиз? Нима керак?” демади-ю, лекин шу саволни англатувчи назар билан бошдан-оёқ синчиклаб разм солди-да, “ярим соат кечикдингиз”, деб тўнғиллади. Қамбар жавоб беришга улгурмади, хотин “яна битта қути бўлиши керак, унисини ҳам олиб, орқамдан юринг”, деб ичкарига йўл бошлади. Қамбар амрни бажариб, икки қутини авайлаб кўтарганича унга эргашди. Уч қаватли ҳашамдор уйнинг катта хонаси бўш эди. Хотин “ошхонага кирамиз”, деб унгадаги зина томон бурилди. Лекин зинадан кўтарилмай, ёндаги эшикни очди. Қамбар остона ҳатлаши билан бўйнига тўппончанинг совуқ оғзи тиралиб, “қимирлама, қочишни хаёлингга ҳам келтирма”, деган зардали буйрукни эшитди-ю, довдираб қолди. Ун беш-йигирма одам бемалол овқатланиши мумкин бўлган кенг ошхонанинг дераза томонида уч йигит қўлларини кўтарганича деворга пешоналарини тираб туришган эди. Улардан сал нарида ўрта яшар икки киши Қамбарга хайрон тарзда тикилиб қолишганди. Турдан эса калдирғоч мўйловли башанг йигит жой олган, орқа томонида эса юзларига никоб таккан тўрт барзанги йигит ҳамлага шай турарди.

– Ниҳоят келдимиз? Жамоа жамми? – деди мўйловли йигит, бармоқлари билан стол устини чертиб-чертиб қўйиб. Кейин Қамбарга буюрди: – Секин-

секин юриб келиб, қўлингдагини стол устига қўй, – Қамбар буйрукни бажаргач, четдаги икки кишига қаради: – Холислар, яқинроқ келиб, диққат билан кузатинглар.

“Холис” деб аталган икки гувоҳ истамайгина қадам босиб, столга яқинлашди.

– Олиб келган тортингни оч, қанақалигини кўрайлик, – деб буюрди мўйловли йигит.

Қамбар бу амрни ҳам итоат билан бажарди, кутининг қопқоғини олди. Чиройининг ўзиёқ иштаха очадиган тортнинг ёқимли ҳиди таралди.

– Бизга кутининг тагини кўрсат.

Қамбар торт остидаги юпка қоғозни авайлаб ушлаб, кутарди. Шунда мўйловли йигит туриб, кутига яқинлашди-да, оқ елим халтачаларни кўриб, хуштак чалиб қўйди.

– Иккинчисини ҳам оч.

Икинчисида ҳам шу манзара кўрилди.

– Холислар, сиз ҳар қутида бештадан, жами унта халтачада афюн моддасини кўриб турибсиз.

Мўйловли йигит чунтагидан буклама пичоқчани олиб очди-да, елим халтачадан бирини олиб тилди. Кейин пичоқча учида оқ кукундан олиб, тилига теккизиб татиди.

– Худди ўзи! Лейтенант, баённома ёз, холислар қўл қўйиб беришади.

Қамбарнинг бўйнига туппонча тираган йигит, стулга ўтириб, баённома ёза бошлади. Мўйловли йигит эса, қўлларини кутариб турганларга яқинлашиб буюрди:

– Ўғирилларинг! – Амр шу оннинг ўзида бажарилди. – Қараларинг, танийсанларми буни?

– Таниймиз, – деди уларнинг бири, ўйлаб ҳам кўрмай.

– Ким бу?

– Отини билмаймиз. Ҳар уч кунда дори олиб келади.

– Эшитдингми? – деди мўйловли йигит Қамбарга тик қараб. – Сен-чи, буларни танийсанми?

– Танайман, биринчи келишим.

– Ҳа, албатта: биринчи келишинг, тортнинг тагида нима борлигини ҳам билмагансан. Танишинг, шуни оғайнимникига ташлаб ўт, деб илтимос қилган, шундайми?

– Ҳа, шунака бўлвди.

– Ишондим. Фақат торт бериб юборган ўша ошнангни айтсанг, бўлди, тўрт томонинг қибла!

– Булар алдашпти, мен биринчи марта келишим.

– Эшитдиларингми, алдаётган эмишсанлар? – деди мўйловли йигит пичинг билан.

– Ўзи алдаётибди.

– Ўн кун олдин ҳам келганмидим? – деди Қамбар бўғилиб.

– Келгансан, ундан олдин ҳам келгансан!

– Ана, эшитдингларми, – деди Қамбар гувоҳларга қараб, – алдашпти! Ўн кун олдин мен Зангиотадаги камокхонада утирувдим.

– Сен баённомага буларнинг таниганини ёзсанг бўлди, қолганини прокурор аниқлаштириб олади, – деди мўйловли йигит лейтенантга. Кейин никобдиларга юзланди: – Буни олиб чиқларинг!

Буйрукка муштоқ йигитлардан бири Қамбарнинг қўлини орқасига қайириб кишан солди, иккинчиси бошига халта кийгизиб, судради.

Қамбар бу иш билан шуғулланишга аҳд қилганида оқибат ҳақида ҳам ўйлаб кўрган эди. Фақат... биринчи қадамдаёқ қоқилиб, йиқилишини кутмаганди. Нима бу? Тасодифми ё қора қисматининг навбатдаги ўйиними? Машинада қаергадир олиб кетилаётган Қамбар ўзининг бошига тушажак ғавғолар ҳақида эмас, уйга шумхабар етиб боргач бошланадиган фожиялар ҳақида ўйлаб эзиларди. Жони қилқўприкда илиниб турган отасининг юраги бу даҳшатга дош бера олмайди. Онасининг чидashi ҳам кийин... Қамбар

камок азобларига-ку чидар, бироқ фарзандлик бурчини бажариш шарафига етмоқлик урнига ота ва онанинг ажалидан илгарирок жон беришига сабабчи бўлиб қолгани ўла-ўлгунича уни виждон азоби билан қийнар...

Бошига халта кийгизилган Қамбарни етаклаб, туртиб-туртиб, қандайдир иморатнинг ертўласига олиб тушишди. Бошидаги халта олинганида кўзига кучли нур тушиб, юмиб олди.

– Мен прокуратуранинг алоҳида муҳим ишлар билан шуғулланувчи терговчиси Сокиевман.

Қамбар бу овозни эшитиб, кўзларини очди. Лекин чироқ нури ўзига қаратилгани сабабли, рўпарасида утирган овоз эгасини кўра олмади. “Милиция шуғулланадиган кичкина иш нега прокуратурага оширилибди, яна “алоҳида муҳим ишлар бўйича...” – деб ўйлади Қамбар.

– Сиз катта миқдорда наркотик моддалар сотиш билан шуғулланишда айбланасиз. Сиз жиноят устида қўлга олингансиз, далиллар етарли, гувоҳларнинг кўрсатмалари ҳам бор. Биринчи жиноятингиз эҳтиётсизлик оқибатидаги қотиллик бўлса, бунисида “эҳтиётсизлик” деган юмшатувчи омил йўқ. Қасддан қилинган жиноятлар сарасига киради. Лекин... сизга имкон беришимиз мумкин. Биз билан ҳамкорлик қилсангиз, ҳукм юмшоқроқ бўлади. Сиз оддий дастёрсиз, майда балиқсиз, биламиз. Бизга наҳанглар керак. Уларнинг кимлигини айтсангиз, шаҳардан чиқиб кетмаслик ҳақида битта тилхат ёзиб берасиз-у, уйингизга кетаверасиз. Келишдикми?

– Агар тортнинг тагида қорадори борлигини билганимда сизлар билан жон-жон деб ҳамкорлик қилган бўлардим, – деди Қамбар.

– Менинг раҳматли устозим “камоқхона тупроғини ялаган одам билан келишиш жуда қийин бўлади, шунинг учун гапни чўзма”, деб насиҳат қилиб кетган эдилар. Мен уч марта сўрамайман, ўйлаб кўришингга икки дақиқа вақт бераман, бир дақиқа ўтди. Ҳуш?

Овоздаги пўписа оҳанги, дарров сенсирашга ўтиш кийноқларнинг бошланишига ишора эканини Қамбар биларди. Шу боис ё бикинга, ё бўйинга тушадиган муштга узини ҳозирлади. Лекин униси ҳам, буниси ҳам бўлмади, бошига елимхалта кийгизилиб, бўғилди. Нафаси қайтиб, типирчилай бошлаганида халта кутарилди. У бир-икки чуқур-чуқур нафас олгач, яна бўғилди. Бу кийнок туртинчи марта такрорланганида кўзлари олайиб, бақувват гавдаси шалпайиб қолди.

– Ҳеч бўлмаганда икки кишини айтасан: тортни сенга ким берди, у қорадорини кимдан олган? Катталарини билмаслигинг мумкин. Лекин шу иккитасини аниқ биласан.

– Қандолатхонага ишга кирмоқчи эдим...

– Шунақами? Хуш, сени ким ишга олмоқчи эди? Тортни қўлингга ким тутқазди?

– Отини билмайман... Сочлари оқарган бир одам эди.

– Сочлари окмиди? Жуда сергак экансан-ку? Чап юзида тиртиғи бормиди?

– Унисига эътибор қилмабман.

– Эътибор қилганингда Ҳаким чақ-чакни таниган бўлардинг. Эсингдами? Унинг ҳам сочлари оқ эди. Қамоқхонада апоқ-чапоқ юрган экансанми?

– Қурсам салом берардим, бошқа пайтда ишим йўқ эди. Отам тенги одам билан қанақасига апоқ-чапоқ юраман?

– Отанг тенги эмас, сендан ўн икки ёш катта. Му-чалларинг бир – илон! Ҳаким чақ-чаққа дастёрлик қилганингни ҳам тан олмайсанми?

– Қанақа дастёрлик?

– Ҳаким чақ-чакнинг зонада нима иш қилишини билмасмидинг? Ташқаридан ким қорадори олиб киради, ким таркатади, буни ҳам билмагансан, а?

Қамбар жавоб беришга улгурмади. Бошига яна халта кийгизилди. Бу ҳам камлик қилиб, икки биллагини икки панжа қаттиқ қисди, сўнг тирноғи ора-

сига игна санчилди. Азобга чидолмай додлаган эди, бақирғини халта ютди. Бу ёкдагиларга хириллашга ўхшаган хунук овоз эшитилди. Иккинчи бармоқка игна санчилганда ҳушидан кетди.

Қанча вақт беҳуш ётганини билмади. Узига келиб, кузларини очганда рупарасидаги уткир нур йуқолган, хона тепасидаги чирок хира нур таратиб турарди. Ён-атрофига аланглаб, қаерда ётганини фаҳм эта олмади. Фақат бу хонанинг тергов қилинадиган жой эмаслигини фарқлади, холос. Бир оз ҳаракатсиз ётгач, қаддини тиклади. Упкаси шишгандай, нафас олиши оғир эди. Игна санчилган бармоқлар эзиб оғрирди. Томоғи қуриб, сув ичгиси келди. Стол устидаги бир литрли елим шишада ярим ичилган сувни қуриб, уша томон сурилди. Ютоқиб-ютоқиб ичди, беш-олти ютим ичгач, сувнинг шурлигини сезиб, кунгли айниганича тупуриб юборди. Жигилдонидан ўтиб улгурган намақоб ичини куйдира бошлаган пайтда эшик очилиб, бир одам кириб келди. Қамбарнинг тепасига келиб, унга бепи-санд қараб турди. Кейин қулидаги ярим литрли елим шиша қопқоғини очиши билан сувнинг гази виширлаб чиқди. У сувга хавас билан тикилиб тургач, лабига олиб бориб, Қамбардан кўз узмаганича шошилмай ича бошлади. Қамбарнинг ичи баттар куйди. Лабини беихтиёр ялаб куйди.

– Чанқадингми? – деди, масхараомуз оҳангда. – Устозим “ўзингга яқинларнинг чанқоғини қондир”, деб васият қилган. Афсуски, сен менга яқин бўлгинг келмаяпти, ўзингдан упкала.

Қамбар тепасида турган одамни овозидан таниди. Ўзини прокуратура терговчиси деб танитган одам, энди сувни Қамбардан бир қулоқ нарига жилдиратиб туқа бошлади. Булоқдан тошиб, жилғада шошаётган сувнинг овози киши дилини яйратади. Тўкилаётган сувнинг бу жилдираши эса, гуё тигга айланиб, Қамбарнинг вужудини тила кетди.

Терговчи сувни тукиб бўлгач, буш идишни Қам-

барнинг олдига ташлаб, “урнингдан тур!” деб буюрди. Қамбар кийнокнинг темир тирноклари билан таталаётган руҳ азобини ҳам, бадан азобини ҳам енгиб, каддини ростлади.

– Қара, буларни танийсанми? – деди терговчи уни столга рупара қилиб. Стол устига бир нечта сурат ёйиб қуйилган эди. Қамбар бир қарашда Сардорни таниди, бошқаларни танимаса ҳам, эсламокчи бўлгандай тикилиб тураверди.

– Қайси бирини танидинг?

– Танимадим.

– Биронтасини ҳам танитайсанми?

– Танимадим...

– Сенга чиппа-чин ишондим. Ҳатто мана бу одамни, – терговчи шундай деб Сардорнинг суратини ажратиб, четга сурди, – танимаслигинг ҳам тўғри. Чунки сен у билан бир мактабда, бир синфда ўқиганинг билан ун йил давомида бир марта ҳам курмагансан. Лекин унинг хотираси яхши экан, сени дарров таниди.

– Узр... хона қоронғилик қилди... бу суратлар орасида яхши қарамабман. Сизни алдамоқчи эмасдим.

– Узринг қабул. Сен жуда самимий йигит экансан, алдамайсан, лақиллатмайсан, – деди терговчи пичинг билан. – “Қорадори ишларини Сардор билан бирга қилмаганмиз”, десанг ҳам ишонавераман.

– Қорадорига аралашмаганман. Бировга сотмаганман. Узим озгина-озгина олиб турардим. Қамокда шу палакатни орттириб олганман.

– Олдинги камалганингда терговчи сени урганмиди?

– Йук. Нима эди?

– Ўшанда яхшилаб урганида ҳозир мени лақиллатишдан ўзингни сал бўлса-да, тийиб турардинг. Сен ёш бола эмассан, экспертиза тилга кирганида ёлғонларинг пешонангга тамға бўлиб урилишини биласан. Ҳушсиз ётганингда қон олиб, текширилди. Башарангга қараган одам сени бу даражада аҳмоқ деб

уйламайди. Қони таркибида корадори булмаган одам узини гиёҳванд деса қайси довдир ишониши керак?

– Қамоқдан чиқишдан олдин ташлаган эдим.

– Тирноқларинг орасидаги, чўнтагингдаги зарралар ҳам уч-турт ҳафта олдингими? Менга кара, бойвачча, тилинг билан тан олмасанг ҳам жиноятинг далиллар билан исботини топди. Жазони енгиллатиш учун имкон бермоқчи эдим. Аслида сендақаларга бундай имкон бермаслик керак. Агар ўлим жазоси бекор қилинмаганида сени фақат шу модда билан айблаган булардим. Сенларни отган ижрочи эса савобга қоларди, – терговчи шундай деб жойига утиб утирди. Қамбар эса оёқларидаги енгил титроқни енгиб, тик тураверди. Терговчи стол устидаги суратларни тўплаб, четга суриб қўйгач, лабига сигарет кистириб тутатдида, тутун орасидан айбланувчига караганича давом этди: – Сен шунчаки дастёр эмассан. Оғайнинг Сардор “мени бу ишга Қамбар тортган”, деб курсатма берди. Қайси бирларингнинг гапларинг тўғри? Икковингни юзлаштиргунимча шунини ҳам уйлаб қўй.

Терговчи чиқиб кетди. Ҳолсизланган Қамбар деворга суяниб утирди. Орқасини бетоннинг муздек тили чакмади. Деворга юмшоқ қоғоз ёпиштирилганини англади. Бу жойнинг қамоқ камераси эмаслигига тўла ишонч ҳосил қилди. Оёқ ости ҳам бетон эмас, палос тушалганига энди эътибор берди. Терговчи ташлаган идишни олиб, “юки қолгандир”, деган умидда лабига тутди. Бир-икки томчи сув унга обихаёт бўлиб туюлди.

“Осмон узок, ер қаттиқ” деганлари шуми? Чорасизлигим аниқ, – деб уйланди у тамшаниб. – Улиб улолмаман, яшаб яшолмайман. “Ёмонларни ер ҳам бағрига сиғдирмайди”, дейишарди. Мен шу қадар ёмонманми? Сардор... Сардор... Яна ёлғон гапирдингми? Улиб, кумилганингдан кейин бу тилингни гўрингдаги қуртлар ҳам ейишга ҳазар қилишар?.. Сардорни ёмонлаяпманми? Унинг қанақалигини олдинлари бил-

масмидим? У ёмон-у, ёмонлигини била туриб якинлашган мен яхшиманми? Қамокдан чиқиб курганимда кўзимга бошқача кўринган эди-ку? Нега дарров узгардим? Қанақа афсуни билан аклимни олди?”

Терговчи кириб, яна унинг рупарасида тухтади. Қамбарга тепкилаш бошланадигандай туюлиб, букчайиб олди. Терговчи тепмади.

– Тур ўрнингдан! – деб бақирди. Қамбар қаддини ростлагач, унга янада якин келди: – Ўйлаб кўрдингми? Жиноятнингни тан оласанми, шерикларингни айтасанми?

Жуда якин келиб бақиргани учун Қамбарнинг бетига тупуклари сачраб, унинг кўнглини беҳузур қилди. Шу пайт эшик очилиб, бир одам терговчига қоғоз узатди.

– Нима бу? – деб жеркиди терговчи.

– Ўртоқ майор, экспертиза хулосалари.

Терговчи қоғозни чироқ нурига тутиб кўз югуртирди. Қамбар эса кириб келган кишининг мурожаатига диққат қилди: “Ўртоқ майор” дедими? Прокуратура терговчиси майор буларканми?”

– Қизик... қизик... шерикларинг отни мендан олдин камчилашибди-да... Экспертизани сотиб олишган, бошқа гап йўқ! Тортнинг тагидаги халтачаларда афюн эмас, оддий чой содаси эмиш? Сен шунга ишонасанми? Тортнинг тагига нима учун сода ташлаб қўйишибди? Тортни еб булиб, оғзини чайқаш учунми? Яхши, бу сафар осон кутулиб қолганга ўхшаяпсан. Лекин чангалимни этагингдан олмайман. Бир кунмас-бир кун яна келасан бу ерга!

Терговчи шундай деб шарт бурилиб эшик томон юрди. Остонага етганда қоғоз берган кишига қараб: “Жойига олиб бориб қўйларинг. Қандай олиб келган бўлсаларинг, ушандай иззат билан олиб бориб ташлаларинг”, деди. У чиқиб кетиши билан икки киши кириб, бири Қамбарнинг кўлларини оркасига қайириб кишанлади, иккинчиси бошига халта кийгазди-да, туртиб-туртиб юкорига йўл бошлади.

Машина қандайдир жойда тухтагач, кишанни ечиб, эшикни очдилар-да, Қамбарни итариб туширдилар. Қамбар йиқилмади. Тиззаси билан тушиб, чуқкалаб қолди. Машина юриб кетгач, бошидаги халтани олиб ташлади. Чирокларнинг нурида ғира-шира ёришиб турган куча кимсасиз эди. Узидан беш қадам нарида машинасини кўрди. Торт олиб келган пайтда қаерда тухтатган бўлса, машинаси худди уша урнида турарди. Қулини беихтиёр чўнтагига солди. Машина калити билан бирга елим халта чиқди. Халтачани йиртиб, оқ кукунни тили учига теккизди. Чой содасининг таъмини сизди. Сардорни буралаб сўка бошлаганида “Эшакни йўқласанг қулоғи кўринади”, деганларидек, телефони жиринглади. Рақамга қаради: Сардор. Боғланишни истамади.

“Телефонимга ҳам, машина калитига ҳам тегишмади... Шу аҳмоқ томоша керак эканми?” – деб уйлаб, яна сўкинди.

Телефон такрор ва такрор жиринглайвергач, тугмачасини босиб, қулоғига тутди:

– Қамбар оғайни, хит қилиб юбординг-ку? Қаердасан? – деди Сардор ҳовлиқиб.

– Узинг қаердасан? – деди Қамбар ғижиниб.

– Қаерда кутишимни айтувдим-ку, тез кел, яхши гаплар бор.

Ғазаб оташида ёнаётган Қамбар “Яхши гаплар менда ҳам бор, ҳозир бориб онангни курсатаман”, деб уйлаб, машинасига утирди.

Ресторанда одам сийрак, шовкин эса авжида эди. Сардор уни алоҳида безатилган хонада кутиб олди. Қамбарнинг вазоҳатини кўриб, қурққанидан тисланди.

– Қаердасан, деб сўрадингми? Қаердалигимни билмасмидинг?!

Қамбар унинг кекирдагини узиб олмоқчи бўлгандай қўл чўзди. Сардор бу ҳамлага чап бериб, унинг билагини иккала қули билан маҳкам ушлади.

– Ҳовликмасанг-чи! – деди зарда билан. – Олдин гапни эшит, кейин бурдалаб ташларсан.

Қамбар қўлини бир силтаб тортиб олди-да, кадаҳни арокка тулдириб сипкорди.

– Қани, гапир-чи, гапингни, – деди чукур нафас олиб.

– Кеча шу ерда кутиб утирувдим. Қўнғироқ килиб, қўлга тушиб колганигни айтишди.

– Шунақами? Қўлга тушишим кераклигини сен билмасмидинг?

– Мен қанақасига биламан? Менга нима дейишган бўлишса, шуни қилдим.

– Қўлга тушганимни билиб нима қилдинг? Уйимдагилардан суюнчи олдингми?

– Сен мени аҳмоқ дейсан-у, лекин каллам жойида. Укангга қўнғироқ килиб, “икки кунга Қўқонга кетди”, дедим.

– Кейин-чи? Мени кутқариб олиш учун югур-югурни бошладингми?

– Йўқ. Менга “жим утир”, дейишди. Кутдим. Нима қилишни уларнинг ўзи билади.

– Шу гапларингга ишонайми? – Қамбар яна арок қуйиб симирди. – Чунтагимга сода солиб қуйганигни ҳам билмасмидинг?

– Уними... билардим, – Сардор чунтагидан елим халтачалар чиқариб кўрсатди. – Менинг ёнимда ҳам шунақаси юради доим. “Хит”нинг қўлига тушиб колсам, қутулиш осон бўлади. Каллангни ишлатгин: чунтагингга минг долларлик мол солиб қўйиш керакмиди?

– Нега мени... – Қамбар “қийнашди”, демокчи эди, хотинларга ўхшаб ҳасрат қилаётгандай бўлиб, ўзини тийди, кейин бошқа сўз айтди: – аҳмоқ қилишди. Хўжайинларинг сенга ишонишмайдими?

– Ишонишади... Лекин бу ишимизда “ишончга ишонмаслик керак” деган қоида юради. Охиригача эшит, хуллас, кечаси билан ухламай кутдим. Кунду-

зи довдираб жинни булиб қолай дедим. Бир соат олдин, “ошнанг кутулди, суюнчисига зиёфат қил”, деб кунғироқ қилишди. Бир соатдан бери сенга телефон килавериб хунобим ошиб кетди.

– Факат “зиёфат қил”, дейишдими? Синовдан утди ё утмади, дейишмадими?

Сардор бу саволга жавоб бермай, қадахга ароқ куйиб, тик турганича шошилмасдан симирди.

– “Зиёфат қил”, деганлари дастурхонимиз атрофидан жой олганингни билдиради. Утир. Икки соат вақтимиз бор. Шеф сени кўрмоқчи.

– Шефинг ким? – деди Қамбар утиргач.

– Икки соатдан кейин биласан. Қоринни тўйдиргин-у, бошқа ичма. Бир кунлик ҳовурингни чиқаришинг учун хушхабар тайёрлаб куйганман.

Сардор тақиклаганига карамай, Қамбар яна бир куйиб ичди-да, лабини кафтига артиб сўради:

– Қанақа хушхабар?

– Нилуни соғинган бўлсанг, кичик залда утирибди.

– Қайси Нилу?

– Нилуфаринг нечта эди?

Қамбар унга “билмасмидинг?” деган маънода аламли боқди. Кейин синик овозда деди:

– Мен уни унутворганман...

Унутиш осон экан-да?! Унутмоқ – ўлмоқ эканини ким билмайди? Эҳтимол, қизнинг шахло кўзларини унутиш мумкиндир... Эҳтимол, қизнинг нозли карашмасини хотирасидан учириб ташлаш осондир... Эҳтимол, кулгиси жаранги ҳам унутилди... Лекин... маҳкамада, тақдири ҳал этилаётган дамда бу қизнинг индамай туриши... Қамокдалигида икки кишидан қасос олишни истарди. Бири – Сардор эди, айбини унутиб туришга мажбурлиги камлик қилиб, тақдирни унга боғлапти. Иккинчиси – Нилуфар... Севги оташи билан қалбини оловлатган қиз. Ундан қандай ўч олиш мумкин? Бу Қамбарнинг юраги тубига кўмиб куйилган ният... Қамбарнинг юрагидаги бу дардни ҳеч

нима ололмайди – танидан жон чиксагина кунглидан бу армон чиқади, булмаса йук...

– Бекор қиласан. Эрга тегиб, уч ойдан кейин ажрашган, – деди Сардор. – Чикиб кара, қаймоқдай бўлиб утирибди. Унда ҳаққинг бор. “Унутворганман”, деб хотинчалишлик қилма. Хоҳласанг, тиззангга утказиб эркалат, оёғинг остига ташлаб хорласанг ҳам ҳақинг бор. Сенинг урнингда булган ҳар қандай эркак шундай қилади.

Хизматчи ховури чикиб турган таомни келтириб кўйди. Сардор иштаха билан тановул қилишни бошлади. Қамбар пичоқ учида гуштдан бир тишлам кесиб олди-ю, томоғи бўғилди. Қулидаги пичоқ билан санчқини стол устига ташлаб урнидан турди-да, кичик зал томон юрди.

Йигирмага яқин эркагу хотиндан иборат хушчакчак даврада утирган Нилуфарни бир қарашдаёк топди. Уни кўрди-ю, урнидан туриб, бу томон кадам босишга мажбур этган зардаси сусайди. Давра томон юришни истамай қолди. Хотирасининг кабристонига кўмилган воқеалар қиёмат кичқириғи булмаса-да, бош кутараётган эди...

Унга соядек эргашиб келган Сардор, елкасига аста туртди:

– Бор, уйинга торт, – деди шумлик билан. – Суюк дориларга “ичишдан олдин чайқатиб олинг”, деган ёзувни ўқиганмисан, уйин шунақа чайқатиш бўлади. Ҳозир пайти келди, белидан ушлаб бир чайқатиб ол, кейин кунглинг тусаган пайтда ичаверасан. Бор.

Қамбар “калланг жойидами?” деган маънода унга норози қиёфада қараб олди. Сардор бу нигоҳга аҳамият бермай, иккинчи марта туртиб кўйгач, давра томон юрди. Европанинг майин куйига монанд кучоқлашиб ракс тушаётган беш жуфт йигит-қизни оралаб ўтиб, Нилуфарга яқинлашди. Қиз уни кўриши билан ранги оқариб кетди.

Нилуфар Қамбарнинг озодликка чиққанини эшитган, хатто у билан учрашишга ҳозирланган эди. Лекин

айни шу куни, айна шу ерда учрашишини кутмаганди. Қамбар айрилик, хижрон ва алам даштларини ошиб келган бечора кўринишида эмас, севганига етишган бахтиёр йигитнинг кулимсираши билан рупара бўлди унга. Кулимсираш Қамбарнинг юзидагина зоҳир эди. Нигоҳи юрагидаги зардобни ошкор қилиб турганини киз бир қарашдаёқ сизди.

– Сизни уйинга таклиф қилсам майлими? – деди Қамбар.

Ҳилм ва лутф ила таклиф қилмоқчи эди, овозидаги энгил титрокни ўзи ҳам кутмагани учун унғайсизланди. Нилуфар давра аҳлига чўчибгина бир қараб олгач, ихтиёрсиз равишда ўрнидан туриб, ўртага чиқди. Қамбар, дўсти ўргатганига амал қилмади, қизнинг белидан эмас, икки елкасидан ушлади. Бошқа жуфтликлар каби бадан баданга тегмади. Бундай яқинликни иккови ҳам истамади. Нилуфар бошини эгиб, ерга қараб олди. “Бекор қилдим”, деб ўйлади Қамбар. Қизнинг энгил титраётган елкаларидан қўлларини олиб, изига қайтиш истаги уйғонди. Нилуфарнинг назарида йигит қафтига чўғ боғлаб олгандай эди, елкалари куйгандай бўлиб, юлкиниб чиқиб, қочиб кетгиси келди. Бироқ... Иккови ўз хоҳишларига зид равишда куйга монанд тебраниб тураверишди.

– Уйингизга бориб, кечирим сўрамоқчи эдим, – деди Нилуфар, унга қарашга журъати етмай.

– Нега кечирим сўрайсиз, сизда айб йўқ.

– Айбимни ўзим биламан. Терговчи “шундай-шундай курсатма берсанг иши осон бўлади, бир ойда чиқади”, деганига ишонибман.

– Ўтган иш ўтиб кетди. Кимдандир эшитган эдим: шўрпешонага таталаб ёзилган ёзувни биров учира олмас экан... – Нилуфар бошини кутариб унга бир қараб олди. Қамбар эса бу мавзуни давом эттиришни истамай гапни бурди: – Зиёфатинглар роса қизияпти, кимнинг туғилган куни?

– Бу... бировнинг туғилган куни эмас, мен ишлаётган фирма тузилганига бугун уч йил тулибди... Шунга йиғилувдик...

– Ошналар билан улфатчилик қилиб утиргандим, бирдан шу томонда қуёш чараклаб кетди, карасам... сиз экансиз...

Севгининг тотли дамларида Қамбар уни эркалаб, “сиз менинг қуёшимсиз” дерди. Ҳозир қиз шуни эслаб енгил энтикди. Қамбар уни аста ўзи томон тортди. Нилуфар бундан чучиб, “керакмас” деган маънода хуркак нигоҳини кадади-да, ялинди:

– Илтимос, кейинрок қуришайлик...

– Яхши таклиф... тахминан неча йилдан кейин? – деди Қамбар шумлик билан.

Қиз афсус билан бош чайкади:

– Унақа деманг... телефонингизни айтинг, ўзим кўнғирок қиламан...

Қамбар айтгач, қиз “рахмат” айтди-ю куй тугаши-ни кутмай, раксни бас қилиб, изига қайтди. Бу ҳолни кутмаган Қамбар ғуддайганича туриб қолди. Зиёфат аҳли ўзи билан ўзи овора эди, биров унга қарамаётган бўлса-да, ғашланиб, сукинганича залдан чиқиб кетди.

Сардор уни ажабланиш билан кутиб олди.

– Ие, дарров бўлдими? Ошни бошлаб дамладингми?

– Ишинг бўлмасин. Қачон кетамиз?

– Яна озгина вақт бор. Утир, ховурингни бос.

Сардор ховур босишни таклиф қилган бўлса-да, ароқни четга суриб қўйди. Яна бир соатча ўтириш ач, кўчага чиқишди.

– Яна валдираб ўтирма, – деди Сардор машинага ўтиргач. – Хужайин майда гапларни ёқтирмайди. Ё бошни силайди, ё каллани олади, шунақа тоифа у одам. Кўзлари кўз эмас, рентгеннинг ўзи. Уни алдайдиган одам ҳали дунёга келмаган. Қўлига нечта одам қарамлигини ўзимам билмайман. Боя “сенга ишонишмайдами?” деб суровдинг. Ишонишини билмайман-у,

лекин менга меҳри тушиб қолган, шунинг учун сени ўзи кўриб, гаплашмоқчи. Қанча кам гапирсанг, шунча яхши.

– Унда мени соқов деб таништирсанг бўларкан.

– Мана шунақа қалампирли гапларингни бугунча йиғиштириб тур.

Машина манзилга етай деганда Сардор телефон тугмачасини босиб, жавоб эшитилиши билан “келдик” деб кўйди. Ҳашаматли иморатга яқинлашганлари ҳамон дарвоза тепага кўтарилди. Машина ичкари кириб, камбағалнинг ҳовлисидек келадиган кенг дарвозахонада тўхташи ҳамон тўрт барваста йигит кўринди. Машинадан тушишлари билан, уларни тинтиб кўришгандан сўнг, ҳовли этагидаги уй томон бошлашди. Кенг ва шинам уйга киришгач, бу ердаги икки йигит уларни қайтадан тинтиб кўрди. Сўнг уларнинг бири чоғроқ хонага бошлаб кирди. Дераза ёнида турган мошгуруч соқолли киши ўгирилиб, Қамбарга тикилиб қолди. Саломга алик олмади. Арабларнинг оппоқ узун кўйлагини кийиб, бошига оқ тўр дўппи кўндирган одам бу туришида афюнфурушларнинг каттасига эмас, мударрисга ўхшаб кетарди. Қамбар унга таажжуб билан тикилиб, гап бошлашини кутди. Хона соҳиби кенг ёзув столи ортидаги қора чарм қопланган оромкурсига ўтиб чўкиб ўтирди-да, лабига сигра кистириб, совуқ оҳангда сўради:

– Ҳақим чак-чакни билармидинг?

– Танирдим, – деди Қамбар.

– Нега “чак-чак” дейилишини биласанми? Кўзлари ёмон чакчайган у хунасаннинг. Россиядаги зонада ўрислар унга “змеиний глаз” деб лақаб кўйишганди. Ҳеч гаплашдингми у билан?

– Ош-катиқ бўлганим йўғ-у, лекин бир-икки гаплашувдим.

– Нимага ўтирган экан, айтувдими?

– Ўзи айтмаган, бошқалардан эшитганман: ментлар чўнтагига қорадори ташлаб кўйишган экан.

– Зонада ҳам олиб турармиди?

– Курганим йўқ.

– Эшитганинг ҳам йўқми?

– Эшитувдим-у...

Сардор “гапни чузма”, деган маънода туртиб қуйгач, гапи оғзида қолди.

– Нега чайналяпсан? Гапинг ичингда қолса, сасиб кетиши мумкин, айтавер.

– Зонага этап қилинган куним битта ривоят эшитувдим.

– Қизик, қани гапиравер-чи, Сардор, сен туртмай, сал нари тур.

– Битта подшоҳ овда кийикни қувлаётган экан. Кийик бир одамнинг ёнидан қочиб утибди. Кейин подшоҳ келиб у одамдан “кийикни курдингми?” деб сўрабди. У одам: “Кийикни кузларим курди-ю, лекин кузларим гапира олмайди, тилим гапира олади, лекин тилим курмади”, деган экан.

– Оғайнинг сени бекорга мактамаган экан, балосан! “Чак-чак” билан ош-қатик бўлмаганинг яхши. У палид, ўша ерда чириб кетиши керак, – соқолли киши шундай деб барваста йигитга қараб қўйди, қарашнинг маъносини англаган мулозим учта тилла қадахга коньяк қуйиб узатди. – Қани, урисчасига қилиб, танишганимиз учун оламиз. Кимлигимни ошнанг айтгандир. Айтганидан ортиқчасини билишинг шарт эмас.

Ҳожиларнинг оппоқ либосидаги бу одам бир кўтаришда қадахни бушатиб, лабини чапиллатиб қўйди. Қамбар қадахни ушлаганича қотиб тураверди.

– Ҳа, ичмайсанми? – деди мезбон муғамбирлик билан кулимсираб. – Узинг биласан, зўрламайман, чунки мен – ҳожиман! Эшитишимча, сен синовдан ўтганмишсан. Уртоғингни нега сотмадинг? Туғрисини айт, синалаётганингни сезиб қолдингми?

– Туғрисини айтсам... олдинига билмадим. Кейинроқ сездим. Синов бўлмаганида ҳам бировни сотмасдим.

– Дадил гапиряпсан... камалиб чиққан бўлсанг ҳам, милисанинг чиғиригидан утмаганга ўхшайсан. Улар астойдил бурашни бошлашса, онангга уйланишга ҳам рози бўлиб кетасан. Шунинг учун ҳозир катта кетмагин-у... синовлигини қачон сезиб қолдинг?

– Терговчининг хонасига ташлашганида... қамок-хона унақа бўлмайди.

– Шунинг узими?

– Битта юлдузли прокурор майор бўлмайди. “Кичик адлия маслаҳатчиси” дейилади.

Мошгуруч соқолли киши йигитга савол назари билан тикилиб тургач, жилмайди. Синов чоғида йул қўйилган камчиликларни шу одам йигитнинг зийраклигини аниқлаш учун атай жорий қилган эди. Унга билаги кучга тула, лекин калласи буш лаққи эмас, зийрак, ақлли одам керак эди. Рупарасидаги йигитда шу фазилатни кўриб мамнун бўлди, лекин уни мақтамади. Фақат “ич!” деб амр қилди. Ҳозиргина “зурламайман” деган “хожи”нинг бу буйруғини Қамбар ўйлаб ўтирмай бажарди. Янги хўжайинидан фарқли ўларок, лабини чапиллатмади, балки патнисдаги ширинликдан олиб татиди. Мошгуруч соқол унинг ҳар бир ҳаракатини диққат билан кузатгач, муддаога кучди:

– Мени ҳозир тушингда кўряпсан. Бундан буёғига ошнанг орқали гаплашамиз. Мени унутасан, ҳеч қарда кўрмагансан, танимайсан. Мен эсам сени бир дақиқа ҳам унутмайман. Ҳар қадаминг, ҳар гапинг ҳисобда туради. Кўчада қоқилсанг, йиқиласан, бу ишда қоқилсанг – ўласан. Ўлганда ҳам... битта ўзинг ўлмайсан... Оиланг унча катта эмас экан-а?

Бу ишора Қамбарнинг бошига гурзи билан урилгандай бўлди. У қар эмас, бу оламнинг жазолаш усулларини эшитган. Соқолли киши юмшоқ тарзда огоҳлантиргани билан истаган одамнинг уруғини қуритиб юборишга қодир эканини биров айтмаса ҳам, Қамбар билиб турарди. Шу сабабли оиланинг тилга олиниши оилани қириб ташлаш ҳақидаги ҳукм бўлиб

эшитилди-ю, нафаси бугилди. Сардор куп гапирмасликни тайинлаган булса-да, узини тута олмади:

– Сардорнинг кафиллиги ишонишингизга асос булолмайдими? Уйимдагилар гаровда туришса, умрим куркувда утадими? “Қамоққа тушиб колса, ҳаммамизни бир-бир фош қилади”, деб уйлаяпсизми?

– Қамоққа тушмаслигингга шунчалик ишончинг борми?

– Қамоққа тушишим мумкин, туғри, лекин қамоққа тушган улик гапиролмайди, бу ёғи ҳам борлигини билламан.

Сардор “жим бул”, дегандай уни яна туртиб куйди. Уй эгаси эса мийиғида кулиб куйди:

– Сен бир нарсани билиб ол, бу дунёда ҳамма, ҳамма вақт кимдандир ёки нимадандир куркиб яшайди. Яна билиб ол, бу дунёдаги ҳамма аслида гаровдаги одамлар. Бизни ҳамма ёмон куради. Нима иш қилишингни айтсанг, балки ота-онанг сени оқ қилиб юбориши мумкин. Дунёдаги энг катта адолатсизлик ҳам шу. Аслида биз бировларга ёмонлик қилмаймиз. Аксинча, дардига дармон берамиз. Нега арок сотувчилардан нафратланишмайди. Сотиб олиб яна раҳмат ҳам айтишади. Заводлар тухтовсиз ишлаб турибди. Нега биз ёмонмиз-у, улар эса яхши? Буш пайтингда шу саволга жавоб топ. Имоним комилки, жавоб топа олмайсан. Шунинг учун “мен яхши иш қияпманми, яхши яшашга ҳаққим бор”, деб узингни ишонтириб юравер. Мен ҳеч кимни қорадорига ургатмаганман. Ошнанг ҳам ургатмаган. Демак, бизда ҳеч қанака айб йук. Шунинг учун мен мана шунака оппоқ кийиб юраман. Менга бандаси ҳам, худоси ҳам даъво қила олмайди. Худо урадиган булса, уша ургатганларни ураверади. Биз қайтага бангиларнинг жонига ҳаловат берамиз. Энди қиладиган ишингни билиб ол, халтачадаги қорадорини ютиб олиб утганларни киноларда кургандирсан?

Қамбар дарров жавоб қайтармади, соқолли кишининг қаттиқ тикилиб туришидан, жавоб беришга мажбур эканини билди:

– Қурганман... лекин... мен ютолмайман унақа халтачаларни...

– Очиғини айтганинг яхши. Сен халтача ютмайсан, ютадиганларни топасан. Қорадори ташишининг ҳар хил йули бор. Сен шуниси билан шуғулланасан. Сардорнинг гапига қараганда, гапни эшворар экансан. Тўйхонада ишлаганингда ҳам миждозларнинг у енгидан кириб, бу енгидан чиқиб, отнинг қалласидай нархга кундириб юбораркансан. Шу хунарингни ишга соласан. Халтача ютадиган одамларни топасан. Сенинг ишингда жинойтнинг “ж” ҳарфи ҳам бўлмайди. Топган одамларинг Масковгами, Римгами бориб, хизматига қараб ҳақ олади. Сенинг ҳақинг ҳам хизматингга яраша бўлади. Ҳар ҳолда Тошкентда бойвачча бўлиб керилиб юришга етадиган қилиб топасан. Тушундингми? Тушунган бўлсанг айт, қанақа одамларни топишинг мумкин?

– Ҳамма ҳам кўнавермайди.

– Буни биламан. Лекин кўнадиган одам анқонинг уруғи эмас. Ҳаракат қилинса, керагича топилади. Хуш?

– Муҳтожлар орасидан қараш керак.

– Булар энг ишончсиз одамлар. Сал нарсага сотиб қўйишади. Сен узингга ишонмасанг ишонмагин, лекин бизга рўпара қиладиган одамингга минг фоиз ишонишинг шарт. Унинг ё тилини суғуриб олишинг, ё лаб-лунжини тикиб ташлашинг керак. Қанақа қилиб тикиш узингнинг ишинг. Сен четга бориб ишлашни орзу қилиб юрганларга қармоқ ташла. Тўладан келган хотинлар жуда бизбоп бўлишади-да. Ваъда беришни уринлатсанг бўлди, самолёт бизнинг ҳисобимиздан, у ёқда қўлига нақд пул беришади. Иш билан таъминлашга ҳам ваъда бериб юборавер. Бир ой қаттиқ ишлашинг керак. Жонини тикиб ишлайдиган одамдан

мен ҳам жонимни аямайман, – соқолли киши йигитга имлаб қўйган эди, у чўнтагидан пул солинган хатжилд чиқариб Қамбарга узатди. Қамбар бир хатжилдга, бир хона соҳибига қараб, олишга иккиланди. – Олавер. Бу садақа эмас, қарз ҳам эмас. Бир одамнинг иккинчи одамга яхшилиги. Бу дунёда бахт борми ё йўқми, билмайман, лекин одамлар бор.

Сардор аста туртиб қўйгач, подшоҳ ҳузурида муте ҳолда турган ювош мулозим каби таъзим қилиб, изларига қайтдилар. Кишилар назаридан панада қарор топган ўз салтанатига эга бўлган соқолли кишига бу мутелик ёқиб, жилмайиб қўйди. Ўзларининг беғуноҳ эканликлари ҳақидаги гапни шунчаки тил учида, Қамбарни овутиш учун айтмади. У ўзининг беғуноҳлигига ишонарди. Дин илмидан беҳабар эди, Қиёмат ҳақида тушунчаси йўқ эди. Аммо ўлганидан сўнг жаннатга тушишига амин эди. Вақти-вақти билан “худойи” номи билан сўйиб турадиган қўйлари, тиланчиларга улашадиган пуллари гўё унга жаннат эшигини ланг очиб берадиган патта эди. Бултур Ҳажга бориб келганидан кейин бу ишончи янада мустаҳкамланди. Қайтган кунининг эртасига кўнглига яқин дўстларини зиёфатга чорлаб, “зиёратлар қабул” деган тилакка жавобан “бориб мазза қиладиган жой эмас экан, йигирма кун сиқилиб кетдим, бир кўнгилочди қилайлик”, деб жавоб берди. Аслида ҳажга бориш етти ухлаб, бир тушига кирмаган эди. Қайсидир зиёфатдаги “уч-тўрт йил навбат кутиш шарт эмас экан, беш минг кўкидан санаб берсанг, ўзингни Маккада кўрар экансан”, деган гап кўнглини китиклаб, “бир томоша қилиб келиш”га отланган эди. Боришга бориб, зериккани рост, лекин уйга қайтгач, “кўнгил очди”га ҳожат йўқ эди. Чунки, ҳамма ибодат руҳи билан уйига отланганида у Кипрга йўл олиб, денгиз соҳилида салкам бир ой роҳатланган эди. Тонготар давом этган “кўнгилочар” маросимида асосан Кипр маишатларини гапириб, “эскичасига ҳам, янгичасига ҳам ҳаж қилиб келдим. Ҳисоб: биру

бир!” деб кулди. “Кейинги йили яна бир кайтаринг, ҳисоб иккию икки бўлсин”, деган таклифни “шу ҳаж етти пуштимга етиб ортади”, деб рад этди. Диндан сал-пал хабари бор дусту “устингизга илган эҳромни ташлаб юборманг, бу дунёдан кетиш вақтингизда гурков бошингизга ёстик қилиб қуяди. Эҳром Ҳожи эканингизга гувоҳ бўлади, гуноҳларингиз тукилиб, туғри жаннатга кирасиз”, дегач, қир ювадиган машинага ташланган матоларни олдириб, пулат сандиғига жойлаб қўйди. Ўша чаламулла ошнасининг маслаҳати билан соқолни устирди, доим узун оқ қуйлақда юришни одат қилди. Зоҳир кунглидагидай бўлди. Аммо ботинни билмасди. Лаҳадда боши остига мингта эҳром тахлаб қўйилса ҳам, гувоҳликка ўтмаслигига фаросати етмасди. Узини ва ҳамтовоқларини жаннат боғлари эмас, самум – баданларини илма-тешиқ қилиб юборувчи дузахнинг қайноқ шамоли қутаётганини у нодон қаердан ҳам билсин?

ТУФОН

Ғайрат бугун хизматга бормаса ҳам буларди. Чунки расмий буйруққа кўра, у Ригадан индинга кечаси кайтиши керак эди. Тонгда уйғониб, Моҳидилнинг ширин уйқусини бузмаслик учун жойида кимираммай ётаверди. Қуёш нури деразадан оқиб қирган пайтда меҳмонхонада шарпа сезилди, кейин пичир-пичир овозлар келди. Ғайрат онаси билан қайнонасининг нонушта тайёрлаётганларини англаб, қаддини кўтарди. У кимирамлаши билан Моҳидил кўзларини очиб, табассум ҳадя этди. Аслида у аввалроқ уйғонган, лекин сафардан хориб келган эрининг оромини бузмаслик учун кимир этмай ётган эди. Бу марҳамати учун эрининг ширин бўсаси билан тақдирлангач, қаддини кўтарди. Ёрдамга шошган Ғайратга “керак эмас” деган ишора қилди. Ғайрат бу ишорани англамагандай уни шарт кутариб, аравачага олиб ўтқизди. Моҳидил аравачани

юрғизиб тошойнага яқинлашди. Бетларини, пешона-сини силади.

– Қаранг, яна битта ажин тушибди. Ажин тушириш маҳоратингиз ошиб боряпти, – деди эркаланиб.

– Менинг шунақа маҳоратим борми? – деди Ғайрат уни елкасидан кучиб.

– Сафарга бориб-келганингизда менга битта ажин совға қиласиз. Бу ажинларнинг номи нима биласизми?

– Ажиннинг номи – ажин-да. Яна қанақа номи бўлади?

– Бу ажинларнинг номи – соғинч...

– Бунақа соғинч ажини менда ҳам бордир?

– Сиздаги ажин бошқача... соғинтиргич...

Ғайрат хотинини эркаламоқчи эди, у узини четга тортди.

– Тухтанг, узимга қараб олай...

Ғайрат ювиниб, соқолини олиб чиккунича дастурхон устида нонушта ҳозир эди. Ёнма-ён ўтирган қудалар унинг саломига алик олишди. Эрталаб нонуштага чикканида Ғайрат онасига яқинлашиб пешонасини тутарди. Бу ҳол қайнонасини ноқулай аҳволга солиши мумкинлигини фаҳмлаб, унинг ҳузурида бу эркалигидан тийиларди. Онаси буни тушунгани учун ҳам кулимсираганича алик олиб кўя қоларди. Бугун ҳам шундай бўлди. Ойниса куёвига чой қуйиб узатди.

Ғайрат кеча ҳовлига қадам қўйиши билан ўнгдаги уй деразасига қаради. Одатда Моҳидил шу дераза ёнида ўтиргучи эди. Дарвоза остонасини хатлаган Ғайратга шу дераза орқали соғинч табассуми ҳадя этиларди. Эрининг бугун келишини билмагани учун эмас, тан азоби кучайгани сабабли Моҳидил аравачасига ўтирмаган, танасини юмшоқ тушакдан узгиси келмай ётган эди. Соғинч ярасига малҳам булғувчи чехра кўринмагач, Ғайрат ошхона томон қаради. Пешбанди ун юки, қулида жува қутарган Ойниса куёвини кўриб, шошилиб қолди. “Опа, ўглингиз келдилар”, деб куёвиги пешвоз чикмай, аксинча, узини ошхона ичкари-

сига олди. Ғайратни кутиб олиб, кучоқлаш хукукини кудасига берди. Она-бола кўришиб олгунча кулимсираганича кутиб турди. Кейин у ҳам яқинлашиб, куёвининг елкасига ўнг кафтини қўйиб сурашди.

Совчиларга ризолик беришда Ойниса “Менам сизлар билан бирга тураман”, деганида бу ваъдани бажариш анча оғир эканини ҳис қилган эди. Шунга карамай, қизи янги хонадонга янги шароитга кўниккунича қирқ кун шу уйда яшади. Қайнонанинг куёв билан бир хонадонда туришга ўрганиши кийин бўлмас, лекин эркак куда бор уйда яшашга кўникиш жуда қийин эди. Бу ноқулайликка қишлоғини соғиниш хисси қўшилгач, Ойниса бечора нима қилсин? Кетай деса, қизининг мултиллаб қараб қолишига чидай олмайди. Қолай деса... Бориб-келиб туришдан ўзга чораси йўқ эди. Онасининг қишлоққа қатнаб туришига Моҳидил ҳам кўникди. Орадан ўн ой ўтиб, қайнотаси бедаво дардга йўлиқиб, бир ойда озиб-тузиди. Касали иккинчи ойга чўзилмади. Узоқ кунлар азоб чекишдан кутқаргани учун Худога шукр қилиб, унинг раҳматига йўналди.

Ғайрат қайнонасининг эркак куда ҳузурда қимти-ниб юришини сезар эди. Отасининг маъракалари ўтгач, Моҳидилга “аямиз ҳадеб Ясситепага қатнай-вермай, бирга тураверсинлар”, деди. Бу таклифни онаси Ойнисанинг ўзига айтди: “Биз куда эмасмиз, биз опа-сингилмиз”, деди. “Кудасининг ўлишини кутиб турган экан, дарров куч-кўронини кутариб келди”, деган маломатга қолишдан кўрққан Ойниса таклифларни жавобсиз қолдирди. Орадан йиллар ўтган бўлса ҳам унинг бориб-келиши бир хилда давом этди. Ғайрат қайнонасининг келишини соғиниб кутарди, келгач, чин ўғил қувончи билан хурсанд бўларди.

Сафардан қайтиб, ошхона остонасида жува қўгарган Ойнисани кўргач, кўнгли уша қувонч нури билан ёришди.

Туртовлон бўлиб нонушта қилишди.

Агар Ғайрат Болтик денгизи буйига дам олгани борганида ҳозир сафар таассуротларини гапириб, даврани жонлантириб утирган буларди. Хизматга доир гапларнинг баъзиларини буларга айтолмайди, айтиш мумкин булганлари эса уларни қизиқтирмайди. Шундай булгач, маставасини жимгина ичавергани маъкул. Жим утириш Моҳидилга хуш келмай, телевизорни ёқди. Фермер хужалигини мақтаётган мухбирнинг гаплари ёқмаса-да, жимликдан кўра шу вайсашни маъкул кўрди. Бу мактовлар охирига етгач, мухбир жиддий қиёфада, жиддий хабарни ўқий бошлади. Биринчи жумладаёқ Ғайрат телевизорга тикилиб қолди. Бу хабар Ғайратнинг хизматига тааллуқли булгани сабабли бошқалар ҳам қулоқ тутдилар:

–“Душанбе–Москва” поезддаги бир йўловчи милиция ходимининг диққатини ўзига тортди. Текширув натижасида Тожикистон фуқароси булган бу йўловчидан икки юз грамм миқдорда героин моддаси топилди. Тергов олиб борилаётгани учун йўловчининг кимлигини маълум қилиш мақсадга мувофиқ қўрилмади. Гумондаги яна икки йўловчи ҳам текширувдан ўтказилди. Тергов натижалари яқин кунларда эълон қилинади”.

Хабар замирида даҳшатли воқеа баёни булмаса-да, дастурхон атрофидаги уч аёл бараварига Ғайратга қарашди. Ғайрат “бу гаплардан менинг хабарим йўқ”, дегандай елка қисиб қўйди. Хотиржам равишда овқатини ичиб қўймоқчи булди-ю, лекин ичи қизиб, тоқат қилолмади. Бугун хизматга бормаслик ҳақидаги ўз аҳдини унутди. Лабини сочикқа артиб ўрнидан турди. Ундан ҳеч ким “қаёққа кетяпсиз?” деб сўрамаса-да, аҳдига бевафолик қилаётганини хаспўшлаш учун “Вазирга сафар ҳисоботини беришим керак экан”, деб баҳона қилди. Икки қуда жойларида утирганларича дуо қилдилар. Моҳидил эса аравачасини ғилдиратиб, остонага қадар қузатди.

Ғайрат хонасидаги деразаларни очаётганда Шухрат кириб келди.

– Турналарнинг қанотида учиб келдингми? – деди дўстини бағрига босиб.

– Шунақа бўлиб қолди. Битта турнанинг қаноти буш экан, қалдирғочларга ухшаб жойлашиб олавердим, – деди Ғайрат хуш кайфиятда.

– Биттадан қаҳва ичамизми, қизларга айтайми?

– Ҳозир чой ичиб келяпман.

– Ригада нима гаплар, об-ҳаво қалай?

– Ригани кўя тур, бу ерда нима гаплар? Ов яхши бўлганга ухшайди, телевизорда ноғора чалиб эълон қилишди.

– Эшитдингми? Атай шундай қилдим. Кимдир “02”га хабар қилибди.

– Уша “кимдир”ни аниқламагандирсан?

– Кўнғироқ қилган одамни аниқлаш шарт эмас, чунки кичик наркокуръерни бизга рўпара қилишдан мақсадлари аниқ-ку? Сумкасидан икки юз эллик грамм чиқувди, мен хабарга “икки юз грамм” деб ёздирдим. “Эллиги қаёқда қолди?” деб бир бош қотиришсин.

– Кўпам бош қотиришмас, “милисининг ўзи уриб қолган”, деб гап тарқагишар. Бошқа янгилик йўқми?

– Душанбедан чиққан одамдан керакли гап чиқмайди. Ҳатто Москвада молни кимга беришини ҳам билмайди. Қозон бекатида турар эмиш-у, бир козок бола келиб қулидан олармиш. Москвага етиб боролмаслигини билмаган у лақма. У билан терговчилар шуғулланишяпти. Биз шаҳардаги дастёрлардан бирининг изига тушдик. Шу дастёр ургимчак турининг марказига бошлаб бориши мумкин.

– Куръерлар бир хил бўлмаслигини ўзинг биласан. Айримлари шунчаки лайчадек гап. Атрофда думини ликиллашиб юраверади. Уларни назоратда ушлайвергин-у, диққат марказини ургимчак тури билан маҳкам боғланганларига қарат. Борми шунақалари?

– Майдалари бор. Йириги у томондан мол олиб ўтган одам бўлади-да.

– Орзу билан ҳақиқатни ажратмай қолдингми? – деди Ғайрат столи устидаги қоғозлар тахламини ва-

раклаб. – Ригада ким билан учрашганимни айтайми ё узинг топасанми?

– Мен фолбин эмасман, – деди Шухрат киноя билан. – Кейинги тунларда туш ҳам кўрмайдиган бўлиб қолдим.

– Туш кўрмаганинг яхши. Миянг чарчамайди. Хуллас, икковимизга яхши таниш бўлган бир одам “наркобизнесни енгишга кўзларинг етадимми?” деб дангал суради. Мен дадил жавоб бера олмадим. Кейин маломат қилиб айтган гапларини эшит: “Цунами ни этакларинг билан тўсмоқчимисанлар? Атрофингга кара. Чегаранинг бир тиркишини ёпсаларинг, кутмаган жойларингдан янги туйнук очилиб қоляпти-ку? Марказий Осиёдаги гиёҳвандлар бир йилда ун бир тонна қора дори истеъмол қилар эканми? Ун бир тоннани тиркишдан олиб утиб бўлмайди, тўғрими? Дунёда эллик миллион гиёҳванд бор эмишми? Ким санаб чиқибди. Беш юз миллион деса ишонардим. Бошларингни харсангтошга урганларинг билан ҳеч нимага эриша олмайсанлар. Чунки дунёнинг тўғони бузилган. Сен битта ариқчани тўсмоқчимисан? Атрофни сел босганда сенинг ҳаракатинг девонанинг югуришидан фарқ қилмайди. Наркобизнес дегани – қориндаги чипқонга ўхшайди. Жарроҳга борсанг, кесиб, дори босади. Эртага қарасанг, ёнидан бошқаси патос боғлаб турибди. Агар дўхтирнинг калласи ишласа, ярани кесмай, конни тозалайди. Ана энди ўйлаб кўр: дунёнинг бузук қонини сен тозалай оласанми?” Узи ёқимсиз бўлгани билан гапларида аччиқ ҳақиқат бор, тўғрими? Бу гапларни эслаб қолиб, сенга айтаётганимнинг сабаби бор: бу битта одамнинг гапи эмас, кўпчилик шу фикрда бўлса-чи?! У одам фақат бир нарсада адашди, наркобизнес бир зилзила билан бош кўтарадиган цунами эмас. У уммон устида куч тўплаб, ер юзига юриш қилиб вайрон этувчи тўфон.

– Дунёнинг тўғони бузилган, деб тўғри айтибди. Ер қуррасини яхлит бир дунё деб бўлмайди. Одам-

лар узаро бирлашиб, ер юзини катта-кичик булакларга бўлиб олиб айшини суриб ётибди. Бирининг фожиаси билан иккинчисининг иши йук. Эсингдами, совет даврида гиёҳванд борлиги тан олинмасди. Фарбдаги деворлар йиқилгач, касал ошкор бўлди. Энди тўхтатиш кийин.

Бу гапи билан Шухрат оғрикли ярага туз сепгандай бўлди. Ғайрат ниманидир эсламокчи бўлгандай жим қолди. “Бу курашда бизни қийнайдиغان асосий нарса – одамларнинг гиёҳвандликка бўлган муносабатлари, – деб ўйлади у. – Кўпчилик лоқайд – “фалончининг ўғли гиёҳванд бўлса бўлибди-да, баттар бўлмайдими?!” Эртага унинг ўзига бошқа бир одам “баттар бул” демайдими? Ҳар уч қотилликдан бири гиёҳвандлик оқибати эканини ҳамма билладими? “Спид” балосига чалинган ҳар икки одамдан бири биллақдан дори олгани сабабли юқтирганини-чи? Катта ёшдаги, урта ёшдагилар орасида гиёҳванд кам. Ҳатто йук даражада. Гиёҳванд шу ёшга етмай ўлиб кетишини ҳам биров биллади, биров билмайди... Қадимда Заҳҳок деган золим шоҳ ўтган экан. Унинг қаҳридан шарра шер ҳам кўрқар экан. Шоҳнинг икки елкасида икки илон утираркан. Бу илонларга ҳар куни икки одамнинг мияси пишириб бериларкан. Каёнийлар зотидан бўлган Отиб ўғли Фаридун вояга етиб, уни маҳв этган экан. Агар гиёҳвандлар олами “Зулмат салтанати” дейилса, демак, унинг ўз Заҳҳоки бор. Афсонадаги золимдан фарқи шуки, елкаларидаги илонлари икки одамнинг мияси билан кифояланмайди. Энг муҳим муаммо – унинг калласини шарт узиб ташлайдиган мард Фаридун борми?” Хаёлини тўзитган бу фикрлар дўстига маълум бўлгани учун тилига чиқармади. Шухрат эса бир зумлик сукутдан кейин гапини давом эттирди:

– Америкада ўқувчиларни ўликхонага олиб бориб кўрсатишар экан. Уларга ҳатто шу ҳам таъсир этмапти-ку? Бу қанақа аҳмоқлик бўлди?

– Арокхурлик билан гиёхвандлик “бу аклли одам, буниси эса аҳмоқ”, деб ажратиб утирмайди. Ҳамма гап шунда.

– Сенга туғри гапларни айтган ёкимсиз одам ким экан, энди билсак буладими?

Ғайрат “айтсамми ё айтмасамми, сабринг қанчага чидайди?” дегандай муғамбирлик билан кулимсираб турди-да, аҳамиятсиз гапни эслагандай деди:

– Билсанг булади. Ғирром эсингдами?

– Жиддий айтяпсанми? Тирик эканми?

– Ҳа, қайнотам ҳам тирик эмиш. Тушунишимча, Ғирром исмини ўзгартириб бошқа хужжаг билан яшайди, ҳатто бу ёқларга бир неча марта келиб кетган. Балки Улат ҳам келиб-кетиб юрар. Биз ушанда “маҳсус амалиёт яхши якун топди”, деб кувониб юрибмиз. Бу ердаги ўргимчак ини билан уларнинг алоқаси йўқмикин? Ғирром нега менга рўпара бўлди, ўзини ошкор қилди? Аввалгидай яширинча келиб-кетиб юрса бўлмасмиди? Буларнинг аниқ мақсади бор. Мен уйлаб-уйлаб бир фикрга келолмадим. Сен ҳам уйлаб кўр. Икковини суратларини таркатиб, халқаро кидирувга бериш керак. Улар четда тинч юришмайди. Ҳозир шу ҳақда билдирги ёзиб, вазирга кираман.

Нияти холис экан, гапни тугатишга улгурмай, вазир хонасига туғридан-туғри уланган телефон жиринглаб қолди.

КУТИЛМАГАН БАХТ ҚУШИ

Тонг отмай уйғонган Иззат туришга эриниб ётди. Бу тонг икки ерга ошга бориши керак. Биринчиси тўй оши, тез кириб чиқади. Иккинчиси маърака оши. Ўтган кун яқин танишининг отаси қайтиш қилган эди. Аввал ун етти ё ун тўққиз кунда “йигирма оши” деб ош берилган бўлса, “мусулмончиликда “йигирма” “қирк” деган зиёфатлар йўқ”, деб фатво чикқач, учинчи ё бешинчи кун “эхсон” номи билан ошхўрликлар

давом этаётган эди. Бу одатлар бидъатми ё йўқми. Иззат учун фарқсиз, буни уйлаб ҳам кўрмайди. Унга ёқмайдигани – мулланинг ярим соатми ё ундан кўпми маъруза қилиши. “Амри маъруф” деб аталгучи бу тадбирни у “гап сотиш”, деб ҳисоблаб, маъруза тугагунча юраги сиқилиб кетади. Шунинг учун таклиф этилган дамда “келди-кетдими?” деб сўрайдиган бўлган. “Келди-кетди” бўлса, қайтмайди, амри маъруф бўлса, таклиф этувчининг мартабасига қарайди, мартабаси пастроқникига бормай кўя қолади. Мартабаси баландроқ, “нозик” танишларникига боришга мажбур. Бу тонг шундай мажбуриятни бажариб уйига қайтдида, кечаси чала колган ишини ниҳоясига етказиб қўйиш учун қирим-чиқимга ҳос ҳисоб-китобга утирди. Қоғоздаги рўйхатига қарай-қарай неча марталаб саналган пул тахламларини яна қайтадан санай бошлади. Рақамларнинг тўғрилигини пул тахламлари исбот этса ҳам, қайта санашдан эринмади. Аслида ҳисоб-китобнинг аниқлигига ишониш учун қайта-қайта санамайди. У пул санаётган пайтида роҳатланади, юраги шодланади, келажакнинг қуёшли кунларини кўз олдига келтириб, узини дунёдаги энг бахтли инсон деб ҳисоблайди. Ҳаёти тарозисининг бир палласига пулни, иккинчисига бахтни қўйиб улчайдиган одам яна нимадан ҳузурланиши мумкин? “Бойлик йўл бошида ёқиб қўйилган оловга ўхшайди. Қимки ундан керагича бир оз олиб, уз йўлини ёритишга сарф қилса, фойда қўради. Қимки кўпроқ олишга интилса, қўйиб қолиб, ўзига азоб беради”, деган ҳикматдан бегона одам ўзини эртага ҳаловат ўрнига фожиа қутаётганини уйлаб кўрармиди?

Амри маъруфлардан безган одам бу тонг астойдил ғазабланди. Турда виқор билан утирган имом ўлим ҳақ эканини айта туриб, чалқашдими, бойлик одамзод учун фалокат эканини гапира кетди. Асосан бадавлат қиборлар тўпланган даврада ғалати ҳолат юз берди. Айрим кўзларда ғазаб учқуни чалқнади, айримлар норози нигоҳлар билан издиҳом соҳибини излаш-

ди. Имом буни пайқамай, узи утирган дарахт шохини арралаётган нодон каби гапини ҳаяжон билан давом этаверди:

«Дунё ҳаёти бир тушдан иборатдир. Дунёда мол-дунё сохиби булмак, тушда хазина топиб олишга ўхшайди, – деган экан бир донишманд. – Дунё моли наслдан-наслга ўтиб, шу дунёда қолади. Улим фариштаси ғофилнинг жонини олиш билан уни уйқудан уйғотади. У киши ҳақиқатдан ҳам эга бўлмаган мол учун дунёда чеккан заҳматларидан ҳайратга тушади. Минг пушаймон бўлади. Лекин вақт ўтган, ғишт қолипдан кучган бўлади...

...Хотинлару ўғиллар, коп-коп олтинлару кумушлар, наслдор отлару сурув-сурув мол-қўйлар, экинлар... ва ҳоказо нарсалар одамлар хирсини китиклайди. Буларнинг ҳаммаси дунё завқидир. Модомики, у безатилган бўлса, унда ҳақиқий гузаллик ва яхшилик йўқдир, бу гузаллик унда муваккатдир ва ўзга бир ердан келган, демакдир. Дунё – олтин қопламаси сохта пул кабидир. Яъни қийматсиз кўпик бўлган дунё сохта, ёлғончидир, аҳамиятсиз ва кадрсиздир. Унинг уст қисми олтин билан сувалган. Мана шунинг учун ҳам инсонларни хотинлару ўғиллар, коп-коп олтинлару кумушлар, наслдор отлару сурув-сурув мол-қўйлар, экинлар ва бошқа нарсалар ўзига тортади”.

Пойгакроқда утирган Иззат орқасига угирилиб издихом сохибини излади.

“Бир донишманд мазор ёнидан утаётганида қабрларга қараб хитоб қилган экан: “Эй қабрда ётганлар, эй суяклари чириб, тупрокка коришганлар, эй қоронғуликларда ёлғиз қолганлар, сизларда нима гап? Биздан сўрасангиз, молларингиз таксимланди, болаларингиз ўқисиз ва етим қолди ва хотинларингиз бошқа турмуш қуришди. Бизда ана шундай хабарлар. Сизларда қандай хабарлар бор?”

Имомнинг бу гапидан кейин Иззат ичида сўкиниб олди-да, шарт ўрнидан туриб, ташқарига чиқди. Эшик оғзида чекиб турган одамга яқинлашиб:

– Дўст, қанақа лаққани топиб келгансиз? – деди, аччиқланганини яширмай.

Имомнинг гаплари маърака эгасига ҳам малол келиб, меҳмонлардан уялгани учун ташқари чиқиб турган эди. Иззатнинг таънасидан кейин сигаретни ташлаб, оёқ учи билан эзди.

– Ким билади, Сотимбой мактаб-мактаб олиб келувди.

– Бориб тинчитиб қўя қолайми? – деди Иззат унинг мушкулини осон этишга аҳд қилиб.

– Йўқ, валдирайверсин. Сиз ўртакашларга имлаб қўйинг, ошни сузаверишсин. Калласи бўлса, тушуниб, ўзи тўхтайтиди.

Ош сузилган лаганлар карвони пайдо бўлгач, имом гапни бас қилди. У шошиб турган эканми, ош емай чиқди. Маърака эгаси чунтагидан юз доллар чиқариб, уни мулзам қилиш мақсадида пулни ошқора равишда бир ғижимлаб олиб, кейин узатди. Лекин имом мулзам бўлмади, аксинча, уни хайратда қолдириб, мийиғида кулимсиради-да, “таксир, бизники иккита”, деди. Кўнгли ғашланиб турган маърака эгаси энди ўзини камситилган ҳис қилиб, ғазабдан қизариб кетди. Уни тепиб юборгиси келди-ю, атрофдагилардан уялди. Унинг аҳволини тушунган Иззат чакқонлик қилиб, имомни билагидан ушлади-да, кўча уртасида пойлаб турган қора “Мерседес” сари бошлади.

– Сеники қачондан бери иккита бўлиб қолди? Олдинга тўрт танга ташласа эмаклаб юрардинг-ку? – Иззат шундай деб билагини қаттиқ қисган эди, имом довдираб қолди. Машинага яқинлашишганда ҳайдовчи йигит орқа эшикни очди. Иззат тўхтамай, оёғи билан туртиб эшикни ёпди-да, йигитга деди:

– Машинани четга олиб қўй. Имом поччанга дўхтир купрок яёв юринг дебди. Қоринни кара, ёрилиб кетмасин яна.

Яна бир-икки қадам юргач, имомни қўйиб юборди. Аввалига бундай беҳурмагликдан ранжиган, ке-

йин таажжубланган, охири кўрқа бошлаган имом осон кутулганига қувониб, орқасига қарамай, тез-тез юриб кетди.

– Тугунни нима қилай? – деди ҳайдовчи йигит.

– Мозордаги гадойларга олиб бориб бер. Савоби сенга.

Иззат маърака эгасининг ёнига қайтиб, меҳмонларни бирга кузатди. Хайрлашар маҳалида маърака эгаси “яхшиям сен бор экансан, бўлмаса ичак-чавоғини салла қилиб кўярдим”, деб миннатдорлик билдирганида “Э, дўст, бунақаларни менга қўйиб беринг, эмаклаб келиб-эмаклаб кетадиган бўлади”, – деди камтарлик билан.

Ҳозир пулларини санаб утирганида икки соат аввал бўлиб ўтган уша воқеани кўз олдига келтирди. “Ўзининг дарди пул-у, яна бойларни ёмонлагани ёмонлаган-а! Салласига пул қистиравериб талтайтириб юбордик, – деб ичида сўкинди. – Бу таги паст бойлик нима эканини биладими ўзи?! Бойсан – одамсан! Чунтагинг курук юргандан кўра лаҳадда яланғоч чўзилиб ётганинг яхши!”

Иззат бир керишиб ҳузурланди. Пул тахламини суюкли ширин боласининг бошини силагандай силаб қўйди-да, соатига қараб олгач, стол устидаги пульта ни олиб, телевизорни ёқди. Ярим соат аввал унга кўнғирок қилишиб, “Хабарлар”да янгиликни эшитиши лозимлигини эслатишганди. Қайсидир вилоятдаги фермада туғилган бузоклар ҳақидаги оламшумул воқеа баёнидан сўнг, кейинги хабар ўқила бошлангач, Иззат диққат билан тинглади:

– “Душанбе-Москва” поездидаги бир йўловчи милиция ходимининг диққатини ўзига тортди. Текширув натижасида Тожикистон фуқароси бўлган бу йўловчидан икки юз грамм миқдорда героин моддаси топилди. Тергов олиб борилаётгани учун йўловчининг кимлигини маълум қилиш мақсадга мувофиқ қурилмади. Гумондаги яна икки йўловчи ҳам текширувдан

утказилди. Тергов натижалари якин кунларда эълон қилинади”.

Телефон жириглагач, Иззат телевизорни учирди. Телефонни кулоғига тутди, кимдир упкасига курт тушган жонивордай йўталди. Иззат бошқа овоз кутмай гапини айтди:

– Эшитдим. Мендаги маълумотга кўра, икки юз эллик грамм бўлган. Маълумот шундайлигича етказилган. Нима учун камайиб қолганини билмадим. Балки ўша ёқда эллик граммни уриб қолишгандир. Мен тортиб олмаганман. Балки бу ерда тинчителишгандир. Ушлаганда тепасида турмадим. Хабарни етказишим керак эди, етказдим. Бу ёғи менинг ишим эмас. Яна иккитаси кимлигини билмайман. Балки... эллик граммни иккига бўлиб, икки кишига ташлашгандир. Хужайинларига “уч кишидан иборат жиноий гуруҳни қўлга олдик”, деб мақтанишади-да. У ёқдаги ишлардан яхши хабар бор. Каптарлар яхши учияпти. Битта дарахтга қўниб утишибди. Дарахтлар бежавотир. Каптарларнинг Тошкентга учиб келиб, эгасига топширишга юз фоиз кафолат бераман. У ёғига қанақа учияпти каптарвознинг маҳоратига боғлиқ. Ҳамма ўзининг ишини қилиши керак. Ҳа... тилим бақувват, омон бўлинг.

Юзини ювиб қайтаётган Шоҳид қия очик эшиқдан пулларга кўзи тушди-ю, беихтиёр тўхтади. Иззат буни сезиб гапдан тўхтади. Шоҳид пулдан кўзини узмаганича отасига салом берди. Иззат ишора билан алик олган бўлиб гапини давом эттирди:

– Кеча керакли одамлар билан қўришиб, гаплашганман...

Шоҳид отасининг гапларига эътибор бермади, унинг хаёлини пул тахлами олган эди. Емакхонага кириши билан онаси меҳрибонлик билан қарши олди.

– Мастава ичасанми ё балиқ иситиб берайми?

– Чой ичаман.

– Эрталаб коринга овқат тушмаса, ичаклар тора-йиб қолади. Йигит ёшидагилар куп-куп овқат ейишлари керак.

Онаси гапираётганда илгакдаги калитлар шодасига кузи тушиб, ажабланиб сўради:

– Кимнинг калити?

– Тоғанники. Малайзияга кетишди.

– Нима қилишаркан?

– Ноила келмайдиган булибди. “Узинглар келиб дам олиб кетинглар”, дебди.

– Шу жиянингизга Худо ақлдан берган-да. Тоғам бечора кизини куриш баҳонасида бормаса, бу дунёда дам олиш нималигини билмайди.

– Жиянимнинг ақлли эканини тан олганинг яхши, лекин узинг аҳмоксан. Шундай кизга уйлан, десам ноз килиб юрибсан. Тоғанг ҳам рози бўлувди.

– Мен рози бўлганман, ойи. Фақат духтирлар қариндошга уйлансанг, болаларинг қинғир-кийшик туғилади, дейишганига кўрқдим. Агар қинғир-кийшик невараларни кўтариб юраман, десангиз, шалпангқулок Ноилангизга уйланмаган – номард.

– Нафасингни иссикроқ қил. Худо менга шунақанги ширин неваралар берсинки, етти иклим қойил қолсин. Ноиланинг қулоғини ҳадеб гапираверма. Сенга хунук кўринаётган бўлса, ота-онасига чиройли.

– Мен гапирганим йўқ, кичкиналигида узингиз “чебурашка” дердингиз.

– Унда эркалардим. Энди уят бўлади.

– Энди “чебурашка” деб бўлмайди, қулоқлари энди локаторнинг ўзи.

– Масхара қилма, дедим, – Рихси ёлғон пуписа билан ўглининг юзига эркалаб уриб қўйди.

Шоҳид калитларни қўлига олиб, хаёлига келган фикрдан қувониб кетди:

– Тоғам кетган бўлсалар, уйдан хабар олиб туриш керакдир? Ойижон, уртоқларим билан имтиҳонга ўша ерда тайёрлансам-чи? Репетиторни ҳам ўша ерга чакира қоламиз.

– Купчиликни чакириб отбозор килиб юборма.

– Келиб-келиб тоғамнинг уйларини отбозор киламанми? Чиннидай килиб утираман, – қозонча томонга караб қуйиб ажабланди, – эрталабдан холвайтар қиялпсизми? Тинчликми?

– Алақ-чалақ туш қуряпман. Бугун чоршанба, арвоҳларни йуклаб қуйсак савоб бўлади.

– Ие, арвоҳларни йуклаганингизда бибисешанбага атаб тугун оши қилардингиз-ку? Эриндингизми? Ошхонада тайёр тугилган чучвараларни сотишяпти, олиб келиб берайми?

– Узимам биламан, кеча олиб келганман. Уни хали пешинда пишираман, келсанг мачитга опчикиб берардинг.

– Пешинда вақтим йук. Сиз арвоҳларни йукла-сангиз мен тирик домлаларни йуклашим керак. Атаганингизни беринг, имтиҳон яқинлашиб қолди. Олдиндан бериб қуймасам, кейин “бу ёғи кризис”, деб нархни оширворишади.

– Бу сафаргисини адангдан оласан. Адангни чакира кол, чой совумай ичволсинлар.

Бу топширик Шоҳидга ёқди. Ўзи бу ерда, онаси билан лакиллашаётган бўлса-да, хаёли отасининг хонасидаги пулларда эди. Шу сабабли, вазифани бажаришга шошилди. Эшик ҳамон қия очик, пуллар ҳамон стол устида, отаси эса айвончада ким биландир телефонда асабий тарзда гаплашяпти.

– Одам бир нима деганда каллани жойига қуйиб эшитиш керак, калла хом бўлса ёзиб олиш керак. Мен иккита деганман. Йук, Анталиянг керакмас. Бултур бориб, совуғини еб келганман. Ё Тайландга ё Канарга бўлсин. Иложи йук бўлса, хужайинингни чакир, ўзи билан гаплашаман.

Отасининг хонага орқа килиб туриши Шоҳид учун мукофот бўлди. Мукофотдан фойдаланмай қолиш унингдек чапдаст йигит учун иснод эмасми?! У уйлаб ҳам утирмай, эшикни очиб оёқ учида ичкарига кирди-

да стол устидаги пуллардан чангалига сикканича олиб, букчайганича яшин тезлигида изига қайтди. Емакхонага кирмай, ташқарига шошилганида онаси “қаёкка?” деб тўхтатмоқчи бўлди.

– Устозга учрашиш кераклиги эсимга тушиб колди, – деди Шохид тўхтамай. – Тез бормасам, теримга сомон тикади. Бунақа аблах домла сизларнинг даврингизда бўлмаган.

Шохид кутилмаган бахт қушини ушлаб олгандай қувониб, кучага чиқди.

“ГЕОМЕТРИК ПРОГРЕССИЯ”

Бир ёлғон иккинчисини туғдиради, иккинчиси яна тўрттасини, математиклар тили билан айтганда, бу борадаги “геометрик прогрессия” охир-оқибат шармандаликка, ҳатто фалокатга олиб келади. Буни кўпчилик билади, аммо тилини тия қолмайди. Ёлғон бобидаги устаси фаранглар занжир каби улаб кетаверадилар. Аммо нунокларнинг иши қийин. Биринчи ё иккинчи ёлғондаёқ қовун тушириб қўйишади. Жавлон шу тоифадан эди. Ёлғон гапириб қўйиб, оқибатини хавотир билан кутарди. Автоҳалокат ҳақидаги ёлғони бу қадар тез фош бўлишини у кутмаганди. Касалхонадан чиққан куннинг эртасига ўқишга бориб, ҳол сўраганларга йуловчи машина ҳалокати ҳақида қисқагина сўзлаб осон кутулди. Дарслар тугаб, Севара билан бирга кучага чиққач, бу кизнинг савол назаридан осон кутулолмаслигини сизди. Кўнгли киз билан узоқроқ юришни истаса-да, акли тезроқ кузатиб қўйишга ундади. Қўналғага етишлари билан автобус кўриниб, ичдан қувонди, аммо сездирмасликка уриниб, ғалати тасодифга дуч келгандай, “Ие, автобусингиз келиб қолди”, деди.

Севара унга синовчан қаради:

– Келса келаверсин, кейингисида кета қоларман –

деди бамайлихотир. Кейин йигитнинг истагини сезгандай пичинг қилди: – Ё... тезроқ кета қолайми?

Жавлон: “йўғ-е, нега бундай деяпсиз?” деб нигоҳини олиб кочди. Сезгир киз эса дангалига куча қолди:

– Гаплашишга хоҳишингиз йуққа ухшайди.

– Адашяпсиз... – Жавлон шундай деб ўзини оқлашга арзирли гап тополмади. Ночор аҳволда бўйнини қашиган бўлиб паст овозда давом этди, – соғинган одамда шунақа хоҳиш бўлиши мумкинми? Фақат... сал бошим оғрияпти... агар истасангиз... утириб қаҳва ичайлик.

– Кунглимдагини топдингиз, юринг.

Севара ноз қилмай, қуналгадан сал наридаги муъжаз қаҳвахонага ўзи йул бошлади. Соя томондаги столга утириб, қаҳва буюргач, Жавлонга қаттиқ тикилиб сўради:

– Бошингиз қаттиқ оғрияптими?

Бу оддий савол бўлса-да, тикилиб қарашнинг ортида нимадир яширин эканини сезган Жавлон ўнғайсизланди. Қаҳвага таклиф қилиб ўзига-ўзи ҳақиқий бош оғриқ орттириб олганини англаб ғашланди. Лекин жавобдан бўйин товлай олмади. Саволнинг тагдор эканини сезмагандай кулимсирашга ҳаракат қилиб жавоб берди:

– Чайқалган бош билан гандирақлаб юрармикинман, деб қўрқувдим, хайрият, анча жойига келиб қолди. Деканнинг қарашига эътибор бердингизми, гаплари ҳам пичингга тўла бўлди, а? “Қайдам, ўқишни давом эттира олармикинсиз?” деганда “Қалланг ишлайдими?” демоқчи бўлдимми?

– Менимча, кўп дарс қолдирганингизни назарда тутди шекилли, – деди киз ундан нигоҳини узмай. – Сиздан бошқа талабани бунақа пайтда шартта ҳайдаб юборишади, биласиз-ку? Профессор қобилиятли математик, деб сизни ҳимоя қилганлар.

– Касалхонада ётдим-ку? Сабабсиз дарс қолдирган бўлсам, ҳайдаса ҳайдайверсин, – деди Жавлон астойдил ранжиб.

Севара унинг ранжишига эътибор бермади:

– Бир гап айтсам хафа бўлмайсизми?

– Айтмасангиз ҳам биламан, нима демокчилигингизни. Уртоқларим билан шаталок отиб юриб, куп дарс қолдирганманми? Уртоқларим сизга ёкмайди, шунинг учун мени айблайверасиз. Агар ҳадеб шуни пеш қилаверсангиз...

Жавлон “Қурқоқ олдин мушт кутарар” кабилида дадил гап бошлади-ю, қолганини ичига ютди. Унинг бу қилиғи ёкмай, Севара қошларини сал чимирди:

– Охиригача гапираверинг, нима бўлади? Аразлайсизми ё мендан юз угириб кетасизми? Ўртаמידан қора мушук утадимми?

– Унақа демокчи эмасман... Ўртоғи йўқ йигит йигитми? – деди Жавлон аввалги шаштидан қайтиб.

– Ўртоқни деб... уқишни ташлаш керакми? Ахир уқиш... келажак дегани-ку? Шу ўртоқларингиз билан юриб нимани ортгирдингиз? Терговчига кейинги сафар ҳам “йўловчи машинада эдим”, деб ёлғон гапирибсиз-а?

– Яна Назиранинг акаси айтдимми бу гапни?

Йигитнинг зардали гапига қиз қатъий оҳанг билан жавоб берди:

– Терговчи мен билан ҳам гаплашди. Сизни деб... менам ёлғон гапирдим...

– Ростданам йўловчи машинада эдим...

– Ҳаммани алдасангиз ҳам узингизни алдаманг, илтимос. Хафа бўлманг-у, иродангиз жуда бушашиб кетибди.

– Қаёқдан оляпсиз бунақа гапларни?

– Қорадорига араллашиб қолганингиз ҳам ёлғонми?

Бу қутилмаган савол гурзи бўлиб бошига урилди ё куёшли кунда чақин чақиб булутсиз осмонни йиртиб юбордимми, ҳар ҳолда Жавлон тубсиз жар устида осилиб қолгандай ҳис қилди узини. Севара ҳаммасидан хабар топганми ё ўқсиз милтиқ билан нишонга оляптими – фарқлашга қийналди. Қизга қўзла-

рини пирпиратиб караб турди-да, бир ютиниб олиб, зорли овозда: “Энди тухмат қияпсиз”, деди. Шундай дейишга деди-ю, бу гап билан ўзини оқлай олмаслигини билгандай, атрофга хавотир билан аланглаб олди. Бу ҳолат қизнинг зийрак нигоҳидан четда қолмади. Йигитнинг бу довдираши ҳақиқатни ошқор қилса-да, қизда бундан кўра кучлироқ далил бор эди. Шу боис хотиржам, айна дамда қатъий оҳангни ўзгартирмади:

– Сизни даволаган врачнинг қизи билан мактабда бирга ўқиганман. Қонингиз таркибида қорадори борлигини айтдилар. Биров билмасин, деб мен ялиндим. Шунинг учун терговчига маълум қилишмади.

– Қизиқ... – Жавлон алам билан бош чайқади, – терговчи бир дугонангизнинг акаси, врач иккинчи дугонангизнинг онаси... Тасодифлар кўпайиб кетма-яптими?

– “Дунё тор”, деган бир гап бор-ку, ҳақиқатни ошқор этиш учун икки тасодиф кўплик қилмайди. Ҳақиқатни “илдиз ости”га олганингиз билан, унинг кетидан барибир ечим келади. Мен сиз айтган тасодифларни қидириб топмадим. Сизни ҳам пойлаганим йўқ. Ўзгариб қолганингизни ўқишдагилар ҳам сезиб юришибди. Фақат сабабини билишмаяпти. Сабабини ёлғиз мен биламан.

Бу гап йигитни тамом мағлуб этди. Бошини эгиб, ялиниш оҳангига кўчди:

– Севар... ҳеч ким билмасин... Қанақа тушиб қолганимни ўзим ҳам билмайман... Қанақа қутулишни ҳам билмайман... Қутулишни хоҳлайман... лекин кучим етмаяпти. Гапингиз тўғри, ирода қолмаган менда.

– Булмаган гап! – деди қиз унинг гапини узиб.

– Бундан қутулиб бўлмайди, шу пайтгача ҳеч ким қутулмаган, – деди йигит умидсизлик билан.

Бу гапдан кейин қиз қаерда ўтирганини унутиб, баланд овозда: “Булмаган гап!” деб юборди. Кейин яна пастлади, лекин қатъий оҳангни йўқотмади:

– Қутулиш мумкин! Шу пайтгача ҳеч ким кутулмаган бўлса, сиз биринчи бўлиб кутуласиз! Кучингиз етади. Кучингизга ишонинг. Мен ишонаман сизга!

Жавлон ишончсиз, бадбин ҳолда қизга мўлтиллаб қараб қолди. Севаранинг кузларида эса, аксинча, ишонч бор эди. Хизматчи келтирган қаҳвани ичмадилар, ҳақини тулаб уринларидан гурдилар. Қиз автобусга чиқди, йигит ҳорғин қараш билан уни кузатди. Севара йигитнинг аянчли аҳволига қараб ачинди. Ачиниш ҳиссини ошкор қилмаслик учун кетишга шошилиб қолди. Автобус қиз билан бирга ундаги ишонч-ни ҳам узоқлаштириб кетди. Умидсизлик боғқоғидаги йигит эса чуқаверди... чуқаверди...

Жавлон қандай балога учраганини ўзи биларди. Сири бугун бўлмаса эртага ошкор бўлишини кўрқув билан кутарди. Ўқишдагилар билиб қолишса, ҳайдалади, ҳайдалганлар озми, бу қисмати фожиа эмас. Ота-онаси билиб қолса – аввал ғазабланишади, кейин бу сирнинг бошқаларга ошкор бўлишининг олдини олишга интилишади, даволашга уринишади... Бу ҳам фожиа эмас... Севаранинг билиб қолишидан кўрқарди. Унинг фикрича кечроқ ёғиши ксрак бўлган фожиа дули остида саваланиб довдиради. Уни ажал боғқоғи ўзига тобора тортаётган дамда суйган қизининг ишончи қутқариб қола олар эканми?

Шу онда телефони жириглади. Рақамга қараб қўйиб, гаплашгиси келмади. Қўнғироқ учинчи марта такрорлангач, хоҳишсиз равишда тугмасини босиб, қулоғига тутди.

– Ҳов эркак, қаёқларда довдираб юрибсан, касалхонадан чиққанингни ювмаймизми? Шоҳ бўғилиб кетди-ку! – деди Радик бўғилиб.

– Бўғилса нима қилай? – деди Жавлон руҳсиз оҳангда.

– Ҳов бола, попугингни ким пасайтириб қўйди, – деди Радик бу оҳангдан ажабланиб.

– Гапинг бўлса, тезроқ гапир, ҳозир дарсга киришим керак.

– Қанақа дарс? Кимнинг қулоғига лағмон осяпсан?

– Қолдирган дарсларимнинг қарзи бор.

– Қарз-парзни биз билмаймиз. Ярим соатда “Кутарма бош”га етиб кел. Шоҳнинг ҳисобидан таксида келаркансан, тамом!

Шундай деб гапни узди. Жавлон айри йўлга дуч келган мусофир мисол довдираб тураверди. Қиз ишонч, ирода ҳақида гапириб кетди. Бу йўлдан юриш осонмаслигини билади. “Кутарма бош”га қараб юриш энг осон йўл. Қиз унинг уртоқларини ёмон куради, улар билан бирга бўлишини истамайди. Лекин айти дамда Жавлоннинг бошқа чораси йўқ. Ҳадемай хумори тутса, бошини қайси деворга уради? Хумор тутганда ишонч, ирода ҳақидаги гаплар унутилади... Радик гапи охирида “Тамом!” деб қўйди. “Гап тамом, муҳокамага ўрин йўқ” маъносида айтилган бўлса-да, Жавлонга “Сен тамом бўлган боласан!” дегандай туюлиб, ғашланди. Йўловчи машинани тўхтатиб, айтилган жойга йўл олди.

Шоҳид билан Радик бўш стол атрофида омонат утиришарди. Жавлон кўрингач, уринларидан туришди.

– Кабоб пишган бўлса, ураб берсин, – деди Шоҳид Радикка қараб, ўзи Жавлон билан кўришиб, куча томон юрди.

– Қаёққа борамиз? – деди Жавлон уларнинг қилиғига тушунмай.

– Зўр жойга, юравер, – деди Шоҳид сирли оҳангда.

Жавлон учун қаерда утиришнинг фарқи йўқ эди, шу сабабли индамай эргашди. Кучада мижоз пойлаб турган машиналардан бирини кира қилиб кетишди. Чимкент йулида қад ростлаган янги маҳаллага кириб, ҳашаматли уй олдида машинадан тушишди.

– Қалай, қасри олий зўрми? – деди Шоҳид керилиб.

– Зур-ку, кимнинг уйи бу? – деди Радик хавас билан тикилиб.

– Меники! – деди Шоҳид ҳам кибр, ҳам ишонч билан.

– Олиб кочма, – деди Радик.

Шоҳид айёрона куз кисиб куйди-да, чарм барсет-касидан калитлар шодасини чиқариб, бири билан дарвоза эшигини очиб, ичкарига дадил кадамлар билан кирди. Ажабланган ўртоқлари эса ишончсизлик билан кадам босиб унга эргашишди. Шоҳид ховли ўртасида тўхтаб, қўлларини белига тираб, керилганича туриб олди:

– Мана бизнинг маконимиз! Узимизга хон, узимизга бекмиз!

– Кимнинг уйи бу? – деб суради Жавлон атрофга ҳайрон боқиб.

– Бу уй эмас, кузингни каттарок оч, хон саройи!

– Хуп, қайси хоннинг саройи?

– Шоҳид хонники-да! – деб йигит хахолаб кулди.

– Олиб кочма, – деди Радик унинг елкасига туртиб.

– Нега ишонмайсанлар? Меники... сеники... Жавлонхонники... Ким яшаса, шуники-да!

– Биз келишимиздан олдин кимникидир бўлганмиди? – деди Жавлон.

– Бўлган. Лекин сен индамай яшайвер, узумини егин-у, боғини суриштирма.

– Яшашга яшайверамиз-у, эгаси келиб қолса, тепкисидан учиб кетмаймизми?

– Оббо! Формулалардан мияси ачиган болага гап тушунтириш кийин-да! Тоғамники бу уй, бўлдим, ишондингми? Ўпкангни босиб олдингми?! Тоғам Малайзияда кайф-сафо қилади, биз бу ерда маишатга шўнғиймиз. Биров мушугимизни пишт демайди, кўркмаларинг. Ҳозир чанқовбосди қилиб, коринни тўқлаб оламиз-да, кучага чиқиб келамиз.

– Нега? – деб гапга аралашди Радик.

– Сенларни би-ир ясатмокчиман. Ҳиккилайвериб

жонимга тегиб кетдинг, бугун видеокамерангни олиб бериб гадоьчасига минғир-минғир тиланишларингдан кутулмоқчиман. Автосалонга ҳам бир бош тикиб чиқамиз, “Мерс”нинг ҳиди келиб қолди, тузукроғини танлаб қўяверай-чи, онажонимнинг хужумлари бугун ё эрта ғалаба билан якунланади, – Шоҳид маънодор гапларидан ўзи мамнун бўлиб, керик одамнинг юриши билан ошхона томон ўтиб, музлатгичдан бир шиша пиво олиб ичди.

Бу гапларга бир ишониб, бир ишонмаётган Радик унга эргашиб борди-да, манзират кутиб турмай, у ҳам бир шиша пиво олди. Бир кутаришда ярмини бушатгач, чуқур нафас олиб, “иштаханг зўр-ку?! Хазина топиб олдингми?” деди.

Шоҳид шу саволни кутиб турган эди. Уртоғига маънодор кулиб қараб меҳмонхонага қайгди-да, қулидаги шишани Жавлонга тутказиб, ўзи барсеткасидан икки тахлам пулни олиб стол устига ташлади.

– Калланг яхши ишлайди, Радик, хазина топдим! – деди мағрур оҳангда.

Унинг изидан қайтган Радик пулларга ҳайрат билан тикилиб қолди. Кейин шишани стол устига қўйиб бир даста пулни олди-да, ҳақиқийлигини аниқлаш учун дафтар варақлагандай варақлаб кўрди.

– Топдингми ё... умардингми? – деди ишончсиз оҳангда.

Бунақа ишончсизликни кутмаган Шоҳид унинг елкасига енгил мушт урди:

– Калланг борми? Адамники бу пуллар.

– Шунча пул бердими аданг? Ҳиммати зўр-ку? – деди Жавлон гапга араллашиб.

– Шунча пул берадиган ада қаерда бор? Ўзим олдим.

– Демак, ўғирлагансан, – деди Жавлон катъий ҳукм оҳангида.

Шоҳид бу ҳақорати учун ўртоғининг ёкасидан олиб, тумшуғига бир калла қилмоқчи бўлди-ю, шай-

тонга хай берди. Тишларини ғижирлатиб олиб, узини оқлади:

– Уғирлаганим йук. Узимга тегишлисини ҳаппаи ҳалол қилиб олдим. Адам битта маржага илакишиб қолган. Бизни ташлаб кетишни мулжаллаганини сезиб юрибман. Ушаникига кетса, бизга сарик чака ҳам ташламайди, биламан унинг қанақалигини.

– Чака ташламайди, деб лаллайиб утирасанми, отчопардаги дуконларидан иккитасини талаб қилиб ол, – деб ақл ургатди Радик.

– Бунақа ачиган ақлингни пишириб е! – деди Шохид. – Ҳозирча шу пул етиб туради. Етмай қолганда нима қилишни узим биламан. Ягона меросхур мен бўлганимдан кейин иккита дуконига қараб тураманми? Уша иккита дуконни иккалангга бўлиб бераман.

Бу гапни эшитган икки урток бир-бирига хавотир кузи билан қараб олди. Иккаласининг хаёлига “отасини ўлдирмокчимиз?” деган фикр келганини сезган Шохид кулиб юборди.

– Иккалангнинг бошингни узиб, яхшилаб қоқса, бир грамм ақл чикмайди. Келиб-келиб соғин сигирни ўлдираманми? Бойликка эга чиқишнинг бошқа яхши йўллари бор, шошилмасаларинг бир-бир қўраверасанлар.

– Битта мақол келиб қолди, айтайми?

– Сен ошхонага жой қил, корин сурнай чаляпти. Сенга зўр мақолни мен айтаман: иккита аҳмоқ ошна битта ақлли дўстнинг этагидан маҳкам ушласа, ҳеч қачон хор бўлмайди.

– Аҳмоқ битта бўлса керак, менам худди шу мақолни айтмокчийдим, – Радик шундай деб ишшайди-да, ошнасининг буйруғини бажаришга киришди.

Бир шиша ароқни бушатиб, кабобларнинг ярмини егач, нафсларини тийган бўлдилар-да, бири диванга чўзилди, иккинчиси оромкурсига ястанди. Шохид эса уй эгаси мартабасида бўлгани учун ётоққа кириб

дам олди. Куёш бота бошлаганда шахар марказига караб йул олишди. Шоҳид уларни алдамаган эди. Уртоқларини бадавлат кишиларга мулжалланган кийим дуконига олиб кириб ясантирди. Эскиларини ахлат кутисига ташлаттирди. Радикнинг “Бу шимим Италияники, олганимга уч ой булгани йук, яна тўрт йилга чидайди”, деган зорига ҳам карамади. Видеокамера олиш учун дуконга киришганда, Радикнинг кузлари чакнаб кетди. Шоҳид “Танла, мен буларнинг фаркига бормайман”, дегач, уни синаш мақсадида энг яхшисини кўрсатди. “Э, бунинг киммат, сенга арзонроғи ҳам булаверади”, деган гапни кутиб, уртоғига синов назари билан боқди. Уртоғининг “Шуниси яхши булса, кўлингга олиб караб кўр, ёкса ҳақини тула”, деган гапига ишонмай турганида унинг пул чиқарганини кўриб, кувончдан сакрагудай булди.

Ясанган уч ошна битта қора “Коптивани”ни кира килиб, ўзлари урганган ресторанга караб кетишди. Шоҳид бу ерда бир оз маишат килиб, тўрт-беш кунлик “дори”ни ғамлаб кетишни режа қилган эди.

Кундузи ёмғир ёғиб кейин офтоб киздиргани учун ҳаво дим эди. Куёш ботгани билан кечки шабада кўтарилмаган, кишини буғувчи димлик сакланиб турарди. Кучага чиқишдан олдин ичилган ароқ, чала уйку йигитларни ланж қилиши етмагандай дим ҳаво буға бошлаган эди. Ресторан остонасидан ҳатлаб ичкари киришлари билан кондиционерларнинг муздек шамоли юзларига урилиб, роҳатланишди. Чап томондаги катта деразага яқин қўйилган столни банд қилган икки одамдан бири Жавлонга танишдай туюлди-ю, лекин уни аввал қаерда кўрганини эслай олмади. У одам ҳам уч ошнага караб, кимларгадир ўхшатди. Бироқ уларни қаерда учратганини эслашга уринмади. Ресторандагиларни, айниқса аёлларни зийраклик билан кузатиб утирган бу икки одамнинг бири Сардор, иккинчиси Қамбар эди. Бу кеч Қамбар “ов”га чиккан, бекорчи булгани учун Сардор унга эргашиб, маслаҳатчилик

мартабасида утирган эди. Гаплари Қамбарнинг ғашини келтирса ҳам, бу соҳадаги тажрибасизлиги, ҳатто бир оз укувсизлиги туфайли, маслаҳатларига қулоқ солишга мажбур эди. Тудадаги бегона одамнинг маслаҳатчи бўлишидан кура, узининг шу ошнаси дуруст. Бегона одам жигига тегса, бир нима деёлмайди, ошнасини эса бемалол сукиб, хумордан чиқиши мумкин.

Уч урток турдаги бўлмага жойлашган онда ресторанга Фарҳод кириб келди. Киборларча юргани билан атрофга ҳуркак қуш нигоҳи билан аланглаб олган пайтда, хизматчи йигит унга пешвоз чикиб, илтифот қилди. Фарҳод қулоғига нимадир деб пичирлади-да, шимининг чўнтагидан пул чиқариб, унинг кафтига қистирди. Қамбар унинг кибру хавосидан ажабланиб, “ким бу, танийсанми?” деган маънода дустига қаради. Сардор савол назарини тушуниб, кулиб қўйди:

– Бу сўтакни яхшилаб таниб ол, бизнинг лайчаларимиздан, – деди беписандлик билан.

– Юришига қараб, сенинг хужайинларингданмикин, дебман, – деди Қамбар пичинг билан.

– Майда лайчаларнинг олифтаргарчилиги шунақа баланд бўлади.

– Сени кўрмадим, парво қилмади-ку?

– Мени танимайди. Сени ҳам таниши шартмас. Биз уни танисак етарли. Қўлга тушса ҳам ўзи гумдон бўлаверади.

Фарҳод уч ошна утирган бўлмага киргач, Шоҳид билан кучоклаша туриб, чўнтагига халтача солиб қўйди, Шоҳид эса одатдаги жавоб ҳаракатини тезлик билан бажарди. Олди-берди яшин тезлигида амалга оширилгани билан, парда ярим очик колгани сабабли Қамбарнинг зийрак нигоҳидан пана бўла олмади.

– Улар ким, утиришидан лайчаларингга ўхшамайди, – деди Қамбар.

– Шу ерда уралашиб юрадиган мишиқи боллар, лайчанинг мижозларидан бўлса керак.

– Шу ерда сотадими?

– Ишинг бўлмасин, каер унғ келса, уша ерда пуллайди.

– Ментлар ҳид олса-чи?

– Бундан хавоғирланма, сенинг бош оғриғинг бошқа. Ҳозир сенга керакли капалаклар учиб келишади. Бу лайчанинг иши хомлигини хўжайинлар билишади. Бизга шунақа хом лайчалар ҳам керак.

– Нега?

– Тушунмаяпсанми? Ишлашини курдинг-ку? Кўпга бормаиди, яқинда милисанинг плани тулади. Ментлар шунакалар билан овора булаверишсин. У қанчалик тез қўлга тушса, бизга шунчалик яхши. Уч-тўрт грамм дори кетса камбағал бўлиб қолмаймиз.

Киборларча юриб кирган йигит эрта-индин қўлга тушадиган бўлса, чунтагидан чиққан озгина қорадори ашёвий далил сифатида олиб қўйилади, сўнг тўпланган бошқа афюнга қўшилиб, темир эритувчи печларда куйдириб ташланади. Сардор қўлдан кетувчи уша оз миқдордаги афюни ҳозир беписандлик билан тилга олди. Денгиз бир томчи сувини йўқотгани билан саёзлашиб қолмаганидек, қўлдан кетувчи бир неча грамм афюн у тобе бўлган салтанатнинг хазинасига чиндан ҳам таъсир этмас эди. Уша уч-тўрт грамм афюн ортида битта одамнинг тақдири турганлиги эса Сардор учун ҳам, ундан каттароклари учун ҳам аҳамиятсиз хол эди. Қўлмакдаги митти итбаликнинг ҳалокати сезилмаганидек, буларнинг бошига тушган фожиадан биров ташвишга тушмайди. Сардор ҳозирги гапини беписандлик билан айтди-ю, ўзи ҳам шу лайча каби йўқ бўлиб кетишини ўйлаб кўрмади. Қамбар эса англади. Келажагини кўз олдига келтириб, вужудига совуқлик югурди. Булмада уч ошна билан гаплашиб турган Фарходга қараб туриб, “Икки-уч кундан кейин шўринг қурир экан, кейин кимнинг навбати? Меники-ми? – деб ўйлади. – Сени “лайча” деяпти. Мен-чи? Бу бўлмаса бошқалари шунақа аташадими ё бундан ҳам

баттар лакаблари борми? Булар айтса ҳам, айтмаса ҳам лайчаман. Шулар ташлаб берадиган суякка каноат қилиб, думимни қисиб юравераман. Нега норози бўляпман? Бу қисматни ўзим танладим-ку? Олдинги ишимда ҳам хўжайин олдидаги аҳволим шу эди. Булар кўпроқ тулашади-ку? Булар иш бўлди. Қўлга тушиб, абжағим чикқунича одамга ўхшаб яшаб олай...”

Дераза ёнидаги Қамбар шуларни хаёлидан ўтказиб ўтирган онда бўлмадаги Шоҳид чўнтагига қўл солиб, халтачанинг миқдорини чамалаб кўрди:

– Чўғи камрокми? – деди норози киёфада.

– Бугунча амаллаб турасан. Йўл-йўлакай бир ака-хонникига кирувдим, меҳмонлари бор экан. Кўпроғини ўша олиб қолди. Ҳурматли одамга бир нима деб бўлмайди. Сен ўзимизникисан.

– Ўзингизники бўлсам, оркамга тепиб-тепиб кета-вериш мумкинми?

– Укаҳоним, шунга ҳам жириллашми? Бугунча амаллаб тур, деяпман-ку?

– Бугунча деганингиз эрталабгачами?

– Узоғи билан пешингача. Айтган жойингга ўзим олиб бориб бераман. Мени биласан, қулоққа лағмон осадиган боламасман.

– Яна бир марта пичоксиз сўядиган бўлсангиз, бошқа одам топамиз.

– Ўпкангни бос. Бозорда этагини очиб ўтирган баққолни топасан сен! Эртага эрталаб кўнғирок қилиб жойни айтасан, пешингача етказмасам, башарамга ту-пурасан.

– Ваъдани бузганингиз учун бугунгисини озгина тушириб берасиз.

– Шарт қўйма, ошнажон. Бундан бу ёғига нархи ошса ошадики, пастга тушмайди.

Фарҳод шундай деб “чидаганга чиқарган” дегандай, миждозининг чап бетига икки марта енгилгина шапати уриб қўйгач, изига қайтди. Унинг бу қилигидан ғазабланган Шоҳид овоз чиқариб суқинди.

– Нима бўлди? – деди Радик хавотирланиб.

– Бир кунлигини ташлаб кетди. Бир ҳафталигини олиб, уйда мазза қилиб ётамизми девдим. Эртага ўзи уйга еткизармиш.

– Бугунга бўлса бупти-да, нега сиқиласан? – Радик шундай деб пардани тортиб, охиригача очди.

– Очма, – деди Жавлон пешонасини тириштириб.

– Ҳозир жононлар чиқади, камерани шу ерда си-
наб кўраман.

Шоҳид турда утиргани учун, парда тўла очилгач, дераза ёнидаги икки ошнага кўзи тушди. Уларнинг шу томон тикилиб турганча гаплашиб ўтиришганини кўриб, юраги қандайдир нохушликни сезгандай бўлди. Радик камераси билан овора эди. Жавлоннинг телефонига хабар келди. Тугмачани босиб ўқиди: “Жавлон қаердасиз? Хавотирланяпман. Ирода ҳақидаги гапимни унутманг сиз кучли одамсиз! Қўнғироғингизни кутаман. Эрталабгача ухламасам ҳам кутаман. Севара”. Жавлон ўқиб бўлиши билан уятли бир иш қилиб қўйгандай, бу уятли ишдан ўртокларининг хабардор бўлиб қолишидан кўрккандай дарров ўчирди. Тўғрига қараб утирган Шоҳид унинг аҳволини сезмади. Хизматчи кириб таомларни қўйиб кетгач ҳам Шоҳид шубҳали икки одамдан нигоҳини узмади. Шубҳа ҳақиқатга айлана бошлагач, иккинчи хизматчи кириши билан шарт ўрнидан турди-да:

– Буларни ўраб бер, олиб кетамиз, – деб буюрди.

Хизматчи буйрукни муҳокама қилмай, “маъқул” деган каби бош ирғаб, вазифасини бажаришга киришди. Шоҳиднинг кутилмаган қарори икки ўртоғини ажаблантирди.

– Нега? – деди Жавлон.

– Турларинг, кетдик, – деди Шоҳид уларга изох беришни истамай.

– Ие, маишат қилмаймизми? – деди Радик.

– Илентирсаларинг тезроқ илентирларинг, маишатни уйда қиламиз. Кетдик.

Радикнинг, айниқса, Жавлоннинг бирон аёлни илинтириб олиб кетиш нияти йўқ эди. Шу сабабли олдинма-кейин ресторандан чиқишди.

Уларнинг ҳаракатини кузатиб утирган Қамбар Сардорга қараб, “Бир нимадан чўчишди”, деб қўйди.

– Кузларинг ўткир, балони ҳам курасан, – деб Сардор дўстини мақтаб қўйди.

– Менинг тикилиб турганимдан кўркишгандир?

– Қарашинг чакмоқнинг ўзи, бетон деворни ҳам тешиб ўтади. Бу мишиқилар сени мент деб ўйлашгандир. Орқасидан чиқайлик, тумтарақай бўлиб қолишади, бизга бир томоша-да.

– Қўй, шунчалик кўркишгани ҳам етади. Сен учинчи бўлмага қара: туртга хотин. Дастурхони тўкин эмас. Қиммат ресторанга кириб, хароб дастурхонда ўтиришлари қизиқ.

– Қизиқ, қизиқ... – деди Сардор маъноли оҳангда кейин хизматчини имлаб чақирди-да, ўша хотинларга битта коньяк қўйишни буюргач, дўстига қараб, гапини давом этди: – Бизга қараб-қараб қўйишлари яна ҳам қизиқ...

* * *

Тоғанинг уйидаги маишат, аёлларсиз ҳам, ёқимли бўлди. Ресторандан олиб келганларини чала-чулпа еб, қошиқда эритилган “дори”ларини эм игнасига олиб, томирларига юборишгач, дунёдаги энг бахтиёр одам мартабасига ётиб, хотиржам уйкуга кетдилар. Эрта-лаб Шоҳиднинг телефони кетма-кет жиринглайвериб учқовининг уйқусини бузди. Шоҳид эринибгина бир кўзини очиб, жавоб тугмасини босиши билан онасининг хавотирли овозини эшитди:

– Шоҳим-жаҳоним қаердасан?

“Қаердаман?..”

Уйқуси ўчмаган, кайфи тарқалмаган Шоҳид бу саволдан ажабланиб, атрофга аланглаб олди. Кейин сал ҳушёр тортди.

– Қизиксиз-а... Биласиз-ку?
– Нега телпон қилмадинг?
– Калитни ўзингиз бериб, тоғангникидан хабардор бўлиб тур, дедингиз-ку?

– Овозинг нега ғалати, иситманг йуқми?
– Кечаси билан дарс тайёрлаб, бошим ғовлаб кетди.

– Кечаси вақтида ухлаб, кундузи тайёрласанг ҳам булади.

– Хуп, энди шунақа қиламан.

– Аданг билан машинани гаплашдим. “Лачетти”га кунди, фақат ҳозир эмас, “кузга бориб олиб бераман”, деди. “Мерс”ни ўқишни битириб, диплом олганингда совға қиларкан.

– “Мерс”ни қариганда минарканмиз-да, – деди Шохид ҳафсаласи пир бўлиб. – “Лачетти” ҳам керакмас, автобусда юравераман.

– Унақа дема, бир-икки ой сабр қил. Кузгача Худо пошшо! Бугун “Лачетти”га кўнган одам, кузгача “Мерс”га ҳам кўнади. Тез-тез телпон қилиб тур. Ёнингда уртокларинг борми?

– Ҳа, бор.

– Қизлар-чи?

– Қанақа қизлар?

Сурашга сураб қўйиб, онаси мақсадини очик баён қилишга қийналди:

– Бирга ўқийдиган қизларни айтаман-да.

– Биз билан қизлар ўқимайди.

Ўғлининг қўпол оҳангдаги бу жавобидан қаноатланган она унга омад ва бахт тилаб, хайрлашиб кўя қолди. Барча оналар фарзандларига ҳар нафасларида омад ва бахт тилайдилар. Иймон, инсоф, виждон тилаш эса хаёлларига келмайди. Рихси ҳам шулар қаторидаги бир она эди. Иймон, инсоф, виждондан холи одамнинг бахт ва саодатга етиша олмаслигини қўп қатори у ҳам билмасди.

Шохид онасига эркалик килиб, терс гапирган бўлса ҳам, “ош пишгунча атала”, деганларидек, ҳозирча “Лачетти” унганидан қувонди. Шифтга тикилиб бирпас ётгач, қаддини кутариб керишди. Меҳмонхонага чиқиб, дастурхон устига кузи тушгач, пешонасини тириштирди. Ресторандан олиб келинган таомни уч одам тановул қилганми ё кечаси билан бунда итлар базми ҳукм сурганми, фарқлаш қийин эди. Ҳамма нарса сочилган, оппоқ дастурхон доғ-дуғ бўлиб кетган эди.

– Ҳей, турларинг биксиб ётмай, исқиртларингни йиғиштирларинг, – деди жеркиб.

Гарданини кашиганича меҳмонхонага кирган Радик манзарани куриб, узун хуштак чалиб қўйди.

– Ким охирида турган бўлса, уша йиғиштиради. Денгизчиларнинг қонуни шунақа. Шахсан мен сенлардан олдин тайёр бўлганман. Кузларимни юмаётганимда сен Жавлоннинг маржасини сўкаётган эдинг.

– Жавлон, сен йиғиштирар экансан. Мен ётгани кириб кетаётганимда сен йиғлаб утирувдинг.

– Бекор айтибсанлар. Мен ётганимда анави довдирнинг булар-булмас киносига қанча харажат кетишини ҳисоблаб утирувдиларинг.

– Йиғиштиришни истамасаларинг молга ухшаб чўзилиб ётаверларинг. Қоринларинг очганда ғимирлаб коларсанлар. Шахсан менинг қорним тук.

Шохид шундай деб телевизор қаршисига утирдида, пульта олиб тугмасини босди. Уч-тўрт каналдаги кўрсатувларни ўтказиб, футболда тўхтади.

Радик “менинг ҳам қорним тук”, деб видеокамерасини қўлига олиб созлаган бўлди-да, Шохиднинг рўпарасида тиз чўкиб, объективни унга қаратди.

– Нима қилмоқчисан? – деди Шохид.

– Узимнинг қиска метражли биринчи фильмимни олишни бошлаяпман.

Меҳмонхонага кириб келган Жавлон унга пичинг қилди:

– Яқинда укишдан хайдалиши кутилаётган режиссёрнинг киносими? Ундан кура уйни йиғиштирсанг, савобга қоласан.

– Зур режиссёр бўлиш учун укиш шарт эмас. Бош ролни уйпайдиган кетворган битта қиз билан йигит бўлса етарли.

– Сценарий-чи? – деди Жавлон пианино олдидаги айланувчи думалоқ ўриндикка ўтириб.

– Сценарий калламда пишиб турибди. Сенлар ижод нима эканини билмайсанлар. Ижодкор ҳатто ҳожатхонада ўтирганида ҳам фикрлайди.

– Сенам ўшанақа ижодкормисан? – деб сўради Шоҳид телеэкрандан куз узмай.

– Ҳа, нима демоқчисан?

– Унда ижодингдан ҳожатхонанинг ҳиди келиб тураркан. Бунга ким чидаркин?

Шоҳид ўзининг ҳазилидан қувониб, тиззасига шاپтилаб урганича мириқиб кулди.

– Майнавозчилик қилма, ҳамма воқеалар каллада пишиб турибди, деяпман-ку, иш бошласам, икки кунда чап оёқда ёзиб ташлайман.

– Продюссер-чи? Уни ҳам чап оёғингда топасанми?

– Сен борсан-ку? Продюссерим бўлсанг, сени бошимда кутариб юраман. Энди жим турларинг, диққат, “Тиллага тенг дўстлар” фильми, сценарий муаллифи ва режиссёр ва оператор Равшан Мирзо.

– Продюссер Шоҳид бойвачча.

Жавлон шундай деб ўрнидан турди-да, дастурхонга яқинлашиб, ниманидир кидирди.

– Бўлди, майдалашма, – деди Радик унинг ҳаракатига аҳамият бермай. – Бошладим! Дубл бир: мотор... Бу Шоҳид, тилла дўстларнинг энг тилласи. Келажакда адаси каби зур инсон бўлади.

Бу гапни эшитган Шоҳид унга қараб бош чайқади:

– Зур бўламан, лекин адамга ўхшаган эмас.

– Бу Жавлон, йўғе, Жавлон-бек! Ҳозирнинг ўзи-

да профессор. Келажакда академик булади. Икс-игриклари билан жаҳонни эгаллайди. Узи ланжрок бола, лекин калласи бор. Бугун ҳам уқишга бормай тўғри килди. Устозлари келиб, ундан логарифмларни урганиб кетишсин.

– Сен лақиллайсанми ё кино оласанми?

Уқишни эслатганидан норози бўлган Жавлон жеркиб, уни туртди. Шоҳид эса “Гол!” деб бакирганича сакраб турди.

– Месси урди!

Радик камерасини ёнига қуйиб, ҳафсаласизлик билан қўл силтади:

– Кадрни расво қилдиларинг. Сенлар билан бир иш қилиш қийин. Ижод нималигини тушунмайсанлар. Сенлар ваҳшийсанлар. Ишки йўқ эш-шак, дарди йўқ кес-сак деб сендақа пандавақиларни айтишади.

– Сен минғирламай, бу ёққа қара, – деди Шоҳид кафтларини бир-бирига ишқаб, – бунақа голни фақат Месси ура олади! Месси бор экан, “Реал”ларинг “Барса”ни кўрганда қўл қовуштириб туради.

Радик туп урилиш манзарасининг такрорига эътиборсиз қараб, яна минғирлади:

– Месси опангнинг эрими, бунча ҳовликасан? Бўпти, шу гулига атаб битта шеър тўкиб бера қолай: “Оқар сув оқаверади, “Барса” “Реал”ни қоқаверади”.

– “Барса”ларинг қокса қоқаверсин, лекин уйда нон йўқ экан, – деди Жавлон экранни тўсиб.

– Нарн тур, – деди Шоҳид унинг қилиғидан норози бўлиб. – Мен футбол тугагунча жойимдан турмайман. Очдан ўлаётган бўлсаларинг битталаринг дўконга чиқиб келларинг.

– Мен чой дамлайман, Радик, дўкон сенга.

– Дўкон қаердалигини билсам чиқардим. Очофатларни боқиш ҳам савоб.

– Футбол тугагунча чидаб жим утирларинг, ўзим чиқаман.

Шу пайт Шоҳиднинг телефони жиринглади. Фарходдан хушхабарни эшитган Шоҳид кувониб, дўстларига куз кисиб қўйди.

– Акахоним ҳозир эмаклаб келади. Кеча ёмон сиқувга олдим-да. Биздака мижозни яна қаердан топади? Биз бормиз, унинг қорни тўқ. Биз йўқ бўлсак, очидан ўлади. Шунақа булганидан кейин олифтагарчиликни унга ким қўйибди?

Фарходнинг қўнғироғидан кейин Мессининг ўйини ҳам кизиқтирмай қўйди. Ўрнидан туриб роҳатланиб керишди-да, “келгунимча йиғиштириб қўйларинг”, деб нон дўконга чиқиб кетди.

Жавлон ваъдасига биноан ошхонага чиқди. Радик эса яна камераси билан овора бўлди. Деразадан куча томон қараб, тумшуклари тиралгудай бўлиб турган бири қора, иккинчиси оппоқ “Мерседес”га тикилиб қолди. Кейин камерасини ўша томон қаратиб, ниманидир кута бошлади. Бир оздан кейин елим халта кутарган Шоҳид кўринди. Оқ “Мерседес”га яқинлашгач, тўхтади. Худди кичкина боланинг бошини силагандай, машина томига қафтани қўйди.

– Зур кадр! – деб қийқирди Радик. – “Дубл бир” – бойваччанинг “Мерс”дан тушиши. Стоп! Фалш!

Радик камерани дераза тоқчасига қўйди-да, ҳовлига шошилди. Шоҳидга уй зинасида рупара келиб, йўлини тўсди:

– Зур кадрни расво қилдинг. Чик, бошқатдан кирасан, – деб унинг қўлидан елим халтани олди.

– Томинг кетганми? – деб ажабланди Шоҳид, унинг қилиғига тушунмай.

– “Бойвачча” сериалининг биринчи фильми. Сен бош қахрамонсан, – деди Радик фаҳр билан. – Ҳозир чиқасан. “Мерс”га гадойга ухшаб тикилиб қарама. Томини ҳам силама. Сенинг чўнтақларинг долларга тўла. Сен бойваччасан. “Мерс”дан керилиб тушасан.

– Бошимни оғритма.

– Режиссёрнинг гапи ерда қолгунча эшакнинг буйни узилсин. Сенам бир уғил болалик қилиб рулни уйнаб бера қолсанг-чи? Кейин маза қилиб кўрамиз. Менинг айтганимни қилсанг, фаришталар “омийн” деб яқинда ўзинг ҳам “Мерс” оласан.

Радикнинг кейинги гапи Шоҳидга мойдай ёқди. “Адамни эритишга битга фариштанing “омийн”и етмай турувди”, деган хаёлда изига қайтди. У кўчага чиқиб, Радик изига қайтиб камерани қулига олгунича оқ рангли машина ўрнидан қўзғалди. Қора “Мерседес”га яқинлашган Шоҳид “нима қилай?” деган маънода дераза томон қаради. Радик ҳозирги топшириғини энди имо-ишора билан такрорлади. Жавлон унинг қилиғига тушунмай, деразага яқинлашди-да, Шоҳиднинг ҳаракатини кузата туриб қулиб юборди. Кейин бирдан инқиллаб, қорнини чангаллади.

Радик камерани у томон қаратиб “Нима бўлди?” деб сўради.

– Қорин ғижимлаб қолди, – деди Жавлон ихраниб.

– Ошхонада асал турувди, бир қошиғини ялаб ол, утиб кетади. Мен бойваччанинг кириб келишини оламан.

Жавлон унинг айтганини қилиб, ошхона сари шошилди. Радик эса ҳовлига чиқиб, “энди керилиб кириб келасан”, деб бақирди. Шоҳид унинг топшириқларини нуноклик билан бўлса-да, сўзсиз бажараверди. Шу тарзда ҳовлига кириб, зинадан кўтарилди, томоша дахлизга кўчганида кўчада Фарҳоднинг машинаси пайдо бўлди. Машинани сал берирокда тўхтатиб тушгач, “Мерседес”га ажабланиб қараб турди. Кейин эшик очиқ бўлгани учун ҳовлига иккиланиб қадам босди. Дахлиздан келаётган таниш овозларни эшитгач, адашмаганига ишонч ҳосил қилиб, зинадан дадил кўтарилди. Бу орада томоша меҳмонхонага кўчди. Фарҳод бундан таажжубланиб, овоз келган томон юраверди. Йигитларнинг меҳмонхонадаги қилиқларини бирпас кузатди-да, кейин гаши келиб,

“нима қияпсанлар? Томларинг кетиб қолганми?” деди.

– Радик “Томи кетганлар” деган кино оляпти. Сиз ҳам тушиб қолдингиз, – деди Шоҳид қутилган меҳмонга пешвоз чиқиб. – “Оскар” мукофотиға илинса, тенг шериксиз.

– Сенларга шерик бўлган одамнинг ростданам томи кетган бўлади, – Фарҳод шундай деб уйга разм солгач, унга савол назари билан қаради: – Зур-ку? Кимники?

– Турган одамники, яъни меники. Адам шу ерга уйлантирмоқчилар.

– Кучадаги “Мерс” ҳам сеникидир? – деди Фарҳод синовчан оҳангда.

– Ота ўғил “Мерс”га арзимайдими? – деб гапга аралашди Радик.

– Пачоқ машинада юриш сенга ярашмас эди. Энди одам бўлибсан! – Фарҳод шундай деб Шоҳиднинг елкасига аста уриб қўйди. Макташ мақсадида айтилган бу гап Шоҳидга малол келди.

– Мен эшак аравада юрсам ҳам одамман, – деб тўнғиллаб қўйди.

Кишининг пули купайса, муомаласи ҳам ўзгаради. Кечагина қўл қовуштириб турган одамнинг эгик қадди пулнинг кучи билан тикланади. Шоҳид шу ёшга етгунча пулсиз юрмаган. Қаддини эгмаган. Лекин ҳозир чўнтагидаги пулнинг залворидан кутура бошлади, “сен кимсан-у, бу майдакаш ким?” деган савол ичини қиздирди. Мижоз бўлса ҳам, ўзининг мавқе ва бойлик жиҳатдан устун эканини билдириб қўйиш учун совуқ оҳангда муддаога кўчди:

– Ваъдани бажардингизми?

Фарҳод саволдаги кибр оҳангини сизди. Ичида ижирғанса ҳам, “боланинг тумшуғи кутарилибдими, қани кўрай-чи, балки югуриши сомонхонагачадир?” деган уйда ғашланганини билдирмай, чўнтагидан халтачаларни чиқариб ивирсиқ дастурхон устига

ташлади-да, “соғиб олишга чоғинг келадими?” дегандай унга кулимсираб каради.

Шоҳид чўнтагида бор пулни ғижимлаб халта устига ташлаб, ишшайди.

– Шунинг узими? Чўғи камрок эмасми? – деди Фарҳод кошларини чимириб.

– Қолганини эртага бераман.

Фарҳод бу керик йигитнинг “сиз дорини кеча эмас, бугун бериб кутдирдингиз, сиз ҳам пулни бир кун кутасиз”, демоқчи эканлигини англаб, битта халтачани қолдириб, қолганини чўнтагига солди-да, хотиржамлик билан “сенам қолганини эртага оласан”, деб куйди.

– Ишонмаяпсизми?

– Гап мендами?! Хужайинлар “насияга берма” дейишган. Қаллам кетади.

– Қўркманг акамулла, қаллангиз кетмайди, сизда кетадиган қалланинг узи йўқ, – деди Радик, уларнинг савдосига аралашиб.

– Бугун жуда-а бийронсанлар-ку, а? Ҳозир шарт кетворсам, эртага тиришиб қоларсанлар. Қимда қалла борлиги ушанда билинар?

– Булди, донолик қилаверманг. Борини беринг. Ҳозир пулни олиб чикаман. Биз ҳеч қачон паст кетмаганмиз. Биз бормиз, сизнинг қорнингиз тўқ, шуни эздан чиқарманг.

Шоҳиднинг заҳарли гапи ҳақиқат бўлгани учун Фарҳод чидади. Ётоқхона томон юрган йигитнинг изидан караб, ичида бошлаб суқишдан бошқа чораси йўқ эди бу бечоранинг. Тағин ҳам бу бойвачча тилида катталиқ қилди. Агар ҳозир пул олиб чиқса-ю, остонага битта-битта қуйиб, “эмаклаб келиб тилинг билан ялаб-ялаб оласан, уйдан эмаклаб чиқасан”, деган тақдирда ҳам қўнишдан ўзга чораси йўқ эди.

Фарҳод аламини ичига ютиш учун хаёлини чалғитиш мақсадида дераза томон яқинлашиб, кўчага каради.

– Ҳа, акамулла, қурқяписизми?

– Катта кетма. Сен тайёрини торгишни биласан. Мен жонимни азроилнинг қулига ижарага топшириб қуйиб юраман. Қўлга тушсам – ментлар жонимни олади, молни йукотсам – хўжайинлар теримни шилиб, сомон тикади. Ажалинг етганда сен бир марта ўласан. Мен камида икки марта ўламан, – шундай деб гапдан тўхтади-да, рўпарадаги уйдан чиққан одамнинг “Мерседес”га утирганини куриб кулиб юборди.

– Акамулла, нима бўлди, иссиқ ҳаво мияга таъсир килдими? – деди Радик. Фарҳод унинг пичингига пичинг билан жавоб кайтарди:

– Ие, карасанг-чи, ота ўғилнинг “Мерс”и қанот чиқариб учиб кетди-ку?

Радик деразага яқинлашиб кўчага қаради-да хотиржам равишда тушунтирди:

– Учгани йук. Ялинувди, икки кунга ижарага берганмиз.

– Ҳа, кулокка лағмон осавергин-чи, ҳали қорнинг очса туйиб лағмонхурлик киларсанлар.

– Лағмонхурликни сизга чиқарган, – деди қулида пул ушлаб қайтган Шоҳид, – чиқаринг бор бойлигингизни, кўтарасига оламиз.

Йигитнинг қулидаги пулни қурган Фарҳод чўнтагида борини олиб, стол устига ташлади. Шоҳид буларнинг нархини билгани учун пул санаб, биттасини халтачалар устига ташлади, қолганини гилам устига сочди. Фарҳоднинг лаблари титради, тишини тишига босди. Шоҳид уни камситиб, портлашини кутган эди. Фарҳод мижозининг мақсадини англаб, ичида куч олган ғазаб вулконини ташқарига чиқармади, аксинча, ёқимли ҳазилдан ҳузурлангандай жилмайиб қуйди-да:

– Зурсан, гап йук! – деб пулларни бир-бир териб олишга киришди.

Пул барчага ёқади. Ҳатто пулдан нафратландиганлар ҳам янада кўпроқ пул топиш орзусида

яшайдилар. Бир қоп пули борлар, бойликнинг икки қоп булиши ҳаракатида тиним билмайдилар, икки қоп булганда тўрт қопдан камига каноат қилмай қоладилар, сўнг саккиз... ўн олти қоп... Бош лаҳаддаги гувалага теккандагина бу орзулар сунади. Лаҳадга қадар илм эгалла, деган амрга итоат этмай, лаҳадга қадар бойлик изидан қувган ва оқибатда икки қулоч оқ сурпга етишган банди нақадар ҳақир, нақадар бахтсиз!.. Ҳозир пул сочган ва териб олаётган йигитлар бу оқибатни уйламайдилар. Ҳолбуки, хорлик узок йиллар ортида эмас... Ҳаёт билан улим орасида юпка қоғоз калинлигида девор бор, дейдилар. Афсуским, ёш жонлар бу ҳақда уйламайдилар. Бу юпка қоғоз йиртилганда “нега бу қадар тез?!” деган даҳшатда қўзлари олаяди-ю, саволлари жавобсиз қолади.

Ўртоғининг қилиғи Радикка хуш ёқди. Камерасини мағрур турган Шохидга, сўнг пул тераётган Фарҳодга қаратиб, сахнадаги ношуд артист каби монолог ўқий бошлади:

*Пул қўп зур, азамат, паҳлавон бир қуч,
Агар пул бўлмаса бутун дунёда
Одам йўқ, турмуш йўқ, ҳатто яшаш пуч.
Пул бўлса, пул бериб – базм оласан,
Пул бўлса, пул бериб – имон оласан,
Пул бўлса, пул бериб – виждон оласан,
Пул бўлса, пул бериб – хотин оласан!*

Фарҳод бошини кутариб “бу бола жинни бўлиб қолганми?” деган маънода қараб қўйди-ю, ишидан қолмади. Радик эса “баттар бул!” дегандай истехзо билан қулиб, давом этди:

*Базм – пул, виждон – пул, хотинлар ҳам пул,
Шу гузал қошу қўз, ширин сўз ҳам пул,
Ҳаттоки муҳаббат, юраклар ҳам пул...
Билмадим, Худонинг ўзи дунёни
Яратса пулни ҳам уйлаганмиди?*

*Шу пулнинг ўзидан кучли эканини
Худонинг ўзи ҳам билганми эди?
Пул бўлса, пул учун тизни чўксалар,
Пул бўлса пул учун ерни ўпсалар...
Айтинг-чи, ким кучли – Худоми ё пул?!*

Фарҳод узининг хорланаётганини билиб турса ҳам, ғазабини сиртига чиқармади. Охирги пулни чангалига олгач, кадини кўтариб, Радикка каради:

– Чунтақларингга пул тушиб кучайибсанлар, гап йўқ! Шу пул ҳозир сенларнинг худоларингми? Пул дегани қўлнинг кири, битта совунлаб ювишлик ҳоли бор. Худоларингдан айрилиб қолганларингда ҳам тилларинг бийрон булармикин?

– Акахон, бизнинг тилларимиз ҳамиша бир қарич, – деди Радик камерасини ўчириб.

– Шундай ошнанг бўлади-ю, тилинг ярим қарич булармиди?

Бу кинояни мақтов ўрнида қабул қилган Шохид худди гадога бергандай, унинг қўлига яна пул қистирди:

– Тезроқ бора қолинг, лағмонингиз совуб қолмасин.

– Худо чунтагингга барака бераверсин. Сочиш сендан, териб олиш биздан. Кейинги сафар хожатхонага сочиб юборсанг ҳам териб олавераман, пул топишнинг уятли жойи йўқ. Лекин, укахон, сенга акалик насиҳатим бор, пулни бунақа хор қилаверсанг, ўзинг ҳам хор буласан.

Фарҳод кейинги гапларни айтаётганида овози сал титраб, вужудида қайнаётган ғазабни ошқор қилиб қўйди. Йигитлар билан ортиқча айтишув оқибати яхшилик бўлмаслигини фаҳмлаб, изига қайтишга шошилди.

НАЖОТ ЙҮЛИ

*“Ойна каби неча табу тобдир дилимиз,
Чун доғи жунун шуъла ниқобдир, дилимиз.
Кўзгу каби бир умр хаёл базми ичинда,
Ҳасрат кўзида бир мижа хобдир, дилимиз...”*

Севаранинг кўзлари китобдаги сатрларда, кулоғи эса кўшни хонадан эшитилаётган овозларда эди. Уғиллари уйланиш ёшига етиб, кизига совчилар келаётган хонадоннинг ташвиши нима буларди? Ота-она нима ҳақда гаплашиши мумкин? Ҳасан-Хусанларининг тақдиридан кунгиллари тўқ. Назарларида икки фэйзли оиладаги икки гузал уларнинг совчи бўлиб келишларини интиқ кутаётгандай. Гуё бугун совчи бўлиб бордилару ризолик олиб, патир синдириб, эртага тўйни бошлаб юбордилар. Лекин эгизакларнинг “аввал синглимизни узатамиз”, деб катъий туришлари ота-онани орзу бобида ипсиз боғлаб қўйган эди. Севара акаларининг йўлига тўғанок бўлиб турганини биларди, бироқ суйганидан совчи келмагунича бошқаларга “хўп” дейишдан ўзини тиярди.

Уйга келган келинларда бирон камчилик бўлса, тарбия қилиб олиш мумкин. Лекин қизлари қандай хонадонга боради? Дастлабки кунлар, ҳафталар, ойларида ҳар қандай келин иззатда бўлади. Кейин-чи? Қизлари кўз ёшларини оқизиб келаверса, ота-она дардини кимга айтади? Қизнинг кўзларидан окгувчи ёш томчилари чўғ тошларига айланиб, юракларини вайрон қилмайдими? Севара ота-онасининг бу ташвишини ҳис қила олмайди. Гулнора билан Элмуроднинг ҳозирги суҳбатларини уша ташвиш ҳосиласи экани ҳам унга бегона. Унинг дарди булак, ота-онасиники бошқа. Ота-онасининг ташвишларини арита олувчи малҳам топиш мушкул эмасдир, бироқ Севаранинг дардига даво қаерда бор? Бу дардни ким эшитади, ким даво топади? Севара Жаҳонгирнинг афюн балосига илакишиб қолганини билганидан бери бу дардга

даво излайди. Она буйи етган кизнинг энг якин сирдоши бўлади. Алҳол, Севара дардини онасига ҳам айттолмайди. Айтган тақдирида қандай жавоб бўлишини фаҳмлайди. Ҳозирча икки қалбнинг қушилувига умид бор, ҳақиқат айтилгудай бўлса, умид бўғиб улдирилади, қалблар тамоман узилади.

*Бизмиз ва нафас мавжси фирибгардиру ботил,
Сарчашма демангизки саробдир, дилимиз...
Оташ қую бетоблигимизни кузатиб тур,
Қўймакдин уза охир не бобдир, дилимиз...*

Уртада бир девор, эшик қия очик. Нариги хонада утирган ота-онанинг ташвиши шу қия очик эшикдан киради, кизнинг ярали юрагига гўё туз сепеди. Бу гаплар янгилик бўлмаса-да, Севара китобдан нигоҳини узиб, ғашланиб тинглади.

– Бошим қотиб қолди, – деди Гулнора чуқур уф тортиб. – Ҳайронман, нимага бунақа бўляптийкин... Унисини упок дейди, бунисини супок дейди. Кеча келганлар жуда обрўли оиладан эди. “Йўк” дейишга тилим бормади.

– “Хўп” дедингми?

– Шу кизингиз “хўп” дейишга қўядими? Аввал сизга айтмовдим, олдинги совчиларга сал рўйхуш бергандай бўлувди. Йигит билан учрашувга чикиб, “Сиз менга жуда-жуда ёқяпсиз-у, лекин биринчи эрим билан маслаҳатлашиб олишим керак. Утган куни телефон қилиб, ярашайлик девди, аҳди қатъий бўлса, ярашаман, сизга теголмайман”, дебди.

Бу гапни эшитиб Элмурод кулиб юборди.

– Шу куладиган гапми? Йигит томоннинг эсхонаси чикиб, онаси телефонда бузукдан олиб бузукқа солди. Сизга осон, кулиб-кулиб юраверасиз, аламни мен тортаман.

– Узинг ҳам бу ёғини ланж қилиб юбординг. Кўнглига қарайдиган бўлсанг, инжиқликларига қуниб, пинғиллаб утиравер. Кўнглига қарамасанг, “шунга тегасан, тамом!” дегин-у бошлаб юборавер.

– Нимани бошлаб юбораман?

– Туйни-да.

– Мен бошлаб юбораманми? Сиз четда томоша қилиб турасизми? “Жоним-қизим” деб эркалайвериб, талтайтирган сизсиз. Ана энди кунадиганига ўзингиз кундириб беринг. Менинг холи-жоним қолмади.

– Сенга ўхшаб гапни чувалаб ўтирмайман. Кеча келганлар сенга маъқулми? Бўпти! “Шунга тегасан!” дейман, тамом!

– Оғизда иш пишириш осон. Мен қизимнинг куз ёшларини оқизиб узатмайман.

– Шунақасан-да! Ўзинг талтайтириб, яна мени айблайсан. Бирга ўқийдиган болани нима деяпти?

– Нима дерди? Индамайди. Лекин кунгли борлигини сезиб турибман. Болани уйига бориб суриштириб келдим. Бинойи оила. Мендан олдин ҳам бир-икки хотин суриштириб борган экан. Демак, онаси қиз қидириб юрибди. Кунгли бўлса... бизга совчи юбормайдими?

– Мендан сураяпсанми?

– Ўзимча айтяпман.

– Профессор ошнам ўша болани мактаган эди. Яқинда ланжрок гап айтди. Ўқиши сусайиб, ўзиям сал ғалатирок бўлиб қолганмиш.

– Ғалатирок? Эси оғиб қолибдими?

– Нега эси айнийди? Дарсга бир келиб, бир келмаётганмиш. Сен бундай қил, қизинг билан очикчасига гаплаш. Бирга ўқийдиган бола ҳозирча номзодлар сифидан икки сабаб билан чиқарилади: биринчиси – совчи юбормаётгани, иккинчиси – ўқишдаги ўзгаришнинг сабаби аниқланмагунча бу масала қайта кун тартибига қўйилмайди. Сен ўқишига бориб, суриштириб кел.

– У ерда сизнинг ошнангиз ишласин-у, мен бориб суриштирайми?

– Оббо... на иссиққа кунасан, на совуққа. Бўпти, мен суриштираман.

Кейинги гапдан Севара сапчиб кетаёзди. Юрагини эзиб турган дард забтига олиб, куз ёшларига айланди.

Кўз ёшларининг ўзига йўл топиши осон. Лекин дард-ни енгиллаштира олувчи хунграб йиғлашдан тийилиш қийин. Севара уйга сиғмай қолди. Беихтиёр ҳолда қўшни хонага чиқиб отасига қаради:

– Ада, ҳеч каерга борманг, илтимос. Мен ўқишни битирмагунимча... – Севара “Эрга тегмайман” дейишдан уялиб, тили тутилди. Кейин паст овозда аҳдини айтди: – туй бўлмайди. Бу йил акаларимни уйлантиринг.

Элмурод ҳам Гулнора ҳам унинг гапига жавоб беришга улгуришмади. Севара шошилганича ҳовлига интилди. Эшик остонасида акаларига дуч келиб, ўзини четга олди.

– Ҳа, каёққа учяпсан? – деди Ҳасан, ичкарига қадам босиб.

– Салом қани? – деди акасининг изидан кирган Ҳусан.

Севара салом бергач, акаларининг алик олишларини, ҳол-аҳвол сўрашларини кутмай, ташқарига чиқиб кетди. Унинг бу ҳолатидан ажабланган Ҳасан онасига ажабланиб қаради:

– Тантик кизингизга нима бўлди, ойи?

– Қўявер, уйга совчи келса қизлар шунақа бўлиб қолишади.

Гулнора гапни калта қилди, Элмурод эса ҳозирги гаплардан ўғилларини огоҳ этди.

– Бекор айтибди, – деди Ҳасан, тутакиб. – Туйдан кейин ҳам ўқийверади. Ада, сиз ўқишига бориб юрманг. Ўша боланинг кимлигини менга айтинг, ўзим секин бориб суриштираман.

Бу таклиф Гулнорага ҳам маъқул келиб, мамнун равишда бош ирғаб қўйди.

Севара кўчага чиққани билан эрксизликдан кутулган куш бахтини ҳис қилмади. Чиқиб кетганидан кейин оила даврасида давом этажак гапларни тахмин қилиб, юраги барибир тутқунликда қолаверди. Кўчада мақсадсиз юриб, маҳалла гузаридан ўтганда синфдош

дугонаси Нозимага дуч келди. Нозиманинг одатига хилоф равишда сипорок либосда экани, пардоз-андози ҳам мундайроқлиги уни ажаблантирди. Лабларини чуғдек кизартириб турувчи буёқнинг сурилмагани, бетлари бу кун упа-энликдан холи булгани учун рангпар ҳолга тушган, билмаганлар уни “хасталикка йуликибди-да”, деб ачиниши ҳам мумкин эди. Калта юбка, енгсиз калта кофта кийиб, киндиги очик ҳолда маҳалла гузаридан ўтганида сурида карта ёки шахмат ўйнаётган қариялар ҳам аввал унга бир суқланиб қараб олиб, ўтиб кетганидан сўнг эса бу тарбиясиз кизни лаънатлаб қолишарди. Нозима бугун узун кўйлак кийиб гузар аҳлини кўз зиносидан халос қилган эди.

Севара дугонасининг ахлоқсизлигини биларди, онаси шу беҳаёдан нари юр, деб тайинласа ҳам, болалиқдан бошланган дўстликдан воз кеча олмасди. Ҳозир ҳам четга бурилиб кета олмади. Нозима эса уни кўриб қувонди.

– Бугун бошқачамисан? – деди Севара у билан қуришгач.

– Бир кун ақлли қиз бўлиб туришим шарт бўлиб қолди, – деди Нозима қулиб. – Ҳозир телевизорга ёзишади мени.

– Сени? Телевизорга?! – Севара ажабланганини яширмай унга ҳайрат билан тикилди. Унинг бу ҳолатидан Нозима мириқиб қулди.

– Вой, эшитганинг йўқми, ахир мен “одам савдоси” деган аллама балонинг қурбониман-ку! У ёқда қулга тушиб қолганимда шунақа деб қутулудим. Одам савдосининг қурбони бўлмаганимда адам оқ қилиб юбормоқчи экан. Энди ёш қизларга насихат қилиб қўяман. Қандай қилиб ўғирланганим, бошимга қандай балолар ёғилганини айтиб беришим керак экан. Вақтинг бўлса юр, томоша қиласан.

Бу гап Севарани ҳайрон қолдирди. Чунки Нозимани ҳеч ким ўғирламаган, чет элга кетмай туриб оқ бузуклик либосини эгнига илгани ён-атрофидагилар

учун сир эмас эди. Севара ҳали унутганича йук, синфдошлари орасида биринчи бўлиб қизлик оламига кирган Нозима ўзининг бу ҳолатидан фахрланиб, мактаниб юрарди. Аввал юкори синфдаги йигитчалар билан кўз уриштириб юрди. Кейин буларни “мишики гудаклар”, деб кучадаги енгилтак йигитлар даврасига кириб кетганини ўзи ҳам билмай қолди. Мактабда ўқиб юрган пайтлари оиласи, қолаверса, маҳалла назорати уни ёмонликдан сал бўлса-да тўсиб турарди. Мактабни битириб, шаҳарнинг нариги чеккасига жойлашган кайсидир коллежга мажбуран киритиб қўйишганда Нозима дастлаб ғабланиб, ҳасрагини Севарага айтган эди. Кейин маълум бўлишича, коллеж баҳонасида эркинлик дарвозалари ланг очилган экан. Нозима буни тез фаҳм этди, яратилган имкониятдан фойдаланишни ортга сурмади: уйдан остона хатлаб чиккач, коллеж сари учмади, балки ўзи истаган шохларга қунди, ҳузурбахш ҳаётнинг тотли донларидан чўкилайверди. Ўн етти ёшида ҳомиладор бўлиб, болани олдиртириб ташлаганини онаси билди-ю, лекин бу сирни яраланган қалбининг тубига қумишдан бошқа чора топмади.

Бора-бора бу шаҳар унга тор туюлиб, дунё кезмокни орзу қилди. Бир куни орзуларини Севарага айта туриб, “узоғи билан уч йилдан кейин миллионер Нозима бегимни тантана билан кутиб оласан. Қайтгим келмаса, ўша ёқда бирон миллиардер чолга тегиб олиб, шўрини қуритаман”, деб кулган эди. Кейин савдо важҳидан хорижга қатнайдиған аммасига қушилиб, тижорат оламига киражагини айтди. Ўшанда Севара уни ўзи кузатиб қўйган эди. Орадан икки ой ўтиб, маҳаллада миш-миш тарқалгач, Нозима тижорат баҳонасида хорижга чиқиб, аммасини доғда қолдирганини билди. Нозиманинг “адам оқ килиб юбормокчи экан” деган ҳозирги гапи ҳам кизик эди. Чунки унинг четда нима юмуш билан банд экани овоза бўлганидаёқ отаси маҳалла гузарига чиқиб, кизини оқ қилганини билдирган эди.

Бемаза ҳаётнинг мазасидан ҳузурланувчи қизни курук насихатлар у ёқда турсин, ҳатто камок жазоси ёки тан жазоси ҳам ҳидоят сари буролмагач, отонанинг “оқ қилиш”дан ўзга яна қандай чораси мавжуд? Ушанда улар ўзларини ҳам Аллоҳ олдида, ҳам эл-юрт олдида поклаб олишгандай, кўнгиллари салгина тинчиди. Ота-она боши устига ёпирилган абри ҳасрат «фалокат» дейиладими, «фожиа» дейиладими, «қора тун» дейиладими, юракларни поралаб ташлаган «бало чақини» дейиладими, номи нима бўлса бўлсин, бундай ҳолат ҳатто душманга ҳам раво қўрилмайди. Бундай фожиага учрагандан кейин фарзандини “оқ қилиш” ўз кўнглини алдашдан бошқа нарса эмас. Ота-она фарзандини оқ қилгани билан унинг қоронғи туни ёриша қолмайди. Оқ қилиш билан ўзига озгина тасалли бергандай бўлади, холос. Иснод ўтида қовжираб, азобланиши эса давом этаверади. Кошки эди, буни оқ қилинган оқпадар тушуниб етса, ҳис қила олса?!

Нозима ҳозир “адам оқ қилиб юбормокчи экан”, деган гапни мазах оҳангида айтдики, агар отаси бугун яна гузарга чиқиб, фарзандидан иккинчи марта юз ўғирганини билдирганда ҳам у андиша қилмаган бўларди. Чунки андишани уйғота оладиган уят, ор, ҳаё каби фазилатлар унга бегона эди.

Севара бурининг бир юмалаб ювош қўзичоққа айланганини эртақларда ўқиган, ҳаётда эса энди қўриб туриши эди.

– Юр, бирга борасанми?

Ҳаёлга берилган Севара дугонасининг шодон овозидан ўзига келди. Кўчага мақсадсиз чиққани учун, телестудияни қўриб олиш баҳонасида унга қўшила қолди. Аммо улар телестудияга эмас, бир хонадонга кирдилар. Кўрсатув муаллифларининг истагича, жабрдийда қиз бошидан ўтган савдоларни ўз уйида гапириб бериши керак экан. Нозиманинг отаси бунга монелик қилгани учун муҳаррир ўзининг уйига чорлабди.

Бейсболкани тескари кийиб олган, бурнига қора кужойнак кундирган киши Севарага ажабланиб караб олиб, Нозимадан суради:

– Бу дугонангиз ҳам одам савдоси қурбоними?

– Йук, – деб кулди Нозима, – бу дугонам савдога туғри келмай қолиб кетган эди.

Чироклар урнатилгач, Нозима камерага орқа килиб утирди, бу билан жабрдийда кизни эл олдида уятдан ихота қилгандай булдилар. “Бошладик”, деган амр янграши билан Нозима дардли овозда ахволини баён қила кетди. Уғирланиши тафсилотларини биров ургатганми ё ўзи туқиганми, ҳар ҳолда Севарани қойил қолдирди. Бир оздан сунг дардли овоз йиғига айланди. Севара шу билан тўхтар, деб уйлаб турганида Нозима хунграшни бошлади. Четдан туриб бериллаётган саволларга жавоб бериб булгач, суратга олиш ниҳоясига етди.

– Эшитдингми, телеюлдузликка ярар эканманми? – деди Нозима кучага чиқишгач. – Хизмат кўрсатган артистларни орқада қолдирдимми?

– Сенга ҳам унвон беришса буларкан, – деди Севара киноя оҳангида.

– Қўйсанг-чи, артистликни ёқтирмайман.

– Артист эмас, сенга “хизмат кўрсатган айёр” деган унвон ярашиб тушади.

– Розиман, олиб бер ўша унвонингни. Бу дунёда битта мен айёрманми? Айёрлик қилмайдиган одам борми ўзи дунёда? Шуларнинг орасида маликаи айёр бўлиб юрсам юрибман-да!

Нозима шундай деб, йуловчи машинага кул кутариб тўхтатди. Ҳайдовчи билан кира ҳақини келишгач, Севарага қаради:

– Вақтинг бўлса юр, ҳадеб китоб ўқийвериб миянг ачиб, чарчаб кетгандир?

– Қаёққа?

– Бирон жойга кириб чой ичиб, чақчақлашиб утирамиз. Уйда зерикиб, юрагим ёрилиб кетай деди.

Севара бир оз иккиланиб тургач, машинага утирди. Шахар марказига бориб, бир қаҳвахонага кирдилар. Шинам безатилган қаҳвахона ичи ярим қоронғи, паст овозда куй таралиб, киши руҳига ором беради. Одам камлигига қараганда, бу ернинг хос мижозларга аталганини сезиш қийин эмас.

Чойга таклиф қилган Нозима хизматчига икки финжон қаҳва буюрди. Кейин Севарага савол назари билан қараганича “биттаси коньякли бўлсин”, деб илова қилди.

– Қон томирларини кенгайтириб, юракнинг дардини олади. Сенга ҳам шунақасидан айтайми?

– Йук, йук, – деди Севара, – юрагимнинг дарди йук. Аслида чой яхши эди.

– Сенга қойилман. Ҳамма мендан қочади. Бу масалада сен ҳақиқий қаҳрамонсан.

– Унақа дема...

– Мен ўзимнинг кимлигимни биламан. Одамларнинг нафратланишини ҳам биламан. Биров менга “бузук!” деса, жаҳлим чиқмайди. Ҳатто сен ҳам бетимга қараб шунақа десанг, миқ этмаган булардим. Чунки дунёда мендан баттарлар ҳам бор-ку, тўғрими? Ана, институтдаги домлаларинг имтихон пайтида чунтақларингни шилиб олишади-ку? Уларга “сен порахурсан!” деб қур-чи, дод деб оламни бузиб юборишади. Аслида ким ёмонроқ? Мен бировга зарар қилмайман, балки хожатини чиқараман. Менга рупара келган одам қувониб кетади. Порахур домланг-чи? Унинг қанча одамларга зарари тегади? Менга пул берганлар рози бўлиб кетади, сен порани рози бўлиб берасанми, домлангдан нафратланмайсанми?

– Мен пора бермайман.

– Биламан, сен бермайсан, мен умумий тарзда айтдим. Ҳар ҳолда юздан етмиш, ҳатто юздан саксон талаба пора бериб ўқийди. Шунинг учун ҳали менга бермоқчи бўлган унвонингни бошқаларга атаб қўя қол. Порахурларинг ўлғунича пора олади. Мен ўлғунимча

бу йулимда юрмайман. Бунга имкон ҳам йук. Яна түрт-беш йил овим юриб туради. Кейин менга ким ҳам қарарди? Телевизорда лақиллаш менга зарурми-ди? Мен номимни оқлаб олишим керак. Жабрдийда бўлганим учун давлат менга меҳрибонлик кўрсатади. Хужжатларимни тўғрилаб олсам, яна жунайман.

– Унақа дема, энди борма у ёқларга.

– Бормасам бўлмайди, топган-тутганларим уша ёқда қолган. Битта бойни илинтирай деб турувдим, бу чала ишни ҳам битиришим керак. Ушанга тегиб олсам, сени меҳмонга чақираман. Денгизнинг бўйида зур боғи бор.

– Илтимос, чақирмай кўя қол.

– Барибир ҳазар қиласан-а? – Нозима афсусли оҳангда шундай деб, хизматчи келтирган қахвадан икки марта хуплади. – Менинг бир қариндошим бор. Чиройда унта Мадоннани ортда қолдиради. Эри бор, иккита боласи бор. Уйнаши ҳам бор... Буни ҳамма қариндошлар биледи, лекин ундан нафратланишмайди. Мени тўйга айтишмайди, унга дастурхоннинг тўридан жой беришади. Шу адолатданми? Қайси биримиз бузукми? Жавоб беришга уринма, сенинг ҳақиқатинг билан меники тўғри келмайди. Энг муҳими, сен мендан юз ўгирмадинг.

– Сенга шунинг ўзи кифоями?

– Кифоя қилса, қилмаса ҳаёт давом этаверади. Унта одамми ё мингта одамми мендан нафратланса ҳам ўзим билганча яшайвераман.

– Унта одамдан биттасининг нафрати қарғишга айланса-чи?

– Бошга тушганни куз кўради, бўлди, менга фалсафангни сўқийверма. Мен бошқа оролдан қуним топганман, сенинг оролингга сузиб ўтмайман.

– Яна кетишга шошилмай, ота-онангнинг розилигини олиб яшаганинг яхши эди.

Унга тикилиб турган Нозима бирдан қулиб юборди.

– Нима дединг? Кампирларнинг насиҳатини килдинг-ку, а? Розилигини олиш учун нима қилишим керак? Биринчи галда эрга тегишим керакми? Ким олади мени?

– Оладиган... топилади... – деди Севара ишончсизлик билан, кейин фикрини тасдиқлаш мақсадида қушиб қўйди: – Суннат-чи? Ошиқи бекарор эди-ку? Ҳалиям уйлангани йўқ, сенинг ишқингда юрганмиш?

– Нима? Суннат?! – Нозима энди қаҳ-қаҳ отиб кулди. – Уша сувоқчига тегиб, улгунимча исқирт пайпоғини ювиб утаманми?

– У бўлмаса... бошқаси бордир...

– Бошқаси? Профессорга тегаманми? Унинг пайпоғи йўқми? Йўқ, мени профессор олмайди, – деди Нозима, дугонасига муғамбирлик билан қараб, – профессор сенга булақолсин... Пайпоғи ҳам!

Шундай деб яна хузурланиб кулди. Бу хазил Севарага малол келиб, гап тополмай қолди. Орага бир неча нафаслик сукут чўкди. Бу гаплардан кейин унга ачиниши керакми ё нафрат сўзларини дўлдек ёғдираёғдира туриб кетиши керакми, билмади. Узининг кимлигини, атрофдагиларнинг нафратларини билиши, била туриб, шўх-шодон яшайвериши, яна шу ҳолда адолат талаб этиши Севара учун ажабланарли эди.

– Нега тикилиб қолдинг? Сен мени айбламаяпсан, мен эсам ўзимни оқлаётганим йўқ. “Айёр” деганинг учун тушунтириб қўйгим келди, холос. Иккаламиз тенгдош бўлганимиз билан ҳаётни билишда сен ҳали анча орқадасан.

Охирги гапи тўғри эди. У оғир вазиятлардан ҳам сирғалиб чиқиб кетиш маҳоратини эгаллаганди, одамларнинг сўзларига, кўзларига қараб, тил бошқа – дил бошқа эканини фарқлаб олишни ҳам биларди. Бундай маҳоратни ҳаёт ўргатади. Севара ўқиган китобларда бунинг дарси йўқ. Шу туфайли кичик муаммога дуч келса ҳам довдираб юраверади. Ҳозирги гапдан кейин ўзини ўйлантириб келаётган масалага шу дугонаси жавоб бера оладигандай туюлиб, суради:

– Қорадори ҳам олиб турасанми?

– Нима? – Нозиманинг кузлари чакчайиб, финжонни нари сурди: – Мен... шу даражадаманми? Наркоманга ухшайманми?

Севара уни тинчлантириш учун мулойим оҳангга кучди:

– Ухшамайсан.

– Унда нега сураяпсан? Қаҳвага коньяк қуштирганим учунми?

– Йук... факат бир нарса сурамоқчи эдим... яқин танишим... шу балога учраб қолибди. Уни қандай қутқариш мумкин?

Севара бу гапни сири ошкор бўлишидан кўркан бир бечора ҳадигида айтди. Нозима дугонасининг асл мақсадини сезган бўлса ҳам, гапни майдалаб утирмай суради:

– Бу бало ҳар хил бўлади. Қанакасига учраган? Ҳидлайдими, чекадими ё билакдан оладими?

– Билмайман... лекин... ранги-руйи бошқача, гапсузлари ҳам ғалатирок...

– Сен билмасанг, мен ҳам билмайман.

– Ирода кучи билан енгиб кетиш мумкин, деб эшитдим.

– Қанақа ирода? Наркоманда ирода бўладими? Ирода бўлса шу балога учрайдими?

– Унда... нима қилиш керак? Наркодиспансерга ётмайди.

– Тўғри қилади, у ерда ҳали ҳеч ким даво топмаган. Қирқ-эллик ёшли одамлар орасида наркоман йук, нега шунақалигини биласанми?

– Ёши катта одамларнинг ҳаёт тажрибаси кўп бўлади. Уйлаб қадам қўяди.

– Бу гапинг салгина тўғри. Аслида, билакдан оладиганлар бу ёшга етмай улиб кетишади. Уттиздан ошса, дўпписини осмонга отиб яшаса ҳам бўлади.

Совуққонлик билан айтилган бу гап Севарага ҳукм каби эшитилиб, этлари жимирашиб кетди. Жавлон-

нинг тақдири узил-кесил ҳал этилгандай, чорасиз йигитни бугун бўлмаса эртага ўлим кутаётгандай туюлиб, “Йук, йук! Бўлмаган гап! У яшайди!” деб бакириб юборай деди.

Шу пайт телефон кўнғироғи жиринглаб, Севарани ҳаёлот оламидан ҳақиқат дунёсига қайтарди. Нозима дугонасининг талвасага тушаёзганини сезиб, унга ҳавотир билан караганича телефонни қулоғига тутди-да танбех оҳангида деди:

– Бугун ваъдалашганинг эсингдан чиқдимми?

– Эсимда. Телеюлдуз бўлишингни кутиб ўтирибман.

Телефоннинг овози баландлатиб кўйилгани учун Севара нотаниш аёлнинг гапини эшитди.

– Телеюлдуз деб ерга урма, телеқуёш булиб кетдим, – деб кулди Нозима. – Ишонмасанг, ёнимда гувоҳим бор. Тез кел. Узинг билган жойда қаҳвахўрлик қиляпман.

– Мен йўлданман, қаҳванг совумай етиб бораман.

Нозима телефон тугмасини босиб, стол устига кўйгач, дугонасининг кўлини силаб кўйди:

– Ваҳима қилма, тузалиш пешонасида бўлса, тузалар. Ҳозир бир жонажоним келади. Саволларингни ўшандан сураб оларсан. Бу соҳанинг кироличаси десак ҳам бўлади.

– Наркоманми?

– Намунча ҳаммани наркоманга чиқариб кўйдинг? Шу соҳани билади, бошқаси билан ишинг бўлмасин.

Севаранинг афюн олами ҳақидаги тасаввури ғоят тор эди. Бошқа ёшлар каби унинг ҳам бу соҳадаги билими телевизорда баъзи-баъзида намойиш этиладиган кўрсатувлар билан чекланган, афюнфурушларнинг ўзлари гиёҳвандликдан холи эканликларини билмагани учун “киролича”нинг келишини эшитиб, “наркоманми? деб сураган эди.

“Киролича” келиб, Нозима билан уч марта ўпишиб сурашгач, Севарага қўл учини узатди. Қоратүридан

келган бу урта ёш аёлнинг патила-патила сочларини оч сарикка бўяб олгани Севарага ёкинкирамади. Буйнидаги марварид шодалари, янги расм бўлган ингичка занжирсимон тилла билакузук, бармоқлардаги тилла узуклар “киролича” мартабасига мос эди. Нозима “синфдош уртоғим” деб таништиргач, у одми кийимдаги Севарага менсимайрок назар ташлаб, кулимсираб қўйди. Нозимага эса “Сенда зарур гапим бор эди, буни нега бошлаб келдинг?” деган маънода қошларини чимириб қўйди. Нозима унинг норозилигини фаҳмлаб, Севарани қийнаётган ташвишга тезроқ даво топиб, сўнг уни кузатиб қўйишга шошилди:

– Земфир, бу дугонамнинг яқин таниши игнада экан, шунинг давоси борми, деб боши оғрияпти бечоранинг.

– Мендан сўраяпсанми? Мен наркологманми? – деди “киролича” зарда билан.

– Наркологмассан. Лекин... шу балодан қутула олганларни эшитмаганмисан?

– Эшитмаганман... эшитишни ҳам истамайман. Шундан бошқа ташвишим йўқми?

– Ирода кучи билан бу балодан қутулиш мумкин, деяпти?

– Ирода кучи? Қаердан олади бу кучни? – “Киролича” шундай деб Севарага савол назари билан қаради.

– Масалан... ўша наркоманнинг энг яқин одами таъсир қилса-чи? – Севара шундай деб “гапим туғрими ё нотуғрими” деган иккиланиш билан дугонасига қараб олди.

– Қанақа таъсир? Насихатми? Курук гап билан ироданинг мустаҳкам бўлганини эшитмаганман.

– Курук гап билан эмас, амалий таъсир... – Севара “айтаверайми?” деган маънода дугонасига қаради. Нозима аста бош ирғаб қўйгач, сал дадилланиб, режасини баён қилди: – Масалан... яқин одами ҳам ушанақа бўлиб олса... нима дейиларди?

– Игнага утирса, – деган изоҳ билан Нозима дугонасига далда берди.

– Ҳа... бир ойми, икки ойми ургангандан кейин узининг иродасини кулга олса. Хумори тутиб қоларкан-ку?

– Бу “ломка” дейлади. Бу бало душманининг бошига ҳам тушмасин, – деди Нозима.

– Ҳа... ўша “ломка”да азобдан тиришиб қолса ҳам, бошка дори олмаса. Азобни енгаётган пайти видеога олинса-да, ўша танишига кўрсатилса... “Қара, сенга яқин одам сендан заифроқ бўлса ҳам енгаяпти бу балони”, дейилса, таъсир қилмасмикин?

Бу гапни эшитиб “қиролича” “бунинг эси жойидами?” деган маънода Нозимага норози кифада қаради. Севара гапимни тушунтира олдиммикин, деган истиҳола билан ундан жавоб кутди. Жавоб бўлмади. “Қиролича” стол устини бир-икки чертиб қуйгач, кутилмаганда ўрнидан турди.

– Қўлимни ювмай кириб келаверибман, Неля, хожатхонаси қаерда эди?

Севара “Қиролича” бу ерга биринчи марта келган шекилли?” деб ўйлади, Нозима эса унинг аччиқланганини сезиб, сўзсиз эргашди.

Қўл ювиш хонасига киришлари билан “Қиролича” шарт ўгирилиб, Нозиманинг билагини қаттиқ қисди. Узун тирноқлар терини тешиб юборгудай ботиб, Нозима исқанжадан кутулиш мақсадида узини четга олмокчи бўлди. Лекин унинг чангалидан кутулмади.

– Қанақа аҳмоқсан, менга кимни рўпара қилдинг?

– Мен рўпара қилганим йўқ, йўлимдан чиқиб қолди, ҳасратидан тутун бурксиётганда сен келиб қолдинг.

– Нима деганини тушундингми? Игнага ўзи ўтирмокчимми?

– Шунақага ўхшайди.

– Кимни қутқармокчи, йигитиними ё ўйнашиними?

– Унда ўйнаш нима қилади, яхши кўрган йигити бўлса керак.

– Игнага ўтқазиб берайми? У сенга ким, шунчаки синфдошими ё сирдошими?

– Менинг сирдошим йўқ. Минг йил олдин бирга ўқиганмиз.

– Ота-онаси бойми?

– Йўқ. Отасининг алмисоқдан қолган битта “Жигули”си борлигини биламан.

– Игнага ўтқизсам, харажатини сен тўлайсанми?

– Менга зарур келибдими?

– Менинг кимлигимни унга айтдингми?

– Айтиб жинни бўлибманми.

– Ҳозирок уни қурит. Сен билан гаплашадиган жиддий гаплар бор. У ёқдагилар сени сўрашяпти. Икки ҳафтада қайтиб бормасанг, топган-тутганларингдан айриласан. Беш-олтита кизни бошлаб боришинг керак.

– Ҳужжатларим икки ҳафтада тайёр бўлмаса керак. Бир ой муҳлат беришсин.

– Мен ҳозир кетаман, ярим соатдан кейин “Юрмала”да учрашамиз.

“Қиролича” шундай деб Нозимани бир силтагач, чангалини бушатди-да, куча томон юрди. Севара унинг чиқиб кетганини кўрмади. Дугонасининг ёлғиз қайтаётгани сабабини сўрашга оғиз жуфтлаганда Нозиманинг ўзи изох берди:

– Ишхонасидан чақириб қолишди. Шошилиб кетди. Бунақа ишларни билмагани учун сенга маслаҳат бера олмас экан.

– Ўзинг-чи, нима дейсан?

– Тўғриси айтмайми? Хафа бўлмайсанми? Мақсадингни яхши тушундим. Жиннимисан?! Битта йигит деб ўзингни хароб қилмоқчимисан? Унингдан умидингни уз! Атрофингга кара, бип-бинойи йигитлар тўлиб ётибди. Хоҳлаганингга битта ишва қилсанг, оёғинг тагида думалаб қолади. Сен китобларингда ўқиган додаҳўжа йигитлар ҳозир йўқ, жон куйдирганингга арзимайди. Мен билан гаплашган эркакларнинг ҳар бирида ё сен тентакка ўхшаган севгили-

си ё ош дамлаб пойлаб утирадиган севикли хотини бўлган. Ушаларга жон куйдириш керакми? Жувонмарг бўлсин ҳаммаси! Агар сени яхши кўрганида наркоман бўлмасди. Уят бўлса ҳам айтай, балки кўзинг очилар: у сенинг кучоғингда роҳатланмайди, унинг хузури – томиридан борувчи дорида! Ўқиётган китобларингни ёпиб қуйиб, ҳаётга очик кўз билан қара, – Нозима шундай деб соатига кўз ташлаб олди-да, ўрнидан турди. – Прокуратурага чақиртиришган эди, бормасам, балога қоламан. Эртами-индин яна учрашиб, ҳасратлашармиз.

Кучага чикишгач, Нозима такси тўхтатди. Севара эса автобус қўналғаси томон юрди. Уйдан чикқанида кўнгли ғаш эди. Дугонасини курганида парча-парча булутлар орасидан куёш мўралагандай бўлиб эди. Нозима билан хайрлашгач, парча булутлар қуюклашиб, уни зулумот ўраб олгандай бўлди. Дугонасига дардини ошқор қилганидан афсусланди. “Аҳмоқлик қилдим” деб ўзини ўзи яниди. Ҳаёт ҳақидаги тушунчалари оҳанрабонинг икки кутби каби бўлган дугоналарнинг бири дардига иккинчисининг малҳам топиши маҳол эди.

* * *

Севара акаларига салом бериб, кучага чикқан пайтда Жавлон уйида тимирскиланиб, ниманидир кидираётган эди. Уғлининг асабий ҳолатини сезган Феруза ошхонадаги ишини чала ташлаб, унинг хонасига кирди.

– Нимани кидиряпсан? – деди остонада тўхтаб.

Онасининг кириб келишини кутмаган Жавлон чўчиб тушди. Оддий саволга жавоб тополмай бир оз талмовсиради-ю, кейин ўзини тезгина қўлга олди:

– Курс ишимни... кўшимча фикрларимни битта қоғозга ёзиб қўювдим, тополмаяпман.

– Бугун ҳам домлангникига кетмоқчимисан?

– Ҳа, оилалари дам олишдан келишгунча турарканман. У-бу ишларига қарашяпман.

– Қарашганинг яхши, устознинг дуосини олсанг мартабанг баланд бўлади. Эртага дарсингдан кейин уйга келиб-кетсанг бўларди.

– Нега?

– Амманг бир қиз топибдилар. Мен куриб келдим, – Феруза ўғлидан куз узмаганича маънодор жилмайди-да ҳавас билан қушиб қўйди: – Бирам ширин қиз экан.

Жавлоннинг шу топда ҳазил-мутойибага ҳуши бўл-маса-да, “нега кайфиятинг синик?” деган саволга дуч келиб қолмаслик учун узини зурлаб қулди:

– Ялаб кўрдингизми?

– Масхарабозлик қилма, – Феруза шундай дегач, гапининг таъсирини ошириш мақсадида мулойимликдан ҳукм оҳангига ўтди. – Буниси менга ёқди, сенам кўришинг керак. Кўнглим шу кизга ийиб турибди.

– Уқишни битирмагунимча бу ҳақда гаплашмай-миз, деб келишувдик-ку?

– Уқишни битиргунигча яхши кизларни эгалари илиб-илиб кетишади.

– Кўркманг, илиб кетишмайди. Кучада ширин кизлар тўлиб ётибди. Битта-битта ялаб куравериб, тўйиб кетасиз ҳали.

– Масхара қилма, дедим. – Феруза ўглининг биллагини енгил чимчилаб қўйиб, бир неча марта айтган аҳдини яна такрорлади: – Диплом ёклаган кўнинг тўй бўлади, деб ният қилганманми, шундай бўлади, билиб қўй.

– Диплом эмас, диссертация.

– Бекор айтибсан. Диссертациянгни пойлаб утирмайман. Агар шунақа майнавозчилик қилаверсанг, домлангга бориб учрашаман.

– Боринг, боринг! Домлам менга нима деганлар, биласизми?

– Нима деганлар?

– “Хотин илмнинг душманидир, докторлик диссертациясини ёкламагунингча уйланишни уйлаб ҳам кўрма”, деганлар!

Талабида қатъий туриб, ўғлини кўндиришга аҳд қилган Феруза бу гапдан кейин кулиб, уни кучоқладида, қулоғига “Мени унақа кийнама, ўғлим, хўпми” деб қўйди. Жавлон “Сиз нима десангиз шу” деган жавоб билан осон кутулиб, ўқиш баҳонасида шошилиб чиқиб кетди.

УРГИМЧАК ТУРИ

Ширин, аммо ёлғон сузлар билан аёллар қалбига йўл топиш Қамбар учун мураккаб масала эмас. Айниқса, ресторанда бирон бир лакма йигитнинг кармоққа илинишига мушток бўлиб ўтирувчи енгилтабиат жувонларни “ураб” олиш унинг учун бир култум сувни ютиш каби осон эди. Қамбар ўзига юкланган вазифани эшитганда ўзининг мана шу устамонлигига ишониб, масаланинг иккинчи томонига унча аҳамият бермаган эди. Нафс ташналигини қондириш мақсадида ширин сузлар билан жувон қалбига қўл солиш осон, уни хатарли вазифага жалб қилиш эса ечими мураккаб муаммо эди. Енгилоёқ жувон бегона эркакнинг кучоғига киргани билан, қорадори солинган халтачаларни ютишга осонгина кўна қолмасди. Қамбар яхши синалмаган хотинга бу ҳақда суз очган куннинг эртаси ё индинига ўзини қамоқхонада қуриши мумкинлигини билгани учун ҳам осонгина танишиб олган жувонларга мақсадини айтишга қийналди. Вазифанинг хатарини Сардор яхшироқ биларди. Билгани учун ҳам ўзининг зиммасидаги бу ишни дўстининг елкасига ошириб юбораётган эди. Аммо бу жараён тез амалга ошмади. Хўжайинлари уч-тўрт ой давомида Қамбарнинг ёнида юриш мажбуриятини юклашди. Шу боис дастлабки ишларни шерикчиликда амалга ошира бошлашди. Қамбар, ўзининг таъбири билан ай-

тилганда, жувонларни “майиздеккина тайёрлаб берарди”, асосий гапни эса Сардор айтарди.

Ресторанда қармоқларига илинган уч жувон яна икки кунлик зиёфатдан сўнг вазифани бажаришга тайёр эканликларини билдиришгач, уларни “штаб” деб аталувчи уйга бошлаб бордилар. “Штаб” тўққиз каватли уйнинг энг четидаги йулакда жойлашган, эшик томонда хатар сезилса, қочиб қолиш эҳтиёг чораси ҳам назарда тутилганди. Уй ичи озода, шифохона каби батартиб эди. Шифокор каби ораста кийинган, ёши қирқдан ошган бўлса-да, малоҳатини йўқотмаган уй бекаси Қамбар билан Сардор бошлаб келган меҳмонларни ардокли қариндошларини кутиб олган каби қаршилади. Кейин меҳрибон мезбон қиёфасидан чиқиб, талабчан соқчига айланди-ю, уларни бир-бир тинтиб куриб, “узр, тартиб-қоидамиз шунақа”, деб қўйгач, ичкарига бошлади. Меҳмонларга дивандан жой курсатиб, ўзи уларнинг рўпарасидаги стулга утирди. Сардор билан Қамбар эса уй бекасининг амрини кутиб, тик туришди.

– Қайфиятингиз қалай, сингилжонларим? – деб сўради мезбон меҳрибонлик билан.

– Раҳмат, яхши, – деди ўртада утирган аёл.

– Вазифангизни яхшилаб тушунтиришдимиз?

– Ҳа. Агар ваъда қилган пуллари рост бўлса, биз розимиз.

– Бизда ёлғон ваъда бўлмайди, сингилжон, яхши ишлаганларга қўшимча мукофот бўлади. Агар яхши хизмат қилсангиз, остонангизгача тилла қилиб оласиз.

– Пул униб турса, хизматдан қочмаймиз.

– Яхши хизмат қилиш учун соғлиқ ҳам яхши бўлиш керак. Ошқозонингиз ҳеч оғриганми?

– Йўқ.

Мезбон бу қисқа жавобдан қаноатланиб, қолган икки аёлга савол назари билан қаради. Улар ҳам “соппа-соғмиз” дейишгач, Сардорга қаради:

– Оповси, чиқиб туринглар, бу ёғи хотинларнинг иши.

Сардор итоатли мулозим каби бош ирғаб, қулини куксига қўйганича ён томондаги эшикни очиб, қушни хонага кирди. Қамбар дўсти каби куллуқ килмаса-да, итоат билан эргашди. Дераза пардалари тортиб қўйилгани учун хона ним қоронғи эди. Диванда ёнбошлаганича телевизорга тикилиб ётган йигит, улар кириб келишгач, эринибгина қаддини кутарди. Йигитнинг мартабаси баландроқмиди ё фаросати пастроқмиди, ҳар ҳолда ўрнидан турмай қуришди. Бу ҳолат янгилик бўлмагани учун Сардор ғижинмади, аксинча, унинг марҳаматидан баҳраманд бўлиб суюнган одам каби қушқуллаб сурашди. Қамбар эса бундай қилмади, йигит беписандлик билан қўл узатган эди, у ҳам қўл учида қуриша қолди. Йигит “бунинг ким ўзи, димоғи баланд-ку?” деган маънода қош чимириб қўйган эди, Сардор бу саволни англамагандай Қамбарга бир қараб олиб, гап бошлади:

– Қамбар, таниш: Нодир – ҳар ишга кодир. Москвада битмаган ишинг бўлса айн момент битириб беради. Яхшилаб танишиб ол. Яқинда Варшавага кўчадиган бўлиб турибди. Акахонларнинг кўнглини олсанг, балки Москвани сенга топширишар. – Сардор шундай деб Қамбарнинг елкасига уриб қўйди-да, давом этди: – Нодирбек, Москвалар қалай? Торфлари ёниб ётибдими?

– Москва сени кутиб ётибди. Кейингиларини ўзинг олиб борармишсанми?

– Додахўжалар нима дейишса, шу-да.

Қамбар уларнинг бу қиска суҳбатидан Москвада ишлаш Қамбарга аталганини англади. У Москвада ишлаш яхшими ё ёмонми, осонми ё хатарлими – билмасди. У ёкка бораман, деб умид ҳам қилмаган эди. Бу гап ҳозир Сардордан чиқди. Ўзига аталган жойни нима учун ўзгага оширмоқчи бўлди, бу шунчаки оғиздан эҳтиётсизлик туфайли учиб чиққан гапмиди ё унинг навбатдаги тулкилигимиди – Қамбар фаҳм эта олмади. То кетишга ижозат теккунига қадар уларнинг

сухбатларига аралашмади. Аслида, аралашшига арзи-гулик сухбат ҳам бўлмади, Россияда содир бўлаётган воқеалар Қамбарни қизиктирмади.

Бу ердан чиқиб, касалхонага шошилди. Отаси оёкка туриб қолган эди. Эртага врачдан ижозат тегиши мумкинлигини билиб, кўнгли кўтарилди.

Эртасига отасини уйига олиб келди. Анчадан бери ташвиш булутлари остида қолган хонадонда саодат кўёши чараклагандай бўлди. Кичик оила даврасининг шодлиги улар учун узок қутилган бахт эди. Аммо бу бахтиёрлик даврасида узокроқ ўтириш Қамбарга на-сиб этмади. Опаси мастава сузиб келган дамда теле-фони жириглади.

– Бозорда кўришайлик. Хўжайин яна уч-тўртта одам топларинг деяпти. Тезлатмасак, иккаламизни ҳам тузлайди. Амакимга салом деб қўй.

Сардор гапини тез-тез айтди-ю, Қамбарнинг жаво-бини эшитмади. Зокир “шалок араваси”нинг бузилиб қолганидан нолиб, акасининг ҳиммат қилишини иста-ган эди, “ўзимга ҳам керак”, деб кўнглини чўқтирмай, қалитни узатди-да, ўзи йўловчи машинада кетди. Бо-зорга келиб, белгиланган жойда Сардорни учратмади. Атрофда айланиб юриб, гуммахона яқинида бегонаси-раб турган икки жувонга эътиборини қаратди. Улар-нинг кийимлари ҳам, ночор кўринишдаги халталари ҳам, атрофга бесаранжом қараб-қараб қўйишлари ҳам бу шаҳарлик эмасликларини аён қилиб турарди. Улар-дан бири халтасидан кармон чиқариб пулини санаб кўргач, гуммахонага қараб юрдилар. Иккита гумма олиб, ўтирдилар. Қамбар омади чопганини англаб, фурсатни бой бермаслик учун гуммахонага шошил-ди. Олтита гумма, бир чойнак чойни кўтариб келиб, аёллар ёнидаги бўш столдан жой олди. Уларнинг гапларига ўғринча қулок солиб, қаердан бўлишлари мумкинлигини чамалади-да, салом берди. Нотаниш йигитнинг қутилмаганда салом беришидан ажаблан-ган аёллар бир-бирларига савол назари билан қараб

олиб, бош ирғаш билан алик олдилар. Қамбарга бу жавоб кифоя қилиб, гумма билан чойнакни кутариб, уларнинг столига ўтди. Унинг бу ҳаракати аёлларга шилқимлик бўлиб туюлиб, туриб кетишга шайлангандай бир қимирлаб олдилар. Қамбар эса очик чеҳра билан уларга бир-бир қараб, гапга тушди:

– Бухородан келдингларми? Бир қарашдаёқ ҳамшаҳар эканингларни билдим.

Бу гап аёлларни қамраб ола бошлаган саросимани қувиб юборди. Уларнинг бири беихтиёр:

– Сиз ҳам бухороликмисиз? – деб юборди.

– Шунақа деса ҳам бўлади. Бухорода туғилиб, бу ерда катта бўлганман. Ота томондан бухороликман, она томондан чоржуйликман, хотин томондан тошкентликман.

Ҳазил оҳангида айтилган бу гап аёлларга ёқиб қулишди. Қамбар эса улоқни ердан узиб, тақимига босиб олган чавандоз каби гапни давом этди. Унинг қувнок феъли, ҳазил гаплари аёлларга ёқиб, бирпасда кадрдонлардай бўлиб олишди. Ўзлари олган икки гуммага қўшиб, Қамбар келтирган олти гумма ҳам ейилгач, эркин суҳбат бошланди.

– Бир фирма ишга таклиф қилгани учун келувдик. Буш жойлари тулганмиш. Энди кўчада қолдик. Уйга нима деб қайтиб боришни билмаяпмиз, – деди аёллардан бири афсус билан бош чайқаб.

– У фирма номардлик қилган бўлса, бошқа мардлари йўқми? – деди Қамбар. – Бизнинг фирмада аёлларбоп иш бор. Бир-икки ой ишласангиз, уйингизга коп-коп совға-салом билан қайтишингиз мумкин.

– Сиз фирманинг хужайинимисиз?

– Йўқ, мен кичкина одамман. Кичкинагина бўлимнинг бошлиғиман. Лекин кичкина бўлим катта фирманинг ишини қилади. Биз чет эл билан ишлаймиз. Сизлар ҳам четга бориб келишинглар мумкин.

– Четга? – деди иккинчи аёл ҳавотир билан. – Нима қиламиз? Ахир пулимиз йўқ.

– Йўлкираю бошка харажатлар фирма ҳисобидан. Сиз у ёкка пул сарф қилгани эмас, пул ишлагани бора-расиз.

– Қанака ишлигини айтмайсизми? Балки?..

– Қўрқяпсизми? Қўрқсангиз зўрлаш йўқ.

– Қўрқаётганимиз йўқ... фақат... ҳар хил гаплар эшитамиз-да... телевизорда ҳам кўп гапиришяпти-ку? Агар... ҳалигиндақа иш бўлса...

– “Одам савдоси” деявериб, кулоқларингизни пишириб юборишибди-да! – деди Қамбар масхараомуз кулиб. – Мен одамфурушга ўхшайманми?

– Ўхшамайсиз-ку... Лекин... нима иш қилишмизни айтмаяпсиз?

– Бу гумманинг устида айтадиган гап эмас-да. Мен сизга “ҳозир ишга оламан, икки соатдан кейин чет элга учиб кетамиз”, деганим йўқ-ку? Мен ҳужайинлардан илтимос қилишим керак, улар сизлар билан гаплашиб, “хўп” дейишса, аввал иш ўрганасизлар.

Телефон жиринглаб, Қамбарнинг гапи оғзида қолди. Рақамга қараб олиб, Сардорнинг кўнғирок қилаётганини билди-да, сир бой бермай:

– Ассалому алайкум, адажон, – деди кувноклик билан.

– Қамбар, кerdасан, нима қияпсан? – деди Сардор хавотирли оҳангда.

– Ҳамшаҳарларимни учратиб қолдим. Шаҳарни айлантисаммикин, деб турувдим, – деди Қамбар аёлларга қараб кўз қисиб қўйиб.

– Дуконни ёп.

– Нимага?

– Бир-иккита майда мишиқилар қўлга тушиб қолди. Ментлар ис олиб юришибди. Бугун-эрта кўзга кўринмай тур. Машинангни ҳам у ер-бу ерга тикиб қўй.

– Хўп, адажон, ойижонимнинг туғилган кунларини унутадиган бемехр эмасман-ку? Зўр гулдаста айттириб қўйганман.

Қамбар шундай деб телефонни ўчириб, сир бой бермаслик учун аёлларга кулимсираб қаради.

– Ойингизни бизни номимиздан ҳам табриклаб кўйинг, – деди унга яқин ўтирган жувон.

– Ҳа, албатта, албатта, – Қамбар шундай деб агрофга хавотир билан қараб олди. Ундаги ўзгаришни сезган жувон “Тинчликми?” деб сўради.

– Қаллам курсин, – деди Қамбар афсус билан, – торт буюриб кўйишни унутибман. Ҳозир бориб айтмасам, пешинга улгуришмайди. – Шундай деб, чўнтагидан пул чиқариб санади. – Энди гап бундай, ҳамшаҳарлар, “аравани курук опқочаркан”, деманг, уша ваъда – ваъда! Мана, икки-уч кунлик харажатингиз. Шаҳарни томоша қила турунглар. Мен хўжайинлар билан келишиб қўяман. Эртадан кейин кечки пайт... Ҳа, соат еттида кўришамиз.

– Қаерда? Шу ердами?

– Нега шу ерда? Тошкентда чиройли жойлар кўп. “Дедеман” деган меҳмонхона ёнига келиб турунглар.

– Аслида биз уч киши эдик...

– Ҳа, майли, учинчингиз ҳам келаверсин, бир илож қилармиз.

Шундай деб хайрлашди-да, шошилганича бозор оралаб юриб етди. Юра туриб телефонидан симкартани олиб ташлади. Орқасига ўгирилиб қараб, измаиз келаётган қора кўзойнакли кишини кўрди-ю, юраги шув этиб кетди. Қадамини тезлатиб, олма растасидан ўтгач, яна ўгирилиб қаради. Кўзойнакли киши ҳам қадамини тезлатгандай туюлди. Югурғудай бўлган онда рўпарасидан тиланчи лўли хотин чиқиб, йўлини тўсди. Қамбар “ишласанг ўласанми!” деб уни туртиб, узум растаси томон бурилди. Раста тугаб, майдончага чиққанида яна орқасига қаради, кўзойнакли одам кўринмагач, енгил нафас олиб, кўрқоклиги учун ўзини ўзи яниб қўйди. Тўхтаб, атрофга синчиклаб қаради, хавотири ўринсиз эканига ишонч ҳосил қилиб бурилганда бир қизга урилиб кетди. Айб гарчи ўзида бўлса

ҳам, кизга захрини сочмоқ касдида оғиз жуфтлади-ю, лекин унинг пирпираб турган киприкларига кўзи тушиб, шаштидан қайтди. Қиз маънос боқувчи кўзларини унга қадади, лаблари кимирлади, лекин овози чикмади. Кейин бармоқларини ҳаракатга келтириб, ишора қилганда Қамбар унинг гунг-соков эканини фаҳмлаб, узр маъносида қулини куксига қўйди. Қиз ғоят гўзал эди. Кулимсираганда бу гўзаллик ҳар қандай йигитнинг эсини тесқари қилиб юборадиган даражага етарди. Ҳозир шундай бўлди, ширингина кулимсираб, “йук, йук, айб сизда эмас, менда”, дегандай нозик кафтини куксига қўйди.

– Бу ерда нима қилиб турибсиз? – деди Қамбар.

Қиз унинг гапини эшитмаса ҳам, лабларининг қимирлашидан саволни уқиб, сумкасида қоғоз парчасини чиқариб, узатди. Қоғозга бир уйнинг манзили катта-катта ҳарфлар билан ёзилган эди.

– Шу уйни қидириб юрибсизми? – деб сўради Қамбар.

Қиз бош ирғаб, тасдиқ ишорасини қилди.

– Қидираётган уйингиз шаҳарнинг нариги чеккасида, бу ерга адашиб келибсиз.

Қиз “Ҳа, ҳа, адашдим”, деган ишорани қилди-да, сумкасида дафтарча билан қалам олиб, ёзди:

“Таксичига қоғозни кўрсатган эдим, шу ерга олиб келиб қўйди”.

– Оббо падарлаънати-е! Лақиллатиб кетибди-да. Қардан келдингиз?

Қиз “Қаршидан” деб ёзди.

– Ие, ҳамшаҳар эканмиз-ку! Мен Қаршида туғилиб, Тошкентда ўсганман. Ҳамшаҳарларим кўзимга оловдай иссиқ қуринади. Гапирганда тушунаркансиз-а? – Қиз тасдиқ ишорасини қилгач, давом этди. – Унда ишингиз осон экан.

Қамбар унга бу манзилни қандай топишни тушунтиришни ўйламади ҳам. Гўзал қизга маҳлиё бўлган қайси йигит бир-икки ишорали гапдан кейин хайр-

лашишни истабдики, Қамбар хоҳласин? У ҳозиргина хавотир турида талвасага тушаёзганини, бу томонга қандай аҳволда келиб қолганини ҳам унутди.

– Мен уша ёкқа кетятувдим, истасангиз, кузатиб қуяман, – деди Қамбар ундан ризоликни умид қилиб. Қиз “билмасам, қандай буларкин?” деган маънода елка қисди.

– Юраверинг, тортинманг, одамга савоб ҳам керак-ку? Сизнинг баҳонангизда савобга етаман.

Бу гапдан кейин қиз ризолик ишорасини қилгач, Қамбар йул бошлади. Машинасини қуйган жойга эмас, катта куча сари юрди. Турнақатор тизилиб, мижоз пойлаётган машиналардан бирининг ҳайдовчисига яқинлашиб, “Юнусободга” деди.

– Ун минг бўлади, акахон. Бензин осмон нархида бўлиб кетди, қуряпсиз-ку...

Ёнида қиз тургани учун Қамбар савдолашишни истамади.

– Сендан бензиннинг нархини сўрадимми? Ҳайда машинангни, – деб машина эшигини очиб, қизни таклиф қилди. Узи олд ўриндикқа утирди-да, ҳайдовчига қараб тунғиллади: – бензин осмонда бўлса ҳам, узинг осмонга сапчима, ерда юравер.

Гап-сўзсиз кетдилар. Қамбар нимадир демокчи бўлиб, бир неча марта қизга ўгирилиб қаради-ю, гапирмади. Қиз бундан уялиб, Қамбар қараган пайтда ундан қўзларини олиб қочди.

Юнусободга етиб бориб, машинадан тушишгач, Қамбар манзил ёзилган қоғозга тикилиб қолди. Бадхат одам қули билан ёзилган уй рақами “103”ми ё “109”ми, аниқлаши қийин бўлди. Охири “103” бўлса керак, деб беш қаватли уй томон юрди. Қиз унга эргашди. Учинчи қаватдаги ўттиз иккинчи хонадон эшигини тақиллатишганда бир аёл очиб, бундай одам турмаслигини айтгач, қизнинг қўзларидаги умид учқуни сўниб, хомуш аҳволга тушди.

– Мен хато ўқигандирман, балки “109” деб ёзилгандир, – деди Қамбар ҳовлига чиқишгач. – Сиз шу ерда тура тулинг, мен билиб келаман.

Қамбар ҳовлида ўйнаб юрган болалардан бу ўйнинг каерда эканини сўрагач, ўша томон юрди. Қиз болаларнинг ўйинини кузатиб қолаверди. Кўп ўтмай Қамбар қайтди. Қиз унинг юзига боқиб, нағижасиз қайтганини сизди. Аламдан йиғлаб юборай деб, киприклари пирпиради. Қамбар болаларга мўлжалланган уриндикка ўтириб, қизга қаради. У ҳам омонат утирди.

– Сизга керакли одам бир юз тўққизинчи уйда турган экан. Яқшанба куни тўртта ўртоғи билан Россияга кетибди. Унда нима ишингиз бор эди?

Қиз дафтарчасини чиқариб, “У менга иш топиб бермокчи эди”, деб ёзди.

– Хафа бўлманг, маслаҳат билан сизбоп иш топармиз. Бу шаҳарда бошқа танишларингиз йўқми?

Кўзлари ёшланган қиз бош чайқади.

– Шундай чиройли кизини катта шаҳарга ёнғиз юборган ота-онага қойил эмасман, – деди Қамбар.

Қиз “Ота-онам йўқ, етимман”, деб ёзди.

– Қидириб келган одамнингиз қариндошмиди?

Қиз “йўқ” деган маънода бош чайқаб, “етимхонада бирга ўсганмиз. У акамдек бўлиб қолган эди”, деб ёзди.

– Акадай бўлиб қолгани яхши-ю, индамай жўнаворгани ёмон бўлибди. Ҳа. майли, агар “хўп” десангиз, бир-икки кун опамникида тулинг. Танишингизни Россияга кетадиганлардан суриштирамиз. Топилса, изидан жўнатармиз, топилмаса, шу ерда ишларсиз?

Қиз “билмадим” дегандай елка қисди. Ночорлик жари лабига келиб қолган қиз бундан бўлак жавоб бера олмас эди.

Қамбар бу оламга бош суқиб кирганидан кейин, Сардорнинг тавсиясига кўра, “ишларимизга асқатиб қолар”, деган мақсадда икки хонали ўйни ижарага олган эди. Қизни ўша уйга бошлаб кетди.

ДУППИ ТОР КЕЛГАНДА

“Ётиб еса, тоғ ҳам чидамайди”, деганларидай, Шоҳиднинг тантибойваччалиги узокка чўзилмади. Жимгина “ётиб еса” яна бирор ҳафтага етиши мумкин эди, совуриб егани учун “тоғ ҳам чидамади”. Овга отланган подшоҳ билан вазир Афандини кулги қилиш учун юкларини унинг елкасига ортиб, дебдиларки: “Ҳой Афанди, нечта эшакнинг юкини ортмоқлаб олдингиз?” Атрофдагилар масхаралаб кулибдилар, Афанди эса дебдики: “Шаҳаншоҳим, устимда иккитагина эшакнинг юки бор”. Шоҳиднинг елкасида ҳам икки текинтомоқнинг юки бор эди. Бунга улар эмас, ўзи айбдор. Уларга ўзи ургатди, бойваччалигини кўз-кўз қилиб яшашдан ўзи роҳатланди. Энди дуппи тор келганда дод-вой қилишга ҳожат йўқ. Бунинг ўрнига бушаб қолаёзган чўнтакни тулдириш чорасини топиши шарт. Топмаса, ошналарига қўшилиб эртами ё индинми ўзи ҳам тарашадек тиришиб қолишини биледи. Шу ёшга етгунига қадар пулга муҳтожлик нима эканини билмаган йигитга навбатдаги муаммони ечиш қийин туюлмади. Кун окканда “ейишларингга овкат-повкат топиб келаман”, деб кўчага чиқди. Бир оз гангиб тургач, машина тўхтатиб, уйига қараб кетди.

Рихси кичкина қозонга ош дамлаб қўйган эди. Ўғлини қўриб қувониб кетди.

– Қайнонаси суйган куёв буласан, худо хоҳласа. Ошнинг устидан чиқдинг. Келишингни кўнглим сезиб, вақтлироқ қозон осиб, дуппидай қилиб ош дамлаб қўйдим.

– Ўтиришга вақтим йўқ. Эртага имтиҳоним бор, – деди Шоҳид уйга олазарак назар ташлаб. – Компьютер зарур бўлиб қолди. Адамнинг “ноутбук”ларини олиб тураман.

– Адангдан сураб ол.

– Уйдадилар? – деб суради Шоҳид хавотир билан.

– Телефон қилувдим, ош дам егунча бораман, дедилар.

– Бир кунга оламан, ейилиб қолмайди-ку?

Шоҳид отаси келгунича ишини битириб олиш учун шошилганича унинг хонаси томон юрди. Девордаги суратни четга суриб, девор орасига яширилган пулат жавоннинг ракамларини терди. Жавон очилмади – ўғлидан шубҳаланадиган бўлиб қолган Иззат жавон коддини ўзгартирган эди. Отасини хамиша хасисликда айлаб юрувчи Шоҳид буралаб сукинди. У ҳозир окибатни ўйламасди, хаёли пул топиш билан банд эди, шу аҳволида жавонни болта билан уриб очишга ҳам тайёр эди. Нима қилишини билмай турганида нариги хонадан Рихсининг “Келганингиз бирам яхши бўлдики, дадаси, учаламиз ош ейлик”, деган овози эшитилиб, тахтадек қотиб қолди. Иззат: “Қорним тук” ўзларинг еяверларинг”, дегач, Шоҳид шошилганича суратни жойига илди-да, хонадан чиқди. Даҳлизда отасига дуч келиб, салом берди. Иззат алик олиб, хонасига кириб кетмокчи эди, Шоҳид уни тўхтатди:

– Ада, имтиҳонлар бошланиб қолди, – деди маънодор оҳангда.

– Бошланган бўлса яхшилаб тайёрлан, – деди Иззат ўғлига норози киёфада қараб.

– Тайёрланыпман. Домлаларимга саломхатингиз йўқми?

– Келишганмиз-ку, ойингдан оласан унақа саломхатни. Тўрт йиллик ўқишни беш йилга чўзган домларингга менинг аҳмок саломим йўқ.

– Салом сал куюкрок бўлганида...

– Бошимни оғритма. Куюк саломга ургатганингдан кейин канадек сўраверишади. Ўқишни бу йил ҳам, нариги йилда ҳам битирмай, пенсияга чиққунингча салом бериб юраверасан. Бор, ойинг кутяпти, оши ланж бўлиб кетмасин.

– Ада, “ноотбук”ингизни икки кунга бериб туринг.

– Ўзимга керак.

– Ейилиб қолмайди-ку?

– Ўзингники қани?

– Оғайнимга бериб турувдим.

– Ноотбук оғайнига бериб турадиган матоҳ эмас.

Иззат шундай деб, хонасига кирди. Шоҳид чаққонлик қилиб, ёпилаётган эшикка оёғини қўйди. Эшик қия очик қолди. Иззат девордаги суратни олиб жавон бурагичларини буради. Эшикдан мўралаётган Шоҳид рақамларга диққат қилди. Иззат жавон эшигини очгач, ундаги пулни олиб, чамалаб кўргандай бўлди-да, чўнтагига солди. Иззат ўғлининг кузатиб турганини сезиб, ўзини сал четга олди. Шоҳидга бум-буш жавон ичи кўринди. Иззат хотиржам равишда жавонни беркитиб, суратни жойига илди-да, ёзув столи устидаги қоғозлари орасидан ниманидир қидира бошлади. Пулдан курук қолиб, умид чинниси синган Шоҳид аламдан лабини тишлаб олди. Ош емай кетишига онаси йўл қўймади. Елкасини тоғдай дард босиб турганда томоғидан ош утардимиз? Одатда оналар фарзандларининг дардини олишни истайдилар. Рихси ўғлининг дардини билмайди. Билганда-чи? Бу дарднинг давоси пул. Кунлик чикимни топиб бераверармиди?..

Шоҳид онанинг кўнгли учун ошдан уч-тўрт қошиқ егач, қорни тўқлигини баҳона қилиб, кўчага отланди. Отасига “кетяпман”, деб ҳам қўймади. Отаси онаболанинг гапларини эшитиб утирган, унинг отланганини билган бўлса ҳам, “қаёкка?” деб қўймади. Жигаргушасининг тақдирига бефарқ бўлмаган ота эшикни қия очиб, сўраб қўярмиди... Рихси ота-ўғилнинг бу муносабатидан эзилганича қолаверди.

Шоҳид кўчага чиқиб, симёғочга ёпиштириб ташланган эълонларга диққат қилди. Уларнинг деярли барчасида мебель сотиб олиниши билдирилган эди. Уни ўқиб, Радикнинг: “Шоҳ, эринмай санаб чиқдим, эллик саккизта юмшоқ устул бор экан, тоғанг нима қилади шунча устулни, чайнамай ютадимиз?” деган пичинг гапини эслади. “Ростданам, битта уйга эллик саккизта устулнинг нима кераги бор? Устули нечталигини тоғамнинг ўзи ҳам билмаса керак. Ун-ун бештасини

сотсам, тоғамнинг уйи ейилиб колмайди”. Шу карорга келиб, эълондаги телефон рақами ёзилган парчани йиртиб олди-да, ўша захогиёк кўнғирок қилиб, сотиладиган стуллар борлигини билдирди. Харидор дуч келган молни сотиб оладиган лақмалардан эмас экан, эринмай суриштиришни бошлади. “Нечанчи йили ишланган?”, “Қайси мамлакатники?” “Ранги қанақа?” Бу саволлар Шоҳиднинг ғашини келтириб бобиллаб берди:

– Ҳой, менга қара, эгнингга шим битганидан бери сен бунақа додаҳужа устулларни кўрмагансан. Эълонингга “Қимматга сотиб оламан”, деб ёзганмисан? Иккита оёғи синиб, учинчиси лиқиллаб қолган устул сотадиган аҳмоққа ўхшайманми? Оладиган бўлсанг, ивир-сивир қилмай, келиб кўр.

Харидорга кўпол оҳанг таъсир қилиб, гапни кўпайтирмай, манзилни ёзиб олди. “Овқат-повқат олиб келаман”, деб чиққан Шоҳид бу максadini унутиб, уйга курук қайтди. Оромкурсига ястаниб олганича кўлтеелефонида ўзи билан ўзи футбол уйнаётган Радик унга қараб олиб, “овқат келдими?” деб қўйди-ю, жавоб кутмай, машғулотини давом эттирди. Диванда ғужанак бўлиб ухлаётган Жавлон унинг келганини билмади ҳам. Шоҳид уртокларига ғашланиб қараб қўйиб, стулларни эшик томонга тера бошлади.

– Тинчликми оғайни? – деди Радик ажабланиб.

– Тинчлик... тинчлик... сенларга тайёри бўлса... ҳаммасига мен аҳмоқ бўлиб югуришим керак.

– Сени биз аҳмоқ қилаётганимиз йўқ-ку? Ўзинг “юрларинг”, дединг. Юрдик. “Шу ерда турамиз”, дединг. Турибмиз. Яна нимага жаҳл қиласан? – Радик шундай деб қаддини кўгарди.

– Жаҳл қилаётганим йўқ. Ҳали Фарҳод келса, берадиган пулинг тайинми?

– Менда пул нима қилади?

– Ҳа, пулларинг йўқ! Мен топишим керак пулни, шунақами?! Сенларга тайёри керак. Камера қани?

– Қанақа камера?

– Видеокамера! Режиссёрлигинг тамом бўлди!
Қани деяпман?

– Нима қилмоқчисан? Сотмоқчимисан?

– Ҳа!

– Бермайман, у менга керак.

– Керак бўлса, ўзинг сотиб ол. У менинг пулимга келган шекилли?

– Мардлик қилдинг... Пулини туладинг... энди номардлик қилмагин-да!

– Нима? Мен номардманми?

Кимни чақишни билмай визиллаётган ари аҳволидаги Шоҳид бу гапдан кейин ўзини тутолмай, дўстининг жағига мушт урди. Зарбани кутмаган Радик ёнбошга йиқилди. Шоҳид тепкига чоғланганида куча эшиги кўнғироғи жиринглади.

– Туккан хотинга ўхшаб ялпайиб ётмай, тур урнингдан! Стулларни олиб чик, мебелчи келди.

Радик “Мебелчи ким, нимага келади?” деб сўрамади. Қаддини кўтариб жағини силади. Шоҳид унга яна бир бобиллагач, битта стулни кўтарганича ташқарига қараб юрди.

Мебель харидорини кутган Шоҳид эшикни очиб, Севарани кўрди-ю, ажабланиб, довдираб қолди. Қиз салом бергач, ўзига келиб, энди уни танимаганга олди. Алик ўрнига:

– Сизга ким керак? – деди ажабланган киши назари билан унга қараб.

– Жавлонни чақириб беринг.

Қизнинг овозида илтимос оҳанги ўрнига зарда бор эди. Шоҳидни унинг бу қадар дадиллиги чиндан ҳам ажаблантирди. Бошлаб қўйган найрангли ўйинини энди шу таажжуб никобида давом эттирди:

– Қанақа Жавлон? Бу уйда йўқ бунақа бола. Балки нариги маҳаллада турар, уша ёқдан қидириб кўринг.

Шундай деб эшикни ёпмоқчи бўлди-ю, лекин улгурмади. Севара чакқонлик қилиб, остонадан утиб олди. Иккита стул кўтариб зинадан тушиб келаётган

Радик қизни таниб тухтади. Шоҳидга савол назари билан қаради. Севара эса у томон икки-уч қадам босиб, саволга тутди:

– Жавлон кани?

Бу ҳолатни кутмаган Радик соддалик билан жавоб берди:

– Ухлаяпти.

Шоҳид Радикнинг бу доводирлигидан ғазабланиб, унга “аҳмоқсан!” деб ишора қилди. Севара эса тухтамай, шахдам қадамлар билан Радикни четлаб утиб уйга кирди.

Севаранинг бу дадиллиги бесабаб эмасди. У “Жавлон шу ердамикин?” деган тусмол билан келмаганди. Йигитнинг шу ерда эканини аниқ биларди.

* * *

Икки кунлик интизомбузарликдан сўнг Жавлон кеча уқишда пайдо бўлганида Севара у билан саломлашди-ю, лекин хотиржам гаплаша олмади. Жавлоннинг юзидан кон қочган, қарашларида маъно йук эди. Жавлон одатини қанда қилиб, иккинчи қаторга эмас, орқарокка утирди. Севара ўрнидан туриб, унинг ёнидан жой олди. Жавлон, аслида, қиздан қочиб, жойини ўзгартирган эди. Севара келиб утиргач, қопқондаги қуён ҳолига тушди. Индамай утираверишни ҳам, бирон баҳона билан чиқиб кетишни ҳам билмай, юрак дуқирига банди бўлиб жойида қотди.

Математика профессори кириб дарс ўта бошлагач, қиз Жавлонга бот-бот ўғринча қараб-қараб қуяверди. Севаранинг қулоғига профессорнинг овози кирмасди, рўпарадаги қора тахтага оқ бўр билан ёзилаётган формулалар кўзига кўринмасди. Жавлон ҳам шу аҳволда, унинг жисмигина дарсхонада эди. Илгари профессор мавзунини эълон қилиб, дастлабки рақамларни ёза бошлагач, Жавлон дафтари устига мук тушарди. Бошқалар каби тахтадаги ёзувларни кўчирмасди, профессор

таклиф қилган масалани ўзича ечишни бошларди. Ечимда тафовут бўлса, ё танаффусда, ё дарсдан кейин қолиб, устози билан баҳслашишдан ҳам тоймасди. Бу онда ўша Жавлон йўқ эди. Профессор унинг бошқа жойга ўтирганини сезган, лекин аҳволдан беҳабар эди. Жавлоннинг аҳволи фақат Севарага аён, шу боис йигитнинг дафтарга маъносиз шакллар чизиб ўтиришидан ташвишда эди.

Дарс яримлаганда Жавлоннинг қорнида оғрик кўзий бошлагандай туюлиб, безовталанди. У мана шундан – дарс пайтида хумор тутиб, типирчилаб қолишдан, оқибатда сири ошкор бўлишдан кўрқарди. Жавлон дафтаридан бош кўтариб, атрофига хавотир билан аланглаб олди. Кейин қаламини чўнтагига солиб, дафтарини ёпди-да, Севарага “кўнглим айнияти”, деб пичирлаб, ўрнидан турди. Дарс чоғи узрсиз чиқиб кетиш одобсизлик бўлса-да, профессор Жавлонни яхши билгани учун индамади. Севара аниқ қарорга келолмай, бир неча нафас жим ўтирди, охири сабри чидамай, у ҳам чиқиб кетди. Жавлон узун дахлизнинг ярмига етиб қолган эди. Кўнгли айниётган одам қў ювиш хонасини четлаб, ташқарига олиб чиқадиган эшик томон борарди. Севаранинг изма-из чиқиши мумкинлигини ўйламагани учун орқасига қараб ҳам қўймади. Қараган тақдирда ҳам Севара тўхтамаган, ҳатто ўзини панага олишга уринмаган бўларди. Жавлон ҳовлига чиқиб бирпас қотиб турди, кейин олачалпак соя тушиб турган уриндикка бориб ўтирди. Маъносиз боқаётган кўзларини бир нуқтага қадаб ўтираверди. Севара ҳозир у билан гаплашишдан наф йўқлигини англаб, сал четроқда туриб кузатди. Жавлоннинг гардани қотдими, силай-силаё ўрнидан турди. Севара нима қилаётганини ўзи ҳам фаҳмламаган ҳолда унга ўғринча эргашди. Изма-из кўчага қараб юрди, қўналғага борди, Жавлон автобуснинг олд эшигидан у эса орқадан чиқди. Шу зайлда бу уйга етиб келди. Жавлон ичкарига кириб кетди. Севара шунда-

гина тўхтади. Эшик кўнғироғига қўл узатди-ю, босишга журъати етмади. “Жавлон қайтиб чиқар”, деб бир оз кутди. Кейин афсуслар, аламлар юқини ортмоқлаб, оғир-оғир қадамлар билан изига қайтди. Жавлоннинг уйига бормоқчи бўлди, уялди. Кечгача узини қўйгани жой тополмай юрди. Тунда алақ-чалақ туш қуриб, тиканзор устида ётгандай бўлди. Эрталаб ўқишда қуришмоқни умид қилиб эди, йигит қуринмади...

Пешиндан кейин Жавлоннинг уйига кўнғирок қилди. Феруза ўғлининг устози уйда эканини айтгач, Севара йигитни бу ҳолда ташлаб қўйиш мумкин эмаслигини англаб, ҳаракатга тушди. Бу кучага келгунча дадил эди. Ҳашамли уйга яқинлашганда журъати сустлашди. Ҳатто изига қайтиб кетмоқчи ҳам бўлди. Лекин йигитнинг кечаги эзгин аҳволи кўз олдига келиб, аҳдидан қайтди. Шу тарзда анчагача кучада турди. Бир маҳал уй дарвозаси яқинида тўхтаган таксидан тушган Шоҳидни қуриб, титраб кетди. Жавлоннинг шу ўртоқлари билан бирга эканини гумон қилган эди. Гумон ҳақиқатга айлангач, вужудида ғзаб уйғонди. Ана шу ғзаб унга дадиллик бериб, кўнғирок тугмасини босди, сўнг ичкарига ўтди, кейин юқорига кўтарилиб, уйга кирди.

Диванда ётган Жавлонни қуриб унга аста яқинлашди. Аввал “Жавлон” деб чақириб уйғотмоқчи бўлди. Жавлон қимирлаб ҳам қўймади, овоз ҳам чиқармади. Севара унга яқинлашиб, елкасига туртди. Бу ҳам наф бермагач, елкасидан ушлаб “Жавлон, Жавлон, туринг!” деганича силтади. Шоҳид билан Радик олдинма-кейин кириб келишиб, нима қиларларини билмай, тўхтаб қолишди. Бу орада Жавлон уйғониб, қаддини кўтарди. Маъносиз боқаётган кўзларини қизга қадаб анграйганича ўтириб қолди. Унинг бу аҳволдан Севара кўрқиб кетиб, йигитларга ўгирилди-да:

– Нима қилиб қўйдиларинг!!! – деб бақирди.

– Нима қибмиз? Дарс тайёрлаб ухлаб қолди, – деди Шоҳид хотиржам равишда. – Сен келиб уйғотдинг.

Уйқуси чала бўлди. Энди калласига дарс кирмайди. Эртага имтиҳонмиди? Ана, утолмаса, сен айбдорсан.

Севара унга украйиб қараб гурди-да, гап талашгиси келмай, Жавлонга угирилди:

– Сизга нима бўлди? Туринг, кетамиз бу ердан.

Гаранг аҳволдан кутуллмаётган Жавлон ўртоқларига ажабланиб қаради:

– Буни ким олиб келди?

– Бунингни бошлаб келадиган аҳмоққа ухшайми-ми? Узи бостириб келди, – деди Шоҳид зардали оҳангда. Кейин Радикка қараб, пастроқ овозда деди: – Агар шу офатга уйланса, пачағи чиқиб кетади.

Севара унинг гапига эътибор бермай, Жавлоннинг елкасидан ушлади:

– Туринг, бу ерда қолишингиз мумкинмас!

Қизнинг овози момақалдироқ каби гулдирамаган бўлса ҳам, титроқ сас пўртанаси ортига чакмоқлар яширинганини сезиш қийин эмасди. Жавлон қизнинг юзига қарашга ботинмай ерга қаради, бироқ унинг ғамли нигоҳини ҳис қилиб турди. Бечора қизнинг нималарни уйлаётганини билмасди. Лекин калбининг туб-тубигача кириб борган нигоҳларини, дахшатли зарбага учраган кайғули кунгилнинг чуқишини ақл кўзи-ла аниқ-тиниқ кўра бошлаган эди. Алҳол бу кузлар беҳуда умид бағрида тулғанаётган муҳаббатнинг пинҳон бир ярадан сизган заҳар таъсирида секин-аста адо бўлиб, ҳолдан тойгандек емирилишини кўриб турарди. Унинг севги кучидан зўр қудрат касб этган юраги энди парча-парча бўлган эди. Бошини кўтариб, қизга қаради, кузлари изтиробга тула эди. Қаддини кўтармоқчи эди, ўзи ҳам англамаган ғалати бир туйғу бахтсизлигига йиғлаётган ғамгин нигоҳлар остида туришига йўл қўймади. Ночорлик аламининг олови чакмоқ тезлигида вужудига эга чиқди. Девона бўлгандек, оташлар ёнган бошини икки кафти билан чангаллади.

– Севар... илтимос... менга тегманг... мен тамом булганман... шу ерда қоламан... бошқа борадиган жойим йук.

– Қолмайсан. Дукон ёпилди, ҳеч ким колмайди бу ерда, – деди Шоҳид амр оҳангида. – Қизингнинг этагига беркиниб жунайвер.

– Туринг, илтимос... – деб ялинди Севара.

– Дунёда тузалмайдиган касалликлар бор, мен шу-накаман. Бу аксиома! – деб йиғламсиради Жавлон.

Севара Жавлоннинг қулидан ушлаб тортаётганида очик қолган эшик остонасида Фарҳод кўринди. Диванда гангиб утирган Жавлонни, уни турғизишга уринаётган қизни кўриб, Шоҳидга ажабланиб қаради:

– Ким бу?

– Ким буларди, маржаси, – деди Шоҳид энсаси қотиб.

– Қаллаларинг борми?! Ким бошлаб келди уни?

– Ҳа келди. Бошлаб келадиган аҳмоқ борақанми?

– Тез йукот уни.

– Ҳозир узи кетади.

– Узи кетадиган лакмага ухшамайди-ку?

Фарҳод шундай деб Севарага яқинлашди-да, биллагидан ушлади. Қиз чўчиб, ўгирилди, нотаниш йигитнинг кош чимириб туришини кўриб, гангиб қолди.

– Яхши киз, кўчада ойингиз кидириб юрибдилар, чиқа қолинг, ўғил болалар билан утирсангиз уят булади, – деди Фарҳод ишшайиб.

– Тегманг менга! – Севара шундай деб биллагини силтаб бушатди. – Агар Жавлонга бир нима бўлса, кўрасанлар кўрадиганларингни!

– Шахло киз, жа-а бунақа кўркитманг, анави боланинг касали ёмон, кўркүвдан юраги ёрилиб ўлиб қолса, ўзингиз жавобгар бўласиз, – шундай деб Севаранинг қулидан ушлади, кизнинг бармоғидаги узук унинг назаридан четда қолмади. – Жавлонингизни олинг-у, қорангизни ўчиринг.

Севара бир силтаниб, кулини тортиб олди-да, “Тегма менга!” деб бақирди. Шундан сунггина Жавлон сал узига келди, урнидан туриб, Фарходга ҳезланди:

– Кулингни торт. Узи кетади.

– Қаёкка кетаман?! – деди Севара титроқ овозда.

– Қаёқдан келган бўлсанг, уша ёкка кетасан, – деди Фарход. – Күряпсанми, сени хохламаяпти, суймаганга суйкаладиган шилта қизмисан?

– Ҳақорат қилма! – деб бақирди Жавлон. У умрида биров билан муштлашмаган, шу сабабли севган кизини ҳақорат қилган малъунга биринчи бўлиб мушт туширишга ҳақли эканига ақли етса ҳам, журъати етмади.

– Унда урнингдан туриб, яхшилиқча кузатиб қуй. Бирга жунасанг янаям яхши.

– Севар, булар менинг оғайниларим. Булар нима бўлса менам шу. Юринг...

Жавлон ялиниш оҳангида шундай деб, қизнинг билгидан ушлаб, эшик томон бошлади. Севара эса йигитларга нафрат билан қараб олиб, унга итоат билан эргашди.

– Бу ердан тез қуришларинг керак. Жавлонинг бирга кетмаса, бу маржа пачақларингни чиқаради, – деди Фарход Шоҳидга юзланиб.

– Пачакни чиқарадиган иш қилганимиз йук. Тинчгина ётибмиз. Ваҳима қилма, – деди Шоҳид пинагини бузмай. Сунг муддаога утди: – Олиб келдингизми?

– Пул қани? – деди Фарход унга савол назарини қадаб.

– Пул ана, – Шоҳид шундай деб ховлидаги стулларни курсатди.

– Кунинг шунга қолдимиз? – деди Фарход тиржайиб. – Мени итдай хорлаган эдинг, аҳволингга маймун йиғлаворибди-ку? Белинг чидамаса, учта эшакнинг юкини кутариб нима қиласан? Узингни уйлайвермайсанми?

– Эшак деб бизни айтяпсизми? Биз эшак бўлсак, узингиз нимасиз? – деди Радик гапга аралашиб.

– Сен эшак ҳам эмассан. Текинтомоқсан. Буни канага ухшаб кемириб ётибсан.

– Шох, бунинг нима деяпти? Ҳозир чатаноғини йириб ташлайман.

Шоҳид хезланиб келаётган Радикнинг йулини тусиб, Фарҳодга ғазаб билан тикилди:

– Сиз бизнинг ишимизга аралашманг.

– Туғри айтдинг, энди аралашмайман, менга нима, тиришиб улмайсанларми?! Текинга дори йук.

Фарҳод шундай деб кетиш касдида эшик томон юрганида Шоҳид унинг йулини тусди:

– Тухтанг.

– Ҳа, вариантлар борми? – деди Фарҳод ғолиб одам овозида.

Шоҳид унга жавоб бермай Радикка каради:

– Камерани ол.

– Нима?! – Радик бояги эътирозини кайтармокчи эди, Шоҳид гапиртирмай, жеркиди:

– Камерани ол, дедим.

– Қанақа камера? – деб суради Фарҳод.

– Видеокамера. Олти юзга олганман. Сизга беш юз. Шунга ярашасини ташлаб кетинг.

– Бунақа матоҳингни текинга ҳам олмайман. Майли, эски кадрдонлигимиз ҳурмати, икки юзга олишим мумкин.

– Сизда икки грамм ҳам виждон қолмабди.

– Виждонми? Ҳа... аввал бор эди. Шу ерга сочилган пулларни териб олаётганимда йукотибман уша сен айтган виждонни. Йукотганим яхши булган экан. Виждонсиз яшаш анча ҳузурли буларкан.

– Кадрдонлигингни йукотишни истамасангиз, эски гапларни кўзғаманг, у ҳақорат эмас, ҳазил эди.

– Менам ҳазил деб уйлаб, уч ҳафта тухтовсиз кулдим. Кулгим эндигина тўхтади. Хоҳласанг, яна бир ҳазил қил. Энди чинига келсак, одам буламан, десанг, иккала текинтомокни йукот. Узингни эплаб юравер. Керак булса, узлари пул топсин.

– Қаёқдан топади? – деди Шохид иложсиз одамнинг афсусли оҳангида.

– Қаёқдан топиши билан сенинг нима ишинг бор?! Хоҳласа ўғирлик қилсин, синглиси бўлса, гаровга қўйсин. Анави маржанинг бармоғига қарамадингни? Шунақа узукли кизни қулдан чиқариб буладими?

ЁЛҒОН УМИДЛАР ДАШТИ

Эшикнинг остонасини хатлаб ўтиш қийин эмас, қоқилиб кетмаслик учун оёқ остига бир қараб олинса кифоя. Остонада қоқилиб кетиш хавфи бўлмаса бас, дадил ўтиб кетаверилади. Акси бўлса, ё четлаб утилади ё хатлаб. Бунинг учун узок ўйлаш, хатарсиз чора излаб топиш, вужудидаги қурқувни ҳайдаб, жасорат оловидан қувват олиши шарт ҳам эмас.

Ҳаётда чиройли ва нурли чўққига элтувчи йўл билан бирга адаштирувчи кўчалар ҳам кўп. Бу кўчаларга гангиб кириб қолганларнинг айримлари тўхташга, ортга қайтишга ўзларида ирода кучини топа оладилар. Баъзилар эса шайтон безаб қўйган алдамчи тасвирларга маҳлиё бўлиб, бу йўлнинг адоғи ҳалокат жари эканини фаҳламай, юмук ақл кўзларини очолмай юраверади... юраверади... Ҳалокат жарига батамом кулашидан аввал адашган бандага яна бир имкониёт берилади: тирсаккўча орқали хидоят йўлига бурилла олса, жасорат эшигини очиб, ирода остонасидан хатлаб ўтолса, жони омонликда қолади.

Афсуски... шу остонадан хатлаб ўтиш қийин... жуда-жуда қийин.

Ана шундай остонага яқинлашиб қолган Жавлон ҳозир эртанги кунини эмас, ҳалоскори бўлмиш кизнинг узатган қулини ушлаб олишни ҳам эмас, балки ундан тезроқ кутулишни истаб чиқиб келаётган эди. Дарвоза эшиги очиқ эди. Бир қадам қўйиш билан ташқарига чиқиларди. Шу қадам ҳаёт остонасидаги мушкулотни енгишда далда бўларди.

Лекин... Севара кўчага чиққач, Жавлон остонанинг бу томонида тўхтади. Журъати етмадими ё истамадими? Қиз билан кетишни истагани ҳолда нега тўхтаб қолди? Буни ўзи ҳам билмайди. Остона ҳатлаб кўчага чиққан Севара тўхтаб, оркасига ўгирилди-да, йигитга савол назари билан қаради.

– Севар, сиз бораверинг. Мен... сал кечроқ кетаман, – деди Жавлон айбдор боланинг синик овозида.

– Йўқ, бирга кетамиз, – деди Севара ўжарлик билан.

Жавлон қизга қарашга ботинолмай, ерга бокқанича янада синик овозда деди:

– Мен... уртоқларимни ташлаб кетолмайман. Номардлик бўлади.

– Мени-чи? Мени ташлаб кетишингиз мумкинми?

Қизнинг зардали нигоҳи бу сафар ҳам жавобсиз қолди: Жавлон бош кутариб қарашга ботинмади. Жим туравериши ҳам мумкин эмас эди. Бир ютиниб олиб, хаста овозда ўзини окламоқчи бўлди:

– Унақа деманг. Бу бошқа-бошқа масала.

– Бошқа-бошқа эмас. Сиз ўртоқларингизни ташлаб кетолмайсизми? Мен эсам сизни бу ерга ташлаб кетмайман. Юринг.

– Севар... сиз... менсиз кетишингиз керак... умуман... менсиз яшашингиз керак. Мен... тамом бўлган одамман. Сиз билан менинг кечаги куним бор... келажагим йўқ.

– Бўлмаган гап! Келажагимиз бор! – Қизнинг овозини баландлатгани йигитга таъсир қилиб, бошини кутарди. Бу ҳолат Севаранинг кўнглида умид шамини ёкиб, энди ялиниш оҳангига кўчди: – Эшитяпсизми, бор иккаламизнинг келажагимиз! Кечаги кунимизда нимани орзу қилган бўлсак, етамиз шу орзуларимизга. Фақат... сиз ишонинг. Сиз... бу йўлдан қайтишингиз керак.

– Ўзингиз айтувдингиз... иродам бўш менинг. Менга ўхшаганлар бу касалдан кутула олмайди. Шу пайтгача кутулганлари бўлмаган.

– Бекор айтибсиз! Сиз йигитсиз! Сиз... мард йигитсиз! Бор иродангизни ишга солишингиз керак. Бу балодан икки нарса қутқарар экан, ирода билан атрофдагиларнинг меҳри. Меҳр бор. Ирода кучини топишга сиз мажбурсиз!

– Ирода йуқ менда... Мен заиф, ночор бедавоман. Бу балони енгиб бўлмайди, мен билан баҳслашманг.

– Бекорларнинг бештасини айтибсиз! Енгиш мумкин, мен сизга буни исбот қилиб бераман.

– Қанақа исбот? Қорадоридан кутулганларни олдимга бир саф қилиб тизиб қўясизми ё ҳозир олиб бориб наркодиспансерга ётқизасизми? Мен бу иснодга чидай олмайман.

– Мен сизга исбот қилиб бераман, дедимми, исбот қиламан!!!

Бу аҳдни айтаётганида овози титради, кўзларида ёш қалқди. Аммо гап оҳангида қатъийлик йўқолмади. Йиғлаб юбормаслик учун ўгирилди, йигитнинг измаиз юриб чиқишига умид қилиб икки қадам босди. Лекин қадам товуши ўрнига эшикнинг қарсиллаб ёпилганини эшитиб, чўчиб тушди. Назарида йигит уни ҳақоратлаб қувиб чиқаргандай туюлди. Нима қилаётганини ўзи ҳам ҳис қилмаган ҳолда, шарт ўгирилиб, изига қайтди-да, эшикни муштлай бошлади.

– Очинг, Жавлон, очинг! Бундай қилманг! – деди йиғламсираб.

Эшик очилмади. У томонда шарпа ҳам эшитилмади. Эшикнинг қарсиллаб ёпилиши нажот йўлининг тўсилишига ишора, бир жоннинг ҳалокатига эълон қилинган ҳукм каби туюлиб, Севара чорасизлик домига тушди. Муштлашни бас қилиб, пешонасини темир эшикка тираб, иложсизликдан хўрлиги келиб, хўнграб юборди.

Қизнинг хўнграшини Жавлон эшитиб турарди. Эшикни ёпиб, шафқатсизлик қилганини фаҳмлаб, эзилди. Очай деди-ю, журъати етмади. Чорасизлик алангасида қоврилиб, пешонасини темир эшикка бос-

ганича харакатсиз туриб қолди. Яқиндагина севги бу-лоғининг покиза сувларини туйиб-туйиб симираётган бу икки ёшнинг умид чиннисини шу эшик синдириб, янчиб ташлагандай эди. Бир-бирига интилиб яшаётган, севган-севилган қалбларни айнан шу эшик айириб ташлагандай эди. Бу темир эшикни очиш ёки қупориб ташлаш мумкин, лекин саодат кучасига олиб чиқувчи тақдир эшиклари ёпилиб қолса, очишнинг иложи бор-микин?

Эшикка пешонасини тираган Жавлон ҳолсизланиб, тиз чўқди. Вужудини темир исканжасига олаётган ху-мор уз кучини кўрсатиб, ғужанак бўлиб олди. Худди шу пайт видеокамерани қўлтиқлаганича ташқарига чиққан Фарҳод унинг ахволини кўрди-ю, зинадан тушмай туриб, Шоҳидни чақирди:

– Шоҳ, ол анавинингни! – деди ғашланиб. Худ-ди кераксиз бир матоҳни олиб, аҳлатга ташла, деган оҳангда гапирди. Шоҳид эшик оғзида пайдо бўлгач, кўшиб кўйди: – Биринчи галда шунингдан кутул. Бу шалвираган узокка бормади.

Шоҳид паства тушиб, Жавлонни қўлтиғидан олиб турғизди. Фарҳод ёрдам беришни уйламади ҳам. Уларни четлаб ўтиб, эшикни очди. Тўрт кадамча на-рида гарангсиб турган кизни кўриб аввалига тўхтаб қолди. Кейин хаёлига бир режа яшин каби урилиб, чехраси очилди.

– Кетиб қолдингизми, деб чўчиб турувдим, – деди меҳрибонлик билан.

Севара унга нафрат билан қараб қўйиб, юра бош-лади. Фарҳод унга эргашиб, муддаосини баён қила кетди:

– Мени танимаганингиз учун нафратланяпсиз, тўғри қиласиз. Уйда сизга оғир гап қилдим, шунга мажбур эдим. Уларнинг олдида қаттиқроқ гапирилма-са бўлмайди. Улар шунақа аҳволга тушиб қолишган. Айниқса... Жавлон. У бошқача... ўртоқларига ўхшамай-ди. Аслида менинг Шоҳид билан қариндошлигим бор.

Уртоқлари ҳам кадрдон бўлиб кетган. Шунинг учун уларнинг бу аҳволига бефарқ қарай олмайман. Деярли ҳар куни келиб, насихат қиламан. Лекин... гапларимни сарик чақага ҳам олишмайди. Бугун видеокамерамни олишга келувдим. Радик дегани киночиликка қизиқаркан. Лекин бу юришида бало ҳам бўлмайди. Шоҳид билан Радикни билмайману... лекин... Жавлонни асраб қолиш мумкин. У ақли бола. Уйлаб иш қилади. Фақат озгина даволаш керак.

– Даволаш?

Индамай кетишни афзал билган Севара бу гапдан кейин унга угирилиб қараганини ўзи ҳам сезмай қолди:

– Наркодиспансердами? У ерга ётмайди.

– Ётмагани тўғри. У ердан тузалиб чиққанларни кўрмаганман. Ўша ерда ҳам эвини қилиб олаверишаркан. Жавлонни экстрасенс даволаши мумкин. Икки-уч сеансдан кейин ақлини чирмаб ётган турлар ечилиб, кўзи очилади. Утган куни келганимда айтувдим, кўнгандай бўлувди. Бугун иш бунақасига айланиб кетди. Агар сиз аралашсангиз, масаланинг ҳал бўлиши осонлашади.

– Мен нима қилишим керак?

– Сиз... экстрасенсга бориб, ҳақини тулаб, навбатга туриб қўйишингиз керак.

– Майли... – деди Севара ишончсизлик билан. У ҳозир чуқаётган одамнинг жон аччиғида хасга тирмашиши ҳолатига тушган, Жавлонни кутқариш мумкин бўлган ҳар қандай таклифга кўнишга тайёр эди. Фарҳоднинг таклифида шум ният яширинганини уйлаб ҳам кўрмади.

– Хўп десангиз, уч кундан кейин учрашайлик. Экстрасенс Зангиотада туради. Муқаддас жойнинг руҳга таъсири тезроқ бўларкан. Мен эртага бир оғайнимнинг укасини олиб боришим керак, бира тула Жавлонни ҳам гаплашиб келаман.

– Ҳақи-чи?

– Ҳақими?.. Бир амаллармиз. Пулингиз бўлмаса, ишонсангиз, бирон нарсани гаровга бериб туришингиз мумкин, – шундай деб бармоқдаги узукка қаради. Севара бу қарашнинг маъносини уқиб, иккиланди. Бошқа чораси йўқлиги учун, узукни чиқариб узатди:

– Шу бўладими?

– Бўлишга бўлади-ю... – Фарход шундай деб қулимсиради. – Очигини айтсам... биринчи марта қуриб туриб одамга бунчалик ишонишингиз... тўғримикин?

– Алдаб кетишингиз мумкинми? Битта узук учун бунчалар паст кетмасиз?

– Қойилман! Ўғил болларда йук мардлик бор экан. Сизга узим телефон қиламан.

Фарход кизнинг телефон рақамларини ёзиб олгач, ишнинг осон битганидан қувониб, мамнун жилмайди. Иккинчи кўчанинг бошида шериги машинада кутиб ўтирган эди, унга парво қилмай ўгиб, кизни кузатмоқчи бўлди. Йўловчи машина тўхтатмоқчи эди, Севара “автобусда кетаман”, деб кўнмади. Фарход унга монелик қилмади. У ҳам автобусга чиқиб, учинчи қўналғада лутф билан хайрашиб, тушиб қолди. Унинг автобус ортидан изма-из келаётган машинага чиққанини Севара кўрмади.

Уч кун эмас, эртасигаёқ Фарход кўнғирок қилиб, иш осон битганини билдириб, учрашув жойини таъинлади. “Паспортингизни олволинг”, деб таъкидлаши Севарага барча иш қонуний ва расмий бўлажанидан дарак бергандай бўлиб, унга ишончи ортди. Шу тўфайли учрашувни кечки тўққизга белгилаганидан ажабланмади. Учрашиб, йўлда кетишаётганида Фарход узр оҳангида изоҳ берди:

– Экстрасенснинг кундузи вақти йук экан, кечки пайтга қўнишдан бошқа илож бўлмади. Унга Жавлоннинг суратини кўрсатган эдим, “таъсирчан бола экан, бунақаларнинг иши осон”, деди.

– Таъсирчан эканликлари тўғри, – деди Севара енгил хўрсиниб.

– Даволаниши енгил кучиши учун унга астойдил жон куйдирадиган якин одамни гопиш керак экан.

– Канакасига’

Севара “астойдил жон куйдирадиган менман-ку, ахир!” демокчи булди-ю, истихола килиб, шу савол билан чекланди.

– Жавлонни бу ерга олиб келиш шарт эмас экан. Экстрасенснинг “биотулкин” ё “биоток” дейдими, “биочакра” дейдими, яхши тушунмадим, уша таъсир киладиган бир балосини Жавлоннинг якин одами оркали уйдан юборса ҳам буларкан. Худди радио тулкинига ухшаб етиб бориб, канакадир асаб хужайраларига таъсир киларкан. Билмадим, туғри айтдимми ё йукми... хар ҳолда, Жавлоннинг бошка яқинларини танимаганим учун мен сизни таклиф килдим. Икки-уч кун шу уйда туришга кунсангиз, Жавлон бир ҳафтада узига келади.

– Туғри таклиф килибсиз, – деди Севара бу гапларга чиппа-чин ишониб. Узини қандай офат кутаётганини билмагани сабабли Фарҳоднинг гаплари унинг руҳини кутарди.

Коронғи кучалар оркали юрдилар. Эллик-олтмиш йил аввал қурилган пастак иморатлар орасидан утиб, икки қаватли баланд бино олдида тухтадилар. Атроф ғира-шира коронғи булгани сабабли Севара иморатнинг ташки ҳашамини тулалигича кўрмади. Ичкарига киргач, бадавлат одамнинг уйига келганини англади. Агар шу туришида биров унга “бу уй экстрасенснинг уйи эмас, фоҳишахона”, деса ишонмаган буларди. У фоҳишахоналар ҳақида эшитган, лекин унинг тасавуридаги бузуқлар уйи бу каби чиройли ва батартиб эмас, балки ҳаммом ёки бошка бир шалтоқ хона кўринишида эди.

Фарҳод темир дарвозага яқинлашиб, домофон тугмасини босганича “биз келдик”, дейиши билан эшик кулфи “ширк” этди. Фарҳод эшикни очди-ю, бироқ ичкари кирмади.

– Сиз хотиржам кираверинг, – деди садокатли мулозим лутфида. Севара эшикка яқинлашгач, узрли оҳангда деди: – Телефонингизни менга бериб турарсиз. Биотулқинларига зарари бормиш.

Севара телефонни унга узатиб, ўзи ичкарига кадам босди. Ҳовли кучага нисбатан ёруғроқ эди. Севарани котмадан келган йигит каршилади, лекин салом бермади. Буйруқ оҳангида “юринг”, деб уй томон бошлади. Уй эшигини очиб, ўзи остонанинг бу томонида колди. Ичкарида, безаклари кузни камаштирадиган кенг хонада, уни уттиз беш ёшлардаги хушбичим аёл очик чеҳра билан карши олди. Қизга синов назарини кадаб, диққат билан куздан кечиргач, уни хона тўридаги юмшоқ ўриндикка бошлади. Унинг карашлари Севарага ғалати туюлиб, ўзини нокулай сезгани учун ўриндикка омонат ўтирди.

– Ўз уйингиздай бемалол ўтираверинг, – деди мезбон. – Икки-уч кун меҳмонимиз бўласиз. Қаҳва ичасизми ё чойми?

– Раҳмат... ичмайман... экстрасенс шу ердамилар? – деди Севара тортиниб.

– Шу ердалар, – мезбон хоним шундай деб, гулдор чойнақдан финжонга қаҳва қуйиб узатди. – Бир оғир касаллари бор. Шу сеансни тугатиб, сизникини бошлайдилар. Унгача ишни ҳужжатлаштириб қўямиз, паспортингиз ёнингиздами?

Севара сумкасидан паспортини чиқариб узатди. Хоним уни очиб, куз ташлаб олгач, кунгил хотиржамлиги билан жилмайиб қўйди-да:

– Қаҳвани ичинг, – деб манзират қилди.

Севара ўзини мажбурлаб ичди. Конъяк қўшилган қаҳва тез таъсир қилиб, ичи кизиди, руҳида қандайдир энгиллик сезилди. Тортиниш ҳисси йуқолди. Унинг ўрнини шодлик ҳисси эгаллади. Бу ерга келганидан, яқин кишисининг шифо топишидан қувонди. Мезбон хонимга жилмайиб каради.

– Сизни хонангизга кузатиб қўяман. Бемалол дам олаверасиз, – деди хоним ундаги узгаришни кузатиб.

– Экстрасенс-чи?

– Айтдим-ку? Сеанс тугаши билан сизникини бошлайди. Вой, айтишни унутибман, сиз унинг олдида утирмайсиз. Хонангизда булишингизнинг узи етарли. Тўлқинлар сиз орқали эгасига етиб боради.

Хоним шундай деб уни тепага эмас, пастга бошлади. Ярим ертўла услубида қурилган пастки хоналар ҳам яхши безатилган эди. Севара кирган хонадаги икки каравотнинг бири банд – парча-парча гулли қизил шойи халат кийган киз ухлаб ётган экан. Улар кириши билан эринибгина қаддини кўтариб, баралла керишиб олди.

– Маҳфузахон сизни зериктирмай утирадилар. Қорнингиз очса ё чанқасангиз айтарсиз, нима қилишни билади. Бу ҳам меҳмон, бир ҳафтада даволаниб, чиқиб кетади.

Мезбон хоним шундай деб, “бошқа гапга ҳожат йўқ”, дегандай Севарага қараб қўйди-да, изига қайтди. Эшикни ёпгач, ташқари томондан кулфланганини сезиб, Севара ҳамхонасига ажабланиб қаради. У ҳеч нарса билмагандай утираверди.

– Сизни даволашяптими? – деди Севара каравоти-га омонат ўтириб.

– Шунақа деса ҳам бўлади, – деди Маҳфуза эснаб. – Сенам даволанмоқчимисан?

– Йўқ-йўқ, – деди Севара уялиб. – Мен... унақамасман... Бир яқин одамим даволаниши керак.

– Тушунарли...

Бу гапдан кейин Маҳфуза унга тикилиб қаради. Унинг қараши малол келиб, Севара ўрнидан туриб кетди. “Нимаси тушунарли экан?!” деган уйда ғашланди. Ҳатто чиқиб кетишни истади. Лекин умид кучи уни шу ерда қолишга мажбур этди.

– Яқин одаминг ким? – деди Маҳфуза ундан қузини узмай.

Севаранинг кузлари унинг нигоҳига дуч келиб, карашининг совуклигини хис қилди. Жавоб бергиси келмади. Жим турса, янги саволга гутилиши мумкинлигини англаб, ишончсиз оҳангда “Яқин қариндошимиз” деди.

– Яқин қариндошингга куйсанг, яхши киз экансан.

Бу гапда меҳр оҳанги сезилиб, Севара бир оз енгил тортди. Маҳфуза бошқа гапирмай, узала тушиб ётиб олди.

– Жавонни очсанг, ичадиган нарсалар бор, – деб яна эснади.

Маҳфузанинг вазифаси кизни фақат зериктирмасликдан иборат эмасди. Бир ҳафтадан кейин бу ерни тарк этиши эса рост эди. Яна тўрт киз йиғилгач, ун гузалдан иборат “гулдаста” бўлиб, хорижга жунаш кераклигини, шу тўрт қиздан бири ўзи эканини Севара тасаввур ҳам қилолмасди. Бу ҳашамдор сарой оддий фоҳишахона эмас, балки хорижга юбориладиган гузаллар тупланиб, сараланадиган жой эканини Маҳфуза биледи. Хорижга кетгунига қадар бу шаҳардаги хос одамларга хизмат қила туриши ҳам унга маълум. Даволаниш ҳақида гап чиққанда Севара бу кизнинг қорадоридан қутулиш нияти бор экан, деб тушунди. Ун тўрт ёшидан бери фоҳишалар оламини гуллатаётганини яшириш, хориждаги бир лакма бойнинг тушагига қизлик номуси билан кириш учун жарроҳнинг “арзимас” ип-игнасидан “шифо” топиши лозимлигини у қаердан билсин? Бу “шифо” хўжайинларнинг бир-иккитасига, жарроҳу бузук жувоннинг ўзигагина маълум. Жарроҳ ҳам, унинг тигига рўпара келувчи ҳам сирни ошкор қилмаслик ҳақида қасам ичган. Тарозининг бир палласида қасам, иккинчисида ширин жони туради. Шу муолажага тайёрланаётган Маҳфуза уч соат илгари бир амалдорнинг кўнглини ҳушлаб, дам олаётганида оромини буздилар. “Эгар урилмаган от”га ҳамхона бўлишини, уни сафарга тайёрлаши лозимлигини аввалроқ айтишган эди.

Шу сабабли мезбон хонимнинг зериктирмай утириш ҳақидаги гапани эътиборсиз эшитди. Оромини бузгани учун Севарага захрини сочишдан узини тийди.

Фарход узининг асосий ишидан ташқари бу “шифоҳона”га мижозлар топиб бериб турарди. Қорадорига пули етмай қолган кизларнинг аксари шу жойдан паноҳ топарди. Севаранинг қиз бола экани, гиёҳванд эмаслиги унинг нарҳини анча оширган, лекин алдаб олиб келингани ишни сал мураккаблаштиргандай эди. Лекин киши хотирасини сусайтирувчи ёки вақтинча эс-ҳушидан айирувчи моддалар бор экан, мураккаб муаммолар ечишда қийинчилик сезилмайди. Энг муҳими, бу уй остонасини уз оёғи билан босиб утса бас. Севара нодон сайд аҳволида маккор сайёд турига тушганини ҳали билмасди.

Маҳфуза бир оз ҳаракатсиз ётгач, бир “уф” тортдида, урнидан турди.

– Уйку бир қочса, қайтиб келмайди. Энди эрталабгача довдираб юравераман, – деди минғирлаб. Кейин жавонни очиб, “кока-кола” олди. – Ҳали тузланган бодринг евдим, ичимни ёндирыпти. Ичасанми?

Севара йук, деб бош чайқаса ҳам, пиёлани тулдириб қуйиб, унга ҳам узатди. Купириб турган ичимлик Севаранинг нафсини китиқлаб, бир-икки хўплади. Маҳфуза эса кетма-кет икки пиёлани симириб, хунук кекирди. Муздек “кола”ни бир хўплам ичган одам узини тухтатиб қолиши қийин. Севаранинг ичи қуймаётган бўлса ҳам, пиёлани бушатди. Маҳфуза яна тулдириб қуйди. Шу зайлда суҳбат бошланиб, танишган бўлдилар. Маҳфуза Севарадан бир ёш кичик экан. Шунга карамай, кибр отига минволиб менсимаслик оҳангида сенсираши Севарага малол келди. Лекин унга танбех беришдан тийилди.

Уйкуси қочган Маҳфуза яна бир пиёла “кола”ни симиргач, чуқур ҳомуза тортиб, ўрнига чўзилди. Икки-уч дақиқа утмай, енгил хуррак ота бошлади. Экстра-сенсинг даволаш сеансини кутаётган Севарани ҳам

каттик уйку босди, урнидан турди, утирди, узини енга олмади. Каравотига омонат чўзилди-ю, уйкуга кетди.

Эрталаб мезбон хоним кириб икковини уйғотди. Севара узини енгил хис қилди.

– Янги жойда яхши ухладингизми? – деди хоним меҳрибонлик билан.

– Тошдай қотиб қолибман, – деди Севара уялин-кираб.

– Бу яхши, демак, биотулқинлар таъсир қилибди. Жавлонжон ҳам худди шундай енгил тортган булишлари керак.

Бу гапни эшитиб, Севара қувонч билан жилмайди. Узини “тошдай қотиб ухлаши” экстрасенснинг биотулқини эмас, “кола”га қушилган уйку дориси эканини билса эди, бунақа жилмайиш ўрнига портлаб кетармиди...

– Нонуштани шу хонада қиласизлар. Биотулқин шу хонага йуналтирилди. Шунинг учун сеанслар тугагунча, бу ердан жилмайсиз. Бир оз зерикасиз, лекин... чидайсиз. “Жон куйдирмасанг жонона қайда?” дейишади-ку? Махфуза, дугонангга яхши карагин, хупми?

“Меҳрибон” хоним Севарани ёлғон умидлар даштида қолдириб, чикиб кетди. Дашт атрофи чиройли безаклар билан ўралгани сабабли Севара гўзал тасвирлар ортида нима борлигини билмай қолаверди.

Нонуштадан кейин аниқ бир мавзуга бўйсунмаган суҳбат бошланиб, Севара даволанишнинг яхши бошланганидан хурсандлигини билдирди.

– Мен бошқача йўл билан бўлса ҳам... ўша яқин одамимнинг иродаларига таъсир қилишни мўлжаллаб кўювдим, – деди соддадиллик билан.

– Қанақа йўл? – деб ажабланди Махфуза.

Севара “айтсамми ё айтмасамми?” деб пича уйла-ниб турди-да, узининг қорадорига ўрганиб, кейин енгиб чиқишини, енгиш жараёнини видеотасвирга тушириб, йигитга намоиш қилмоқчи бўлганини бир-

бир сўзлаб берди. Маҳфуза бу гаплардан чинакамига ажабланди:

– Жинни-пиннимасмисан? Бу билан нимани исбот қиласан?

– Иродани бошқариш мумкинлигини, – деди Севара ишонч билан. – Қорадори заиф иродани янаям заифлаштирадими? Бунинг тиббий исботи борми? Бор! Заиф иродани енгиш мумкинлигини ким исбот қилган? Ҳеч ким. Минглаб одамлар “адои тамом бўлдим!” деб тақдирларини ўлим ҳукмига топшириб утиришибди. Мен бу тушунча тўғонини бузиб гашлайман. Қиз бола иродасини энга олса, йигит ожиз бўлиб қолиши мумкинми?

– Сен хоҳишни ҳақиқат деб билмоқчисан? – деди Маҳфуза унга каттик тикилиб. – “Ҳеч ким исбот қилмаган” деганинг тўғри. “Қорадори” деган оламининг биттагина эшиги бор – кириш бор-у, чиқиш йўқ. Сен чиқиш эшигини очмоқчимисан? Нима билан? Бошингни уриб темир девордан туйнук очмоқчимисан?

– Бу касаллик нега дунё буйлаб юриш қияпти, биласизми? Билмасангиз билиб олинг: дунёда узига ҳам ишонмайдиган бадбинлар куп. “Унга нима бўлса, бўлсин, менга нима!” дейдиганлар куп. Мен унақалардан эмасман. Мен яхши кўрган одамимнинг кузим олдида ғарқ бўлиб улишини хотиржам кузатиб туролмайман.

Севара беихтиёр “яхши кўрган одамим” деб юборди-ю, сири фош бўлганидан афсусланиб, тилини тишлади. Ҳамхонасидан “оббо, яқин одамнинг яхши кўрган йигитингмиди, шунга шунча жон куйдирияпсанми?! Кучада йигит зотига қирон келибдими?” деган таънали гап кутди. Лекин Маҳфуза “яхши кўрган йигит”га аҳамият ҳам бермай, қўл силтаб, бошқа гап айтди:

– Уф-ф... худо нега қайсар кизни менга дугона қилиб қўйган-а... Севар, хўп, қорадорига ўргандинг ҳам, дейлик. Лекин сен айтаётган иш бир-икки кунда бўлмайди-ку? Мақсадингга етишинг учун бир дунё

пул кераклигини биласанми? Ё Швейцария банкида адангнинг миллионлари борми?

– Пул топиладиган нарса, одамнинг ҳаётини пулга чақиб бўлмайди, – деди Севара у жарлик блан.

– Сен калта уйлар экансан. Хуп, режангни яхши дейлик, лекин уни қандай амалга оширасан? Сени ким игнага утқизади, ким видеога олади? Сен додирни деб камокда чиришни буйнига оладиган яна битта аҳмокни қайдан топасан? Топдинг ҳам дейлик: энди икки қулоғинг билан яхшилаб эшитиб ол, сен айтган иш осонликча бўлмайди. Аҳмоқлигингга яраша ит азобига учрайсан. Биринчисида сал гангиганга ухшайсан. Кейингиси мойдек ёқади. Осмонда булутларда ҳузурланиб учгандек бўласан. Кейин урганиб коласан, кейин қўмсай бошлайсан. Кейин эса...

– Нима бўлади? Дорисиз туropolмайманми? Буни биламан.

– Эшитиш бошқа, эшитиш – билиш эмас. Нафас олмасанг яшай олмайсан-ку? Шунақа бўласан. “Гера” деганимизнинг шунақа дахшатли кучи бор. Сен нозиксан, сени тез буйсундириб олади. Вақтида олиб турмасанг, азобланиб, тутқаноқ тутгандай типирчилаб коласан. Тукқанмисан?

– Йўғ-е... Ҳали турмушга чиқмаганман.

– Турмушга чиқмаган туғмайдими? Туғмаган бўлсанг, ҳозир бу азобни ҳис қила олмайсан. Ломканинг азоби туғишникидан беш баттар ёмон. Азобдан чангак бўлиб қолган одамнинг кўзига ҳеч нарса кўринмайди. Кутқармоқчи бўлган йигитингнинг кўзига ломка пайтида кўрингудай бўлсанг, пул тополмаса сени битта дорига алмаштириб юборган буларди.

– Унақа деманг. Биз бир-биримизни... яхши кўрамыз.

– Фу! Менинг олдимда бунақа гапларни гапирма. “Гера” кучга кирганда мингта севгинг сарик чака бўлиб қолади. Юрагимни сиквординг, кўй буларни, гапирсанг бошқа гаплардан гапир!

Энди бир тоғдан, бир боғдан гаплашган бўлдилар. Севарани уйқу босиб, каравотига ёнбошлади. Кейин баралла чузилиб олди. Қанча ухлаганини билмайди, кўзини очиб қараганда, рўпарадаги каравот буш эди.

ЧИҚМАГАН ЖОНДАН УМИД

Мебелчилар билан савдо пишмагач, Шоҳид боши берк кучага кириб қолганини хис қилди. Бир ўзи бўлганда-ку, бунчалар кийналмасди. Узига етарли дорига пул топиларди. Лекин... уч кишини таъминлаш қийин. Икки оғайниси хумор тутганда гажак бўлиб олиб охвоҳини бошласа нима қилади? Фарҳоднинг айтганини бажариб, “улса улар, қолса қолар” деб кучага олиб чиқиб ташлайдимиз? Йўқ, Шоҳид буни хиёнат деб билди. Жар ёқасига бирга келишдимиз, ё бирга қутулиб қолишадимиз, ё бирга қулаб ҳалок бўлишадимиз. Қулашга бир қадамгина қолганини сезиб, юраги қўрқувдан титраб турибди. Лекин бу қўрқув улим даҳшатидан эмас, балки қорадорисиз қолиб азоб исқанжаси талвасасига тушишдан. Қутулиб қолиш умиди уни бутунлай тарк этмаган. Лекин қутулиб қолиш бу бало туридан ирода кучи билан енгиб чиқиш эмас, балки ҳеч бўлмаса икки-уч ойга етадиган пул топишдан. Видеокамера ҳисобига берилган кукун қанчага етарди? Шуларни уйлаб, шифтга тикилиб ётган Шоҳиднинг юраги сиқилиб, ўрнидан туриб кетди. Уйнинг энг кенг хонаси ҳам тор туюлиб, ҳаво етмагандай бўлди. Ўртоқларига индамай кучага чиқди. Худди бир Ҳотамтой учраб, қулига даста-даста пул тутқизадигандай атрофга умид билан термилиб, тентиради. Бир қанча вақт шундай мақсадсиз юргач, ҳаёлини тўплаб, узининг аҳволидан ўзи нафратланди. Кимдир қулоғига “бу кунингдан ўлганинг яхши”, деб шивирлагандай бўлди. Бу ғойибона товушдан бир сесканди-ю, кейин “эрқакмисан, нега шалвирайсан?!” деб ўзини ўзи сўқди. Кейин отасини ҳасисликда айб-

лаб, уни сука кетди. Шу онда уйдаги бир вокеа хаёлига тушди-ю, чехраси очилди.

Иигирма кунча олдин отасининг якин дўсти йўқлаб келган эди. Отаси билан бир синфда ўқиган бу одамни “Мирвали ака” эмас, “Мирвали амаки”, деб хурматларди. Уй эшигини Шоҳид очиб, амакисини меҳмонхонага бошлаганда у вақти зиклигини баҳона қилиб, ошнасининг хонаси томон юрган эди. Шоҳид уни кузатиб, дарров изига қайтмаган, амакисининг кўлидаги газетага уроғлик нарса нима эканини билгиси келиб, ярим очик эшик ортида турганича гап пойлаган эди.

Салом-аликдан сўнг Мирвали кўлидагини Иззатга узатиб, узр айтганди:

– Иккита узрим бор, оғайни. Биринчиси – вақтида кайтаролмадим. Иккинчиси – уч минг етмай турибди.

– Бировга яхшилик қилган одам доим шунака лақиллаб қолади, – деган эди Иззат норози бўлиб.

– Биров эмасман-ку, қиёматли дўст бўлиш адаларимиздан мерос қолган-ку?

– Аданг қиёматли дўстлик ўрнига беш-ўн минг кўкидан мерос қолдирганда менга сарғайиб юрмаган бўлардинг. Юзта ошнанг бўлмасин, юз долларинг бўлсин, деганларини эшитмаганмисан? – Иззат шундай деб газетага уроғлик пулни очиб, эринмай санай бошлаган эди.

– Гапга ҳам тескари тўн кийгизворасан-да, дўстим, мен минг долларинг бўлмасин, юз миллион долларга алишмайдиган битта дўстинг бўлсин, деган мақолни эшитганман. Ўша битта дўстим сенсан. Оғиримни енгил қилдинг, бир ойда қолганини тўлайман, оғайнижон.

– Шунақа-да! Олаётганда “бисмиллоҳ”, бераётганда “астағфируллоҳ”ми? Мендан бошқа одам бўлганда “счётчикка қўйиб” уруғ-аймоғинг билан хонавайрон қилиб юборарди.

– Шунинг учун ҳам қаршингда куллуқ қилиб утирибман-ку. Тепамда худо турибди, улғунимча яхшилигингни унутмайман...

Шу воқеа хаёлини ёритди-ю, уч минг доллар чунтагига оқиб киргандай қувониб, Мирвали амакисиникига қараб йўл олди.

Қўнғирок тугмасини босиб, “ишқилиб уйда бўлсинларда”, деган хавотирда турганида, эшик очилиб Мирвали амакиси кўринди-ю, ғамлари уша заҳоти аригандай бўлиб, енгил тортди.

– Ие, ие, тойчоқларнинг шоҳи, кел, киравер.

Шоҳид кичиклигида Мирвали уни “Тойчоқларнинг шоҳи” деб эркаларди. У дамларда икки оғайнининг мартабасида фарқ оз бўлгани сабабли борди-келди узилмасди. Иззатнинг чўнтаги тула боргани сайин бу яқинликка путур етгани болаларнинг келди-кетдисига ҳам таъсир этганди. Шоҳид ўқишга кирганидан бери бу уйга кадам босмаганини уйлаб кўрмаганди, Мирвали эса ошначиликнинг узилиб бораётганини тез-тез уйлаб ўртанарди. Ҳозир дўстининг эркатойини кўриб, ҳам қувонди, ҳам ажабланди. Озгина хавотирланди-ю, сир бой бермай, ичкарига бошлади. Шоҳид шошилаётганини айтиб, уйга кирмай, ховлида тухтади.

– Ҳа, тинчликми? – деди Мирвали унга тикилиб қараб.

– Адам юбордилар. Озгина қарз олган экансиз. Қолган уч мингни берар экансиз.

Ёлғон гапирётганда уялиш нималигини билмайдиган Шоҳид бу гапни дадил айтди-ю, лекин Мирвалининг каттиқ тикилишига дош беролмай, кўзларини олиб қочди.

– Қани, менга кара-чи, пул ўзингга зарур бўлиб қолдими? Нимага?

– Менгамас, адам тайинладилар.

– Ёлғон гапирма. Аданг ўғлини пулга юборадиган анойилардан эмас.

– Ие, амаки, қарз олгандан кейин суриштирмай қайтариб беравермайсизми? – Шоҳид энди унга без-

райганича тикилди. Бундан ғаши келган Мирвали аф-сус билан бош чайкаб, тўғри гапни айтиб қўя қолди:

– Ҳа... ота ўғил... ота ўғил... Мен қарзимни қайтариб берганман. Бир ойга муҳлат сўраган эдим, ишим юришиб кетиб, беш кунда қайтарганман.

Бу гапни эшитиб довдираган Шоҳид “йўғ-е!” деб юборганини ўзи ҳам билмай қолди.

– Ишонмаяпсанми? – Мирвали шундай деб чўнтагидан телефонини чиқарди.

– Нима қилмоқчисиз? – деди Шоҳид хавотир-ланиб.

– Аданг билан гаплашмоқчиман, ишонмаяпсан-ку?

– Қеракмас, телпон қилманг, ишондим.

– Унда нега ёлғон гапиряпсан? Шунча пулни нима қиласан?

– Пул менгамас... – Гапни бу томонга бурилиб кетишини кутмаган Шоҳид, баҳона излаб чайналди. Кейин Мирвалига дадил қараб, ёлғонини давом этди: – Пул оғайнимга зарур бўлиб қолди. Ойиси оғир касал. Ҳиндистонга олиб бормаса, ўлиб қоларкан. Ўн минг-ни бир амаллаб топишибди. Уч минг етмай турибди, оғайнимга ёрдам бермоқчи эдим.

– Адангдан сўрамадингми?

– Адамдан... – “адамни биласиз-ку, кизганчик бит-та чўп берадим!” демокчи бўлди-ю, лекин тилини тийди, – адам янги машина олиб бермоқчилар. Шунинг учун сўрашдан уялдим.

Мирвали бу гапларга ишонгандай бўлиб, бош чайқади.

– Ошнангга жон куйдирганинг яхши. Лекин сен-га биров нақд уч минг бериб туролмайди. Бойвачча ошналаринг қўп-ку, уч юзданми ё беш юзданми сўра-санг, малол келмайди, бериб туришади. Қайтаришинг ҳам осон бўлади.

– Яхши айтдингиз, шунақа қилсам бўларкан. Пол-чинига ўзингиз бериб турасизми?

– Менми? – Мирвали “оббо шайтон-е, отангдан ҳам баттарсан-а!” дегандай истехзо билан кулимси-

раб, бош чайқади. – Яқинда қарздан қутулдим, чунтакларимда шамол увиллаб юрибди. Сен бойвачча ошнарларингдан сура.

– Хуп, амаки, маслаҳатингиз билан бой килиб юбордингиз. Фақат... адамга айтиб юрманг, одатларини биласиз-ку?

Мирвали “тойчоқларнинг шоҳи” деб эркалаган боланинг вояга етиб, бунчалар безбет бўлишини кутмаган эди. Шунча ёлғонни ёғдиргач, “адамга айтманг”, деб буюрган тилдан узр сузлари учмагани уни ранжитди. Дустининг уғлини афсус билан кузатиб, орқасидан “Э Худо, боланинг оёқ олиши чакки, отасининг касри бунга урмасин, Ўзинг инсоф бер, Ўзинг асра”, деб дуо килиб қолди.

КАЛАВАНИНГ УЧИ

Экстрасенснинг кудратига ишонган Севара кокаколага қушилган дори таъсирида ухлаб ётганида Гулнора чуғ устида утиргандай азоб чекаётган эди. Юрагини хавотирнинг чуғли тирноқлари тимдалаётган онанинг аҳволини “Онанинг кўнгли болада, боланинг кўнгли далада”, дейиш билан баён қилмоқ мумкин эмас. Ўқишдан қайтиши керак бўлган кизи бир соат кечикса, куча эшигига юз марта қараб, йўл пойлайдиган Гулнора шом қоронғуси тушганда уйига сиғмай қолди. Унинг бугунги хавотири узгача, аввалгиларига ўхшамас, юраги бир шумликни сезиб, кўкраги қизиб борар, томоғини нимадир бўғарди. Аксига олиб, эри ҳам кечикаётган эди. Бухорога бир иш билан кетган Ҳасан-Ҳусан “қоронғида юрмай қўя қолайлик, ошнарлар эрталаб кузатиб қўйишмоқчи”, деб маълум қилишди. Уғиллар кўнгилни хотиржам қилгани билан қизнинг кечикишидан аланга ола бошлаётган хавотир ўти пасаймади. “Ўқишдан чикдим, Зангиотадаги дугонамникига бориб китоб олиб келаман”, деган Севарадан шомда ҳам дарак бўлмагач, унинг яқин ду-

гоналарига бир-бир кўнғирок қилиб чиқди. Уларнинг Зангиотада яшайдиган дугонани танимасликлари, Севаранинг телефони эса ўчиб қолгани олов устига мой сепилгандай бўлди. Эрига кўнғирок қилиб, “автобусдан, ярим соатда уйда бўлман”, деган жавобдан қоникмади. Чуқур “уф” тортди-да, Ҳасанга кўнғирок қилиб, “кечаси бўлса ҳам йўлга чиқаверларинг”, деб тайинлади. Ярим соат аввал эрталаб йўлга чиқишларига кўнган, “ишқилиб йўлларингни Худо бе-хатар қилсин”, деб дуо қилган онанинг қутилмаганда чақириши Ҳасанни ажаблантирган бўлса-да, сабабини сўрамади. Кўнглига оралаган хавотирни укасига сез-дирмай, йўлга отланди.

Элмуроднинг ишда ушланиб қолиши янгилик эмас. Бунақа пайтларда меҳрибон хотиннинг “келяп-сизми?” деб кўнғирок қилиб қўйиши ҳам бор гап. Бу-гун “вой, шунчаём юрасизми, тезроқ кела қолсангиз-чи”, дейиши бекорга эмаслигини сезган Элмурод автобусдан тушиб, таксига ўтирди. Телефон ушлага-нича ҳовли ўртасида турган хотинини кўриб, хавоти-ри бежиз эмаслигини англади, “Нима гап?” дейишга улгурмай, Гулнора Севарадан дарак йўқлигини ай-тиб, йиғлаб юборди. Бундай хабар ота юрагини ҳам гўлғулага солса-да, Элмурод ўзини босиш баробарида хотинини тинчлантиришга уринди.

– Ўзингни бос, телефонларга ишониб бўладими? Бу ерда ишласа, бир қадам нарида “хизмат доирасидан ташқарида” деб туради, – шундай деб уй томон юрди-да, вазиятни яна ҳам юмшатиш учун “овқатинг тайёр-ми?” деб сўради. Гулнора “шунақа пайтда томоқдан овқат ўтадимми?” деган маънода эрига ёвқараш қилди-ю, аммо норозилигини тилига чиқармади, маъ-сумаларга хос фазилати устун келиб, итоаткорлик би-лан ошхона сари юрди. Уйга кириб кийимини алмаш-тираётган Элмурод телефон жирингини интиқ кутди. Телефон жиринглашини, қизининг “адажон сал кечи-киб қолдим, кечиринг”, дейишини истади. Шундай де-

йилган тақдирда қандай жавоб қилишини, кейин кизи кириб келгач, гапни нимадан бошлашини ҳам уйлади. Ҳар ҳолда Севара кириб келганда ундан олдин Гулнора аччиқ-аччиқ гаплар билан қаршиласа керак. Демак, унинг вазифаси дакки бериш эмас, балки аксинча, кизини ҳимоя қилишдан иборат бўлади.

Севара тўққизинчи синфни битирган йили дугоналари билан шаҳар сайрига чиқиб, кеч қайтган эди. Ушанда ҳам эр-хотин хавотир чўғида қоврилишганди. Қалби “Эй Худо, қизимни ўзинг асра, эсон-омон уйга кириб келсин”, деб нола қилгани ҳолда, хаёлида уйнаб-қулиб келган қизига қандай жазо бериш режалари ғимирларди. Қалтаклаш фикридан узоқ эди, бегонани сўкмаган одам ўз кизини сўкармиди? Дарвозахонада кизининг овозини эшитгач, камарни олиб ҳовлига чиқди. Онасидан эшитадиганини эшитган Севара отасига жавдираб, ундан юпанч излаб қаради-ю, қаҳрли нигоҳга дуч келиб саросимага тушди. Элмурод қизидаги кўркунни сезиб, ўқрайиб қараганидан пушаймон еди. Индамай ўгирилди, камар тутган қўллари орқасида эди, кизи бундан баттар кўрқиб йиғлаб юборди... Элмурод уйлаб топган бу тарбия тадбирини ҳар эслаганида афсусланади. Сайрга чиқишига ўзи рухсат бериб, ўқрайиши нима эди, бу ҳам етмагандай камарга бало бормиди?!

Уша воқеани ҳозир ҳам эслаб, юраги бир увишди. Гулнора шавлани сузиб келди. Чой қайтарди. Лекин таомга қўл узатмади. Овқат сўраган Элмурод ҳам қошиқ урган бўлди. Гулнора унга “нега энди емаяпсиз?” деб танбеҳ бермади. Эр-хотин бир-бирига қармасликка уриниб, жим ўтиришди. Охири Гулноранинг токати етмади.

– Бир нима қилсангиз-чи?

– Ўртоқларидан суриштирибсан-ку, мен нима қилай?

– Нима қилай, деб ўтираверасизми... милисага хабар қилинг!

– Ваҳима қилмай ўтир, яна бир оз кутайлик.

Элмуроднинг шундай дейишдан бошқа иложи йўқ эди. Тун яримлаганда Элмурод милицияга кўнғирок килиб, навбатчининг “уч кунда дараги чиқмаса, туман бўлимига ёзма ариза берасиз”, деган тўмтоқ жавобини олди.

Эрталабга қадар телефонга тикилганча миужа қокмай ўтиришди. Эрталаб кириб келган Ҳасан-Ҳусан онасининг гапларини эшитишди-ю, улар ҳам нима қиларларини билмай, гангиб қолишди. Охири суриштиришни университетдан бошлаш мақсадида кўзғалишди. Гулнора уйда ўтирадиган бўлди, Элмурод “маслаҳатлашиб кўрай”, деб маҳалла оқсоқолиниқига қараб юрди. Қизнинг бу кеч уйга келмагани ота-онада, акаларида хавотир уйғотганидан ташқари, гап кўчага чиқса, маҳалла-қўй орасида оила шаънига доғ туширувчи бемаъни миш-миш тарқатиши ҳам мумкин эди. Хавотир алангасида ёнаётган одамлар бошига иснод дўли ёғилса уларнинг чидашлари қийин. “Ўғил уйдан кетиб қолибди”, деган гап тез унутилади. Лекин “қиз қочиб кетибди” деганидан кўра, аввало Худо асрасин-у, “қизини машина уриб кетибди”, деганига чидаш осонроқ. Шу боис нохуш хабарнинг маҳаллага чиқишига кўнгиллари бўлмайроқ турди. Наилложки, ўз ёғларига ўзлари қоврилганлари билан муддаога етиб бўлмайди.

Оқсоқол бегона эмас, қариндошлиги бор бўлгани учун Элмурод овоза қилмаслик шартини аввал уртага қўйиб, кейин дардини айтди. Оқсоқол Элмуроднинг гапини эшитди-ю, тайинли маслаҳат бера олмади. “Уйда ўтира туринг, участкавойимиз келса, чиқараман, йўл-йўриғини шулар билишади”, дегач, бўшашиб қайтди.

Қайтатуриб, Шоназирнинг уйи олдидан ўтаётганида бирданига оёқ-қўли бўшашиб кетди. Йигирма беш йилча муқаддам бу уйга бир фалокат кириб келган эди. Элмуроднинг онаси бу хонадоннинг ёлғиз қизини кўз остига олиб қўйган, лекин “ҳеч бўлмаса учинчи курсга ўтиб олсин”, деган уйда совчиликка чиқмаган эди. Элмурод онасининг ниятини билар-

ди, уйланишдан гап очилса, таранг қилиб утириш фикридан нари эди. Лекин кишнинг аёзли тонгида уқишга кетган киз уйга қайтмади. Қидирдилар, кутдилар, изи ҳам топилмади. Бунинг ўрнига “йигити билан қочиб кетибди”, деган миш-миш тарқалди. “Тонг қоронғусида машина уриб кетиб, ўлигини анҳорга ташлаб юборишган”, деган ваҳимали тахминлар ҳам бўлди. Ота-онанинг бу фожиага ишонишлари оғир эди, иснод бўлса-да, “йигити билан қочиб кетгани”га рози эдилар. Тирик бўлса бас, севгани билан турмуш курса, бир-икки болали бўлгандан кейин барибир узр сўраб келади-ку, деган илинж билан яшаган она вафот этиб кетди. Ота эса хануз кутади...

Ўвлига каловланиб кириб келган Элмурод хотинининг савол назарига “Ҳозир милиса келади”, дейиш билан чекланди. “Ҳозир милиса қизимизни топиб келади”, деган ишонч билан эмас, “уларнинг қулидан бир иш келишига аклим етмайди”, деган гумон оҳангида айтди. Яхшики, Гулнорага шу гап кифоя қилди, яна оҳ-воҳини бошласа, “нажотни милисадан эмас, Худодан тилаб, сабр қилиб утир”, деб жеркиб бермоқчи эди.

Уйга кириши билан телефон жириглади. Умид қуёши чараклагандай бўлиб, гушакни қулоғига тутди.

– Ада, янгилик борми? – деди Ҳасан.

– Худо хоҳласа, бўлишини кутиб утирибмиз. У ёқда нима гап?

– Курсдошлари билан гаплашиб чиқдим. Кеча уқишда экан. Лекин... кайфияти сал чатоқроққа ухшабди. Нимагалигини билишмади. Фақат биттаси “Жавлон деган бола уқишга келмай қўйганидан ташвишда эди”, деди. Ҳусан уша боланинг уйига кетди.

– Жавлон дедингми?

– Танийсизми?

– Узини танитайман-у, устози мақтаган эди.

– Мен яна бир-икки киши билан гаплашиб, кейин яна қўнғирок қиламан.

Яна “кутиш” деб аталмиш азобли дакикалар бошланди. Дакикалар соатга айланди. Чошгоҳ пайти маҳалла оксоколи капитанни бошлаб келди. “Ҳозирги ёшлар сал беғамроқ, келин, ташвишланманг, ҳализамон узи келиб қолади”, деб Гулнорани юпатмоқчи бўлди. Капитан гап бошлашидан олдин одати бўйича дафтарини очиб, нималарнидир ёзаётган пайтда телефон жириглади.

– Ҳусан Жавлон деган боланинг уйига борибди. “Уч-тўрт ҳафтадан бери устозиникида” дейишибди. Уша устозини топиб, сурасам, “меникида нима қилади, тўрт-беш кундан бери ўқишда ҳам кўрмадим”, деяпти. Ада, уша болани албатта топишимиз керак. Ҳозир Ҳусан билан учрашиб, маслахатлашиб оламиз.

Телефон гўшагидан овоз баландлаб чиқаётгани учун капитан ёзаётган бўлса ҳам, айтилаётган гапга диққат қилди. Кейин Элмуродга савол назари билан қаради:

– Уғлингизмиди?

– Ҳа, уғилларим кидиришяпти.

– Қидиришса кидиришсин-у, узбошимчалик қилишмасин. Кўп кўрганмиз, баъзилар бир балони даф қиламан, деб иккинчи фалокатни орттириб олишади.

– Уйда пойлаб утиришганининг фойдаси борми? Сиздагилар “уч кундан кейин ёзма ариза билан мурожаат қиласиз”, деб утиришибди-ку, – деди Гулнора тутаб.

– Қоидаси шунақа, опа, мана, акамнинг ҳурматларини қилиб мен келдим-ку?

– Келганингиз яхши. Уйда утириб, нима қилмоқчисиз?

Бу гапдан капитан малолланган бўлса-да, вазминлик билан жавоб берди:

– Бу уйда утириб, опажон, калаванинг учини топишга ҳаракат қилиб кўрамиз.

– Қанақа калава?

– Бизнинг ишимизда зиғирдеккина далил ҳам катта фойда беради. Масалан...

– Элмурод, узр, ҳокимиятда мажлисим бор эди, – оқсоқол капитаннинг гапини бўлиб, қўзғалди. Элмурод ҳам ноилож ўрнидан туриб, уни кузатиб чиқди.

– Элмурод, бу ёғини капитанга қўйиб беравер. Пишиқ бола. Зайнининг ўғли қочиб кетганда икки кунда топиб келган.

– Гапингизни қаранг, Зайнининг ўғли кичкина бола...

– Мисол учун айтдим-да, дарров қайриб ташламагин. Капитанга бир гапни айтмадим. Аввал ўзингга айтай, қўнглингга ҳам олма, жаҳлинг ҳам чикмасин. лекин ўйлаб кўр, – оқсоқол “сўз берасанми?” дегандай тикилиб бир оз сукут сақлади-да, кейин мулоҳазасини билдирди: – Қизингни бир-икки марта Шодининг оқ қилган қизи билан бирга қуришибди. Ўзимам кўрдим. Бу ёғини ҳам суриштир.

Бу гапни эшитиб Элмуроднинг ранги дув оқариб кетди. Гапирай деди-ю, титрок лабларидан сўз учмади.

– Телевизорда бу қиз ўғирлаб кетилган, дейилгани билан, унинг кимлигини маҳалла билади. Сенинг қизинг унақамас, иймонли қиз, лекин барибир суриштириб кўр.

Оқсоқол шундай дегач, Элмуроддан гап кутмай, уни яна бир аланга устига отиб кетди. Элмурод унинг изидан қараб қолди. Қулт этиб ютиниб, ичидан отилиб чиқишга уринаётган фарёд вулкони қайтарди. Аҳволини хотинига сездириб қўймаслик учун чуқур-чуқур нафас олиб, ўзини босган бўлди-да, ичкарига қайтди. У жойига ўтиргач, капитан бошлаган гапини давом қилди:

– Масалан... Ҳозирги ўғлингизнинг гапидан ҳам калаванинг учини топиш мумкинга ўхшайди.

– Қанақасига? – деди Элмурод ажабланиб.

– Тушунишимча... очигини айтганимга ранжимайсизда-а? Масалан... қизингиз Жаҳонгир деган курсдоши билан... яхши муносабатда экан.

– Буни билмаймиз, – Элмурод шундай деди-ю, ёлғони ошкор булишидан чўчиб, изох берди: – Хўш, тахмин қилайлик, агар шундай бўлса-чи?

– Яхши, тахмин қиламиз. Агар уйингизга совчилар келиб турган бўлса...

– Қизлик уйга келади-да совчи, бунинг нимаси шубҳали? – деб гапга аралашди Гулнора.

– Шубҳали жойи шундаки, опагон, Жаҳонгир деган бола ҳам уйида йук. “Устозимникидаман”, деб кетган экан. У ерда ҳам йук. Уқишда ҳам йук. Эҳтимол унинг ота-онаси ҳам бугун “уғлим йуколди”, деб милисага арз қилар? Мантик иплари бир-бирига уланадиганга ўхшаб қолди. Балки... бирга...

– Қочиб кетишган, демокчимисиз? – деди Элмурод кескин оҳангда, – бунақа севишганлар киноларда қолган. Ҳозирги ёшлар бошқачарок.

– “Бошқачарок” деганингиз нимаси? Уйлаб гапиряпсизми? – деди Гулнора эрининг бу гапидан гашланиб.

– Онаси, чой қўйгин... Гапимиз сал чўзиладиганга ўхшайди. Ҳар ҳолда укамиз оксоқолнинг гапини икки қилмай келибдилар. Ҳурматлари бор, курук кетма-синлар.

– Сиз ҳам уйлаброк гапиринг гапингизни.

Гулнора норози оҳангда шундай деб, истамайгина ўрнидан турди-да, ошхона томон юрди. У нари кетиши билан Элмурод чўнтагидан бир варақ қоғоз олиб, капитанга узатди:

– Калавининг учи бу ерда бўлса керак.

Капитан қоғоздаги ёзувга куз югуртирди: “Бевош кизингизни кечиринглар, шундай қилишга мажбурман. Эрта-индин қайтаман. Ҳаммамиз бахтли бўламиз. Бахт учун эса курашиш керак”. Капитан қоғоздан қузини олиб, Элмуродга савол назари билан қаради.

– Кеннайингиз билмай тура қолсин. Ҳали оксоқолга учрашиб келганимдан кейин пул қўйган жойимда қуриб қолдим. Пулни олиб, хатни ташлаб кетибди.

– Қачон?

– Аниқ билмайман. Балки кеча олгандир.

– Пул... кўпмиди?

– Уч-тўрт юз минг... рўзгорнинг пули-да, – Элмурод мужмал жавоб бериб, анигини айтгиси келмади. Капитан аниқлаштиришга уринмай, бошқа саволни сўради:

– Пул нимага керак бўлиб қолганикин?

– Ким билади? Балки... биронтасига ёрдам бергиси келгандир.

– Ёрдам бергиси келса... сиздан яширадими? Қизингизнинг хатти-ҳаракатида, гапларида ўзгариш сезмаганмидингиз?

– Нимага шама қияпсиз?

– Ҳозирча ҳеч нимага. Маҳалладаги наркоманлар орасида қизлар ҳам бор. Яна ким билсин?

Бир отанинг юраги яна қанча шубҳа ўқлари билан яраланиши мумкин? Маҳалла оқсоқолининг гумони камлик қилиб эдими? Элмурод “Э Худо!” деб юборди. Чойнак-пиёла қутарган хотинининг қайтаётганини кўриб, ўзини тутди, паст овозда капитанга илтимос қилди:

– Тахминингизни овоза қилмай турунг, юраги ёрилиб кетади.

Ҳали келишаётганда оқсоқол “қасалхоналардан, уликхонадан қидириш керак”, деб уларнинг юрагини ёрманг”, деган эди. Қидириш ишлари бошланмай туриб айтиладиган илтимослар, қўйиладиган шартлар капитан учун янгилик эмасди, шу боис бош ирғаб, “хўп” деб қўя қолди.

ТУПУРИЛГАН ЮРАК

Ҳам пулдан курук қолган, ҳам шармандаси чиқиб, сири фош бўлай деган Шохид тоғасининг уйига, умидвор дўстлари ҳузурига аламзада ҳолда қайтди. Мускат ёнғоғи чақиш билан банд бўлган Радик унга бир қараб қўйди-ю, ишини бамайлихотир давом эттирди. Қалтирок панжалари ўзига бўйсунмаётгани

учун ёнгоқ сирғалиб кетиб, болға бармоғига тушди. “Ух-х!” деб оғрик бармоғига лабини босди. Бошини боғлаганича диванда чузилиб ётган Жавлон унинг ҳаракатларидан гаши келиб “ношуд” деб ғудираниб куйди. Радик чақилган ёнгоқларни ҳовончада туйиб, косадаги қатикқа аралаштиргач уч-тўрт хўплади-да, хузурланиб, лабларини чапиллатди.

– Жоннинг роҳати булибди, – деб Шохидга узатди. Шохид афтини буриштириб тескари карагач, Жавлонга узатди. Жавлон кунгил айнишини босармикин, деган илинжда олиб хўплади.

– Ҳозир эртақлар ҳақиқатга айланиб, бир думалаб кушга айланиб колсам, тўғри Амстердамга караб учардим, – деди Радик, ундан косани қайтариб олиб.

– Пулинг бўлса, кушга айланишингга ҳожат йўқ, самолётга утиргину учавер, – деди Шохид тўнғиллаб.

– Шу пайтда Амстердамда сенга нима бор экан? – деди Жавлон яна диванга чузилиб.

– Амстердамда кафе-шоп бор, эшитмаганмисан? Шаҳар меҳмонларига қуруғидан текинга беришади. Узининг аҳолисига мумкинмас, мусофирларга бемаллол! Меҳмондўстлиги зур уларнинг.

– Сенга фақат шунақаси керак, сен фақат меҳмонсан, улигингни бировнинг устига ташлаб яшайсан.

– Унақа демагин ошна, бизнинг елкамизга ҳам офтоб тегиб колар, – деди Радик ранжиб. – Чарчаган бўлсанг, дамингни ол, хизматингда бўлайлик.

– Сенларнинг хизматингни...

– Хумордан чиқишнинг яхши йўли – сўқиш. Яқин ошналарни сўққан одам онадан янги туғилгандай бўлади. Сўқиш сендан, хафа бўлмаслик биздан. Авзойингга караганда тополмаганга ўхшайсан. Лекин бу фожиа эмас, униси бўлмаса, бошқаси.

– Нима деб минғирлаяпсан?

– Топдингми?

– Нимани?

– Фарходнинг урнига бошқа... миждозни...

– Мижоз тикилиб ётибди. Пул керак, пул! Тушун-
япсанми! Пул!!

Ошнасининг гаплари ғашини келтирган Шоҳид шарт ўрнидан туриб ниманидир кидира кетди. Стол устидаги майда-чуйда нарсаларни у ён, бу ён отди. Бу ҳаракатдан ажабланган Радик унга яқинлашиб, меҳрибонлик билан косани тутди:

– Нимадандир асабинг бузилганга ухшайди, шуни ичволгин, тинчийсан.

Шоҳид унга ўқрайиб қараб косани олди, лекин ичмади, деворга қараб отиб, “Ҳайвон!” деб бўкирди. Қайси иши учун “ҳайвон” деган мартабага лойик кўрилганини англай олмаган Радик тисарилган жойида жим қолишни маъқул кўрди. Коса диван томон отилган эди. Жавлон “ётишимдан жаҳли чиқди”, деб ўйлаб, ирғиб ўрнидан турди-ю, қай томонга юришни билолмай гангиб, у ҳам Радик сингари жойида қотди.

Шоҳид беўхшов ҳайкал каби қотиб турган дўстларига ғазабли нигоҳини бир-бир қадаб, яна бакирди:

– Қани?

– Нима? – деди Радик журъатсиз оҳангда.

– Газет турувди шу ерда, эълонлари бор.

– Ана, – деди Радик пианино томон имлаб, – боя ўзинг кўйдинг-ку?

Шоҳид газетани шошилиб олиб, эълонлардан ниманидир излади. Сўнг саҳифадан кўз узмай, телефон рақамини терди.

– Алло, мен эълон бўйича телефон қияпман. Ҳа, пианино сотиб оламан, деган экансиз. Нима? Икки ой олдин сотиб олдингизми? Яна битта ола қолмайсизми? Бизники жуда-а зўридан, адам Америкадан олиб келганлар. Номими? Ҳозир... ҳозир...

Шоҳид пианинонинг пешонасидаги ёзувни ўқи-гунча телефон узилди.

– Ҳайвон! Қачонги газет ўзи бу!

Шундай деб газетани аввал ғижимлади, бундан кўнгли тўлмай, майда-майда қилиб йиртиб ташлади. Шоҳидни қандай овутишни билмай туришганда осто-

нада Фарход кўринди. Унинг шарпадай пайдо бўлиши учқовини ҳам таажжубга солди.

– Эшикларинг очик экан, кадрдонлигимиз ҳукукидан фойдаланиб, кириб келавердим, – деди Фарход уларга бир-бир қараб.

Радик орадаги ноқулайликни кўтариш учун ўзини жилмайишга мажбур қилиб, унга пешвоз чиқди:

– Фақат эшигимиз эмас, сиз учун қалбимиз дарвозалари ҳамиша ланг очик, акахон.

– Бу тантиликларингни биламан, – деди Фарход Шохидга яқинлашиб. – Ака-укадек бўлиб кетганмиз, деб юрардим. Шунинг учун менам сенларга юрагимни очиб яқинлашган эдим. Уялмай-нетмай нақ юрагимга тупуриб ташладиларинг-а?

– Нима?!

Шохид бу тавиянинг валдирашини эшитяпсанларми, деган маънода дўстларига тезгина қараб олгач, Фарходга тикилди:

– Кўчада бунақа гапларнинг жавоби бўлади, акахон?

– Сен кўчанинг одами эмассан, катта кетма.

Фарход айтмаса ҳам, Шохид буни яхши билади. Бойнинг боласи бўлгани билан кўчанинг одамлари орасида суянадигани йўқлигидан доим афсусланиб юради. Лекин ҳозир ҳақиқат бетига айтилган дамда, буни тан олгиси, паст кетгиси келмади.

– Кўчанинг одами бўлмасам кимман?

– Бир мишики боласан, десам, жонинг чиқиб кетиши тайин. Сен унақамассан, ана, ошналаринг шунақа. Сен бойваччасан. Кўча одамларига яқинлашишинг мумкин эди. Лекин мени алдаганинг учун кўчага қараган йўлинг тўсилди, укахон.

– Нима деб алдабман?

– Бир нима деганинг йўқ, ундан баттари бўлди, менга ўғирланган камерани бериб, милисага рўпара қилиб қўйдинг. Кўча одамларида мана шунақа хунасликнинг жавоби бўлади.

– Акахон, бугун гапларингиз жа-а бошқача, кайси осмондан тушдингиз? – деди Радик уни туртиб.

– Нар и бор, искирт, – деб Фарход уни итариб юборди.

Боятдан бери аламини кимдан олишни билмаётган Шохидга шунинг узи кифоя килди. Дустини эмас, узининг шаънини химоя килиш максасида Фарходга мушт туширди.

Фарходнинг камера хакидаги гаплари ёлгон эди. Яп-янги камерани сотиб, пулини чунтакка уриб булган эди. Йигитларнинг ночор ахволга тушиб колганларидан фойдаланиб, шу даъвони айтиб, уларни яна чув тушириш максасида бу ерга келиб эди. У дори хуморидаги йигитларнинг довдираб колишларига ишонган эди. Дори эвазига пианинони рупара килишса, олиб кетишдан тоймасди. Харидорларини каттага тушириш бир муддао, асосий максас – касос эди. Фарход шу хонада хорланганини унута олмасди. Сочилган пулларни териб олаётганида сир бой бермаган, аммо юрагининг бир бурчагига касос утини ёкиб куйган эди. Бунақа бойваччаларнинг керилиши узокка бормаслигини биларди. Шу боис юрагини куйдираётган касос утига чидаб, пайт пойлади. Пул урнига камерани беришлари касос онлари етиб келганидан далолат эди. Энди хужумни бошлаши мумкин, энди бу мишикилар унинг атрофида тиззалари шилиниб кетгунича эмаклай-эмаклай ялинишади. Худди эгасидан суяк умидида булган оч итлар каби судралишади. У эса истаса беради уша суякни, истамаса – йук! Уларнинг обдан холдан тойишларини, оғизларидан купик сачратиб, тиришиб колишларини хузурланиб кузатади...

Ана шундай ниятда ғоз юриш билан уйга кириб келган Фарход уйлагани амалга ошмай, жағига мушт тушгач, бир қалқиб кетди-ю, сергакланиб, химояга шайланди:

– Сен хали пушаймон буласан! – деб бакирди.

– Онадан туғилганингга узинг пушаймон буласан! – Радик шундай деб оркадан тепиб колди.

Фарход Шоҳиднинг ёноғига мушт туширишга улгурди. Бу ёғи ола-тасир булиб кетди. Кузларига кон тулган уч йигит уни копток қилиб тепкилай бошлашди. Фарход шалвираган копдай булиб ҳаракатсиз қолгач, биринчи булиб Жавлон тухтади-да, тепаётган Шоҳидни четга тортди. Кейин Радик тухтади. Кузларини катта-катта очиб, Фарходнинг қонга беланган юзига тикилиб колди. Бир оз шундай тургач, аста энгашиб, унинг ияги остига кафтини куйди. Йуғон томирда кон юриши сезилмади. У қурқиб кетганидан жасад ёнига шалвираганича тиз чукди.

– Шоҳ... Шоҳ... ўлибди... – деди йиғламсираб.

– Ваҳима қилма, улгани йук, иккита тепкига уларканми? – Узининг гапига ўзи ҳам ишонмаган Шоҳид энгашиб, Фарходнинг юзига енгил шапати урди. – Акахон, биздан ўтди, узр, аммо узингиз бошладингиз. Тура қолинг энди. Манави болачаларнинг утақасини ёрманг.

Фарход кимирламади, жон аломати сезилмагач, Шоҳид титрок бармоқларини унинг кузи томон юбориб, қовоғини қайириб кўрди. Бу ҳолни кўриб Жавлон пикиллаб йиғлай бошлади. Шоҳиднинг ўзини ҳам кўркувнинг қора булут чирмаб олди. Ҳолсизланиб, тиз чўкканича ҳаракатсиз колди. Жавлон ўқиришни бошлагач, ўзига келиб, унга қараб ўқрайди-да:

– Йуқол бу ердан! Серрайиб турмай, афт-башарангни юв! – деб бақирди.

Жавлон бу амрга сўзсиз итоат этиб, ювиниш хонасига қараб кетди. Радик йиғламаётган булса-да, кўркув титроғи ҳукмида эди. У ҳозир ерда чўзилиб ётган уликдан эмас, балки қилмиши учун эртага бориб ўтирадиган панжара ортидаги жой ваҳшатидан даҳшатга тушган эди. Орадан бир неча дақиқа вақт ўтиб, иккови ҳам кўркув жаридан сал чекингандай булиб, “нима қиламиз?” деган савол назари билан бир-бирига тикилиб колди.

– Шох, гувоҳ йук, буни гумдон килиш керак!

– Қанақасига? Қаерга? – деди Шохид довдираб.

– Йули куп, – деди Радик уйчан тарзда. – Майда булақларга булиб шаҳарнинг хар жойидаги ахлатхоналарга ташласак-чи?

Радик бу таклифни бу онда узи уйлаб топмаган, киноларда курганини айтган эди. Шохид ҳам бунақа гапларни эшитган, лекин ҳозирги таклиф уни сескантириб юборди. Фарҳоднинг улганини билганда ҳам бундай ҳолга тушмаган эди.

– Калланг ишлайдими? Сен булақлаб берасанми? – деди. Вужудини кемираётган куркувни титрок лаблари ошкор этди. Радик ҳам шу аҳволда эди. Узининг таклифини узи амалга оширажаги ҳақидаги гап амр эмас, тусмол билан айтилган бўлса-да, баттар куркиб, тисланди.

– Нега энди мен?.. Нега энди мен?.. – деб пичирлаб, босиб келаётган йиғига йул бермаслик учун юзини кафти билан тусди.

Шохид унга эътибор бермай, Фарҳодга жон қайтишини кутгандай тикилиб утираверди.

– Ҳовлига олиб чиқиб кумамиз, – деди Шохид узига-узи гапираётгандай. Радик буни эшитди:

– Шуниси туғри, ҳеч ким билмайди, – деб уни қувватлади.

– Юр, чукур ковлаймиз, – Шохид шундай деб ташқарига йул олди, лекин остонага етмай тухтади. – Бу битта узи юрмасди, кучада шериги колган булиши керак?

Котиллик тасодифан юз бергани билан бу фожиага олиб келувчи йулга Фарҳод билан илк учрашув чоғидаёк қадам куйишганини улар фаҳм этишмас эди. Бадандаги яра аввалига игна учи ҳажмида куринади. Бир-икки қашиб куйиш билан танадаги нохушлик йуқолгандай булади. Эртаси ё индинига яра мошдай булади, оғрик бошланади. Яра данакдай, баъзан ёнғокдай булади, оқибат ёрилади. Йигитларнинг ҳозирги ҳолати шундай эди: яра ёрилди, энди

нима қилиш керак? Ҳликни кўмиб кўйиш осон. Лекин хотираларига сингган дахшатни қаерга кўмишади? Алҳол, бу улар учун асосий муаммо эмас, муҳими – қандай қилиб бўлса-да ҳликдан қутулиш. Остонада туриб қолган Шохиднинг узок ўйлаши учун фурсати йук эди. Назарида ҳозирнинг узида милиция бостириб кириб, уларнинг қўлларига қишан урадигандай эди. Шохид ўйлай-ўйлай, “агар қучада Фарҳоднинг шериги бўлса, уйга алдаб олиб киришдан бошқа чора йук”, деган қарорга келди.

– Сен дарвозанинг тагида тайёр тур. Лалайма, шал-вирама! Ҳгил боламисан ўзинг?!

– Нима қилмоқчисан?

– Шеригини чақириб келаман.

– Нега?

– Неғалигини ўшанда биласан, – Шохид шундай деб ташқарига юрмади, ювиниш хонасига кириб кўзгуга қараб олғач, ваннага энгашиганича бошига сув қуяётган Жавлонни нари суриб, юзини ювди, сочларини таради. Кейин кўйлагини алмаштириб, яна кўзгуга қарағач, кўринишидан кўнгли тулиб, Жавлоннинг елкасига энгил мушт урди:

– Ҳажид қизларга ўхшаб пиқиллайверма. Ҳеч нарса бўлмади, тушундингми?

– Ҳлмабдимми? – деди Жавлон умид билан тикилиб.

– Тирикка ўхшайди... сен шу ерда жим ўтир.

Шохид шундай дегач, чуқур нафас олди-да, дадил қадамлар билан юриб ҳовлига, ундан қучага чикди. Янглишмаган эди, кейинги муюлишда Фарҳоднинг машинасига кузи тушди. Фарҳод эҳтиёт чорасига доим амал қиларди, ёнида ошиқча қорадори олиб юрмасди. Машинасини манзилдан нарироқда тухтатиб, ҳеч бўлмаса юз-юз эллик қадам пиёда босиб келарди. Юра туриб, атрофга аланглаб, ҳавотирли ҳаракат бор-йўқлигини аниқларди. Шохид унинг бу одатини билгани учун машинага шошилмай яқинлашди. Кейин эшикни ярим очиб, саломлашди. Фарҳоднинг шериги

уни таниса-да, “сен нега келдинг, Фарход кани?” дегандай аланглаб куйди. Шоҳид сир бой бермай кулим-сираганича манзират килди:

– Акахон, ҳар сафар келасиз-у, бир пиёла чойимизни ичмай кетасиз-а?

– Чойга тоқатим йук, аканг кани?

– Акам... ҳисоб-китоб қиляптилар, машинани олиб кирармишсиз.

– Нимани ҳисоб-китоб қилади?

– Нақд пул йук эди, гаровга у-бу нарсаларни олиб кетмокчилар. Орқа билан кирсангиз ортиб берамиз.

– Қанақа “у-бу”? – шерикнинг овозида хавотир сезилди, угирилиб, Шоҳид келган томонга каради. Шоҳид буни сезмагандай изох берди:

– Четдан келган ҳар хил идиш-товоклар. Уйда томошага куйилгандан кўра иш бергани маъкул-да, туғрими?

Шундай деб хайдовчининг ёнидаги уриндикка утирди. Бу томонга юришганда Фарход “мишики болаларнинг етти қават терисини шилиб” чикажагини айтган эди. Шерик “ишни пишитибди-да, ушлаган жойидан кесмай куймайди”, деган хаёлга келди. Шоҳиднинг хотиржам кўриниши дастлаб пайдо бўлган гумон булутини тарқатди. Машина орқага юра бошлагач, дарвоза очилди.

Шоҳид “Зинага такаб бораверинг”, деди. Шерик айтилган жойда машинани тухтатиб, орқа юкхонани очди. Шоҳид тушиб, юкхонага каради-да:

– Акахон, картошка экканмисиз, нари-бери қилмасак, нарсалар сиғмайди, сиз кўрсатиб туринг, узимиз кифтини келтириб тозалаб ташлаймиз, – деди.

Шерик истамайгина тушиб, атрофга бир аланглаб олди-да, юкхонага энгашди. Шоҳидга шу керак эди. Чикаётганида тайёрлаб кетгани, зинада турган гантелни олди-ю, шерикнинг бошига зарб билан урди. Шерик “ух” дейишга ҳам улгурмади. Биринчи зарбага қаноат қилмаган Шоҳид иккинчи-учинчи марта ҳам урди. Буни кузатиб турган Радик кўзларини чирт юмиб олди.

Шоҳид қулидагини нари улоктириб, хансираганича тисарилди-да, какшаб турган Радикка қараб “Дарвозани беркит!” деб бакирди. Радикнинг кадам босишга ҳам холи йук эди. Амрни бажариш учун дарвоза томон юриш ўрнига зинага утириб, бошини иккала кафти билан чангаллади. Хўнграш овозини тўса олган бўлса ҳам, елкаларининг силкинишини тўхтатишга қурби етмади. Унинг бу ҳолидан ғазабланган Шоҳид сўкинди-да, тез-тез юриб бориб, дарвозани беркитди. Беркитди-ю, узи ҳам шалвираганича утириб қолди. Қон сачраган қўлларига қараб туриб, кўнгли ағдарилди. Утирган жойида қайт қилди. Боши айланиб, дарвозага суянганича ҳушидан кетди. Бу аҳволда канча утирганини билмайди, Радикнинг “Шоҳ, Шоҳ, кўзингни оч!” деб силкишидан ўзига келди.

– Нега туртасан! – деб Радикни итариб юборди. Ҳушидан кетгани ўзига уят туюлиб, сир бой бермаслик учун дўстига ўқрайиб қаради: – Қўрқок... – деди тишларини ғижирлатиб, – шунчалик ҳам қўрқасанми? Бу маразларни биз ўлдирмасак, бошқалар ўлдириши керак эди. Биз тўғри қилдик.

Дадил ўрнидан турмоқчи эди, чайкалиб, дарвозага суяниб қолди. Радик ирғиб туриб, қўлтиғидан оламан деганда, яқинлашишига йул қўймади. Нафас ростлагач, машина томон юрди.

– Кел, бунга жойлайлик, – деб юкхонага энгашди. Ўликнинг ярми юкхонада ярми бу томонда эди. Оёғидан кўтариб сурмоқчи эди, кучи етмади. – Нимага лаллаясан, қарашсанг-чи, сутак! – деб бакирди. Овози аввалгидай дадил чикмади, Радик товушнинг хасталигига аҳамият бермай, амрни бажаришга шошилди. Ўликнинг иккинчи ярми ҳам юкхонага тушгач, Шоҳид уни ичкарига итара бошлади.

– Нима қиялпсан? – деди Радик титроқ овозда.

– Анави ҳам сиғиши керак, итар.

Шерикнинг жасади букланиб, яна бир ўлик сиғадиган жой очилгач, Шоҳид гандираклаганича зинадан кўтарилди. Радик унга итоатли қул каби эргашди. Ич-

кари кирган Шоҳид уликни кутаришга қурби етмаслигини англаб, диванга утирди. Радик четдаги стулдан жой олди. Бир оз жим утиргач, ўрnidан туриб келиб, уликка энгашди.

– Нима қилмоқчисан? – деди Шоҳид.

– Чунтагини қарай-чи, дори бўлса оламан.

– Тегма! – деди Шоҳид афтини буриштириб. Радик изига қайтмоқчи бўлганда амрини ўзгартирди: – Майли, кара, дори бўлса ол. Пулига тегма. Бунинг пули харом, бошга бало келтиради.

Буларга афюн сотиш нияти бўлмагани учун Фарҳод буш кирган эди. Чунтагида кулга илинарли пул ҳам йуқ эди. Пайпоққача ечиб қараган Радикнинг уришилари зое кетди.

– Шунақа ҳам қурумсоқ бўладими! – деб сўқинди.

– Чикиб шеригини кара-чи, балки унда бордир, – деди Шоҳид.

Радик ҳовли томон қўрқув билан қараб қўйди-ю, жойидан жилмади. Ҳовлига чиқиб, юкхонани очиб, икки букланган жасадни тинтишга жасоратли юрак керак. Шунақа юрак борми уларда ҳозир?! Агар довдираб турган Радик “Шеригини чиқиб ўзинг тинтиб қур”, деганида Шоҳиднинг юраги дов берармиди бу ишга? Зинҳор!

Бир оз қувватга киргандай бўлган Шоҳид ўрnidан туриб уликнинг оёқ томонига ўтди-да. Радикка “қутар” деб буюрди. Радик буйруқка итоат этиб, ўтишга ўтди-ю, лекин бош томондан кутаришга қўрқди. “Менга раҳм қил”, дегандай дўстига абгор нигоҳини қадади. Шоҳид бундан ғазабланиб “Ҳе, латта!” деб сўқинди-да, жойини алмаштирди. Иккинчи уликни ҳам бир амаллаб жойлаштиришгач, юкхонани ёпиб, ичкарига қайтдилар. Юкхона ёпилиши билан барча сирлар усти беркилгандай бўлиб, сал хотиржам тортдилар. Шоҳид ўлик ётган жойда қон доғларини қўриб, “ҳул латта билан яхшилаб артиб ташла”, деб буюрди. Узи стулларни жой-жойига қўйиб, хонани тартибга келтирган бўлди.

– Энди нима қиламиз? – деди Радик вазифасини бажариб булгач.

– Энди қоронғи тушишини кутамиз. Унгача ювиниб, чой ичамиз. Булди, титрайверма.

Шоҳид шундай деб ювиниш хонасига кирди. Жавлон ҳали ҳам узига келмаган, ванна четида тош котиб утирарди.

– Ҳа, хайкал, утирибсанми? – деди Шоҳид. – Булди, чиқ, чой қуйиб юбор.

– Фарҳод...

– Акахонингни хушига келтириб, яхши гаплар билан жунатдик.

Жавлон ишониб-ишонмай хонадан чиқди. Аввал Шоҳид, кейин Радик ювиниб булгунча, чой дамлади. Дастурхон атрофидан жой олган дўстлар бир-бирининг кузига қарашга ботинолмасди. Бурро тиллар бу онда гапиришга ожиз эди.

– Машина кимники? – деди Жавлон Шоҳидга чой тўла пиёлани узатиб.

– Эгасиники, – Шоҳид узини бамайлихотир кўрсатмоқчи булгани билан пиёлани олаётиб, чойни тукиб юборди-да, ичини кемираётган захарни дўстига сочди: – Бунча тўлдириб қуясан, қарзга беряпсанми?!

Вазиятни юмшатиш учун Радик гапга аралашди:

– Акахоннинг видеокамера ҳақидаги гаплари ҳазил экан. Ҳазилдан зил чиққани учун, тантибойвачча акамиз “маънавий-руҳий компенсация” сифатида машиналарини икки-уч кунга бериб кетдилар. Шоҳ янги машина олгунча бемалол ишлатиб турарканмиз.

Бу гапга ишонган Жавлон машина томонга хавотир билан қараб-қараб қуйишини бас қилди. “Чойхўрлик” бир-икки ҳўплам ичиш билан ниҳоясига етди. Уччови ҳам чой ичиш баҳонасида ваҳшат исқанжасида банди эмаслигини, аксинча, мард уғлон эканини курсатиб қўймоқчи эди. Бирок асаб хужайралари темирдан эмас, киши хоҳишига ҳам бўйсунмайди. Шоҳид учинчи ҳўпламни ютаётганида кунгли ағдарилди. Бехос

калкиб кетгандай курсагиш учун узини мажбурлаб йуталди.

– Ҳозир зормандадан оламиз, - деди ютиниб.

– Бормиди? – деди Радик кўзларини чакнадиб.

– Иккитадан олиб қўйган эдим. Кечгача жимгина ётасанлар. Кейин ҳамма уй-уйига, тепа тўйига!

– Бу нима деганинг?

– Мехмонхоналаринг ёпилди. Бугун дафтар-китобларингни кўтариб жунайсанлар, уйларингда ётиб, эрталаб ўқишларингга борасанлар. Ўқишнинг ҳам нақ онасини кўрсатвордиларинг.

– Ўзинг-чи?

– Мен билан ишинг бўлмасин. “Зачёткам” “беш”га ўқиб ётибди. Эртага салом бериб келсам, имтиҳон ҳам “беш” бўлади. Сенлар каллаларингни ишлатиб, дафтарларингни илмга тўлдириб, қарзларингдан қутулларинг. Жавлон, бу гап сенга тегишли. Радикнинг танқаси бор, эплаб кетади.

Шундай деб аввал Радикка, кейин Жавлонга кукунли халтача узатгач, илмоқли гапларига эътироз билдирилмади. Эм игналари сонлардаги томирларга санчилиб, дори конга аралашгани ҳамон улар хузурли оламга кўчдилар. Бир неча дақиқа аввал бўға бошлаган даҳшат ўз-ўзидан йўқолди.

Хуфтондан кейин олдинма-кейин уйғондилар. Машинага ўтириб кўчага чиқдилар. Жавлонни метро бекатида қолдириб, ўзлари Чилонзор томон йўл олдилар. Шоҳид машинани анҳор ёқалаб ўтган йўлда тўхтатиб, атрофга аланглади.

– Нимани қидиряпсан? – деди Радик ҳам атрофга ҳадик билан аланглаб.

– Шу атрофда тўсиқсиз жой бор. Баҳорда бир машина тушиб кетган экан. Буларни ўша ерда гумдон қиламиз. Сен латгани олиб, машинани яхшилаб арт, бармоқ излари қолмасин. Бир-икки соат шу ерда ўтирамыз.

– Нега?

– Қатнов камайсин...

Радик ташқарига чиқиб машинани арта бошлади. “Утган-кетганлар бу меров йигит қоронғида нега машина артиб қолди, демайдими?” деган уй хаёлига келмади. Ташқаридаги ишни битириб, ичкарисини ҳам обдан артиб чиқди.

Куча ҳамон серкатнов эди. Уларнинг пойлашдан ўзга чоралари йўқ, соатлаб гапиришса-да, гаплари тугамайдиган ошналарнинг бу топда бир-бирларига айтадиган сузлари ҳам йўқ. Бир-бирлари томон қарамайдилар ҳам. Радик рўпарага тикилиб олган. Шоҳид дам-бадам атрофга аланглайди. Ҳаво салкин булмаса ҳам, этлари жунжикади, икковини ҳам титратма тутган. Эшик ойнақларини кутарилиши титратмага барҳам бера олмади, қайтага димиқиб, нафаслари сиқилиб, баттар абгор ҳолга тушдилар. Назарларида юкхонадаги уликларнинг сассиқ ҳидлари ичкарига оқиб киргандай бўлиб, кўнгилларини айнита бошлади.

Рўпарада милиция машинаси кўринганда икковининг юраги тўхтаб қолгандай бўлди. Машина тўхтамай ўтиб кетгач, иккови бараварига чуқур нафас олиб, “Худога шукр!” дегандай бир-бирига қараб олди. Орадан беш дақиқа ўтар-ўтмас, орқа томонда пайдо бўлган милиция машинаси секинлаб, уларни ёнлаб ўтди-ю, йўлларини тўсиб тўхтади. Унг томондаги эшик очилиб, сержант либосидаги йигит тушди-да, улар томон юра бошлади. Радик кўрқувдан дод деб юборай деди, эшикни очмоқчи бўлиб туткичга ёпишган эди, Шоҳид “Ховликма!” деб жеркиб, унинг бикинига тирсаги билан қаттиқ туртди.

Сержант яқинлашмай туриб, Шоҳид эшикни қия очди-да, лабига сигарет кистириб, ёқишга шайланди.

– Ҳа, йигитлар нега тўхтаб қолдиларинг? – деди сержант.

Шоҳид бир оёғини пастга тушириб, ёққичини хотиржам ёқиб, сигарет тутатди:

– Ассалому алайкум, командир, Бешёғоч томондан келяпсизми? “Нол эллик” қора “Мерс”ни кўрмадингизми?

– Кузим тушмади, нима эди?

– Олдинма-кейин келятувдик, Бешёғочда тўхтаб қолибди. Товукчалар ушанда эди, хит булиб кутиб турибмиз. Пулини тулаб куйганмиз, кетворай десам, алам қилади-да! Чекасизми? – Шоҳид шундай деб сигарет қутисини узатди.

– Йўқ, бизга нос дуруст, – деди сержант.

– Ҳа, носнинг кайфи бошқача бўларкан. Фирмамдаги уринбосарим ҳам носга уч. Фақат Каттакўрғонникидан отади. Бошқа жойникини тан олмайди.

– Уринбосарингиз носнинг фаркига бормас экан, айтиб куйинг, Паркентникидан бир отим отсин, Каттакўрғонникини кўрса, кўнгли айнийдиган булиб қолади, – деди сержант.

– Командир, зўр гап чиқиб қолди. Эртага вақт топиб, Бешқайрағочга келинг, носхўрга рупара қилиб кўяй, бир отамлашасизлар. Каттакўрғонникидан қайтарсангиз, битта паловхонтура мендан.

– Бешқайрағочнинг каерида?

– Мачитнинг қаторида икки қаватли иморат бор, биринчи қаватидаги “Шамс-камар” фирмаси аканг-қарағайники бўлади.

– Пешиндан кейин бораман, бунақа хайрли ишни қолдириб бўлмайди.

Ортикча суриштиришга ҳожат қолмагани учун сержант самимий хайрлашиб, изига қайтди.

– Ўзинг ҳам халқ артисти булиб кетибсан, – деди Радик милиция машинаси узоклашгач.

Шоҳид қалтираётган оёғини ичкарига тортиб, эшикни ёпди-да, “пес песни қоронғида топаркан”, деб минғирлаб куйди.

– Бу ердан куён қилайлик, – деди Радик. Милиция машинаси кўринмай қолган бўлса-да, хавотирли нигоҳини ўша томондан узмади. – Бошқа жойда гумдон қилиш керак.

Шоҳиднинг хаёлига ҳам шу фикр келган эди. Лекин бошқа чора излашни истамасди.

– Ҳовликма! – деб гапни қисқа қилди.

Тун яримлашини пойлашга сабрлари чидамади. Куча деярли бушаб қолган эди. Машинани кучанинг тусиксиз қисмига ҳайдаб келиб тўхтатди. Иккови тезгина машинадан тушди.

– Орқага ўт, – деб буюрди Шоҳид. Ўзи эшикни очик қолдириб, рулни бурди. Йўл қиялиги учун машинани жилдириш қийин бўлмади. Машина дўнгликларга урила-урила пастликка шўнгиши ҳамон иккови бараварига югура кетди. Машинанинг сувга етмай, пастдаги бир тўнгатка урилиб тўхтаб қолганини билмадилар. Аслида югурадиган ҳоллари йўқ эди, шу боис купам узоқлашмай, ҳаллослаганларича тўхтадилар-да, “энди қаёққа борамиз?” деган савол назари билан бир-бирларига тикилиб қолдилар.

– Мен аэропортга бораман, – деди Радик.

– Аэропортда нима бор?

– Аэропортда ёнбошлайдиган уриндик бор. Ҳозир уйга нима деб кириб бораман? Эрталабгача оймнинг дийдиёсини эшитиб утираманми?

– Тоғамникига кетдик.

– Йўқ... бормайман.

Нимага боргиси келмаётганига изоҳ бермаса ҳам Шоҳид тушунди. Таклифни тил учиди айтган, иккита ўлик чикқан уйга қоронғида боришга ўзининг ҳам юраги дов бермаётган эди. Радикнинг таклифи маъқул келиб, у ҳам аэропортга борадиган бўлди.

ИЗТИРОБЛАР ЧАҚИНИ

Кечки пайт Моҳидилнинг иситмаси кўтарилганда чақирилган “Тез ёрдам” ҳамшираси эм игнасида дори берган бўлса-да, эрталабга яқин ҳарорат янада кўтарилди. Яна “Тез ёрдам”ни чақирган Ғайрат хотинини шифохонага ётқизиш билан овора бўлиб, хизматга кечикиб келди. Жойига бориб утиришга улгурмай, Шухрат изма-из кириб келиб, сурашди.

– Янгиликлар борми? – деди Ғайрат унинг бекорга кирмаганини фаҳмлаб.

- Бор, мол ортилган машина белгиланган режа буйича келяпти.
- Ҳеч қандай тусиқ бўлмадими?
- Иккита постда ҳайдовчилардан пора олишган, бешинчи постдан утишгандан кейин шаҳарчага етмай, тўрт соат тўхтаб қолишган. Молнинг бир қисмини шу ерда қолдиришар, деб уйлагандик. Ундай бўлмади.
- Унда нега тўхташибди? Ё шубҳаланишганми?
- Шубҳаланишга асос йўқ. Ҳайдовчилар дам олишибди.
- Сенинг асосинг йўқ. Уларда эса борга ўхшайди. Зийракроқ бўлинглар. Яна нима гап?
- Ҳозиргина хабар олдик, – деди Шухрат унинг қаршисидаги стулга ўтириб. – Кузатувимиздаги дастёрларнинг иккитаси ўлдирилган.
- Ғайрат “давом этаверчи”, деган маънода қарагач, Шухрат бугун эрталаб анҳор соҳилида топилган машина юкхонасидан икки ўлик чикқанини расмий маълумотлари билан баён қилди.
- Экспертларнинг дастлабки тахминича, улар кеча кундузи ўлдирилган, бирининг бошига қаттиқ жисм билан урилган, иккинчиси роса дўппосланган, танаси муматалоқ бўлиб кетган. Узил-кесил хулосани кечгача беришади.
- Сабабчи?
- Сабаб ўрганиляпти. Прокуратура котиллик юзасидан жиноий иш очди.
- Тезкор гуруҳга биздан кимни қўшдинг?
- Капитан Давронхўжаевни. Дастёрларни кузатиб, анча маълумот тўплаган эди, ишни охиригача ўзи олиб борсин.
- Тахминлар борми? Кузатувдалиги фош бўлгани учун катталари йўқ қилмадими?
- Йўқ, бу тахмин ҳақиқатдан узок. Улар йўқ қиладиган бўлишса из қолдиришмайди-ку? Бу ишни ношудлар қилишган.

– Демак, гиёҳвандлар... шундайми? Ё қарз бўлиб қолишган, ё дори талашшган. Хуллас, жиддий келишмовчилик оқибатими?

– Бу тахмин ҳақиқатга яқин бўлгани билан ишончдан сал узоклаштирадиган бир нозик томони чиқиб турибди. Машина уриндиғи тагидан уч юз эллик грам “гера” топилди. Гиёҳвандларнинг титиб қуришмагани ажабланарли.

– Узинг “ношудлар иши” деяпсан-ку? Балки шошиб қолишгандир, балки излаб топа олишмагандир? Суриштиришни дастёрларнинг харидорларидан бошлаган маъкул.

– Шундай бўляпти. Давронхўжаев кўз остига олиб куйган йигитлар бор. Ишни ушаларни кузатишдан бошламоқчи.

– Яхши, дастёрларнинг улимини овоза қилмай гура туринглар. Катта қарғалар чўчиб кетишмасин.

Шухрат “маъкул” дегандай бош ирғаб урнидан турганда, Ғайрат уни тухтатди:

– Интерполдан хабар борми?

– Хабар йўқ, – деди Шухрат. Кейин афсус билан қушиб куйди: – Бўлмаса ҳам керак. Ғирром билан Улат у томонларда қандай исмда юришганини биз билмасак, улар астойдил кидиришмаса...

– Москвадаги депутатнинг машинасида керилиб юра оладиган одамни топиш кийин эмас, лекин кидиришга қодир одам топилмайди, – деди Ғайрат ғашланиб.

– Эҳтимол, бу томонларга келиб қолар, ушанда...

– Йўқ, – деди Ғайрат кескин бош чайқаб, – бу ёққа келмайди. Балки ун-ун беш йил илгари бир-икки келиб-кетгандир, энди келмайди. Мен билан учрашиши, гаплари узининг мавқеини билдириб қуйиш, холос.

– Россиядами ё Канададами изига тушишган тақдирда ҳам, камокқа олишолмайди. Булар пихини ёрган, фаришта кийимида ишлашади. Ҳеч бир жиноятда излари йўқ.

Ахвол шундай эканини дўсти айтмаса ҳам билгани учун Ғайрат уча бошлаган кошени силаб қўйиб, унинг фикрини тасдиқлади. Лекин “Курашар экансиз, ютқизишингиз мумкин, курашмаяпсизми, демак, ютқизиб бўлибсиз” хикмагига биноан мағлубият жарига қулаб тушишни истамасди. “Агар мен ёнмасам, агар сен ёнмасанг, агар биз ёнмасак, қачон коронғуликлар чиқар ёруғликка?” деб хитоб қилган экан бир турк шоири. Уша шоирнинг юрагини қўйдирган алам Ғайратда ҳам бор...

– Бу лаънатилар четга бориб жон саклаб юрибди. Жонни-ку сақлайди, лекин уша томонларда унинг бахти ҳам бор эканми? – деди Ғайрат столни асабий тарзда чертиб-чертиб қўйиб.

– Четда эркинлик бор. Эркин одам бахтли бўла олмаса, демак у ё ношуд, ё аҳмок экан, – деди Шухрат.

– Чет элда ҳам ўлим бор, – деди Ғайрат қўл силтаб қўйиб. Кейин давом этди: – У ёқда топилган ўлим тотли бўлармикин? Афсуски, ўлик йиғламайди, йиғлаганда эди, мусофирликда улганларнинг кафанлари жикка ҳўл бўлиб кетармиди...

Ғайрат шу топда Ғирромнинг ўлим ва дафн ҳақидаги гапларини эслаб, ғашланди-ю, дўстига бу ҳақда гап очмади. Кундалик ва ҳафталик режага доир вазифалар бўйича маслаҳатлашиб олишгач, Шухрат хонасига қайтди. Ғайрат Моҳидилнинг иситмаси тушаётганини телефон орқали билган бўлса-да, кўнгли тинчимай, шифохонага қараб кетди.

Узун дахлиздан ўтиб, Моҳидил ётган хона эшигининг туткичига қўл юборганда юраги нохуш ҳолатни сезгандай бежо ура бошлади. Бу девор ортида уни нима кутяпти? Умид қуёшими ё ... кафанланган умидларнинг изтиробими? Икки вужуд ўртасидаги бахтиёр муҳаббатнинг давомими ёки аянчли интиҳосими?

Икки ўт орасида қовжираган ахволда туткични ушлаб, ўзи томон эҳтиётлик билан, авайлаб тортган бўлса-да, эшикнинг зорли ғижирлаши ичкарида-

ги сукунат беланчагини тебратиб юборди. Қизининг бош томонига куйилган стулда букчайиб утирган афтодаҳол Ойниса чучиб тушди, куёвини кўриб, қаддини тиклади. Киприклари учида калкиб турган икки томчи ёшни шошилганича артди. Шу лахзага қадар тутиб турган кўз ёшлари тўфони бошланмаслиги учун пастки лабини тишлади.

Ғайрат каравотда ҳаракатсиз ётган Моҳидилдан кўз узмаган ҳолда, қайнонасига пичирлаб салом бериб, кетидан “тузукми?” деб суради. Ҳаёт ташвишлари юки остида нозик жуссаси эгилган кекса аёл тиззаларига ёпинчиқ ўрнига ташлаб олган эски жун рўмолни суриб-суриб куйиб, титрок овозда “Худога шукур” дейиш билан чекланди.

Моҳидилнинг яшашдан чарчаган вужуди уйку оромида, бемажол танани юмшоқ ёстик ютиб юбораётгандай эди. Ойниса кўз ёши тукиб, куёвининг дилини хуфтон қилмаслик учун аста ўрнидан турдида, “мен ҳозир” деганича ташқарига чиқди. Ғайрат гижирлаб уйғотиб юбормасин, деб стулга ўтирмади. Беморнинг тепасида тик туриш ҳам ноқулай эди. Нигоҳи тушак устида очик ётган китобга тушиб, бехтиёр қулига олиб сатрларга кўз югуртирди: “Оҳ, ҳаёт! Ҳаёт! Шўрлик инсонлар! Қудрат қули билан отилган қулмакда ўзлари ҳоким бўлмаган воқеалар занжирининг асири бўлиб ағанаган қўрқинчли тушда камбағалликлари, пасткашликларини яшириш учун овунадиган нарсалар топганлар, баҳоналар яратганлар, зангори осмон, пушти гуллар, сермавж денгизлар, мовий кўзлар ҳақида гапирадилар. Қисмагларини бир қадаҳ шароб ичида бўғишни истаган бечоралар каби қалблари, фикрларининг оғусини хаёлларига тўкадилар. Ҳайҳот! Бу хаёл ўткинчи сархушлик тутини каби тарқаб кетади, ҳаёт барча захрини тўкади! Ҳаёт доимо шундай ожиз, натижасиз бир туш...”

Бу сатрларни ўкиб, эзилиб турган юрагига биров чуғ босгандай бўлди. “Нималарни ўқияпти бу?!” деган ғашлик билан китобни дераза тоқчасига олиб қўйди.

Хотиралар канотга айланиб уча бошлади. Умидсизлик хўмрайиб турган онда фаразларнинг кайѓули гирдобларини жиловлаб, хотиралардан тасалли олишни истади.

Ғайратнинг андишали нигоҳи Моҳидилнинг рангсиз юзидан, сулѓин лабларидан табассум ахтарди. Яратган гуллару нурлардан олиб, Моҳидил дудокларига қуйган ранг ва нур мужассам булган табассуми кани? Омонат эдими бу гузаллик? Омонатининг хаммасини эгасининг Узи олдимиз?

...бир табассуми ила кўнгилни сайд этарди.

...ёноғидаги хол донасига ошиқи покбознинг жон куши сайд булган эди.

Совчилар курук қайтишган кезлари фикрларини очик билдиришмаса-да, Моҳидилга уйланишни амалга ошириб булмайдиган иш сифатида баҳолашларини бир-икки сўзда ошкор этиб қўярдилар. Албатта, бундан йигитнинг кўнгли чукарди. Лекин у бировнинг гапини қулоққа олиб, уйланмасликка азму қарор қилган, ҳаётни керагидан ортик ўрганган, ундан лаззатлана олмайдиган даражага етган, чаккаларидаги оқарган сочларини қўриб, эркин ҳаётга маҳкум эканлигини англаган одамлардан эмасди. Шундай экан, уйланиш фикри нега унга бегона булсин? Аксинча, у ёш, эндигина ҳаёт бошлаётган, қабргача давом этадиган бу ҳаёт йулини ёлғиз босиб ўтиш фикридан йироқ эди. Севгиси билан куч бағишлайдиган, ғам-қайѓуларини, қувончларини баҳам қўрадиган умр йўлдошига эҳтиёжи бор эди. Юракнинг яширин қатларига қўмилган туйѓуларга совчиларнинг хулосалари, ҳатто иложсизлик домида азобланаётган онасининг дардли қарашлари ҳам таъсир эта олмайди. Инсон бахтли булишни истади, лекин бахтни ёлғиз ўзи ярата олмайди, бахтиёр қила оладиган инсонга мухтож булади. Ногирон булиб қолган булса-да, бу вазифани Моҳидилдан яхшироқ уддалай оладиган кизни тасаввурига келтира олмасди. Умрининг охи-

рига қадар йўлдош бўладиган, ранжларига ҳам, кулгунларига ҳам шерик, туйғуни меҳр қўлларига аллалайдиган, қисқаси, бахтиёрлик дунёсида олиб юрадигани Моҳидил эмасми?

Шу хотира канотида учаётган онда ташқарида, осмондан момақалдирак узилиб тушиб, хона деразаларини титратди. Моҳидил гулдирак овозидан чўчиб уйғонди. Қўзларини катта-катта очиб, “қачон келдингиз?” деб ажаблангандай тикилди. Кейин “хуш келдингиз, сизни соғинган эдим”, деган маънода жилмайиб, салом берди. Ғайрат эса қувончдаги одамнинг кулимсираши билан алик олди.

– Мунча тикилиб қолдингиз? – деди Моҳидил нозланишга уриниб. Илгариги ноз бўлмаса-да, Ғайратга бу оҳанг ёқиб, ҳазиллашди:

– “Уйқудаги малика” деган эртақ-кинони кўраётган эдим.

– Унақаси йўқ, “Уйқудаги шахзода” дегани бор.

– Ҳа-я, адашибман. Шахзода қандай уйғонарди? Маликанинг упичи биланми?

Ғайрат шундай деб энгашган эди, Моҳидил мажолсиз қўлини аста кўтарди-да, уялинкираб, “Вой, ойим кириб қоладилар”, деди.

Шундай дейиши билан эшик очилиб, остонада Ойниса кўринганда Ғайрат хижолат бўлиб, ўзини орқага олди. Моҳидил эса унинг бу холига сездирмайгина кулиб қўйди.

– Уйғондингми, қизим? – Ойниса шундай деб яқинлашиб, унинг пешонасига лабини қўйди. – Худога шукур, иситманг тушибди. Ҳалиги маставадан яна озгина ичиб оласанми?

– Кейинрок...

– Унақа ўжарлик қилма, ичингга иссиқ кирса, қувват ҳам киради.

Моҳидил “Мени бу хужумдан кугқаринг”, дегандай эрига илтижо билан қаради.

– Ойи, майли, бирпасдан кейин ичар. Бугун вақтим

бемалол, узим қоламан, сиз уйга бориб дам олволинг.

Моҳидил эрининг кулимсираб айтган гапига жавобан жилмайиб кўйди. Ажабки, кулимсираш ҳам, жилмайиш ҳам сохта эди. Ойниса буни сезса ҳам, ташвишини сиртига чиқармай, куёвининг истагини бажарди. У чикиб кетгач, эр-хотин худди чимилдиқда илк бора куришган келин-куёв каби бир-бирига айтарга гап тополмай қолишди.

Икковини сукунат уз бағрига сингдирди. Иккови шу сукунат бағрида гуйғу ва фикрлар мулоқотига киришди. Иккови ҳам шу сукунатдан тасалли оларди. Икковининг кузлари икки томонга тикилган, гўё бир-бировини кўрмайди... хатто сезмайди...

Сукунат гирдобидан аввал Ғайрат чиқиши шарт эди. Гапга оғиз жуфтлади-ю, Моҳидилининг ғам яширинган нигоҳига кузи тушиб, яна сўздан қолди. Шу онда уни паришон нигоҳи билан кузатиб ётган Моҳидил кеча ярим тунда бола сингари хўнграб-хўнграб йиғлаганини, куз ёши тўфони ичра маҳзун сукут сақлагани, аммо юрак нидоси билан севгилисига омонлик тилаганини билмасди.

Ғайрат кайнонаси хонадан чикиб кетганидан кейин янги-янги фикрлар қуршовида қолди. Туйғуларига қулоқ солишга, фикрларини тартибга келтиришга ҳаракат қилди. Баъзи онларда инсон ҳаётни англаши учун қалбини, фикрини тинглашга эҳтиёж сезади. Ғайрат ҳам шундай ҳолатда эди. Кечаги тун туйғулари шундай даражалардан ўтган эдики, баланд жойдан йиқилиб тушганлар йиқилган жойларига ҳадик билан қараганларидек, у ҳам бўлиб ўтган воқеаларни таҳлил этиб, эртанинг мавҳум чодирини остидан умид куёшини изларди.

Узоқ тикилиб ётишдан толиққан Моҳидил кузларини юмди. Ғайрат Моҳидилнинг юмук кузларига ўгринча тикилди. Узун киприклар аранг кимираб, улим шарпасини қувмоқчи бўлади. Моҳидил бунинг уддасидан чиқолмаганидан афсуслангандай хўрсинди.

Улим шарпасини кува олмаган киприклар тип-тиник ёш томчисини ҳам тўса олмади...

Тан азоби силласини курутган, нафас олиши оғирлашган, улкасининг ғижирлаши эшитилиб турган Моҳидил кўзларини очиб, эрига умидсиз нигоҳини қадашга мадор топди. Кейин яна юмди, бетлари учди. Лаблари бир нима демоқчи бўлди-ю, титраб кетди. Жувоннинг кўзларида жон талвасасининг акси, лабларида эса изтиробли табассум зухур бўлди.

Буни кўрган Ғайрат кучли изтиробга тушди, терга ботди. Урнидан туриб деразани очди. Оловдек ловуллаётган манглайига окшомнинг салкин хавоси урилгач, енгил тортди. Касалхона ховлисининг этагига зич қилиб экилган чинорлар куюк уфқ ҳосил қилган, бу сунъий уфққа қадалган осмон бағрида шомнинг табассумлари жилваланар эди. Ғайратнинг асаблари титради. Ортига қайтиб, Моҳидилдан бўса олмоқчидек, энгашди. Юзига иссиқ нафас урилди, тун шабадасидан узилиб чиқаётгандек туюлган хаста овоз: “Сизга нима бўлди?” – деди. Ғайрат “Ҳеч нима”, дегандек бош чайкади. Моҳидил кўзларини очди. Иккаласи бир-бирига термилиб қолди. Бу нигоҳлар бир-бирларига ниманидир аңлатмоқчи бўларди. Ғайрат севгилисининг нигоҳида яна изтироб кўрди. “Чарчади юрак, ақл ҳам толди, манзилга етмоққа бир нафас қолди...” дегандек бўлди. Туйғуларининг жушишига шу маъно етарли бўлди, оғзидан чикмоқчи бўлган сўзлар кўзларидан туфон шаклида отилди:

“Ундай дема, ноумид бўлма, сен яшайсан, бирга-бирга узок яшаймиз”.

“Иккаламиз ҳам ёқтирмайдиган ёлғонга эҳтиёжингиз йўқ деб уйлардим”.

Севишган қалбларнинг унсиз таржимони бўлган кўзлар сўзлашуви давом этди:

“Хайрли умид – ёлғон дегани эмас. Хасталик мутлақ ғолиб эмас, уни енгиш мумкин. Факат... энг биринчи галда улим кўркувидан кутулиш керак”.

“Улимдан кўрқаётганим йўқ. Аммо арзимас ҳаётга

умид килиб, кунгил боғлашни ҳам истамайман. Бу ҳаёт мен учун уткинчи бир туш, ҳар бир инсон бориши муқаррар бўлган манзил учун бу туш қурбон қилинади...”

“Сенинг тузалиб кетишинг учун қулимдан келган ҳамма ишни қиламан... ҳагто... қулимдан келмаганини ҳам... “Сен муҳаббатнинг қанчалик қудратга эгалигини ҳали ҳам англамадингми? Мен сенга муҳаббатнинг ҳаётбахш кучи ҳақида қуп яхши сўзлар айтиб берайинми?”

“Нафрат ҳақида-чи? Ҳаёғ фақат муҳаббатдан иборат эмас-ку? Муҳаббатнинг муқобилида нафрат борлигини фаҳм этмайдиганлар ҳалок бўлмайдиларми?”

Ғайрат бу саволга жавоб беролмай, нигоҳини олиб кочиб суюқлисининг қулини ушлади. Моҳидилнинг мажолсиз бармоқлари қулини сикмоқчи бўлди. Дарднинг аёвсиз темир панжалари унинг танасидан кучиб, эрининг юрагига ботди.

Дахлиздаги кафасда тек турган сайроқи қуш сайрай бошлади. У нима деб сайрапти? Дил изҳорими ё тутқунлик нидосими? Ё ҳаёт кафасидаги одамларнинг холига чах-чах уриб қуляптими?

Моҳидил очиқ дераза ортидаги баҳорнинг муъжаз манзарасидан бир тутам нур, озгина ранг, ёқимли қўклам нафасини олиш илинжида ташқарига тикилди. Фикри капалаклардай бекарор ҳаёл ортидан қувлади.

Баҳор табиати латофати билан мафтун этса-да, унинг ўзига яраша зулми ҳам бор. Моҳидил адирда чечаклар жаннати юз очганда табиат ҳуснини бир ўзи томоша қилишни ёқтирарди. Ана, нурдан яралгандек зариф қанотларини қоқиб капалак учяпти... Қўзларини ёркин ранг билан тўлдирган чаман узра енгил сузади. Баҳорнинг муаттар ифорларидан туғилган, гуллар рангидан пайдо бўлган умри бир неча соатдангина иборат бўлган капалак гул шарбатидан сархуш бўлганида шамол уни чамандан юлиб олиб, буталар орасига улоқтирди. Бечоранинг қанотлари шикастланди. Энди у баҳорнинг учар чечаги эмас, самонинг яра-

дор курбонига айланди... Моҳидил бу манзарани бот-бот эслайди. Айниқса, фожиадан сунг ўзини ўша капалак урнида куради... Ҳозир ҳам унинг югурик нигоҳи гуё ўша капалакни излагандай бўлди.

Қаддини кутаришга ҳаракат килди. Ғайрат уни елкасидан кучиб, қаддини тиклади. Елкалари кучли қўллар оғушида бўлгани билан бошини тик тутишга мадори етмади. Моҳидил бошини эгган дамда тулғонган парваришсиз қора сочлари тиниқ юзига мотам соясини солгандек бўлди.

...Унинг қувончга, бахтиёрлик рангига муҳтож қалбига оғир ботувчи қора мотам ранги...

Ғайрат бетини Моҳидилнинг бетига қўйиб жим утирди. Моҳидилга ёқадиган, унинг маҳзун кўнглига нур бера оладиган сўзлар шодасини излади. “Севаман!” деб ҳайқирсинми ё аста пичирласинми? Ғайратнинг “севаман” деб онг ичиши шарт эмас, кўзларисидаги севги утлари алайно ошкор билиниб турибди-ку... Худди боласини кучиб аллалаётгандай шивирлаб хиргойи қила бошлади:

*Таъзимим қабул эт, эй Буюк Аёл,
Бир қошиқ қонимдан ҳам кечгил, лекин:
Бу дунёда бордир бир соҳибжамол,
Ул соҳибжамолнинг асириман мен,
Севарим ушалдир, Ушал гўзалдир!*

Ғайратнинг лабидан учган қўшиқ сўзлари тириклик сувига айланиб, Моҳидилнинг юрагига оқиб кириб, вужудига ажиб бир ҳарорат югурди. Бошини кутариб эрига қаради, кейин совуқ урган япроқдай қалтираб турган лабини унинг бетига босди. Ғайрат эса бу сафар овозини сал баландлатиб давом этди:

*Буюк Аёл дея айтмадим бекор,
Сенсиз ҳеч севимли бўлмасди ҳаёт.
Яна рўпарангда иқрорим такрор:
Мени банди этган ул соҳибжамол,
Севарим ушалдир, Ушал гўзалдир.*

Моҳидил Ғайратнинг бир бетидан лабини узмаганича, иккинчи бетига мажолсиз кафтини куйди-да, нозли овозда “Ким экан уша гузал?” деб пичирлади. Ғайрат бу саволни эшитмагандай, энди кулоғига шивирлади:

*Таъзимимни қабул эт, эй Буюк Аёл,
Буюклигинг ҳам айла намоён:
Мени банди этган бир соҳибжамол,
Усиз бир пул менга бу ёруғ жаҳон,
Севарим ушалдир, Ушал гузалдир...*

– Ким экан “ушал гузал”, деб пичирлади яна Моҳидил.

– Бу топишмоқ, қалб топишмоғи, севги ути билан ураётган юрак осонгина жавоб топа олади. Топинг-чи, топган топалок! – деди Ғайрат уни эркалаб.

Моҳидил эрининг вужудига сингиб кетишни истаб, бетига лабини қаттиқроқ босди. Агар мадори етганида эди, суюклисини икки қули билан маҳкам кучоклаб олган буларди. Бу онда унинг қалбида ҳам бир қушиқ туғилди, қушиқ сўзсиз булса-да, жонли эди.

– Сизнинг гуноҳингиз бор, биласизми? – деди Моҳидил.

– Менинг иккитагина гуноҳим бор, биринчиси – сизни севишим. Иккинчиси сиз томонингдан севилишим. Бошқа айбларимни билмайман.

– Айёрсиз...

Моҳидил шундай деб унинг бетига аста уриб куйди-да, “чарчадим, ётқизинг”, деди.

Озғин тана яна юмшоқ тушакка сингиб кетгач, Моҳидил яна кузларини юмди.

– Ойингизга берилган ваъдани бажариш вақти етди, – деди Ғайрат, унинг пешонасига лабини босиб.

Моҳидил кўзини очмаган ҳолда “майли”, деб пичирлади. Таомланишга иштаҳаси ҳам, ҳоли ҳам булмаса-да, эрининг раъйини қайтаришни истамади. Ғайрат овқатни иситиб келганда Моҳидил яна ухлаб

қолган эди. Уйғотгиси келмай, қалб изтиробларини чақмоқ қилганича ёнида жимгина ўтирди.

Севиш... севилиш... бу икки туйғу ичида вақт жуда тез ўтади. Моҳидилни поездда биринчи марта кўриб қолганида ёна бошлаган юрак ўти хали ҳам пасаймади. Орадаги ташвишларнинг совуқ нафаслари ҳам бу ўтни учиришга ожизлик қилди. Ўт ва совуқ нафас орасидаги ҳаёт ё мамот кураши йиллар бўйи давом этиб, энди ниҳоясига етай деб турибдими? Ғайрат буни уйлашни ҳам истамайди. Лекин ҳаётнинг шафқатсиз ҳақиқати уни таъкиб эта-эта шу шифохонанинг тор хонасига банди этдими?

Улим айрилиғига вақт ўтиб, чидаш мумкин, аммо орзулар билан видолашишнинг изтироби умрнинг охирига қадар давом этади. Ширин умидларга ўқилган жаноза пайтида туғилувчи изтироб сира-сира тиним билмайди, кишини телба каби ҳорғинликдан ҳорғинликка етаклайверади. Ҳаддан ташқари бахтиёр одамлар бахтсизларни тушуна олмайдилар. Лекин Ғайрат ҳам, Моҳидил ҳам ўзини бахтсиз санамас эди.

УЗРХОҲЛИК

Қамбар: “Акадай бўлиб қолгани яхши-ю, индамай жўнаворгани ёмон бўлибди. Ҳа, майли, агар “хўп” десаңгиз, бир-икки кун опамникида турунг. Танишингизни Россияга кетадиганлардан суриштирамиз. Топилса, изидан жўнатармиз, топилмаса, шу ерда бирор ишнинг иложи чиқиб қолар?” деганда умид чинниси синиб, ўзи ночорлик жари лабига келиб қолган киз “билмадим” дегандай елка қисиб кўйиш билан чекланди. Буни ризолик аломати деб тушунган Қамбарнинг кўнгли хузурланиб, уни уйга бошлаб борди. Истар-истамас унга эргашган киз зиналардан кутарилиб, эшик очилганда такка тўхтади. Қарашларида хавотир зоҳир бўлди.

– Кираверинг, тортинманг, – деди Қамбар остона ҳатлаб.

Қиз худди зўрланаётгандай чўчиб, тисарилди. “Кирмайман” деган маънода бош чайқади.

– Қурқманг, – деди Қамбар кулимсираб. – Мен одамхур эмасман. Одамийман.

Қиз унга мултиллаб караганича дафтарчасини чиқариб ездди:

“Қурқмайман. Нотаниш уйга кириш уят”.

– Узингиз биласиз, мен одамгарчилик қилмоқчийдим. Зурламайман... Бошқа борадиган жойингиз борми?

Қиз мултиллаган нигоҳини ерга қадаб, иложсиз одамнинг хурсиниши билан елка қисди.

– Уялманг, кираверинг.

Қамбар шундай деб ичкари кирди. Қиз бир оз иккилангач, остона ҳатлади. Кейин бир айб иш қилиб қуйгандай чўчиб тўхтади. Сунг тушунуксиз бир овоз чиқариб, “йўқ, кирмайман”, деган маънода катъий равишда бош чайқади-да орқасига қайтди. Бу сафар Қамбар индамади. Ичкарига кирди-да, қизнинг ҳаракатларини кузатиш мақсадида деразадан ташқарига қаради. Ночор қиз ташқарига чиқиб тўхтади. Нима қилишни билмай, атрофга жавдираб турган дамда утиб кетаётган икки йигит унга эътиборини қаратиб, яқинлашди. Бири қизнинг биллагидан ушлаб, гапга солмоқчи бўлди. Қиз аввалига нажот излаб, юқори қават деразаларига қаради. Йигитлар шилқимликни бас қилиш ўрнига авжга чиқа бошлашгач, уларнинг қўлидан юлкиниб қутулди-да, ўзини йўлакка урди. Йигитлар “зўр нарса экан-ку”, деб унга эргашдилар. Буни деразадан кузатиб турган Қамбар эшик томон юрди. Эшик ҳамон очик эди. Қиз шошилиб чиқиб нажот тиловчи жавдираган кузлари билан Қамбарга тикилди. Қамбар ташқаридаги ҳаракатдан беҳабардай уни жилмайиб қарши олиб, “кираверинг”, деб йўл бушатди. Қиз ичкарига кириши билан Қамбар

остонада туриб олди. Зинадан хансираб чиқиб келган йигитлар уни куриб такка тухташди.

– Ҳа, уғил бола, нега тухтаб қолдинг? – деди Қамбар мушт уришга шайлангандай енгини шимариб. – Қани, озиб-ёзиб бир келиб қолибсан бизнинг маҳаллага, кир ичкарига, те-ез чой килиб бермайманми?

– Йук, килиб бермайсиз, – деди йигитларнинг бири.

– Пиводан кейин чой ичиш одатимиз йук, – деди иккинчиси.

– Қойил, уғил бола, худди менга ухшаркансан. Унда чанкасанг би-ир келарсан-а?

Қамбар шундай дегач, бошқа гапга урин қолдирмай эшикни атайин қарсиллатиб ёпди. Кейин кизга меҳрибонлик билан боқди. “Қуркиб кетдингизми? Қурқманг”, деб олдинга чаккон ўтди-да, ён хонадаги эшикни очди.

– Бу опамнинг хонаси. Ҳозир даволанишда. Келгунича бемалол тураверасиз. Отингиз нима, ҳамшахар? – киз “Нигина” деб ёзиб курсатгач, қувнок оҳангда ўзини таништирди: – Менинг отим Қамбар. Четга мол юборадиган фирмада ишлайман, – шундай деб қувлик билан бир қузини қисиб қўйди-да, ҳазил оҳангига кўчди: – Ота-онам мени яхши тарбия қилишган. Қизларга шилқимлик қилсам, қулоғимдан чўзиб жазолашади. Ҳозир хонага кириб жойлашинг. Мен чой қўяман. Чойдан кейин хонангизга кириб, устингиздан қулфлаб олинг. Шу бўйи эрталаб нонуштада учрашамиз. Кейин қиладиган ишларимизни маслаҳатлашиб оламиз. “Бу нотаниш одам нимага менга меҳрибонлик қиляпти” деб ҳайрон бўляпсизми? Туғилишимдан олдин шунақа шарт қўйишган, одамларга меҳрибонлик қиламан, десанг, чик бу ёруғ дунёга, меҳрибонлик қилиш қўлингдан келмаса, ер юзида санқиб юрма, дейишган. Шунақа, ҳамшахар, ўша ваъдамини бажармасам, дунёда урин йук менга.

Бу хазил оҳанги Нигинага таъсир қилиб, Қамбарга жилмайиш ҳады этди-да, узига аталган хонага дадил кирди. Кийимини алмаштириб чикқанда Қамбар дастурхонга мева-чева кўяётган эди. Нигина унга яқинлашиб “қарашиб юборай”, деган ишора қилди.

– Йук, сиз бугун меҳмонсиз, – деди Қамбар уни дастурхонга яқин йулатмай. – Меҳмоннинг иззати уч кун. Агар уч кун ичида танишингизнинг дарагини топмасак, кейин сиз мезбон бўласиз, ош дамлаб бера-сиз. Биласизми?

Қиз кулиб, тасдиқ ишорасини қилди. Дастурхон тукин эмасди. Нигина эрталабдан бери туз тотмаган бўлса-да, оч корин ғалвасидан истиҳола устун келиб, енгилгина тамадди қилди. Қамбарнинг қаршилигига қарамай, дастурхон устини йиғиб, пиёлаларни ювиб қуйгач, “ичкарига кириб кетаверайинми?” деган илинж билан қаради. Қамбар бу қарашнинг маъносини англаб, кулимсиради.

– Сиз чарчагансиз, дамингизни олинг, менинг хисоб-китоб ишларим бор, – деди.

Бу лутф эвазига Нигина унга миннатдор боққанича уйга кириб кетди. Уй эгаси “эшикни қулфлаб олинг” дегани билан эшик ортида бир оз иккиланиб турди. Эшикни қулфлаб олса, меҳрибонлик қилаётган бу кишига ишончсизлигини ошкор этган бўлади. Беркитмас... уртада шайтон бор. Ишонч яхши фазилат-у, аммо шайтон васвасани бошласа, енгилиб қолиши мумкинлиги ҳақида қуп эшитган. Шу учун эҳтиёт чорасини маъкул кўрди.

Қамбар эшикнинг қулфланмаганига эътиборни қаратиб, жим утирди. Бир оздан сўнг қулфдан “шилк” этган овоз чикқач, “яхши қиз экан”, деб қўйди. Эшикнинг қулфланиши унга киздаги ҳаё қувватидан дарак бергандай бўлди. Ҳирс қиличи билан қуролланган шайтон макрини ишга солса, эшик қулфини бузиш ҳеч гапмас. Қизни уйга таклиф қилганда, Нигина иккиланиб бўлса-да, остона ҳатлаган дамда Қамбарнинг ичи-

даги шайтон аста ғимирлади-ю, лекин ақлга эга чиқишга кучи етмади. Тунни беҳаловат утказган Қамбар тонг отгач, бу кизга нима дейишни, тақдирини қандай хал қилишни билмасди. Нигинанинг таниши Россия томонларга кетгани аниқ. Денгиз тубидаги игнани топиш мумкин булмаганидай, мусофирликдаги йигитни излашдан маъно йўқлигини била туриб ваъда берди. Бу ваъдага киз ишондими ё йўқми – шуниси номаълум. Балки ишонгани учун бу уйда қолишга журъат этгандир. Эҳтимол бошпанаси йўқлиги туфайли чорасизлиги шунга мажбур қилгандир...

Қамбар нонушта тайёрлаётганида Нигина чиқиб келди, мулойим боқиши билан салом берди. Қамбар уни очик, самимий чехра билан қарши олиб, унсиз саломига алик олди:

– Яхши дам олдингизми? Тушингизда бобовлар қурқитишмадими? – деб кулди. – Қани, утиринг. – Нигинанинг “қарашиб юборай”, деган ишорасига жавобан катъий бош чайқади: – Йўқ, кечаги гап – гап! Сиз меҳмонсиз. Меҳмоннинг иззати неча кун эди, эсингиздами?

Нигина бу самимиятга жавобан уч бармоғини кўрсатиб, ширингина кулди.

Нонушта охирлаб қолганда, Қамбар пиёладаги чойни хўплаб, қизга савол назари билан қаради-да:

– Зерикиб қолмаслигингиз учун шаҳарни томоша қилдирсаммикин? Тошкентда олдин ҳам бўлганми-сиз? – деб сўради.

Нигина дафтарчасини олиб “Турт йил олдин томошага олиб келишган”, деб ёзди.

– Турт йил олдин келган бўлсангиз, энди бошқатдан айланишингиз керак экан. Майли, хўп десангиз, бугунни “томоша куни” деб ҳисоблаймиз.

Қизнинг кўзларида шодлик нури акс этиб, кафтини кукрагига қўйганича миннатдорлик билдирди.

Шу онда Қамбарнинг телефони жиринглаб, кун режасига доир суҳбатлари узилди. Қамбар кўринган

ракамларга қараб, ким телефон қилаётганини аниқлай олмади. Қулоғига тутиб аёл овозини эшитиши билан Нигинага бир қараб олди-ю, урнидан туриб, ошхона томон юрди.

– Мен Нилуфарман, – деди хаста овоз эгаси.

– Танидим, – деди Қамбар, – тинчликми?

– Тинчлик... агар хўп десангиз... вақтингиз бўлса... бугун кўришсак.

Қамбар дарров жавоб бермади. Ресторандаги ҳам кутилмаган, ҳам нохуш учрашувдан кейин Нилуфар билан яна кўришишни умид қилаётган эди. Сардор айтганидай, уйнаш қилиб олиш мақсадидами ё узига ҳам ноаниқ бўлган бошқа ниятдами, ҳар ҳолда кўришгиси келаётганди. Бир-икки ўзи кўнғирок қилмоқчи ҳам бўлди. Аммо таклифни у томондан кутди. Кутгани содир бўлди. Лекин қизни яна бир оз қийнагиси келиб, сукут сақлади. Кейин ғоят банд одам кишидай “Бугунми?” деб сўраб, қиздан “Ҳа” деган жавобни кутди.

– Бугун вақтингиз борми? – деди Нилуфар илинж билан.

– Бугунми? Бугун... майли, сиз учун вақт топамиз. Бир соатдан кейин Улуғбек боғида кўришамиз.

Учрашувга кечикиб келиш борасида қизларга дуо кетган. Лекин бу сафар йигитни қиз кутиб олди. Нилуфар Қамбарни кулимсираб қаршилаган бўлса-да, кўнгил хиралигини ошкор этувчи юзидаги ташвиш булутини яшира олмади. Боғда сайр мавсуми ҳали бошланмагани сабабли одам сийрак эди. Қамбар шуни билгани учун атай холироқ жойни танлаб эди. Ичкари қисми бўёкчилар билан банд бўлган қаҳвахонанинг айвонига қўйилган тўрт стол ҳам бўш, қаҳвахона эгаси мижозлар келишига унча ишонмаса-да, эҳтиёт-шарт юзасидан ташқарига жой қилиб қўйган эди. Қамбар билан Нилуфар энг четдаги столдан жой олишлари билан дастўр қиз келиб, стол устини артди-да, “Нима олиб келай?” деб сўради. Нилуфар “ҳеч нима керак-

мас”, деган маънода Қамбарга қаради. Қамбар бу қарашнинг маъносини англамагандай бўлиб, икки финжон қора қаҳва билан шоколад буюрди. Ресторандаги кутилмаган учрашувда баъзи гапларни гапиришга шай бўлган Қамбар энди гуё тилдан қолган эди. Қиз ҳам дилидаги гапларни айтишга журъат қилмай утирарди. Қамбар нима десин? Қизни айбласинми? Унда йигит деган номи қайда қолади? “Мен барибир сени севаман”, десинми? Ўзи ишонмаган гапга қиз ишонадими?

Учрашувга таклиф қилувчи Нилуфар эди, шу сабабли биринчи бўлиб гап бошлаш масъулиятини зиммасига олди. Йигитга тик қарашга журъати етмай, кўзларини ерга гикканича ресторандаги гапини такрорлади:

– Уйингизга бориб, кечирим сўрамоқчи эдим...

Тил дилдаги гапни айтди, алдамади. Маҳкамада Қамбарга ҳукм ўқилгандан буёғига Нилуфар шу ният билан яшади.

Узр сўраш, сўнг эса... лаънат ва ҳақорат сўзлари довулига дош бериш...

Қамбарнинг қамокдан қутулиб чиққанини эшитган, аммо уйига боришга журъати етишмаган эди. Борганида эди, уша лаънатларни эшитганида, ҳатто бетига тарсаки урилганида эди, бу қадар эзилиб юрмаган бўларди. Назарида кун ўтгани сайин ғам уни кемира-кемира адо қилаётгандай эди. Ресторанда кўришганда аввал кўрқди, кўпчилик ҳузурида шарманда бўлишидан кўрқди. Кейин бу тасодифий учрашувнинг самарасиз яқунланганидан, узрхоҳлик ўрни бўш қолганидан афсусланди. Қамбар қамокдан қутулиб, озод юрарди, унинг қалби эса надомат панжараси ортида ҳануз фарёд чекарди, озодлик офтобининг қилча нури ҳам қуринмасди гуё...

Қамбарнинг ичида ҳам нафрат қуртлари ғимирлай бошлаган эди, лекин Нилуфардан фарқли ўларок, ҳолатини яширишга куч топди, унга тикилган ҳолда ресторандаги гапи билан жавоб қилди:

– Нега кечирим сурайсиз, сизда айб йук.

– Айбимни узим биламан. Терговчи “шундай-шундай курсатма берсанг иши осон булади, бир ойда чиқади”, деганига ишонибман.

– Утган иш утиб кетди... – Қамбар ресторандаги гапани давом эттиргиси келмай, сўздан тўхтади.

– Аслида... терговчининг ургатгани асосий сабаб эмас... шунчаки бахона, – деди Нилуфар унга умидли бир нигоҳ ташлаб олиб.

– Буни биламан. Утган гапларни кавламасак-микин?

– Кавламаймиз... лекин мен кечирим сурашим шарт. Мен... уша вокеа юз берганда хонамда турганингизни айта олмас эдим. Айтсам...

– Нилу... узингизни қийнаманг, тушунганман. Айтсангиз, бу киз хушторини уйига бошлаб келаркан, деган аҳмақона миш-миш тарқарди. Сизнинг номингиз булғанарди, номусингизга гард юқарди, оқибатда эрсиз утиб кетардингиз... Шунақами?

– Мен калта уйлаганман... сизни кутишим керак эди, кечиринг.

– Аллақачон кечирганман, энди бу ҳақда гапирмайлик.

– Унда... узингиз ҳақингизда гапиринг. Менинг аҳволимни билсангиз керак?

– Очиғини айтсам... атайин суриштирганим йук. Узункулоқ гапларни эшитдим. Сиз ҳам мен ҳақимда эшитгандирсиз. Ҳали уйланганим йук. Бир-икки йил уйланмасам керак.

Шундай деб киздан “нега?” деган саволни кутиб, жавобан бир-икки йил давомида мазза қилиб уйнаб олишини айтмоқчи эди. Кутгани бўлмай, Нилуфар энгил хурсиниш билан жим қолди. Қамбар индамай утира олмас эди, шу сабабли суҳбат мавзуини бурди:

– Уч йиллик фирманинг ишлари қалай? Гуллаб-яшняптимми?

– Фирма... ишляпти... Мен ишламаяпман, – деди Нилуфар ҳазин оҳангда.

– Нега?

Нилуфар ресторандаги учрашувнинг эртасига фирма хужайини сиқувга олганини айтиб утирмади. Нилуфар ишга кирганда хужайиннинг хумор карашларини сезган, илмоқли гапларидан ғашланган эди. Аммо астойдил эгалик килиш аҳди борлигини уша куни билиб, ишдан бушаган эди. Бу воқеани эслашни жоиз деб билмай, “Менга тўғри келмади”, деб куя колди.

– Қамбар ака... балки энди анча вақт куришмасмиз, мени куп лаънатламанг...

Бу гапдаги видолашув оҳанги Қамбарни сескантириб юборди.

– Нима деяпсиз? Мен сизни ҳеч қачон лаънатламанман!

– Мен четдан иш чиқиб колса... кетмоқчиман...

– Чет элгами?

– Ҳа.

– Каерга? Нима иш қилмоқчисиз?

– Каергалиги ҳозирча номаълум... суриштиряпмиз... Кекса беморларга қараб турадиган ҳамшира бўларман. Ё гудакларга энагалик қиларман.

– Ҳом гап-ку, бу? Чет элда биров сизни интизор пойлаб турибдими?

– Ким пойларди? Одамлар боришяпти-ку? Агар... четда танишларингиз бўлса... айтиб кўрасизми?

– Мен яқинда камоқдан чиққан одамман, ҳамма танишларим камоқхонада, – деди Қамбар. Шундай дейишга деди-ю, бу зардасидан узи ҳам ғашланди. Бу гапни тилига келиб колгани учун, мулоҳаза килиб утирмай айтиб юборган эди. Миннат килиш, кизнинг қалб ярасини янгилаш нияти йук эди.

– Кечиринг, – деди Нилуфар йиғламсираб.

– Сиз мени тушунмадингиз, – деди Қамбар ўзини окламоқчи бўлиб. Аслида бу гапи учун киздан кечирим сўрамоқчи эди, лекин узрхоҳликка бўйни ёр бермай, “мени тушунмадингиз”, деб кизни айблади: – Мен... ошна-оғайнилардан суриштириб кўраман.

Дастёр қиз қаҳва келтириб “сув қайнашини кутиб, сал кечикдик”, деб узр сўради.

Қамбар финжонни қўлга олиб, қайноқ қаҳвадан хуплади. Нилуфар караб ҳам қўймади. Шу онда Қамбарнинг телефони жиринглаб, уни ноқулай аҳволдан куткарди. Телефондаги рақамни кургач, урнидан туриб сал нари борди-да, уланди. Сардор гапни кўпайтирмади, тез учрашишлари зарурлигини айтгач, Қамбар ҳам майдалаб сўраб-суриштирмай, “Ҳозир етиб бораман”, деди. Унинг гапини Нилуфар эшитган эди. Шу сабабли Қамбар жойига ўтириши билан кетишга изн сўради. Йигит яна бир оз ўтиришга таклиф қилмади, кейинги учрашув ҳақида ҳам оғиз очмагач, Нилуфарнинг истаги билан шу ернинг ўзида хайрлашишди.

Сардор келишилган жойда бетокат бўлиб ўтирган эди, Қамбар келиши билан саломлашишни ҳам насия қилиб мақсадга ўтди:

– Қамбар, вазият ўзгариб қолди. Тез мол жўнатишимиз керак экан, – деди ҳовлиқиб.

Боғдаги учрашувда кўнгли эзилган Қамбарга бу гап ёқмай жеркиб берди:

– Томинг кетганми? Кеча “дуконни ёп”, деб ваҳима қилдинг. Энди бунақа гапми?

– Кечаги иш тинчибди. Каттанинг ўзи шошилинич Масковга учиб кетди. Урнига Нодир қолди.

– Ие, уни Европага жўнатишмоқчийди-ку?

– Бу ёғи сен билан мен ўйлайдиган иш эмас. Улар буюради, биз бажарамиз. Уч кун ичида одамларинг тайёр бўлиши керак.

– Уч кун кўплик қилмайдими? Мол бозорида сенга керакли тайёр-тайёр одамларни вагонлаб сотаётган эмиш, ҳозир бориб, беш-олти юзтасини олиб чиқа қолай.

– Сен менга пичинг қилма, оғайни. Тирикчиликнинг шунақа қутилмаганда қоқиладиган қозиклари бўлади. Агар сен қозикни қоқмасанг, сени қоқиб қўйишади.

Сардорга ўзининг ҳазили ёқиб ишшайди. Қамбар эса ичида сўкинганича юзини бурди.

– Бупти, эртага учрашамиз, – деди Сардор урнидан туриб.

Қамбар учрашиш учун узатилган қўлга қараб олди-да, “ховликаверма, угир, гап бор”, деди. Сардор:

– Гапинг бўлса, нега тумтаясан, гапирмайсанми? – деб жойига утирди.

– Четда иш гопис берадиган танишларинг борми?

– Бор бўлгандаки... Фақат олдин “кимга” ва “канака иш?” деган саволга жавоб беришинг керак. Таниш шунга қараб топилади. Ҳар ҳолда Африканинг президенти бўлишни сўрамасанг керак?

– Ўзингча, зўр пичинг қилдинг-а, ўқимаган? Агар Африканинг президенти бўлганида сендан тахт сўраб оёгингга бош урардим.

– Африканинг президенти йук эканми, ўқиган?

– Жиннилигингни тухтат, жиғимга тегаверма. Ҳозир Нилуни кўрдим.

– Ўзингникими?

– Йук... ўзимники бўлиши керак, лекин бўлмаган Нилу... Хуллас, бу ерда иши чаток шекилли, четга боришни хохлаб қолибди.

– Қуйиб берсанг, кўнгилчалари нималарни хохламайди. Хўп, дегину маишатингни қилиб, суриб юравермайсанми? Хотинликка ярамаган ўйнашликка яхши-ку?

– Ўчир овозингни.

– Хўп, ўчирдим. Унда... Масковга учадиган хотинларга қушиб юбора қолмайсанми? Бахонада бораборгунча уч-тўрт сўм пул ишлаб ҳам олади.

– Бу ишга аралаштирма. Ё қариларга, ё чакалоқларга энага бўлиши керак.

Сардор “Юракдан ёмон урган эканда, а?” деган маънода унга масхараомуз тикилиб утирди-да, хаёлини ёритган фикрдан қувониб, “ҳозир бопплаймиз”, деб телефон рақамларини терди:

– Алло, Земфирахоним, бормисиз, опагинам, минг долларлик пулдай курунмай кетдингиз-ку? Нима, хали минг долларлик чикмаганмиди? – Сардор бу хазилдан маст булгандай рохатланиб кулди. Унинг кулгусидаги ёлғонни сезиб утирган Қамбарнинг энсаси котди. Сукиб юборгиси келди-ю, “бир нимани аникламоқчи шекилли”, деган фикрда узини гутди. Сардор эса дустига қарамай, оҳангини узгартирмасдан давом этди:

– Бир кадрдон синглимизни четга юборишимиз керак... Йук, Швецияга эмас. У қочиб қоладиган сиёсатчиларданмас. Туркиягами ё Арабистонгами... – Земфира нимадир дегач, унинг гапи булинди. Қамбар телефондаги овозни эшитди-ю, гапларини англамади. Сардор эса унга савол назари билан қараб олгач: – Ҳа, биламан, телефондаги гапмас. Қаерга борай? “Юрмала”гами? Ярим соатда бораман.

Шундай деб телефонни чунтагига солгач, Қамбарнинг елкасига уриб қуйди:

– Жононингнинг омади борга ухшайди. Кимдир: “Дустинг учун захар ют”, деган экан, сен учун захар ютмасам ҳам, хизматингдан кочмайман.

Земфиранинг кимлигини, қандай иш топиб беришини билмагани учун Нилуфарнинг юмуши осон битишидан кунгли хотиржам булган Қамбар, аввал уйига бориб, ота-онасидан хабар олди. Ишлари купайиб кетганини айтиб, “бир-икки кун келмасам, хавотир олманглар, кунғироқ қилиб тураман”, деб огохлантиргач, укасидан машина калитини олиб, Юнусободга қараб жўнади. Йук жойдан фойда чиқиб қолганидан қувонган Сардор эса дустининг нодонлигидан кулиб қуйиб, “Юрмала” деб аталмиш ресторанга шошилди.

Болтиқ денгизи бўйидаги гузал шаҳарча номи билан аталадиган ресторан марказий обод кучаларда эмас, ўтган асрнинг ўттизинчи йилларида бунёд этилган эски маҳалладаги хароб уйлар орасида кад рост-

лаган эди. Омонат курилган уйларни бадавлат кишилар олдинма-кейин сотиб олиб, ҳашаматли биноларни куришни бошлаб юборишган, бу ресторан эртанги маҳалланинг кўрки бўлишини мўлжаллаб курилган эди. Қадим замонларда бирон янги маҳалла ёнги кишлоқ куриладиган бўлса, ҳали одамлар кучиб келмасдан туриб, гузарга биринчи галда новвойхона ва тобутхона курилар экан. Замонлар узгариб, тартиблар ҳам узгача бўлди. Тўғри, ресторанда новвойхона мавжуд. Тобутхона эса... Бу ҳашаматли уйларни кураётган, бу ресторанда маишат киладиган одамлар муқобилларида улим шай турганини, эртами-кечми тобутга тушажакларини фахм этмас эканлар, тобутхонага на хожат бордур?

Сардорни хузурига чорлаган Земфира расмий хужжатга кўра, бу ресторанда хизматчи хонимларнинг бекаси ҳисобланади. Хизматчи хонимлар ҳаракати кичик бека ихтиёрига берилгани учун Земфира бу тубан ишдан нарида туради. Бу ресторан билан Зангиотадаги уй кўринмас томирлар билан чамбарчас боғланган. Земфиранинг вазифаси бу томирлардан етарли даражада “қон” оқиб туришини таъминлаш.

Земфира Сардорни тўрт кишининг утириши учун мўлжалланган хосхонасида кутиб олди. Унинг таклифини эшитиб, синовчан назарини қадаб жим қолди.

– Бир ўзини юбормоқчи бўлсанг, чоршанба кунги самолётда жўнатиш мумкин. Истанбулда йигитлар кутиб олишади. Дубайга кетадиганлар ҳали тайёр эмас. Гапингга қараганда, Дубайга борадиганларга уни кушиб ҳам бўлмайди.

– Йўқ, бу бошқача, онаси ўпмаган қиз деса ҳам бўлади. Эрга тегиб, бир-икки ой яшаган. Битта миллионернинг тушагини обод қилиб беради. Фақат қўлга қўнгунча ўзи билмай туриши керак.

– Бунга ақлим етадиган бўлиб қолган, оповси, – деди Земфира қошларини чимириб.

– Уни бир кўрасизми?

– Йук, менга рупара килма. Самолётга ҳам узинг кузатиб куюсан. Истанбулдаги уйга етиши билан сен билан хисоб-китоб қиламан.

– “Хамир учидан патир” бўлмайдами? Ярмини олиб турсам ҳам майли.

– Сенларга ишончим колмади. Фарҳод деганинг мени анчага тушириб қорасини курсатмай юрибди. Сен уни топиб бер.

– Бу хунагани узим ҳам қидириб юрибман.

– Қолган гапни қидириб топганингдан кейин гап-лашамиз.

Земфира савдо охирига етди, деган маънода ўридан туриб, хона эшигини очди. Сардор узидан паст жойларда иззатталаблик қиларди. Ҳозир тепиб чиқарилган кўппак ҳолига тушган бўлса-да, ғашланмади.

Эртасига эрталаб Қамбардан олган рақамни териб, Нилуфарга кўнғирок қилди.

Заиф овозда “лаббай” деб жавоб берилгач, узини танитди:

– Мен Қамбарнинг ошнаси Сардорман, камалмасидан олдин куришган эдик, эсингдами?

“Камалмасидан олдин” деган сўз Нилуфарнинг ярасини тирнаб, хўрсинди:

– Эсимда...

– Ошнам кеча бир илтимосингни айтувди. Танишбилишлардан суриштираман, Истанбулда шунақа энагалик иши бор экан. Хохласанг, чоршанба куни жунашинг мумкин. Паспортингни бериб турсанг, самолёт харажатларини узим эплайман.

Сардор жувоннинг “вой, ростданми, дарров ҳал қилиб ташладингларми!” деб қувонишини кутди. Лекин жавоб бўлмади. Сардор телефон ўчиб қолди, деб ўйлаган эди, яна хўрсиниш овози эшитилди.

– Алло, паспорт керак, дедим, тушундингми?

– Тушундим, – деди Нилуфар синик овозда, – Қамбар ака қанилар?

– Қамбарни нима қиласан? Менга илтимос қилган, мен югуриб юрибман.

– Қамбар акадан узр сурамоқчи эдим... сиз ҳам кечиринг... айтмасам булар экан, бекорга овора қилибман сизларни.

– Бу нима деганинг?

– Уйлаб қарасам... узоққа бориб ишлашнинг хосияти йўқ экан. Ризқимга ярашаси шу ерда чиқиб қолса керак.

– Сени қайси аҳмоқ йўлдан қайтарди?! Шундай зўр иш топилганда ноз қиласанми?

– Мени кечиринглар...

Шундан сунг алоқа узилди. Ғазаб алангасида қолган Сардор телефонига тикилганича уни буралаб сўқди. Хумори босилмагач, “Ҳали қараб тур, Қамбар эпламаса, менга уйнашлик қиласан. “Сардор акажоним!” деб буйнимдан кучоқлаганингда конингни ичаман. Мени аҳмоқ қиладиган мегажин ҳали туғилмаган!” деган аҳдга келиб, машинасига утирди.

ЗИДДИЯТ ИЛДИЗИ

Нимадир тақиллаб, Рихси чўчиб уйғонди. Яна шундай овоз келармикин, деган уйда кулок тутди. Куча томондан аҳён-аҳёнда эшитилаётган машина овозини ҳам тун сукунати ямламай ютаётган эди. Рихси соатга қаради, тонг отишига ҳали анча вақт бор, шу боис туришга эриниб, жойига чўзилди. Узилган уйқунинг давом этиши кийин бўлди. Тургиси ҳам келди. Уйда узини овутадиған бирон юмуши бўлганида турар ҳам эди. Ҳозир туриб, қоронғи ҳовлини тентираб кезиб чиқадими? Бир у ён, бир бу ёнга ағдарилиб, кўзи илинди. Кўп ухламади, шу қисқа пайтда туш кўрди: уғли жомашовга кир кийимларини ташлаб, “ювиб қуйинг”, деди. Кир ювиш машинаси бўла туриб, энгашиб олганича иш бошлади. Яғири чиқиб кетган кўйлак-шимни ишқайвериб, қўллари кавариб кетди. Лекин кийим тоза бўлмади... Бундан алам қилиб, жомашовни улоқтирди... Тақиллаш овозидан яна

чучиб уйғонди. Кўрган туши кўнглини кирлаб, ётгиси келмади. Юзини ювиб чиқиб, катта хона чироғини ёкмай, диванга ўтирди. Юраги тошиб, уйга сиғмади. Сукунат ютворай деди. Кўнгил ғашлигини кувиш учун ошхонага кирди-да, газни ёқиб, сув тула чойнакни кўйди. Чой дамлаб, бир хўплам ичмасидан телефон жиринглади. Гушакни қулоғига тутиб, акасининг овозини эшитиши билан сергак тортди:

– Ака, каердасиз, келдингларми? – деб сўради.

– Йўқ, хали ҳам Малайзиядамиз. Жиянинг “яна учтўрт кун тулинг”, деб кўймапти.

– Яхши жойлар дейишади-ку, шошилмай яхшилаб дам олволинглар.

– Энг яхши жой ўзимнинг уйим. Зерикдим. Ўзинг яхшимисан? Уйдан хабар олиб турибсанми?

– Ҳа... Шоҳид ҳам хабар олиб турибди. Ҳаммаёк тинчлик, хавотир олманг.

– Ўғлингга ишонма, ўзинг хабар олиб тур.

Акасининг бу гапи унга ғалати туюлди. “Шоҳидга нима учун ишонмаяптилар?” деб ажабланди, хатто кўнгли бир оз оғриди. Кейин калитни бериб кўйиб бирров бўлса-да, хабар олмагани учун ўзидан ҳам айб топди.

Кун ёришмай уйғонган Иззат хотини таклиф қилган чойга карамай, “иккита жойда ош бор”, деб шошилганича чиқиб кетди. Дарвозага қадар кузатиб чиққан хотинига карамай, “эркатойинг яна келмадими? Бугун каердан бўлса ҳам топ, зарур гапим бор”, деб тўнғиллаб кўйди.

Субҳи козибда кўрган нохуш туши, акасининг ишончсизлиги, эрининг “зарур гапи борлиги” бир-галлашиб, она кўнглига хавотир солди. Дарвозани беркитди-ю, лекин дарров уйга қайтмади. Сўрига омонат ўтириб, уйга толди:

“Ота-бола нега бунча бир-бирдан узоклашиб кетишяпти? – деган савол қалбини безовта қилиб, хурсинди. – Нега бир-бирларини тушунгилари кел-

майди? Адаси “уғлинг ундай, уғлинг бундай”, деб ёмонлаб, мени айблайдилар. Шоҳим-жаҳоним “адам унақа, адам бунақа”, дейди. Уртада мен балоғардонман. Пул уғирлаганмиш, бировдан пул сўраганмиш... Узлари билиб бермаганларидан кейин олмай иложи канча? Ҳозир укишнинг ўзи буладими? Ёш йигитнинг чунтагида бир-икки юз минг турмаса, уртоқлари олдида обрўи қоладими?..”

Кун ёйилганда аввал Иззат келди. Кутиб олган хотинига ҳеч нима демай, хонасига кириб кетди. Бир оздан кейин Шоҳид ҳам келди. Дарвозахонада кўриниши билан Рихси кўнглида чирок ёнгандай бўлди. Аммо уғлининг кийим-бошини, ранги-руйини, айниқса чап кўзи атрофи кўкарганини яқиндан кўргач, хавотирга тушди, дили оғриди. Аэропортдаги уриндикқа ёнбошлаган Шоҳид ухламагани сабабли кўзлари қизариб, рангидан қон қочган эди. Ҳозир шу ҳолида сўроққа тутилишини ҳечам истамасди. Лекин нима қилсинки, истак ҳамиша амалга ошавермайди. Афтодаҳол фарзандини кўрган она индамай туриши мумкинмикин?

– Вой ўлмасам, нима бўлди? – деди кўркув билан.

– Нима бўпти, нега ваҳима қияпсиз? – деди Шоҳид онасига қарамай.

– Кўзинг нега кўкарди? – Рихси шундай деб уғлининг бетини силамоқчи эди, Шоҳид тисланиб, ўзини оркага олди. Онасининг савол уқларидан осонроқ кутулиш мақсадида ҳазил оҳангида жавоб берди:

– Битта киз кош бўёғи билан белгилаб қўйди.

Боласини ночор аҳволда кўрган она ҳазилни дарров қабул қила олмади:

– Нимага белгилайди?

– “Шу йигит меники, биров қарамасин”, дегани бу. Кўчкорларнинг қулоғини кесиб қўйишади-ку, ҳозирги кизлар шунақа одат чиқаришган.

Шоҳид ҳазил оҳанги билан енгиб кетмоқчи эди, буни ҳам эпложмади, она кўнгли унинг ичини кемираётган ташвишни сезиб, синовчан тикилди.

– Сенга майнавозчилик булса... – деб афсуслангандай бош чайқади. Кейин пастрок овозда кўшиб қуйди: – Аданг уйдалар.

– Машина кучада тургандан кейин ўзлари ҳам уйда буладилар-да, буни тушунишим кийинми?

– Сал мазалари йўқроқ... у-бу десалар, гап кайтарма. “Хуп” деб қуя қол.

Она-боланинг гаплари чўзилмади. Хонасидан чикиб келаётган Иззат остона хатламаёқ заҳарли оҳангдаги гапларини бошлади:

– Келдиларми, ота ўғил? – шундай деб яқинлашди-да, ўғлининг кўкарган кўзларига тикилди. – Бунинг сабабини суриштирмайман. Бу йигитчилик белгиси. Шунақа кўкариб турса, эсинг тезроқ киради. Хуш, ота ўғил, Мирвали амакингдан олган уч минг долларни нима қилдинг?

– Қанақа уч минг? – Шоҳид “мени бу тухматдан қутқаринг”, дегандай мўлтиллаб, онасидан нажот истади.

– Олмадингми? – Иззат ғазаб билан шундай деб, қаҳрли нигоҳини энди Рихсига қадади: – Эшитяпсанми? Эркатоинг олмаган. Чунки хасис амакиси бермаган. Шунақами? Энди менинг учта саволимга жавоб бер: қачондан бери отангнинг пулини ўғирлайсан, қачондан бери тиланчилик қиладиган бўлиб қолдинг ва бу қачонгача давом этади?

Бу ҳолатда қулидан ҳеч бир иш келмаслигини билса-да, Рихси вазиятни юмшатиш учун ўртага гушишга мажбур бўлди:

– Адаси, қуйинг, мазаси йўққа ўхшайди, кейин гаплашарсиз...

– Ҳа, ёнини олавер. Мазаси йўқми? Тупурдим мазасига! – деди Иззат оғзидан тупук сачратиб. Жўртгага тупурмаган, бакиргани учун сачраган булса-да, бу Шоҳидга ёқмай, бакириб ташлади:

– Менам пулларингизга тупурдим. Бир тийинингиз ҳам керакмас!

– Вой нонкӯр! Шунақами?!

Ғазабини босолмаётган Иззат уғлига мушт туширди. Отасидан ҳечам калтак емаган Шоҳид учун бу зарба кутилмаган эди. Ҳозир мушт зарби эмас, арзимаган турткидан ҳам учиб тушадиган ҳолдаги йигит ёнбошига йиқилди. Йиқиладу туриб онасининг билагидан ушлаб олишга улгурди. Булмаса, боши билан каттик тушиб, бир бало бўлиши тайин эди. Бир мушт билан ғазаб нафси тийилмаган Иззат уғли томон энгашди. Рихси яна уради шекилли, деб Шоҳиднинг бошини кучоклаб олди.

– Вой, бунча бемеҳрсиз! Уша ҳаром пулларингизни деб болангизни урасизми? – деб йиғламсиради.

– Нима? Пулларим энди ҳаром бўлиб қолдими? Балки ўзим ҳам ҳаромдирман!

Уғли томон энгашган Иззатнинг уриш нияти йўқ эди. Хотинининг гапи аланга устига мой сепгандай бўлди-ю, энди унинг юзига тарсаки туширди. Рихси “вой!” деганича ўтириб қолди. Шоҳид эса шарт ўрнидан туриб, атрофга аланглади, кейин деворга осифлиқ жимжимадор ханжарни олиб, қинидан суғурди. Қалтирок қўллари билан дастасини маҳкам ушлаб, отасига ўқталди:

– Агар оймни чертсангиз, суйиб ташлайман!

Шоҳид бакирмакчи эди, лекин овози хириллаб чиқди. Унинг бу хунук овозидан отаси ҳам, онаси ҳам кўркиб кетишди. Иззат кўрқув билан тисланди. Рихси ирғиб туриб уғлининг йўлини тўсди. Бундан фойдаланган Иззат хонасига кириб, эшигини ичкаридан кулфлади. Рихси бир қўли билан уғлининг бошини силаб, иккинчи қўли билан ханжарни олди. Тиғни кинига солгач, уғлини хонасига бошлаб кирди.

– Бирпас ётиб дамингни ол, ҳозир лимон чой қилиб бераман – деб изига қайтди.

Она-боланинг овози тингач, дипломат кутарган Иззат хонасидан чиқди-да, лом-мим демай куча томон юрди.

ҲАР БУРЧАҚДА ҒАМ АЛОМАТИ

Шоҳиднинг амри билан метро бекатида машинадан тушиб қолган Жавлоннинг уйга боргиси келмади. Куча четида тўрт-беш дақиқа доврираб турди. Куни билан булут огушида тўлғонган осмон энди томчиларини авайлабгина соча бошлади. Жавлон ёноғига тушган томчиларни ҳам сезмади. Паришон нигоҳи коронғулик бағридаги дарахтлардан, куюк булут пардаси билан тўсилган осмондан нажот излади. Нажот йўқ эди, билакс, ҳар бурчақда ғам аломати, ҳар манзарада кулфат ранги бор эди. Ёмғир гуё мотам қушигини айтаётган каби енгил пичирларди...

Ёмғир томчилари тезлашиб, у жунжикди, охири бир қарорга келиб, пастга тушди-да, талабалар ётоқхонасига қараб кетди. Кеч киргани учун тартибга биноан эшик беркитиб қуйилган бўлса ҳам, навбатчи йигит Жавлонни таниб, ичкарига қўйди. Дарс тайёрлаб утирган уртоғи унинг бемаҳалда кириб келишидан ажабланди, ранги-руйига қараб “бир бало булганга ухшайди”, деб ўйланди-ю, лекин хол-ахвол сураб-суриштирмади. Бунинг ўрнига:

– Журажон, яхдек чой бор, ё қайноғидан бўлсинми? – деб лутф қилди.

– Чанқамадим, чарчадим... Майли десанг, бирпас ухлаб олай...

– Гап йўқ, журажон, Матназар ошнасиникига чиқа қолади, – деб тесқари ўгирилиб ётган ҳамхонасини уйғотди. Ҳамхона Жавлон кириб келган пайтда уйғо-ниб кетган эди, шу сабабли, ўрнидан тезгина туриб, чойшабини елкасига ташлаганича гап-сузсиз чиқиб кетди. Жавлон кийимларини ечмай унинг ўрнига чўзилиб, кўзларини юмиб олди. Уйқуси келмаётган эди, дўстининг саволга тутиб қолишидан сақланиш учун шундай қилди. Аксига олиб, дўсти дарров ёта қолмади, ивирсиб, ниманидир қидирди. Кейин ташқарига чиқиб, анчагача қолиб кетди.

Яхшики, Фарходнинг шериги ҳам улдирилганини, икки уликнинг юкхонага жойланганини у кўрмади. Фарходни тепкилашда иштирок этганининг ўзиёқ унинг эсини оғдириб қўяёзган эди. Тепаётган пайтида Фарходнинг дахшатдан чакчайган кўзларига кўзи тушган эди. Уша чакчайган нигоҳнинг таъкибидан қутулолмай, тўлғониб ётди. Кундузи афюн хуморини босганда бу ҳолдан пича қутулгандай бўлиб эди. Уйғониб, кўчага чикканида, машинадан тушиб қолганида бу дахшат хуружга кирди. Фожиа юз берган уйдан чикиб кетса, дахшат таъкибидан қутуладигандай туюлган эди. Йўқ, акси бўлди, энди қай томонга қарамасин, чакчайган нигоҳга кўзи тушаверди. Ҳозир кўзларини юмиб олганда ҳам бу таъкибни даф этолмади. Тонгни юрак санчиғи билан қаршилади. Барвақт турган дўсти оёқ учида шарпасиз юришга уриниб, нонушта тайёрлагач, уни “уйғотди”. Жавлон уйқуга тўймагандай керишиб, кадини аранг кутарди. Туни билан таъкиб қилган чакчайган нигоҳ уни тушакка михлаб ташлагандай эди.

Нонуштада бир тишлам нон билан икки хўплам чой унга кифоя қилди. Дўсти унга синовчан тарзда қараб-қараб қўйди-ю, яна ҳол сурамади. Дастурхонни йиғиштиргач, китоб-дафтарларини қўлига олиб, “уқишга кетдикми?” деб суради.

– Мазам йўғроқ... дўхтирга учраб, кейинроқ борарман...

– Борганинг яхши эди, сени суриштиришяпти?

Бу гапни эшитган Жавлон чўчиб тушди, кўзларини катта очиб:

– Ким? – деди.

– Танимадим... Севаранинг акаларимиш.

– Севаранинг акалари? Мен нимага керак бўлиб қолибман?

– Севара уйга бормаганмишми? – деди дўсти бу сафар мужмалроқ оҳангда.

– Уйга бормаса... мен коровулманми у кизга?

Шундай деди-ю, куполлиги узига ҳам малол келиб, дустидан кузини олиб кочди. Билган хабарини айтган дустининг кунглини оғритиши ортикча эди. Кучага бирга чиқишиб, қуналгада ажралишди. Жавлон зоҳиран мақсадсиз тентираб юрганга ухшаса-да, ботинан бошига ёғилган бало дулидан қандай кутулишни уйларди. “Фарҳод улмаган, ҳушига келиб, уйига кетди”, деган гапга ишонгандай булгани билан хавотир ва қурқув тиглари ҳамон унинг буғзига қадалиб турарди.

Дардини кимга айтишни билмайди, кимдан жўяли маслаҳат олиш мумкинлиги ҳам унга қоронғи. Сирини айтиши мумкин булган икки уртоғининг аҳволи узига маълум. Ота-онаси, акаси... улар билан сирлашиш мумкинлигини тасаввур ҳам қила олмайди. “Кеча бировни улдириб қуйганга ухшаймиз” деб гап бошлаши билан уйда атом бомба портлагандай бўлади. Маслаҳат эшитмайди... лаънат харсангига бостиришади... Бу ҳам етмагандай, энди Севара... уйига бормабди. Агар бир нима булса... яна у балогардон...

“Унга бир нима булса...”

Нима бўлиши мумкин? Нега ундан гумонсирашяпти?

Нима қилиш керак?

Ун-йигирма марта узига-узи бу саволни бериб, жавоб тополмаётган эди.

...кочиш керак!

Шу жавобдан бошқаси унга маъқул келмади. Лекин бу жавоб бошқа саволларни туғдирди: қаяққа қочади, қандай қочади? Уни ким қучоқ очиб кутиб олиб, бошпана беради? Неча кун ёки ой қочиб юради? Қочиб юра-юра, кейин қайга бош уради? Хўп, қоча олди ҳам, бошпана ҳам берилди. Лекин... хумор тутганда нима қилади? Қандай чидади? Қочиб борган жойида Шоҳидга ухшаган меҳрибони топиладими?

Холасининг эри Жиззахдан ер олиб, фермерлик қилаётгани учун бултур қучиб кетишган эди. Утган

ой холаси меҳмон булиб келганда, “канақа оқибатсиз жиянсан, бир йилда бир марта бориб кўйишга ҳам ярамайсан-а!” деб гина килган эди. Ҳозир шуни эслаб, “энг маъқули шу бугунок Жиззахга жунаб колиш”, деган қарорга келди. Шу аҳд билан уйига шошилди.

Дарвозага буриб кўйилган акасининг эски “Жигули” сига кузи тушиши билан кунгли баттар хиралашди. Уйда ҳеч ким бўлмаса, тезгина кириб чикмоқчи эди. Акаси Қодир эзмалик бобида отасини ҳам, онасини ҳам ярим йўлда қолдириб кетади. Коллежни бир амаллаб битирганидан бери ошхонада қабобпазлик қилувчи акаси кўпчилик билан муомалада бўлгани учунми, узини доно ҳисоблаб қолган эди. Дунё устувори илм эмас, пул эканига катъий иймон келтирган бу одам укасининг ўқишга берилганини ёқтирмай, уни ҳаёғни тушунмасликда айблаб, ёнига чорлайверар эди. Ота қатта ўғилнинг гапларини тула қўллаб-қувватламаса-да, математикага уста кичик ўғлининг ўқишни тугатиб, шу ақли, шу илми билан мактабда ўқитувчилик қилиши, маошга куз тикиб яшашини хоҳламасди. Жавлонни фақат онаси тушунарди... Илмли одамнинг нурли келажагига фақат угина ишонарди...

Жавлон ҳовлига кириб, сўрида утирган акасига кузи тушиши билан тўхтаб қолди: сўрига қўлтиқхасса тираб кўйилган, Қодирнинг бир оёғи тўпикдан сонга қадар гипсланган эди. Дарвозахонадаги шарпани сезиб, акаси шу томон қаради-да:

– Ҳа, дайди бойвачча, келдингми? – деди норози оҳангда.

Ака-укада бир-бирига салом бериш одоби йўқ эди. Қодирнинг меҳри товланиб кетса, “Қалайсан?” деб ҳол сўраган бўларди. Ҳозир оёғидаги азобдан қийналиб ўтиргани учун пичинг билан чекланди. Жавлон унга яқинлашиб, “Келдим”, – деди. Кейин “Нима бўлди?” – деб сўраб, укалик меҳр-оқибатини шу савол билан адо этди.

– Палакат бўлди, нима бўларди?! Йикилиб тушдим, – деди Қодир ковок уюб.

– Ишхонадами?

– Шу уйда... ана, болохонанинг зинапояси синиб кетди. Зайни хозир машинамда духтирга олиб бориб келди. Оғрик сал босилсин, ишхонамга сен олиб бориб қуясан. Тузалгунимча ёнимдан жилмайсан, билиб қуй.

– Ишга... бу аҳволда бориш шартми?

– Шарт! Хужайин тушунмайди, иссиқ жойдан ажраб қоламан.

– Мен бориб тушунтириб келайми?

– Йуқ! Кабобни оёқда пиширмайман-ку, бир амаллайман.

Жавлон атрофга хавотир билан бокиб “Ойим уйда милар?” деб суради.

– Ойим энди эсингга тушдими? Қаёқларда санкиб юрибсан? Сени одамлар кидириб келишибди. Ойимнинг жонларида жон колмади. Уқишингга суриштиргани кетдилар.

– Қаёқдалигимни билардилар-ку?

– Сен санки думингни ушлатасанми, узинг?!

– Мени ким сураб келди?

– Билмайман. Қанақадир кизнинг акаларимиш. Сен уқишда уқияпсанми ё шилта-пилталарга илакишиб юрибсанми? Билиб қуй, битта-яримта шилтани эргаштириб келсанг, унинг оёғини синдираман, сенинг буйнингни узиб ташлайман. Бизнинг уруғдан ҳали бунакаси чиқмаган.

Қодир шундай деб удағайлагач, худди ваъдасини хозирнинг узидаёқ бажармоқ касдида ўрнидан туришга ҳаракат қилгандай кимирлаб олди. Жавлонга бу гап оғир ботди, юрагининг бир чимдимини қисқичда узиб олиб ташлагандай бўлди. Лекин бу ердан тезроқ кетиш учун акасига гап қайтаргиси келмади. Ундан қузини олиб қочиб паст овозда суради:

– Ака, озгина пул зарур бўлиб қолди.

– “Озгина” деганинг қанча?

– Икки-уч юз минг...

– Икки-уч юз минг? – Қодир энди унга кузларини олайтириб қаради. – Оғзининг бир чеккасидан чиқади-я?! Мен пулни тутун ютиб топаман, биласанми, гўддайган?!

– Биламан... – Жавлон акасидан пул сўраганига пуншаймон еб, бурилиб кетмоқчи эди, таҳдид оҳангидаги савол тухтатди:

– Пулни нима қиласан?

– Узимгамас, домламга керак бўлиб қолди, қарзга сўраяптилар. Уч кунда қайтарадилар.

– Ёлғон гапирма. Институтнинг домласи сендан қарз сўрарканми? Қарз деб олади-ю, еб кетади. Башарангга нима бўлди?

– Нима бўпти? – Жавлон шундай деб юзини силади.

– Ойнага қарагин, биласан нима бўлганини.

– Кўзим кизарибдимми? Домлам билан сонлар назарияси устида ишляпмиз. Уйку йук, чой ичишга ҳам вақт йук.

Акасига хўп ажиб баҳонани айтди: қарра жадвалга тиши утмайдиган, лекин пулни пулга қупайтиришга чаққон одам “сонлар назарияси”ни билармиди, бу назариянинг аҳамияти-ю, уни урганишнинг захматини ҳис қила олармиди? Ҳис қилса эди, ҳеч бўлмаса, “ҳа, миянг чарчабди”, деб укасига далда бериб қўярди. Бунинг ўрнига энсаси қотиб, “шу аҳволингга аҳмоқ бўлиб ўтиб кетасан, бу дунёдан”, дегандай пешонасини тириштирди. Жавлон акасининг феълени билгани учун, унга аҳамият бермай, яна сўради:

– Пул бериб турасизми?

– Ойим келсинлар, ўзларидан оласан, – деб тунғиллади Қодир.

– Кутишга вақтим йук.

– Керак бўлса, кутасан.

Жавлон нима қилишини билмай туриб қолди, кейин иложсизлик юкидан эзилиб, болаҳонага кутарилди.

Китоблари орасига озгина пул яшириб қўйган эди. Олиб санади, “Жиззахга етиб олишга етади. У ёғи бир гап булар”, деб кийимларини тахлай бошлади. Шу пайт дарвозаси олдида бир машина кескин тарзда тўхтаб уни кўрkitиb юборди. Шошилиб деразадан каради-ю, машинадан тушаётган Ҳасанни кўриб, эхонаси чиқиб кетди. У довдираб турган пайтда ака-ука тез-тез юриб ичкарига киришди. Ҳасан тўғри келиб, Қодирнинг бетига тарсаки туширди-да, “Сенмисан, Жавлон?!” деб бакирди.

Тарсакига қаноат қилмай, жағини мўлжаллаб мушт туширмоқчи бўлганда Ҳасан уни билагидан ушлаб, “Бу акаси”, деб тўхтатди. Ҳасан мушт туширишдан тийилгани билан ғзабини босолмади:

– Уканг кани? – деб удағайлади.

Кутилмаган ташриф ва тарсакидан гангиб қолган Қодир, дарров узини унглаб, унинг дўкига дўқ билан жавоб қайтарди:

– Узинг кимсан?

– Кимлигимни билмадингми? – Ҳасанга бу оҳанг ёқмай, Қодирнинг гипсли оёғини босди.

Қодир дод деб юбориб, узини химоя қилиш мақсадида атрофида қўлга илингулик нарса излади. Унга қараб отиш учун ёнида битта пиёла ҳам йўқ эди.

Ҳасан унинг жағига муштини тираб, оғзидан тупук сачратиб деди:

– Уканг синглимнинг бошини айлантириб, қочиб юрибди. Мен сенларнинг уруғларингни қуритиб ташлайман.

Қодир булардан омонлик кутиб бўлмаслигига ақли етиб, юмшади:

– Укам устозиникида эди, билмайман, – деди инграб. – Синглингизни... умуман эшитмаганман. Мени нега урасиз?

– Уриш кам, сенларни! Синглимнинг битта сочи тукилса, ҳаммангни қуритаман.

– Телефонингизни беринг, келса, дарров хабар киламан. Агар гапингиз рост булса, бизнинг оила шаънига ҳам ёмон.

– Оилангнинг шаъни бор эканми? Мен сени гаровга олиб кетаман. Ота-онанг укангни топса, сенга алмаштириб оламан. Бошқа гап йўқ!

Ховлида Қодир сиқувга олинаётган дамда Жавлон кочиби колишдан узга чораси йўклигини билиб, деразани очди-да, аста осилиб тушди. Пусиб бориб, “Жигули”нинг эшигини очди. Бу машинанинг эшиги кулфланмасди, калит ҳам йўқ, бунинг ўрнига иккита сим чатиштирилса кифоя эди. Жавлоннинг титрок бармоклари бу ишни дарров эплай олмади. Симни топиб, чатиштиргунча кўркувдан юраги ёрилиб кетай деди. Пешонасини муздек тер босди. Мотор ўт олгач, кутулганига ишонч уйғониб, машинани жилдирди.

Кучада машина овозини эшитган ака-укалар “Нима гап?” деган савол билан бир-бирларига қарадилару, ўша заҳоти куча томон югурдилар. Муюлишда бурилаётган машинани кўриб, нима бўлганини англадилар-да, яна тез-тез юриб, ховлига қайтдилар. Ҳасан бу сафар ҳам Қодирга мушт туширди.

– Нега урасиз? – деди Қодир йиғламсираб.

– Айбингни билмадингми, хунаса?! Тур ўрнингдан! – деб бақирди Ҳасан.

– Нега тураман?

Бу сафар Ҳусан акасини тўхтатмади, аксинча, ўзи ҳам уриб колди.

– Қани, юр! Укангни ўзинг топиб бермасанг, ўласан!

Жавлон машина ҳайдашга уқувли эмасди. Катта кучага чикқудай булса, кўркиб-кўркиб хайларди. Ҳозир серкатнов куча кўркувидан кура даҳшатлироқ кўркувга банди бўлгани учун машинани тез хайдаб, маҳалласидан узоклашди. Пешкўзгуга қараб-қараб кўйиб, орқадан қувмаётганларига ишонч ҳосил қилгач, нафасини сал ростлади. “Қувмаётган булсалар ҳам,

излашлари тайин. Милицияга хабар берилса, тамом! Бир пасда топишади!” Жавлон шу хаёлга келиб, машинани четга олиб тухтатди. Машинани шу ерда қолдириб кетмокчи ҳам булди. Лекин қаерга боришни билмай, довдираганича утираверди. Охири сирдошлари билан маслаҳатлашмай бир қарорга келолмаслигини фаҳмлаб, яна йулга тушди. Аввал Шоҳиднинг тоғасиникига борди. Дарвоза берк, қўнғирокни чалган эди, ичкарида шарпа ҳам сезилмади. Шоҳидникига бориб суриштиришни истамади, Иззатнинг қаҳрли назарига рупара келишни хоҳламади. Кичкина болаликларида Шоҳидни чакириб боришганда отаси чикиб қолса, тўнғиллаб, ҳайдаб юборарди. Айниқса, янги уйда бирон марта ҳам меҳмон бўлиб утиришмаган, Шоҳид кўчада тантилиқ қилгани учун оғайниларида “нега уйига чакириб меҳмон қилмайди?” деган савол уйғонмаган.

Ҳозир борадиган битта жой қолган эди. Жавлон қўп уйламай, машинани Радикникига қараб ҳайдади. Кўча эшиги қия очик бўлса-да, “онаси уйдадир”, деган ҳадиқда қўнғирок тугмасини босди. Радикнинг онасидан кўркмасди. Бу хотин уларни ҳамиша очик чехра билан қарши оларди. Фақат... тарбия бобида насихат қилавериш узи чарчамасди-ю, аммо болаларни тўйдириб юборарди. Жавлоннинг ҳозирги хадиқи шундан, очик чехралаи аёлнинг насихатларига дуч келишга сира-сира тоқати йўқ эди. Ичкаридан жавоб бўлавермагач, остона ҳатлаб утиб, атрофга ўғринча қараб олди. Кейин овоз бериб, уртоғини чақирди. Торгина ҳовлида овози жаранглаб чикиб, яна ҳадиқ билан аланглаб олди-да, аста-аста юриб, уйга кирди. Радик деворларига ҳар турли суратлар ёпиштириб ташланган узининг хонасида енгил хуррак отиб ухларди. Очилмаган ўрин устида кийимлари билан ётганини қўриб, “Яқинда келганмикин, кечаси қаерларда юришганикин?” деб уйлади. Уйғотмокчи бўлиб яқинлашди-ю, фикридан қайтди. Гиламча устига утириб, Радик ёт-

ган каравотга суянди. У тамоман гангиб колган, нималарни уйлаётганини узи ҳам тушунмаётган эди. Шу утиришида мизғиб колди. Суянган жойида бир чайкалиб, чучиб тушган онда Радик ҳам уйғониб кетди. Ярим юмук кўзларини дўстига қадаб ажабланди.

– Нима қилиб утирибсан? – деди тирсагига суянганча сал каддини кутариб.

– Уйғонишингни кутиб утирибман, – деди Жавлон урнидан туриб.

– Нега келдинг?

Жавлон Севаранинг йуқолиб колганини, акалари қидириб келишганини ваҳима билан айтиб берди. Иккита улик даҳшатидан кутилолмаётган Радик учун бир қизнинг акалари қидириб келиши арзимаган гапдай туюлиб, пешонасини тириштирди.

– Қизинг қаерда бўлиши мумкин? – деди энсаси котиб.

– Мен қаердан биламан?

– Акаларига ҳам шунақа деявермайсанми?

– Ишониди?

– Ишонидимас, орқангга икки марта тепиб-тепиб қорасини ўчиради. Сени еб қўярмиди, шунга ҳам шунчалик ваҳимами?

– Важоҳатини кўрмадинг... мени деб акамни уриб кетишди.

– Хўп, мен нима қилай, улдириб берайми уларнингни?

Оғиздан шунчаки чиқиб кетган бу сўзлар Жавлонга ҳукм тарзида эшитилиб, сесканиб тушди.

– Нега улдирасан? – деди титроқ овозда. Кейин қарорини айтди: – Шаҳарда қолишим мумкинмас. Кетиш керак.

– Кетиш керак...

Уликлардан кутулишгандан бери Радик ҳам шу фикрда эди. Лекин “Қаерга? Борган жойда тирикчилик нима бўлади?” деган саволлар кундаланг бўлиб, бу муаммоларга Жавлон каби у ҳам жавоб тополмаётган эди.

– Кетиш керак? – Бу сафар овозини баландлатиб сўради: – Қаёққа?

– Масалан... Жиззахга.

Бу таклиф Радикка майнавозчилик булиб туюлиб, афтини бужмайтирди.

– Жиззахда нима бор?

– Холамникига борамиз. Поччам фермер...

– Мол боқишни биласанми?

– Мол боқишнинг нима алоқаси бор?

Радикка бу гаплар ёқмай, урнидан туриб, ховлига чиқди. Кранни бураб, муздек сувга бетини тутди. Жавлон унинг бу қилигидан ажабланиб, айвонда турганича ундан жавоб кутди. Радик ювиниб-артиниб булгач, газ плита устида турган чойнакни кутариб, жумрагидан ютиниб-ютиниб ичди.

– Чой қўяйми, ичасанми?

– Ичмайман... Ҳалиги гапга нима дейсан?

– Шошмай тур, Шоҳ келсин, маслахатлашамиз. Умуман... таклифинг менга ёқпти. Балки беш-ун кун чулга чиқиб, ҳаётни ўрганиб келишим керакдир.

Бу гапларни хотиржам оҳангда, ишонарли тарзда айтмоқчи эди. Лекин вужудини ўраб турган ваҳма булути бунга йул қўймади. Овозидаги синикликдан кўнгли баттар ғашланди. “Ҳаётни ўрганиб келиш” ҳақидаги гапига ўзи ҳам ишонмади. “Ақл жасоратдан олдин юради, аввал идрок, кейин журъат туради”, дейдилар. Бу йигитларни Худо ақлдан қисмаган эди. Лекин Тангри берган ақл неъматини афюн билан заҳарланса, “жасорат”, “журъат” деган фазилатларга ўрин қолармикин бу ёш вужудда?

* * *

Уйқусиз тун азобидан қутулолмаётган Шохидни отаси билан булган можаро тилим-тилим қилиб ташлагандай бўлди. Отасига ханжар уқталгани билан урмасди, уролмасди. Қонда нафрат ва ғазаб олови аланга олган дамда қалбини сирли совуқлик қоплаб олган

эди. Жаҳл устида ханжарни яланғочлади-ю, отасининг даҳшатдан олайиб кетган кузларига кузи тушиб, бу қилиғидан ўзи ҳам кўркиб кетди. Онаси туриб олмаганда ханжарни ташлаб, қочиб қолган буларди. Ота-си хонасига кириб кетганда қадам босишга ҳам ҳоли қолмаган эди. Хонасига зўрға кириб, ўзини каравотига ташлади. Худди ўлик тана каби чўзилиб қолди. Яхши-ки, онаси кириб оҳ-воҳини бошламади, лимон чойни кўйди-ю, “иссик-иссик ич, кунглинг ёришади”, деб чиқиб кетди. Шохид чойга қараб ҳам кўймади. Бир-икки у ён-бу ёнига ағанагач, уйкуга энгилди. Уйку энггани билан у ҳаловат топмади. Икки ўликнинг икки жуфт олайган кузлари шифтдан тик қараб тургандай туюлаверди. Бир қанча муддат шу аҳволда ётгач, уйғонди. Қуш уйкуси қучоғида тугата олмаган аламлари ҳам уйғонди. Кузларини очиши билан шифтга қаради: таъкиб этган кузлар йук. Қаддини кутармокчи эди, бутун вужуди қакшай бошлади. Яна чўзилди. Лекин кузларини юммади. Яна ўликларни кўришни истамади. Бир неча дақиқа ҳаракатсиз ётгач, чуқур нафас олди-да, қаддини кескин кутариб, сапчиб турмокчи бўлди. Туришга турди-ю, вужудидаги оғриқдан кутулмади. Азобга чора топиш учун бу ердан тез чиқиб кетиши керак эди. Шу сабабли эшикни қия очиб, отасининг хонаси томон ўғринча қаради. Иззатнинг чиқиб кетганини билмаган эди. Ошхона томонда ҳам шарпа сезилмагач, уйдан ўғри мушукдек сирғалиб чиқиб, кўчага ошиқди. Чўнтагида бир олишлик қорадори бор эди. Тоғасиникига жунашни фикр қилди-ю, лекин бир ўзи боришга юраги дов бермади. Радикка берган ваъдасини эслаб, киракаш машинани тўхтатди. Манзилни айтиб, кира ҳақини келишгач, “йўл-йўлақай ошнамникига зув кираману зув чиқаман”, деб анҳор ёқалаб юришни илтимос қилди.

– Анҳор йўли ҳали очилмагандир, – деди ҳайдовчи.

– Нега очилмайди? Беркмиди? – деб ажабланди Шохид. Сўрашга сўради-ю, кўчанинг берк бўлиши са-

бабини англаб, чўчиб тушди. У машинанинг бу қадар тез топилишини кутмаган эди.

– Бир соат олдин ўтмоқчи бўлганимда берк эди. Анҳорга яна машина тушиб кетибди, – деди хайдовчи йўлдан кузини узмай. – Ошнангникига энди кечки пайт ўтарсан, ишинг зарур бўлса, пиёда борасан.

– Бошқа илож йўқ, – деди Шоҳид афсус оҳангида. Кейин хайдовчидан гап олиш мақсадида сўради: – Шўпири маст эканман?

– Ким билади? Милиса айтармиди? Бир палаткага йўлиққан-да. Кечгача миш-миш тарқаса, нима бўлганини билиб олармиз. Аслида ўша йўлнинг хосяти йўқ. Қадимда ўрислар бостириб келишганда шу жойдаги урушда куп одам шаҳид кетган экан. Анҳор ўликка тўлиб, сув тошган экан. Бунака жойлардан ўтаётганда эҳтиёт бўлиш керак. Одам покиза бўлиши шарт. Қабристонларнинг устидан ўтган йўллар ҳам нопокликни ёқтирмайди. Олдинлари одамлар бунака жойдан ўтишда оддан тушиб, етаклаб олишаркан. Ҳозир бунинг иложи йўқ, шунинг учун машинани секинлатиб, ашулани варанглатмай, учириб, дуо ўқиб ўтиш керак...

Ҳайдовчи шунга ўхшаш гапларни гапириб кетаверди, Шоҳид эса ўз хаёллари тузоғига баттар ўралиб бораверди.

Радикникига кириб келганида иккала ошна шолча ҳам, кўрпача ҳам тушалмаган ёғоч сўрида худди курк товукдай хурпайиб ўгирган эди. Утирган жойларида қўл бериб сўрашишгач, иккови икки ёнга сурилиб, Шоҳидга ўртадан жой бушатишди. Гарчи уни кутиб утирган бўлишса-да, дарров гапга тушиб кетишмади. Шоҳиднинг ахволи уларникидай аянчли бўлмаса-да, гапиришга хуши йўқ эди. Ошналарининг ўтиришига қараб “куёнюрақлар, булар бир балони бошлашади хали”, деб сўқиниб қўйди-да, Жавлоннинг биқинига тирсаги билан туртди.

– Кўчадаги машина акангникими?

Жавлон “ха”, деб бош ирғади.

– Сенга ишонмас эди-ку, нечук тантилик қилиб юборди. Ё олиб кочдингми?

– Қочганини туғри топдинг, – деб гапга қушилди Радик. – Лекин акасиданмас. Маржасининг акалари кидириб келишибди.

Шоҳид “ростми?” дегандай Жавлонга каради, у жавоб ўрнига яна бош ирғаб қўйди. Бундан жаҳли чиққан Шоҳид энди уни қаттиқроқ туртди:

– Гапирсанг-чи, латта?!

– Ҳа... Зурға кочиб колдим, – деди Жавлон минғирлаб.

– Нега кидиради?

– Билмадим... важоҳатлари ёмон, ўлдирворадиган.

– Шу минғир-минғиринг билан сен ўлдиришга ҳам арзимаёсан. Нимадан қўрқасан? Нега кочдинг? Севарага текканинг йўқ-ку?

– Унда... нимага мени кидиришади?

– Мендан сўраяпсанми? Калланг борми? Нега ўзларидан сўрамадинг? – Жавлон бу саволга жавобан елка қисиш билан чекланди. Шоҳид эса бу мавзуни давом эттиришни истамай, муддаога кўчди: – Акангдан пул олдингми?

Жавлон “сўрадим, бермади”, дегиси келмай, “ўлгурмадим”, деб қўйди.

– Ҳе, сўтак! Тиришиб колсанг, “ўлгурмадим” канака бўлишини биласан.

– Балки... машинани сотиб юбора колармиз. Бунда юрсам мени бирпасда топиб олишади.

– Шу эшак аравангни кимга сотасан? Кўчага чиқиб кидириб қур-чи, оладиган аҳмоқ топилармикин?

– Усталарга кўрсатиш керак, ярайдиган қисмларини бўлиб-бўлиб олади, – деди Радик гапга аралашиб.

– Ҳов аклли, ундан кура иккалангни духтирга кўрсатсам-чи, буйрак-муйраklarингни сотиб олса, анча пул бўлади.

– Бу ҳам яхши фикр, шахсан мен битта буйрагимни сотишим мумкин, – деди Радик уни ғазаб отидан

тушириш учун. – Битта буйрак билан яна юз йил яшаса булади.

– Сенинг буйрагингни ит ҳам емаса керак, – Шоҳид шундай деб пунғиллаб жимиб қолди.

Радик ошнасининг қуполлигини пичинг тигига илмочи булиб, оғиз жуфтлади-ю, тутаб турган оловга мой куйиб алангалатиб юбориши эҳтимоли мавжудлигини англаб, эътиборсиз оҳангда жавоб қайтарди:

– Жавлондан яхши таклиф чикди, Жиззахга жунаворсакмикин?

– Жиззахда нима бор экан? – деди Шоҳид энсаси котиб.

Радик “ғалвалар босди-босди бўлгунича уша ёкда жимгина ёта турамиз”, дейишга оғиз жуфтлади-ю, лекин тунги воқеадан Жавлоннинг хабари йўклигини эслаб, “Чул ҳавосида дам олишнинг ҳам гашти бор”, деб куйди. Шоҳид бу таклифни уйлаётгандай бирпас жим утиргач, “яхши фикр” деб куйди-да ўрнидан туриб, Жавлонни туртди:

– Тур, кетдик.

– Қаёкка? – деб ажабланди Жавлон.

– Пул топиши а. Бешқайрағочга бориб келамиз. Кетадиган булсаларинг курук чунтак билан жунайсанларми?

Жавлон иложсиз равишда унга эргашди. Уч-турт кадам босгач, орқасига ўгирилиб, “менинг ўрнимга балки сен борарсан?” деган илинжда қаради. Радик бу қарашнинг маъносини уқиб, “илож қанча, Шоҳнинг амрига қарши бориш мумкин эмас-ку” дегандай елка қисиб куйди.

Жавлоннинг титроқ қўллари билан улагич симни туташтира олмаётганидан жаҳли чикқан Шоҳид унинг бўйнига бир шапати туширди:

– Туш! Бор, Радикни чақир. Ўзинг шу уйда тухум босиб жим утир!

Бу амр Жавлонга ёккан бўлса ҳам, уйда ёлғиз қолгиси келмади. Радикнинг онаси келиб қолишидан,

эзмаланиб сурокни бошлашидан чучиди. Лекин шох мартабасидаги ошнаснинг буйруғига карши бора олмай, бушашган холда машинадан тушди. Радик хаялламади. Шоҳид хайдовчи урнига утириб, симларни туташтириб, моторни ут олдирган пайтда шошилиб чиқиб келди. Машинани анҳор томон хайдаганда Радик хавотирланиб суради:

– Шоҳ, нима килмоқчисан?

– Қараб утайлик, машинани топишган эмиш.

– Топишган булишса, ҳозир бориб нима киламиз?

– Бир караб куйиш керак. Балки бошқа машинадир.

– Қараш шартми? Борма у ёкка.

– Шунчалик қурқяпсанми? Топса, машинани топади. Сени топмайди-ку? Қани, гувоҳ борми ё бармоқ излари колганми? Артиб ташладинг-ку?!

– Қурқаётганим йук... Асли... сувга ташлаб бекор килдик. Майдалаб-майдалаб ахлатхоналарга ташлаб чиқишимиз керак эди.

– Нега майдаламадинг?

– Нега мен майдалашим керак?

– Чайналмай очик гапиравер, “сен улдирдинг, узинг майдалашинг керак”, демокчимисан? Оғайнижон, бунақа гапни каллангдан чиқариб ташла. Суриштирадиган булсанг, аслида жанжални сен бошладинг.

– Шоҳ, – деди Радик ялиниш оҳангида, – шу гаплар ҳозир керакми?

– Керакмас, – деди Шоҳид тунғиллаб, – гапни узинг кавлаштиряпсан.

Навбатдаги чорраҳада Шоҳид машинани уннга, Хадра томон бургач, Радик тинчланди. Бешкайрағочга боришгунча жим кетишди. Катта йулдан бурилиб, маҳалла кучаларидан бир оз юргач, икки қаватли уйдан сал нарида машинани тухгатди.

– Қаерга келдик? – деди Радик атрофга таажжуб билан аланглаб.

– Бир яхши одамнинг уйига. Менга пул атаб қўйган экан, кириб олиб чиқаман. Мотор ўчиб қолмасин, анқаймасдан утир.

– Нима қилмоқчисан? Латта ҳиди келадиган ишга ўхшаяпти-ку?

– Э ўпка, утир! Анқайма, дедим!

Шоҳид машинадан тушиб, атрофга аланглаб олдида, эшикка яқинлашиб итарди. Қайси ҳашаматли ўйнинг эшиги очик турадики, бу кулфланмаган бўлсин? Атрофга яна бир аланглаб олгач, кўнғироқ тугмасини босди. Ичкарида ўғлини ўйнағиб утирган ўй бекаси кўнғироқ овозини эшитиб, кафтдек экранда Шоҳидни кўрди-ю, жавоб беришни ҳам, индамай утираверишни ҳам билмай иккиланиб қолди. У кундошининг ўғлини узоқдан кўрган, лекин бирон марта юзма-юз учрашмаган, гаплашмаган эди. Шоҳиднинг кутилмаганда пайдо бўлиши аёлни аввалига ажаблантирди, кейин юрагида бир ҳадик ўйғониб, жавоб бермади. Кўнғироқ учинчи марта жаранглагач, тугмани босиб эшикни очди. Шоҳид бу ўйга биринчи марта келиши эди. Шунга қарамай, ўз ўйига кириб келадиган каби дадил қадамлар билан юрди. Угай онаси айвон остонасида кўринганда ҳам довираб қолмади, ўз онасига рўпара бўлгандай салом берди. Аёл “бирон зарур гапи бўлса, ҳовлида айтар-у, кетар”, деган ўйда остонада тўхтаган эди. Лекин Шоҳид ҳовлида тўхтамади. Ўйга қараб юраверди. Угай онасига яқинлашганда ҳам тўхтамади. Аёл чўчиб, тисарилди. Шоҳид айвонга, ундан катта хонага ўтгандан кейингина тўхтади. Хона ҳашаматига рашк билан қаради.

Унга эргашиб кирган жувон “Келинг, Шоҳиджон”, деди. Шоҳид бу лутф замирида меҳрибонлик эмас, “нега келдинг, сенга бу ерда нима бор?” деган савол яширинганини англаб, муддаога ўта қолди:

– Адамнинг хоналарида бир-иккита қоғоз қолиб кетибди, шунга юбордилар, – деди Шоҳид кулимсирашга уриниб.

– Қоғоз?.. Менга айтмадилар...

Юмшоқ гилам устида уйинчокларини уйнаб утирган гудак йиғламсираб онасига интилди. Шоҳид эмаклаётган угай укаси томон қадам қуйиб, уни шартта кутариб олди. Жувон каршилиқ курсатишга улгурмади.

– Укажоним катта булиб колибди-ку? Менга ухшаркан-а? Кўрманасиз кутарволдим, хафа булмайсиз. Яхшиси... кўрманани сиз бера қолинг.

– Қанақасига? – деб ажабланди жувон.

– Аввалига смартфонгизни бериб турасиз, кўркманг, ишим битганидан кейин ташлаб кетаман – у шундай деб бир қули билан болани бағрига босганича, иккинчи қули билан пастак стол устидаги смартфонни олиб, чўнтагига солди-да, аёлга таҳдидли овозда буюрди: – энди адамнинг сейфларини очиб беринг.

Бу таҳдиддан кўркиб кетган жувон орқасига тисарилди, кейин қулларини чўзиб, боласини юлиб олмокчи булди. Шоҳид ўзи четланиб, аёлнинг билагидан маҳкам ушлади.

– Яхшилиқча очинг!

– Очолмайман... – деди чорасиз аёл йиғламсираб.

– Калитни беринг, арзимаган нарса деб укажонимнинг жонини оғритманг.

Бола ётинқираб, йиғлай бошлади. Жувон “боламга бир нима қилди” деган хавотирда кўркиб кетиб, бир силтанди-да, билагини Шоҳиднинг чангалидан чиқариб олиб, уғлига интилди. Шоҳид ўзини четга олиб, уни итариб юборди. Жувон мункиб кетди-ю, лекин йиқилмади.

– Сейфнинг калити йўқ, янғичаси... кодини билмайман, – деди жонҳолатда. Кейин бу йигитдан осонликча қутула олмаслигини фаҳмлаб, мурасага ўтди: – Агар пул зарур булса, ўзимда озгина бор, бера қолай. Ётмаганига мана... – деб титроқ бармоғидаги узукни чиқариб Шоҳидга узатди. Шоҳид узукка қараб қуйди-ю, олмади:

– Мен талончи эмасман, мен узимга тегишли булган пулни олгани келганман, – деди овозини баландлатиб.

Жувон узугини яна такиб олгач, жавондаги сумкасини олиб очди-да, бир сиким пулни олиб Шоҳидга узатди. Шоҳид пулни олиб ғижимлаганича чунтагига солгач, яна сейфни очишни буюрди. Жувон тавалло қилиб, ялинаётганда хонада Иззатнинг қахрли овози янгради:

– Бу нима қилганинг, аблах?!

Бу овоз чорасизлик гулханида куяётган жувонни куткарди, куз олдидаги коронгулик таркаб, нажот куёши порлади. Шоҳид учун эса акси булди.

– Яқинлашманг! – деб йиғлаётган болани бағрига каттиқроқ босди. Унинг кўркиб кетганини титроқ овози ошкор қилиб қўйгани сабабли Иззат ҳовликмади. Фожиага урин йуклигини сездириб қўйиш учун ғоят босиқлик билан хотинидан сўради:

– Пул сўрадимиз? Бердингми? – хотини тасдиқ ишорасини қилгач, энди дук оҳангида буюрди: – Болани ол, нимага қараб турибсан?

Жувон эри амр этмаса ҳам, боласини ажатиб олишга интилай деб турган эди. У бир кадам босиши билан Шоҳид тисарилиб, бакирди:

– Йу-ук... ҳали ҳисоб-китоб тугамади. Бола керак булса, сейфни очинг!

Ғазабини босишга кучи ожизлик қила бошлаётган булса ҳам, Иззат сир бой бермасликка уринди.

– Яхши, очаман. Сен уғлимсан. Топганимда сенинг ризқинг бор. Янги машинанг билан тўйингга атаб қўйганимни бераман, нима қилсанг – қил. Фақат олдин болани бер.

– Олдин сейфни очинг!

– Савдолашма. Менда ғирром булмайти. Болани бер.

– Сейфни очинг!

Бола чинқира бошлагач, жувон “Оча қолинг, ада-си!” деб бакириб юборди. Шундан кейингина Иззат

шошилди. Девор ичига урнатилган темир жавоннинг ракамларини териб, эшигини ланг очди. Пуллар тахламини кўрган Шоҳиднинг кўзлари чакнаб кетди. Иззат буни сезиб, жавон олдига туриб, Шоҳиднинг йулини тўсди.

– Энди болани бер, – деди таҳдид оҳангида.

Шоҳид чинкириб йиғлаётган болани аёлга бергач, мурасага келишганига ишонч ҳосил қилиб, чунтагидаги смартфонни олиб, стол устига қўйди. Иззат ён томонга бир қадам қўйиб, сейф йулини очди. Иши осон битаётганидан довдираб қолган Шоҳид кўзичоққа ташланаётган оч бури ҳолида шошилди, эҳтиёт чорасини унутди, отасининг ҳийла ишлатиши мумкинлигини уйлаб кўрмади, оқибатда жағига гушган мушт зарбидан чалқанчасига йиқилди. Узини унглаб, ирғиб турмоқчи эди, боши айланиб, ҳатто қаддини кутара олмади. Ғазаб жилловини қўйиб юборган Иззат ерда ётган чорасиз йигит ўз пушти камари эканини унутиб, тепмоқчи бўлганида боласини бағрига босиб титраётган жувон “Адаси тегманг!” деб чинкириб юборди. Иззатга бу нола таъсир қилиб, тепмади, лекин гангиб ётган ўғлини қўлтиғидан олиб судраганича ҳовлига чиқди. Ўғлининг қаддини ростлашини кутиб турди. Шоҳид маст одам каби гандираклаб ўрнидан тургач, буйнига чанг солганича эшик томон итариб борди:

– Қорангни учир, падарлаънати! Сени оқ қилдим! – деб эшикни очди-да, уни кучага итариб чиқарди.

Ўғли остона ҳатлаб бир мункиди-ю, лекин йиқилмай, узини тутиб олди.

Темир эшик қарсиллаб ёпилди.

Бу ҳовлини кўчадан ажратиб турадиган темир эшик эмас, отани боладан ажратиб ташлаган темир тўсиқ эди. Туйғулар яқинлиги йўқ экан, ота-ўғил орасида меҳр нима қилсин? Ҳаттоки энг аблаҳ одамнинг қалбида ҳам зиғирча меҳрга жой бўлади. Ажаб-

ки, Иззатнинг калби нафрат билан лик тўла, уша зигирдеккина меҳрга ҳам жой йўқ эди. “Дунё магоҳларига беписандлик билан қара, барча кузни қувонтирувчи нарсаларни сароб, деб бил”, деган ҳикматни эшитганида ва унга амал қилганида эди, фарзандининг тақдирига бу қадар бефарқ бўлмас эди. У дунё матоҳларига эмас, ўз фарзандининг қисматига бефарқ бўлиш оқибатида эришажак жазоси не эканини ҳозир уйламасди.

Темир эшик қачонлардир чириб тушар, янгисига алмаштирилар, бироқ отани боладан ажратувчи тўсик Қиёматга қадар чиримайди. Ҳозир Иззат ғазаб билан тишларини ғижирлатиб “Оқ қилдим!” деди. Гуё бу билан бир ташвишни ўзидан нари қилгандай бўлди. “Оқ қилиш”нинг маъноси нима эканини билмайдиган одамнинг бундай ҳукм чиқаришининг ўзи ажабланарли эди. Иззат жуда кўп туқин дастурхон атрофида утирган, маишат қилган, лекин аҳли илм суҳбатидан деярли баҳраманд бўлмаган эди. Бир неча бор шундай даврада утиришга ҳам тўғри келган, лекин суҳбат бошланганда юраги сиқилиб, баҳона сабаб билан чиқиб кетган эди. Шайтон алайҳилаъна тош қалбида бундай суҳбатларга жой қолдирмагандан кейин у бечора нима қилсин?! Агар қалби юмшаб, аҳли илм суҳбатидан баҳраманд бўла олганида эди, оқ қилишнинг моҳиятини сал бўлса-да тушуна оларди. Араб лисонидаги “аъқ(қа)” сўзидан келиб чиққан сўзнинг дастлабки маъноси “покланиш” экани, яна бир маъноси эса “ажратиш” эканини, “оқ қилмоқлик гуноҳкор бандани ўзидан ажратиб, покланишдир”, деган маънони тушуниш учун одамдан фавқулудда зеҳн талаб этилмайди. Ҳозир ўғлини оқ қилган одам “Мен сенинг гуноҳларингга шерик эмасман, масъул ҳам эмасман”, демоқчи бўлганини ўзи ҳам фаҳм этмасди. Айни дамда ақли тиниклашиб бунга тушунса-ю, виждони ҳам уйғониб, “Хўп, ўғлингга оқ қилдинг, ўзингчи, ота-онанг тирик бўлишганда қилмишларинг учун

сени ок килишмасмиди? Киёматда ўзингга самум на-
сиб этиши камлик килиб, бу дунёдаги ёмонликларинг
учун ота-онангнинг ҳам дузахга ҳукм бўлишларидан
кўркмайсанми?!” деб ҳайқирса, нима деб жавоб қила
оларди? “Пичокни олдин ўзингга ур, оғримаса биров-
га ур”, деганлар. Алҳол, Иззат пичокни олдин ўғлига
санчиб қўя қолди.

Ота-онанинг фарзанд тақдирига масъуллиги ҳеч
қачон озаймайди. Солиҳ фарзанд ота-онага раҳмат,
яъни савоб келтиргани каби, ёмонликни касб қилган
фарзанд, оқ бўлган тақдирда ҳам, ҳар бир гуноҳ иши
билан ота-онасига лаънат келтираверади. Шу сабаб
ота-она аъмол дафтарига гуноҳлар ёзилаверар, оқибат
Киёматда дузахий бўлар, валлоҳи аълам? Агар ўғли
ёки қизини оқ қилган ота-она гуноҳдан осонгина
кутула олсами, фарзанд тарбиясининг савобларидан
олажак ажрлари юқори қилиб қўйилмас эди.

Нафс роҳатини истаган, Худодан эмас, тўплаётган
бойликларидан ажраб қолишдан кўркиб яшаган Из-
зат бу кунларга етиб, ўғлининг нафратини топди.
Агар кўркув билан нафрат никоҳланса, улардан нима
туғилади?

Илон қаерда хазина бўлса, ўша ерни макон қилиб
олади. Лекин ундан баҳра олиш мумкин эмас. Заҳар
машаққатини тотиш мумкин. Нафс худди кўнгил ха-
зинаси устидаги илонга ўхшайди. Бутун ҳаётини ўз
нафсига бўйсундирганлар купчилик ичида ёлғиз яша-
ганлардек бахтиқародирлар.

Бу тушунчалардан узоқ бўлган одам ҳозир қар-
силлаб ёпилган темир эшик олдида туриб қолиб,
бошқа нарсаларни ўйларди. У аввалига шубҳаланиб
юрган эди, кўзлари кизарган ўғлини бу уйда гўдакни
бағрига босиб чинқиртираётган ҳолда кўрди-ю, унинг
гиёҳвандлигига тўла ишонч ҳосил қилди. Яхши ҳамки,
ўғли хумор тутиб, талвасага тушган ҳолда келмабди.
Агар эртами ё индинми пул тополмай гажак бўлиб
қолса, кўзига қон тўлади-ю, “отам мени оқ қилувди-я”

деб утирмай яна судралиб келса... унда Худо уради! Уни шу ваҳима ураб олиб, оиласининг химояси хусусида ташвиш чека бошлади. Айрим танишлари уйларининг дарвозаси ёнига коровулхоналар куриб, курикчилар ёллашаётган пайтда у ҳам шундай қила колса-чи? Шу фикр унга нажот қалъаси булиб туюлиб, боласининг йиғиси эшитилиб турган уйи томон юрди.

ЁЛҒИЗЛИК ҚАЕРДА БОР?

Қарсиллаб ёпилган эшикка ҳолсиз суяниб турган дустига кузи тушиши ҳамон Радик ёрдамга шошилди. Қулини елкасига олиб суямоқчи эди, Шохид “керакмас”, деган маънода уни нари суриб, машина томон юрди-да:

– Аммамнинг бузоғига ўхшаб лаллайиб утирибсанми? – деб минғирлади.

– Жим ўтир, дединг, ўтирибман, нима қилишим керак эди?

– Адамни курмадингми?

– Уйга кирган адангмиди? Ухшатдим-у... Бу уй адангникими? Айтиб қўйсанг улармидинг?

– Булар иш бўлди, – Шохид шундай деб каппайган чунтагини пайпаслаб қўйди. – Бундан бу ёғига араваларингни ўзларинг тортларинг. Менга ўликларингни ортиб олмаларинг.

– Минг марта айтдинг шу гапингни. Миннат қилавермасанг ҳам тушуниб турибман. Ўзинг тантибойваччалик қилардинг, ўлигимизни сенга ташлаб олганимиз йўқ.

Бу ҳақ гап Шохидга ёкмай сўкиниб қўйди-да, машинага ўтирди. Шу кайфиятда гап-сўзсиз уйга қайтишди.

Учаласининг ҳам вужуди қакшай бошлаган эди. Учаласининг чунтагида бир халтачадан афюн бор бўлса-да, бу ерда очиб, игнага олишга чўчиб тури-

шарди. Уйлаб, чора кидиришга эса фурсат йук, безгак азоби тирноклари, баданларига тобора қатгикрок бо-таётган эди.

– Шприц борми? – деди Шохид, чунтагидан халтачани олиб.

– Бор-у... – деди Радик иккиланиб. Шохид унга украйиб қараб, ушқирди:

– Нега яна латта чайнаяпсан?

– Ойим келиб қолсалар-чи?

– Келмайди, – деди Шохид ишонч билан, кейин дадил оҳангда қушимча килди: – Келса нима, оёғимиздан осадими?

Радик эм игнасини журъатсизлик билан узатгач, айбини бўйнига олган жиноятчи каби бошини эгганича ўтириб қолди. Шохид дўстларининг синик аҳволидан ғашланиб, ичида сўкиниб қўйди.

– Кечгача дам оламиз. Кейин иккаланг Жиззахларингга жуналаринг, – шундай деб чунтагидаги ғижим пулларни олиб, стол устига ташлади. – Одамбашара бўлгунларингча ўша ёқда юрларинг.

– Узинг-чи? – деди Радик бошини кўтармай.

– Мен билан ишинг бўлмасин, юришларингни қара, иштонига бажариб қўйган шалтоқ болага ўхшайсанлар. Бир-икки кунлик ишим бор. Ишларим ўхшаб қолса, менам бораман, Жиззахларингга.

Шохид шундай деб ошхонага ўтиб, темир қошиқни олди-да, афюнни игнага олиш учун тайёрлай бошлади. Учови бир неча дақиқалик роҳатда ҳаётнинг мазмунини ўзларича излашди...

У айтгандай бўлди, шомга қадар дам олишди. Тиниқиб уйғонишганда утган воқеаларни тушда қургандай бўлишди. Азоблар ҳуружи чекинган, руҳлари ҳам енгил эди. Бир неча дақиқа шундай бўлди. Кейин яна аввалги ҳолларига қайта бошладилар. Шохид хайрлашиб чиқиб кетгач, икки дўст тайин қарорга келолмай, бир-бирига мултиллаб қараганича бир оз ўтирди.

Икки бечоранинг аҳволи бу ондаги осмон бекарорлигига мос эди, пешинда пайдо бўлган қора булут парчалари мағрибга бош қўяётган қуёш билан само хукмронлигини талашади. Булут қуёшнинг ҳадемай ботиб кетишига қаноат қилмай, юзига чанг солади. Бу урушда енгишига онда-сонда бош кутараётган шамол халакит беради. Шамол тинганидан фойдаланган қора булут парчалари бирлашиб, ажиб бир қушқ кўринишини олдилар. Бироқ бу бирлашув узоқ давом этмади. Булут парчалари орасида фитна бор эди. Фитна яшин кўринишини олди-ю, қушқни парчалаб ташлади.

Момақалди роқнинг бўғик гулдираши йигитларнинг юракларида зилзила ясади. Одамни фалокатдан кўра кўпроқ қийнайдиган, беҳаловат қиладиган нарса мавҳумлик, ўн-йигирма кун у ёқда турсин, бир неча нафасдан кейин нима бўлишини билмасликдир. Фалокатга йўлиққан одам вазиятнинг қандайлигини билгач, қийинчиликларни енгиш учун чора излайди, ўзида куч тўплайди. Мавҳумлик зулматида қолганлар энди нима қилсин?

Чорасиз ўтиришга токат қила олмаган Радик чуқур хўрсинди:

– Шох номардлик қилди, – деди хасрат оҳангида. Кечадан бери унинг қалбида кулфат ёмғири тўпланиб, тошиш даражасига етган, энди атофидагиларга сочишдан ўзга чораси қолмаган эди. – Ўғил болалик бунақа бўлмайди. Бу ишлар тинчиб кетса, мен у билан ошначиликни узаман.

Боғдаги гуллар саҳар вақтида ниҳоятда ажойиб тароват касб этади. Лекин кечга яқин ёш болалар узиб, пайҳон қилса-чи? Утган кунларидаги ҳузурли ҳаёти Радикка бахт гули бўлиб туюлган эди. Ҳозир Шохид ўша гулни аёвсиз равишда узиб олиб, топтаб кетгандай бўлди. Унинг алами Жавлонга бегона эди, шу боис, дўстининг ёнини олди:

– Унақа дема, Шох ҳақиқий дўст.

– Сенга дўст бўлса, дўстдир. Лекин менга бунака дўстнинг кераги йўқ. Камерани олиб бериб олифта-гарчилик қилдими? Мен унга қулдай эгилдимми? Кейин-чи? Мени тепди-я! “Ўликларингни менга ортиб олмаларинг”, дейди. Ким ортди улигини? Менми ё сенми? Пиво ичишга ҳам ўзи ўргатди. Арокка ўтамиз, деди, ўтдик. Қуруғидан торгамиз, деди, тортдик. Биз ялиндикми унга? Ўзи ялинди. Унга шерик керак экан. Энди башарамизга тупурди-ю кетди.

– Унақа дема... пулга кийналиб қолди. Пули бориди, миннат қилмаган...

Жавлоннинг даллоллик қилиши Радикка ёкмай, афтини буриштирди. Алҳол унинг ўзи ўлишга қарор қилган кишининг жангга киришдаги мардона ҳолатида бўлгани сабабли бўш келмади:

– Сен бунақаларни билмайсан. Чўнтаги пулга тўла дўст истаган пайтда ҳоинлик қилади.

Радик икки ўликни машинага ортиш пайтидаги руҳ азобини, машинани анҳорга буриб юборганларини, гарданларига котилликнинг лаънат тамғаси тушганини ҳам айтмоқчи бўлди-ю, мавриди эмаслигини фаҳмлаб, тийилди. Паришонлик тўрига чирмалган Жавлон эса умидсиз ғазаб ичида доводиращан дўстига “Ақлдан озяпсанми?” дегандек маъноли қаради.

Кўча эшиги тарақлагандай бўлиб, иккаласи ҳам чўчиб тушди.

– Ойим келдилар, – Радик хавотир билан ўрnidан турди.

Унинг хавотири бекор эди, ховлида онаси кўринмади. Шундай бўлса-да, иккаласи шошиб қолишди. Радик бир сидра кийим-бошини олиб, сумкасига солгач, уйдан чиқишди. Радик кўча эшикни қулфлашни ҳам унутиб, машинага ўтирди. Шаҳардан чиккунларича иккови ҳам калтироқдан қутула олмади. Катта йўлга чиқишгач, сал тинчланишди. Лекин қоронғулик бағридаги катта йўл худди аждаҳонинг тубсиз оғзига ўхшаб кўриниб кўркувларини оширди.

Муқобилда келаётган, кувиб утаётган машиналарнинг қоронғуликни тилиб-тилиб олаётган чироклари кўнгил зулматини ёришга ожизлик қиларди. Чиноз йўлидан ўгишаётганда Жавлон уртоғига қараб:

– Туғрига юраверайми? – деб сўради.

– Мен қаёқдан биламан, бир-икки марта Жиззахга борибманми? – деди Радик қўпол оҳангда.

– Мен ҳам бормаганман, – деди Жавлон афсус билан.

– Вей, калла! Қаёқка боришимизни биласанми узинг?

– Биламан, Жиззахга.

– Жиззахга? Шунинг ўзими? Жиззах сенинг маҳаллангдай жойми?

– Жиззахнинг Арнасой деган жойига. Қозоғистон яқин экан, бир бало бўлса, қочиб қолиш ҳам мумкин.

– Шу аҳволда қаёқка қочасан, аҳмоқ, менга анқайма, йўлга қара! Холангникини топ аввал.

– Жим кетмай жавраб тур, кўзим тортиб кетяпти.

– Жиннига ўхшаб валдираб кетайми?

– Валдирама, яхши гаплардан гапир. Утганларни эслайверсак, баттар ёмон бўлаверамиз.

– Сенга яхши гапни қайдан топаман? – Радик шундай деб бошини суянчиққа ташлаб, кўзларини юмди. Кейин “бу довдир ухлаб қолиб бир палакатни бошламасин”, деган фикр хаёлига урилиб, қаддини ростлади.

– Бўпти, ёдлаган шеърларимни айтиб кетавераман. Сенинг хотиранг яхши, ёққанларини ёдлаб олаверасан. Севги ҳақидагиларини айтаман, ёдлаб олсанг, кайтганимиздан кейин Севарангнинг қулоғига шивирлаб, ҳис-туйғуларини жуштириб юборасан.

Севаранинг номи тилга олинishi билан Жавлон чўчиб, уртоғига қараб олди. “Севарани орага қўшма”, деб жеркиб бермоқчи эди, Радик шеърини бошлаб қолди:

*Агар сендан тонар бўлсам, насибам оҳу зор улсин,
Баҳорим қишга айлансун, чечаксиз бир диёр улсин.
Чаманзорим, боғу боғчам тўкилсин бори хор улсин.
Мозорим ўт олиб ёнсун, бу ишқим ошкор улсин.*

Жавлон кунглига хотиржамлик истаб эди, бу маъ-
юс сатрларни эшитиши билан эти жимирлаб кетди.

– Бошка маънилироқ шеъринг йўқмиди? – деди
уни тўхтатиш мақсадида. Кузларини юмиб олган Ра-
дик унинг эътирозига парво қилмай давом этди:

*Кўй эй булбул, тин эй довул, ки хоҳиш истироҳатдур,
Бу юртларда илинжим йўқ, юпанчим бир саёҳатдур.
Улим, эй воҳ, бу неъматдур, бу бир шонли саодатдур.
Агар бевақт улар бўлсам, рақибим бахтиёр булсин.*

Кейинги тўртлик Жавлоннинг руҳини баттар эзди.
Ҳатто машинани тўхтатиб, боши оккан томонга қараб
қочиб кетгиси келди. Кечаги воқеадан бери ёлғиз-
ликдан қурқатёган эди. Энди кунгли танҳоликни истаб
қолди. Одам қадами етмайдиган тоғу тошларга чиқиб
кетгиси, ула-ўлгунча уша ерларда ёлғиз яшагиси кел-
ди. Ёлғизлик унга шу топда энг олий неъмат бўлиб ту-
юлди. Унинг руҳидаги пуртанадан беҳабар Радик эса
шеърга маҳлиё бўлиб давом этди:

*Фалакдин интиқом истаб, жушар руҳимда буронлар.
На виждонни, на инсофни билар, ё Раб, бу инсонлар.
Ёз, эй Вургун, яна жушсин бу кун оламда тўфонлар.
Йиқилсин меҳвари олам бу тубдин тору мор улсин.*

Радик бу шеърни институтга кирар чоғида имтиҳон
топширишда ёдлаган, узига ёқиб колгани учун тур-
ли давраларда тез-тез ўқиб берарди. Айниқса, давра-
да қизлар бўлса, улардан мақтов ва олқишлар олиш
мақсадида “бу шеърни ўзим ёзганман” деган маъно-
да охирини “Ёз, эй Вургун”, эмас, “Ёз эй Равшан”,
деб ўзгартириб ўқирди. Ҳозир қизлар йўқ, кунгил
мақтовга ҳам муҳтож эмас. Шу боис озар шоирининг
уз исми билан ўқиди. Шеър унинг узини ҳам эзди.

Жавлон айтгандай, бошка шеър укиса буларкан, севги хакидаги “кошу кўзингдан айлансун аканг”, деган шеърларнинг купини ёд биларди. Эзгин руҳни жонлантириш учун шулардан бирини укимокчи булди. Ажабки, биронтаси ёдига тушмади. Аксинча, ҳозирги шеър мисралари миясида чарх ураверди. Бир оз бу холатга асир бўлиб боргач, овоз чикарди:

*Улим, эи воҳ, бу неъматдур, бу бир шонли саодатдур,
Агар бевақт улар бўлсам, рақибим бахтиёр бўлсин.*

Шундан сўнг шеърхонлиги ҳам ниҳоясига етди. Жавлон “гапириб кет”, девди, гапиргиси ҳам келмади. Йулнинг икки томони поёнсиз дала. Машина чироклари тун чодирига бурканган дала коронғулигини тилимлай олмайди. Радик маъносиз нигоҳини шу коронғуликка тикиб олди. Жуда узоқда битта чирок милтиллаб кўринди. “Кимнингдир уйи, – деб уйлади Радик. – Дунёнинг ташвишларидан четда мазза қилиб яшайпти. Дунёдаги энг бахтли одам балки ушадир...” Радикка шундай туюлди. Алғов-далғовлардан четда яшаётган уша одамнинг ҳам узига яраша ташвишлари мавжудлигини уйлаб кўрмади. Чунки у ҳам дўсти каби ёлғизликни кўмсаётган эди. Кечаги фалокат кайғулари, изтиробларини тўккани паноҳ изларди. Излаб-излаб бу паноҳни ёлғизлик кучоғидан топадигандай эди.

Иккови ташвишли шаҳар шовкинларидан кочиб, ёлғизлик сари интлаётган эдилар.

Лекин...

Ёлғизлик қаерда бор?

Осудалик борми, бу дунёда?

Бу ҳақда уйламас эдилар. Улар кеча бош кутарган кўрқув таъқибидан кутулишнигина истардилар. Уларнинг назарида нажот ёлғизликда эди.

Қани уша нажот бергувчи ёлғизлик? Муқобилларида нажот ўрнига даҳшатли жарлик совуқ хумрайиб турибдими?

Улар ер юзида бундайин жой топа олишмайдими? Армонларини каро ер тубига олиб кетишадими?..

Йулдаги машиналар қатнови сийраклашиб, қоронғулик бағрида юравериш Жавлонни баттар голик-тирди. Бу ҳам камлик қилгандай туман бағрига кириб, йул четидаги белгилар ҳам кўринмай қолди. Жиззах сари боряптими ё бошқа томонга бурилиб кетдими, аниқ билмади. Ажал жарлиги устини коплаган туман тобора қуюклаша бораверди. Тамоман қоронғулик бағрида қолишганда, йулнинг кескин бурилишидан огоҳлантирувчи белгига ахамият бермай ўтди. Ўтди-ю, машина бошқаруви ўзига бўйсунмаётганини сезиб, кўркиб кетди. Кузлари ўлим даҳшатида катта-катта очилди. Машина бир-икки каттик силкинди-ю, кейин ағдарилди. Радик нима воқеа бўлганини сезмай ҳам қолди... Ёнидаги эшикни кимдир силтаб узиб ташлагандай бўлди, ўзини эса қандайдир куч ташқарига итқитди.

Тонгнинг салқин шабадаси икковини ҳушига келтирди. Радик кузларини очиб, сурмаранг осмонга қараб ўтди. Нима воқеа юз берганини англаб, қўлоғини қимирлатиб кўрди-да “Тирик эканман”, деб қўйди. Боши оғриётган эди, кафти билан аста силади. Ёрилган жойдан оккан қон тухтабди. У аста қаддини кўтариб, атрофга аланглади. Унг қадам наридаги пачоқланган машинага кузи тушиб, “Жавлон”, деб чақирди. Жавоб бўлмагач, “Жавлон, тирикмисан?” деб қайтарди. У томондан шарпа ҳам сезилмагач, ўрнидан турди, бироқ мувозанатини сақлай олмай, мункиб тушди. Бош айланиши сал босилишини кутиб, кейин машина сари эмаклади. Жавлоннинг ҳам боши ёрилган, қийшайиб кетган машина рулига ёпишиб олганича қимир этмай ўтирарди. Радик уни елкасидан қучиб, рулдан ажратиб олмоқчи бўлди. Ана шунда Жавлон инграб, товуш берди.

– Ҳайрият, тирик экансан, – деб уни пастга қараб тортди. Ҳушига келгани билан Жавлоннинг қимир-

лашга ҳоли йўқ эди. Радик бир амаллаб уни тушириб, ерга чалқанча ётқизди. Атрофга аланглаб сув кидирди. Турт кадамча нарида, зовурнинг тубида оқаётган сувни кўриб, уша томон шошилди. Юзини ювди. Кейин ҳовучига сув олиб ичди. “Сув тозами, тоза эмасми?” деган уй хаёлига келмади. Ҳовучига сув олиб, дустни томон юрди. Боргунча сувнинг ярми тўкилди, қолганини дустининг юзига сепди. Муздек сув таъсирида Жавлоннинг кўзлари ярқ этиб очилди. Радик шу тарзда бир неча марта сув келтириб сепди. Жавлон кимирлай бошлагач, қўлтиғига кириб, уни сув томон судради. Жавлон кўкрагини зах кирғоққа бериб, юзини ювди, ютоқиб-ютоқиб ичди. Бир оз шу ерда ҳордик чиқаришгач, судрала-судрала тепага интилишди. Тик юришга икковининг ҳам ҳоли йўқ эди. Бир оз судралишгач, Жавлон сулайиб ёғиб олди. Кўзлари юмилди. Радик буни кўриб, “улиб қолди!” деган ҳадикда уни елкасидан кучоклади.

– Жавлон! Жавлон! – деди йиғламсираб.

Жавлон инграб, кўзларини очди.

– Жавлон ётма, озгина бўлса ҳам судрал.

– Жоним чиқиб кетганга ўхшайди. Тамом. Энди бизга нажот йўқ.

– Ундай дема. Нажот бор. Катта йўлга чиқиб олсак, бизни қутқариб олишади.

Радик бор кучини тўплаб, дўстига ёрдам бермокчи бўлди. Улар кийнала-кийнала тепага қараб судралдилар. Катта йўл томонда қўйларнинг маърагани, кейин эса чўпоннинг суқинган овози эшитилди...

“ШОШИЙ-ШОШИЙ КЕЛГАН ЁРУҒ ДУНЁЙИМИЗ ШУ”

Хориждаги харидорларнинг кистовга олишларидан безган Земфира Зангиотадаги хос уйга қараб кетди. Хорижга жунатиладиган қизларни тўплаб, уларни “янги ҳаётга” тайёрлайдиган ҳашаматли уйга етиб келганда атрофни шом қоронғулиги босган эди. Ичкари кириб, уй бекаси билан саломлашгач, харидорлар-

нинг норозилигини баён қилиб, буларни ландовурлик-да айблади.

– Бизга даъво қилмасангиз ҳам бўлади, – деди уй бекаси Земфиранинг зардали гапларидан ранжиб. – Келишувимизга мувофиқ яна уч кун вақтимиз бор.

– Вақтимиз бор, демасдан, эрта-индин жунатсак булмайдими? Пул бир кунга кечикса, сиз учун қиёмат бошланиб кетади-ку?

– Менинг адам ҳарбий булганлар. Ҳар бир ишни вақтида қилишни урганганман. Қизлар асосан тайёр. Янги бир қиз бор, шунинг хужжатларини кутяпман. Эртага тайёр булса, эртага жунатаман ҳаммасини.

Уй бекасининг хотиржам оҳанги Земфирага ёқди. Аслида унинг жанжаллашиш истаги йўқ эди. Дағдағадан мақсад, бу оламдаги мартабаси уй бекасидан баландроқ эканини яна билдириб қўйиш эди. Уй бекасининг тушунтиришидан кейин масала асосан ҳал булгани билан, у баланд мартаба отидан тез тушишни истамай, қизларнинг суратларини кўрсатишни талаб қилди.

– Кўрсатувдим-ку? – деди уй бекаси ажабланиб.

– Янгилари бор, деяпсиз-ку?

Уй бекаси истамайгина ўрнидан туриб қўшни хона томон юрди. Бир оздан кейин хатжилд кутариб чиқиб, уни Земфирага узатди. Земфира хорижга юбориладиган қизларнинг ўзларини ҳам кўрган булса-да, ҳозир қошларини чимирган ҳолда, худди бир айб топмоқчидай, суратларга синчиклаб тикилди. Севаранинг сурати чикқанда диққат билан тикила туриб, “бу ким?” деб сўради.

– Айтган қизим шу, – деди уй бекаси.

– Қаёқдан пайдо бўлди?

– Фарход деганимиз бор, уша топиб келди.

– Фарходми? Яна наркоманларни рўпара қиляптими? Бунақалари керак эмас, деганман-ку?!

– Йўқ, буниси топ-тоза. Онаси ўпмаган қиз. Нархи ҳам бошқача бўлади.

Уй бекаси Севаранинг келиб қолиш тарихини киска тарзда баён қилар экан, унинг лақмалигини айта туриб кулди.

Земфира унинг гапларини эътиборсиз тинглади. Севаранинг лақмалигидан кулмади, аксинча ғазабланди. Суратларни стол устига ташлаб, уйга толди. Уй бекаси ундаги узгаришни сезса-да, “нима бўлди, бу кизни танийсизми?” деб сўрамади.

– Четга жунашини ҳали айтганларинг йўқми? – деб сўради Земфира.

– Ақлимизни ебмизми? У дори таъсирида фикрлаш қобилиятдан узилган, севгилисининг тузалаётганига ишониб ўтирибди.

Уй бекаси “Кока-кола”га қўшилган дорининг мия фаолиятига таъсири ҳақида гапира туриб “бу ёғи хотиржамлик”, дегани билан Земфира тинчимади. Унинг хавотири ҳозир бошқа эди. У бир оз ҳаракатсиз ўтиргач, аниқ қарорга келиб, смартфон рақамини терди. Гушакдан Нозиманинг овози эшитилгач, “қалайсан?” деб сўрашди.

– Яхшиман, одобли қиз бўлиб ўтирибман – деб кулди Нозима.

– Ярим соатда “Юрмала”да бўл, зарур гап бор.

Земфира шундай деб смартфонни узди. Нозима эътироз билдиришга ҳам улгурмади. Земфира Севаранинг суратини олиб сумкасига солди-да, уй бекасига қараб, “бунга эҳтиёт бўлиш керак, бир балони бошлаши мумкин”, деб ўрнидан турди. “Юрмала” деб номланган ресторанга келганда Нозима думалок устун ортидаги икки кишига мўлжалланган хосхонада сигарет тутатиб ўтирарди. Земфира одатига хилоф қилди – бетни бетга қўйиб сўрашмай, курук оҳангда “салом” дегач, бўш стулга ўтирди. Нозима дугонасининг бу қилиғидан ажабланиб, “Ҳа, нега тутаяпсан, ўйнашингни олиб қўйибмани?” деб киноя қилди. Земфира жавоб бермади, унга савол назари билан тикилганича сумкасидаги суратни олиб, стол устига ташла-

ди. Суратни қўлига олган Нозиманинг бирдан ранги узгарди. “Қаердан олдинг?” деб сўрашнинг хожати йук эди.

– Дугонанг аҳмоқмиди ё жиннимиди? – деди Земфира. – Эрта-индин жунайди.

– Йук-йук, булиши мумкин эмас, – деди Нозима, унга нажот кўзи билан қараб.

– Шунақа дейишингни билувдим, – деди Земфира. Кейин Севаранинг нодонлик билан турга илингани тарихини айтиб берди.

– Ҳозир бориб, олиб кетаман, – деди Нозима ўрнидан туриб.

– Ҳовликма, – деди Земфира зарда билан. – Дугонанг ўзича бормаган, уни сотиб олишган, анча харажат ҳам қилишган.

– Тулайман, тийин-тийинигача тулайман.

– Тулайсан... тулайсан... каёкка ҳам борардинг. Жонажон дугонангнинг изи четда кўриниб қолса, биринчи галда сенинг терингни шилишади. Гап туланадиган пулда эмас, у ердан чиқиб оғзидан гуллаб қўйса-чи?

Мия фаолиятини сустлаштирувчи дорилар таъсиридаги кизнинг сирни фoш қилиши эҳтимолдан узoқ бўлганига ишонса ҳам, бу тусмoлни айтди. Нозимада ҳам бу хавотир бор эди, шу сабабли “oғзидан гулламайди, бунга ўзим кафилман”, деб дадил қасам ичди. Земфира ҳозир масалани чуқурлаштириб, Нозиманинг ҳамёнини шилиб олиш қасдида эмасди. Фарходга қанча берилган бўлса, шу миқдордаги пул туланса кифоя қиларди. Нозимани ҳозир руҳан эзишдан мақсади бошқа, қачондир вақти келганда, “сенга мен шундай яхшилик қилган эдим, энди қайтар”, дея олишга замин ҳозирлаб қўяётганди.

– Бўпти... эрталабгача уйда бўлади. Гаплашиб қўй, бошқа жиннилик қилмасин.

Земфира шундай деб ўрнидан турди.

– Ўзим бориб олиб кела қолайми? – деди Нозима унга эргашиб.

– Жинни булма, – деди Земфира уни жеркиб, – уйи каердалигини айтсанг етарли. Бунақа иш билан шуғулланадиган одамлар бор.

Земфира кучага чикқач, у томон угирилиб, паст овозда буюрди:

– Зангиота томонда қорангни ҳам кўрсатма.

Севаранинг тақдирига бефарқ қарамагани унинг олийжаноблиги ёки меҳрибонлигидан эмасди. Бунақаларнинг нечтаси, куз эмас, қон ёшларини тўққанида ҳам парво қилмай, хорижга жунагиб, узининг маишати килиб юраверганди. Уни бугунги ҳаракатга икки нарса мажбур этди: биринчиси – Севара уни танийди. Бунақа ўжар қизлар хорижга боргач, икки кун йиғлаб, тақдирга тан бера қолмайди. Юз марта кочиб, юз марта қўлга тушса ҳам, аҳдидан қайтмайди. Юз биринчи марта албатта ниятига етади. Қочиб чиқиб, хорижнинг нотаниш кучаларида сарсон кезмайди. Бунақа тоифалар ўз ҳақ-хуқуқини яхши билишади. Элчихонани топишади-ю, бу ёқдагиларнинг шурини қуритишади. Иккинчиси шуки, бу қиз элчихонага етгунига қадар, уруғ-аймоқлари бу ерда жим утирмас, биринчи галда Нозимадан шубҳаланиб, унинг изига тушишади. Нозиманинг думини босишдими – тамом, Зангиотадаги уйга бир қадам... Земфира эҳтиёт чораларини бир-бир мантиқ тарозисига қўйгач, қимматбаҳо қиз эвазига топадиган фойдасидан воз кечишга аҳд қилган эди. Нозима эса буларни ўйлаб ҳам кўрмай, дугонасининг меҳрибонлиги ва одамгарчилигидан мамнун бўлди.

* * *

Ҳасан ва Ҳусан Жавлоннинг оғайнилари ёрдамида унинг изига тушиши мумкин, деган тўхтамга келиб, Қодирни яна сиқувга олишди. Бу саволга жавоб бериш Қодир учун қийин эмасди. Биринчи галда Радик билан Шоҳиднинг номи тилига келди. Эгизаклар маслаҳатлашиб, Шоҳиднинг уйи томон йўл олишди. Ҳусан дарвоза қўнғироғини чалиб, “Шоҳиджон

уйда йўғиди” деган жавобни эшитгач, кутишга қарор қилишди. Қодир оёғи оғриётганини айтиб ялинса ҳам, уни қўйиб юборишмади. Шоҳид хуфтондан ўтганда пайдо бўлди. Киракаш машинадан тушиши билан Қодир “ана у!” деб юборди. Ака-укалар машинадан отилиб тушиб, йигитни дарвозага етган жойида ушлаб олишди. Шоҳид кутилмаган ҳужумдан гангиб, “миллисанинг қулига тушдим”, деб уйлаб кўрқиб кетди. Ҳасан унинг қулини қайирди, Ҳусан эса томоғига чанг солиб, дарвозага тиради-да:

– Ошнанг қани? – деб сўради.

– Қайси ошнам? – деб довдиради Шоҳид. У “булар милиса бўлишса, Радикни сўрашяпти”, деб баттар кўрқди.

– Жавлон қани? – деб пишқирди Ҳасан.

Жавлон сўралгач, Шоҳид буларнинг кимлигини англади-ю, милиция кўркувидан кутулди. Паст келишни истамай:

– Жавлонга мен қоровулманми? – деб тўнғиллади.

– Ҳа, қоровулсан, ҳозир унинг қаердалигини айтсан. Айтмасанг, шу ерда ўласан!

Ҳусан шундай деб бўғди, Ҳасан эса қулини батаррок қайирди. Шоҳид бойваччалик мартабасида унча-бунча одамни менсимай, дағдаға қилиб юргани билан, тан азобига дош бера олмайдиган иродаси буш йигит эди. Ҳозирги икки томонлама азоб уни дарров синдира қолди:

– Жиззахга кетган, – деди жонҳолатда.

– Бир ўзими? – деб сўради Ҳусан томоқни бушатиб.

– Битта ошнаси билан кетмоқчийди.

– Қиз-чи?

– Қанақа қиз?

– Севара деган қизни эшитмаганмисан?

– Эшитганман, бирга ўқийдими? У билан уч-тўрт кун олдин аразлашиб қолган экан.

– Нимага аразлашади?

– Менга айтармиди?

– Жиззахда нима қилади?

– Қариндоши бор экан.

Бу жавобдан кейин Шоҳиднинг қули ҳам бушади. Ундан керакли гапни олишган бўлишса-да, Хусан индамай кетишни хоҳламай, йигитнинг орқасига ўхшатиб бир тепгач, машина сари шошаётган акасига эргашди. Ҳасан машинадан икки қадам бериде тўхтаб, укасига “нима қилдик энди?” деб қаради.

– Жиззахга сураверамиз, – деди Хусан катъий оҳангда.

– Севара йук экан-ку?

– Каердалигини ўша хунаса билади. Изма-из етиб бормасак, чаток бўлади.

Машинага утиргач, яна Қодирни сиқувга олишди. Жиззахда холаси яшашлигини эшитиб, “бошлаб борасан”, дейишди. Қодирнинг “у ёқда бирон марта ҳам бўлмаганман”, деганига парво қилишмади. Гулистондан ўтганларида қуюқ туман бағрига кириб, Ҳасан машина тезлигини камайтирди. Юрак шошиб турганда ҳаракатнинг секинлашиши хунобларини баттар оширди. Хусан чуқур уф тортиб, тунғиллаганича суқинган пайтда телефони жиринглади.

– Ойим, – деди у қуринган рақамга қараб олиб, кейин телефонни қулоққа тутиб, – ҳа, ойижон – деди меҳрибонлик билан.

– Каердасизлар, Севара келди, – деди онаси йиғламсираб.

– Қачон келди? – деди Хусан, ишонқирамай.

– Ҳозир... ҳозир...

– Ўзи соғми?

– Соғ... соппа-соғ... каердасизлар?

Хусан не максатда, қай томон бораётганларини айтишни истамай “Бир жойдамиз... ҳозир борамиз”, деб гапни мухтасар қилди-да, “Ҳасан, орқага қайт” деб буюрди.

Гулнора ўғлининг гапни қисқа қилганидан ранжимасди, аксинча, рози бўлди. Агар “каерда экан, қай

аҳволда келди?” деган саволларни қалаштириб ташласа, зада калби баттар пораланиб кетган буларди. Қизи бир соат кечикканда “ҳали келсин, бир бураб қўяйинки...” деб аҳд қилиб утирган она, вақт ўтгани сайин кизини жазолаш фикридан узоқлашарди. Ҳатто бир-икки заҳарли гап нишини санчиб олишдан ҳам воз кечди. Қоронғи тушиши билан барча чирокларни ёқиб қўйди. Ўзи ховлида, эри ичкарида Худога нола қилиб ўтиришганда кучада машина тухтади. Эшиги очилди, лекин ёпилмади. Гулноранинг юраги ҳаприкиб, ўрнидан турди. Бир қадам қўйишга улгурмай, кўнғирок чалинди. Дарвоза томон интилган Гулноранинг оёқлари чалишди, лекин йиқилмади, ўзини тутиб олди. Машина эшиги ёпилиб, тез юриб кетгани эшитилди. Гулнора дарвоза эшигини очиб, ҳаракатсиз турган кизини кўрди-ю, жони чиқиб кетгандай бўлди, бир зум қотиб қолди. Кейин жонҳолатда остона ҳатлаб кизини қучоқлаб олди.

Қарахт ҳолдаги Севара онасининг бу ҳаракатидан таажжубланди: яхши одамлар унга яхши муомала қилишди, “экстрасенс вазифасини бажариб бўлди, натижасини уйингизда хотиржам қутинг”, деб қўзатиб қўйишди... Қиз шу ҳаёлда эди. Қанча вақт қидирилгани, ота-онаси қанчалар эзилганини тасаввур эта олмасди.

Гулнора қизини қучоғидан қўймай, ичкарига бошлади. Уйдан чиқиб ховли ўртасида туриб қолган Элмурод ҳам тилдан қолган, нима дейишни, қизи билан қандай кўришишни билмай, гарангсиб турарди. Севара салом бергач, ўзига келди. Қизининг овозида синиқлик йўқ эди, кўринишида ҳам азобланиш, таҳқирланиш аломатларини сезмагач, кўнгли сал тинчиди. Саломга алик олгач, она-болани ёлғиз қолдиришни маъқул қўриб, уйга кириб кетди. Гулнора панжарали сўридаги кўрпачага омонат ўтириб, кизини ҳамон қўйиб юбормаганича ёнига олди. Севара онасининг меҳрига меҳр билан жавоб бериб, қучиб ўтираверди. Қизнинг ҳаёли-

да фақат “нега бунақа қияптилар?” деган савол ивирсиди. Онани кийнаётган саволлар эса жуда куп... Энг биринчиси ва энг муҳими номусга тааллуқли булгани учун сурашга тили бормаиди. Иложсизлик йиғини туғдиради. Ҳар кандай киз, ёшидан катъи назар, онаси кузида ёш куринаса, сабабини суриштирмаёк кушилиб йиғлай бошлайди. Севара ҳам ҳозир шундай қилди. Она эса бу мақсадсиз йиғи сабабини бошқача тушуниб, баттар эзилди. Шу зайлда анча утиришди. Охири Гулнора йиғини бас қилиб, чуқур хурсинди-да, “Худогашукр”, деб қўйди.

– Уйга кир, дамингни ол... – деди Гулнора меҳрибонлик билан. У эрининг гап-сўзсиз кириб кетганидан мамнун эди. Лекин эгизакларининг ҳали-замон келиб, акалик мартабасидан фойдаланиб, қизни сиқувга олишларидан чучиди. Севара онасига итоат этиб, хонасига кирди. Бир оз нест булиб утирди. Ичилган дорининг кучи ҳали қувватдан кетмаган эди. Уйкуси келиб, каравотига чўзилди. Бир оздан сўнг онаси кириб, устига чойшаб ташлаганини ҳам сезмади. Онанин кўнгли сезгир булади, бир соатдан кейин Ҳасан-Ҳусан ҳовлиқиб кириб келишди. Сингил топилиб шукр қилишган булишса-да, вазоҳатлари ёмон эди.

– Қани? – деди Ҳасан онасига салом беришни ҳам унутиб.

– Ухлаяпти... – деди Гулнора узини хотиржам курсатишга уриниб.

– Қаёқда экан? – деди Ҳусан.

– Битта дугонасиникига борган экан, иситмалаб қолибди...

Онанин ишончсиз оҳангдаги ёлғон гапи уғилларни қаноатлантормади.

– Канака дугонаси? – деди бири.

– Дугонасиникида нима бор экан? – деди иккинчиси.

– Телефони ҳам иситмалабдимми?

Гулнора жавоб беролмай довдираб турганда айвонга чиққан эри жонига оро кирди:

– Булди, гапни чузмаларинг. Синглинг соппа-соғ, энг муҳими шу. Қолган гапларга сенлар аралашмаларинг, – деди Элмурод.

– Бунинг тагига етиш керак, – деди Ҳасан отасига эътироз билдириб.

– Бу ёғига сенлар аралашмайсан, масалага нукта қўйилди. Онаси, гаомни исит, менам бирга овкагланаман.

Барчаларининг қоринлари оч бўлса-да, ҳеч бирларида иштаҳа йук эди. Элмуроднинг гаомга даъвати нохуш мавзудаги ортиқча гапга чек қўйиш учунлигини билиб, ота амрига бўйсунди.

Севара эрталаб акаларининг гунғир-гунғир гапларидан уйғониб кетди. Аввалига эътибор бермади, кейин гап ўзи ҳақида булаётганини англаб, зийрак торгди.

– Бугун бўлса бугун, эртага бўлса эртага, ким совчи қўйса ҳам, суриштирмай бериб юборасиз! – деди Ҳасан газабли овозда.

– Бекор айтибсан, – деди онаси.

– Ойи, сиз тушунмаяпсиз, – деди Ҳусан зорланиб.

– Жим булларинг, адангнинг гапларини эшитдиларингми, булди, аралашмаларинг.

– Нима, биз бу уйда йукмизми? – деди Ҳасан.

– Нима, биз бу уйда ҳеч киммизми? – деди Ҳусан акасини қувватлаб.

– Сенлар акасанлар, бир нима дейишга ҳақларинг бор, лекин қизнинг ога-онаси тирик бўлса, акалар жим тургани яхши.

Онанинг бу гапидан кейин эгизаклар жим бўлишди. “Чойларингни ичларинг”, деган таклифга парво қилмай, ишга шошиш баҳонасида чикиб кетишди. Севара уйғонгани билан бошидаги карахтлик ҳали тарқаманган эди. Акаларининг гапларини ҳалидан-ҳали бўлиб турадиган одатий галвалардан бири деб тушуниб, жиддий аҳамият бермади. Қўшни хона жимиб қолди. Кейин пиёлаларнинг йиғиштирилгани овози эшитилди. Сунг радио қўйилди. Онаси эрталаб

радио эшитишни ёктирарди. Лекин бу сафар радиони куйди-ю, узи ошхонага чикиб кетди. Севаранинг вужуди оғирлашиб қолгандай эди, қаддини сал кутариб онасининг изидан қараб қуйгач, яна чузилди. Фикрлаш қобилияти сустрлашгани учун гарангсиз ётаверди. Бир маҳал радиодаги жавраш тухтади-ю, ёкимли куй таралиб, унинг хаёлини олди. Бир қиз ширали овозда қушиқ айта бошлади:

*Шошиб-шошиб келган ёруғ дунёимиз шу,
Билмай-билмай, билган ёруғ дунёимиз шу.
Қуриб-қуриб қалбимизда садоқатларни,
Бевафолик қилган ёруғ дунёимиз шу.*

Қушиқ таъсир этиб, қаддини кутарганда бир йигит жуировоз бўлди:

*Улмаган қул баҳорга ҳам етдик-қу, ахир,
Ҳаво истаб, боғлар сари кетдик-қу, ахир.
Симирдик гул бўиларини, тўлди кўксимиз,
Юракни завқ суйига гарқ этдик-қу, ахир.*

Йигитнинг овозини Жавлонга ўхшатиб юраги ҳаприкиб кетди. Назарида Жавлон унинг қулоғига пичирлаётгандай эди. Кўз олдида суйган йигит гавдаланаётган онда яна қизнинг ширали овози янгради:

*Керагидан ортиқ бизни тоблади ҳаёт,
Юзимизга гоҳо қора чаплади ҳаёт.
Қўрдикки йўқ биз каби пок, биз каби севган,
Биздай содиқ кимсаларни топмади ҳаёт.*

Севара утирган тор уй бирдан кенгайиб, поёнсиз лолазорга айланиб қолгандай бўлди. Лолазорда фақат икки киши – бири узи, иккинчиси Жавлон. Лолалар осмондаги муҳаббат қуёшидан нур олиб жилваланади. Бу нур уларнинг юрагига ҳам оқиб киради. Бу илиқлик вужудга ҳузур бахш этаётган онда яна йигитнинг ширали овози янгради:

*Халқимизда гап бор азал: “Ҳаромдан ҳазар!”
Риёга йўл берадиган айёмдан ҳазар!
Яхшиларни ёмонларга ем қилиб қўйиб,
Томошабин бўлиб турган авомдан ҳазар!*

Кўшик сеҳрига банди бўлиб бир оз утиргач, вужудидаги оғирлик яна устун келди. Бирпас ёстикка бош қўйиб, кейин туриш ниятида чўзилди. Дори кучини кўрсатиб, уйқу олганини ўзи ҳам сезмай колди. Қараса, синфида ёлғиз утирган эмиш. “Вой, ҳали яна шу лицейда ўқийманми”, деб юраги сиқилган онда муаллимаси кириб келди. Эркаклар сингари шаҳдам кадам ташлаб юрувчи, овози ҳам жарангдор бу муаллимадан ҳамма болалар кўрқарди. Директорни писанд қилишмасди, лекин бу муаллима кўриниш бергани ҳамон энг тупалончилар ҳам тиниб колишарди. Нимага шунакалигини Севара лицейни битириб кетганидан кейин ҳам ўйлади: болаларни сира урмасди, қийнамасди, ота-оналарини чакиртириб шикоят ҳам қилмасди... Ўйлай-ўйлай жавоб топгандай бўлган эди, ҳечам жазоламайдиган устозига нисбатан болаларда кўрқувдан кўра ҳурмат баландрок эди. Руҳ парчаланган кездеа кўзига уйқу илинган он ўша муаллимаси синфга кириб келди-да, бахт ҳақида иншо ёзиш кераклигини айтди. “Нима учун ҳадеб муҳаббат ва бахт ҳақида иншо ёзаверамиз. Зулм ва нафрат ҳақида ҳам ёзсак-чи?” деди Севара норози бўлиб. “Сиз бу ёшда муҳаббат, меҳр, шафқат каби туйғуларни ўзлаштиришингиз, руҳингизга сингдиришингиз шарт”, деди муаллима унга каттиқ тикилиб. “Муҳаббат ва бахт алоҳида яшамайди-ку? Муҳаббат бор жойда нафрат бор. Меҳр бор жойда зулм бор. Булардан кўз юма олмаймиз-ку? Инкор этганимиз билан бизларни таъкиб этаверади-ку?” “Севара, ҳали ҳам эски одатинг колмабди, гап талашаверма, оқибатда қайнонандан балога қоласан”, демабмидим?” – деди норози оҳангда. Севара кулди: “Ёмон гапирмадим, ҳар бир ёш вужудда исён бурони бўлади”. “Ҳа, лекин ҳар қандай

буроннинг оқибати вайроналикдир”, деди муаллима бош чайқаб. Севара яна эътироз билдирди: “Вужуддаги исённи тўғри йўлга буриш мумкин...” Одатда баҳсли масала уйғонганда муаллима осон чекинмасди. Эринмасдан, қайта-қайта тушунтираверарди. Бу сафар нечундир жим қолди. Кейин орқасига чекина-чекина деворга сингиб, кўздан йўқолди. Ундан саволига жавоб олиш мақсадида эргашди. Лицей ховлисига чиқиб ажиб манзарага дуч келди: тор ховли худудсиз лолазорга айланган, хов нарида кўзлари қувончдан порлаётган Жавлон у томон гуё учиб кела бошлади. Яқинлашгани ҳамон кучиб олди. Севара уялиб, ундан ўзини олиб қочмади, балки унинг бағрига сингди. Жавлон бир даста лолани бағрига босиб роҳатлагани каби уни кучоғидан қўйиб юбормади. Қувончдан порлаётган қиз: “Жавлон, қаранг, энгиш мумкин экан-ку? Сиз ойим билан адамга ёққансиз. Мен ойингизга энг яхши келин буламан. Сиз ўғилларимизга энг яхши ота бўласиз...”, деб хитоб қилди. Шундай дегач, нима учундир Жавлон уни кучоғидан бўшатди. Гуё даста лолаларни сочиб юборгандай бўлди. Сунг лолазорни пайҳон қила-қила, чекина бошлади. Чекингани сайин лолазор тиканзорга айлана борди. Бундан кўрқиб кетган қиз жонҳолатда кичкирди:

– Тўхтанг... қаёққа кетяпсиз? Тўхтанг, мени ташлаб кетманг... Қаёққа борсангиз ҳам бирга бораман...

Шу ваҳимада уйғонган Севара сапчиб кетаёзди. Каравотининг четида омонат утирганича йиғламсираётган онасига ажабланиб қаради.

ЧИМИЛДИҚ ЕТИМ ҚОЛДИ...

Севаранинг акалари чангалидан осон қутулганига шуқр қилган Шоҳид уйга хотиржам кирди. Онаси уни зийрак нигоҳи билан қарши олди, аммо қаерда юрганини сўрамади. Отаси билан бўлиб ўтган можарони ҳам эслатмади. Аччиқ мастава қилиб қутиб

утирганини айтиб, ошхонага бошлади. Шохид бу сафар инжиклик қилмай, кийимини алмаштириш бахонасида хонасига кирди-да, китоб жавонига яширган арокни олиб, шишани кўтарганича ютоқиб ичди. Ошхонага қайтиб, онаси сузиб қўйган овқатни иштаха билан ичиб обдан терлаб, ҳузурланди. Сўнг дарс тайёрлаши зарурлигини айтиб, хонасига кириб кетди. Икки қўрқок дўстининг узоққа кетгани уни ваҳима туридан бир оз бўлса-да, қутқарган эди. Тиникиб ухлаб олиш учун овқатдан олдин ичилган арок камлик қилгандай туюлиб, яна бир неча қултум ютди-да, афтини буриштириб сесканди. Айланувчи юмшоқ ўриндикка утириб, худди болақай каби тебрана бошлади. Тебраниш таъсир қилдими ё арокми, ё кундузги қорадорими, бушашиб уйқуси келди. Эринибгина ўрнидан туриб, узини каравогига ташлади. Эрталаб қорин оғриғи билан уйғонди. Унинг мулжали бўйича, кеча олган афюннинг кучи ҳали-бери сусаймаслиги керак эди. Қорин оғриғини утиб кетувчи дард деб билиб чидаб ётди. Вужудига титроқ қираётган пайтда эшик очилиб, онаси кўринди. Рихси гўжанак бўлиб олган ўғлини кўриб, қўриқиб кетди

– Вой ўлмасам, нима бўлди, болам! – деб шошганича юриб келиб, уни қучоқлаб олди.

– Кеча кўчада сомса евдим... қорнимни ёғим-ляпти.

– Ҳозир аччиқ новвот чой қилиб бераман. Ичиб бир терласанг утиб кетади.

– Керакмас, ойи, ўқишга бориб келишим керак.

– Ҳолингни қара, қўй ўша ўқишингни, бугун бўлмаса эртага бўлар.

– Ҳозир пул олиб бориб бермасам, имтихондан йикитиб, курсда қолдиради.

– Яқинда берувдинг-ку?

– Имтихон биттамас-ку? Ун иккита имтихон! Яна курс ишлари бор, заҳётлар бор... Пул сураганимда адам урувдилар, сиз бира тўла ўлдириб қўя қолинг.

– Қуй, унака дема, нафасингни ел олсин. Бераман уша пулни. Факат боргин-у изингга кайт. Йулда дорихонага кириб корин оғриғига дори олиб ичвол.

Шоҳид онаси берган пулни чўнтакка урди-ю, кўчага шошилди. Рихси унинг уқишга отланганига ишонмади. Уғлининг босар-тусари узғариб колганидан хавотирланиб, тунов куни фолбинга борган эди. Фолбин Шоҳиднинг суратига карай-карай “Уғлингизни бир жувон узига иссиқ-совуқ килиб олибди, жуда каттиқ чирмаб ташлаган”, деди. Рихси “Жувонми ё бирон мегажин кизми?” деб ажабланганида “Айланай, овсин, мен жувон билан кизнинг фаркига бормаيمانми? Ана, менга аниқ кўриниб турибди. Эри бор жувон, аммо эрда гумон бор, сир очилса... кон кўриняпти”, деб хавотир гулханини ёкиб юборган эди. Фолбиннинг гапига ишонгиси келмаса-да, ишонди. Чунки бундан аввалроқ кўшниси “Уғлингизни киндигини очиб юрадиган бир тавия билан кўрдим”, деб уни огоҳлантирган эди. Ҳозир уғли пулни олганда уша жувонниқига шошгандай туюлиб, беихтиёр равишда уни кузатгани чиқди. Маҳалланинг этагидан кўп каватли уйлар бошланган эди. Шоҳид катта кўчага эмас, уша гомон юргач, шубҳаси туғри чикқандай бўлиб изма-из пойлаб бораверди. Беш каватли уйга етганда Шоҳид тўхтаб, атрофга аланглаб олди. Юк машинаси панасида турган онасини кўрмай узини йулакка урди. Рихси ҳам шошилди. Шоҳид учинчи каватга чикиб, эшик кўнғироғи тугмасини босди. Рихси иккинчи каватда тўхтади. Эшик очилиб, “Ҳа, сенмисан, одам бошлаб келмадингми ишкилиб?” деган дуриллаган овоз эшитилди. “Нима, мен лакмаманми?” деди Шоҳид ранжиб. “Кир”, деди халиги овоз. Рихси нима қилишини билмай турганида эшик яна очилди. “Оғайниларингга ҳам етади, узлари келишмасин”, овоз уй ичкарасидан эшитилиб, эшик ёпилди. Рихси шошганича изига қайтиб, бояги юк машинаси панасига беркинди. Шоҳид бу сафар янада тез юрди. Рихси унинг нима

учун келгани-ю, нима учун тез чиққанини тушунмай, паналаб бораверди. “Бир жувон боғлаб олган” деган шубҳадан қутулди-ю, лекин иккинчисига, бундан даҳшатлироғига банди булиб, бутун бадани зириллаб кетди.

Шоҳид уйга кириб, онасини чақирди. Жавоб бўлмагач, ошхонага шошиб кириб қошиқни олди. Газни ёқиб, чунтагидан кукун халтасини чиқарди-да қорадори тайёрлай бошлади. Суюқликни эм игнасига олиб томирига санчган пайтда Рихси уғринча кириб келиб, эшиқни қия очиб муралади. Уғлининг ҳаракатлари шубҳасини ҳақиқатга айлантирди-ю, жонини суғуриб олгандай бўлди. Оёқларидан мадор кетиб, деворга суянганича утириб қолди. Юрагида бир ҳайқирик уйғонди-ю, лекин буғзига келганда патирлаб жон таслим қилган кушдай булиб, тинчиди. Лаблари жонсиз пичирлади:

“Худойим, энди додимни кимга айтаман. Шу кўргилик бормиди менга?! Пешонам курсин...”

Рихсига гиёҳвандларнинг бу ҳолати янгилик эмас. Телевизорда кўп кўрган, аммо аҳамият бермас эди. Бир кунмас, бир кун уз уйида шу аянчли ҳолга ўзи гувоҳ бўлишини эса тасаввур ҳам қилмас эди. Маҳалладаги бир гиёҳванд боланинг миқдорни ошириб юбориб ўлганини эшитганда ҳам парво қилмаганди. Ҳозир эса... ўша воқеа ёдига тушиб, баданига безгак титроғи югурди. Ичкарига уғринча қаради. Афюн таъсирида кўзларини юмганича деворга суяниб ҳузурланиб утирган ўғлини ўлган гумон қилиб кўрқиб кетди. Юрагида яна боягидай фарёд уйғонди, бу сафар буғзи тусиб қололмади. Дод солганича урнидан туриб, ўғлига интилди. Шоҳиднинг бошини кўкрагига босганда у: “Ойи, менга тегманг, уйқум келяпти”, деб ғўдрагач, кўрқувдан қутулди.

– Кўзингни оч, болам, мени кўрқитма, – деб ялинди.

– Ойи, уйқум келяпти... – деди Шоҳид зорланиб.

Рихси унинг қўлига кириб турғизиб, хонасига бошлади. Ётқизгач, ўзи каравотнинг оёк томонига ҳолсиз утириб қолди. Уғлига тикилганича анча утирди. Кейин аста туриб, катта хонага чиқди-да қўлига телефонни олиб, эрига кўнғироқ қилди. Эрининг “Яна нима дейсан?” деган кўрс овози эшитилганда дарров гапира олмади. Савол иккинчи марта такрорлангач, “Уғлингиз... наркоман бўлиб қолганга ўхшайди”, деб йиғламсиради. Иззат: “Энди билдингми, аҳмоқ!” – деб бақириб телефонни узди. Телефон узилганини дарров англамаган Рихси “Энди нима қиламиз?” деб, саволига жавоб кўтди. Жавоб ўрнига қисқа гудоклар эшитилгач, хўнграб юборди.

Энди у дардини кимга айтсин? Бу дунёда борми дардқаши? Ҳозир ҳамма унга бегонадай туюлди. Ҳатто шу уй ҳам унга бегонадай... хатто бу деворлар ҳам бегона – унинг дардли ноласини бағрига сингдирмай, акс садо бериб турибди...

Кеча юрак титроғи билан ўтди. Уғил ширин уйқуда, хўзурли булутлар қанотида сузади, қалб азобидаги она эса Худонинг бу жазосига нима сабаб бўлди, деган саволига хотиралари қатидан жавоб излайди. Рихси ерга ўтириб олган, ўғли ётган каравотнинг оёк томонига суяниб, ҳаётдаги неъматларини адо қилиб, энди оқибатини кўтаётган бечора ҳолида ўйга толган эди. Доимо фикрдан устун келувчи табиий оналик тўйғуси уни бўлажак фожиадан огоҳ этиб турсада, Худонинг жазоси шугинами ё олдинда бундан баттарлари кутиб турибдими, бу ҳақда ўйламайди... Уғли ўйғонгач, насиҳат қилади, ялиниб-ёлборади, бу йўлдан қайтаришнинг қандай чораси бўлса, шуни қилади. Ожиз банда! Бузилган тўғонни насиҳату ёлбориш билан тиклаш мумкинмаслигини алҳол фаҳм қила олмайди. Танадаги йиринг малҳам билан ёрилиб чиқмаса, уни учлик ништар билан ёриб чиқариб ташлашга тўғри келади. Баданга санчилган тиканни бармоқ билан чиқариб олишнинг иложи бўлмаса, игна

билан чиқариб ташланишини билса-да, она ўглининг такдири ҳозир шунга ўхшашлигини тасаввур ҳам қилолмасди.

Бу ёруғ дунёда “Соёи ғамда колибман, кулфатимдир беҳисоб, тегмади ман заррани бошига ҳаргиз офтоб”, деб нолийдиганлар куп. Ўглининг оёқ томонига бош қўйиб утирган муштипар шуларнинг бири. Ғамга етиш осон, бахтга эришиш кийин. Банда нодонлиги туфайли осон йулдан кетаверади-да, сўнг бошига офтоб тегмаганидан фарёд чека бошлайди...

Шу утиришида кўзига уйқу илинди. Беш дақиқалик уйқу кимга ҳаловат бера оларди? Шу қиска вақтда туш ҳам кўрди: бир неча тун аввалги кўрқинчли тушни такрор кўриб, чўчиб уйғонди. Юрагидаги дардга қиска уйқу кучоғи малҳам қўя олмади, аксинча, бу бетайин туш ярани тимдалаб-тимдалаб ташлади. Томоғи кўриб, сув ичгиси келди. Ошхона сари бораётганда ўглининг инграшини эшитиб, тахтадек котди. Туннинг мудроқ сукунати ўглининг инграган товушини ямламай ютди. У изига қайтди. Оёқ товушларини ютиб юборувчи юмшоқ гилам устидан гуё соя каби юриб утиб, яна ўша жойига утирди.

Вақт субҳи козибга етган дамда куча эшиги кўнғироғи жиринглаб, тун сукунатини поралаб ташлади. Рихсига худди улим бостириб келгандай туюлиб, аввалига кўркув исқанжасида котиб утирди. Кўнғирок қайта-қайта жиринглайвергач, ўрнидан туриб, мажолсиз кадамлар билан айвон томон юриб, домофон тугмасини босди. Кафтдек экранда акасини кўриб, кўзларига ишонмади. Кўнғирок яна жиринглагач, хаста овозда “Ким?” деб сўради. Дилшод “Кимлигимни кўрмаяпсанми?” деб жеркиб бергач, “вой тавба, вой тавба!” деганича, иккинчи тугмани босиб, эшик кулфини очди-да, акасига пешвоз чиқиш учун шошилди.

– Вой, ака, тинчликми? Қачон келдингиз? – деди салом беришни ҳам унутиб.

– Ҳозир келдим...

Дилшод синглисига ковок уюб караб, айвонга утди-да, мулозимат кутмай, диванга утирди. Акасининг нимадандир дарғазаб эканини сезган Рихси “Кеннайим қанилар?” деб сўради.

– Кеннайинг қолди. Узим келдим... Телефон қилганимда “уйга Шохид караб турибди” деганмидинг? – Рихси “Ҳа” дейишга улгурмай, яна сўроққа тутилди: – Эркатоинг қани?

– Уйда...

– Уйимга бир марта бўлса ҳам бордингми?

– Бордим...

– Бормагансан, ёлғон гапирма! Ҳозир олиб бориб кўрсатаман, эркатоинг уйни нима қилганини ўзинг кўр. Яхшиям кеннайинг келмагани, уйни кўрса, сени юлиб ташларди, мен аралашмай, томоша қилиб турардим.

Рихсига шу гапларнинг узи кифоя қилди. Уғлининг айбини тахмин қилгани учун акасидан тушунтириб беришини сўрамади. Гуноҳни бўйнига олган маъсума холида жим тураверди.

– Уйни молхонага айлантириб ташлабди!

Акаси шундай деб, пиджагининг ич чўнтагидан бир даста эм игнаси олиб, Рихсининг оёғи остига сочиб ташлади.

– Булар нима, биласанми?

Рихси акасига қарашга ботинолмай, пиқиллаб йиғлай бошлади.

– Нималигини биласанми, деяпман?! – деб бақирди Дилшод.

– Биладан... – Рихси шундай деб, хунграб юбормаслик учун лабини тишлади.

– Олдиндан билармидинг? – Дилшод бу сафар бақирмади, синглисига ачиниб, паст овозда сўради.

– Бугун билиб қолдим...

– Эринг биладими?

– Биларқанлар...

– Эринг уйдаими ё...

- Иш билан юрибдилар...
- Шоҳ уйдами?
- Ухляяпти...
- Уйғот.
- Қўйинг... тиниқиб олсин...
- Бугун олдимми?
- Ҳа...

Рихси энди узини тута олмади. Йиғига эрк бериб, акасининг елкасига пешонасини қўйди. Уйининг ахволини куриб, айрим нарсаларнинг йуқолганини билганда дунёни алғов-далғов қилиб юборадиган даражада дарғазаб бўлиб келган Дилшодни синглисининг зорли йиғиси енгди. Рихси овунгунча жим утирди. Кейин дардли овозда деди:

- Тез чораси қилинмаса, бу дард ёмон...
- Духтирга берамизми? – деди Рихси хўрсиниб.

– Духтир қулидан келганини қилади, лекин ҳамма гап болангнинг ўзида. Дори билан иш битмайди, ирода керак. Шоҳда ирода йук. Аввал унинг руҳини тузатиш керак. Бир гап эшитган эдим, ўша чорани қилиб курамиз.

Дилшод шундай деб ўрнидан турди-да, аввал Шоҳиднинг хонасига кирди, жиянининг роҳатли уйқусини бузмай, шимининг чўнтагини қовлади. Чўнтақдан елим халтачани олиб, орқасига угирилди-да, остона хатламай саросимада турган синглисига “Бу нима, биласанми?” дегандай савол назари билан тикилди. Рихси бу қарашга дош беролмай ерга қаради. Дилшод синглисига қарамай ҳожатхонага кирди-да, халтачани ташлаб, сувни оқизди. Кейин ховлига чиқиб, у ён-бу ёнга синчиклаб қараб, ниманидир мўлжаллади. Сўнг уй тўласига тушиб чиккач, дарвозахонанинг туғрисига қурилган қишки гаражга муралади.

– Нима қилмоқчисиз? – деди Рихси, унинг бу ҳаракатларидан чўчинқираб.

– Ҳозир келаман, Шоҳинг уйғонса, қочиб қолмасин. Қучага чиқарма.

– Чикаман, деса, қанақа қилиб ушлаб қоламан. Балки ўқишга бориши керакдир?

– Бу аҳволига қараганда, ўқишдан аллақачон думини тугиб юборган бўлишлари керак. Гапларига лақиллаб утирма, оёғининг тагига ётиб олсанг, ётиб ол, лекин кучага чиқарма!

Дилшод кейинги гапни катъий буйруқ оҳангида айтиб, шошилганича кучага чиқиб кетди. Мубҳам бир олам гирдобига тушиб қолган Рихси турган жойида қотиб қолаверди.

Шоҳид кун ёйилганда уйғонди. Кечагига нисбатан узини анча энгил ҳис қилиб, кунгли ёришди. Ювиниб, кийимларини алмаштириб чикқач, ошхонада нонушта ҳозирлаб утирган онасига салом берди. Рихсининг чехрасидаги паришонликни сизди, лекин бунга узининг айбли эканини фаҳм этмади. Рихси чой ичаётган ўғлига дардли нигоҳи билан тикилиб ўтираверди. Ўғлининг ранги, хотиржамлиги унинг ғалаёнли юрагига бир озгина ҳаловат бергандай эди. Агар Шоҳиднинг кечаги аҳволини уз кузи билан курмаганида биров келиб “ўғлинг шундай... шундай...” деса мутлақо ишонмаган, уни тухматчиликда айблаган бўларди.

Шоҳид онасининг жиддий гапга ҳозирланаётганини сезиб, чой ичиб бўлиши билан туришга чоғланди.

– Шошилмай, бирпас утир, – деди Рихси уни биллагидан ушлаб.

– Ўқишга кеч қоламан.

– Бугунча бормай қўя қол. Ҳозир тоғанг келади.

– Тоғам? Келишибдими? Қачон?

Бу янгилик Шоҳидни сергаклантирди, энди тезроқ қочиб қолишни мулжаллади. Рихси акасининг дарғазаб ҳолда келиб-кетганини айтгиси келмай, “телефон қилдилар”, деб қўя қолди. Шоҳид биллагини бушатмоқчи эди, Рихси уни маҳкамроқ сиқди. Агар Шоҳид хоҳласа, бушатиб олиши ҳеч гап эмасди. Онасининг нозик бармоқлари унинг бўлиқ биллагини ушлаб қолишга ожиз эди. Онасининг паришон чех-

раси, дардли нигоҳи Шоҳидни бу кӯреликдан тусди. Майлини онаси ихтиёрига бериб, тек турди. Рихси уни айвонга бошлади. Акаси сочиб юборган эм игналарини йиғиштириб қўймаган эди. Шоҳид бир игналарга, бир онасига ажабланиб қараб, “Нима бу?” деб сӯради. Рихси унга “нималигини билмайсанми?” деган савол назари билан тикилди. Шоҳид тоғасининг телефон қилмагани, балки келиб-кетганини англаб, довдираб қолди.

– Ойи, бу Радикнинг иши, шунақага аралашиб қолган, – деб ўзини оқламоқчи бўлди.

Рихси уни қўйиб юбориб, кафтларини юзига босди-ю, хўнграб юборди.

– Алдама... мени алдама... – деди йиғи аралаш.

Шоҳид қочиб қолишни, шу билан бўлажак таъналару сиқувлардан қутулишни уйлади. Лекин онасини бу аҳволда ташлаб кетишга виждони йўл қўймади. Онасини бағрига босиб юпатмоқни истади, лекин “бўлди, ойи, бўлди”, дейишдан бошқа суз айтолмади. “Ойижон, бўлди, йиғламанг”, демоқчи эдими ё “Бўлди, бу ярамасликни ташлайман”, деб онт ичдими, Рихси фарқлай олмади. Она-бола шу аҳволда турган пайтда дарвоза кунғироғи жиринглади. Шоҳид онасини бағридан бушатиб, илдам юриб борди-да, домофон тугмасини босди. Экранда тоғаси кўриниши ҳамон, иккинчи тугмани босиб, қулфни очди.

Тоғасини ҳовлида кутиб олган Шоҳид унинг кўзига қарай олмай, салом берди. Дилшод эса жиянига ўқдек тикилиб, алик олди.

– Ҳа, Шоҳу жаҳон, аҳволлар қалай энди? – деди пичинг оҳангида.

– Яхши дам олиб келдингизми? – деди Шоҳид ҳеч нарсадан хабари йўқдай.

– Бориб келдим, ўзинг нонушта қилиб олдингми?

Бу савол ғалати туюлиб, Шоҳид паст овозда “ҳа”, деб қўйди.

– Гаражни оч, – деди Дилшод ўша томон юриб.

– Нега?

– Очавер, сенга аталган бир нима бор, – деди Дилшод унга караб куз кисиб куйиб.

Тоғасидан сукиш эшитишга узини тайёрлаб турган Шохид бундан ажабланиб, айвон зинасида турган онасига караб-караб куйганича ичкарига кирди-да, пульта олиб чикди. Гараж дарвозаси автомат тарзда юқорига кутарилгач, Дилшод ичкари кириб, жиянига “бу ёкка кел”, деб имлади. Шохид киргач, иситиш кувири ёнига бошлаб бориб, “утир”, деди. Шохид тоғасининг килиғига тушунмаса-да, амрини бажарди. Шу онда Дилшод чўнтагидан икки халқали темир кишан чиқариб, бир томонини Шохиднинг билагига урди, иккинчисини кувурга маҳкамлади. Бу ҳаракатни шу қадар тез бажардики, Шохид нима воқеа юз берганини англашга улгурмай ҳам колди. Гараж остонасига етиб келган Рихси бу ҳолатни куриб дод деб юборди-да, югуриб келиб, уғлини бушатмоқчи булди.

– Ака, бу нима қилганингиз, бушатинг дарров боламни! – деб нидо килди.

– Бу ёкка юр, узингни бос, бу хали ҳаммаси эмас.

Дилшод шундай деб уни билагидан ушлаб, ховлига олиб чикди-да, узи куча дарвозаси томон юрди. Дарвоза эшигини очиб “Элёр ака, кираверинг”, дегач, ховлига бузоқдай итни етаклаган эски кийимли бир киши кириб келди. Акасининг килиғига тушунмай, титраб-қакшаётган Рихсининг жойидан кузғалишга ҳам мадори етмади. Дилшод сингисининг аҳволига парво қилмай, ит етаклаган кишини гаражга бошлади. Ит гаражга кириши билан қурқинчли хунук овозда Шохидга караб вовуллаб куйди. Итнинг вовуллаши гараж ичида акс садо жарангини бериб, факат Рихсининг эмас, довдираб утирган Шохиднинг калбига ҳам қурқинч гулдирагини солди. Элёр ака деганлари итни Дилшод кўрсатган жойга боғлагач, индамай чикиб кетди. Рихсининг назарида ит занжирни узиб, боласига ташланадигандай, пора-пора килиб юборадигандай

туюлиб, жонҳолатда югуриб келиб, акасини қулидан ушлаб олди.

– Бу нима қилганингиз? Ит боламни ғажиб ташлайди-ку? – деб бакирди.

– Ғажимайди, бу немиснинг овчаркаси, одамдан ҳам ақллироқ, – деди Дилшод хотиржам равишда. – Бу итнинг корадорининг исига токати йук. Боланг би-ир яхшилаб кўркиши керак. Кўркса, бу балодан қутулади. Менга буни биладиган одамлар ургатишди. Яна битта йули бор, зах ерни ковлаб тиккасига бўғзигача кумиб кўйиш керак экан. Уч кунга чидасанг, шу чорани қилайлик.

Рихси “Бунчалар бемехрсиз?” – деб хўнграб юборди.

– Мен бемехрманми? – деди Дилшод синглисининг бу гапидан ранжиб. – Уйимнинг аҳволини курганингда бунақа демаган бўлардинг.

– Молингиз жиянингизнинг жонидан ҳам азизми? – деб буш келмади Рихси.

– Молни гапирма. Мен жиянимнинг жонига куйганимдан келдим уйингга. Буни тўхтатишнинг бошқа иложи йук. Хоҳласанг ҳозир наркодиспансерга ётқи-зиб келай?

– Вой, куйинг, шарманда бўламиз-а!

– Ана, кўрдингми? Сен Шоҳу жаҳонингга куясан, жиянимга менинг ҳам жоним ачийди. Лекин сенга ҳам ачинаман. Сенинг оёғингга кирган тикан, менинг юрагимга санчилади. Шунинг учун менинг йулимни тўсма. Қанча дод деса ҳам, эртага эрталабгача очма эшикни. Эрталаб келиб, бошқа чорасини қиламиз.

Дилшод шундай деб, пастдан бир тирсак жой колдириб, гараж эшигини ёпди-да, пульта синглисининг қулига тутқазди. Бу онда пулт Рихсига нажот дарвозасини очувчи калит бўлиб туюлди. Акаси кетгач, уйга кирмади. Худди девонадай, гараж атрофида айланиб юраверди. Ит эгасининг “жим ёт!” деган амрига бўйсуниб овоз ҳам чиқармас эди. Шоҳид

хам жим эди. Онасини ёрдамга чакирмас эди. Аввалига тоғасининг килиғидан ғазабланди, ичида боплаб сукди. Кейин “балки ростдан хам шу фойда берар, тоғам керак булса, бургани такалаб беради, бир нимани билмаса, қилмайди”, деган уйда озгина чидашга қарор қилиб жим утирган эди. Рихсининг сабри бир соатга аранг чидади. Уғлининг жимлигидан хавотирли ошиб, гараж эшигини очди. Ит қулоғини чимириб унга қараб қуйди-ю, ўрнидан турмади, вовулламади. Рихси ичкарига қадам босганда “бу ёққа кириш мумкин эмас”, дегандай огоҳлантирувчи хунук овоз чиқарди. Рихси қўрқиб тўхтади.

– Шох, чой олиб келиб берайми, болажоним, – деди Рихси ялиниш оҳангида.

– Ойи, эшикни ёпинг, тоғамнинг гапларини эшитмадингизми?

– Тоғангми... тоғангдан хафа булмагин, хўпми.

– Хафамасман, эшикни ёпинг.

– Мен ҳозир кўрпача олиб келиб бераман.

– Керакмас, эшикни ёпинг.

Бу сафар Шохид дағалроқ оҳангда буюргани учун, она бу амрга итоат этиб, орқасига чекинди.

– Эшикни ёпинг, – деди Шохид, овозини кўтариб.

Рихси титроқ бармоғи билан пулт тугмасини босди. Уғлини ўзи жазолаётгандай туюлиб, юраги эзилиб кетди. Ақаси умид фақат шу чорадан эканига ишонтиргандай булгани учун, эшикни ёпди. Шунда ҳам аввалги ҳолича эмас, ярмигача ёпди.

– Охиригача ёпинг, ёруғлик тушмасин, – деб бақирди Шохид.

Уғлининг бу амрини бажариш она учун ўлим азоби билан тенг булди гуё.

Шом тушгунига қадар Рихси яна тўрт марта эшикни очиб, ўглидан хабар олди. Шохид пешинда ҳам, шомда ҳам таомни рад этди. Осмон мусаввири лахтак булутларга ботаётган қуёш нуридан жило бериб, гўзал манзара қизди. Аммо... қуёш нурлари бевафолик қилди.

Кун ўтди... Ажал билан учрашув онлари яна бир кунга қискарди...

Шом чекиниб, осмонни хуфтон коронғулиги ураб олган дамда Шохиднинг вужудига енгил титрок югурди. Хумор азоби бошланаётганидан ташвишланган Шохид ўрнидан турди. У қаддини кутариши билан сергак ит ҳам ўрнидан қўзғалиб хунук овоз чиқарди. Умид билан утирган Шохид энди “бу итнинг ириллаши мени тузата оларканми?” деб ўйлай бошлади. “Тоғамнинг чораси аҳмоқликнинг ўзгинаси”, деган хулосага келиб, эрталабки сукишини давом эттирди. Ғазаб билан хумор титроғи қушилиб, кишандан юлкиниб чикмоғи бўлди. Ит энди астойдил вовуллаб, унга ташланмокчи ҳам бўлди. Шохид қурқиб утириб қолди. Итнинг вовуллашини эшитган Рихси югуриб келиб, эшикни очди, чирокни ёқди. Букчайиб утирган ўғлини қўрди-ю, итнинг ҳамласидан ҳам чўчимай узини ичкарига олди. Ит вовуллагани билан онанинг йўлини тўсишга уринмади. Енгил титроқдаги боласини бағрига босиши билан Рихсининг вужуди ҳам титрай бошлади.

– Жоним-жаҳоним, нима бўлди? – деб юз-қузини силай бошлади. Кейин кишан ҳалқасини бушатиш ниятида тортиб-тортиб қўйди. Киноларда ёмон одамларнинг шунақа қилиғини қурарди. Акасига йўл қўйиб бергани учун энди узини лаънатлай бошлади.

– Мен жувонмаргни кечиргин, болажоним, тоғаннинг гапини тўғри деб ўйлабман, ҳозир телпон қилиб чакираман, – деб ўрнидан турди.

– Ойи, чакирманг. Уйга киринг, китобларимнинг орқасида бир шиша бор, озгина ичсам, утиб кетади, – деди Шохид зорланиб.

Рихси “хуп, хуп”, деганича ўрнидан туриб, ташқарига шошилди. Йўл-йўлакай акасига қўнғирок қилиб, “абонент хизмат курсатиш доирасидан ташқарида”, деган жавобни эшитиб, қарғаниб қўйди. Шишада озгина ароқ қолган эди, хумор титроғини босишга ки-

фоя қилмади. Титроқ кучаяверди. Буни кўргани сайин онанинг ваҳимаси ҳам ортаверди.

– Ойи, кўркманг, ҳозир утиб кетади, – деб онасини овутомқчи бўлган Шоҳид бир оздан кейин безгак титроғига тушди.

– Ойи, шимимнинг чўнтагида дори кукун бор, – деди инграб.

– Тоғанг ухлаб ётганинда чўнтақларингни титиб ташлаб юборган, – деди Рихси айбли одам овозида.

Буни эшитган Шоҳид умид чинниси синган бечора каби инграб юборди. Чорасиз она боласини янада маккам кучди.

– Ароқ олиб келиб берайми? – деб урнидан турмокчи бўлди.

– Дори керак... – деди Шоҳид инграб. – Ойижон, топиб келинг, каердан олишни тушунтираман. Бу охиргиси. Шу ломкадан утиб олсам бўлди... Сизга сўз бераман.

Шоҳид онасидан розилик сўзини эшитмаса ҳам, афюн оладиган уйнинг каердалигини инграб-инграб тушунтирди. Шоҳиднинг пуч сўзлар билан “Сизга ваъда бераман” деган пуч ваъдасига она ишонди. Чунки фарзандининг азоби онани тамоман гангитиб қўйган эди. Уни азобдан қутқариш учун ҳозир афюн топиб келиш нима экан, биров келиб, “юрагингни суғуриб бер” деса шунга ҳам рози эди. Утган йили телевизорда шеър ўқиган шоирнинг сўзлари унга қаттиқ таъсир қилиб, маъносини эслаб қолган эди. Эмишки, Она билан Ўғил бахтиёр яшаркан. Бир гузал Ўғилнинг қалбига ишқ оловини ёқибди-ю, “сенга тегишга розиман, фақат битта шартим бор, шуни албат қилиб кел, менга онангнинг юрагини олиб кел”, дебди. Ўғил довдирай-довдирай чора излабди. Тўрт томон сар-сари югуриб, охири чулдан бир жайронни овлаб, юрагини суғуриб ўша жононга рўпара келибди. Жонон ҳам анойи эмас экан, Ўғилнинг ҳийласини фаҳмлаб, “кет кўринма кўзимга, келтирмасанг менга

онангинг юрагини”, деб хайдабди. Шунда ишк ўтида калб кузи кур булган Уғил Онани улдириб, юрагини юлиб олиб, шошиб, умидвор бўлиб кетаркан, оёқлари чалишибди, шўрлик Онанинг юраги ерга тушибди. Шунда Она юраги тилга кириб: “Жоним болам, ёмон йикилмадингми, карагин, соғми танинг, эл-бетинг”, деганда Уғил тахта бўлиб котиб қолган, канча югурса ҳам жононига етолмай ётиб қолган экан...

Ҳозир Рихси ўша Она холида эди. Уғли тушунтир-маса ҳам, афюн сотиладиган жойни биларди. Нажот умиди билан кучага чикди. Умид ёшларини тўкиб, ўша уй сари борди. Қўнғирок тугмасини босди. Эшик очилиб, соқоли ўсган сап-сарик йигит шилпик кўзини унга тикиб “Нима керак?” деди.

Рихси нима дейишни билмай кафтини очиб, ғижим пулларни узатди.

– Нима бу? – деди йигит кўрслик билан.

– Мен Шохиднинг онасиман.

– Қайси Шохид, қайси онаси? – деди йигит яна ўша оҳангда.

Рихси бу ерда мулойимлик билан гаплашиш иш бермаслигини англаб, қатъийроқ оҳангга кучди:

– Сендан дори олиб турадиган Шохиднинг онасиман.

Бу оҳанг йигитга таъсир этди, “бу гапни биров эшитмадимикин?” деган хавотирда буйнини чўзиб, зина томон қаради-да, бир поғона пастлади:

– Холажон, адашиб, довдираб юрибсизми?

– Адашганим йук. Утган куни пойлаб келиб, ўзим кўрганман. Отинг “Собит шилпик”, ўғлим айтди. Гапни чўзмай, балога учрагур ўша дорингдан бер.

– Адашяпсиз, холажон, бу ер дорихона эмас.

Йигит шундай деб эшикни ёпмокчи эди, Рихси остонага туриб олиб, йул бермади.

– Мени лакиллатмокчимисан? Агар дорини тез бермасанг, милиса чақираман, мен билан уйнашма, сен бола!

Йигит иккиланиб турди-да, пулни олди.

– Мен сотувчи эмасман, ўзимга аталган битта доза бор, шуни бераман. Бундан кейин бу ерга келманг. Уғлингиз Фарҳод деган боладан дори оларди, ушани топинг.

Йигит ичкари кирмади. Дахлиздаги илгичда осиглик пиджагининг чўнтагига қўл солиб, битта елим халтачани олиб узатди. Рихси бунинг “ўзи учун олиб қўйилган охирги доза” эканига ишониб, изига қайтди.

Уйига яқинлашганда итнинг вовуллашини эшитиб, жон-пони чиқиб кетди. Дарвозага қадар бўлган масофани югуриб босиб ўтди. Ҳовлига киргач, эшикни чала ярим ёпганича гараж томон илдамлади. Ит Шоҳидга интилиб вовуллаётган эди. Букчайиб олган Шоҳид эса худди итдан кўрккандай титраб-какшарди. Онасига кўзи тушгач, хаста овозда “Олиб келдингизми?” деб сўради. Рихси гараж ичкарисига қадам қўйиши билан ит энди унга қараб вовуллади. Итнинг афюн исини олиб вовуллаётганини англамаган Рихси уни қарғаб, ўғлига яқинлашди-да, халтачани узатди. Шоҳид унга қўл узатмади, қошиққа солиб тайёрлаш йўлини онасига тушунтирди. Рихси ошхонага шошилди. У ҳозир оқибатни эмас, фақат ўғлини азоб чангалидан қутқариб олишни ўйларди. Шу боис ҳам ўғлининг буйруқларини сўзсиз бажараётганди. Афюнни қайнатиб олиб эм игнасига олгач, яна гаражга шошилди.

Шоҳид эм игнасини олгач, “ойи карамай туринг” деб ялинди. Рихси унинг бу амрини ҳам бажариб, тескари каради.

Томирга игна санчилиб, дастлаби томчилар қонга аралаша бошлагач, Шоҳиднинг баданига роҳат иликлиги югурди. Ҳузурланиб кўзларини юмди. Кўзларини юмгани билан эм игнасини ушлаб турган бармоқлари вазифасини бажараверди. Бир маҳал кутилмаганда кўз олди окарди. Илгари бундай ҳол бўлмас эди. Бундан ажабланган Шоҳид кўзларини шарт очди, гараж

деворлари йуколган атроф кимсасиз дашт эди. Бир махал даштда одамлар тудаси куринди. Шоҳид уларнинг биронтасини ҳам танимади. Хайрон булиб турганида узун сокол қария даврадан ажралиб чикиб, унга яқинлашди. Шоҳид “кимсиз?” деб ажабланади. “Катта бобонгман. Сени соғиндим. “Лимузин” олиб берсам, мен билан кетасанми?” деб сўради қария. “Кетаман”, деди Шоҳид кувониб. Шу оннинг ўзида қаршисида оппоқ “Лимузин” пайдо бўлди. Эшикни ланг очиб, хайдовчи уриндиғига утириши билан машина тобутга айланиб қолди. Шоҳид қўрққанидан отилиб тушмоқчи бўлди. Лекин оёқ-қўллари ўзига буйсунмади. Қария эса бадбашара махлуққа айланиб, кула бошлади. Кейин: “Мен сенинг ажалингман! Сен менинг совғамни қабул қилиб олдинг!” деб бўға кетди. Шоҳид унинг чанғалидан кутулмоқчи булиб типирчилади, аммо кучи етмади...

Рихси ўғлининг “ойи карамай тулинг” деб ялинишига итоат қилиб, юзини ўгирди. Томирга игна санчилганини кўрмади. Аммо бу ахволда кўп утиролмади. Яна ўғлига ўгирилди: Шоҳиднинг баданидаги титроқ камайиб, тинчлана бошлаганини кўриб “Худого шуқр”, деб пичирлади.

Бироқ Шоҳиднинг тинчланиши алдамчи эди, роҳат акс этиб сузила бошлаган кўзлари эм игнасидаги афюн яримлагач ўзгарди. Сузилаётган кўзлар бирданига чакчайди. Сўнг қорачик қотди, унда “ҳаммаси тамом!” деган даҳшатли ҳақиқат акс этди. Титроқ ҳам бутунлай гўхтади. Афюннинг қолдиғини томир қабул қилмади. Шоҳиднинг юзлари бир тиришди-ю, сўнг оппоқ оқарди. Лаблари орасидан кўпик сизиб чикди. Қотиб қолган кўзлардан икки томчи ёш сизиб чикиб, икки ёноқдан сирғалиб тушди.

– Шоҳим! – Рихси ўғлини маҳкам кучиб, уйқудан уйғотмоқчи бўлгандай силтади.

Назарида ўғли ўзига келиб овоз чиқаргандай туюлди. Кўзлар очик, аммо жон белгиси сезилмасди. Ўлим

бошлаб қўйган ишини охиригача етказмокка астойдил киришган эди. Она улим ва ҳаёт олишаётган жойда котди. Рихсининг томирларида қон оқиб турган бўлсада, юзи уликдан фарқ қилмасди. Умидсиз ҳаётнинг сунгги сонияларини яшаётган фарзандига қараб, инсоният маҳкум этилган оқибат қаршисида ўзининг ҳам ожизлигини ҳис этиб, қўзларини юмди. Ўлишни истамаган вужуд билан ўлдирмокчи бўлган дард орасидаги беаёв жанг суронини ҳис қилиб ўтиришдан ўзга чораси йўқ эди.

Иморат қурилиши ниҳоясига етиб, қучиб киришганда бу уйда шодлик ва бахт қуёши чарақлаб турган эди. Қизлар ҳавас қиларли даражадаги ҳусн билан вояга етиб бораётган ўғлига қараган сайин қузи тўймасди, Унинг уйини чароғон қилиб турган қуёши Шоҳид эди. Бу қуёшни сўнмас деб билган эди. Чароғон уйига музликлар бурони бостириб кириши мумкинлигини, бу дунёдаги орзу-ҳаваслар, етишган-етишмаган барча нарса қўз очиб-юмгунча ўтиб кетажagini тасаввур ҳам қилмаган эди.

Тўй куни катта хонанинг қибла томонидаги бурчакка чимилдиқ тутишни умид қилган эди. Тутилмаган чимилдиқ етим бўлиб қолди.

Иморат қурилаётган пайтда айвоннинг кираверишига панжарагулчинли пешайвон қуришни талаб қилиб туриб олган эди. Пешайвон уйнинг ҳуснини бузиши мумкин бўлгани сабабли Иззат бу талабни қўп марта рад этганди. Лекин “Келинсалом шу пешайвонда бўлади. Келин шу айвонда туриб салом қилади, “Меҳрибон қайнотасига сало-ом” деганда атаганингизни берасиз, пешайвон уйингизнинг ҳуснини бузадиган бўлса, тўйдан кейин буздириб ташлайверасиз”, дегач ноилож қўнган эди.

Келиннинг қутлуғ қадами бу пешайвонга етмай қолди. Қайнота атаганини келин оёғи остига қўймади, қайнона ҳусни латофати ила барчани ром этаётган келинини пешонасидан ўпмади... Етим қолган пешайвон бузилмайдиган бўлди...

Боласини бағрига янада маҳкамрок босди, хали ажин якинлашмаган силлик ёноклари узра юмалаган куз ёшлари боланинг сочлари орасига сингиб кетди. Йиғи аралаш пичирлади:

“Онанг улсин, болам... Сени узим улдирдимми?”

Рихси фарзанди хаётининг сунгги нуктасида уз айбини кўрди. Бу сунгги нуктага келгунга қадар бўлган хаёт йўлида эрининг ва узининг катта-кагга айблари борлигини фаҳм этмади. Нафс тарбиясидан бебаҳра боласи нафсига қул бўлган ой, кун, соат, дақиқа ва сониядан эътиборан ўла бошлашини ота-она нега тушунмайди?! Фожиа юз бергандан кейин ҳам охириги дақиқалар хақида ўйлай бошлайдилар.

Рихси яна пичирлади:

“Эй Худо, боламда нима қасдинг бор эди, менинг жонимни ола қолсанг бўлмасмиди?”

Ўлим ҳам хаётнинг бир булагиди, айри нарса эмаслигини англамаган хотин ўзи билмаган ҳолда Худога таъна қилишдан ҳам тийилмади...

...болага хаёт берувчи она меҳри охир-оқибат ўлим берса, не дод?!

...умид ниҳолини уз қўли билан пайҳон қилса, не дод?!

...саодат қуёшининг юзига уз қўли билан зулмат пардасини тортса, не дод?!

Бу оху фарёдларни ким эшитади? Оху фарёдлар отилаётган хаста юракка даво борми энди?

Ит вовуллашни бас қилиб, худди бўри каби хаста оҳангда увлади...

Рихси бу овозга аҳамият бермади. У хали акдан озмаган эди, боласининг ўлимида узини айблаб анча-гача ўтирди. Жасадни кутариб, уйга олиб қирай деса, кишандан озод қилолмади. Ақасига телефон қилишни истамади. Узини айбланиш баробаринда ақасини ҳам қарғади. У Худога нола қилиб, ўзига жазо тилади. Ҳозирнинг ўзида юраги ёрилиб ўлишини истади. Юраги ёрилмади. Даҳшатли фожиага гувоҳ бўлса ҳам

ёрилмади... Рихси хира фикрлар оғушида яна бир неча фурсат утиргач, жазо турини топди. Ташқарига чиқди-да, сунъий толадан тўкилган ингичка, силлик арконни олиб яна гаражга қайтди.

Ичкари бирдан ёришиб кетгандай бўлди. У гаражда эканини унутди, итнинг увлаши кулоғига кирмай колди. Аксинча, узоқдан сурнай навоси эшитилди назарида. Гараж турида одамларнинг кораси кўринди. Икки аёл бурчакка гулли палак тортди... “Чимилдик тайёр, куёвни олиб келинлар”, деган жарангли овоз янгради.

– Туракол, жоним-жаҳоним, келинни кутиб ол. Эрталабгача шу ерда утирасизлар. Куёш кўринганда амманг келинни саломга олиб чиқади...

Рихси шундай деб жонсиз ўглига қаради-ю, тошдек котиб колди. Кейин телбаларча кула бошлади. Бир оз кулгач, жим бўлди. Ўглига маъюс кўзларини тикиб пичирлади:

– Болажоним, сен кетасанми? Бир ўзингни кеткизмайман. Тўхта, жоним, тўхта, бирга кетамиз...

Титроқ бармоқлари сиртмоқ ясади...

Титроқ бармоқлари арконнинг бир учини тепадаги кувирга маҳкам боғлади.

Лаблари пичирлади:

– Шоҳим-жаҳоним, бирга кетамиз, бирга кетамиз...

Титроқ бармоқлари бўйинга сиртмоқни ташлади...

Мажолсиз оёк ердан узилди, уч-турт марта силтанди-ю, тинчиди...

Ўлим – ҳаётнинг ғаройиб сирларидан бири, унинг юзига қора пардасини ёпди.

Ит кўкрагини ерга бериб ётиб олди, бошини тепага кутариб улиди.

То эрталабга қадар қўшнилари безор қилиб улиди...

Бешик билан тобут орасидаги масофани “ҳаёт йўли” деб атайдилар. Биров хайрли ишлари билан бу йўлда чиройли излар қолдиради. Яна биров адашиб,

тентирайди, узининг нолойик харакатлари оркали бахт саройини зулмат булутига ураб кўяди, сўнг эса бу коронгулик бағрида яланг оёқларига ҳаётнинг аёвсиз тиканлари кириб, азоблайди. Ҳеч қайси ота ва она азиз фарзандига бу азобни раво кўрмайди. Аммо тарбиянинг қайси бир нуктасида хатога йўл қўйиб, ардокли фарзандини бу зулмат салтанига кириб қолишидан асраб қололмайди ва охир-оқибат надоматнинг заҳарли майини ичади.

“КУРОРТ”

Фарзанднинг боши узра бало чақини чақса, ота-она узоқда бўлса ҳам, юраклари бу хавфни сезиб, бесаранжом бўлади, дейишади. Эҳтимол кимлардир сезар, лекин шом қоронғусида, Шохиднинг ҳаёти дарвозасига ўлим шарпаси яқинлашган дамда Иззатнинг тош қалби бу ҳисдан нари эди. Ўғли билан бўлган сўнгги учрашувдан кейин уни ҳатто эслашни ҳам истамасди. Ўғил туғилганида қувонгани, ошналарига кетма-кет зиёфатлар бергани, туғурукхонадан карнай-сурнай билан олиб чиққанлари, чақалоғи ширингина қулганида қувончи дунёга сиғмай кетгани, дўмбоккина, иштонсиз болақайини ёз кезлари эркалаб, булбулчасини чимдиб-чимдиб қўйганларини, етти ёшга тўлгач, йил давомида мактабга ўзи олиб бориб, ўзи олиб келганларини... ҳам ёдга олишни хоҳламай қолган эди. Бу ширин тарих энди ширин умидлардан батамом узилганди. Йиллар ўтиши билан у ўғлидан узоқлашиб бораётганини ҳис қилмади. Фарзандга бўлган меҳр урнини бойликка муҳаббат эгаллай бошлади. Қалбда бойлик туғени эгалик қилгач, кибрни чорлади. Оқибатда нафс қулига айланди. Нафс қулининг фарзандига қўйинганини қайси тарихда ким кўрган? Ойлар, йиллар ўтаверди, фарзанд улғаяверди, ота-бола орасидаги масофа эса яқинлашиш ўрнига тобора узяверди.

Шом қоронғулиги ҳаётидаги хуфтон зулматининг дебوحаси эканидан беҳабар Иззат валинеъмат билан навбатдаги учрашувга шошилар эди. Эски шаҳардаги кўримсизгина кабобхона бугун нечундир гавжум эмас, кучага уч “Матиз”, иккита эски “Жигули” бертартиб қўйилган. Ҳашаматли ресторанлар кучасидаги серҳашам автомашиналар бу ерда кўринмайди. Шу сабабли Иззат “Прадо”сини сал нарида тўхтатиб, атрофга синчковлик билан назар солди. Учрашув шошилинич белгилангани сабабли дастёрини чорламаган, эҳтиёт чорасини кўрмаган эди. Куча томон қоронғи бўлгани учун “Жигули”да икки кишининг кузатаётганини сезмади. Кабобхонага савлат билан кириб келгач, узини хотиржам тутишга уринса-да, атрофига олазарақ қараб олишдан тийилмади: худди илгаригидай лаби учган пиёлаларда ароқ ичиб утирган тўрт-беш кишилик улфатларнинг гурунгини радиодан тўхтовсиз таралаётган қушиқлар овози босиб кетган. Бировнинг бошқаси билан иши йўқ. Кабобчи йигитнинг саломига алик олиб, тўрт бармоғини курсатиб қўйди. Йигит “тушунарли” дегандай енгил таъзим қилиб қўйди. Иззат бу сафар “жизғанақ қилиб юборма, сели билан пишсин”, деб тайинламади, “қўлимни ювгунимча жойни ҳам одамбашара қилиб қўй”, деб буюрмади ҳам. Яна ён-верига қараб олгач, одатига қўра, кабобхона тури томон юрди. Қачондир оқ рангда бўлгани унутилган, девор вазифасини ўтовчи бўз мато ортига ўтгач, энсиз йўлак билан юриб, ёндаги энсиз эшикни очди-да кучага чиқди. Куча бир-икки йўловчинини ҳисобга олмаганда, кимсасиз эди. Бу ҳолдан кўнгли тинчиган Иззат чорраҳа томон юрди. Уннга бурилди-да, дарахт панасида турган машинанинг орқа кизил чироклари ёниб-ўчганини кўриб, қадамини тезлатди. Орқа эшикни очиб, узини ичкари олиши билан норози оҳангдаги овозни эшитди:

– Ярим соат кечикдингиз. Бизнинг ишимизда ярим соат кечикишнинг оқибати нима бўлишини билмайсизми?

Иззат шундай дашном эшитишини билиб, баҳона тайёрлаб қўйган эди. Лекин хожасининг ўрнига бошқа одамнинг овозини эшитгач, бунга эҳтиёж сезмади. Аксинча, ажабланганини яширмай деди:

– Нодир, сенмисан, Ҳожи ака қани?

– Ҳожи акамлар керакли жойда керакли ишларни бажариб юрибдилар, бу ёғи билан ишингиз бўлмасин, – деди Нодир жеркиб.

– Мол бехатар етиб келди. Айтиб қўярсан.

– Биламиз.

– Билсанг, ҳисоб-китоб қилиш керак. Одамлардан қарзим бор, рози қилиб қўйишим керак.

Мартабаси тенг икки одам юзма-юз бўлиб қолса, бири иккинчисидан устунроқ эканини билдириб қўйишга уринади. Ҳозир ҳам шу ҳол рўй берган эди. Иззатнинг кибрли оҳангида “Менга фақат Ҳожи хўжайинлик қила олади, мен унинг ёнига кирганимда сендақа тирранчалар адангнинг белида юрарди”, деган маъно зоҳир эди. Нодир буни сезиб, гаши келди. Биринчи гапини “Мен каттанинг ишончли одамиман, мен билан шунга қараб муомала қил” , деган ғурур шоҳсупасида айтиб, энди пастлашни истамади.

– Ҳисоб-китоб кейинроқ... – деди ўша менсимаслик оҳангида, – бу сафар ишингиз чала бўлиб турибди.

– Нимаси чала?

– Вазият ўзгариб қолди. Молни майдалаб ўтказишга у ёқдагилар тоқат қилишолмаяпти. Молни шу туришича, Қозоғистон орқали Россия чегарасига олиб бориб берасиз.

Аслида бу топширик катта хўжайин томонидан берилган, “олиб бориб бераркансиз”, дейилса, уринли бўларди. Лекин Нодир ўзининг мартабасига урғу бериш учун буни худди ўзининг буйруғидай қилиб, кескин тарзда айтди. Бу қутилмаган топшириқдан Иззатнинг жаҳли чиқди.

– Нима? Бошида бунақа гап бўлмаган, – деди овозини баландлатиб.

– Бақирманг, – деди Нодир жеркиб, – бозорни онангизнинг уйида киласиз. Бошида булмаган бўлса, энди гап шунака.

– Қўлимдан келмайди. Иккита чегарадан утказишнинг ўзи бўлмайди.

– Хужайинлар ишнинг кийинлигини билишадди. Оладиганингизни ҳам шунга яраша кўтариб кўйишган.

– Шунака экан, бу ёкка овора бўлмасдан, Туркманистон орқали утказиб юборса бўларди-ку?

– У ёкнинг эгалари бошқа. Сиздан биров маслаҳат сураётгани йўқ. Буюриляптими, вазифангиз – бажариш.

– Қўлимдан келмайдиган ишга ваъда беролмайман.

Аслида “Бу ишга вақтим йўқ, бугун кечаси дам олишга учиб кетаман”, демокчи эди, лекин бунга изоҳ беришни лозим топмади. Нодир эса таҳдид оҳангига кучди:

– Гапга тушунмадингизми? Сиздан ваъда сўралмади, буюрилди, бажариш эса шарт! Бажармасангиз гаплар бошқача бўлади.

– Қўрқитяпсанми?

– Боғчада ё мактабда қўрқитишади. Сиз боғча боласи эмассиз шекилли? Тушинг, гапни купайтирманг. Ярим соат кутганим ҳам етади. Сиз билан валакилашишга вақтим йўқ.

Бу гап худди бир тепки билан ҳайдаш каби бўлиб, Иззат ғазабини тиёлмади.

– Мениям сен билан вижи-вижи қилишга тоқатим йўқ, Ҳожи акага ўзим айтаман!

Шундай деб машинадан тушди. Нодир: “Ҳожи акамнинг сиздан бошқа ташвишлари йўқми?!” деганича қолаверди. Иззат машинанинг юриб кетишини кутмай, изига қайта бошлади. Кучанинг у бетида бир “Дамас” турганини, Нодирнинг машинаси юргач, “Дамас” бурилиб, унинг изидан кетганини сезмади. “Да-

мас” ичидагилар махсус мосламалар оркали уларнинг гап-сузларини ёзиб олганларини hozir тасаввур ҳам килолмайди, буни кейинрок, тергов хонасида билади.

Кабобхонага кайтгач, кабобчи йигит унга четдаги столни кўрсатди. Иззат бу сафар “ураб бера кол” демади. Чикиб кетишга шошилмади. Шу ерда, кўрадан кутарилган тутун ва сигарет тутунлари коришиб кетган, одамларнинг ғовур-ғувури билан радиодан таралаётган қушиқлар айқаш-уйқаш булган жойда бирпас утиргиси келди. Кирланган кўрпача солинган стулга утириши билан дастёр бола чойнак-пиёлани куйиб кетди.

– Кабобни олиб келаверайми, акахон, – деди кабобчи таъзим билан.

– Ичадиганнинг тузукроғидан борми? – деди Иззат пешонасини тириштириб. Машинасида хорижнинг коньяги бор эди, чикиб олиб келишга эринди.

– “Қора тов”дан бор. Бир шишасини олиб кўювдим.

– Юзта куйиб кел.

Кабобчи дастёр болага имлаб куйган эди, бир пиёла арок билан шакароб кетидан кабоб ҳам мухайё этилди. Нодир билан булган нохуш суҳбат ғашлигини бир пиёла арок арита олармиди? Ичи сал қизиди-ю, ғазаб ути босилмади. Кабоб ейиш урнига босиб-босиб сигарет чекди. У томонга қараб-қараб кўяётган дастёр келиб “кабоб совубди яна ўтга куйиб берсинларми?” деб суради. Иззат керакмас, деб биттасини тишлади. Тушкун кайфиятдаги одамга таомнинг мазаси сезилмайди, шу сабабли Иззатнинг томоғидан тотли кабобнинг утиши қийин булди. Арокнинг куввати миясига таъсир этиб, ғала-ғовурдан гангиди. Атрофдаги арокхўр, кабобхўрларга қараб ўтириб уйланди:

“Аслида ҳаётнинг мазаси шуларники. Топганини ейди-ичади. Кунглига ёкмаган одамини буралаб сукиб, хумордан чиқади. Мен-чи? Битта мишиқини суколмадим-а? У бир итнинг думи булса-ю, мен-

га олифтагарчилик қилса? Мана шулар ҳақиқий инсонлар. Додахўжа ресторанларда “акахон-акахон” деб қилпанглаб турадиганлар ҳам одамми?! Тилида “акахон!” деб бикинингга пичок тираб туради. Э, урдим, сендақаларни. Топшириғингга ҳам тупурдим. Ҳожи акангнинг думи бўлсанг, ўзинг олиб ўт чегарадан. Қураман, қандай олиб ўтганингни. Сен чегарада тупрок ялаб ўтирганингда Тайланддаги кулинг ўргилсин ҳаммомда жононлар елкаларимни укалаётган бўлади!”

Икки уйнинг эгаси, икки хотиннинг эри, икки ўғилнинг отаси қуримсиз кабобхонада шуларни уйлаб ўтирарди. Бу ерда кўп қолишга фурсати йўқ эди. Ҳали опасиникига кириб, уйнинг калитини ташлаб чиқиши керак. Хотини йиғиштирилиб турган бўлса, аэропортга барвактрок чиккани ҳам маъкул.

Нозли хоним тарангунларича тўй таркабди, деганларидек, қайси жонон эри белгилаган пайтда сафарга тайёр бўлибдики, Иззатнинг кенжа суюқлиси ҳозирланса. “Иззатжон ака, мана ҳозир бўлдим”, деганига ҳам ярим соатдан ошди. Иззат уйқуси чала бўлиб уйғонган ўғлининг инжикланиб йиғлашига ортиқ чидай олмади. “Болангни кутар!” деб бакирганда хотиннинг авзойи бир ўзгарди-ю, кейин “қўлга илинганини ол, латта-лутталарингни қупайтирма, уша ёқда зўрларини олиб бераман”, деган гапни эшитиб, аразини дарров нари сурди.

Тайланддаги маишатга ҳозирлик бораётган бир дамда Рихсининг жони узилган эди.

Айни шу дамда гудакнинг чирқиллаб йиғлаши авжига чиқди. Унинг жажжи юраги бир фожиани сезганидан бўлдими ё бошқа сабаб биланми, яратган Тангри билмаса, бандага қоронғи. Ҳар ҳолда онанинг бағрига босиши ҳам, суйиб, аллалаши ҳам овутолмади. Бола йиғлай-йиғлай чарчади. Кейин бир-икки хўрсиниб, йиғидан тўхтагач, отасига узоқ тикилди.

Иззат аэропортга барвактрок чиқишни режа қилгани билан хотинининг ивирсишига қараб, кечикди. Боришганда руйхатдан утказиш тугалланай деб қолган эди. Хужжатларини узатиши билан икки бақувват йигит келиб, икки қўлтиғидан сиқувга олди. Бушалишга уриниб талпиниши иш бермади. Милиция қўлига тушганини англамади, йигитларни хужайиннинг одамлари гумон қилиб:

- Сенларга нима керак? – деб удағайлади.
- Бизга сен кераксан, – деди йигитлардан бири.
- Узингга нима кераклигини ҳозир билиб оласан, – деди иккинчиси.

Бу вақтда уларга зиёлинамо кийинган урта ёш бир одам яқинлашиб, ухлаб қолган боласини бағрига босганича қўриқиб турган хотинга юзланди:

– Синглим, агар истасангиз, Тайланддаги курортга бир узингиз бориб дам олиб келаверинг. Сизнинг кетишингизга бизнинг қаршилигимиз йўқ. Лекин эрингиз бошқа курортда беш-ун йил дам оладиган бўлиб турибди.

Бу гапдан муддао англашилган бўлса ҳам, Иззат титрок овозда сўради:

- Кимсизлар, мен нима гуноҳ қилдим?
- Милицияданмиз. Гуноҳингизни бошқа жойда айтамыз.

Тўрқовоққа тушган бедана озодлик умидида сапчишни бошлайди. Иззат шу уринишдан ҳам бенашиб. Хотинига сўнги топшириғини беришдан узга чораси йўқ эди:

- Чипталарни қайтариб бер. Акаҳонлар адашишяпти. Сен тез уйга бор.
- Ҳа, синглим, уйга борганингиз маъқул. Тинтувга борганлар кутиб қолишмасин.

Бу гапдан кейин Иззатнинг танасини жон тарқ қилгандай бўлди. Қиёмат куни баъзи гуноҳкор қавмларга аввал жаннат курсатиларкан, жаннат боғларини кўриб, суюниб туришганда, бу ер уларга ҳаром эка-

ни билдирилиб, дузахга тушишга амр булар экан. Шунда уларнинг азоби икки карра ошаркан. Дузахда куяр эканмиз, жаннат боғларини куриб кузимиз куйиши нима эди, деб зорланишаркан. Иззатнинг ҳозирги аҳволи шундай эди. Катта хотини билан уғлидан нафратланиб, улардан юз угириш аҳдида барча бойлигини бу уйга кучириб, яширган эди. Тинтувнинг тилга олинishi унга улим ҳукмидай туюлиши шундан. Бир киши сой буйида утириб ғалвирни сувга ботириб, “Худо берса шундай беради”, деб, кейин ғалвирни кутариб, “Олса шундай олади”, деркан. Дониш аҳлининг ҳикматлари йуқ ерда уз-узидан пайдо булмайди. Иззатнинг бу кунги аҳволи ҳикматнинг ҳаётийлигини яна бир карра тасдиқ этди. У нодон кулидаги ғалвирни сувга ботириб, гурурланиб юрганни англагани билан нима фойда? Ғалвир кутариб булинди... Ҳаёги бир ширин туш каби кечаётган эди. Ҳуру парилар кучоғида айшини сураётганди. Ҳозир тусатдан уйғонгандай булди, аммо тушидаги ҳуру парилар ёлғон эканини фаҳм этмади.

У тонгни жиноят аҳли “маймунхона” деб атовчи милициянинг вақтинчалик қамоқ камерасида қаршилади. Туни билан мижжа қоқмай “Мени ким сотган булиши мумкин?” деган саволга тайинли жавоб излади. У умр буйи икки моликнинг кули булиб яшадди: уни ҳукмида маҳкам ушлаган моликнинг бири – узгалар омадига ҳасад, иккинчиси узгалар атрофидаги имконият чаманига рашк эди. Темир панжара ортида утириб ҳам бу куллиги занжирини узолмади: гумонидаги соткинлар руйхатини тузди. Руйхатнинг бошида Нодир турарди. Ҳатто Ҳожи акасининг номи ҳам тиркалди бу руйхатга. Хаёлий руйхат тузишда адашганини бир неча кун утиб, Ҳожи акасидан тортиб, Нодирга қадар булган шериклари билан тергов хонасида юзма-юз қилишганда англади.

Тушида курунган ҳуру парилар уйғонганидан кейин билса, шайтон экан.

Сардордан кутилмаган топширикни олган Қамбар “биронтаси илиниб қолар”, деган умидда Эски жувани оралади. Ундан Отчопарга ўтди. Кечгача қармоқ ташлаб, сувга тикилиб ўгириб, ҳатто итбалик ҳам тута олмай ғашланган кимса ҳолида Юнусободдаги ижара уйига қайтди. Нигина диванда китоб ўкиб ўтирган эди, уни кўриб шошилганича туриб, дастурхон тузади. Таом пиширишга етарли масаллиқ бўлмагани учун чой тайёрлади. Катта пиёлага чой қуйиб, қуюлтирилган сут аралаштирди-да, уй хужасига узатди.

Қамбар Отчопарда қабоб еб олган эди, сутли чой ичишни хоҳламади. Қизга ҳам қабоб олволиш хаёлига келмаганидан афсусланиб, пиёлани қайтарди.

– Болалигимда куп сут ичворган эканман, бузқнинг хақи бор, деб ичмай қўйганман, – деди.

Нигина бу ҳазилдан жилмайиб, пиёлани ўз олди-га қўйгач, Қамбарга бошқа пиёлада чой қуйиб узатди. Нигина сўрамаса ҳам Қамбар унинг хушхабардан умидвор ўтирганини фаҳмлади.

– Танишингиз ростданам Россияда экан, – деди чойдан ҳўплаб. Қизнинг чиройли чехрасига умидсизлик булути соя ташлади. Қамбар овдан қурук қайтаётганда Нигинани ҳам бу ишга тортишни ўйлаб қўйган эди. Аслида бу фикр дастлаб учрашганда туғилган, лекин қизнинг тақдирига ачиниб, холис хизмат қилишни ўйлаганди. Ҳозир бу ҳақда сўз очай деди-ю, қарори катъийлашмагани сабабли тийилди.

Эрталабки нонушта ҳам татимади. Аввалги куни гуммахўрликда танишган хотинларга “Дедеман” меҳмонхонаси яқинида учрашув тайин қилиб эди. Ваъда қилинган уч хотинга умид қилиб борди. Ярим соат кутиб, аввал бетоқатланди, кейин ғазабланиб кетишга шайланганида хотинлардан бири келди.

– Шерикларингиз қани? – деди Қамбар тўнг оҳангда.

– Улар... уйларига кетишди, – деди аёл.

– Ие, мени пичоксиз суйибсизлар-ку? Хужайинга ваъда қилиб қуювдим.

– Айб менда эмас... Уйларига телпон килишувди, кайтинглар, дейишибди.

– Сиз нега қайтмадингиз?

– Мен пул топишим керак. У ёқдан-бу ёққа сарсон юравермайман.

Қамбар унга синовчан тикилиб, алдамаётганига ишонч ҳосил қилгач, уни машинага таклиф қилди. Гапни узоқдан бошламай, аёлнинг булажак вазифасини тушунтирди. Аёл титрок бармоқларига бир оз тикилиб утирди-да, бошини эгган ҳолича хаста овозда “Мен розиман”, деди. Қамбар бошқа гап айтмай, машинани юргизиб, уни сафарга тайёрловчи хоним ихтиёрига олиб борди. Бу ерда куп утирмай, Юнусободга қайтди. Бугунги иш чала бўлгани учун Нигинани ҳам жунатиш фикри қатъийлашди.

Уйга кириб келганда қиз чой қуймоқчи эди, Қамбар уни қайтарди. Диванга таклиф этиб, узи унинг рупарасига угирди-да кузларига тикилди.

– Яна суриштирдим... бир иложи борга ухшаб турибди. Агар хоҳласангиз, эрталаб Масковга учишингиз мумкин.

Бу янгиликни кутмаган қиз ажабланганича унга тикилиб турди-да, кейин шошилганича қалам-қоғоз олиб ёзди:

“Бир ўзимми?”

– Ҳа, – деди Қамбар. Қиз бош чайқаб, “йук, бир ўзим бормайман”, деган ишора қилди.

– Балки... менам бирга бориб келарман, – деди Қамбар ишончсиз оҳангда. Кейин бу ёлғонини яшириш учун янги ёлғонни туқиди: – Хужайин Масковда қиладиган ишларинг бор, дегандай қилувди. Кечгача бир қарорга келишингиз керак. Факат... танишларимнинг озгина юки бор, ушани олиб бориб бериш керак бўлади. Бунинг эвазига ҳам йулкирангизни тулашади,

хам чойчақа беришади. Танишингиз Масковда сизга иш топиб бергунча корин ғамини уйлаш керак-ку, туғрими?

Қиз “туғри” деган маънода бош ирғаб, сунг езди:

– Қанақа юк? Оғир эмасми?

Қамбар кизнинг кўркиб кетиши мумкинлигини уйлаб, дарров жавоб бермади. Кейин кулимсираганича чунтагидаги кукунли халтачани чиқариб кўрсатди:

– Оғир эмас, шунақадан беш-олтита...

Нигина бир халтачага, бир Қамбарга караб тошдай қотди. Бунинг нима эканини англаб, кўркувга тушди. Бармоқларида енгил титроқ уйғониб, езди:

“Геррами?!”

– Йуғ-е, – деди Қамбар гуё унинг соддалигидан кулгандай.

“Киноларда кўрганман, алдаманг”.

– Кинода ваҳима қилаверади. Бу унақа нарсамас. Янги чиққан дори. Фақат ҳозирча четга сотишга рухсат олинмаган. Олиб бориб берсак, анча одам шифоланиб кетади.

Қиз кўзини ундан узиб, ерга караб угирди-да, яна езди:

“Кунмасам, улдирасизми?”

Бу гап Қамбарнинг ғашлигини оширган булса ҳам, сир бой бермаслик учун хахолаб кулиб юборди:

– Шуни гап деб ёздингизми? Кунмасангиз... мен сафарга бориб келгунимча шу ерда туринг, кейин бир иш кидириб кўрармиз ё бекатга олиб бориб, уйингизга кузатиб кўярман.

“Мен кечгача уйлаб, қароримни айтаман”.

Нигина шундай деб ёзиб, хаста одам холида урnidан турди-да, хонасига кириб, эшикни кулфлаб олди. Кечгача куттирмади, бир соатдан кейин чиқиб, коғозни узатди:

“Розиман. Фақат Россияга борганда танишимни топиб берасиз”.

Қамбар иши битганидан кувониш урнига кизга ачиниш билан караб қолди. Кейин уни ҳам сафар-

га тайёрловчи хоним хузурига олиб борди. Бу сафар кайтишга шошилмади. Қиз тиббий текширувдан ўтгунича пойлади. Эрталаб барвақт келди. Бошқа аёллар халтачаларни ютиб булишган, Нигина эса журъат этолмай, кийналиб утирган эди. Қамбар унга далда бериш учун ўзи юта бошлади. Нигина ютиши керак бўлган халтачаларнинг ярмига келганда укчий бошлагач, зурлашмади. Қамбар Сардорга кўнирок килиб узининг ҳам йўлга отланганини айтганда у бир нима деб ғудиранди-ю, алокани узди.

Аэропортга келганда Сардор салом-алик ўрнига “Жинни булиб қолдингми?” деб удағайлади.

– Анави қизга раҳмим келди. Бирга бормасам кўнмас эди. Халтачани ҳам ўзим ютиб курсатдим.

– Қалла деган нарса қолмабди сенда?!

– Қўявер, ошқозон ҳам эгасига бир хизмат қилсин.

– Қизингга қара, юриши бошқача-ку?

Қамбар Нигинанинг букчайиброқ қолганини кўриб, хавотирланди.

– Мазангиз қочдими? – деди меҳрибонлик билан.

Қиз кўз қараши билан “хавотирламанг”, деган ишора қилди. Шу пайтда рўйхатга олиш эълони ўрнига учиш уч соатга кечиктирилиши ҳақидаги нохуш хабар берилди. Бу Сардорни, айникса, Қамбарни хавотирга солди. У Нигинанинг рўпарасидаги ўриндиқдан жой олиб, ундаги ҳар бир ўзгаришни кузатиб ўтирди. Қизнинг қорнини ушлаб-ушлаб қўйиши, рангининг оқара бошлаши хавотирини оширди.

Ҳужжатларни кўгайиб, қаергадир учрашиб келган Сардор Қамбарнинг ёнига ўтириб, уф тортди-да:

– Учиш яна бир соатга кечикиши мумкин экан, – деди.

– Унда кайтиш керак, етиб боргунча хотинлар чидай олишмайди, – деди Қамбар.

– Чидашади, хотинларнинг жони қирқга, бундан баттарига ҳам чидашади.

Шу онда Нигина инграб юборди, корнини чангаллади-ю, хушидан кетди. Ёнидаги хотин ушлаб қолмаганида юзтубан йиқилиши мумкин эди.

Қамбар сапчиб туриб, ёрдамга шошилди. Лекин улгурмади. Икки бақувват қул икки билагидан маҳкам ушлади. Сардор қочишга шайланди-ю, аммо у ҳам икки йигитнинг чангалига тушиб, қимирлашга куч топа олмади.

Нигинани “Тез ёрдам” олиб кетди. Милиция машинасида бетма-бет утирган Сардор уртоғига ковоқ уюб қараб: “Агар қизинг улиб қолса, расво буламиз”, деб ғудиранди. Қамбар унга жавоб бермоқчи эди, “Гаплашилмасин!” деб янграган буйруққа итоат этиб, дардини ичига ютди.

ХОТИМА

Афюнуфурушларнинг навбатдаги тудаси деярли кўлга олинган, яна бир-икки майда баликлар колган эди. Ғайрат килинган ишлардан кўнгли тулиб, раҳбариятдан таътилга чиқишга изн сўради. Чала ишларни охирига етказишни Шўҳрат зиммасига олгач, ижозат берилди. Моҳидил бир оз қувватга кира бошлагани билан аҳволи ҳали кўнгилдагидай эмас эди. Унга қараган ҳар бир кишининг дилида ғашлик уйғониб, сўнги марта кўришаётгандай маъюсланар эди. Докторнинг “Аёлингиз нимани истаса, бажаринг, кўнгли нимани тусаса еяверсин”, дегани Ғайратга “бу ёғи оз колди, умид йўқ” деган маънони англатиб, унинг бўлти ҳаётини зимистонга буркаб юборди.

Моҳидилни уйга олиб келган куни қайнонаси аввал айтган илтимосини яна қайтарди. Гапига қараганда, Ясситепадан юқорироқдаги Дуланақишлоқда дам солувчи бир аёл бор эмиш. Уша аёл ҳомиладорлик пайтида бир куни туш кўрган экан: оппоқ соқолли қария “Сен одамларга дам солиб, даволашни буйнингга ол”, деганмиш. Аёл кўнмаган экан, қария ҳассаси билан унинг белига бир урганмиш. Эртасига шу аёл улик бола ташлаганмиш. Орадан ойлар ўтиб, ҳомиладор бўлганида яна уша тушни кўрганмиш. Яна кўнмаган экан, қария ҳассаси билан урганмиш. Иккинчи бола си ҳам улик туғилганмиш. Учинчи сафар ҳам шундай бўлганмиш. Тўртинчи маргасида у аёл “Хўп” деган экан, бирам соғлом, бирам чиройли қиз туғибдики... Кейин ваъдасига кўра, шифоталабларга дам солишни бошлаганмиш. Нафаси ўткир эмиш...

Ғайрат бу миш-мишни аввал ҳам индамай эшитган, тайинли жавоб бермаган эди. Бу сафар ҳам шун-

дай булди. Қайнонасининг гаплари унга укувсиз одам туқиган саёз эртак булиб туюлди. Ҳозир нима куп, дуохонлар куп, дам солувчилар куп, яна экстрасенс деганларимией... Одамларнинг ташвишу кайғусидан устомонлик билан фойдаланувчилар купайгандан-купайди. Одамлар ҳам кизик-да, бир ғалати миш-мишнинг учини эшитиб колишса бас, дунёнинг нариги чеккасига булса ҳам умид билан бораверадилар.

Кеча окшом Моҳидил қишлоғини соғинганини айтганда Ғайрат қайнонасининг раёйини қайтармай, олиб боришга ваъда қилди. Бусиз ҳам Ғайрат Моҳидилни ҳар ёзда Ясситепага олиб борарди. Йиллар Моҳидилнинг тасаллига муҳтож қалбига кулок тутиш билан, жароҳатига малҳам булишга ҳаракат қилиш билан утар экан, ягона юпанчидан маҳрум этсинми? Шу боис бу сафар ёз иссиғини кутишмади, баҳор оёкламай отланишди.

Ясситепа уларни ажиб бир чирой билан қарши олди. Қуёш уфққа улоқтирилган олов парчаси каби нурлар билан туташган булутлар орасида айланаётгандек эди. Ҳов нарида, осмон Паридарани ураб турган чўккилар туташган жойда булутлару долғалар куёшнинг сўнгги табассуми остида лабларини лабларига кўяр эдилар. Паридарадан анча беридаги кўрқинчли девлар каби ёнбошлаган тепаликларга осмоннинг бир бурчидан тукилаётган қора чангдек енгил зулмат кўнмоқда эди. Яна ҳам берироқда, деразалари куёшнинг сўнгги нурларида ялтираган уйларда бу зулматга аҳамият ҳам бермайдилар. Зулмат уларнинг ихтиёрисиз атрофни эгаллагани каби, эртага субҳ кириши билан яна уларнинг хоҳишсиз кўтарилиб кетади.

Табиатнинг бу нозли илтифоти Моҳидилга нечундир узгача кўринди: мажруҳ келин ҳолида тарк этган бу жой, нок, ўрик, ёнғок дарахтлари оғушида маҳзун турган уй, турли шўхликларининг гувоҳи бўлган боғ уни ғамгин нигоҳи билан қаршилагандай булди.

Уй саришта, кимдир ичкарини супуриб-сидириб, йиғиштириш чоғида хотираларни ҳам йиғиштириб ташлагандай эди. Ҳолбуки, Моҳидилнинг кунгли шу уйда, тўрт томонига хотираларини туплаб олиб, улар орасида сўнги, аммо ҳузурбахш кунларини утказмоқчи эди.

Она қишлоғи, киндик қони тукилган уйи қанчалар азиз, суюмли бўлса-да, энди хотираларининг мазорига айланган бир маскан эди. Бу мазор сукунати бузилганда қалби икки туйғу найзаси орасида типирчилаб қолди. Аввал тотли хотиралар, сўнг эса амалга ошмай қолган орзулар афсуси забтига олди.

Ойниса дераза томондаги қаравотга урин солди. Уйда бошқа қаравот бўлмагани сабабли сал берироққа тўрт қават кўрпа тушади. Жой узи учунмиди ё куёвига аталганмиди, бу ҳақда сўз айтмай ҳовлига чиқиб кетди. Ғайрат Моҳидил билан бир оз сўзлашиб ўтиргач, “она-бола бирга ёта қолишсин”, деб нариги хонага чикди. У ерда ҳам тўрт қават кўрпа тушаб қўйилган эди.

Онаси киргунча ёлғиз ётган Моҳидил умидсиз қалбининг овозини эшитишни истамади. Табиатнинг енгил шамол ёрдамида айтаётган сирли розига кулок тутишни хоҳлади. Туйғуларини япроқлар шивирига ҳавола этди. Дераза орқали ташқарига қаради, қалбидаги орзулар осмони туйғулари парвозига тор келгандек кўзлари фазонинг зулматли қаърига термилди, ҳов йироқда – қирғоқ тошларига аста урилиб тинимсиз пичирлашлар билан хаёлларни эркаловчи тўлқинларнинг шикоятли оҳангини эшитиб энтикди.

Ғайрат тунни бир ухлаб, бир уйғониб, қуш уйқусида утказди. Осмонни эгаллай бошлаган булутнинг бир чеккаси йиртилиб, куёш илк нурларини соча бошлаган онда ўрнидан туриб деразани очди. Кўзлари тоғлар тепасида енгил мавжланиб, юқорига кўтарилаётган туманни, уфқнинг енгил нурлари остида нафис тўрға уралгандек қўринаётган тепаларни

кезди. Шу вақт хона эшиги аста чертилгандек бўлди. Угирилиб каради, эшик очик эди, остонада ҳам, ундан нарида ҳам кимса кўринмади. Аслида овоз унинг хаёлини чертган эди. Хаёл табақаларини оча қолди:

...Остонада келинликнинг ок харир кўйлагига Моҳидил кўринди. Ғайрат фожиалар юз бермасидан илгари суюқлисининг шундай кириб келишини орзу қилган эди. Тонгнинг покиза нурларидан ясалган муъжаз хайкалдек куз унгида турган бу вужудни, парда ортида шабнам ховури ураган атиргул рангига ухшаш, енгил ғубор остида кўринган очик елкаларни, субҳнинг нозик нафасида ёноқлари оша бўйнига тушиб турган соч тўлқинларини, бу гузалликларнинг барчасини ошики шифтахол суқланиб томоша қилар эди.

Келин остона хатлаши билан шарт кўтариб олиш машини хаёлида юз мароталаб бажарганди. Шафқатсиз ҳаёт тўсган бахт йулини меҳрибон хаёл очиб беради. Ҳозир шундай бўлди. Моҳидил уни бўйнидан маҳкам қучоқлаб олди.

– Узимни ҳатто тушимда ҳам келинлик либосида кўрмаганман, ишонинг, – деди энтиқиб. – Бу чинакам ҳаётми ё эртақми?!

Аввал шундай туюлган эди. Ҳозир эса... Моҳидил унинг қучоғига сингиб кетди. Лекин шодлик эмас, афсус овози келди:

– Ҳатто эртақда ҳам бахт йўқ экан... Шу йиллар ичи билишим керак бўлмаган нарсаларни ҳам билиб олдим...

– Нималарни билиб олдингиз? – деди Ғайрат таажуб билан.

– Никоҳланиб мудҳиш хатога йўл қўйдик...

Шивирлаб айтилган гапнинг жаранги вужудни ларзага келтирди...

Машрик этагидаги булутлар тўлқинини титратган қуёш нурлари гулларнинг хуш табассумига маҳлиё бўлиб уларнинг лабларига қўнган онда Моҳидил ёт-

ган хонада ҳаракат сезилди. Ойниса уринни йиғиб, кизини ювинтиргач, хонтахтани куйиб, дастурхон ёзди. Учовлон нонушта қилиб улгурмай, кучада туман милицияси бошлиғининг машинаси кўринди. Машина тўхтади-ю, лекин “келдим” деган маънода сигнал чалмади. Ҳайдовчи жойида индамай утираверди. Ойниса тезгина ўрнидан турди. Қизининг бошидаги румолни тузатиб ураб куйгач, кеча оқ румолга тугиб куйган чой, кантни олиб “яна уришиб бермасин”, деган ҳаликда куёвига қаради. Ғайрат бу қарашнинг маъносини сезмагандек, ўрнидан туриб Моҳидилни кутарди. Дуланақишлоққа етгунча ҳам жим кетишди. Ойниса бора-боргунча дуо ўқиб кетди. Шу жойда шифо топишига бир ишониб-бир ишонмаётган Моҳидил атрофга маъносиз боқиб борди. Бу жараёни бекорчи ҳаракат деб билган Ғайрат эса, индамасликни маъқул кўрди.

Уларни ҳовлида қорамағиздан келган ўрта буй бир аёл қаршилаб, Моҳидилни кутариб олган Ғайратга рўпара бўлди:

– Ўзлари юриб кирсинлар, – деди буйруқ оҳангида. Бу гап учовларини ҳам таажжубга солди.

– Юролмайди, – деди Ойниса айбдор одамнинг синиқ овозида.

– Юролмайди, десангиз, шунақалигича қолади. Юриши керак. Менга кечаси одамларим айтиб кетишган. Аллақачон юриши керак эди.

Унинг ишонч билан айтган гапи Ойнисага таъсир этиб, умид кўзи билан куёвига қаради. Ғайрат иккиланди.

– Мени ерга қўйинг, – деди Моҳидил, ялиниш оҳангида.

Ғайрат унинг илтимосини эҳтиётлик билан бажарди. Жонсиз оёқлар ерга тегди. Лекин танани кўтара оладиган ҳолат сезилмади. Жувон Моҳидилнинг кўлтиғига кирди-да, Ғайратга “Сиз қўяверингиз”, деди. Кейин Ойнисага “Бу ёнларига қирингиз”, деб буюрди. Моҳидил шалвираганича туриб қолган эди.

– Оёк босишга ҳаракат қилингиз, эгачим.

Шундай деб Моҳидилни аста кутариб илгари босдилар.

Ичкари хонага киришгач, эшик ёпилди. Ғайрат бу томонда қолаверди. У ичкарида нималар бўлаётганини тасаввур ҳам қила олмасди. Баъзи-баъзида “Ё Ҳолик!”, “Ё Карим!”, “Ё Фаттоҳ!”, “Ё Ҳафиз!”, “Ё Муид!”, “Ё Нофий!” деган хитоблар орасидаги пастрок овозда айтилаётган сузларни англамади. Аёлнинг кетмакет хомуза тортишлари, кейин қаттиқ кекириклари, сунг уқчишлари кунглини беҳузур қилиб, куча томон юрди.

Атрофга назар ташлади, йиллар шиддати қаттакичик шаҳарлар, туман марказлари киёфасини ўзгартириб юборган, лекин бу қишлоққа ҳукмини ўтказа олмаган эди. Сомонсувок уйлар, шағал ташланган, лекин асфальт деган нарсдан беҳабар кучалар аввал қандай бўлса, ҳали ҳам ўзгармаган. Бу ёққа келишда гузарга назар ташлаган, чойхона ўзгаришсиз турганига эътибор қилган эди. Ғайратнинг туриб қолганини куриб, ҳайдовчи йигит “бирон нима керакмикин?” деган ўйда машинадан тушди.

– Туй-томошалар қандай бўляпти? Илгари ароқ етказиб бериш қийин эди, ҳали ҳам шу аҳволми? – деди Ғайрат унга қараб. Дуланақишлоқда ароқ ичилмаслигини билса-да, одамлар турмушини ўзгартириб юбораётган йиллар тузони унча-мунча одатларни ҳам чиппақка чиқаргандир, деган тахминда сўради.

Йигит бу саволдан ажабланиб, гарданини қашиган бўлди-да, эътироз билдиришга журъат қилди:

– Дуланақишлоқда ҳалигача бунақаси бўлмаган. Бу ерга ароқ ҳам қирмайди, ичган ҳам қиритилмайди. Агар битта-ярим бевош бошқа жойдаги туйда ичволса, кайфи тарқамагунича бу қишлоққа йўламайди. Биринчисида кечиришади. Яна ичгани аниқланса, юзига қора суртиб, эшакка тесқари мингазиб сазойи қилишади. Одамлари ичмагани учун бу қишлоқда

факат соғлом болалар туғилишади. Йигитлари ҳам девга бас келади, ўзингиз қаранг...

Ҳайдовчининг гапи маъқул келиб, Ғайрат кулим-сиради:

– Ўзингиз Дуланақишлоқданмасмисиз?

– Топдингиз, – деди ҳайдовчи ғурур билан.

Уй соҳибаси чиқиб, ҳовлида нимадир ёқди. Кейин яна ичкари кириб кетиб, улардан анчагача хабар бўлмади. Ғайрат безовталана бошлаганда эшик очилиб, аввал Ойниса кўринди. Улар Моҳидилни уйга қандай олиб киришган бўлишса, шундай ҳолда олиб чиқишди. Ғайрат мўъжиза кутмаган бўлса-да, Моҳидилнинг кўринишида узғариш излади. Бемор аёлнинг юзида табассум кўриб, енгил тортди. Тез-тез юриб бориб, уни кутариб олди. Уй соҳибаси кутариб олишига монелик қилмади. Ойниса билан хайрлашгач, изига қайтди.

Ясситепага қайтишгач, Ойниса ошхонага ўтди. Ғайрат Моҳидилни жойига ётқизиб, “дам ола туринг, мен бир айланиб келай”, деди. Моҳидил унинг қаерни айланишини тахмин қилиб, кулиб қўйди.

Кечки таомдан кейин Моҳидил умидсизлиги билан ёлғиз қолишни истамади. Ойниса дастурхонни йиғиб чиқиб кетгач, эрига ғалати тикилиб туриб, “якинроқ келинг”, деди. Ғайрат бу амрни бажонидил бажариб, аҳли аёлини елкасидан қучди. Моҳидил эса совук кафти билан Ғайратнинг юзини силаб маънодор кулди. Аламли табассумларга ўрганиб қолган Ғайратга унинг ҳолати ғалати туюлди.

– Нега куляпсиз?

– Ҳалиги хотиннинг гапини эшитсангиз, сиз ҳам кулар эдингиз.

– Унда айтинг... мен ҳам кулайин...

– Мен ўгил туғар эмишман...

Жилмайишига яна ночорлик никобидаги маъюслик аралашди. Турмуш қуришгандан бери иккови ҳам фарзандни орзу қилсалар-да, бир-бирининг кўнглини

яраламаслик учун бу ҳақда ҳеч сўз очишмаган эди. Шу сабабли Ғайратни бу кутилмаган гап сал эсанкиратди. Лекин таажжубини ошкор қилмаслик учун, хотинининг ҳомиладорлигини билиб қувонган эр каби шодон кулимсираб:

– Аллақачон шундай бўлиши керак эди. Ошна-оғайнилариимдан ош қарзим бор, – деди.

Деди-ю, “уғилнинг аллақачон туғилмаганига сен айбдорсан”, деган маъно чиқиб, хотинининг кўнглини баттар яралаб қўймадимми?” деган хавотир билан тикилди. Бошқа ҳолат бўлганда эҳтимол, Моҳидил бир сачраб кетиши мумкин эди. Лекин ўша хотинниқидан чикқанидан бери кўнгли ёришиб тургани сабабли бу гапдан эгрилик ахтармади. Хотин уғил қуриш хушхабарини айтганда, “шунчаки кўнглимни кўтариш учун айтди”, деб ўксинган эди. Орадан соатлар ўтгани сўйин, унинг гапи шунчаки овутиш учун эмас, ҳақиқатга яқин хабар бўлиб туюлиб, ичида бир қувонч уйғонди.

Бу тун зулмат чекиниб, қуёшли кўклам осмонидаги тўп-тўп булутларни нурли қучоғига олган камалак каби қалбларида гуллаган туйғуларга нур сочувчи қуёш кўринди.

Ойниса одати бўйича яна икки жойга ўрин тушади. Эр-хотиннинг хуш кайфиятда ўтиришганини кўриб, “чарчабман шекилли, вақтлороқ ёта қолай”, деб қўшни хонага барвақтроқ чиқиб кетди. Бошини ёстикқа қўйди, лекин кўзи уйқу чақирмади. Қўшни хона сукунат бағрида ором ола бошлагач, у ўрнидан турди. Таҳорат олиб келиб, жойнамоз устига ўтириб, муножот бошлади.

Моҳидилдаги ўзгариш Ғайратнинг кўнглини хира қилиб турган ғуборни ҳайдагандай бўлди. Моҳидил ҳорғин кўзларини юмгач, у ўрнига ўтиб ётди. Моҳидилнинг муътадил нафас олишидаги хотиржамлик унга ҳаловат берди.

У ухлаётгани ё уйғоклигини ўзи ҳам билмай ётди. Бир маҳал қулоғига ғалати товушлар урилди. Бо-

шини кутариб атрофга карамокчи эди, танаси ўзига буйсунмади. Овоз эса унга якинлашаверди. Бир маҳал Ғайрат узини кенг майдонда куриб, “бу ерга қандай келиб қолдим?” деб ажабланди. Шу топда унинг рупарасида бир қария пайдо булди-ю, хассасини кутариб, дарахтзор томон йуналтирди.

– Анави қушни қуряпсанми, уни Қакнус дейдилар, – деди.

Ғайрат қария курсатган томон қараб, чиройли бир қушни қурди.

– Қакнус қуши тумшугида юз тешикча бор, – деди қария ўша қушдан қузини узмай. – Улардан ҳаво чиқаришида оҳанг таралади. Қушлару балиқлар бу оҳангга маст булиб, ўйинга тушадилар. Қакнус қуш булса ҳам тухум босмайди, бола туғмайди. Ўзи минг йил яшайди. Улими якинлашганини сезганда ўтин туплаб, сунгги оҳангини таратади. Бу энди бошқа жониворларни маст қилувчи ёқимли қуй эмас, дилларни эзувчи видо ноласи булади. Қушлар йиғилиб, қуз ёши тўкадилар. Қакнус алам билан қанот қокқанда олов чиқиб, ўтин ёнади ва у узини ўша гулханга ташлайди. Аланга босилганда чўғ остида қичкина қакнус қуринади...

Қария шундай деди-ю, қуздан йуқолди. Ғайрат саросимада турганида дарахтзордаги қуш майдон ўртасига ўтди. Кейин қария айтиб берган жараён бошланди. Ғайрат бунини юрак пуртанаси билан томоша қилди. Қичкина қакнус қуринганида негадир уни ушламан, деди-ю, уйғониб кетди. Дераза ёпиклигидан уй дим булиб кетгани учунми ё туш таъсириданми терлаб кетган эди. Моҳидилни уйғотиб юбормаслик учун қимирламай ётаверди. Ҳамма қатори у ҳам турлитуман тушлар қурарди. Қурқинчли тушлар қуриб, босинқирашлари ҳам булиб турарди. Лекин айримларга ўхшаб дарров таъбир қидириб қолмасди. Уйғонганидан кейин тушини унутарди. Ҳозир эса бу ғалати туш унинг хаёлини эгаллади. Тонгга қадар шу ҳақда уйлаб ётди.

Тонг куёши булутлар тулкинини эндигина титрата бошлаганда Моҳидил бошини аста кутариб уни чақирди. Кечаги хотин унга янги орзулар саройи эшигини очиб берган булса-да, кунгилни хираловчи туш куриб, шунинг таъсирида яна умидсизлик сари юз тутган эди. “Ўлсам, мени Паридарага дафн этинглар”, деган васият Моҳидилнинг кунглида шифохонани тарк этаётган дамда туғилган, аммо суви куриб колган чашмадек бўлиб колган эди. Бу тун шу чашмада сув пайдо булгандай туюлди, васиятини айтгиси келди. Эрини чакиришдан мақсад шу эди. Ғайрат очик чехра билан караганда, фикридан қайтди. Амалга ошириш мумкин булмаган ишни айтишдан тийилди.

Дуланақишлокка яна икки марта боришгач, Моҳидил шом уфкига тикилган куйи уксик овоз билан “Паридарага боргим келяпти”, деди.

– Ниятнинг холислигини қаранг, менинг ҳам боргим келяпти, – деди Ғайрат. – Эрталаб борамиз.

Ваъдага биноан нонуштадан сунг йўлга чиқишди. Шабнам ҳовуридан ҳосил булган енгил туман куёшнинг илк нурлари тушиши билан тарқаб кетган эди. “Баҳор айёмида гул гашт этарга бир чаман булса”, деганларидек, ҳаста кунгилларга шифо бермок учун табиат қўйнида барча нарса мухайё эди. Машинадан тушгач, Моҳидил осмондаги парку булутларга тикилди. Шамол булутларга китмирлик қилиб улардан турли-туман шакллар ясаётган эди: ана ок кема... шу кемага чикиб Паридара осмонида сайр қилгандай энтикди. Кема бирпасда филга айланди...

Паридара аввалгидай кимсасиз эмас. Одамлар сулим жойларда хордик чиқаришни ургана бошлашгач, ишбилармон кишилар бу ерни оромгоҳга айлантириб қўйган эдилар. Энди пастга тошдан-тошга сакраб тушилмайди. Бир неча жойдан кулай тош зиналар уйилган. Айтишларича, кейинги йили осма йул ҳам қурилармиш. Ғайрат Моҳидилни кутариб тушди. Озиб кетган аёлнинг бир қизалокчалик оғирлиги йук эди.

Ҳали дам олиш мавсуми бошланмагани учун Паридара гавжум эмасди. Ғайрат соҳил буйлаб бир оз юргач, Моҳидил силлик тошни курсагиб “утирайлик”, деди. Яна узок юришни истаса-да, эрига юк булишни истамеди. Эри кучоғидаги Моҳидил атрофга сукланиб каради, шамолнинг мусаввирлик санъати барҳам топган, осмоннинг бир бурчагида оппок пардадек осилиб турган булут парчаси чуққига илашиб қолгандек ҳаракатсиз турарди. Моҳидил энтикди, соҳил буйлаб чарчагунига қадар югурғиси, баҳор куёши тафтида илиган ҳавони улкасининг бор кучи билан симирғиси келди. Қизлик чоғларида шундай киларди, ётиб қолганидан кейин бу манзарани соғинч билан бот-бот эсларди. Ҳозир бир муъжиза юз берса-ю, уша чуққида осилиб турган бир парча булутдан унга қувват оқиб кирса-да, сунг соҳил буйлаб сувларни сачрата-сачрата югуриб кетса...

Орзу булутида учаётган дамда соҳилда беш ёшлар чамасидаги ширингина кизча пайдо булди. Оппок қўйлаги шу қадар ярашганки, қараган кишининг “бу одам боласими ё фариштами”, деган хаёлга бориши табиий эди. Моҳидил бу кизга меҳр билан боқди. У ҳам шундай кизи булишини хоҳларди...

Қиз уларнинг яқинига келиб, чунқайганича ҳовучига сув олиб ичди.

– Менгайм бергин сувингдан, – деб ялинди Моҳидил.

Чиндан ҳам сув ичғиси келган эди. Фақат ҳовучда эмас, ёш пайтидагидек соҳилга ётиб олганича симирғисни истаётганди. Қизча унга қараб қулиб қўйди-да, узига ёқадиган иш буюрилганидан мамнун булиб, ҳовучда сув берди. Моҳидилнинг томоғидан утган бир култумгина сув баданига аллақандай илиқлик берди. Томирларида туғнаб ётган қон юриша бошлагандай булди.

– Яна бергин, – деб ялинди Моҳидил. Ғайрат унга ажабланиб каради:

– Мен берайинми?

– Йук-йук... шу кизим берсин.

“Қизим” дегани алоҳида жаранг билан учди тилидан.

Қизча яна сув тутиб, энди кикирлаб кула бошлади. Моҳидил ҳам кулди.

– Яна бергин...

Қизча жажжи ховучини сувга тўлдирди, Моҳидилнинг лабига тутди. Аммо ичирмади. Моҳидил лаб чўзганида бирдан юзига сепиб юборди. Сув томчилари юзига урилиб, сесканди. Шу сесканиши асносида атрофини ураб турган ўлим булути титраб кетди. Аёлнинг сесканганидан қувонган киз яна сув олиб сепди. Бу сафар ўлим булути титилиб, таркай бошлади. Моҳидил бирпас нест бўлиб турди-да, кейин кизчага қўшилиб кула бошлади. Бетларига қизиллик югурди...

Вассалом.

Айтмоқчи бўлган гапларимиз шу баён билан

Аллоҳнинг марҳамати ила якунига етди.

Алҳамдулиллаҳи раббил оламийн.

МУНДАРИЖА

Биринчи китоб

Самум

Мукаддима уринда	6
Бурундук, 1989, Одесса	12
Куякапалак, 1989, Ясситепа	19
Бахт куши	32
Ака танимайдиган ука	40
“Нозик тоға”нинг жияни	60
Билиб босди тиканни	80
Тормозсиз машина	107
Паридара	135
Пистирма	156
Баланд мартабали дастёр	169
Ғазаб жоми	210
Йуқолган “игна”	222
Сунмаган бурон	249
Лаҳаддаги бегона мурда	290
Улмаган Улат	326
Дузахга бошлаган “жаннат йули”	345
Биринчи китобнинг охири, иккинчисининг аввали	372

Иккинчи китоб

Чимилдиқ етим қолди

Рига шаҳри: Ғайрат ва Ғирром	374
Тошкент шаҳри: “Уч оғайни ботирлар”	390
Тошкент шаҳри: Қамбар	402
Рига шаҳри: Хушхабар	417

Ошначилик	424
Беркинмачок	433
“Арзимас фалокат”	443
Пул топилади, ота топилмайди	459
Қийин масала	468
Утмиш эса ҳамиша тотли	485
Синов	499
Туфон	525
Кутилмаган бахт куши	532
“Геометрик прогрессия”	540
Нажот йули	566
Ургимчак тури	584
Дуппи тор келганда	594
Ёлғон умидлар дашти	606
Чикмаган жондан умид	620
Калаванинг учи	624
Тупурилган юрак	632
Изтироблар чакини	647
Узрхоҳлик	659
Зиддият илдизи	673
Ҳар бурчакда ғам аломати	678
Ёлғизлик каерда бор?	700
“Шошиб-шошиб келган ёруғ дунёйимиз шу”	708
Чимилдик етим колди	720
“Курорт”	741
<i>Хотима</i>	754

Адабий-бадий нашр

ТОҶИР МАЛИК

ТАНЛАНГАН АСАРЛАР

Ун учинчи жилд

Умидлар дашти

Роман

Биринчи ва иккинчи китоб

«Sharq» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти
Тошкент – 2016

Муҳаррир *Г. Хаитова*
Бадий муҳаррир *Т. Қаноатов*
Техник муҳаррир *Р. Бобохонова*
Саҳифаловчи *А. Нисанбаева*
Мусахҳихлар: *М. Зиямуҳамедова, Ф. Отахонов*

Нашр лицензияси: АІ № 201 28.08.2011.

Тайёр диапозитивдан босишга рухсат этилди 22.02.2016.
Бичими 84x108^{1/32}, «Times New Roman» гарнитураси. Шартли босма
табоғи 40,0. Нашриёт-ҳисоб табоғи 35,2. Адади 5000 нусха.
Буюртма № 4159. Баҳоси шаргнома асосида.

**«Sharq» нашриёт-матбаа акциядорлик
компанияси босмаҳонаси,
100000, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кучаси, 41.**

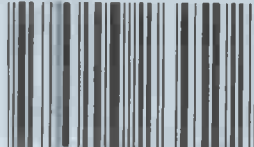

33000c

ISBN 978-9943-26-450-2

9 789943 264502